د طبابت لنډ تاریخ

پوهاند عبدالحی مومني

Afghanic

ننگرهار طب پوهنځی
Nangarhar Medical Faculty

Pashto PDF
2016

Funded by
Kinderhilfe-Afghanistan

A Short History of Medicine

Prof A Hai Momeni

Download: www.ecampus-afghanistan.org

ننگرهار طب پوهنځی

د طبابت لنډ تاریخ

پوهاند عبدالحی مومني

۱۳۹۵

خرڅول منع دي

د طبابت لنډ تاریخ

A Short History of Medicine

پوهاند عبدالحی مومني
۱۳۹۵

Nangarhar Medical Faculty

Afghanic

Prof A Hai Momeni

A Short History of Medicine

Funded by
Kinderhilfe-Afghanistan

ISBN 978-9936-500-51-8

Not for Sale

2016

بسم الله الرحمن الرحيم

د طبابت لنډ تاریخ

پوهاند عبدالحی مومني

د کتاب نوم د طبابت لنډ تاریخ
لیکوال پوهاند عبدالحی مومني
خپرندوی ننګرهار پوهنتون، طب پوهنځی
وېب پاڼه www.nu.edu.af
چاپ شمېر ۱۰۰۰
چاپ کال ۱۳۹۵
ډاونلوډ www.ecampus-afghanistan.org
چاپ ځای افغانستان ټایمز مطبعه، کابل

دا کتاب د افغان ماشومانو لپاره د جرمني کمېټې په جرمني کې د Eroes کورنۍ یوې خیریه ټولنې لخوا تمویل شوی دی.
اداري او تخنیکي چارې یې په آلمان کې د افغانیک لخوا ترسره شوي دي.
د کتاب د محتوا او لیکنې مسؤلیت د کتاب په لیکوال او اړونده پوهنځی پورې اړه لري. مرسته کوونکي او تطبیق کوونکي ټولنې په دې اړه مسؤلیت نه لري.

د تدریسي کتابونو د چاپولو لپاره له موږ سره اړیکه ونیسئ:
ډاکتر یحیی وردک، د لوړو زده کړو وزارت، کابل
تیلیفون ۰۷۵۶۰۱۴۶۴۰
ایمېل textbooks@afghanic.org

د چاپ ټول حقوق له مؤلف سره خوندي دي.
ای اس بي ان ۹۷۸ ـ ۰ ـ ۹۸۷۳۱۷۲ ـ ۰ ـ ۹

د لوړو زده کړو وزارت پیغام

د بشر د تاریخ په مختلفو دورو کې کتاب د علم او پوهې په لاسته راوړلو، ساتلو او خپرولو کې ډیر مهم رول لوبولی دی. درسي کتاب د نصاب اساسي برخه جوړوي چې د زده کړې د کیفیت په لوړولو کې مهم ارزښت لري. له همدې امله د نړیوالو پیژندل شویو معیارونو، د وخت د غوښتنو او د ټولنې د اړتیاوو په نظر کې نیولو سره باید نوي درسي مواد او کتابونه د محصلینو لپاره برابر او چاپ شي.

له ښاغلو استادانو او لیکوالانو څخه د زړه له کومي مننه کوم چې دوامداره زیار یې ایستلی او د کلونو په اوږدو کې یې په خپلو اړوندو څانګو کې درسي کتابونه تألیف او ژباړلي دي، خپل ملي پور یې اداء کړی دی او د پوهې موتور یې په حرکت راوستی دی. له نورو ښاغلو استادانو او پوهانو څخه هم په درنښت غوښتنه کوم تر څو په خپلو اړوندو برخو کې نوي درسي کتابونه او درسي مواد برابر او چاپ کړي، چې له چاپ وروسته د ګرانو محصلینو په واک کې ورکړل شي او د زده کړو د کیفیت په لوړولو او د علمي پروسې په پرمختګ کې یې نېک ګام اخیستی وي.

د لوړو زده کړو وزارت دا خپله دنده بولي چې د ګرانو محصلینو د علمي سطحې د لوړولو لپاره د علومو په مختلفو رشتو کې معیاري او نوي درسي مواد برابر او چاپ کړي.

په پای کې د افغان ماشومانو لپاره د جرمني کمیټې او زمور همکار ډاکتر یحیی وردک څخه مننه کوم چې د کتابونو د خپرولو لپاره یې زمینه برابره کړېده.

هیله منده یم چې نوموړې ګټوره پروسه دوام وکړي او پراختیا ومومي تر څو په نیږدې راتلونکې کې د هر درسي مضمون لپاره لږ تر لږه یو معیاري درسي کتاب ولرو.

په درنښت

پوهنوال دوکتور فریده مومند

د لوړو زده کړو وزیره

کابل، ۱۳۹۵

د درسي کتابونو چاپول

قدرمنو استادانو او ګرانو محصلينو!

د افغانستان په پوهنتونونو کې د درسي کتابونو کموالی او نشتوالی له لويو ستونزو څخه ګڼل کېږي. يو زيات شمير استادان او محصلين نويو معلوماتو ته لاس رسی نه لري، په زاړه ميتود تدريس کوي او له هغو کتابونو او چپترونو څخه ګټه اخلي چې زاړه دي او په بازار کې په ټيټ کيفيت فوتوکاپي کېږي.

تر اوسه پورې مونږ د ننګرهار، خوست، کندهار، هرات، بلخ، کاپيسا، کابل او کابل طبي پوهنتون لپاره ۲۲۳ عنوانه مختلف درسي کتابونه د طب، ساينس، انجنيري، اقتصاد او زراعت پوهنځيو (۹٦ طبي د آلمان د علمي همکاريو ټولنې DAAD، ۱۰۰ طبي سره له ۲۰ غير طبي د افغان ماشومانو لپاره د جرمني کمپټې Kinderhilfe-Afghanistan او ۴ نور غير طبي د آلماني او افغاني پوهنتونونو ټولنې DAUG) په مالي مرسته چاپ کړي دي.

د يادونې وړ ده، چې نوموړي چاپ شوي کتابونه د هېواد ټولو اړونده پوهنځيو ته په وړيا توګه وېشل شوي دي. ټول چاپ شوي کتابونه له www.afghanistan-ecampus.org ويب پاڼې څخه ډاونلوډ کولای شئ.

دا کړنې په داسې حال کې تر سره کېږي چې د افغانستان د لوړو زده کړو وزارت د (۲۰۱۰ ـ ۲۰۱۴) کلونو په ملي ستراتيژيک پلان کې راغلي دي چې:

"*د لوړو زده کړو او د ښوونې د ښه کيفيت او زده کوونکو ته د نويو، کره او علمي معلوماتو د برابرولو لپاره اړينه ده چې په دري او پښتو ژبو د درسي کتابونو د ليکلو فرصت برابر شي د تعليمي نصاب د ريفورم لپاره له انګريزي ژبې څخه دري او پښتو ژبو ته د کتابونو او درسي موادو ژباړل اړين دي، له دې امکاناتو څخه پرته د پوهنتونونو محصلين او استادان نشي کولای عصري، نويو، تازه او کره معلوماتو ته لاس رسی پيدا کړي.*"

مونږ غواړو چې د درسي کتابونو په برابرولو سره د هيواد له پوهنتونونو سره مرسته وکړو او د چپټر او لکچر نوټ دوران ته د پای ټکی کېږدو. د دې لپاره دا اړينه ده چې د لوړو زده کړو د موسساتو لپاره هر کال څه نا څه ۱۰۰ عنوانه درسي کتابونه چاپ شي.

له ټولو محترمو استادانو څخه هيله کوو، چې په خپلو مسلکي برخو کې نوي کتابونه وليکي،

وژباړي او يا هم خپل پخواني ليکل شوي کتابونه، لکچر نوټونه او چپټرونه ايډيټ او د چاپ لپاره تيار کړي، زمونږ په واک کې يې راکړي چې په ښه کيفيت چاپ او وروسته يې د اړوند پوهنځيو، استادانو او محصلينو په واک کې ورکړو. همدارنګه د يادښت ټکو په اړوند خپل وړاندیزونه او نظريات له مونږ سره شريک کړي، تر څو په ګډه پدې برخه کې اغيزمن ګامونه پورته کړو.

د مؤلفينو او خپروونکو له خوا پوره زيار ايستل شوی دی، ترڅو د کتابونو محتويات د نړيوالو علمي معيارونو په اساس برابر شي، خو بيا هم کيدای شي د کتاب په محتوی کې ځينې تيروتنې او ستونزې وليدل شي، نو له درنو لوستونکو څخه هيله مند يو تر څو خپل نظريات او نيوکې مؤلف او يا مونږ ته په ليکلې بڼه راولیږي، تر څو په راتلونکي چاپ کې اصلاح شي.

د افغان ماشومانو لپاره د جرمني کميټې او د هغې له مشر ډاکتر ايروس څخه ډېره منه کوو چې د دغه کتاب د چاپ لګښت يې ورکړی دی، دوی په تېرو کلونو کې هم د ننګرهار پوهنتون د ۱۰۰ عنوانه طبي او ۲۰ عنوانه غيرطبي کتابونو د چاپ لګښت پر غاړه درلود.

په ځانګړې توګه د جې آی زيت (GIZ) له دفتر او CIM (Center for International Migration & Development) چې زما لپاره يې په تېرو پنځو کلونو کې په افغانستان کې د کار امکانات برابر کړی دي، هم د زړه له کومې منه کوم.

د لوړو زده کړو له وزيرې پوهنوال دوکتور فريده مومند، علمي معين پوهنوال محمد عثمان بابري، مالي او اداري معين پوهنوال ډاکتر ګل حسن وليزي، د ننګرهار پوهنتون د پوهنځيو رييسانو او استادانو څخه منه کوم چې د کتابونو د چاپ لړۍ يې هڅولې او مرسته يې ورسره کړې ده. د دغه کتاب له مؤلف څخه ډېر مننه‌وی يم او ستاينه يې کوم، چې خپل د کلونو-کلونو زيار يې په وړيا توګه ګرانو محصلينو ته وړاندې کړ.

همدارنګه د دفتر له همکارانو هر يو حکمت الله عزيز، احمد فهيم حبيبي او فضل الرحيم څخه هم منه کوم چې د کتابونو د چاپ په برخه کې يې نه ستړې کيدونکې هلې ځلې کړې دي.

ډاکتر يحيى وردک، د لوړو زده کړو وزارت سلاکار
کابل، اپريل ۲۰۱۶
د دفتر ټيليفون: ۰۷۵۶۰۱۴۶۴۰
ايميل: textbooks@afghanic.org

د مننی پیغامونه

کله چې زما یو عنوان کتاب «تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان» په کال ۱۳۸۴ کې له چاپه راووت، د علومو اکادمی ځینو پوهانو هیله ښکاره کړه چې دغه اثر په پښتو ژبه واړول شي او ما هم د هغو سره هوډ وکړ چې دا کار به حتماً وشي او دا زما د پاره د لومړنی، هڅوني پیل و.

وروسته کله چې د محترم د طبی علومو عالی داکتر پوهاند اکادمیسن محمد موسی وردگ د روغتیا مجله په خپریدو پیل وکړ ما هم مقالې لیږلې او د تحریر پلاوی په ډله کې هم وګمارل شوم. د محترم وردگ صاحب سره څه نا څه قلمي لیکنې هم دوام درلودلي. د دغو کارونو په دوام کې وردگ صاحب په ۱۳۸۶ کال زما څخه غوښتنه وکړه چې په پښتو ژبه یو کتاب ولیکل شي، د نظامي طبابت کادرونو څخه معلومات راټول شي او کیدای شی چې څو تنه د اثر په تالیف کې ونډه واخلي.

په لومړي سرکې د محترم دوکتور ولایت حبیبي سره چې د داخلي ناروغیو په خاصه توګه د زړه د ناروغیو پیاوړی داکتر او څو کاله د اردو د مرکزي روغتون او بیا د مسلحو قواو د طبي علومو اکادمي قوماندانې دنده د ده په غاړه وه، د هېواد څخه د باندې ورسره تماس ونیول شو خو هغه لیکنې مواد نه درلود او وعده یې وکړه چې کله افغانستان ته راستون شی څه نا څه لیکنی به منځ ته راوړي. خو تر اوسه پوری دا کار ونه شو.

د محترم وردگ صاحب سره په لاندی ټکو موافقه وشوه:

۱. د اسنادو، مدارکو او لیکنو را ټولول زما په غاړه و.

۲. د لیکنو تنظیمول او په پښتو ژبه اړول او د کمپیوتر چارۍ د مؤمنی په غاړه وو.

۳. مالی چارۍ د محترم وردګ صاحب له خوا تادیه کیږي.

د کتاب نوم، برخې او څپرکیو پلان جوړ او د وردګ صاحب له خوا تائید شو.

په دی توګه لومړۍ د علومو اکادمی پوهانو او بیا د محترم وردګ صاحب څخه د زړه له کومی قدر دانې او مننه کوم چې زه یې دې کار ته وهڅولم. د محترم وردګ صاحب مرسته په دغه ټکو نه خلاصیږي بلکې د نظامي طب په پوهنځي کې او وروسته زما سره ډیرې معنوي مرستې کړې دي لومړۍ دا چې د دوی په مرسته چې طبی علومو اکادمی مرستیال او نظامي طب پوهنځی قوماندان و او د محترم ډګروال انجینر محمد محسن اقبال چې د پوهنځي سیاسی چارې ور په غاړه وې زما څلور عنوانه درسي او مسلکي کتابونه د اردو په مطبعه کې چاپ شوي دي. چې د هغو څخه مننه کوم محترم وردګ صاحب زما د پوهاند علمي رتبې د لاربښوونکي استاد په توګه ډیره همکاري راسره کړې او زما د علمي ترفیع لپاره یې ډیر ښه نظر ښکاره کړی و.

دویم دا چې په ۱۳۷۹ کال په لومړیو کې محترم وردګ صاحب د ډیرو مصروفیتونو له کبله نشو کړای د افغانستان علومو اکادمی په جلسو کې اشتراک وکړي او د طبی علومو د مرکز کارونه پرمخ بوځي همدا و چې زه یې د یوې خوا د هغه لورنی او نیک نظر چې زما په برخه یې لرل او له بلې خوا پخوا کلونو کې د علومو اکادمی په سیمینارونو او نورو چارو کې می اشتراک کړی و، زه یې د علومو اکادمي رهبري غړو ته معرفي کړم ترڅو د هغو سره په طبي چارو کې مرسته وکړم ځکه په هغه وخت کې د طبی علومو مرکز کې طبی کادرونه موجود نه وو، چې د وردګ صاحب دغه نیک کار زما څخه هېڅکله نه هیریږي.

د افغانستان په علومو اکادمی کې زما منل کېدل د محترم سر څېړونکی مرستیال محمد ناصر ناصر د علومو اکادمی علمی منشی او مولوی صاحب فیروزی د اکادمی رئیس په ډیره دلچسپی او خوښی سره ترسره شو. چې د هغو څخه د زړه له کومی مننه کوم.

محترم وردګ صاحب د ډیرو مصروفیتونو له کبله کوم تحریري سند یې و نشو کړای تهیه کاندی خو د کتاب لومړی برخې لپاره یې پراخه مالي مرسته کړی ده.

بیا د تورنجنرال الحاج دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل سره تماس حاصل شو او د لومړي برخې په برخه کې په دري ژبه لیکنې راکړل او ضمناً د پاڼو د کمپیوتر کولو څخه وروسته د کتاب ځنې برخې تر نظره تیر کړ چې لازمې لاربښوونې او یادداشتونه یې پیشنهاد کړل چې د کتاب د محتوا د لا ښه کېدو لپاره ګټور معلوماتونو وو.

محترم پوهاند محمد صدیق رازقی نړۍ وال هغه ټولې لیکنې چې ورسره وې زما په اختیار کې کیښودلې چې دغه لیکنو د کتاب محتوا ډیره اوچته کړه او د عامې روغتیا وزارت پیاوړی کادر محترم دوکتور عبدالولي غیور د کتاب د دویمې برخې وروستۍ څېړکې لابډای کړ.

د کتاب په لیکلو کې زما د کورنۍ ټولو غړو زمینه برابره کړې خو په خاصه توګه د کتاب د کمپیوتر چارې سره د دې چې نور مصروفیتونه یې هم درلود په ډیره حوصله مندې ولیدې جان مؤمنې په غاړه اخستې، د تکثیر او نور مصارف یې یحيٰ جان مؤمنې او حامد جان مؤمنې په غاړه اخستې چې د خدای (ج) څخه دوی ته ښه صحت، د عمر اوږدوالی او په اړوندو وظایفو کې لا بریالیتوبونه غواړم.

له امکان څخه لېرې نه ده چې په دغه اثر کې نیمګړتیاوې او اشتباه ګانې موجودې نه وي. په دې اړوند د محترمو لوستونکو څخه هیله کیږي چې د دغه اثر د لا ښه والي، اصلاح او تکمیلولو کې مرسته وکړي، ترڅو په راتلونکې کې داسې یو اثر چې د هېوادوالو تنده ور باندې ماته شي، وړاندې کړل شي.

په درنښت

لـــړ لـــيـــک

سر ليک **مخ**

د مننې پيغامونه ..... الف

سريزه ۱

لومړی برخه
په نړۍ کې د طبابت بهير
لومړی څپرکی

د طبيب او طبابت په هکله ځيني خبرې ۷

- طبابت تر ټولو غوره مسلک ۷
- د روغتيا او ناروغۍ سره د انسان اړيکې ۱۳
- د يو طبيب اخلاق، طبيعي کرکټر او کلتور ۲۵
- د ناروغ او طبيب خپل منځوني اړيکې ۲۹
- د طبابت سوګند نامې ۳۵

دويم څپرکی

په لرغونو پېړيو کې د طبابت ځانګړتياوې ۴۱

- په لومړنيو ټولنو کې د طبابت د ودی خصوصيتونه ۴۱
- د طبابت وده د مريې توب په ټولنه کې ۴۵
  - طبابت د سومريانو په زمانه کې ۴۶
  - د بابليانو په منځ کې طبابت ۴۷
  - د آشوريانو د طبابت څرنګوالی ۴۷
  - په لرغوني چين کې طبابت ۴۸
  - په لرغوني هند کې طبابت ۵۰
  - طبابت په لرغوني مصر کې ۵۲

➢ په لرغوني یونان کې طبابت ۵۷

دریم څپرکی

په منځنیو پېړیو کې د طبابت پر مختګ ۷۱
- طبابت په منځني اسیا کې ۷۷
- طبابت په اروپا او افریقا کې ۷۹
- د منځنیو پېړیو نامتو طبیبان ۸۳

څلوم څپرکی

په نویو پېړیو کې د طبابت پرمختګ ۱۲۷
- په نویو پېړیو کې پیاوړي طبیبان ۱۳۲
- په معاصر تاریخ کې د طبابت نوښتونه او پرابلمونه ۱۵۱

دویمه برخه
په افغانستان کې د طبابت تاریخ
لومړی څپرکی

تر اسلام د مخه د افغانستان طبابت ۱۷۵

دویم څپرکی

په افغانستان کې طبابت د اسلام له ظهوره د مغلو تر یرغل پورې ۱۸۹
- د طب او طبابت په باره کې د انجیل او تورات لارښوونې ... ۱۹۰
- د طب او طبابت په هکله د قرآن مجید حکمونه ۱۹۱
- طبابت د امویانو په دوره کې ۱۹۶
- طبابت د عباسیانو په دوره کې ۱۹۶
- طبابت د طاهریانو په عصر کې ۱۹۸

- طبابت د ساسانيانو په دوره کې ۱۹۹
- طبابت د غزنويانو په زمانه کې ۲۰۰
- طبابت د سلجوقيانو په زمانه کې ۲۰۱
- طبابت د غوريانو د واکمنۍ په دوره کې ۲۰۱
- طبابت د خوارزم شاهانو په زمانه کې ۲۰۱
- داسلامي طبيبانو خدمتونه ۲۰۶
- د اسلام تر ظهور وروسته د دی سيمې نظري او عملي خصوصيات ۲۰۸

دريم څپرکی

د افغانستان طبابت د مغل له يرغل نه د شلمې پېړۍ تر لومړيو پورې ۲۱۵

څلورم څپرکی

د افغانستان طبابت د شلمې پېړۍ له لومړيو څخه تر ۱۳۸۰ کال پورې ۲۳۳
- د امير حبيب الله خان په دوره کې ۲۳۳
- غازی امير امان الله خان په زمانه کې ۲۳۹
- د محمد نادر خان او اعلحضرت محمد ظاهر شاه په زمانه کې ۲۴۷
- د علي آباد سناتوريم ۲۵۷
- د روغتيا په اړوند خپرونې او د کلونو له مخې واقعات ۲۶۱
- د جمهوريت څخه تر لنډ مهالې دورې پورې د افغانستان طبابت ۲۸۰

پنځم څپرکی

طبابت د لنډ مهالې دورې څخه تر نن ورځې ۱۳۸۰-۱۳۸۹ ..... ۲۹۳

دریمه برخه
په افغانستان کې د نظامي طبابت ځلانده تاریخ
لومړی څپرکی

په تاریخ کې د نظامي طبابت ریښې ۳۱۳

دویم څپرکی

نظامي طبابت او د هغه پرنسیبونه ۳۱۷

دریم څپرکی

د نظامي طبابت تشکیلات، بڼوونه او روزنه ۳۲۳
- د اسلام تر مخه نظامي طبي تشکیلات ۳۲۳
- په اسلامي نړۍ (منځنیو پیړیو) کې د نظامي طبابت تشکیلات . ۳۲۵
- سدوزایانو (۱۱۶۰-۱۲۵۹هـ) دورې روغتیایي تشکیلات ۳۲۷
- په نظامي طبابت کې د هندي او ترکي داکترانو ونډه ۳۳۴
- نظامي طبابت د محمد نادر شاه په دوره کې ۳۳۹
- د محمد ظاهر شاه د سلطنت په دوره کې نظامي طبابت ۳۵۹
- نظامي طبابت د محمد داود خان د جمهوریت نه تر ۱۳۸۰ .... ۳۹۵
- په اردو کې د طبي اکمالاتو خصوصیتونه ۴۲۵
- نظامي طبابت د مجاهدینو د قدرت په وخت کې ۴۳۶

څلورم څپرکی

د مسلحو قواو طبي علومو اکاډمي ۴۴۱

پنځم څپرکی

د ملکي مدافعې عمومي ریاست روغتیایي څانګه ۴۵۳

شپږم څپرکی

د ۱۳۸۰ کال راهیسې د نظامي طبابت څرنګوالی ۴۷۱

اخځلیک ۴۷۳

نښلولې (ضمایم)

لومړی نښلولې:

په اردو کې د روغتیایي چارو مدیران، آمران او رئیسان ۴۷۹

دویمه نښلولې:

د کتابونو او آثارو فهرست چې د نظامي طبي کادرونو له خوا لیکل شوي دي ۴۸۱

د مؤلف لنډه پیژندنه

- پوهاند استاد عبدالحی مؤمنی ۴۸۹

ختم ۴۹۷

سریزه

تاریخ هغه علم دی چې د مکان او زمان په قید سره د بشري ټولنو د تکامل، جریان څخه بحث کوي. د ټولنې د پرمختګ او تکامل په جریان کې امکان لري داسې حوادث منځ ته راشي چې د انسانانو د افتخار وړ وګرځي او ممکن داسې حوادث هم تیر شوي وي چې آینده نسلونه ور باندی شرمیږي.

په هر صورت دواړه خواوې باید په دقیقه توګه تر مطالعې لاندې قرار ونیسي ترڅو موجوده وضع درک کړای شي او د زمانې او ټولنې په خواست سره مؤثر ګامونه واخیستل شي. په دې توګه مونږ خپل تېر شوی تاریخ د دی دپاره مطالعه کوو چې ننني اوضاع په صحیحه توګه درک کړو او د آینده له پاره خپله لاره پرانیزی و خو یواځې د خپلې ټولنې پر تاریخ باندې ځېړنه کفایت نه کوي بلکې سیمې او نړۍ پر اوضاعو باندې ځان اګاه کول اړین دی ترڅو زمونږ خپل تاریخ نورو خلکو ته روښانه شي.

په همدی دلیل ما هڅه وکړه ترڅو د افغانستان د طبابت تاریخ په مجرده توګه تر څېړنې لاندې ونه نیسم بلکې د سیمې او نړۍ پر تاریخ باندې هم رڼا واچوله شي. دغه اثر چې *«د طبابت لنډ تاریخ»* نومیږی په دریو برخو ویشل شوی دی.

لومړی برخه په نړۍ کې د طبابت بهیر تر غور لاندې نیول شوی چې لاندې څېړکي په برکی نیسي:

لومړی څېړکی – د طبیب او طبابت په هکله ځنې خبرې دي، طبابت تر ټولو غوره مسلک، د روغتیا او ناروغۍ سره د انسان اړیکي، د یو طبیب اخلاق، طبیعی کرکتر او کلتور، د ناروغ او طبیب خپل منځوني اړیکي او د طبابت سوګند نامې په بر کې نیسي. دغه څېړکی په حقیقت کې یو ښوونیز بحث دی چې طبي کارکوونکي څرنګه پخپل مسلک کې کولای شي د یو ناروغ او اړ انسان سره مرسته کولای شي. په دې توګه لومړۍ څېړکی د یو لاربنود په څېر روغتیایي کار کوونکو ته وړاندی شوی ترڅو هغوی پر خپل

مسلک باندې وویاړی او د هغه په رڼا کې د انسان سره په ډیره مینه مرسته ورسوي.

دوهم څپرکی چې په لرغونی پېړیو کې د طبابت ځانګړتیاوې دي، د طبابت د منځ ته راتلو او ودې شرایط تر غور لاندې نیول شوی او وروسته د مریی توب په دوره کې د بابلیانو، آشوریانو، چینایانو، هندیانو، مصریانو او یونیانانو طبابت تر څېړنې لاندی نیول شوې دي.

په دریمه څپرکی کې چې په منځنیو پیړیو کې د طبابت پرمختګ په بر کې نیسي زیاتره په منځنی آسیا، اروپا او افریقا کې د طبابت څرنګوالی تشریح شوی او د دغو پېړیو نامتو طبیبان هم په ګوته شوی دی.

څلورم څپرکی – په نویو پېړیو کې د طبابت پرمختګ تر غور لاندې نیول شوی چې په هغه کې په نویو پېړیو کې پیاوړی طبیبان او په معاصر تاریخ کې د طبابت نوښتونه او پرابلمونه په مشرح توګه توضیح شوی دی.

دویمه برخه – په افغانستان کې د طبابت تاریخ نومیږي.

په لومړی څپرکی کې تر اسلام نه د مخه د افغانستان طبابت توضیح شوی دی چې په دغه برخه کې د اوستا نقش په طبابت کې روښانه شوی دي.

په دویمه څپرکی کې په افغانستان کې طبابت د اسلام له ظهوره د مغلو تر یرغل پورې شرح شوی چې عمده ټکي یې د طب په باره کې د انجیل او تورات لارښوونې، د طب او طبابت په برخه کې د قرآن مجید حکمونه، طبابت په امویانو، عباسیانو، طاهریانو، ساسانیانو، غزنویانو، سلجوقیانو، غوریانو، خوارزم شاهانو، د اسلامي طبیبانو خدمتونه او د اسلام تر ظهور وروسته د دې سیمې نظري او عملي طبابت خصوصیات په مشرح توګه توضیح شوی ده.

دریم څپرکی یې د افغانستان طبابت د مغل له یرغل نه د شلمې پېړۍ تر لومړیو پورې په بر کې نیسي چې دلته د امیرحبیب الله خان، امان الله خان، محمد نادر خان، محمد ظاهر شاه خان، د روغتیا په اړوند خپرونې او د کلونو له مخې واقعات او د جمهوریت څخه تر لنډ مهالې دورې پورې د افغانستان طبابت چې په هغه کې د شهید سردار محمد داود خان او نورو رژیمونو په برخه کې طبابت توضیح شوی دی.

په پنځم څپرکی کې طبابت د لنډ مهالې دورې څخه تر نن ورځې شرح شوی دی.

د کتاب دریمه برخه په افغانستان کې د نظامی طبابت ځلانده تاریخ څېړل شوی چې په لومړی څېرکی کې یې په تاریخ کې د نظامي طبابت ریښې، دویم څېرکی کې نظامي طبابت او د هغه پرنسیبونه، په دریم څېرکی کې د نظامی طبابت تشکیلات، بنسونه او روزنه شرح شوی چې لاندې موضوعګانې په بر کې نیسی:

د اسلام ترمخه نظامي طبي تشکیلات، په اسلامي نړۍ کې د نظامي طبابت تشکیلات، د سدوزیانو دورې روغتیایي تشکیلات، په نظامي طبابت کې د هندي او ترکي داکترانو ونډه، نظامي طبابت د محمد نادر شاه په دوره کې، د محمد ظاهر شاه په دوره کې، د سردار محمد داود خان د جمهوریت نه تر ۱۳۸۰ کال پورې او په اردو کې د طبي اکمالاتو خصوصیتونه په بر کې نیسي.

څلورم څېرکی کې د مسلحو قواو طبی علومو اکادمی په مفصله توګه توضیح شوې او په پنځم څېرکی کې د ملکي مدافعې عمومي ریاست روغتیایي څانګه شرح شوې ده. په شپږم څېرکی کې په لنډ ډول د ۱۳۸۰ کال راهیسی د نظامی طبابت څرنګوالی په نښه شوی دي.

همدارنګه په دغه اثر کې دوه نښلولې چې په لومړۍ کې یې د روغتیایي چارو مدیران، آمرین او رئیسانو فهرست دی او دویمه نښلولې کې د کتابونو او آثارو فهرست چې نظامي طبي کادرونو له خوا لیکل شوی دي.

په دغه اثر کې ځنی برخی د «تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان» د پوهاند مؤمنی تالیف چې پښتو ژباړه یې محترم پوهاند رازقی صاحب کړې، کتاب څخه اقتباس شوی دی.

په درنښت

لومړی برخه
په نړۍ کې د طبابت بهیر

لومړی څپرکی

د طبیب او طبابت په هکله ځینی خبری

طبابت تر ټولو غوره مسلک

درمل او درملنه هومره لرغونتوب لري څومره چې انسانی بشریت یې لري. لومړنی انسان د آفتونو لکه باد، اوربښت، طوفان، تودوښي، یخنۍ او وحشی ژوو څخه ځان ګوښه کاوه او کله چې به درد او ناروغي ورته پیښیده نو د ځان چاره یعنی درملنه به یې کوله.

لومړنۍ ښځه چې د خپل اولاد ځانګو یې خوځوله د ځان او اولاد د درملنۍ په فکر کې شوه. په دغه زمانه کې هغه طبیبه او درمل جوړونکۍ وه. په دې توګه داسې جوتیږي چې طبابت د ټولو طبیعي علومو په پرتله ډومبي توب لري، دا ځکه چې د لومړنیو انسانانو لپاره طبابت د جدي ضروریاتو څخه شمېرل کېده، او کله چې د تکلم او ناطقې قوه پیل کیږي او د اور کشف، د کار افزار ایجادېدل، د ښکار منځ ته را تلل، پر ځمکه باندې کار کول او د وحشي حیواناتو اهلي کول، دا هغه کشفیات دي چې د هغو له برکته د طبابت لومړني ګامونه واخیستل شول، او د زمانې په تیریدو سره یې خپل پراونه ووهل تر څو چې اوسنی شکل یې ځان ته غوره کړ.

د طبابت علم او فن نسبت نورو علومو ته خاصې ځانګړتیاوې لري، دا ځکه چې دغه علم مستقیماً د انسان په خدمت کې قرار لري. او انسان د ټولو مخلوقاتو له جملې څخه الله پاک ته منلی او نږدې مخلوق دی، هغه ته یې د اشرف المخلوقات خطاب کړې او د ځمکې، هوا او بحر ټول نعمتونه یې د انسان د ګټې لپاره خلق کړیدی او هر هغه څه چې انسان ورته اړتیا لری په ځمکه کې پیدا کیږي لکه چې فرمایي: ترجمه «ستاسو د ژوندانه وسیلی مو په ځمکه کې پیدا کړي» (الاعراف - ۱۰) او د قرآن عظیم الشان په مختلفو آیاتونو کې راغلی چې: ترجمه «تاسو ته مو سیندونه او سمندرونه

مسخر کړل، څه چې په ځمکه کې دي او لمر او سپوږمۍ مو درته مسخر کړه، شپه او ورځ مو ستاسو په تسخیر کې در کړه او ټول کوم څیزونه چې په ځمکه او آسمان کې دی، هغه مو ستاسو په تصرف او تسخیر کې در کړل» (الجاثیه - ۱۲، ابراهیم - ۳۲، الحج - ۶۵، ابراهیم ۳۳، النخل ۱۲، الجاثیه - ۱۳).

پس د خدایﷻ لپاره په ټولو مخلوقاتو کې انسان ډیر معزز مخلوق دی. نو طبابت هم د انسان د ښیګڼې لپاره پیدا شوی او د هغه مخلوق په چوپړ کې دی چې پروردګار باندې ډیر ګران دی. نو ځکه دغه علم له فقی څخه وروسته منل شوی علم دی. د اسلام مقدس دین ارشادات د ښځې او نارینه لپاره دا امکانات مساعد کړ ترڅو چې د طبابت په هکله تحصیل وکړی او په همدې علت وو چې د عباسیانو په زمانه کې طبابت خپلې لوړې څوکې ته رسیدلې وو حال دا چې لویدیځه اروپا د جهالت په خوب کې ویده و.

په دی توګه دغه مخلوق (انسان) ته خدمت کول او هغه د ناروغیو او ناخوالیو څخه نجات ورکول دنیوي او اخروي ستر اجر لري. لکه چې د دې آیات کریم ترجمه داسې ده «چا چې ژوندی کړ یو نفس په تحقیق چې حیات ور کړیدی ټولو خلکو ته» (المائده -۳۲).

خبره داده چې د طبابت غړي کومې ځانګړتیاوې باید ولري، پخپل مسلک او رشته کې څه ډول د خلکو سره چلند وکړي د روغتیایي کارکونکو خپل منځي اړیکې څنګه وي او د دې سپیڅلی مسلک نوم او نښان څنګه لوړ وساتي، د لومړی څپرکی اساسی محتوا تشکیلوی.

په دغه برخه کې د طبیب او طبابت په هکله پوهانو خپلې نظریې څرګندې کړی چې په لنډ ډول وړاندې کیږي.

په اوستا کې چې د بلخی زرتشت له خوا منځ ته راغلی دی د طبیب کیدلو په برخه کې اوږده معلومات وړاندی شوی دی او په هغو شرایطو باندې بحث شوی دی چې دغه شرطونه د «تمدن زرتشتیان» په کتاب کې داسی لیکل شوی «اساسي شرط داو چې شخص باید طبابت په دقیقه توګه زده کړي، هغه باید د مطالعې خاوند وي، ښه حافظه ولري، د طبابت حرفې سره علاقه او مینه ولري او د ډیرې تجربې خاوند وي. داسې شخص باید د خپلو ناروغانو خبری په حوصله مندۍ سره واوری او غوږ ورته ونیسی، دهغه درد سره چې ناروغ یې زغمي ناراحته شي، د ناروغ د ټولو اندامونو په دندو باندې پوه وی، په آګاهانه توګه درملنه وکړي، خوږه ژبه ولري، ملایم، مهربان او د ناروغ روغیدو ته علاقه ولري او بالاخره د خپلې حرفې

شرافت باندې باوري اوسي، د مادي ګټې او پیسو لپاره کار ونکړی او له خدایه وډار شی...»۱.

همدارنګه د زرتشتیانو په زمانه کې ځنیی مقررات لکه د کار نحوه، فیس یا اجوره، د معاینې وختونه، ناروغ ته رسیدل او داسې نور د قانون په رڼا کې په دقیقه توګه معیین شوي وو.

په ایوروئید کې د طبیب په برخه کې داسې لیکلي «که طبیب غواړي چې په ورځني کارونو کې بریالی و اوسي باید چې د ښې روغتیا څخه برخمن وي، نظیف، د درناوی څښتن او برده بار وي، لنډه ږیره ولري، پاکوالی او صفایي ته علاقه ولري، نوکان یې نیول شوي وي، سپین کالی یې اغوستي وي، کله چې له کوره وځي په لاس کې باید امسا او پرسریې چترې وي، د ښځو سره لاپې ونه وهي او ټوکې ونکړي او په یو چپرکټ باندې د هغو سره کښې نه ني، خبرې یې ورو، مؤدبانه او امیندوار کوونکي وي، زړه یې پاک او د صداقت څخه ډک وي، کرکتر یې تل د راستۍ او صفا سره سینګار وی، مزاج یې سوړ او د نیک او ګټورو کارونو سرته رسولو لپاره هاند او کوښښ وکړی. «ښه طبیب دنده لری چې تل ناروغان ومنی، په دقیقه توګه یې معاینه کړی او ډارن او غیر مصمم نه وی او د دندی د اجرا کولو په وخت کې وارخطا نه شی»[۲].

«د سومریانو په زمانه کې د حمورابی قانون چې د بشریت په تمدن کې ډیر پخوانی قانون دی منځ ته راغلی چې پر یوه تیږه باندې چې دوه متره او پنځه څلویښت سانتی متر لوړ والی لری په متن کې یی د طبیب حق الزمه هم لیکلې شویده»[۳] همدارنګه په دغه قانون کې د طبیبانو د حق الزحمی سربیره د طبیبانو او قابله ګانو د جریمی په هکله هم لیکنی شوی دی، د بیلګې په توګه که د غاښو طبیب له خوا د ناروغ یو غاښ مات کړی شی طبیب هم د یو غاښ څخه محرومیږی یعنی د طبیب غاښ ایستل کیږی. او یا که طبیب د یو ناروغ سترګه چوی لاس یې پرې کیږی او که درملنه یې پر مرګ باندې ختمیږی باید یو غلام وپیږی او ارباب ته ور کړل شی او که دایه د پلار او مور پرته له اجازی څخه بل ماشوم ته شیدی ور کړی د هغی تی پرې کیږی.

۱- عبدالحی مؤمنی - تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان ، مطبعه آزادی ، کابل ۱۳۸٤ - ص - ۷۰ .

۲- اثر فوق.

۳- پوهندوی دوکتور محمد انور ترابی - طب در گسترده تاریخ ، ۱۳۸۵ شاهمامه هالند ، ص - ٤٥ .

سینوهه د فرعون مخصوص طبیب په دوه ټوکو کې یو کتاب لیکلې چې په زړه پوری طبی مسایل پکی لیکل شوی دی. د بیلګې په توګه هغه وایي «په دارالحیات کې پوه شوم چې د طبیب په روزنه کې استعداد ډیر اهمیت لری. زه متوجه شوم هومره چې استعداد په روزنه کې اهمیت لری، تحصیلات د اهمیت وړندی. ځکه که محصل استعداد ونلری د دارالحیات څخه چې په نړۍ کې ډیره لویه مدرسه ده د یو واقعی طبیب په توګه د هغه څخه خارجیدلای نه شی. «څوک چې دارالحیات (د مصر د طبس په ښار کې لویه مدرسه وه) کې شاملیږی باید پر طب مین وی او د دې علم په لاره کې خپل هر شی قربان کړی او په لومړۍ درجه کې خپل استراحت باید قربان کړي»[1]. زه په دارالحیات کې پوه شوم چې د طبیب په هکله اعتماد ډیر مهم دی او ناروغ باید ایمان او عقیده ولری چې د هغه معالج طبیب حاذق او بصیر دی او د اشتباه څخه مصئون دی.

همدارنګه په لرغونو زمانو کې اصولنامی هم منځ ته راغلی چې د اطبا و مسلکی کارونه یی تنظیمول.

د بیلګې په توګه د مان (MANN) د قانون پر اساس کله چې د طبیب له خوا د ناروغ درملنه په درسته توګه صورت ونه مومی باید جریمه ور کړی.

هیپوکرات (بقراط) ۳۷۷ - ۴۶۰ ق م نامتو پوه او حکیم ډیر با ارزښته آثار د طبیبانو انسانی، ټولنیزی او مسلکی روزنی په برخه کې پری ایښی دی چې تر اوسه هیڅا ندی پری ایښی. هیپوکرات به ویل «د هر ناروغ سره دی بې له د هغه د جیب حجم او د اقتصادی سطحې څخه مرسته وشی. او کله چې ضرورت وی د یو پردی، خارجی او فقیر ته باید مرسته ورسوی او هغه حتماً باید ورسوی، ځکه چیرته چې د انسان او انسانیت سره عشق موجود وی هلته د مسلک سره هم عشق موجود دی»[2].

نوموړی وصیت کوی چې د طبابت زده کوونکی باید یو آزاد سړی او د ښه طبعیت څښتن وی. په عمر کم او په ونه برابر او د متناسبو اندامونو خاوند وی، ښه ذکاوت او پوهه ولری او د مشورې او مصلحت په وخت کې دې د ښې رایې او د ښه فکر خاوند وی او باید زړه ور او پاک نفسه وی او خوږه ژبه دې ولری. په پیسو باندې مین نه وی، غبی نه وی، په ناروغ

۱- اثر فوق - ص - ۵۷ .

۲- عبدالحی مؤمنی - تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان ، مطبعه آزادی ، کابل ۱۳۸٤ – ص - ۲۱ .

باندې مهربان وی او د هغه راز دې پټ وساتی، ځکه چې راز راز ناروغان شته چې خپل راز طبیب ته وایی، خو نه غواړی چې د ده راز نورو ته څرګند شی. که چیرې ناروغ ورته ښکنځلی وکړی باید هغه وزغمی، ځکه چې ځنی د برسام ناروغان شته دی چې دوی په سودا او وسواس باندې اخته وی او خلکو ته خوشې خوشې ښکنځلی کوی ...

سپینی، پاکی او پستی جامی واغوندی، ښه معتدل تګ وکړی یعنی نه دې منډې وهی او نه ورو ورو تګ چې د ځان د کهالت او لټی باندې دلالت وکړی. هر کله چې طبیب ناروغ ته ورشی باید چې پلټرې ووهی او وروسته له هغه ډیر څوکه څوکه او ورو ورو د ناروغ د حال پوښتنه وکړی او خپل ځان دی ورته باثباته ښکاره کړی ...[۱]

د هیپوکرات سوګند نامه چې تر اوسه خپل ارزښت یی له لاسه ندی ور کړی وروسته وړاندې کیږی.

هیپوکرات له طبیبانو څخه غوښتل چې هغوی باید عالی کرکټر ولری «او پریږ ده چې دی (طبیب) د خلق او عادت له نظره، عالی انسان، مهربان، ستر او انسان دوست وي»[۲] هغه څرګندوی چې عجله او وارخطایی سره د دی چې ګټور هم وی تحقیر کوونکی دی. هغه طبیب چې خپله خواخوږی په مسخره ګی او خندا سره اظهار وی او خوله یی بې مور ده په شوخی باندې خلاصه وی، فکر کیږی چې متاثر کوونکی دی او باید د هغه څخه په جدی توګه اجتناب وکړی.

د جالینوس (۱۳۱- ۲۰۱م) د طبابت اساسی مقرره په دریو برخو کې خلاصه کیږي:

۱- د روغتیا د ساتلو په خاطر لازمه ده چې د مشابه - مشابه پرنسیب څخه استفاده وشی.

۲- د ناروغی د درملنې په خاطر باید د ضد - ضد پرنسیب څخه استفاده وشی.

۳- په درملنه کې طبیب باید یواځی طبیعت سره مرسته وکړی، ځکه غالباً خپله طبیعت درملنه کوی.

۱- پښتو آریانا دایرةالمعارف - لومړی ټوک ، ۱۳۲۹ ، دولتی مطبعه ، کابل - ص - ٦٨٤ .
۲- عبدالحی مؤمنی - تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان ، مطبعه آزادی ، کابل ۱۳۸٤ – ص - ۳۲ .

جالینوس یا ګالن داسی شمیری چې د طبیب اساسی دنده دا ده چې د اورګانیزم دفاعی قدرت وساتی.

په منځینو پیړیو کې داسی طبیبان موجود وو چې د طبیبانو او درمل جوړونکو کړنې یې ستایلی وو او د دندو په ارتباط یې لکه هیپوکرات مقررات وضع کړی وو. د دغو له ډلی څخه یو هم تیوفراست پاراتیلزس یا پاراسلز (۱۴۹۳- ۱۵۴۱م) داسی لیکلی دی «د طبیب قوت په زړه کې دی، د هغه کار باید د الله پاک په لارښوونه سرته ورسیږی، د تجربې او زده کړې په روښنایی سره روښانه وی، ډیر ښه درمل د مسلک سره له علاقمندۍ او عشق څخه عبارت دی. دی زیاتوی چې طبیب نه باید ریا کار، مضر، دروغجن، بې مغزه او لاوبالی وی، بلکې مؤدب او راستکار سړی وی»[۱].

نامتو لیکوال چخوف لیکی «د طبابت څانګه د قهرمانۍ یو کار دی چې د ثبات، متانت او اندیشو د پاکوالی مستلزم دی. د عقلی له نظره صریح د اجتماعی برخورد له امله عادل او د فزیکی له نظره لطیف وی»[۲].

د نن ورځی طبیب یواځی دا دنده نه لری چې د مسلکی سطحی دانش لوړ بوځی، بلکې هم پخپله د ښوونې او روزنې، کلتور او فرهنګ څښتن، او نورو ته د روغتیا او سعادت ناقل وی. همدارنګه خپل شاوخوا او د محیط لپاره لرونکی د نیک کردار او اطوار او د حمیده اخلاقو سره په ټولنه کې سرمشق وی.

ابن سینا لیکی چې طبیب باید منطق باندې پوه وی ترڅو د ناروغیو جنس او ډول (نوع) درک کړی او د فصل، خاصه او عرض په منځ کې فرق وکړی او په اخر کې علت وپیژنی، ځکه تر څو چې علت پیدا نه شی درملنه صورت نه مومی ...[۳]

کله چې د لیندی د میاشتی ۲۹ مه په کال ۱۳۱۶ د طب د پوهنځی او درمل جوړولو عالی ښوونځی فارغ التحصیلانو ته دیپلومونه او بری لیکونه توزیع کیدل، پروفیسور بای حسن رشاد چې د پوهنځی رئیس و، اوږ ده وینا وکړه چې په لنډه توګه څو ټکو ته یی اشاره کیږي:

۱- اثر فوق - ص - ۳۲ .
۲- دوکتور شیر احمد زاهدی - نقش موثر تربیه خودی در حیات مسلکی یک طبیب - مطبعه اردو ، ۱۳۶۹ کابل، ص - ٤٧ .
۳- مجله خراسان دوره سوم ، سال ۲۷ - میزان – عقرب ۱۳۸٦ - ص - ۱۵ .

د پوهنځی رئیس د دیپلوم پر اهمیت باندې خبرې وکړی او د فارغانو څخه داسی غوښتنی لري:

۱- د اولو الامر اطاعت هیڅکله مه هېروئ.

۲- خپل علم او اقتدار پر مخ بوځئ. د مثال په توګه دایه که هر څومره شیدی رو دونکی ماشوم باندې مهربانه وی او تری خوښ راشی، خو د اصلی مور شفقت نه لری.

هر هېواد مکلف دی متقابلاً یو بل سره مرستی وکړی، خو د هیواد زامن دی چې خپل وطن د ترقی لوړو مدار جوته رسوی.

۳- هیله لرم زیار وباسئ چې خپل پوهنځی نړیوالو ته ور وپیژنئ.

۴- کله چې ناروغ ته غوښتل کیږئ هیڅکله د وفق او ملایمت څخه د باندې حرکت ونکړئ. د حق الزحمی اخستل ستاسو حق دی، ځکه علم مو مصرف کړیدی، خو کله چې ستاسو د حق الزحمی ور کولو توان ونلری، په دی وخت کې مادی منفعت ته سترګی مه نیسئ او د دغی مبارک حدیث (خیر الناس من ینفع الناس – یعنی بهترین خلک هغه دی چې ګټه یی خلکو ته رسیږي). ارشادات په نظر کې ونیسئ او د الله پاک د رضا د لاس ته راوړلو لپاره قدم کیږ دئ. پخوانیو ویلی «یو په پیسو او بل په دوعا».

د روغتیا او ناروغۍ سره د انسان اړیکي

د طبابت تاریخ د انسان د منځ ته راتلو سره جوخت پیل کیږی، ځکه انسان د ژوندی موجود په توګه د ژوندانه د دوام لپاره ضرورت لری او د خپل روغتیا د ساتلو په هکله هاند او کوښښ کوی. خو د انسان دغه غوښتنی تل د طبیعی عواملو او وحشی ژوو تر حملې لاندی راغلی او دهغو له کبله ناروغی او ټپونه منځ ته راغلی، او همدارنګه د تاریخ په پراوونو کې قبیلوی جنګونه هم ټپیان منځ ته راوړی چې هرو مرو څارنی، مراقبت او درملنې ته یی ضرورت درلود، چې د تجربه لرونکو اشخاصو له خوا درملنې لاندی نیول شوی دی.

په دی توګه نشوکولای د طب او طبابت تاریخ په دقیقه توګه مشخص کړو چې انسانانو د درد، ناروغۍ او درملنې په هکله منځ ته راغلی شروع کړو، ځکه په دی توګه زمونږ په لاس کې مشخص تاریخ نشته او پر حدس

او ګمان باندې تکیه کیدلای نه شی، ځکه تاریخ په مکان او زمان باندې مقید دی.

څرنګه چې وویل شول درملنه د انسانانو د لومړنیو ضروریاتو څخه شمیرل کیږی او د تجربو پر اساس یې خپل فعالیتونه پر مخ بیولی دی، خو علم هم د انسان د تجاربو محصول دی. په دې توګه د تجربو پر اساس او د زمانی د تیریدو سره د ژوند پرابلمونه سره مقایسه شوی او په آخره کې یوه مطلوبه طریقه یی لاس ته راوړی ده.

انسانانو تر ټولو د مخه د غذا په توګه د بوټو څخه استفاده کوله چې د زرونو کلونو په درشل کې د ځینو بوټو درملی خواص یې وپیژاندل، خو کله چې خط (لیکل) منځ ته راځی د هغی راهیسی د انسانانو ټولی لاس ته راوړنی په لیکل شوی یا رسم شوی شکل وروستی نسلونو ته انتقال مومی.

روښانه ده چې انسان د یو ژوندی موجود په توګه د خپلې بقا او ژوند لپاره تندرستی او روغتیا ته ضرورت لری او د روغتیا د تامینولو لپاره د خپل خلقت څخه د ډیرو ناخوالیو سره سره د نورو علومو د تکامل او پرمختګ سره طبابت هم خپلی لاس ته راوړنې پرایښی دی.

په دې بحث کې د انسان ارتباط او پیوند د روغتیا او د تندرستی (سلامتي) پدیدو سره او هغه تعریفونه چې په دې هکله موجود دی تر څیړنی لاندی نیول کیږی.

د طب د علم هدف د فزیکی او روحی روغتیا تقویه، د ناروغیو درملنه، د روغتیا ساتنه، د معیوبتونو نه مخینوی او د بیارغونې څخه عبارت دی چې د اساسی اسلوبو او موازینو له جملې څخه شمیرل کیږی.

ابو علی سینا د (قانون طب) په کتاب کې لیکلی چې د طب موخه د سلامتی په موقعیت کې د تندرستی حفظ یا ساتنه او د هغه اعاده د ناروغی په وخت کې دی.

معالجوی طب د ناروغیو علتونه، علایم، تشخیص او له درملنې څخه بحث کوی او وقایوی طب د ناروغیو اسباب، د سرآیت شکلونه، شیوع، توزیع او د مخنیوی او د کنترول له تدابیرو څخه بحث کوی. حال دا چې اجتماعی طب ټول هغه اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، مذهبی او نور عوامل او فکتورونه چې د ناروغیو منځ ته راتګ، شیوع، دوام، دبیرته راګرځیدو (عود- نکس) کې رول لری په واضحه توګه رابرسیره کوی او د لاس رسی او اصلاحی شپوې یی روښانه کوی.

د یادونې وړ ده چې د طبی علومو دری واړه خواوی د یو بل لازم او ملزوم دی او یو د بل سره نه شلیدونکی او نږدی اړیکی لری. د بیلګې په توګه که وقایوی طب وجود ونلری او یا نیمګړتیاوې ولری، یواځی معالجوی طب نه شی کولای په پراخه توګه لاس ته راوړنې ولری او برعکس، که اجتماعی شرایط موجود نه وی او یا نیمګړتیاوې ولری بیاهم د طب هغه اهداف او ستراتیژی په عمل کې پیاده کیدلې نه شی.

نن ورځ د عصری ژوند په شرایطو کې د اجتماعی چاپیریال عوامل او فکتورونه د انسانانو روغتیایې ژوند باندې دومره تاثیر اچولی دی چې څیړونکی او پوهان د ډیرو پرابلماتیکو ناروغیو علل او انګیزه د ژوند د چاپیریال تاثیر بولی.

نن د طبی علومو هدف نسبت پخوانی نوم څخه چې طب او طبابت د انسانانو له خوا د استفادی وړ ګرځیدلې دی، ډیر وسیع او پراخ دی چې په حقیقت کې هماغه د تندرستی ساتنه او د روغتیا اعاده د سلامتی او تندرستی د نه موجودیت په صورت کې دی.

له دی کبله طب د تیوریکی او پراتیکی فعالیتونو مجموعه ده چې د هغه د اهدافو د تأمین په موخه او د انسان د روغتیا او سلامتی د اعادې په خاطر ور څخه کار اخستل کیږی. لومړی تر ټولو باید د صحت یا روغتیا په هکله معلومات وړاندی شی.

صحت یا روغتیا د نړیوالی روغتیایی اداری له خوا داسی تعریف شوی دی «عبارت ده له بشپړې بدنی، نفسی، ټولنیزی او روحی سلامتی څخه ... یوازی د ناروغۍ او جسمی کمزورتیا نشتوالی روغتیا نه ده».

هغه څه چې په دی تعریف کې د پاملرنی وړ دی، هغه بشپړه سلامتی یا عافیت دی نه له نمیګړی سلامتی څخه بحث کوی او دا هغه روغتیا ده چې مونږ یی غواړو چې انسان په بهترین حالت او د بدنی، نفسی، اجتماعی او روحی سعادت او سلامتی په لوړه درجه کې وی.

باید وویل شی چې روغتیا لکه نوری ټولینزی پدیدی د هغو شرایطو مولود ده چې شخص په هغه کې ژوند کوی او د دغه واقعیت پر اساس یو عالم د پرکوس (Perkus) په نامه داسی نظر وړاندی کړی دی.

«روغتیا د شاو خوا د محیط (چاپیریال) فکتورونو سره د یو متوازن حالت تینګول دی»[1].

د پورتنی تعریف پر اساس ویلای شو چې محیطی عوامل او فکتورونه د انسان پر اورګانیزم او روان تاثیر کوی او کله چې دغه موازنه سر چپه شی ناروغۍ رامنځ ته کیږی. حال دا چې د انسان عضویت په شکل نه یو شکل عکس العمل ښکاره کوی چې موازنه بیرته د خپل ځان په ګټه مستقر کړی.

هغه عوامل چې د انسان پر روغتیا تاثیر اچوی ډیر زیات دی، خو په عمومی توګه ویلای شو چې ناروغۍ د انسان (میزبان) او سببی محیط فکتورونو عمل او عکس العمل دی.

باید وویل شی چې محیط یا چاپیریال زمونږ ځلور خواوی دی چې په هغه کې ژوند او کار کوو یا د ژوند چاپیریال ټولی پدیدی او شیان چې زمونږ په شاو خوا کې شته او د هغوی څخه په یو ډول نه یو ډول ګټی تر لاسه کوو، د ژوند چاپیریال په نامه یادیږی.

هیپوکرات د انسان روغتیایي محیط او ماحول سره ارتباط ور کاوه او د غذایی موادو، هوا، اوبو او نور فکتورونه یی د انسان پر اورګانیزم تدقیق کړل. هغه د ځلورو مایعاتو تعادل د انسان په اورګانیزم کې بیان کړل چې عبارت دی له وینی، مخاط (بلغم)، توره او ژیړه صفرا څخه. کله چې انسان روغ وی دغه مایعات په یو معیین تعادل کې قرار لری او کله چې دغه تعادل په عضویت کې ګډوډ شی ناروغۍ منځ ته راځی. د هیپوکرات په عقیده د یو طبیب اساسی دنده دا ده چې د دغو مایعاتو تعادل په عضویت کې برقرار کړی.

د چاپیریال د نه درک کولو او نه پیژندلو په نتیجه کې د یو طبیب لپاره به ډیره ګرانه وی چې روغتیا تقویه کړی، ناروغۍ کنترول او وقایه کاندی او د ناروغ بیارغونه وکړی. ځکه په روستی وخت کې داسی عقیده ده چې ناروغۍ د انسان او چاپیریال په منځ کې د موازنی یا تعادل ګډوډی ده.

١- پوهندوی دوکتور محمد انور ترابی - طب در گسترده تاریخ - ١٣٨٥ - شاهمامه - هالیند ص ١٦ .

لکه چې علي ابن عباس زر کاله د مخه په لنډیز سره وایی «روغتیا د بدن اعتدال دی»[۱].

او ابن سینا هم زر کاله مخکی د دی توازن د دنیامکیت تعبیر پخپل قانون کتاب کې داسی تعبیر کړیدی «هغه اعتدال چې د انسان په فطرت کې اغږل شوی دی د دوو حدنو – افراط او تفریط – تر منځ حالت دي».

په دې توګه د چاپیریال فکتورونو کې د توازن نشتوالی د ایکالوجی محیط خرابیږی او په نتیجه کې د انسان، حیوان او نبات ژوند په خطر کې لویږی او په پای کې د انسانانو لپاره د ژوند چوکات او کړۍ تنګیږی او د ژوند د ډیرو ستونزو سره مخامخ کیږی خو باید وویل شی چې د انسانانو رول د ژوند د چاپیریال د توازن یا د توازن د نشتوالی په خاطر له هرڅه نه زیات د پام وړ او ارزښتمن دی.

هغه څه چې د بدۍ په صورت کې د روغتیایی موازینو د راټیټولو او یا د ښه والی په صورت کې دهغه د جګولو (ښه کولو) امکانات برابر وی، په انسان او چاپیریال کې د هغو عواملو مجموعه ده چې ابن سینا ورته «د انسان د بدن د حالاتو ساتونکی او بدلون ورکوونکی اسباب» بللی او لاندې عوامل پکی شاملوی. لکه هوا او مربوطات یی، خواړه، اوبه، څښاک، د فضلاتو څخه د بدن خالی کیدل، پرهیز کول، چاپیریال، ښار، مسکن او مربوطات یی، بدنی او نفسانی حرکات او سکنات، خوب، ویښتوب، عمر، د عمر او جنس اختلاف، مصنوعات او عادتونه»[۲].

علی ابن عباس بدنی روزنه یا سپورت، مساژ، حمام کول او اجماع یا جنسی اړیکی هم پکې ورزیاتوی او وایی که چیرې دا کارونه پخپل ځای، په موقع او د بدن د هری برخی د ضرورت پر اساس په مناسب کمیت، کیفیت، وخت او ترتیب سره استعمال شی، هر څه پخپل شکل ساتل کیږی او د انسان روغتیا دوام مومی.

دلته کولای شو دغه عوامل په دوو برخو یا مجموعو وویشو:

۱- داکتر محمد هیثم خیاط - د چاپیریال روغتیا د اسلام په میزان کی - نړیواله روغتیایی اداره - پنځم مخ - ۱۹۹۷ کابل .

۲- داکتر محمد هیثم خیاط - د چاپیریال روغتیا د اسلام په میزان کی - نړیواله روغتیایی اداره - پنځم مخ - ۱۹۹۷ کابل .

لومړۍ برخه چاپیریال دی چې ځنی عناصر یې په ټولو وګړو پوری تعلق لری لکه اوبه، هوا، خواړه، فضله جات او ځنی په انفرادی ډول په هر وګړی پوری مربوط دی لکه کور، صنعت او کار.

دوهمه برخه یا مجموعه چې د روغتیا پوری له اړوند سلوک څخه عبارت دی او د ابن سینا او علی ابن عباس په وینا دا د ژوندانه عادتونه او طریقی دی لکه خوراک او څښاک، خوب، ویښتوب، بدنی روزنه، بیکاری، ستونزی، سوکالی، ټولنیزی او کناره ګیری، چې دا مجموعه کولای شو د بدنی او نفسانی حرکاتو او سکناتو په نامه یاد کړو او وروسته له هغی څخه کولای شو چې جنسی سلوک، طبیعی معالجه او بالاخره په روغتیا پورې اړوند د سلوک څرنګوالی او همدارنګه عمر او د جنس له پلوه اختلافات په نظر کې ونیسو.

د ژوندانه د دې سلوک او تګ لارې په هکله علی بن عباس وایی «د روغتیا د ساتنی په ټولو برخو کې لازمه ده چې عادتونو ته پاملرنه وشی ځکه چې نظر او فکر کول په دی هکله د روغتیا په ساتنه او د ناروغیو په تداوی کې زیات اهمیت لری او که موده یې اوږده شی لکه طبیعی شی داسی کیږي» دغه دوه مجموعی له هغو عواملو څخه دی چې په حقیقت کې په روغتیايي پوتانسیل یا په ګټه یا په زیان اغیزه کوی.

په دې توګه د انسان میزبان عمل او عکس العمل د محیطی عواملو او سببی عامل یوه دینامیکه جنبه لری او د هرم پرنسیب تعقیبوی یعنی روغتیا او ناروغتیا د هرم د اتکا د نقطی نتیجه او د دوو نهایاتو توازن دی. لذا یو کوچنی تغیر په هر یو نهایاتو کې او یا د هرم د اتکا پر نقطه باندی، د دغه توازن د منځه تللو موجب ګرځی.

نومیالی پوه زیګموند فروئید د دغه دینامیک توازن له منځه تلل ته د روانی له نظره د انسان د دفاع نه موجودیت د خواستو او تمایلاتو په مقابل کې بولی او وایی کله چې تمایلات او خواستې د هغه د آرزو سره سم لاس ته ورنه شی، روانی عقدې منځ ته راځی او کله چې دغه عقدې زیاتې شی د انسان روان سر چپه کیږی او د نورمال حالت څخه غیر نورمال یا انارمل وضعیت ته اوړی، کیدای شی چې د دغو عقدو د سپړلو په نتیجه کې انسان لومړنی نورمال حالت ته واوړی. همدارنګه د انسانانو غیر نورمل حالت د هغه روزنې پورې تړی. په دې توګه چې ټولنیز چاپیریال د انسان په روزنه باندې عمل کوی او د انسان کرکتر او شخصیت منځ ته راوړی. په دې هکله پوهان ادعا کوی چې که دوه ماشومان په دوو متفاوتو اجتماعی شرایطو کې

تولد شی د بیلګې په توګه یو د پاچاهی په قصر کې او بل په یوه ځنګله کې په وحشی بومیانو کې چې د انسان د تمدن څخه لیرې وی، او دغه تولد شوی ماشومانو محل او ځای ته تغیر ور کړو، او کله چې هغوی رشد او تکامل وکړی وحشی بومی به یوه متمدنه شهزاده وی حال دا چې متمدن شهزاده یو وحشی بومی منځ ته راځی.

دغه پوهانو د چاپیریال او د روزنی نقش د انسان د شخصیت پربنسټ برازنده او تعیین کوونکی بولی.

د پورتنیو درې ګونی عواملو یعنی سببی فکتورونه، چاپیریال فکتورونه او انسان میزبان د مطالعې په اثر چې د هر یو په موازنه کې کوم تغیر او تحول منځ ته راشی د ناروغۍ د منځ ته راتلو باعث ګرځی. داسی معلومیږی چې د طب او طبابت هدف د دغه توازن ایجادونکی دی تر څو مسئله د روغتیا په ګټه تمامه شی.

باید وویل شی چې سببی عوامل ساکښ او بی سا عناصر دی چې د حساس میزبان په عضویت کې او د مناسبو شرایطو تر اثر لاندې د ناروغیو منځ ته راتګ زمینه برابروی او دغه سببی عوامل په بیولوژیکی، غذایی، کیمیاوی، فزیکی او میخانیکی باندې تصنیف کیږی. او د چاپیریال سببی فکتورونه فزیکی، بیولوژیکی او اجتماعی – اقتصادی چاپیریال څخه عبارت دی.

د انسان میزبان عوامل هم پخپل وار سره د روغتیا په څرنګوالی او د ناروغۍ په ایجاد کې په آګاهانه او غیر آګاهانه صورت سره برخه لری. دغه میزبان انسان عوامل په دوو ګروپو یعنی داخل المنشأ یا ارثی او خارج المنشأ یا محیط سره جدا کیږی چې د ناروغۍ د منځ ته راتللو کې انکار نه منونکی رول لری.

په دې برخه کې ضروری بلل کیږی ترڅو د روغتیا، ناروغۍ او درملنې په هکله اسلامی نصوصو ته مراجعه وشی.

د درملنې یا معالجی په برخه کې باید وویل شی چې حضرت پیغمبر ﷺ د تداوی اساسات تثبیت کړی او د هغه امر یې کړی دی، لکه څنګه چې ابی داود له اسامه ابن شریک څخه په صحیح حدیث سره روایت کوی چې «تداوی وکړئ» او د ترمذی په راویت یی فرمایلی «بلی ای د خدای ﷻ بندګانو تداوی وکړئ». پیغمبر ﷺ پخپلو مبارکو فرمایشونو سره د ناروغانو پرمخ د شفا د هیلو دروازی پرانستی، لکه څنګه چې په بل حدیث کې له ابی

هریره څخه امام بخاری روایت کړی «لوی خدای ﷻ هیڅ ناروغۍ نه ده راوستلی، ترڅو یې د هغی شفایی نه وی را استولی»[۱].

په دې ډول یی طبیبان د درمل لټولو او دوا ته د لاس بری لپاره د علمی څېړنو پرمخ بیولو ته هڅولی دی. لکه څنګه چې د مسلم احمد په روایت له جابر څخه په حدیث کې راغلی «لوی خدای ﷻ هر ناروغ ته شفا راواستوله، هغه چا وپیژندله چې پوه شو او هغه څوک چې پوه نشو ویی نه پیژندله».

د تداوی (درملنې) په برخه کې بله د پام وړ خبره دا ده چې پیغمبر ﷺ د «روحانی طب» په نامه پر ضد را پاڅیدلی؛ ملاحظی، تجربی، اسبابو او مسبباتو پورې اړوند طبابت ته یی ارزښت ورکړی، او هغه څه چې یی د جاهلیت په دوران کې د عربو او غیر عربو په منځ کې د ناروغۍ د علتونو په باب خپر ول، چې د ناروغیو ظاهری اسباب او طبیعی عوامل به یې پریښودل، او په پټو نامعلومو اسبابو باندې به یې تکیه کوله، باطل وګر ځول، لکه د مریو او صدفونو ځړول، بی معنی سحر او جادو او افسون، بی مفهومه غوذی او شعبده بازی، چې د جادوګرو، ساحرانو او تیرایستونکو له خوا یې رواج موندلی وو. په دې اړوند حضرت پیغمبر ﷺ داسی فرمایلی دی «هر چا چې (په دې مقصد) مرۍ په غاړه ځړولی وی داسی لکه چې شرک یی راوړی وي» (د امام احمد په روایت له عقبه بن عاصر څخه).

اسلامی امت بلکی نور ملتونه هم په دې متفق دی چې شریعت د پنځه ګونو اړتیاوو د ساتنی لپاره عبارت دی له دین، نسل، نفس، مال او عقل څخه، وضع شوی دی. او دا هماغه د انسان اساسی حقوق دی چې د هغو له جملې څخه د دریو ساتنه چې هغه نفس، نسل او عقل وی، د روغتیا او سلامتیا له ساتنی پرته نه بشپړیږی. خو د روغتیا ساتنه پخپله د دغو اساسی اړتیاوو د ساتنی لپاره لازمی خبره ده. «د نورو اړتیاوو او د ژوندانه د اساسی حاجتونو د پوره کیدو پرته چې هغه خواړه، څښاک، کور، کالی، خاوند یا میرمن، د حمل و نقل وسایل، امنیت، تعلیم او لګښتونو منبع او مدرک دی، د روغتیا ساتنه تر سره کیدای نه شي»[۲].

۱- داکتر محمد هیثم خیاط - د چاپیریال روغتیا د اسلام په میزان کی - نړیواله روغتیایی اداره - پنځم مخ - ۱۹۹۷ کابل .

۲- داکتر محمد هیثم خیاط - د چاپیریال روغتیا د اسلام په میزان کی - نړیواله روغتیایی اداره - ۹ مخ - ۱۹۹۷ کابل .

حضرت پیغمبر ﷺ روغتیا ته لومړی درجه ارزښت ور کړی او فرمایی «له خپل خدای ﷻ څخه روغتیا او سلامتی وغواړی، ځکه چې هیڅا ته وروسته له ایمان نه تر روغتیا او سلامتی غوره شی ندی ورکړ شوي» (د ابن ماجه په روایت له ابی بکر څخه)، او هم یی فرمایلی دی «شتمنی هغه چاته چې پرهیزګاره وی بده نه ده خو روغتیا د پرهیزګار لپاره تر شتمنی غوره ده» (دغه حدیث ابن ماجه، حاکم او احمد له معاذ بن عبدالله بن خبیب له پلار څخه یی، له تره څخه روایت کوي). او بیا فرمایی «هر څوک چې له تا سو څخه چې روغ ځان له خوبه راویښ شی، په خپله کورنۍ کې په امن وی او د ورځی روزی هم ولری داسی ده لکه ټوله دنیا چې یی په واک کې وي» (د ابن ماجه په روایت له عبدالله بن محصن انصاری، له پلار څخه).

همدارنګه د خپل تن (جسم) په ساتلو کې ارشادات موجود دی لکه چې آن حضرت ﷺ فرمایلی «په یقین سره چې جسم دی پرتا حق لري» (متفق علیه عبدالله بن عمرو څخه).

وروسته له هغو چې اسلام انسانی حقوق تثبیت کړل څوارلس پیړۍ وروسته د نړۍ خلکو وکړای شول د بشر د حقوقو نړیواله اعلامیه صادره کړی. خو د جسم او جسد په باب یې لا تر اوسه هم کومه اعلامیه نده صادره کړی چې جسم پر خپل خاوند حق لری، چې لوبړی په وخت کې ورته خواړه ور کړی، د ستړتیا او ستومانتیا په وخت کې باید راحت ور کړی او له اذیت او ناروغۍ له عواملو څخه یی په تنظیف او وقایه کې پاملرنه وکړی. که په ناروغۍ اخته شوی، نو تداوی او معالجه یی وکړۍ، او له توان څخه لوړ کارته یی مجبور نکړۍ، هغه څه چې وویل شول هر یو یی واجبی حق دی چې اسلام له نظره د نورو حقوقو په وړاندی که څه هم د الله ﷻ له حقوقو څخه وی، اهمال او له یاده ایستل یی جائز ندی.

لکه چې مخکی وویل شول روغتیا د بدن اعتدال دی، نو په اعتدال کې د دی روغتیایي توازن د ساتلو لپاره له خلل څخه یې د ژغوزنی، او د اختلال په صورت کې د اعتدال لوری ته د هغه دبیر ته راوستلو لپاره لازمه ده چې انسان روغتیایي استعداد ولری. له ابن عمر رض څخه د بخاری په روایت حدیث «له خپلی روغتیا څخه یی خپلی ناروغۍ ته سپما وکړه» همدی ټکی ته اشاره کوی.

دغه روغتیایي استعداد یا وړتیا کله د بنی تغذییی په معنی ده، کله هم د بنه مقاومت د وړتیا د لرلو په معنی، او احیاناً هم پر جسم باندې د رسیدلو

فشارونو او د سختو تکلیفونو په مقابل کې د روانی آرامی لرلو په معنی ده، او حقیقت هم دا دی چې هر اړخیز روغتیایي استعداد او وړتیا دا ټول په ځان کې راټولوی.

نن د نړۍ په روغتیایي سازمان کې چې د پیړۍ له انکشافاتو څخه بلل کیږی د روغتیا په باب له دوو اړخونو څخه بحث کوی لکه روغتیایي بیلانس (Health Balance) او روغتیایي استعداد یا وړتیا (Health Potencial).

د روغتیایي بیلانس په اعتدال کې روغتیا ساتنه یا حفظ الصحه (Health Protection) او د روغتیایي وړتیا د زیاتوالی لپاره لارو چارو ته د روغتیا تقویه (Health Promotion) وایی. د همدی دوو اړخونو په چوکاټ کې نړیواله روغتیایي اداره فقط پنځوس کاله د مخه د روغتیا تعریف داسی اعلام کړ:

«روغتیا له بشپړی جسمی، نفسی او اجتماعی سلامتی او عافیت مندی څخه عبارت ده، یوازی د ناروغی او کمزرتیا نشتوالی ته روغتیا نه ویل کیږي».

دا خبره هغه حدیث را په یادوی چې پیغمبر ﷺ وفرمایل «له خدای څخه روغتیا او سلامتی و غواړی، ځکه چې له ایمان نه پس هیچا ته تر روغتیا او سلامتی غوره شی نه دی ور کړ شوي» (د ابن ماجه په روایت له ابی بکر رض څخه).

د روغتیا په باب د نړیوالی روغتیایی اداری تعریف د پام وړ وګرځید، ځکه چې مخکی به طبیبانو هغه د بیماری نشتوالی تعریفا وه، لکه چې ځینی ژوند هم د مرګ یا مړینی نشتوالی بولی. د لویدیځ پوهان د تیری پیړۍ تر لومړی نیمایی پوری د هغه څه څخه چې د عربی اسلامی تمدن طبیبانو په سلګونو کلونو مخکی ویلی و غافله او بی خبره وو.

ابن الرشد چې اسلامی فقیه طبیب وو د نن څخه اته سوه کاله مخکی د روغتیا په هکله داسی ویلی وو «دا په بدن کې هغه حالت دی چې د هغه په وسیله د بدن غړی پخپل طبعیت سره یو عمل سرته رسوی او یا د یوه فعل څخه منفعل او اغیزمن کیږی چې طبیعی ده»[1].

۱- داکتر محمد هیثم خیاط - د چاپیریال روغتیا د اسلام په میزان کی - نړیواله روغتیایی اداره - ۱۱ مخ - ۱۹۹۷ کابل .

دغه راز علی ابن عباس زر کاله مخکی پخپل کتاب «کامل الصناعه» کې د روغتیا تعریف داسی کړیدی «روغتیا د بدن هماغه حالت دی چې د هغه په وسیله افعال پخپله طبیعی مجرا کې سرته رسیږی».

ابن النفیس پخپل کتاب «موجزالطب ص-۳۸» کې اوه سوه کاله مخکې روغتیا داسی تعریف کړیده: «په بدن کې هغه حالت دی چې د هغه په موجودیت سره اړونده فعلونه پخپل ذات کې صحیح وی او ناروغۍ یی ضد حالت دی».

په دې دول روغتیا د طبی پوهانو په نزد اصل او اساس دی او ناروغۍ د هغه ضد صورت دی. خو د دی نعمت ساتنه د روغتیا په مراقبت او د هغه د بقا او بهبود په عواملو باندې د عمل کولو له لیاری تر سره کیږی. پس هر هغه څه چې طبیبان او د مسلک خاوندان یې د روغتیا ساتنی لپاره یادوی، انسانانو ته په هغو باندې عمل کول له همدی مبدأ څخه لازم ګرځی.

سر بیره پر دی الله ﷻ په کتاب او د هغه د رسول ﷺ په سنتو کې زیاتی لارښوونی بیان شوی چې د جسم د روغتیا ساتنی لاری چاری په عامه توګه، او د هر غړی روغتیا ساتنه په جلا جلا توګه بیان شوی دی.

د ناروغۍ د خپریدو موضوع په ضرر او اضرار کې شاملیږی. ځکه نو مسلمان ته نه ښایی او ورته حرام دی چې اجازه ور کړی ناروغۍ یی بل مسلمان ورور ته ورتیره شی، یا د خپلی ناروغۍ په مخنیوی کې سستی وکړی یا په ټولنه کې د ناروغۍ د خپریدو عوامل برابر کړی.

پیغمبر ﷺ فرمایلی «کله چې په کوم ځای کې د طاعون ناروغۍ له وجود څخه خبر شوی هغه ځای ته مه ننوځی، او که چیرې ستاسو د استوګنی په سیمه کې طاعون پیدا شو له هغه ځای څخه بهرته مه ځی» (د بخاری په روایت له اسامه بن زید څخه).

د غور خبره دا ده چې انسان پوه شی چې د ناروغۍ خپریدل د خدای ﷻ تقدیر دی او د هغه په مقابل کې مبارزه هم د لوی خدای تقدیر دی. لکه څنګه چې ناروغۍ د خدای ﷻ د قضا او قدر په اساس ده نو د هغه وقایه او تداوی هم الهی تقدیر دی.

په پایله کې باید وویل شی چې په ځینو آثارو کې د کلدانی، یونانی، هندی، اسلامی، اولسی، یا کورنی او نوی یا عصری طب په هکله لیکنی شوی دی. خو د عصری علومو لکه کیمیا، فزیک او بیالوژی زیات انکشاف

په مرسته او د تجربې په اساس نوی طب منځ ته راغلی دی. اوس هم د تغییر او انکشاف په حال کې دی. د وجود د عناصرو کمبودی او زیاتوالی او د مکروب، باکتریا او ویروس له منځه وړل او د هورمونو، ویټامینو، معدنی مالګو او نورو موادو په واسطه د وجود تقویه کول او د هغه تعادل ساتل د دی طب اساس دی.

په تشخیص کې د برقی، کیمیاوی، صوتی، لایزری، میخانیکی او نورو عصری وسایلونه او په معالجه کې د ستن وهلو نه هم کار اخلی. د علومو پراختیا او د بشری پوهی د انکشاف او د نوو اختراعاتو او انکشافاتو په برکت دې پوهنې زیاته پراختیا موندلې ده، او مختلف شقوق او بیلې بیلې څانګې یې پیدا کړی دی، چې دری مهمی چانګی یی وقایوی اجتماعی او معالجوی څانګې دی.

د علم په تاریخی جریان کې دا د پخوانو پوهنو یو متکامل او مترقی شکل دی چې په اصولو او جزیاتو کې اکثراً د پخوانی طب سره مخالف او کله کله موافق لویږی. خو په هر صورت معاصر پرختللی ساینس په مستقل ډول خپل پرمختګ ته دوام ور کوی او د زاړه تمدن په کنډوالو باندې نوی پاخه تعمیرونه جوړوی.

د طب د بیالوژی د پراخو علمی پرمختګونو په نتیجه کې د یوی خواته غذا او تغذیه او طبی بوټو مختلفو برخو او محصولاتو څخه استفاده د طب په خواکی ځانته خپل خاص اهمیت پیدا کړی دی د بلی خوانه «د غذا او بوټو په ذریعه معالجه» هم ځانله نظریه ګرځیدلې ده.

«اوس کوښښ کیږی چې د اجتماعی طب د اساساتو له مخی د ناروغیو عمومی عوامل چې د نورو اجتماعی شرایطو پوری هم ارتباط نیسی له منځه یوړل شی څو چې د ناروغتیا بیخ ووځی او د روغتیا ګلان و غوړیږی»[1].

بیا د غذا او حفظ الصحی له مخی د وجود د توازن د ساتلو توصیه او تبلیغات کیږی او دا خبری په مدنی ژوند کې ځائیږی. بیا هم که څوک ناروغ شو د هغه د غذا او چاپیریال شرایطو په اړولو یی علاج کیږی او په ډیره مجبورۍ کې له دوانه (درمل) کار اخستل کیږی، چې د اجتماعی طب اوسنی مترقی علمی جریان په دغه لار روان دی.

۱- کابل مجله - ٤٣ کال، ۸ ګڼه ، پر له پسی ګڼه ٦٤٥ - ۱۳۵۲ کال - ۲۱ مخ .

باید زیاته شی چې د شلمی پیړۍ دویمه نیمایي او د یویشتمی پیړۍ په لنډو لومړیو کې د طبی علومو او طبی تخنیک ډیر اوچت او په چټکتیا سره ګامونه پورته کړیدی، او ننی بشریت د نورو علمی او تخنیکی پرمختګ په څنګ کې د طبابت په ټولو رشتو او اختصاصی څانګو کې د تعجب وړ انکشافات منځ ته راغلی دی. د غړو پیوندول، د جراحی ډیر مغلق او ظریف عملیاتونه، د جینو یا کروموزوم مطالعه او په معالجی کې استفاده، د ناروغیو د تشخیص، تحقیق په هکله نوی او مدرن وسایلو منځ ته راتلل، نجات ورکوونکی واکسینونو کشف او داسی نور لکه د انسان د جنین مشابه جوړول دا ټول د طبابت پراختیا بیانوونکی دی.

د یو طبیب اخلاق طبیعی کرکتر او کلتور

د نړۍ د لیکوالو په آثارو کې ذکر شوی دی چې طبابت د قهرمانیو یو کار دی او د ثبات، متانت، روانی ستر والی او د اندیشو د پاکوالی مستلزم دی، چې د عقل له نظره صریح او د اجتماعی برخورد له نظره عادل او د فزیکی له نظره نظیف وی. ځکه ننی طبیب نه یوائې دنده لری چې خپل شخصی پوهې ته ارتقا ورکړی بلکې هم د ځان لپاره او هم نورو ته د ښوونې او روزنې، کلتور او فرهنګ، روغتیا او با سعادته ژوند لامل وی. یعنی طبیب باید د نمونی مثال معیار وی او خپل محیط او ماحول ته د نیک کرداره او په ټولنه کې د حمیده اخلاقو سر مشق وی.

روښان فکر (رونې اندي) لاتینی Inteligo کلمی څخه اخستل شوی او کلتور د تربیت او یا فرهنګ مانا ارایه کوی چې په واقعیت کې دواړه په یو ځایی شکل یو واحد تعبیر ارایه کوی. په دې توګه د یو طبیب عمومی کلتور خاصه په دی ډول تفسیر کړیدی. د نظر وسعت، د پوهی د سطح لوړوالی سره علاقه ولری او هغه طبیب چې یوائی د خپل مسلک سره سروکار لری په حقیقت کې یو ساده کاسب دی، ځکه څنګه چې لازمه ده د ژوند ټول اړخونه فقط د یوی تنګی مسلکی زاویې په چوکات کې ګوری. د انسانانو د نیک بختی ژوند په خاطر مبارزه باید په خلاصو سترګو نظر واچوی، انسانان درک کړی او په ټولو مواردو کې د هغوی سره مینه ولری.

د یادولو وړ ده چې نن ورځ طبابت په چټکی سره مخ په وړاندی روان دی نو ځکه د متداوله علومو لکه ریاضی، کیمیا، فزیک، سوسیالوژی او نورو زده کړه ضروری بریښی. خو که یو با کلتوره طبیب نه غواړی چې نوموړی علوم ئی زده وی، نو لازمه ده چې اساسی پرنسیبونه او لاس

ته راوړنی یی له پامه ونه غورځوی، خصوصاً هغه طبیبان چې په مختلفو ساحو کې په علمی تحقیقاتی مطالبو باندې مصروف دی. لازم دی چې د علومو متقابلو تأثیراتو باندې پوه وی او د هغو څخه ګټه واخلی، ځکه چیرته چې مختلفې رشتې سره په تماس کې وی هلته د پرمختګ او پراخوالی ټکې موجودی وی چې په هغو کې د پوهی نوی افکار سر را پورته کوی.

په دې توګه با کلتوره انسان باید د نړۍ ښایسته توب، عالی افکارو او انسانی احساساتو سره معرفت او آشنایی ولری. په همدی ارتباط یو با کلتوره انسان خصوصاً یو طبیب پوهیږی چې خارجی ډیر سخت تنبهات د هغو له جملې څخه صوتی تنبهات پر عصبی سیستم باندې ناوړی اغیزی اچوی او په مقابل کې طبیعی خواږه او په زړه پوری آوازونه زیانمنی کموی.

ځنی طبیبان ځکه د ستاینی وړ دی چې په فعاله توګه خپلو علمی مسلکی نظریاتو او خاصتاً علمی او مترقی افکارو ته تکامل ورکوی او په محتاطانه او عینی شکل نوی عینی پدیدو سره برخورد کوی، او پخپل مسلک او ټولنیزی پوهنې (جامعه شناسي) علم باندې په کافی اندازه مسلط وی او د خپل مسلکی پوهې په ارتقا کې کوښښ کوی، د روشنفکری (رونړ اندي) عالی سویه ولری او قادر وی ترڅو د ژوند ټولې پدیدې د طبابت په هکله درک کړی.

هغه څه چې د طبیبانو ورځنی پراتیک او عمومی کلتور باندې مهم رول لری هغه انسانی، اجتماعی، دندی، فامیلی، شخصی اړیکې او د نورو مراعاتول دی او د عمومی قواعدو په وړاندی د هر ډول تخلف څخه په واضح او بر بندې شکل ځان وساتی.

په کلتور باندې د پوهاوی نه لرل او هغه نه مراعاتول، او د کلتور نه لرل ممکن په ورځنی عادی حالاتو کې لکه د کور په چاپیریال کې، د پولی کلنیک په محیط کې، په دیپارتمنت کې، دهلیزونو، د باغ په ساحه، چمن، دفتر، اداره، مغازه، ښوونځی، ډوډۍ خوړلو خونه، ډوډۍ پخولو مواردو په نظر کې و نه نیسی او هیڅکله د کار نواقصو، کردار او رفتار، خشونت، بې نظافتی، او خپل لباس ته توجه نه لری، او خپل نامطلوب سر او وضعی ته اجازه ورنکړی.

د نړۍ په مترقی هیوادونو کې ډیر زیات مطالب لکه د برخورد طرز په کور کې، ټولنه، رستورانت، سیمینار، د کار محل، په کلی او ښار، کتابتون او نشراتو کې وجود لری چې باید د دغو نشراتو او مطروحه

قواعدو سره په کامله توګه آشنایی ولری او هغه څنګه چې لازمه ده او د ټولو له خوا قبول شوی دی په عمل کې پیاده کړی.

په آثارو کې راغلی دی ډیر ښه شخص هغه ته ویل کیږی چې با نزاکته، با ادبه، متواضع، فروتن او د محسناتو خاوند وی او برعکس نامطلوب هغه شخص ته ویل کیږی چې متکبر، خود خواه، د ځان څخه راضی، بی ادبه، بی نزاکته، حسود او احمق وی.

د اجتماعی ادابو په روابط داسی توصیه کیږي: شاوخوا کې لاړی توکول، په لوړ آواز پر نجیدل، د پوزی خالی کول، په سپورمو کې ګوتی وهل ښه کار ندی، بلکی تل باید منظم وی، نوکان یی لنډ وی، لاسونه یی پاک منځلی وی او د میز تر شاه نیغ ناست وی، پر میز باندې تکیه ونکړی، پر میز باندې په لاسونو ډول ونه وهی، پښی یی ډیر سره نختی نه وی او کوښښ دې وکړی تر ټولو د مخه په وارخطایی غذا له میز څخه وانخلی، او شوروا په پوکولو سړه نکړی ترڅو هری خواته ونه پاشله شی. غټه مړی دی په خوله کې نه نباسی، او کله چې غذا یی په خوله کې وی خبری دې نه کوی، په دې حالت کې ویښتان په ګوتو ګو منځ نکړی، ګوتی د ژبی سره تماس ورنکړل شی، هډوکی ونه زبیښل شی، د چاړه په څوګه غاښونه پاک نکړی او د غاب په شاوخواو کې هډوکو او د ډوډۍ له پارچو څخه درمن جوړ نه شی، پاسنی ځنی شیان ممکن تکلیف راوړونکی وی، خو په عمومی توګه کله په ګټه هم تمامیږی.

باید له یاده ونه باسو چې د هر طبیب د کلتور عالی سطحه د اخلاقی موازینو سرشت سره مستقیمی اړیکی لری. په دی هکله د یو اروپایی مشهور فیلسوف طبیب بیګان سکی خبری چې وایي: هغه کسان چې ښه انسانان نه وی، ښه طبیب هم نه شی کیدلای. تر ټولو د مخه هغه سړی ته ښه شخص ویلای شو چې د خلکو مقابل کې صاف نیت ولری، خیر خواه وی، د خلکو غم، درد او خوشحالی احساس کړی او که ضرورت وی د عمل او خبروله لاری بې د کوم پاداش ځنې د خلکو سره مرسته وکړی.

د انسان سره علاقه او انسان دوستی، پراخ تندی او د خندا څخه ډکه خوله هغه اوصاف دی چې طبیبان یی باید په نظر کې ونیسی. ښه معاشرت او نږدی اړیکی د ناروغ سره بې له شکه د هغه په روغیدو باندې تأثیر لری او هیڅوک له مور څخه نړۍ ته طبیب ندی راغلی. ځنی انسانان غیر مناسب او ځنی بی له عیبه او با کفایت وی. مونږ هر یو په عمومی تعلیماتو کې

نواقص او یا په خپل فکری سیستم کې خلاوې لرو، کله کله داسی هم کیږی چې مونږ یو کار کوو چې نه باید هغه موکړی وای.

که نور خلک زمونږ نیمګړتیاوی او خطاګانو ته متوجه نه شی، نو مونږ باید پخپله هغو ته توجه وکړو او د ځان څخه یی لیری کړو، ټول نامطلوب او خراب فکرونه باید له ماغزو وباسو او د هغو سره په منطقی او شعوری توګه مبارزه وکړو. اصل مطلب او خبره دا ده چې د ټولنی ننني او د سبا ورځې طبیب داسی تربیه کړو چې د یو طبیب ټول خصلتونه او مسئولیتونه د ځان سره ولری. د هغه نه په غیر مونږ به انسان د خپل آرزو مطابق داسی تربیه کړو چې دردناکه او عبرت انګیزه آینده به په راتګونکی کې ولری.

د نمونی په توګه د ژوندانه ترخه درسونه چې له بده مرغه زمونږ په ټولنه کې شته دی یو ځای سره مطالعه کوو:

که د یو طبیب اوصاف د پول پرستی حرص او وچ کرکتر سره تشکیل کړی، سره د دی چې پخپل مسلک کې ډیر شهرت هم ولری او د هر ناروغ څخه د ټاکل شوی نورم څخه زیات فیس واخلی یعنی زمونږ د وطن د اقتصادی شرایطو په نظر کې نه نیول ډیری پیسی واخلی، نو خدایˇ دی پر ناروغ باندې رحم وکړی، او که یوه ورځې یو ناروغ چې پخپله هم طبیب وی د لوړ طبیب کتنځی ته مراجعه وکړی او هغه قسم خوړلی وی چې ناروغ بی له فیسه معاینه نکړی، او له بلی خوا څرنګه چې طبیب دی د هم مسلکی له پلوه فیس نه شی اخستلای نو د خپل پرنسیب بر اساس مجبور دی چې مجانی ناروغ (طبیب) بی له معاینی له خپلی کتنځی څخه رخصت کړی او یا دا چې نسخه یی لیکلی وی او ناروغ د فیس پیسی ونلری او هغه نسخه څیری کړی او هغه له معاینه خانی څخه وباسی. بیشکه چې دا د طبابت د اخلاقو سرغړونه ده او داسی اشخاصو ته خدایˇ د نیکۍ هدایت ور کړی.

په وروستی برخه کې څو ټکی د یادونی وړ دي:

۱. د بنی آدم شخصیت ته ځکه احترام کیږی چې هغه مهربان، با نزاکته او با ګذشته انسان دی، او کله چې د چا سره یو ځای ژوند کوی نه وایی چې ستا سره ژوند کول زما د پاره ګران دی.

۲. ښه انسانان په عمومی توګه سپیڅلی وی او ربښتیا وایي، له دروغ ویلو ځخه کرکه لری، ځکه دروغ ویل مقابل سړی توهینوی او دروغ ویونکی ډیر سپک او مبتذل معرفی کیږی.

۳. تربیه هغه شی نه دی چې رسم یی کړو په هغه ډول چې کور کې دی او په کوڅه او بازار کې په هماغه ډول وی او لازم دی چې د لاپی شاپی ځخه خودداری وشی او ترڅو چې پوښتنه وجود نه لری، ځواب یی هم ضرور نه دی.

۴. د شخصی ګټی لپاره نورو حیثیت ته باید لطمه ور نکړل شی او د نورو شیطانت ته غوږ و نه نیول شی.

۵. نه شی کیدای چې تربیت په پیسو واخستل شی.

په یاد باید ولرو چې: با استعداده او با تربیه خلکو ته هر ډوک احترام کوی او د هغو راحت لپاره تل کوښښ کیږی. باید چې پخپل نهاد (باطن) کې ادب او معاشرت تربیه کړو او رشد ور کړو او د دی د پاره چې تربیه د محیط له سطحی په ټیټ حالت کې را نه شی ضروری دی چې شپه و ورځ زحمت وګالی، مطالعه وکړی او پوهه زده کړی.

د ناروغ او طبیب خپل منځونې اړیکې

په بیلا بیلو زمانو کې د مختلفو پوهانو له خوا د ناروغ او طبیب خپل منځی اړیکې په هکله لکه ارسطو، مولر، تولستوی او نورو ځنی جملې قید شوی دی چې عبارت دی له ښه عاقلین، په ښو کې ډیر ښه او ځنی یی خشن، تند، کلک او نوری کلمی ذکر کړی دی.

په اوسنی عصر کې د طبیب او د ناروغ اړیکو په برخه کې ډیری لیکنی شوی دی او داسی ښودل کیږی چې یو مترقی او با کلتوره طبیب باید تل د خپلو ناروغانو سره د دوستی، ورور ګلوی، او ملګرتوب برخورد په نظر کې ونیسی او د ناروغ سره مرستی په وخت کې مکلف دی چې د هیپوکرات له پرنسیبونو ځخه چې ناروغ ته ضرر ونه رسوی سپارښتنو ځخه پیروی وکړی.

په پخوانیو آثارو کې د طبیب کلام او خبری ډیر خاص ځای یی ځانته غوره کړی دی او په بل ځای کې ژبه او خبرې یی لومړۍ مقام ځان ته اختیار کړی دی چې د طبیب تاثیر د ناروغ په روح او فکر باندې اغیزه

وکړی او حتی په ځینو حالاتو کې د هغه محبوبیت د ناروغانو په منځ کې په ربښتیا سره چې د یو شاعرانه وصف سره د هغوی د درملنې باعث هم شوی دی.

له بلی خوا داسی واقعی هم په نظر راغلی چې د طبیب یواځی کتل د ناروغ سترګوته تل پیام راوړونکي، د ځواکمنۍ او قوت ناقل، شادابیت، اعتماد او بالاخره د ناروغ روغتیا په مکمل ډول منځ ته راځی. د ولتر په خبره «روغیدلو ته امید د روغتیا نیمایی ده». د تعجب وړ خبره نه ده چې حتی ناروغ طبیبان د دغو خوشبینیو تر تاثیر لاندې راځی.

په ټولو حالاتو او شرایطو کې د یو طبیب ډیر ښه او موثر کلام پر ناروغ باندې باید رعایت شی چې عبارت دی له زړه سواندی، مهربانۍ او د شفقت روابط د ناروغ سره برقراره شی.

د یو اروپایی پیاوړی طبیب یانوش په عقیده زړه سواندی او مهربان هغه شخص ته وایی چې د یو بل په برخه کې تصور او پیژندګلوی ولری او کولای شی احساس وکړی چې بل شخص څه احساس لری، دغه د شفقت څخه ډک خصلت دی چې زمونږ ډیر ښه طبیبان د نورو سره بیلوی.

ځینی طبیبان پر ناروغانو باندې د کلام د منفی اغیزو په اړه لږ فکر کوی، مونږ اکثراً له یاده وباسو چې د یو طبیب خبری نه یواځی پر ناروغۍ باندې غلبه کوی بلکې په ځینو مواردو کې د ناروغ د خرابی سبب، د ناروغۍ اوږدوالی او یا حتی د ناروغۍ د نورو اضافی اعراضو موجب هم ګرځی.

د ناروغیو د اعراضو پیدا کیدل چې علت یی خپله طبیب وی ډول ډول دی. د بیلګې په توګه د طبیب د نه توجه او بی احتیاطی، د ناروغ په وړاندی د ناروغۍ د سیر او وصف په هکله غیر ضروری خبرې، د ناروغ پوهېدل پر لابراتواری، رادیولوژیکی او اختصاصی معایناتو، د ناروغۍ ډیر شدید او غټ ښکارول ناروغ ته او داسی نور.

ټول پورتنی شیان خصوصاً د حساسو ناروغانو سره د نارامی احساس، بی اعتمادی، اضطراب، منځ ته راوړی چې په نتیجه کې د روحی تشویش او حتی د هغو د مړینی سبب کیږی.

څرنګه چې مشهور جراح «تشوته» وایی په حقیقت کې یو د ارادی کلک ښوونکی چې د مری د سرطان په ناروغۍ اخته وو او کله چې خبر شو ځان یې مړینی ته اماده کړ او د ژوند په اخر سلګیو کې یی ویل: ولی

طبیب ماته وویل چې ته د سرطان پر ناروغۍ اخته یې، سره د دی چې ما د هغه څخه خواهش کړی و چې حقیقت راته ووایی خو د منفی ځواب په انتظار کې وم. د سرطان او نه علاج کیدونکو ناروغانو سره خبرې اترې باید تل خوشحالوونکي، قوت بخښوونکي او تلقین ورکوونکي وی.

د ویزیت په وخت اکثراً طبیب ناروغ ته وایی چې د هغه معدی سقوط کړی دی او حتی د حوصلی تر ناحیی پوری رسیدلی ده، په نتیجه کې ناروغ د غذا خوړلو څخه انکار کوی ځکه د هغه په نظر څرنګه چې معده یی تر حوصلی پوری رسیدلی ده نو څنګه باید غذا څخه استفاده وکړی.

پورتنی مثالونه یو شی مونږ ته را زده کوی چې د طب پرسونل باید د ناروغانو سره عاقلانه او محتاطانه برخورد وکړی.

هغه اساسی پرنسیبونه چې د طبیب او ناروغ مناسبات بیانوی او د ناروغ د روحی او جسمی بهبودی باندې تاثیر لری د طبابت په پرنسیبونو کې یو بیل فصل دی چې د دیانتولوژی (د وظیفوی مسئولیت تعلیمات) په نامه یادیږی، دلته یی یواځی ځنی خصوصیات وړاندی کیږي:

۱- په لومړۍ سرکې ناروغ د طبیب څخه د مرستې انتظار لری، د یو عاقل حساس او زړه سوانده انسان قادر دی چې ناروغ ته مرسته ورسوی. د ناروغۍ په حالت کې د طبیبانو څخه یو لړ تقاضا وی موجودی دی چې:

تر ټولو د مخه ناروغ غواړی پوه شی چې طبیب په دی فکر دی چې په واقعی توګه د مرستې رسولو فکر ورسره شته دی او ناروغ دا امید لری چې د ویزیت په وخت کې یواځی د هغه فکر د شکایاتو اوریدلو او د اضطراباتو د له منځه وړلو په خاطر وی او بس.

برسیره پر هغه د ناروغ ټول شاوخوا فضا او ټول مؤظف پرسونل حرکات، سکنات او اکت او نور د ناروغ سره باید داسی احساس پیدا شی چې طبیب غواړی یواځی د هغه سره مرسته وکړی او د امکاناتو په چوکاټ کې ناروغ د ناروغۍ او عذاب څخه خلاص کړی. د پورتنیو ټکو په مراعاتولو سره د ناروغ سره اعتماد منځ ته راځی او د طبیب د هر ملاقات سره د ناروغ جسمی او روانی حالت بهبود خواته ځی.

برعکس د طبیب په بی تفاوتی، بی اعتنایی او د ناروغ شکایات او مشکلات نه اوریدل، د هغه اضافی صحبتونه، د د پردیو شکمن لغات او

کلمات استعمالول د طبیب اوتوریته ښکته راولی، بې اعتمادی او بې احترامی د هغه په مقابل کې زیاتیږی.

په دې توګه د ناروغ انسان مقابل کې هر طبیب باید دقیق، محتاط او دلسوز وی. د طبیب خارجی قیافه او ظاهری وضعی سره د ناروغ لپاره د دقت وړ دی چې دغه موضوع هم د نارینه او هم ښځینه طبیبانو لپاره د توجه وړ باید وی.

هیڅ یو ناروغ دا نه خوښوی چې د اوږدو او تیره نوکانو سره هغه قرع شی، د هغه لاسونه سوړ وی او یا خیرن او لانده وی. له همدی سببه هغه طبیبان چې د نوکانو د آرایش مشتاق وی، لاسونه یې سوړ، خیرن او لانده وی ځان ته اجازه ورنکړی چې د ناروغ جسم جس او قرع وکړی.

۲- دویمه موضوع چې د طبیب څخه غوښتنه کیږی عبارت له دی څخه دی چې د خپلی درملنې موثریت پر ناروغ باندې ثابت کړی. په دې ځای کې طبیب نه یوائی کامل علمی او پراکتیکی آمادګی ولری بلکی تر ټولو د مخه هغه باید ناروغ ته د تللو او نږدی کیدلو توان ولری، د ناروغ سره د تماس برقرارول او د ناروغ فزیکی او معنوی ذخیروی قوت څخه په استفادی سره د ناروغ د ناروغی د مبارزی په مقابل کې توانایې ولری.

ځکه هر ناروغ ځان ته مشخص خصوصیات لری او که فردی خصوصیات په نظر کې ونه نیول شی د ناروغ تشخیص او درسته درملنه به صورت ونه نیسی او له بلی خوا هیڅکله دوه مطلبه یعنی مطمئن والی او مشکوک والی باید سره اشتباه نه شی ځکه دغه دواړه دوه مختلف مفهومونه رانیسی. یعنی اعتماد پر ځان او مطمئن والی د یو طبیب مثبت اوصاف دی او شک او تردید د هغه د منفی خصایصو په شمیر کې حسابیږی.

هر طبیب د پوهې د لاسته راوړلو او د تجربی حاصلولو په اثر پرځان اعتماد لاس ته راوړی او شک او تردید د فضیلت فروشی، د ځان د انتقاد مصدومیت او بی نزاکتی زمینه منځ ته راوړی. مطمئن والی او علاقه نه یوائی د یو طبیب عالی وصف دی چې د ناروغ لپاره د هغه د اوتوریتی لوړوالی کې نقش لری بلکې یو صفت دی چې د یو طبیب شخصی او طبی حیثیت په تحکیم او لوړوالی کې مستقیم دخالت لری.

۳- دریمه موضوع چې ناروغان یی له طبیبانو څخه غوښتنه لری هغه دا دی چې هر طبیب باید ناروغ ته د یو انسان په توګه احترام وکړی.

نن ورځ په بشری پرمختللی ټولنو کې د انسان د شخصیت ارزښت احساسول ارتقا کړی دی او هغه تفاوتونه چې په مختلفو عرصو کې د انسانانو په منځ کې موجود وو له منځه تللی دی. حال دا چې په ځینو وروسته پاتی هیوادونو کې طبیبان مجبوریږی چې د پیسو په خاطر پیسه لرونکو ته غوړ مالی وکړی او ظاهری تعظیم وکړی او برعکس هغه کسان چې په جیبو کې څه نه لری په مسخرګی سره د هغو څخه مخ ګرځوی.

اصول دا دی چې د طبیبانو برخورد د ناروغانو سره چې د هری ډلی څخه وی یعنی څه ځوان او زوړ، څه شیک پوشه او یا زوړ پوشه، نر وی او که ښځه د یوه ناروغ په توګه په یو واقعی، مسلکی او عاطفی نه ډک په څیر بې له هر تبعیض څخه برخورد وکړی.

په همدی ترتیب غواړم چې تاسی د یوې کلمی سره چې په تأسف سره ځینو طبیبانو له خوا د ناروغ د معاینی په وخت کې صورت نیسی ستاسو توجه جلب کړم چې هغه کلمه عبارت له ته (تو) څخه دی او یا د ناروغ څخه په بې اعتنایي سره پوښتنه وشی چې څه شکایت لری (داري) دغسی یو برخورد هر یو محترم او تحصیل کړی شخص ته خوش آینده نه دی او د تاثر وړ به وی.

په اوسنی عصر کې دغسی عمل په طبابت کې ځای نه لری او د ناروغ مقابل کې هیچاته باید اجازه ور نه کړل شی ځکه د ناروغانو تحقیرول او غیر دوستانه او خشن برخورد په ټولو اشکالویی په یوه انسانی او بشر دوسته ټولنه کې منع کړل شوی دی.

بې ځایه به نه وی چې د ځینو ناروغانو تصوراتو باندې چې د ضرر څخه خالی نه دی تاسو ته یادونه وکړو. د بیلګې په توګه ځینی ناروغان وایی چې پلانی طبیب ډیر ښه لاس لری او یا پلانی طبیب ښه لاس نه لری چې د پولی کلینکونو او یا روغتونونو په چاپیریال کې غوږوته رسیږی. او باید وویل شی چې دغسی ارزښتونه تل بی ارزښته او بې اساسه هم نه وی. ځکه داسی طبیبان هم شته دی چې بعضی د شق پروسیجرونه او بې له درد څخه معایناتو سره عادت نه لری او بې له درد څخه د پروسیجرونو او معایناتو اجرا کول نه یوائی د ناروغ او طبیب تر منځ نورمال مناسبات لاپسی تحکیموی بلکی د طبیب د کار نتیجه هم آسانه کوی او ګټور واقع کیږی. د بیلګې په توګه د یو ناروغ دګیډی د جس کولو طرز باندې رنا اچوو. که د ناروغ ګیډه غیر سستمیک او په شدت سره اجرا شی طبیعی ده چې بې له احساسولو له درد څخه او د ګیډی د عضلاتو تقلص ځینی نور شی

لاس ته نه راځی، او که د جس عملیه د سمیولوژی د قانون سره سم په مهربانی او نرمش سره صورت ونیسی حتماً د ګیډی د جوف اعضاو په هکله درست او صحیح معلومات لاس ته راځی.

او یا که د پوستکی لاندې په زړی او پنډی ستنی باندې او په نامناسب ځای کې زرق اجرا شی ډیر زیات درد ناک وی او که باریکه، تیره، نوی او ښه تعقیم شوی ستنی ځخه کار واخستل شی البته چې بی له درد او اختلاط ځخه وی.

په ننۍ طبابت کې ډیر نوی او عصری زیات میتودونه منځ ته راغلی چې اوس د تطبیق وړ دی چې که د هغو ځخه په ښه توګه او په موقع سره استفاده صورت ومومی حتی ډیره لږه ناراحتی چې د احساس وړ وی هم منځ ته نه راځی فقط هغه څه چې لازم او د توجه وړ دی، هغه دا ده چې باید هغه زده کړه شی او د استفادی وړتیا په ځان کې منځ ته راوړی.

اوس وګورو چې ناروغ د معالج طبیب سره ځنکه برخورد وکړی او اړیکې ولری. تر ټولو د مخه ناروغ باید خپل معالج طبیب ته احترام وکړی او په پوهې مسلکی تجربی او د معاینی طرز باندې اعتماد او باور ولری، په دې توګه باید هغه ته ډیر زیات احترام وشی، د هغه صداقت او راستکاری ته د قدر په سترګه وکتل شی او هغه د یو خبره متخصص او مسلک ته یې احترام وشی.

هر ناروغ ته لازم دی چې د طبیب ټول هدایات، توصیی او مشوری په دقت او په خوښه سره اجرا کړی. باید وویل شی چې نن ورځ په نړۍ کې ډیرې ناروغان د دغه او یا هغه ناروغۍ او حتی د نوو درملو استعمال په هکله معلومات لری.

په دې توګه طبیبان باید د خپلو اضافی معلوماتو په رڼا کې د درملنې ګټورتوب، د درملنې میتودونه په مفصله توګه او قانع کوونکې شکل خپلو ناروغانو ته روښانه کړی تر څو د ناروغۍ ټول اشکال په ښه توګه محدود (مهار) شی.

د پخوانیو ځخه داسی معمول ده چې په هره ناروغۍ کې دری نیروګانی یعنی یو ناروغی، بل طبیب او دریم خپله ناروغ په مستقیم او مکمل ډول دخالت لری. او که ناروغ او طبیب یو بل سره لاسونه ورکړی هرومرو دریم ګړی پخپله له منځه ځی.

د طبابت سوګند نامې

په طبی سوګند ناموکې اخلاقی نورمونه او اساسی پرنسیبونه چې د طبیب په فعالیتونو کې د لارښود په توګه استعمالیږی، منعکس شوی دی.

طبیبان په ډیرو هېوادونو کې د تحصیل نه وروسته او د دیپلوم د اخستلو په وخت کې سوګند (قسم) پرځای کوی. د ټولو سوګند نامو متن د هیپوکرات د سوګند نامی څخه منشأ اخستی چې د یو طبیب د فعالیتونو خصوصیات، د هغه مکلفیتونه، د ناروغ د تکالیفو د له منځه وړلو لپاره آمادګی، د ناروغ سره زړه سوځوونکی رویه، د طبی راز خوندی ساتل او نور احتوا کوی.

د هیپوکرات سوګند نامه:

د هیپوکرات سوګند نامه چې تر اوسه هم خپل ارزښت له لاسه ندی ورکړی، طبی کارکوونکو ته داسی لارښوونې کوي:

زه پر لوی ذات الله ﷻ، پر روغتیا او ټولو کائناتو او مقدساتو سوګند یادوم او هغوی د شاهد په توګه قبلوم چې لاندې مسئولیتونه په ټول توان، قدرت، هوښیارۍ او پاک وجدان سره مراعاتوم او هم یې عملی کوم.

۱- ټول هغه کسان چې د طبابت دغه فن یې ماته زده کړی دی لکه خپل مور او پلار ورته احترام کوم، د هغو سره په ژوند کې شریک کیږم او د لزوم په صورت کې د هغو سره مادی مرسته کوم د هغوی اولاد لکه خپل ورور وګڼم او که وغواړی چې طبابت زده کړی، زه هغوی ته بې له کومې اجورې او مکافات او بې له کوم قرارداده ور زده کوم.

ټول قواعد، اصولنامی او علمی تدریسی پرنسیپونه خپل اولاد، د استادانو اولادونو او هغه زده کوونکو ته چې دغه سوګند نامه او د طبابت مسئولیتونه رعایت کړی، انتقالوم او نه بل شخص ته.

۲- د خپل توان او قضاوت سره درملنه د ناروغ انسان په خدمت کې قرار ورکوم او هیڅکله د هغه د ضرر او بدۍ لپاره اقدام نه کوم.

۳- زه به هیڅاته زهری مواد چې زما څخه وغواړی ور به یې نه کړم او د دغه موادو کوم پلان او د استعمال طرز یې چاته نه ښیم.

۴- زه به هیڅکله بلاربې ښځې ته د سقط درمل نه ورکوم او د هغه د منځ ته راوړلو طرز هم نه ښیم، برعکس د خپل مسلکی قدسیت او انسانی کرامت په نظر کې نیسم.

۵- هر کورته چې وغوښتل شم هلته به لاړ شم او هلته یواځې د ناروغ سره مرسته زما په نظر کې وی، د ټولو منفی ارادو خصوصاً د معاشقه بازۍ څخه که نر وی او یا که ښځې سره او یا آزاد سړی وی، پاک اوسم.

۶- د درملنې په وخت کې او یا د درملنې د ساحې څخه د باندې هغه څه چې اورم او یا یې وینم په دې مانا چې هیڅ شی می نه لیدلی او یا مې نه دی اوریدلی، یعنی هر شی زما سره پټ ساتل کیږی.

۷- زه بې له شکه په دغه تعهد باندې عمل کوم، ځکه دغه ماته حیاتی او مسلکی سعادت بخښی او عمل نه کول پر هغه باندې واضح ده چې معکوسه نتیجه به ور کړی.

د هیپوکرات په سوګند نامو کې ځینی هېوادونو کې نوری ټکي هم ور زیات شوی دی لکه د طبیب سره کینه نکول او د پرسونل خطاوی په عام محضر توضیح او تشریح نه کول او د طبیب او محصل څخه فیس نه اخیستل.

په ۹ پیړۍ کې د هیپوکرات څخه وروسته په اسلامی نړۍ کې ځینی پوهانو آثار لیکلی دی چې په هغو کې داسی راغلی دي:

طبیب باید عفیف، سپیڅلی او وفادار وی، د بې خدایانو سره رابطه و نه لری او سرو کاریی د علم و فن د اهل سره وی، د بخښنی استعداد ولری، دقیق او صلح خوښوونکی وی، د ناروغ په سوالونو بې حوصلی نه شی، د ناروغانو سره یو ډول کار وکړی، وخت وپیژنی، د فیس مقابل کې مجادله و نه کړی، حاملی ښځې ته د سقط درمل ور نکړی، د ښځو مقابل کې د عفت څخه کار واخلی، د ښځو په معاینه کې دریم ګړی هم حاضر وی، یو طبیب باید پوه شی چې څومره دغه اوصاف لری او په هغو سنبال وی.

د افغانستان سوګند نامی

په کال ۱۳۱۶هـ.ش د لیندی د میاشتی په ۲۹ مه نیټه د طب پوهنځی او درمل جوړولو لومړی دوری فارغانو ته د دیپلومونو او بری لیکونو د توزیع کیدلو په وخت کې لاندې سوګند نامی هم د محصلینو له خوا لوستلی شوی دي:

طبی سوګند نامه:

دا چې د خدای ﷻ په فضل می د افغانستان د طب په پوهنځی کې تحصیل کړی دی او نن د دیپلوم پراخستلو باندې مشرف کیږم، که څوک د درملنې لپاره ما وغواړی فقیر وی او که غنی، د هر ملت څخه چې وی د مسلک د آدابو سره سم او په پاک نفسی سره د ناروغ سرته حاضریږم او دهغه په تشخیص او درملنه کې دقت کوم. په غیر د ضرورت څخه چې د مسلک له رویه د هلاکت موجب ګرځی د سقط لپاره درمل نه ورکوم او هم مداخله نه کوم.

د تشخیص په وخت کې که اشتباه او تردد ما سره موجود وی د طبی مشاوری څخه سر نه غړوم. که څوک روغ یا ناروغ وی داسی درمل نه ورکوم چې د هغه ژوند په خطر کې اچوی. د عملیاتو په وخت کې له احتیاط څخه کار اخلم. د ساری ناروغیو ناروغانو د خدمت څخه ډډه نه کوم.

د سمی درملو تحریر کې له امانت داری او احتیاط څخه سرغړونه نه کوم. د صنعت اسرار د مسلک په ارتباط نه افشا کوم.

هغه شیان چې د سرکار له خوا ما ته سپارل شوی دی د حق او عدل څخه نه وځم. په پای کې خپل حکومت ته بی قید و شرطه مطیع یم او په لنډه توګه وایم چې پر پاسنی موادو د ایمانداری پر اساس صادق یم.

و الله، با الله، تا الله

د درمل جوړوونکو سوګند نامه:

دا چې د خدای ﷻ په فضل د درمل جوړولو فنی ښوونځی می چې د طب پوهنځی پوری اړه لری شامل شوی او نن د تحصیل د فراغت سند مې حاصل کړ. په ایمانداری او خپل دیانت باندې توکل کوم او وروسته تر دی د طبیب له هدایت څخه پرته چاته درمل نه ورکوم او د جنین د سقط لپاره پخپل سر درمل نه ورکوم.

سرکاری مالونه په صداقت او امانت داری سره محافظه کوم او د هیڅا څخه د درمل د اصلی نرخ څخه زیاتی پیسی نه اخلم.

خپل دولت او حکومت ته تل مطیع اوسم. د خپل د دین او ایمان د امر په اساس پاسنی مواد چې زما د ځانګی (مسلک) سره تطابق لری صادق یم.

و الله، با الله، تا الله

هندی سوګند نامه:

دغه سوګند نامه ۲۸۰۰ کاله مخکې منځ ته راغلی ده.

۱- طبیب نه یوائی نفسانی خواهشاتو، قهر، بد بینی، دروغ ویلو، سستی او بد نامی څخه پرهیز کوی بلکې هر هغه عمل چې د طبیب نیک نوم لکه دار کوی هم ځان ژغوری.

۲- په مساعد وخت کې خپل نوکان واخلی (پری کړي)، سپیڅلی کالی واغوندی، د استادانو احترام ولری او خپل نړدی ناروغانو ته وړیا درمل ورکړی.

۳- طبیب باید لایق ښکاری وی او د ناکسو څخه ځان لیری وساتی.

د یو مسلمان طبیب سوګند نامه:

ای لویه خدایه! تا چې زه دی د یو طبیب په توګه غوره کړی یم ما سره مرسته وکړه تر څو خپله دنده په ښه شکل سره اجرا کړم او ما د حرص او حسادت څخه وساته، ما ته قدرت راکړه چې بې له تبعیض څخه ناروغانو ته کار وکړم او په حرمت سره ناروغانو سره ژوند وکړم.

خدایه هرڅه چې ما ته موبخښلی دی قناعت ور باندې وکړم او د طب د علم د ښوونې او روزنې په لاره کې کافی وقت زما په نصیب کړه تر څو په دغه رشته کې خدمت می کړی وی.

د نړۍ د طبیبانو نوی سوګند نامه:

کله چې طبیب شوم ناروغ ته خدمت کوم، د طبابت راز پټ ساتم او د هغه په ساتلو کې هڅه کوم. همدارنګه ناروغ لکه خور او ورور وګڼم، بی له تبعیض څخه کار وکړم او د انسان ژوند سره علاقه ولرم.

د شوروی د یو طبیب سوګند نامه:

د یو طبیب پر افتخاره نوم حاصلول او د طبابت شرافتمند کار شروع کولو سره د زړه له کومی سوګند یادوم:

- زه خپله ټوله پوهه او ځواک د ناروغ انسان د روغتیا په ساتنی او بنه کولو کې، د ناروغیو درملنه او وقایه کې مصرف کړی او د پاک وجدان له رویه هر کله چې اجتماعی ګټی ایجاب وکړی کار او مبارزه کوم.
- د مسلکی او طبابت فن د پوهی سطحی لوړ والی په هکله کوښښ کوم، هغه مسلکی قابلیت چې لرم د طبابت علم او پراکتیک ته یې انکشاف ورکوم.
- په عمل کې د مرستی رسولو په هکله هیڅکله سرغړونه نه کوم. د ناروغانو سره دقیق او زړه سوزونکی برخورد کوم او د طبابت رازونه هیڅکله نه افشا کوم.
- کله چې ضرورت وی د ناروغ په ګټه د خپلو ملګرو سره مشوره کوم او زه هم نورو ته د مشوری ورکولو څخه انکار نه کوم.
- تل د خپل وطن د طبابت عنعنی ساتنی او تکامل په هکله کار کوم. خپل ټولو اعمالو کې د هېواد معنوی او عمومی خصوصیات په نظر کې نیسم او تل د شوروی د طبیب لوړ نوم، د شوروی د خلکو او دولت په مقابل کې مسئولیت به په یاد لرم.

د دغی تعهد نامی حقیقت باندې قسم خورم چې په ټول عمر کې هغه عملی کوم.

د ژنوا مصوبه:

د اطباو د انجمن په عمومی اسامبله کې (۱۹۴۸ د سپتامبر په میاشت) د ژنو د مصوبی په نامه لاندې متن تصویب شوی دي:

د هغه شیبی څخه چې د طبابت د مسلک عضویت اجازه ما ته راکول کیږی، زه رسماً تعهد کوم چې خپل ټول ژوند د بشریت د خدمت لپاره وقف

کوم، خپلو استادانو ته احترام کوم او د هغو څخه سپاسګذار یم. زه خپل مسلک سره په اګاهانه او شایستګی توګه مشغولیږم.

زما لومړنی هدف او دنده د ناروغ روغتیا وی. هغه اسرار چې پر ما اعتماد شوی دی پټ یی ساتم. ټول هغه امکانات چې زما په لاس کې دی د طبابت مسلک حیثیت او نجیبه سنن حمایه کوم. هم مسلکان زما ورونه دی. زه نه پریږدم چې مذهبی عقاید، ملی، نژادی، سیاسی او یا اجتماعی موقف زما د ناروغ او دندی په منځ کې خنډ شی. زه د انسان حیات ته د تشکل له لحظی څخه په ژوره توګه احترام کوم. زه له خپل طبی پوهې څخه حتی د انسانی ضد قوانینو تر تهدید لاندی هم استفاده نه کوم. زه دغه تعهد په آزاده توګه او د خپل وجدان موافق په رسمی توګه منم.

دویم څپرکی

په لرغونو پیړیو کې د طبابت ځانګړتیاوې

په لومړنیو ټولنو کې د طبابت د ودې خصوصیتونه

د ناروغیو درملنه د پخوانیو انسانانو د مبرمو اړتیا وو څخه شمیرل کېده، حتیٰ په لومړنیو ټولنو کې د طبابت نطفې څرګندې شویدی. د لومړنۍ ټولنې لویې لاس ته راوړنې د ناطقې قوی او د تکلم د منځ ته راتګ، د اور د کشفولو او پیدایښت، د کار د لومړنیو افزار ایجاد، د ښکار ظهور، پر مځکه باندې کار، د وحشي ژوو (حیواناتو) د اهلي کولو څخه عبارت دی. د دی کشفیاتو تر تاثیر لاندې د طبابت او درمل جوړولو لومړنۍ ګامونه چې په هغه وخت کې یو له بله سره بیل نه وو پورته شول.

عمده او اساسي خبره د انسان د پاره د تکلم منځ ته راتګ وو چې هغه یې د نړۍ د حیواناتو څخه متمایز کړ «د اور کشف د محیط (طبیعت) څخه د انسان وابستګي (تړاو) کمه کړه او د نړۍ په زیاترو برخو کې یې د هغوی د استوګنې امکانات برابر کړل».[1]

په دې پیړۍ کې تجربوی طبابت چې د هغو اساس تجربې (امپریزم) تشکیلاوه ظهور وکړ او دا پخپل ذات کې د یو مشخص ټولنیز چاپیریال محصول و، چې د انسان د درد او رنځ د سپکولو د پاره هڅه یې، په ډله ایز (کولکتیوي) شکل میسره کړه.

د پورتنیو جملو څخه دا نتیجه ترلاسه کیږي چې یوازې اجتماعي تولید کولای شول چې د انساني ټولنې د طبابت وده رامنځ ته کړي.

طب د لومړنۍ ټولنې د ودې او تکامل په ډیرو لیرو مرحلو (لومړنیو) کې ظهور وکړ.

له بوټو څخه د غذا په حیث ګټه اخستنه د زرګونو کلونو په اوږدو کې، د هغې دورې انسان د هغوی سره آشنایي پیدا کړه چې د غذایي خواصو د تشخیص برسیره د نباتاتو د شفایي توب تاثیر یې هم وټاکه. د ګیاه ګانو د زیاتې تنوع په منځ کې، انسان متوجه شو چې د هغوی یوشمیر د کانګو (استفراغ)، د معدې، کولمو د تشوشاتو، د دردونو د تسکین او داسې نورو باعث ګرزی. کوم شفا بخښ نباتات چې لومړۍ ځل د پاره وپیژندل شو د درد د لیرې کولو (انلجزیکونه)، د هضمي سیستم د منبهاتو څخه عبارت وو.

۱- ملی نی چینکو، تاراسووا، سیمینووا، فارمسی چارو اورګانزیشن، ماسکو ۱۹۷۲، ۳۲،۷ مخ.

د بوټو د شفا بخښوونکی خواصو روښانه کیدلو په حیواناتو کې د زخمونو د سیر او یا د هغوی د ناروغی مشاهده یې هم مساعده کړې ده.

د سهیلی امریکی په پخوانیو کیسو کې راغلی دی چې د کنینو طبی خواص هغه وخت ولیدل شو چې یو حیوان د کنین د بوټی ریښی وخوړلې او له تبی څخه روغ شو.

د عربو د کیسو له مخې د قهوې تنبه کوونکي قوه د وزو په مرسته کشف شوی ده.

د نباتاتو شفا بخښونکي خواصو مطالعه بالاخره انسان په دې مکلف کړی دی چې د هغوی لومړنی ښوونکی طبیعت دی او د درملی موادو منبع نباتات (بوټي) دی.

د بوټو د طبی خواصو په باره کې معلومات او پوهه ورو ورو پراختیا موندلی او له یو نسل یې بل نسل ته انتقال کړیدی. پدی ډول لومړنی انسانان د خپلو تجسسونو په اساس د مرضونو څخه د ارامتیا او د خپل محیط د چاپیریال د مختلفو موادو له ضرر څخه د ژغورنی په خاطر په تیره بیا بوټی یې د استفادی لاندې نیول. او څرګنده ده چې د بوټو د علاج کوونکو اغیزو څخه استفادی په دی دوره کې د انسانانو د کولکټیفی یا ډله ایزو غیر شعوری لویو تجربو نتیجه ده.

د مور واکی د غوړیدنې په دوره کې دا تجربی د ښځو په تجربو کې ذخیره کیږی، ځکه چې په دی وخت کې د ناروغیو د درملنې وظیفه ښځو په غاړه اخستلی وه. د خوراکی موادو د برابرولو دنده اساساً په لومړنی ټولنه کې د ښځو په واسطه ترسره کیدله، هغوی تر هرڅه د مخه د یو شمیر بوټو په معالجوی خواصو پوهېدل او په مختلفو تداویو کې یی تری ګټه اخستلی ده.

تصادفی خبره نه ده چې په داستانونو او کیسو کې د ماهرو طبیبانو په صفت تر ټولو د مخه ښځی معرفی شویدی چې مشهوری یی په لاندې ډول دي:

بیریګینیا Beregenia د لرغونو سلاویانو په نزد، پولی دمنه Polydamna په لرغونی مصر کې، احمیدا او ارتمیدا Ahmeda & Artmeda په یونان کې، کازا Kaza د چکیانو په نزد، هیرتا Herta په پخوانی جرمنی کې، مارینا Marina په کیف او داسی نورو هېوادونو کې.

په دې ډول د انسانی ټولنې د تکامل په لومړنی مرحله کې یعنی د مور واکی په عصر کې نباتات د علاج کوونکو موادو څخه وو.

په وروستنیو مرحلو کې هغه وخت چې نیزه او لینده راوج شول او ښکار رامنځ ته شو نو د ښځې د سابقې شرایطو هم په ټولنه کې بدلون وموند او د ښکار غوښه د انسانانو همیشنی غذا وګرځیدله او ښکار د نارینه و د کار او زحمت مهمه برخه شوه. نو دا وه چې د خوراکی موادو برابرول د نارینه و په غاړه شول او په ټولنه کې د ښځو ونډې دوهم مقام ونیو. پدې توګه څرګنده ده چې د طبابت رول هم ورو ورو نارینه و ته منتقل شو.

په دې وخت کې دی چې د نباتاتو سره یو ځای چې د هغوئ درملی اغیزی د یوی اوږدی زمانی په پراو کې لیدل شوی وی نو په تجربوی ډول د حیوانی محصولاتو د

معالجوی (درملی) خواصو څخه ګټه واخستل شوه او د طبابت په مقصد د نباتاتو تر څنګه د حیواناتو له ځیګر، تازه وینې، وازګی او د هډوکو څخه هم استفاده رامنځ ته شوه.

هغه وخت چې انسانانو د ښکار مرحله تیره کړې او د حیواناتو په اهلی کولو شروع کوی د ښکار کسب خپل ځای د حیواناتو اهلی کولو ته پریږدی. د سفالی چاری (کوزه ګری) او له فلزاتو څخه استفاده د تجربوی طبابت په تکامل کې ستر ټوپ پیل کوی او درمل جوړونه هم لوړو انکشافاتو ته ور پورته کیږی.

شپانه د خپلو څارنو او مشاهداتو په اساس پر حیواناتو باندې د نباتاتو د اغیزی تجربی حاصلوی او همدا خبره ده چې تر ټولو د مخه په دی مرحله کې د جراحی اساس کیښودل کیږی. د دې په خاطر چې شپون مجبور و چې د خپل زیان رسیدلی څاروی جرحه یا زخم وګنډی، ارجاع یا د خلعی رد ترسره کړی، ماتی شوی برخی تثبیت او تداوی کړی، کوم چې د وحشی او دارونکو حیواناتو او نورو عواملو په واسطه مصدوم شوی وو.

د اهلی حیواناتو مشاهده د نباتاتو درملی اغیزی په برخه کې د پوهی پراختیا برابره کړه. «د اهلی حیواناتو د پاره د کمک تطبیق، په ترضیضاتو او جراحاتو کې د جراحی لومړنی اساس یې کیښود، چې دا تجربی په کرار کرار سره په انسانانو باندې تطبیق شوې».[1]

«لومړنی انسانان داسی کسان وو چې د اطرافو نامکمله قطع او د کوپړی د سوری کولو تجربه به ئی کوله».[2]

د حیواناتو د معالجوی تجربو په اثر بالاخره دا تجربی د انسانانو د تداوی دپاره هم په کار ولویدلی. د حیواناتو د روزلو وده او تکامل نه یوازی په اقتصاد کې یو ټوپ رامنځ ته کړ بلکې د انسانانو د شعور په وده کې یی هم ارزښتناک نقش ولوباوه. همداشان دی عمل د نارینه و نقش په راتلونکو نسلونو کې برجسته کړ او د کولالی د چارو رامنځ ته کیدو سره د کولالی د لوښو ایجادولو لپاره زمینه برابره کړه، چې په دغه لوښو کې نه یوازی انسانانو خوراکی مواد جوشول بلکې هغه مواد چې درمل تری لاس ته راتلای شو هم جوشول.

څرنګه چې انسانان په لومړنیو مراحلو کې د طبیعی حوادثو په مقابل کې کمزوری وو، نو له دی کبله په دغه وخت کې انمیزم وده کوی، یعنی مرضونه لکه جزا او کیفر هغو خلکو ته چې خپلو نیکونو ته بې احترامی او بې ادبی کوی شمیرل کیږی. انسانانو فکر کاوه چې د هغوی د نیکونو اروا د بې ادبو انسانانو په وجود کې ځای نیسی او هغوی ناروغ کوی. د نیکونو پرستش ورو ورو په عقیده بدلیږی او حتی د ډیرو خلکو په نزد د نباتاتو معالجوی خصوصیتونه مافوق قدرت پوری تلقی کیږی، نو په دې وخت کې د تداوی پروسه د اورا د خوانو په واسطه ایجادیږی.

د عقایدو د ودې پراساس د تداوی میتودونه لکه دعا، د خبیثه روح ایستل، د خبروکولو او مجلس کولو له لاری، داغول، د وحشت او ویری د ماسکونو استعمالول او طلسم رامنځ ته شول.

١- کریکوف، اورګانیزشن و اقتصاد فارمسی طبع ١٩٧٦ ص-٥ .
٢- دوکتور سیاووش، تاریخچه اورتوپیدی افغانستان و جهان ٢٠٠٦ کابل ص-١ .

د بیلګې په ډول د هند او چین بومیانو د ملاریا ناروغۍ داسې تشریح کاوه چې د شپې له خوانه په ځنګل کې له ونو ځخه د دې ناروغۍ خبیثه اروا پر انسان پریوزی (زمونږ په ګران هېواد کې له ګنو ګنو ونو لاندې ویده کیدل داسې تلقی کیږی چې یوې بلا په سړی اغیزه کړی او هغه یې ناروغ کړیدی. حالانکی چیر ته چې ګنې ګنې ونې موجو دی وی، شپې له خوانه هلته اوکسیجن کمیږی او د تنفس د اخلال سبب کیږی، او داسې فکر کیږی چې پر سړی باندې بلا را پریوتی ده) (مؤمني) انسانانو د اروا د اغیزې طریقې لکه د ژوندیو حیواناتو پلټنه کوله. په همدې توګه د هغې زمانې خلکو له جادوګرۍ او افسونګرۍ، مختلفو استدعا وو، طلسم او نورو ځخه پراخه استفاده کوله. له استدعا او عبادت ځخه مقصد او غایه د خبیثه اروا ځخه د انسان د وجود ساتنه ده چې د ناروغۍ باعث ګرزی، د دې مطلب لپاره حتی د انسان د قربانۍ عمل هم تطبیقیدله.

لکه چې د مخه یادونه وشوه، انسانانو د ډارولو له میتودو لکه د وحشتناکو ماسکونو اغوستل، ډول وهلو، په خبیثه اروا باندې د حملو صحنه سازیو او داسې نورو تدابیرو ځخه استفاده کوله. د دې خرافاتی خطرناکو میتودونو ځخه کار اخستل، د انسان په عضویت باندې لوی زیانونه رامنځ ته کول.

په پراتیک کې د تداوی نور میتودونه هم په کار لویدلی دی لکه په میخانیکي ډول د قیح چوشل (په دې مانا چې په دې کار خبیثه اروا له سړی ځخه جلاکیږي) چې د هغه وخت د طبابت له بیلګو ځخه قبول شوی وو.

له مساژ ځخه هم د خبیثه اروا د ماتولو په خاطر هم کار اخستل شوی دی.

د وجود په بیلا بیلو برخو باندې د تودی او سړی داغ ورکول د کولالی کوزی د اینسودلو په اثر و چې طبی کدوګکونه را پیدا شول. (زمونږ په هېواد کې دغه ډول میتود په هماغه لومړنی شکل په کار اچول کیږي) (مؤمني). د لومړنی ټولنې په راتلونکو پړاونو کې وو چې د اورا د خوانۍ مرحلې را ځرګنده شوه چې د بدوی طبابت لومړنی علاماتو له دې ځخه رامنځ ته شوی دی. په لومړۍ سرکې دا ډول تداوی د دینی کیش سره هیڅ ټراونه درلود، خو په راتلونکو مرحلو کې د دعا خوانۍ رول ورسره ګډ شو او دلته وو چې د تداوی میتودونو د پرستش (لمانځنی) په مرسته را ځرګند شول او د درملو په غرض مشخصو خدایانو ته رجوع وشوه او د اوراد خوانۍ فعالیتونو په طبی فعالیتونو کې نفوذ وکړ. دا وه چې کلیسایی او دعا خوانۍ طبابت ظهور وکړ او د دې ډول تداوی په خوا کې د وګړنیز طبابت د تجاربو غنا هم ادامه ومونډله چې دغه تجربوی طبابت حتی د مور واکي په لومړنی مرحلې کې ظهور کړی وو.

د وګړنیز طبابت اهمیت د تجربوی مشاهداتو په یو ځای شویو ذخیرو کې پټ دی. په دې ډول طبابت کې د بلا دونا اتروپا (انګشتک)، یاسمن ګلانو، پسرلنی غرنی ګلونو، پانې، د کنین دونی ریښی او یو شمیر زیات نباتات چې په هغه وخت کې له هغوی ځخه په پراخه توګه استفاده کیدله شهرت درلود. د دې سره سره د هغه عصر په طبابت کې زیان رسوونکي او غیر معقولی درملني هم زیات رواج درلود چې د هغې زمانی د ناپوهې او خرافاتو انعکاس ورکوونکي وو.

د دې برخې په نتیجه ګیرۍ کې باید وویل شی چې د علمی طبابت وظیفی په دې کې پرتی دی چې د وګړنیز تجربوی طبابت اسناد او مدارک په دقیق ډول بررسی او وکتل شی او په علمی شکل د مستدلو مدارکو په اعتبار له هغوی څخه ګټه واخستل شی.

په دې توګه طبابت د بشری ټولنی په لومړنیو مرحلو کې د تجربوی طبابت په توګه د خانګړو اشخاصو د فعالیتونو په نتیجه کې نه بلکې د لومړنی ټولنې د ډله ایزو فعالیتونو په نتیجه کې ظهور کړی دی.

د لومړنی ټولنې انسانانو د طبابت پوهه د چاپیریال او طبیعت سره د مستقیم تماس له لیارې ترلاسه کړی ده.

هغه واقعی علت چې د طبابت په ظهور او وده کې ټاکونکې برخه درلوده له د انسانانو د ژوندانه د مادی شرایطو د تغییر څخه عبارت وو چې د تولیدی نیروګانو او تولیدی مناسباتو د ودې او تکامل سره یې نږدی تړاو درلود.

د طبابت وده د مریې توب په ټولنه کې

د مریې توب په دوره کې د کار ویش فوق العاده پراختیا وموندله، او نوی حرفی رامنځ ته شوی چې یویی هم طبابت و. د هغی زمانی د کلتور د سترو بریاوو څخه د لیک پیدایښت و چې د ده پواسطه د غلامی د ټولنې د معنوی او مادی ژوند په متعلق زمونږ تروخته پوری یو شمیر پاڼی راپاتی شویدی چې د دې یو شمیر زیاتو پاڼو په منځ کې د طبابت او فارمسی د پراختیا د وضعې په باره کې زیات معلومات او نظریات هم لیکلې شوی دی.

څرګنده ده چې د ټولنیز جوړښت بدلون په طبابت کې هم بدلون راوړ چې په دې وخت کې د طبابت لومړنی مسلکی مکتبونه رامنځ ته شول او په دی دوره کې تعبدی طبابت پوره رونق پیدا کړ چې معبدونو خپل رول په اعظمی ډول وساته.

په دې مرحله کې تعبدی (خدایې) طبابت تفوق او برتری حاصله کړه چې د هغی پربنسټ بیلا بیل مذهبی آئینونه، دعا خوانی (استدعا او زاری کول) او د خدایانو لمانځنه موجوده وه چې د دی په مرسته هڅه کیدله ترڅو چې مرضونه تداوی کړی.

د هغی زمانی یو شمیر پاڼی اوس هم موجودی دی چې د مریې توب په مرحله کې په لرغونی ختیځ هېوادونو کې د لیک لیکنې په ایجادولو شهادت ورکوی. او په تفسیرونو، رسالو او کتابونو کې د ناروغی او د هغوی د درملنې د میتودونو په اړوند یادونی شوی دی.

همداشان په دې دوره کې د معالجوی تاثیر له نقطه نظره د درملو لومړنی دسته بندی رامنځ ته شوه، او په یو شمیر هېوادونو کې (لکه بابلستان، لرغونی چین او داسی نورو) د مریې توب د ټولنې په لومړنیو مرحلو کې د هغو طبیبانو او دعا خوانانو د معالجوی چارو د پرمخ بیولو د څرنګوالې په اړوند قوانین تدوین کړی وو.

د دې قوانینو څخه د یو قانون په موادو کې چې ۱۸ پیړۍ تر میلاده د مخه په بابلستان کې تر اجرا لاندې نیول شوی داسې یادونه شویده «هغه طبیب چې د درملنې په اثر ناروغ ته ضرر ورسوی جزایی د لاسونو پریکول دي».[۱]

د غلامۍ په عصر کې د طبابت تړاو د عقایدو سره په حقیقت کې د ناروغیو د حقیقي عواملو پیلامه وه، په دې عصر کې انسانانو فلزي افزار ایجاد کړی وو، د حیواناتو روزنې پراختیا موندلی او کرنه منځ ته راغلی وه، کسبګرۍ هم وده کړې او په دې ډول د پورتنیو ټولنیزو قشرونو ترمنځه د کار ویش رامنځ ته شوی و، او د تولید د طرز بدلون د طبابت په تکامل باندې پوره اغیزه اچولی وه، طب او فارمسی په دې وخت کې د عقیدې سره نږدې ارتباط پیدا کړی او زیاتره اوراد خوانان په عین حال کې طبیبان هم وو.

«په دې مرحله کې ټولنیز طبابت د وخت په تیریدلو سره د پروفیشنل په شکل وده وکړه او وتلو طبیبانو لکه هیپوکرات، ګالن او ابن سینا د ناروغیو حقیقي عوامل کشف کړل».[۲]

طبابت د سومریانو په زمانه کې:

سومریان لومړنی قوم و چې په بین النهرین، کې د ځلور زره او پنځه سوه تر دری زره او پنځه سوه کاله مخکې له میلاد څخه، په ښار کې ژوند اختیار کړی دی او د سومریانو د تمدن بنسټ یې کیښود. دوی حکومتی نظام درلود چې پاچا د لښکرو په تشکیلولو او د آزوقې په تامینولو کې مصروف و. همدارنګه د سومریانو د عدالت د تامین په نتیجه کې د روغیتا د سلامتیا په ساتنه او د مړینې وخت په تاخیر اچولو کې خاص تدابیر نیولي وو او زیاتې دعا ګانې یې کولې.

هغه څه چې د طب او طبابت روغتیا ساتنې او د انسانانو د سلامتۍ په برخه کې بحث کیږي هغه دا دی چې د دغې تاریخي دورې څخه وروسته د تغذی له نظره د انسان د سلامتۍ په تامین کې بل ټولنیز ژوند ته داخلیږي چې د هغوی د عمر اوږد والی او روغتیا ساتنې په هکله حدس وهلی شو.

په دغه دوره کې د ژوند مفهوم یواځې د خوړو لاس ته راوړل وو او د غذا د تهیه کولو په موخه په ښکار باندې مصروف ول. او کله چې لس زره کاله مخکې حیوانات یې اهلی کړل زراعت او د تخمونو کرل هم رونق پیدا کړ او د غذا کمیت او کیفیت ښه والي وموند او د ښه ژوندانه زمینه برابره شوه.

ځرنګه چې سومریانو په بین النهرین کې ژوند کاوه او د سامی قوم د عربستان د ټاټو وزمې څخه بین النهرین ته مهاجرت وکړ چې د اکدی او سومری اقوامو د ترکیب څخه د بابل قومونه منځ ته راغلل چې بابل د هغوی پلا زمینه وګرزیدله او د دولت د تشکیل مقدمات

۱- کریکوف، اورګانزیشن او فارمسی اقتصاد طبع ۱۹۷۶ ص - ۵ .
۲- اثر فوق، ص - ۵ .

منځ ته راغلل او په اخیر کې حمورابی دغه دولت یې جوړ کړ. د حمورابی قانون ډیر لرغونی مدنی قانون دی چې په بشری ټولنه کې منځ ته راغلی دی.

د حمورابی قانون د یوې تیږې پر ستن چې دوه متره او پنځه څلویښت سانتی متر ارتفاع لري په منظم او ښایسته ډول لیکل شویدی. په کال ۱۹۰۲م کې د شوش د ښار په ورانیو کې موندلې شوی او د پاریس د لوور په موزیم کې ساتل کیږی.

د دغه قانون متن ۲۸۲ مادی او یوه مقدمه لری. د حمورابی قانون د لاندنیو مسایلو په برخه کې تنظیم شوی دی.

«افترا، په دروغو قسم خوړل، قاضی ته رشوت ورکول، د شاهدانو پیرودل، د قضاتو بی عدالتی، د مالکیت پر ضد جنایت، د رعیت او ارباب روابط، د تجارت حقوق، د کورنی حقوق، ظلم او تعدی پر اشخاصو، د طبیب حق الزحمه، د معمار حق الزحمه، کښتی جوړونی، د کښتیو اجاره، د حیواناتو کرایه او تاوانونه چې لدی بابت څخه حاصلیږی او متقابل حقوق او تکالیف د ارباب، غلام او کنیز په منځ کې».

طبابت د بابلیانو په منځ کې:

په بابل کې د درملنې په اړوند مسایل نږدی شپږ زره کاله د مخه یعنی تر څلور زره کلونو څخه زیات له یونان څخه پیل شوی دی. د هغوی د ټولنیز نظام اصلی بڼه په هغه زمانه کې د زیات شمیر خدایانو په موجودیت بنا وه. د دې خدایانو څخه یو شمیر د بندګانو د ګناهونو د جزا له کبله چې مرتکب کیدل هغویی ناروغه کول او بله ډله یی د هغو نیکو اعمالو په بدل کې چې یی ترسره کول شفایی ورکوله.

بابلیانو خپل علمی او تمدنی مطالب د خاورو په لوحو باندې لیکل او وروسته یی هغه په کوره کې پخول. اته سوه لوحی د بابلیانو څخه لاس ته راغلی چې د طب او درملنې د پوهې په برخه کې خبری کوی او دا پخپله د بابل د خلکو پاملرنه د طبابت پوهې ته را ښئی. ویل کیږی چې یونانیانو د ریاضی، نجوم او طب پوهه له بابل څخه یونان ته وړی دی.

لکه چې مخکې لیکل شوی د حمورابی په قانون کې د اطباو د حق الزحمی په مورد کې په زړه پوری لیکل شویدی او همدارنګه د اطباو او قابله ګانو د جریمی په برخه کې په مشخصه توګه یادونه شویده. د مثال په توګه د ناروغ د یو غاښ ماتیدل، مجازات د طبیب محرومیدل له یو غاښ څخه وو. که طبیب یوه سترګه چوړله لاس یی باید پری شوی وای او که درملنه یې د مړینې باعث کښده باید بل مریی و پیری او ارباب ته ورکړی او که دایه د مور او پلار بې له اجازی څخه بل ماشوم ته شیدی ورکړی د هغی تې پری کښده.

د اشوریانو د طبابت څرنګوالی:

آشوری قوم د سامی اقوامو په جمله کې راځی. هغه وخت چې آشوریانو پر بابلیانو تسلط پیدا کړ او دا حاکمیت یې چې ۱۲۷۰ کاله تر میلاده مخه پیل او په ۵۳۸ق.م کې بشپړ شو د بابلیانو اعتقادات او معلومات ورو ورو د آشوریانو په ټولنه کې نفوذ وکړ او هغوی هم

په دې عقیده شول چې روغتیا او ناروغتیا د خدایانو له طرفه په بندګانو راوستل کیږی. او د دې عقایدو پر بنسټ د ناروغیو دری «الهی» رامنځ ته شوی چې د نری رنځ د ناروغی الهی، د ځیګر ناروغیو (داخله ناروغیو) الهی، د جنینو د سقط، د ماشومانو د مرګ او مړنی د الهی ځخه عبارت دی. د دې ناروغیو ځخه ژغورنه زیاتره د دعا او جادو په طریقی صورت مونده.

په لنډه توګه ویلای شو چې آشوریانو د طبابت مهم ټکی عبارت دی له:

- له بابلیانو ځخه د آشوریانو د طبابت وروسته پاتی توب.
- د هغو کسانو له خوا د پاداشونو او مجازاتو ټاکل چې د طبابت له علمه یې خبر نه درلود او په دې کار یی لاس پوری کړی و.
- د عمومی حفظ الصحی د مفکوری پیدایښت و، لکه ښځه وروسته له زیږونی ځخه ناپاکه محسوبیدله او په هرڅه چې یې لاس واهه هغه یی هم ناپاکه کول.

همدارنګه هغوی بوټی، د حیواناتو غوړ او نفت اثر یې په درملنه کې مؤثر ګڼل.

هغه کیندنی چې د نینوا په ښار کې شوی دی په میخی خط باندې لیکنی کشف شویدی چې په هغو کې د طب او درملنې یوزر دستورونه شامل دی، او لازمی دعاګانی د ناروغیو په رفع کولو کې ذکر شوی دی. همدارنګه ځنی قوانین یی لرل چې د ساری ناروغیو، زخمونو او سفلیس، جذام او نورو په ټولنه کې د له منځه وړلو په برخه کې وو.

طبابت په لرغونی چین کې:

چین د ډیر لرغونی کلتور درلودونکی و. او د خط لیکلو علامی تقریباً ځلور زره کاله تر میلاده دمخه په چین کې ایجاد شوی دی. د چین طبابت او فارمسی ډیر په زړه پوری و، چې د چینایانو علمی طبابت تر میلاده زر کاله دمخه منځ ته راغی. حتی په دغه زمانه کې زیاتره هغه درملونه چې له نباتاتو، ونو، دانه لرونکو نباتاتو، مینرالونو او حیواناتو ځخه تر لاسه کیدل د پیژندنې وړ ګرزیدل.

چینایانو د درملو په هکله ډیر پخوانی کتابونه یو یی د «نئی ځزین» په نوم او بل کتاب یې «د انســـان د داخلی اعضاوو» په هکله لیکلی دی، چې په هغوی کې د نبـــاتی درملو مترادف نومونه، د طبی بوټو فهرست، د راټولونې نیټه، جغرافیوی موقعیت، فارمکولوژیکی اغیزی او له ۹۰۰ ډولو نباتاتو ځخه د استفادی طریقی یادې شوی دی.

له میلاده نږدې ۵-۶ پیړۍ د مخه په چین کې نامتو طبیب د بن ځیاو په نوم ژوند کاوه. نوموړی د غوړونو او سترګو ناروغۍ تداوی کولی، د ناروغیو د تشخیص میتودیی د ضربان په طریقه کشف کړی دی. د دعا خوانو او حقه بازانو (شارلتان) پر ضد یې سخته مبارزه کوله او له ده ځخه د معالجی علمی میتودونه په میراث پاتی شوی دی.

بن ځیاو داسی محاسبه کوله «د ټولو ناروغیو له منځه هغه ناروغی نا امیده کوونکی ده چې خلک په دعا خوانانو عقیده ولری نه په طبیبانو»

تر میلاده دوه پیړۍ ترمخه د نباتاتو او ریښو په هکله یوه رساله لیکلی شوی وه چې په دې رساله کې د ۳۶۵ طبی بوټو معالجوی خواصو انعکاس موندلی وو.

د میلادی پیړۍ په لومړنیو کې چینایی طبیبانو د تیفو (محرقه یا وچکۍ) په هکله یوه رساله ولیکله چې په هغې کې د مصاب ناروغ د تداوی میتودونه پیشنهاد شوی وو. همدا شان د نبض په باره کې رساله لیکلی شوی چې په دی کې د تشخیص په برخه کې د نبض د ضربان تحقیقاتی میتودونو انعکاس موندلی وو. او یوبل کتاب یی د نسخو مجموعه یا کلکسیون چې محتوا یې د زیاتو ناروغیو معالجوی مشورو تشکیلوله هم تدوین کړ.

یو بل چینایی طبیب د «خوی تو» یا «خواتو» په نوم (۱۱۲-۲۱۲م) خپل ناروغان د بیهوشۍ په واسطه عملیات کول، چې تر عملیاتو د مخه یې مریض ته دوا ورکوله او د هغې په واسطه یی احساس له لاسه ورکاوه.

د پخوانیو زمانو راهیسی په چین کې د تداوی د ستنی، داغ کولو، مساژ او معالجوی ورزشونو په واسطه وو. د تداوی په چارو کې د طبی نباتاتو څخه پراخه ګټه اخستل کیدله، په تیره بیا د «ژن شین» (د حیات ریشه) د بوټو د ریښو څخه د بیلا بیلو ناروغیو لکه کم خونی، نری رنځ (توبرګلوز) او نورو په معالجه کې استفاده کیدله. همدا شان په پراخ ډول د بیلا بیلو ناروغیو د تداوي په خاطر له لیمو، رواش، هندی بنګو، چای، پیاز، اوړی، اکونیت، بمبوک (بانس) او داسی نورو څخه ګټه اخستل کیدله، او دهغو درملو څخه چې حیوانی منشأیی درلودله لکه حیوانی مشک، ځیګر، وینی او د ببرد داخلی غړو او نورو څخه استفاده کوله او د مینرالی موادو څخه معمولاً سیماب، پلمب (صرب)، سلفر او اوسپنی څخه په ډیره زیاته پیمانه ګټه پورته کیدله.

چینایي طبیبانو ډیره لویه قاعده یعنی «له ناروغی مخنیوی (وقایه) تر درملني ډیره غوره ده» اصل یې د طبابت ډګر ته را وایست. د دې طبیبانو د درملني میتودونه پرلویو تجربو باندې ولاړ وو، هغوی د سفلیس په تداوی کې د سیمابو، د جلدی ناروغیو (جرب او خارښت ناروغی) په معالجه کې له سلفرو، د ویتامین لرونکو طبی نباتاتو څخه یی د راشیت او داسی نورو ناروغیو په تداوی کې کار اخیست.

په اوسنی وخت کې تر ۵۰ ټوکو زیات هغه آثار چې د لرغونی چین د طبیبانو له خوا د دوایي موادو او د معالجی د میتودونو په هکله لیکل شوی وو. اوس د بشر په واک کې دی. په کال ۶۵۲م کې «د زرو طلایی ادویو» په نوم کتاب چې د داکتر «سون- سو - میاو» له خوا لیکل شوی و چاپ شو.

په کال ۶۵۹م کې لومړنی رسمی دولتی فارمکوپی (کودکس) په ۵۳ ټوکو کې چاپ شوی چې په هغه کې ۸۴۴ دواګانی په مشرح ډول یادی شوی دی.

په نهمه میلادی پیړۍ کې د لومړۍ ځل لپاره په چین کې دولتی انستیتوت پرانستل شو چې په هغه کې د بیلا بیلو ځانګو طبیبان تربیه کیدل.

په همدې ډول د نړۍ د نورو هېوادونو د متخصصینو څخه د مخه د درملو د برابرولو او خرڅولو او د هغو موسساتو چې د درملتونونو سره یې مطابقت درلود متخصصین رامنځ ته شول. د چینایانو د لاسته راوړنو څخه یو هم د ستنی طبابت دی چې په لرغونی چین کې

رواج درلود. خو د دوهمی عمومی جګړی څخه وروسته په دغه برخه کې څیرنی وشوی او ګټوری نتیجی یی لرلې.

په اوسنی وخت کې په جاپان کې دیرش زره متخصصین پدی هکله موجود دی چې په لوړو تحصیلی موسسو کې دری کاله تحصیل څخه وروسته د دغه مسلک صلاحیت لاس ته راوړی، او ۲۵۰۰ کسان په هر کال کې د شاملیدلو په موخه نومو نه ثبتوی.

اوس اوس د سنتی طبابت متخصصینو دری موسسی موجودی دی چې ځلویښت زره غړی لری. پدی ترتیب د سنتی طبابت یا اکوپنچر په پراخه پیمانه په ځینو هیوادونو خصوصاً چین او جاپان کې د استفادی وړ ګرزیدلی دی.

طبابت په لرغونی هند کې:

له ډیرو پخوانیو آثارو څخه چې ۱۵۰۰ق.م کې لیکل شوی او د هند نور لرغونی کتابونه د هغی دوری شاهد دی چې هندوستان دهغه وخت ناروغیو په باره کې پیژندل شوی دی لکه جزام، نری رنځ او داسی نوری.

هغوئ د خپل وطن پر نباتاتو پوهیدل او د یوسل اوه ډوله بوټی چې د ناورغیو په درملنه کې کاروړل کیدل پرستش کاوه. د طاعون او وبا ناروغانو ته یی درمل ورکاوه او هم یې خپل لاسونه د مذاهبو مشرانو ته وړاندې کول او مرسته یی ځښتل. د مارچیچلو ځای یې چوش کاوه او وروسته به یې هغه ځای سوځاوه. د وبا او طاعون د ناروغیو په سرایت باندې پوهیدل، د اندامونو په قطع کولو، د غوړونو، پوزی، شونډو ناروغیو او د ماشوم را ایستل د مور له نس څخه تجربی لرلی.

په هندوستان کې د اجتماعی ژوندانه په ټولو برخو کې په خدایانو عقیده درلودل. د مثال په توګه وارونا (Warona) د اوبو خدای، رودرا (Rudra) د مړینی، معجزی او حاملګی خدای، او ژوارا (Juara) د ملاریا د تبی خدای په نامه نومول شوی دی.

په همدې ډول په هغه وخت کې د مارانو او نور چیچونکو حشراتو په هکله ارقام هم موجود وو، په دغه کتاب کې د هندوستان د هغو درملو فهرست هم شامل وو چې حیوانی، نباتی او منرالی منشأ یې تشکیله کړی وه چې د قیمتی احجارو معالجوی خواص هم پکې لیکلی شوی وو لکه سیماب، طلا (باریکی ورقی)، نقره، مس، اوسپنه، صرب او داسی نور فلزات.

د لرغونی هند او د سیمی (افغانستان) طبابت د تاریخ په باره کې د معلوماتو بنسټ له دوو لاندنیو کتابونو څخه عبارت دي:

- ایوروئید (د ژوندانه پوهه).
- دمان یا مانو Mann یا Manu د قوانینو مجموعه.

چې له دې منځه د ایوروئید کتاب ډیر زیات په زړه پورې دی او د داکتر «سوشروتا» له خوا (شپږ پیړۍ د میلاد څخه ترمخه) تألیف شوی دی، چې په هغه کې د ۷۶۰ عنوانو نباتی درملو څخه نومونه اخستل شوی دی.

په هند کې د هغې زمانې درملونه په منبهاتو، سړه ونکو، خارجوونکو او داسی نورو باندې ویشلې شوی دی. د دی درملو د استعمالولو طریقې داسی ښودل شوی دي:

د پودر په شکل، پیلول، عصاری (شیري)، جوشاندی، مرهم، مښلو، انشاق، چلم (لوګی راکښلو) او داسی نور.

د درمل د تجویز په وخت کې د کال موسم، د هوا وضعه، د ناروغ د حرارت درجه، د هغه عمر او د ناروغی کرکتر په نظر کې نیول کیده.

حتیٰ په میلادی دریمه پیړۍ کې د طبی نباتاتو روزنه رواج درلود.

د هند فارمکوپې د نباتی دوایی په ۸۰۰ موادو مشتمل وو، چې د هغوی یو زیات شمیر په اوسنی وخت کې هم استعمالیږی.

د هندی طبیبانو د پاره د زهریاتو او ضد سموم موادو پیژندنی ډیر اهمیت درلود، په تیره بیا هغه زهریاتو چې د زهر لرونکو مارانو د چیچلو پورې یې اړه درلودله. او دې مسئلی د هندی طبابت په حفظ الصحه کې مهم مقام درلود.

«په هندی پخوانیو ادبیاتو او مذهبی کتابونو کې د مجروحینو د تداوی میتودونه هم ښودل شوی دی. لکه چې په ایوروئید کې یو مبحث د انسان په بدن کې د نیزو د څوکو او د فلزی اجنبی اجسامو تشخیص او له بدن څخه د مقناطیس په واسطه د هغو د ایستلو په باره کې معلومات وړاندی شوی دي».[1]

همداشان په نوموړی کتاب کې د یوه طبیب په باره کې مفصلاً معلومات ورکړل شوی چې په لومړۍ څپرکی کې ورځخه یادونه شویده.

په هماغو پخوانیو زمانو کې، ځینې نوری اصولنامی هم موجودۍ وې چې د طبیبانو مسلکی چاری یې تنظیمولی لکه د Mann د قانون له مخې د ناسمې تداوی په صورت کې باید چې طبیب ورځنې جریمه ورکړی.

د هند په تیره بیا د تبت د طبابت د تجربو څخه د آسیا د قاری خلکو استفاده کوله او د لرغونی تبت په طبابت کې کامفر، سپین ګل، زعفران، د خردل ګلانو، پیازو او مختلفو دواګانو چې نباتی منشأ یی درلودله رواج درلود.

د تبت طبابت د ناروغیو په درملنه کې غذایی رژیم ډیر مهم ځای درلود.

په دی ډول د لرغونی چین او هند طبابت او په همدی ډول د نورو آسیایی هیوادونو طبابت زیاته پراختیا موندلی وه، زیاتی تجربې یې راغونډې کړې چې د هغوی زده کړه او تعمیم په اوسنی عصر کې د ډیری دلچسپی وړ موضوعګانی دی.

۱- اکادمیسن پروفیسور محمد موسی وردګ – جراحی حرب، اریانا مطبعه کابل ص -۲ .

طبابت په لرغونی مصر کې:

د لرغونی مصر طبابت تر میلاده څو پیړۍ دمخه خپل موجودیت ښیئ، چې د نباتاتو زیات شمیر تصویرونه او د هغوی په متعلق یاد دښتونه د معبدونو په دیوالونو او تابوتونو باندې پیدا شوی دی. د هغه محل په مورد کې چې د لومړۍ ځل د پاره هلته درمل استعمال شوی دی. د څېړونکو او لیکوالو په منځ کې سخت اختلاف نظر موجود دی. ځنی یې عقیده لری چې دا ویاړ د مصریانو په برخه شوی دی ځکه چې هم دوی وو چې په نړۍ کې یې د لومړۍ ځل لپاره د دردونو د درملنې په خاطر له راسن څخه استفاده وکړه او دا هغه لومړنی درمل وو چې د ګټې ورکولو وړ و ګرځیده (د کشف الظنون د دوهم ټوک د ۱۲۶ مخ په حواله).

راسن یوه مصری کلمه ده (ژیړ رنګی ګل دی چې تر یو حده زهرناک هم دی – محسن جاویدان). دی ګیاه ته اروپائیان هلنیوم Helenium وایی.

یوه بله ډله پوهان د افریقا د شمال د نورو برخو نومونه هم اخلی، او وایی چې لومړۍ ځل د پاره د هغوی له خوا نه درمل بشر ته الهام شوی دی. ځینی مورخین دا محل د رودس Rhodes، کنیدوس Cnidos او کس Cos ټاپوګان ګڼی او عقیده لری چې دغه الهام د خوب لیدنې له لارې صورت موندلی دی. او بالاخره یوه بله ډله د جالینوس څخه په پیروی سره عقیده لری چې په دی باندې اګاهی یعنی د درملو په نوم له مادی څخه استفاده لکه قرآنی ایتونه د مستقیمی وحی په ډول دی، ځکه د بشر د پاره هیڅکله د دی امکان موجود نه وو چې خود په خودی په داسی مهم او حیاتی کار باندې پوه شی.[1]

مصریانو دوه زره کاله مخکې له میلاد څخه د یریس Iris فرښته یې د طب د علم بانی او هرمس Hermes فرښته یې د طبی دستوراتو لارښوونکی په توګه پیژندل او ټول دستورونه په دوه څلویښتو کتابونو کې په معابدو کې مذهبی مشرانو ته سپارل شوی وو.

مصریانو پر اناتومی ښه پوهیدل، ځکه د هر مړی نس به یی خلاصول او ګیډه به یی په معطرو او خوشبویو موادو ډکول او بیا هغه به یی مومیایی کول. هغوی د خوک او میږی غوښه ناروا ګڼله.

مصریانو ښایستوب ته ډیر ارزښت ور کاوه، عطر او د پوستکی د نرمولو په موخه ملهم یی استعمالول او بدن به یی په غوړو مساژ ورکول. پدی توګه د غذایی رژیم او کسمتیک (آرایش) نسخی هم لیدل شوی دی.

د لرغونی مصریانو فکر کاوه چې زیاتره ناروغی له پرخوری څخه پیدا شوی او توصیه یې کوله چې په منظم ډول د هری میاشتی په دریمه ورځ باید جولاب استعمال کړی، ترڅو معده او کولمی یې پاکی شی او د کثیفی وینی د ایستلو په خاطر به خپل رګ واهه.

۱- دکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ۱۹۷۱ تهران.

هغه ارزښتناک آثار چې د لرغونی مصر په اثاروکه شهادت ورکوی هماغه د مصر پاپیروسونه دی چې یویی ۲۰/۲۳ متره اوږدوالی او ۳۰ سانتی متر ارتفاع لری. او د میلاد څخه دمخه د ۱۵۷۰ کال پوری تعلق لری. دا پاپیروسونه د المانی پروفیسور ایبرس Ibers په نوم- له خوا په کال ۱۸۷۲م کې لیدلی شوی دی او د پاپیروس ایبرس نوم پی ځان ته غوره کړی دی.

د لرغونی مصر د پاپیروسونو یوه برخه

پاپیروس د یو کتاب نوم دی (د وجود د ټولو غړو د پاره درمل اعمال او برابرول) چې په مشرح ډول ۸۰۰ درملی نسخی پکې لیکل شوی دی. دا رساله ۱۱۰ مخونه لری چې په هغو کې د معالجوی ادویه جاتو نسخی، تنفسی، غوړ، ستونی، پوزی، سوختګی، د سترګو ناروغی او د پوستکی د درملنې طریقی پکې لیکل شوی دی.

دا نسخی معمولاً د زیاتو اجزاوو (تر ۳۷ قلمو) درلودونکی وی چې اساساً نباتی منشأوی لرلی. په دی نسخو کې د حیوانی او منرالی موادو څخه ډیره کمه استفاده شوی ده.

په هغه زمانه کې ټول درملونه د هغوی د فارمکولوژیکی خواصو له نقطه نظره، مسهلاتو، کانګی راوړونکو او داسی نورو تصنیف او تقسیم بندی کیدل.

شات د سترګو د تداوی د پاره اغیزمنه ماده پیژندل شوی وه.

د هغو موادو ترڅنګه چې نباتی منشأیی درلودله له مینرالی موادو لکه سلفر، رانجه، دوده (د څراخ لوګی او هغه ایره چې د لوګی څخه لاس ته راځی مؤلف)، څټه، ښوره او همداسی هغه مواد چې حیوانی منشأ یی درلودله هم استفاده کوله.

بل د اسمیت پاپیروس چې ډیر لرغونی طبی مهم سند دی چې په هغه کې د لرغونی کتابونو او مراجعو څخه استفاده شوی ده. دغه پاپیروس ۴/۵ متره طول او ۴۶۹ سطرونه لری. په دغه پاپیروس کې د طب او طبابت په هکله ښه اطلاعات له ۱۶۰۰م مخکی له میلاده څخه راټول شوی دی. په دغه طومار کې د سر د جراحی ۴۸حالتونه چې د سر د کسر څخه نیولی تر نخاع شوکی (شمزی) جراحی پوری پکې ذکر شوی دی.

بل پاپیروس د خانون په نامه یادیږی چې په ۱۸۹۵ کال کې د یو انګلیسی باستان شناس چې فلیندرس پتری نومیږی د خانون په قصر کې کشف شوی دی. دغه مدرک د ۱۸۰۰ تر ۱۸۵۰ مخکی له میلاد څخه اړه لری او طبی ډول ډول اطلاعات پکې ذکر شوی دی. د خانون پاپیروس د طبابت او وترنری ډیر لرغونی اثر دی چې د هیروغلیف په خط لیکل شوی دی.

د پاپیروسونو له مندرجاتو څخه جوتیږی چې د لرغونی مصر طبابت پوهه د نن ورځی څخه ۳۰۰۰ تر ۴۰۰۰ کاله دمخه خپلی لوړی څوکی ته رسیدلی وه. پدې رسالو کې د انسان د جسم د جوړښت، د ناروغیو د علایمو او داسی نور طبی اطلاعاتو څخه یادونه شوی ده. د ناروغ په معایناتو کې د مشاهدی، لمسولو او استماع څخه استفاده کوله.

نوری لیکنی چې د مصر د طبابت تاریخ یی غنی کړی دی دوه زره کاله مخکې له میلاد څخه څو کتابونه دی چې د هغو له جملې څخه د (سینوهه Sinouhe چې د مصر د فرعون مخصوص طبیب وو) کتاب په دوو ټوکو کې دی او ۱۳۵۰ کاله مخکی له میلاد څخه پخپله د سینوهه له خوا لیکل شوی دی.

نژدی ۳۰۰۰ کاله تر میلاده دمخه د مصر په یو شمیر ښارونو کې من فیس، سایس او داسی نور د طبیبانو د روزنی په خاطر مکتبونه جوړ شوی وو.

چا چې غوښتل مدرسه کې شامل شی دری کاله مقدماتی درسونه یی د امون معبد (آمون د مصریانو خدای) کې لوستل او وروسته د طب مدرسه کې شاملیدل.

د طب مدرسه د طبس په ښار کې واقع وه چې د دارالحیات په نامه یادیدله. چې ډیره لویه مدرسه په نړۍ کې شمیرل کیدله هغه ناروغان چې شدیده ناروغی یی لرله او نور طبیبان د هغه علاج نشو کولای دی مدرسی ته به یې استول. د دې مدرسی ځینی درمل یی د تجربی په شکل پر روغانو (بی وزلو) تطبیقول. د دی مدرسی استادان سلطنتی طبیبان وو چې د فرعون له مقام څخه خاص القاب او درجات یی لرل او د ډای او سترو دولتی خلکو درملنه به یې کوله. سینوهه د خپل پلار د دوست په مرسته چې د سلطنتی سر (کوپړی) سوری کوونکي وو د دارالحیات په مدرسه کې شامل شو او تحصیل یی سرته ورساوه.

سینوهه لیکلی: کله چې طبیبانو غوښتل جراحی عمل اجرا کړی او یا د سرکوپړی سوری کړی د بیهوشی له درمل څخه یی استفاده نه کوله دا ځکه چې دغه درمل ډیر ګران وو، چې بې وزله کسانو د هغه د اخستلو توان نه درلود او په دې سبب کله چې انسان دارالحیات ته داخلیده نو دلخراشه چیغی او فریادونه یې اوریدل، خوډایو خلکو ته به یې د تریاکو عصاره په عروقو کې داخلوله ترڅو ناروغ بیهوشه شی او وروسته به یې عملیات اجرا کاوه.

د پورتنی مطلب څخه داسی جوتیږی چې د دارالحیات په مدرسه کې ۱۵۰۰ کاله مخکی له میلاد څخه د ګیډی په خلاصولو (عملیات) اقدام کیده چې د تاریخ له نظره ډیر زیات قدامت لری.

په دارالحیات کې د تحصیل دوره اوږده وه دا ځکه چې محصلین باید برسیره د طب پر علم د سر او د ګیډی سوری کول او د سړو، ځیګر، بډوډو، مثانی او د ښځو ناروغیو او

ولادت باندې پوه وی او لازم وو چې د ټولو درملو تاثیر باندې هم پوه وی او باید پوه وی چې د بوټو څخه څرنګه درمل لاس ته را تلای شی او څه وخت دغه بوټی باید ټول او په څه ترتیب باید وچ شی، محصل باید پوه وی چې دغسی بوټی چیرته موجود دی، په کوم فصل کې ټولیږی او باید چه خپله ګیاه او وچ شوی یی وپیژنی. سینوهه وایي: د مثال په توګه دیرش ډوله د بوټو ریښی به یی ګډی کړی او بیا به یی محصل ته ویل چې دغه ریښی سره بیلی کړی.

په دارالحیات کې د ګوتو په ذریعه د ناروغی تشخیص وو چې په دی ټوګه ویلای شو چې د ناروغ جس د ګوتو په واسطه صورت نیوه چې دغه میتود تر اوسه پوری هم په تشخیص کې د ارزښت وړ دی.

په دارالحیات کې دوه ډوله ناروغی یعنی جسمی او روحی ناروغی ترځیرنی لاندې نیول کیدی. جسمی ناروغی د پخی شوی (سره کړی غذا) غذا او زړښت څخه پیدا کیږی او روحی ناروغی ده یعنی روح د ناروغی مولد دی. په دارالحیات کې تر ټولو دمخه محصل باید د نظافت او پاکوالی په شرایطو پوه وی او دغه شرایط باید مراعات کړی. او د تعقیم شرایط د هغو په مغزو کې باید نغښتی وی ځکه ترڅو چې چاړه یاتیږه (د تیری تیږی په وسیله عملیاتونه اجرا کیدل) یی په اور کې نه وی اینسی هغو څخه هیڅکله کار وانخلی. پدې ټوګه ویلای شو چې په هغه زمانه یعنی څلور زره کاله مخکې له نن څخه اطباوو د طبی سامان آلاتو پر تعقیم باندې عقیده درلوده. او هغه وسایل او مالزمی چې په اور کې نه اینودل کیدلی په اوبو کې چې ښوره اچول شوی وه ایشول کیدلی.

ځینی ناروغان چې پر سریی ضربه وارده شوی وه او خبری یی نشوی کولای (یعنی د کوما په حالت کې وو) یا عقلی مشکلات یی لرل د سر کوپړی به یی سوری کوله وینه او نور شیان یی له ماغزو څخه ایستل، په هغه زمانه کې مصریانو صرعه، مرګی (Epilepsie) پیژندله او هغو ته به یی مالش ور کاوه او په خوله کې به یی لرګی یا زړوکی اینسوده ترڅو ژبه یی قطع نشی.

په مصر کې وروسته تر عملیاتو راپور د پاپیروس پر کاغذ باندې لیکل کیده.

په دارالحیات کې څوارلس تخصصی رشتی موجودی وی او د اجسادو مومیایی یې په طبابت پوری نه تاړه. سینوهه پخپل کتاب کې لیکلی چې مصنوعی غاښ د فیل د عاج څخه جوړاوه خو سینوهه د نورو مادو څخه استفاده کوله، او د غاښونو په پوښ کې له طلا څخه ګټه اخستله.

مصریانو په زرګونو کلونو مخکې ساری ناروغی پیژندلی لکه طاعون، وبا، کوی او داسی نور، د تانسلونو ایستل هم د سینوهه له خوا اجرا کیدل، او د لوړ فشار په وخت کې به یی رګ واهه او د ناروغ وینه به یی ایستله.

جلدی ناروغان به یی د سلفرو د اوبو په ذریعه تداوی کول. په درملنه کې د کوپړی سوری کولو په براخه توګه رواج درلود، چې مثبته نتیجه به یې ډیره لږه وه. دغه دود وروسته هم رواج درلود. څرنګه چې اسکندر دری پیړۍ مخکې له میلاد څخه مصر ته لاړ هلته ناروغ شو. کله چې طبیبان د هغه پر سر حاضر شول وی ویل د هغه کوپړی باید

سوری شی ترڅو بخار دهغه څخه خارج شی. د اسکندر منشی سترابون د خپل سفرنامی کتاب کې لیکی: «ما پری نښودل چې د هغه کوپړۍ سوری کړی ځکه پوهیدم چې د هغه د مړینی سبب کیږی. او د اسکندر درملنه وشوه، دا چې په مصر کې یی درملنه شوی ده د شکرانی په توګه د مصر لوی خدای امون یی خپل پلار وګانه. پدې توګه اسکندر د دوه پلرونو څښتن شو چې یویی (زنوس) د یونان د خدایانو څخه او بل (آمون) د مصر لوی خدای».[1]

یوبل اثر چې د مصر زرکاله له میلاد څخه مخکی د ناروغانو د درملنې په هکله رڼا اچوی د «فرزند نیل» په نامه یادیږی چې مؤلف یی هوارد فاوست دی. دغه کتاب په حقیقت کې د موسیٰ ؑ پیغمبر پر ژوندانه لیکل شوی دی.

هوارد فاوست لیکلی چې موسيٰ پیغمبر د هغو روشونو څخه چې په مصر کې رواج درلود د سترګو او جلدی ناروغیو درملنه کوله. د سترګو په درملنه کې یی په اوبو کې د زیتون څو پاڼی اچولی او هغه ته به یې جوش ورکاوه چې وروسته د سړیدو څخه ناروغ باید خپلی سترګی ورباندې ومنیځی او یا د خپلوانو په سترګو کې وڅڅوی.

موسیٰ ؑ پوهیده چې د سترګو ناروغی د دښتی له غبار او مچانو څخه پیدا کیږی، او مچان د انسان او حیوان له غایطه موادو څخه مینځ ته راځی او دستور یې ورکړ چې د هر نر، ښځی او هلک په ملاکی وړوکی میتی (کلنګ) زوړند وی ترڅو وروسته د قضای حاجت څخه ځمکه وکنی او مدفوع خاوری لاندې کړی ترڅو مچان پیدا نشی.

په لرغونی مصر کې د مدفوعاتو لپاره ځاه موجوده نه وه، خو د فضلاتو لپاره لاره موجوده وه چې د نیل سیند ته رسیدله، ځرنګه چې خلک د نیل د اوبو څخه ګټه اخستله اکثراً به ساری ناروغیو د اپیدیمیک په شکل ډیر خلک له منځه وړل.

د دې کتاب د لیکنی پر اساس موسیٰ پیغمبر د میدیان خلک چې د مصر د شاوخوا یوه برخه وه د اوبو، ایری او پستی شګی پواسطه تداوی کول، او خلکو ته به یې ویل چې اوبه له ځاه څخه وباسی لمر مخې ته یې کیږدی ترڅو ګرمی شی او ایره او نرمه شګه په اوبو کې مخلوط کړی او ځان پری ومینځی چې په دې توګه ناروغی تکلیف تخفیف پیدا کاوه.

هوارد فاوست پخپل کتاب کې لیکی جشر د صفورا پلار چې د موسیٰ پیغمبر ښځه وه یو کاهن وو او د مار د چیچلو په درملنه کې خاص میتود یې پکار ووړ چې نن دری زره کاله وروسته هم د استفادی وړګرځی. هغه روش داو چې که کوم غړی مار چیچلی وی پاسنی برخه یې کلک وتړلو ترڅو د مار زهر پورته لاړ نشی او بیا د مار چیچلو نقطه یی سوری کاوه ترڅو وینه جاری او وروسته یې چش کاوه ترڅو زهر خارج شی. چې دغه روش تراوسه پوری رواج لری. همدارنګه موسیٰ پیغمبر د نقرص په درملنه کې د سورنجان (کولشسین) ځوښ کړی عصاره توصیه کاوه. فرعون هم دغی عصاری څخه څو ځلی استفاده کړی او درد یې لږ شو.

۱- پوهندوی دوکتور محمد انور ترابی، طب در گسترده تاریخ، شاهمامه، هالند ۱۳۸۵ ص- ۶۴ .

مصر په لرغونی طبابت کې ډیر لوی مرکز و چې د مړی سپړلو، او توپسی او اناتومی کې استاد وو خو د درملو په پیژندلو کې نورو هېوادونو ته نه رسیدل. د بابل هغی زمانی خلکو د طبی بوټو په پیژندلو کې ډیر زیات مهارت درلود.

ځینی پوهان په دې عقیده دی چې لرغونی مصریان د وینی لمف جریان او اپاندکس یې پیژندل کله چې به اپاندسیت ناروغی تشخیص شو نو مخکې له عملیات څخه د جراحی ټول سامان به یی په اور کې اینبودل او کله چې به سوړ شول ورڅخه کار اخستل کېده.

مصری طبیبان پوهیدل چې کومه ګیاه د بدن د عضلو د خوساکیدو مخه نیسی، ځکه چې جسدونه یی مومیایی کول خو پدی نه پوهیدل چه کومه ګیاه د سردرد ښه کوی. له همدې کبله کوپړی یی سوری کاوه. د دی علت داو چې مصری طبیبان زیاتره جراحان و او د هری ناروغی درملنه یې د جراحی څخه غوښتل، خو په بابل او ختیځ کې جراحی رواج نه درلود او طبیبان یې د درملو یعنی د بوټو د عصارو څخه کار اخیست، او په دې لاره کې دومره مخ په وړاندې لاړل چې د ډیرو بوټو طبی خاصیت باندې پوهیدل. اوس هم هغه درملونه چې نباتی منشأ لری د تائید وړ دی. نن ورځ هغه درملونه چې نباتی منشأ لری، شاید له لسوزرو څخه هم زیات وی.

هغه تثبیتیه جهاز چې په مومیایی شوو اشخاصو کې مینډل شوی دی دا ښیئ دغه سپلینتونه Splints د بانکس، دروی، لرګی یادونی له پوستکو څخه جوړ شوی دی او د کتان پارچو پواسطه تړل شوی دی. شواهد دا ښیئ چې په هغه زمانه د تخرګ لاندې لرګی څخه استفاده شویده «وروستی معلومات چې زمونږ په لاس کې دی د تخرګ لاندې لرګی تقریباً ۲۸۳۰ کاله مخکې له میلاد څخه د هیرکوف مقبره کې کشف شوی دي».[۱]

طبابت په لرغونی یونان کې:

د لرغونی یونان طبابت چې د لرغونی مصر له طبابت څخه اقتباس شوی دی، پخپل وار سره یی د لویدیزی اروپا هېوادونو د طبابت په وده او پراختیا کې هم خپلی اغیزی په ځای پرایښی دی. د معلوماتو له مخی د یونان پخوانی طبابت د میلاد څخه دولس پیړۍ دمخه زمانی سره تعلق لری، چې په دې زمانه کې طبابت یو آزاد شغل و چې په میراثی ډول د طبابت پوهی د یو نسل څخه بل نسل ته انتقال مونده.

د لرغونی یونان طبابت هم د تعبدی طبابت په شکل پراختیا وموندله. له دی ځایه په دې شکل سره د لرغونی یونان طبابت د دین او مذهب سره نږدی تړاو درلود. د یوه روایت له مخی فیسالی اسکولیپ (اسکولاپ) Esculape چې ۱۱۴۳ کاله مخکې له میلاد څخه یې ژوند کاوه، د یونان ډیر مشهور طبیب و. هغه ته د اپولون Apollon زوی چې د رڼایی او هنر خدای وو پیژاندل، نوموړی چې د یونان پاچا هم و د درملنې یو فوق العاده صنعت ته شهرت ورکړ چې په هغه کې یې خدای د اصلی معالجه کوونکې په حیث اعلان کړ.

۱- دوکتور سیاووش، تاریخچه اورتوپیدی در افغانستان و جهان، ۲۰۰۶ ص- ۲ .

اسکولاپ ۱۱۴۳ق.م کې ژوند کاوه

د اومی پیړۍ مخکې له میلادنه را وروسته تعبدی طبابت په کلیسایی شکل په یونان کې رامنځ ته شو چې د هغه په اساس د اسکولیپ آئین پیدا شوی دی.

په همدغه زمانه کې د یونان په ښارونو کې د اسکولیپ په ویاړ معبدونه ودان شول چې په هغوی کې اوراد خوانانو د معالجه کوونکی په توګه میدان ته راووتل. دغو اورا دیانو نه یوازی د اسکولیپ په ویاړ دوعاګانی لوستلی بلکې ناروغان یې هم له هر پلوه تداوی کول.

تعبدی طبابت د تلقین په اساس بنا شوی و. د مثال په توګه ناروغ د خپل لوازم سره د شپی تیرولو په خاطر په یو (کوټه) محل کې ځای په ځای کېده. هغه خوب چې په دې شپه ناروغ وینی له پاسه ورته داسی تلقین کیږی چې دعاخوان ته یې د خدایانو د ارادی د توضیحولو او د تداوی د طریقو په مقصد تکان ورکاوه.

اسکولیپ په ډیرو قوی خبرو سره ناروغان معالجه کول، هغه د عصبی ناروغانو لپاره ورزش، تفریحی کارونه او موسیقی توصیه کوله، ځرنګه چې هغه پر تناسخ عقیده درلوده، نو د غوښی خوړل یې منع کړل. د هغه شاګردانو پماد او مرهم یې په کاروړل او کله به یې زخم ته داغ ورکاوه، امالە او د کانګی درمل یی استعمالاوه، وینه یی اخستله، او شیدو او ماستو خوړل یی سالم فکر کاوه. مزمن امراض به یې پر ورزش او حمام تداوی کول، مات شوی هډوکی به یې پر ځای کول او د کیدی اوبه یې ایستلی. ویل کیږی چې اسکولیپ دوی لونی درلودلی چې د هغوی شغل طبابت و.

لومړنی لوریی چې هیجیایا هوګیایا یاهی ژیایا نومیدله وقایوی مشوری به یې ورکولی او د حفظ الصحی د پوهې او د روغتیا حامی او ملاتړ کوونکی وه. نو ځکه هغه یی د روغتیا ساتنی او تندرستی الهی په نوم یادوله چې د روغتیا ساتنی – حفظ الصحی (Hygiene) اصطلاح تراوسه د هغی د نامه سره پیوند لری.

هیجیا داسی تمثیلیږی چې پیاله (جام) یې په کین لاس کې نیولی او مار له پیالی څخه ګرد چاپیر راتاو شوی اوله هغی پیالی څخه یې څښی، همدغه تمثیل له هماغه وروسته یعنی پیالی د مار سره د طبابت سمبول یا نشان وګرزید، او په بل مأخذ کې داسی راغلی دي:

«اسکولیپ هم ځان ته د خدایې مقام ورکړی و او د هغه لپاره معابد او د پرستش ځایونه جوړ کړی وو. د اسکولیپ مجسمه چې د روم په موزیم کې محفوظه ده، د هغه د امسا په شاوخوا کې مار تاو شوی دی. مار په پخوانی زمانه کې د عقل او ادراک نښان او د پرستش وړ و. او ویل کیده چې د مار د غوښې خوړل د عقل د زیاتوالی سبب ګرزی. له همدې کبله دی چې مار د طبابت د سمبول په توګه پیژندل شوی دي».[۱]

د اسکولیپ دویمه لورپاناځی د درملو په واسطه د معالجی حامی او پشتیبانه وه، یعنی د معالجی او تداوی چاری یی د درملو په واسطه پرمخ بیولی.

په لرغونی یونان کې د تداوی او کلیسایی (تعبدي) معالجی د میتودونو ترڅنګه، ګډ (اجتماعي) روغتونونه هم موجود وو، چې په هغوی کې طبیبانو د ناروغانو سره لازمی مرستې ترسره کولې. د دې روغتونونو په یوه برخه کې د درملې موادو د ساتنې د پاره یو محل مشخص کېده چې د (Apotheke په نوم چې د Appo لاتینی کلمی (د – از)، theke (صندوق) څخه مشتق شوی وه، یادیده.

دا اصطلاح د نړۍ په زیاترو هېوادونو کې رواج شوه او د دوایی موادو د تیارولو، اعمال، او خرڅلاو د پاره د یوه مشخص محل مفهوم یی غوره کړ، چې اوس زمونږ هېواد کې ورته درملتون ویل کیږی.

په یوشمیر سترو روغتونونو کې د طبیبانو کورنی ښوونځی، او په اجتماعی، ملکی او معبدونو کې ښوونځی جوړ شوی وو چې په هغوی کې طبیبان او اوار د خوانان روزل کیدل. په یو شمیر ښارونو کې ټولنیز طبیبان موجود وو، چې فقیر او نیستمن خلک یې په وړیا ډول تداوی کول.

داکتر سریل الکود په خپل کتاب «تاریخ پزشکی ایران راجع به پیدایش و رشد طبابت در یونان» خپل نظریات په لاندې ډول ښودلی دی. «تر میلاده دمخه ۷۰۰ کلونو په شاوخوا کې مورږ په یونان کې د غوره فرهنګ د یو نمونی په ډول برخورد نه کوو. خو ناڅاپه ۲۰۰ کاله وروسته یعنی ۵۰۰ کلونه تر میلاده دمخه ګورو چې د طبابت علم هسته هسی پرمختیا پیدا کړی ده چې سقراط وکولای شو چې مشهوری طبی رسالی ولیکی. او د طب د پلار په لقب معروف شی.

په ډیر زحمت سره باور کیدای شی چې یونانیان په دې بریالی شوی دی چې د دوو پیړیو په اوږدو کې په یوازی ډول او پرته د نورو د مرستی یو داسی د یادونی وړ پرمختګ وکړی او د یو داسی سیستم ایجادونکی ګرزیدلی دی چې نن ورځ د سقراطی سیستم په نوم یادیږی.

د سقراط میتود یوه بیخی نوی طریقه ده چې په یونان کې یی په مخکینو کلونو کې بیلګې نه لیدل کیږی. د سقراط په دی لیکنو د انسان د بدن د زیاترو برخو نومونه په هندو اروپایی نومونو لیکل شوی او نور پاتی نومونه یی بې کم وکاسته په بابلی ژبه دی.[۲]

۱- دوکتور محمد انور ترابی، طب در گسترده تاریخ، طبع شاهمامه هالیند، سال ۱۳۸۵ ص-۷۸ .
۲- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ۱۹۷۱ تهران ص-۴۲ .

دموکریت Democrite : مادی فیلسوف و چې په ۴۶۰- ۳۶۰ مخکی له میلاد څخه یې ژوند کاوه نوموړی د اتم فرضیې بنسټ کیښود. او هم جسم د وړو زراتو د اتوم په نامه چې تقسیم کیدونکي نه دی او تل حرکت کوی، پوهېده. د موکریت د نبض، پرسوب، او هاری (لیونی سپی ناروغی) په هکله هم لیکنی کړی دی.

اپیکور Epicure فیثاغورث (Pythagore) چې ۶۰۰ کاله مخکې له میلاده یې ژوند کاوه. او اقلاطون (Platon) چې ۴۰۰ کاله مخکې له میلاده یې ژوند کاوه. هغوی عقیده درلوده چې روغتیا او ناروغتیا هم خدایان تعیینوی.

دموکدس- دموسدس (Democedes): وایي د هغو عواملو څخه چې په ختیزو خاورو کې یې د یونان طبابت ته نفوذ ورکړ یویی هم د موسدس د کرتورا Crotora له اوسیدونکو څخه و، چې داریوش یې تداوی کړی وو (داریوش د بنکار په وخت کې له خپل آس څخه پر ځمکه وغورځید او د پښی بجلک یې خلع شو. په دی وخت کې داریوش د یو مصری طبیب تداوی لاندې ونیو خو روغوالی یې حاصل نه کړ او پاچا اوه شپی او ورځی له ډیر درد څخه ویده نه شو ترڅو چې په اتمه ورځ د موسدس چې د بندیانو په ډله کې و ورته راوست، نوموړی اول د مصری طبیب د تداوی نیمګړتیاوی رفع کړی او بیایی پاچا تر درملنې لاندې ونیو او جوړشو. همدارنګه د کوروش لور (اتوسا) او بنځه یی چې پرسینی یی غدې وې او له هغوی څخه رنځیدلې، هم تداوی کړې.

ارسطو (Aristo) ستر یونانی فیلسوف او طبیب په کال ۳۳۱ تر میلاد دمخه چې سکندر ایران او بیا افغانستان ته مخه وکړه د اکارنانینا (Acarananinaa) له اهالی څخه د ده د ناروغی دوست فلیپ چې تل یی په طبابت کې د نایابو درملو څخه استفاده کوله ملګری و. د پلوتارک د لیکنو له مخی سکندر د ځوانۍ په وخت کې د درملو د تهیی طرز له ارسطو څخه زده کړی و. نو دا وه چې هغه ګیاوی پیژندلی کومی چې د ځینو ناروغیو تداوۍ او حتی د مسمومیتونو د پاره مفیدی وی.

داسی تصور کیږی چې سکندر خپل ژوند د ارسطو د زیرکی او ذکاوت مرهون ګنی. ارسطو سکندر ته لیکونه لیکل چې په هغوی کې یې سکندر ته توصیه کړی وه چې د خپلې سلامتۍ ډیر زیات خیال وساتی.

په دې لیکونو کې ارسطو د سمی موادو د ناآګاهانه ځښلو څخه سکندر ته خبرداری ورکړی و.

ارسطو، سکندر ته نصحیت کړی و چې هیڅکله د یوه طبیب د درملو څخه استفاده ونه کړی، بلکې همیشه د طبیبانو څخه یوه شورا جوړه کړی او د دوی په ګډ دستور عمل وکړی. په دغو زمانو کې داسی عقیده موجوده وه چې

یوه نجلۍ په زهرو هغو مره تغذیه کیدای شی چې وروسته په یوه خطرناک سمی موجود بدله شی، چې د هغې ښکلول او یا ورسره ویده کیدل د مرینې سبب کیږی. ابن سینا د یوی نجلۍ څخه کیسه کوی: «چې هغه هغو مره له زهرو اشباع شوی وه چې که زهری حشراتو به هم چیچله پخپله حشرات به له مینځه تلل».[۱]

جرجانی هم وایي «پادشاهانو هم عادت درلود چې د دښمنانو له لاسه د ژغورنې د پاره، یوه ښکلی وینځه چې کلونه به دسمی ګیاوو په واسطه تغذیه شوی وه هغوی ته وربخښلی».[۲]

د غزنوی (ابوالحسن غزنوی – کشف المحجوب) په لیکنو کې هم د یو شمیر مطالبو سره مخامخ کیږو چې وایي: د هندوستان له عجایبو څخه یوه هم د «البیش» په نوم یوه ګیاه یادولای شو، چې یوازی په هغه هېواد کې موندل کیږی چې زهرناکه او وژونکی ده. ماته وویل شو هغه وخت چې د هند پاچا د یو حاکم مرګ ضروری وبولی، نو یوه نوی زیږیدلی نجلۍ انتخابوی. او د دی تر زانګو لاندې د دی ګیاه څخه یوه اندازه غورځوی. او بیا د هغې څو پاڼې ورته دوشک لاندې ږدی، او وروسته یې د جامو د لاندې ورته ږدی. بیا وروسته هغه ګیاه ورته په شیدوکې ګډوی، ترڅو چې نومورې نجلۍ په تدریج سره غټه شی او پرته له کوم ضرره د هغې ګیاه څخه یو څه و خوړلای شی، نو بیا دغه وخت نجلۍ د یو زیات شمیر سوغاتونو سره مورد نظر حاکم ته واستوی او هغه حاکم د دی نجلۍ سره د هم خوابه کیدلو سره سم مړی.

وایی چې سکندر یو هندی راجا څخه څلور تحفې ترلاسه کړی:

یوه نجلی - یو فیلسوف - یو جادویی جام او یو طبیب.

څرنګه چې ارسطو، سکندر یې د ښکلۍ نجونو له نږدی والی څخه ډارولی و اوله هغې څخه حتی د یوی مچی، یا د بدن د خولو په واسطه وژل کیدای شو. نو نجلی یې قبوله نه کړه.

باید وویل شی چې یونانی فرهنګ، علم او ژبه په آسیایی هېوادونو کې ترویج شوه، په تیره بیا تر ډیره وخته پوری آسیایی پوهانو خپل کتابونه په یونانی ژبه لیکلی دی.

کله چې مقدونی سکندر ختیځ او مصر ته د یونان تمدن ته هلته توسعه ورکړه د اسکندریې ښار د یو علمی او تجارتی مرکز په توګه منځ ته راغی چې د ۳۰۰- ۴۰۰ مخکی له میلاده یې ډیر ښه تمدن درلود.

پوهان لکه اقلیدس (Euclide) ریاضی پوه، ارشمیدس (Archimed) فزیک پوه په دې ښار کې سررا پورته کړل. د اسکندر یې کتابتون اوه سوه زره ټوکه کتابونه لرل. د طب علم په خاصه توګه تشریح او جراحی په دې ښار کې ډیر پرمختګ وکړ.

۱- قانون کتاب، څلورم کتاب، شپږم فصل.
۲- الحاوی، نهم کتاب ... ص-۲ .

هروفیل (Herophile) او ارازیسترات (Erasistrate) چې دوه سوه کاله مخکې له میلاده یې ژوند کاوه د اسکندرۍ د مکتب معروف طبیبان وو، چې د اوتوپسي یا مړینې سپړنې له رویه د تشریح علم ډیر ښه اساس او پایه کیښودله.

کله چې په اسکندریه کې ګناهکاران په اعدام محکومیدل وروسته له اعدام څخه به یې د طبیبانو په اختیار کې کیښودل او د هغوی پر جسد باندې به یې اوتوپسي کاوه او د تشریح او اناتومی علم ته یې رونق ورکړ.

ارازیسترا د حرکې او حسي اعصابو په منځ کې اختلاف کشف کړ مغزیې د فکر، حس او روح مرکز وګڼل، ځکه تر هغې زمانې دغه مرکزونه یې په زړه کې تصور کاوه.

د هومر طب او درملنه:

د میلاد ترمخه معروف شاعر دی چې طبی اطلاعاتو او معلوماتو د ده په اشعارو کې ښه انعکاس موندلی دی. هغوی د جنګ زیاتی تجربې او د زخمونو ټرلو او درملنه کې زیاتی تجربې لرلې. هغه خلک پوهیدل چې څرنګه خپلو اندامونو باند غوړو مښې. ځنی کسان وو چې انحصاری کار یې طبابت وو او خلکو د هغو قدر کاوه. د طبابت عمده کار عبارت له جراحی څخه و، خو داخلی امراضو باندې لاس رسی درلودل. یو لړ ښځې د طبابت په برخه کې معلومات درلودل او د پرستارۍ، د طبی بوټو تهییه کول او همدارنګه خوب راوړونکی او مخدر مواد و تهیه کول د دوی په غاړه و.

د هومر منظومه پر اشعارو کې یوسل او پنځوس کلمې یواځې اناتومی پورې اړه لرې او د هومری فزیولوژی یوه برخه اوس هم زمونږ په ژبه کې شته، دوی د حیات جوهر حجاب حاجز ګڼل.

د هومر په اشعارو کې نورو اعضاو لکه زړه او شاوخوا شیان د عقل مرکز ګڼل کېده. پخوانی یونانیانو لکه چې اوس مونږ زړه استعمالوو هغوی هم د زړه (Phren) کلمه کاروله.

د الکمــایون طب:

نوموړی د حسي اعضاو خاصتاً پر سترګو تحقیقات کړی دی. او که د (خلکیدیوس) خبرې باندې باور وکړو، الکمایون لومړنی سړی دی چې د سترګو عملیات یې کړی دی. هغه داسې ادعـا کوله چې د سر ماغزه د ټولو حواسو مرکز دی او خاصې لارې او مجراوی د مغز او حسي اعضاوو ترمنځ موجودی دی. که دغه لارې قطع شې (د مثال په توګه د زخم له امله رابطه د مغز او حسي اعضاو ترمنځ قطع شې) حواس له کاره لویږی. دغه د تفکر طرز د روان شناسۍ تجربې لومړنې زړۍ ایښودونکی دی. د الکمایون د طبی بهترینه نظریه دا ده چې تندرستی په بدن کې د دوو قواوو تعادل بولی، که یو د دغو قواوو غالب شی تعادل له منځه ځی او د مستبده حکومت حالت ایجادیږی او انسان ناروغ کیږی.

هیپوکرات Hippocrates (۴۶۰- ۳۳۷ق.م):

بقراط په ۳۳۷ مخکې له میلاده د طبیبانو په زادګاه د کوس ښار کې زیږیدلی دی او د خپل پلار هیراکلیدس (Heraclides) او هیرودیکوس (Herodicus) څخه د طبابت حرفه زده کړی دی. نوموړی د طبابت په وده او تکامل کې ډیر لوی رول لوبولی دی، چې د یونان د طبابت پلار نوم ورکول یې حق دی. نوموړی د لومړۍ ځل د پاره د طبابت په تاریخ کې زیار وایست ترڅو د طبابت او مشاهدې پوهې ته تعمیم ورکړی. هغوی یې په یو واحد سیستم کې شامل کړل، او فلسفی استدلالات یې ورته ورکړل. همدا وو چې طبابت یې د مذهب او مذهبی عقایدو له تاثیراتو څخه آزاد کړ. د نوموړی فردی درملنه د تجربو له طریقه ډیر زیات اهمیت لری د شکسته بندی طرز او د مفاصلو د خلعو ردول یې تکمیل کړ. هغه د صرعی یا میرګی ناروغی یې مغز پوری ارتباط ورکاوه.

د هیپوکرات د تألیفاتو مجموعه ۶۰ ټوکو کتابونو ته رسیږی چې د ناروغیو او د هغو د معالجې په برخه کې دی. هیپوکرات د انسان صحت ته د محیط او چاپیریال سره ارتباط ورکاوه، د خوراکی موادو، هوا، اوبو او داسی نورو فکتورونو اغیزې یې د انسان پر اورګانیزم څیړلی، ده د یو طبیب اساسی فعالیت د ناروغ په مشاهدی او په هغه باندې د درملو اغیزې ګڼلی. په نړۍ کې د لومړۍ ځل د پاره هیپوکرات د ناروغیو د تداوی د میتودونو د منځ ته راتللو د عواملو لوحه لاس ته راوړله. د هیپوکرات زده کړی د ناروغیو د ظهور د عواملو او د تداوی میتودونو په ارتباط – پر فلسفی نړۍ لید د انسان په عضویت کې د څلورو اساسی مایعاتو د تعادل په باره کې ولاړی دی چې دغه څلور اساسی مایع د وینی، مخاط، بلغم، ژیړی او توری صفرا څخه دی، خپل تاثیر بخښی.

کله چې یو انسان روغ رمټ وی دا مایعات په یوه ټاکلی تعادل سره په عضویت کې قرار لری او بیا کله چې دغه تعادل ګډو ډکیږی ناروغتیا ظهور کوی. د هیپوکرات په عقیده د یوه طبیب اساسی وظیفه هغه ده چې د انسان په عضویت کې د دی مایعاتو تعادل برقرار کړی.

په اورګانیزم کې د مایعاتو متقابل تاثیر په ارتباط هیپوکرات ټول انسانان په لاندنیو ټیپونو باندې ویشلی دي:

- سنګوینیکونه (د وینی زیاتښت)

- هلوریکونه (د پانقراص د عصاری د زیات مقدار سره)

- فلیګمانتونه (د مخاط د زیات مقدار سره)

- میلانکولیتونه (د توری صفرا زیات مقدار په ارګانیزم کې)

د طبابت مشخصه هیپوکرات داسی تعیین کړه چې «طبابت د طبعیت د ګټور تاثیر تقلیدی صنعت دي»[1] نوموړی داسی حساب کاوه چې نباتی درملونه ښایی داسی استعمال شی لکه طبعیت د هغوی په واک کې ورکړی دی.

د هیپوکرات دا نظریه څو پیړۍ تر اجرا لاندې وه، ده په خپلو لیکونو کې ویل چې د ناروغیو عوامل طبیعی دی او هر ناروغ خپل طبیعی عامل لری.

هیپوکرات د معالجی او تداوی د شیوو او طریقو پلټنه پخپله د انسان د قدرت څخه د استفادی په برخه کې د انسان عضویت ته د طبیب خاصه پاملرنه راګرزولې او وایي باید د اورګانیزم سره مرسته وشی ترڅو په ناروغی او رنځوری بریالیتوب ترلاسه شی.

نوموړی په همدې ډول دوایی موادو ته زیات ارزښت قایل وو، ده د درملو مغلق شکل نه پیژانده او لیکی: «درمل او د هغه ساده خاصیتونه ښایی په ذهن کې وساتی، د دې له منځه باید په هغو پوه شی چې د عمومی رنځونو پوری تړاو لری او په دې هم پوه شی چې دغه درملونه څومره او په کومه طریقه په مشخصو ناروغیو باندې اغیزناک دی، د دی ګردو په باره کې باید لازم معلومات ولري».[2]

هیپوکرات او د هغه شاګردانو شخصاً په خپله درملونه برابرول، په عین وخت کې یو طبیب درمل جوړونکی هم و. په هغه وخت کې په پراخه توګه د جلابو، شیدو، شاتو، د خوړو د مالګی او داسی نورو څخه ګټه اخستل کیده، همدا شان د خولی راوړونکو موادو په حیث د تودو نوشابو او په توده بستر کې د ناروغ د ویده کولو څخه پوره استفاده کیدله.

د کانګی راوړونکی په توګه له سرکی، تودو اوبو او داسی نورو څخه استفاده کیدله.

د مدرر په حیث له پیازو او د نرکوتیکو موادو په توګه د کوکنارو پانو او د تخمونو او داسی نورو موادو څخه ګټه اخستل کیدله.

د دوایي موادو ښه او سمه ساتنه او محافظت او په دقیق ډول د هغوی تهیه کول د هیپوکرات په نزد خاص ارزښت درلود.

د هیپوکرات د دوایي موادو په مجموعه کې تر ۲۵۰ زیاتو نباتی موادو او له ۵۰ حیوانی موادو څخه یادونه شویده.

په همدې ډول له هیپوکرات او د هغه له شاګردانو څخه لوی لوی آثار راپاتی شوی دی چې د یونان د طبابت د علمی ځیرنو بنسټ تشکیلوی او زیاته موده د نړۍ طبیبانو پخپلو فعالیتونو کې د هیپوکرات له پراتیک او ایدیه ګانو څخه استفاده کوله. د دی عالم او حکیم څخه د طبیبانو مسلکی روزنې، ټولنیزی او انسانی تربیې په لاره کې ګټور آثار باقی پاتی دی

۱- کریکوف، اورګانزیشن او فارمسی اقتصاد، ۱۹۷۶ لیننګراد، ص-۱۳ .

۲- اثر فوق، ص -۱۴ .

چې تراوسه پورې د هغوی ساری (نظیر) نه دی لیدل شوی. چې په لومړی څپرکی کې ورته اشاره شوی ده.

«د هیپوکرات او ګالن د هغو ګټورو او د یادونې خدمتونو له مخې چې د طبابت او درمل جوړولو په برخه کې کړیدی. هیپوکرات د طبابت پلار او ګالن (جالینوس) ته د فارمسی پلار ویل کیدای شي».[1]

د هیپوکرات نظریات د عظامو او مفاصلو کسورو په مورد کې، د قحف جروحات او د فقراتو د ابتدایی پتالوژی تقسیمات د نن ورځی د طبابت د حرکی اتکا سیستم اساس او بنسټ تشکیلوی. د عضد خلعی ارجاع دا وړی په مفصل کې د هیپوکرات په میتود حتیٰ نن ورځی هم د تطبیق وړ دی.

نومورې د اورتوپیدی بوټانو څخه استفاده کاوه چې د سؤ اشکال د اصلاح کولو لپاره د هغه څخه یادونه شوی ده. حمام او لمر د هغی زمانی د فزیوتراپی میتودونه وو.

نومورې د ترکشن یا مستقیم او معکوس کشش په هکله پوهیده.

د هیپوکرات په مجموعه کې د اورتوپیدی په ارتباط ډیر بخشونه موجود دی لکه د اوږی د مفصل خلع او د ارجـــاع مختلف میتودونه یی، د Acromioclavicular, Temporomandibular، زنګون، څنګل مفصلونو د خلعو ارجاع تشریح شوی دی.

د لرغونی یونان د طبابت په هکله که هر څومره زیات ولیکل شی بیا هم لږ دی. دا دی دلته دا موضوع داردو د مجلی په اقتباس داسی ادامه پیدا کولای شی چې د «مختصری به تحقیقات یک طبیب یونانی» تر عنوان لاندې راغلی دي:

یونانی طبیب «اساماتیدیس» په ۱۹۴ میلادی کې وپوهیده چې ځینی ناروغان چې د وینی د فشار په زیاتښت اخته دی او د مزاج د ستړیا په نسبت پخپله ورځنی غذا کې د زیتون (ښوونې) د غوړو یوه اندازه ورزیاتوی چې دوینی فشاریی ورو ورو کمښت مومی. نومورې طبیب له هغی راهیسی څیړنی ترسره کړی او د ښوونې پانی یی جوش کړی د هیپرتانسیون مصاب شوو ته یی د تجربی او مطالعی لاندې ونیولی. په لومړی سرکی یی د ښوونې ۶۵-۷۰ پانی په ۱۲۰۰-۱۳۰۰ ملی لیترو اوبو کې تر هغی وجوشولی چې اندازه یی نیمایی ته راټیټه شوه، تر سړښت وروسته یې مخکی ترخوړو د ښوروا خوړ یوه یوه کاشوغه نومورې ناروغانو ته ورکړه.

تر ده وروسته د دوو نورو پوهانو نونو (NONO) او کاپرتی (Caparty) په نومورې موضوع کار وکړ او په زړه پورې نتایج یې لاسه ته راوړل.[2]

۱- دوکتور محمود رفیع زاده، داروهای جالینوس، ۱۳۴۰ تهران، ص-۲ .
۲- ریاست نشرات اردو، مجله اردو – شماره دلو ۱۳۳۵ مطبعه اردو، ص-۸۹ .

طبابت په لرغونی روم کې:

د لرغونی یونان تر سقوط وروسته د نړیوال کلتور مرکز روم ته انتقال شو چې طبابت دلته د یونان په نسبت زیاته وده او پراختیا وموندله.

د پخوانی روم د طبیبانو په منځ کې یو زیات شمیر وتلی طبیبان موجود وو چې د هغوی له منځه اسکلیپیاد، سلز، سوران ایفسکی، دیوسکورید، لوکرس، ګالن او داسی نور نومونه یادولای شو.

لوکرس Luerecc (۹۶-۵۵ق.م):

ډیر مشهور شاعر وو چې پخپل اشعارو کې داسی ویلی دي: «ټول ځایونو کې ذرات موجود دی چې د ناروغی او مړینې سبب ګرځی. دغه ذرات د انسانانو خواته پرواز کوی، هوا مسمواوی، په ډوډۍ، اوبو او د انسان په غذا کې داخلیږی. د صحرا ګیاوی آلوده کوی او سږوته لاره پیدا کوی او په دغه طریقه ده چې ساری ناروغی شیوع پیدا کوي».[1]

اسکلیپیاد:

د روم مشهور طبیب وو چې د لوکرس سره په یوه زمانه کې ژوند کاوه د اپیکور اتمی فرضیه او د لوکرس ویناوی قبول کړیدی چې د انسان بدن د اتم د متحرکو ذراتو ترکیب دی چې پخپل منځ کې سوری او خلاوی لری او کله چې دغه سوری وتړل شی، د اتم ذرات خپل حرکات له لاسه ورکوی او مرض تأثیر کوی.

له همدې کبله دی چې نوموړی حفظ الصحی (روغتیا ساتنی)، استحمام، ورزش او فزیکی معالجو ته ډیر اهمیت ورکاوه.

همدرانګه د لرغونی روم نامتو طبیب او ګیاه پیژندونکی د یو سکورید دی چې په لومړنۍ میلادی پیړۍ کې یې ژوند کاوه. نوموړی د خپل عصر او د طبابت د تـــاریخ د پخوانیو زمانو د درملی موادو په باره کې یې اساسی او مهم تالیفات کړیدی چې د Materiamedica په نوم یادیږی. په دی اثر کې د زیات شمیر نباتاتو او د هغوی خصوصیاتو په متعلق ډیر څه لیکلی دی، او دا تصنیف د اروپا په ډیرو ژبو ژباړل شوی او د ۱۵ پیړیو په اوږدو کې څو کرته نوی نوی چاپ شوی دی.

کلاودی ګالین یا جالینوس (۱۳۱-۲۰۱م):

د میلادی پیړۍ په اوایلو کې په غرب کې د طبابت د علمی څیړنو مرکز پخوانی روم و. په دی وخت کې د طبابت او فارمسی په تکامل چې ډیره ستره سرمایه رامنځ ته کړه هغه پخوانی روم وتلی او نامتو فیلسوف ګالن څخه عبارت دی.

۱- دوکتور محمد انور ترابی، طب در گسترده تاریخ، شاهمامه هالیند ۱۳۸۵ – ص-۸۲ .

ګالن یا جالینوس (۱۳۱- ۲۰۱ م)

جالینوس د نړۍ بیلوبیلو هېوادونو او ښارونو ته مسافرت وکړ او په عملی طبابت باندې بوخت و. د ده له ۴۰۰ عنوانونو اثارو چې یې لیکلی دی نیمایی یې د طب او فارمسی په باره کې دی چې د انسان د اناتومی او فزیولوژی په برخو کې یې زیات کار کړی دی.

نوموړی شپږ کاله د ګلیادیاتور په مکتب کې د پراتیکی زده کړی په شکل تیر کړی دی، او د مړو د جسدونو د تسلیخ، (د مړی پرانستل) او مطالعی توان یې درلود.

د ناروغیو او د هغو د تداوی په مسایلو کې ګالن د هیپوکرات په نسبت لاوړاندی ګامونه اخستلی او هغه یې بشپړ کړی او پراختیایی ورکړی ده.

ګالن وایي «ناروغی هغه وضعه ده چې په هغی کې د عضویت د مایعاتو اساسی عنصرونو درست او صحیح مخلوط مختل کیږی. د ناروغیو د تداوی د پاره باید غذایی درست رژیم او د دوایی مواد چې متقابلی اغیزی لری (وچوالی لمده بل وژنی او تودو ښه سړښت) تطبیق شي».

په همدې ډول ګالن عقیده درلودله چې معالجه د اناتومی او فزیولوژی د پوهې په اساس ده او باید چې په دی ساحه کې زیات کار ترسره شی. نوموړی په دی برخه کې پر حیواناتو باندې زیاتې تجربې وکړې او زیاریی وویست چې د اورګانیزم ساختمان او د هغه په متقابل تاثیر باندې پوه شی داځکه چې په دغه زمانه کې د انسان پر کالبوت دغسی کار (اتوپسی) منع وو.

د ګالن له خوا وینی ته زیات ارزښت ورکول کیده، د ده په عقیده وینه د څلورو واړو عنصرونو چې د نړۍ تشکیلوونکی دی (هوا، اوبه، اور او خاروه) انتقالوونکی ګڼل کیږی. خو نور مایعات لکه مخاط، زیږه او توره صفرا د یوه عنصر په توګه شمیرل کیږی.

په لویدیز کې د لومړۍ ځل د پاره د ګالن په واسطه ضربان د تشخیص پر اینبودلو په مقصد عملی کړ او د لومړۍ ځل د پاره یې د عصبی سیستم فزیولوژی د زیاتو تجربو له لاری تر کتنی لاندې ونیو او پر ناروغ یې مشاهده رامنځ ته کړه.

ګالن حساب کاوه چې د ناروغانو په تداوی کې د طبیب اساسی دنده هغه ده چې د اورګانیزم دفاعی قدرت خوندی وساتی، چې هغوی په خپله کوښښ کوی ترڅو په اورګانیزم کې د ګرمی، سردی، لوند والی او وچوالی بنسټیزو خصوصیتونه تعادل ټینګ کړی او درملی مواد د دی خصوصیتونو انتقالونکی دی.

کله چې په عضویت کې وچوالی زیاتیږی په کار دی چې درمل تجویز شی چې د هغه انتقالونکی ضد یعنی لوند والی دی.

د هیپوکرات د نظریی په تفاوت سره ګالن عقیده درلودله چې په نباتی درملی موادو کې دوه منشأ یا پیل موجود دی «لومړنی تاثیر کوونکی» معالجوی اغیزه اچوی او هغه بل «منشأ- پیل» بې ګټې او یا د عضویت د پاره زیانمن وی.

ګالن په دې اساس درمل د دم ورکولو په طریقه لاس ته راوړل او د استفادې وړ یې ګرزول، یعنی د منشأ یا پیل د پاره یې د طبیعی موادو څخه استفاده کوله. نوموړی د دی میتود په مرسته غوښتل درمل له بلاست (سرباری) څخه آزاد کړی، ښه او پاک درمل ناروغ ته ورکړی.

د ګالن په عقیده په نباتاتو او حیواناتو کې ګټور مواد شته دی چې ښایی له هغوی څخه ګټه واخستل شی او همدارنګه په هغوی کې زیان رسوونکی مواد شته دی چې باید لیری وغورځول شی. په دی ارتباط نوموړی د درملی موادو د لاس ته راوړلو په خاطر په پراتیک کې له طبیعی موادو څخه یوه پیچلی تکنالوژی پرمخ بیایی.

ګالن هم د لومړنیو موادو او د درملو د تهیه کولو د ساتنی او ذخیری د پاره په روغتون کې یو مخصوص ځای تجهیز (تیار) کړ چې د درملتون په نوم یادیږی.

د جالینوس نسخی معمولاً د ترکیب له مخی پیچلی وی چې تر لسو برخو زیات یې رانیول، نوموړی د درملو څوشکلو ته لکه پودرونه، پیلولونه، مرهمونه، عصاری، جوشاندی، محلولات، مایعات، مکسچرونه، نباتی نوشابی، ایتری او شحمی روغنیات، کسمتیک (آرایشی) مرهمونه او داسی نور چې له شلو فورمونو او شکلونو څخه زیات به یې رانیول او تهیه کول.

په همدې ډول پلسترونه او نور درملونه چې په خپل ترکیب کې نباتی، حیوانی او مینرالی مواد یې درلود اعمال او تهیه کول.

ګالن د درمل په جوړولو کې د وزنی او حجمی میتود او د هغه سره متناسب له عصارو، جوشاندو، او داسی نورو څخه استفاده کوله. د دې ډول درملونو اعمال اوله نباتاتو څخه د ګټورو موادو را ایستل د اروپا د ټولو طبیبانو په منځ کې عمومیت پیدا کړ، چې په ۱۶ مه پیړۍ کې د ګالن د نظریاتو مخالفان هغه د «کلینکی مرکباتو» په نوم یادول چې د انوم تراوسه پوری د درمل جوړولو په اصطلاحاتو کې د خپل پخوانی برم څخه برخوردار دی.

ګالن مخکی له دې چې روم ته سفر وکړی د ګلادیاتور پهلوانانو جراح وو.

ګالن د سپورت د طبابت پلار پیژندل کیږی. نوموړی یوه مجموعه د اسکلیت او عضلو په مورد کې چې هغو ته حرکت ورکوی، لری. په خاصه توګه د دماغ څخه ارسال شوی سیالی او دهغو حرکت محیط ته معلومات ورکړی دی. نوموړی لومړنی پوه وو چې د رقبی اضلاعو Cervical Ribs په برخه کې توضیحات ورکړ. هغه په اوستیو میالیت کې د عظامو د تخریب او تجزیی په برخه کې دستورونه توصیه کړی دی. او همدارنګه په ځینو حالاتو کې د هغو Resection یې پیشنهاد کړی دی.

ګالن لومړنی سړی وو چې د Kyphosis, Lordosis & Scoliosis لغات چې د هیپوکرات په مجموعه کې توضیح شوی وو د استفادې وړ وګرځاوه او هغه یی شرح کړل. همدارنګه هغه د سؤ شکل اصلاح مختلف میتودونه پیشنهاد کړی وو.

په دې عصر کې تلاش کیده چې مصنوعی اعضاوی د استفادې وړ وګرځی. څرنګه چې شواهد لاس ته راغلی د لرګیو پښی، فلزی لاسونه په هغه عصر کې د تائید وړ دی.

ویل کیږی چې انتیلوس په دریمه پیړۍ کې د مفاصلو د اطراف تضییقات ازادول د Tenotomy څخه استفاده کوله، هغه دوه ډوله د کتګوت او کتانی تارونو څخه په دی پروسه کې پکار وړل. د برمو، اری، اسکنی مختلف ډولونه د دی زمانی د ابداع څخه دی چې د هغی زمانی په طبابت کې د استفادی وړ ګرزیدلی دی. د روم د امپراطوری په زمانه کې طبیبانو معاینه خانی لرلی چې ناروغان یې هلته منل درملنه او جراحی به یې کوله.

برسیره پر هغه د لرغونو پیړیو له طبیبانو څخه کولای شو د ایم هوتپ (Imhotep) نه چې دری زره کاله مخکی له میلاده په مصر کې ژوند کاوه نوم واخلو چې په یو پاپیروس کې د هغه جراحی فعالیتونه یاد شوی دی.

هوانګ تی په لرغونی چین کې په ۲۶۰۰ مخکې له میلاده ژوند کړی او یو کتاب یی د طب په باره کې لیکلی دی چې د ده نوم ته ارتباط ورکړ شوی دی.

د فرعون د دربار یو بل کوپړی سوری کوونکی پاتور دی چې سینوهه له هغه څخه یادونه کړی ده.

دغاښونو یو طبیب د اترومکی په نوم یاد شویدی چې پنځه پیړۍ مخکې له میلاد څخه ژوند کړی او طلایی پروتزیی اجرا کړی دی. د نوموړی قبر د روم د ښار په ۳۳ کیلو متری کې پروت دی.

شاناق (Chanaky):

د هندی نومیالی طبیب او د چندرا ګوپتا طبیب وو. چې د دریمی پیړۍ په وروستیو او د میلاد څخه ترمخه د څلورمی پیړۍ په لومړیو کې ژوند کړی دی. د هغه یو کتاب چې د سمومو په برخه کې دی چې د هارون الرشید په زمانه کې د هندی څخه په فارسی ژبه د یحی بن خالد برمکی لپاره ترجمه شوی دی.

هیروفیل د اسکندریی ډیر نامتو په تشریح کې وو چې د ارازیسترا سره په یو وخت کې ژوند کاوه.

د روم د امپراطوری په زمانه کې په اروپا کې د طبابت او درملنې مختلفی شیوی موجودی وی. د مثال په توګه د فنیقیانو، کارتاژیانو، اتروسکها، سلتها او نورو قومونو کې معالجوی شیوی موجودی وی.

همدارنګه د اروپایی یهودیانو طبابت هم د مجربو او نومیالیو طبیبانو له خوا پرمخ بیول کېده چې تر ډیری زمانی دوام درلود.

دریم څپرکی

په منځنیو پیړیو کې د طبابت پرمختګ

په اروپا کې د مریې توب او فیوداليزم ترمنځه تاریخی پولی د لویدیز روم د سقوط (۴۷۶م) سره منلی شوی دی.

په بیلا بیلو هېوادونو کې د فیوداليسم جوړښت په مختلفو زمـــانو کې منځ ته راغلی دی، لکه چې په چین کې (په ۲ق.م) په لویدیزه اروپا کې (۵ او ۶ پیړۍ) په روسیه کې (۹ میلادی پیړۍ) کې دې عصر په زینو پښه ایښودلی ده.

دی پیړۍ له ۱۲-۱۳ پیړیو پورې دوام کړی دی.

کیمیا په منځنی پیړۍ کې وزیږیدله، کیمیا پوهانو عقیده درلودله چې د طبعیت اسرار د پیژندلو وړ دی او هغه رهبری او اداره کیدلای شی، دا پلټنی او تفحصات حقیقی وو خو په ګمراه کوونکو اشتباهاتو او پدیدو باندې پیل شول پرته له دی چې د حوادثو (پدیدو) او جریاناتو ماهیت وپیژندل شی. الشمیکانو زیاتې تجربې تر سره کولې «څه رنګه چې عالمانو د هر شی تجربه په تجربی سرته رسوله نو په حقیقت کې کیمیاګری د زمانی ستره زیږنده ده، کیمیاګران یا د اروپائیانو په قول» الشمیستانو (Alchemists) فلزات مرکب اجسام فکر کاوه او عقیده یې درلودله چې دوی کولای شی هغه یو پر بل تبدیل کړي».[1]

د الشمیکانو اساسی مقصد دا و چې غیر قیمتی فلزات په طلا تبدیل کړی، هغوی په ټول توان هڅه کوله چې یو عمومی ګودر پیدا کړی ترڅو وکړای شی یو شی په بل شی تبدیل کړی، د ګودر دا ډول اسرار «د فلسفی تیرو» نوم ځان ته غوره کړه.

۱- داکتر محمود رفیع زاده، دواهای جالینوس سال طبع ۱۳۴۰ ص- ۲ .

هغوی فکر کاوه ممکنه ده داسی شیان ترلاسه شی چې ناروغان په صحت مندانو او بوډایان په ځوانانو بدل کړی. دفعالیتونو په جریان کې چې د تجربو له لیاری پرمخ تلل د کیمیا د علم لومړنۍ عناصر یی کشف کړل. هغوی ډیر ګټور شیان وموندل چې څو پیړۍ وروسته د انسان په خدمت کې په کار واچول شول.

د نهمی پیړۍ تر پنځلسمی پیړۍ پوری اروپایی الشمیک یوشمیر څیړونکي رامنځ ته کړل چې د منځنیو پیړیو په تاریخ کې یی ډیر مهم مقام نیولی دی لکه دایمون لولیا (۱۲۳۵-۱۳۱۵م)، ارنالدو دی ویلانوف (۱۲۵۰-۱۳۱۳م) د سمومو په هکله د یو کتاب مؤلف، البریک ولیک (۱۱۹۳- ۱۲۸۰م) د فلزاتو او منرالونو په باره کې د رسالی لیکوال، فرابوناوینتور (۱۲۱۴-۱۲۷۴م) د دې واقعیت تثبیتوونکی دی چې نقره په اسید نتریک کې، طلا په سلطانی تیزابو کې د انحلال قابلیت لری.

د درملو د تولید د تکنالوژی پیچلتیا، د درملو د قلمونو زیاتښت او د طبابت وروستی انکشاف د درملتونو د منځ ته راتلو شرایط مساعد کړل. چې په ۷۵۴م کې لومړنۍ درملتون په بغداد کې تأسیس شو او په اروپا کې لومړنۍ درملتون په ۱۱ او ۱۲ پیړیو کې د سولرنو او تولید و په ښارونو کې پرانستل شول. په ۱۳ او ۱۴ پیړیو کې شخصی درملتونونه د فرانسی، انګلستان او هالیند په ښارونو کې پرانستل شول.

په منځنیو پیړیو کې د لویدیز د طبابت د اندیشو مرکز هغه مکتب وو چې په سالرنو کې واقع وو په ۱۱۴۰م کې لومړی کودکس چې نوم یی (انتی دوتاري) ؤ جوړ کړ.

همداشان په دې پیړۍ کې دولتی تکس هم راووت.

په منځنیو پیړیو کې د طبابت چارو د تنظیم په غرض یو شمیر قوانین او فرمانونه رامنځ ته شول او په عین وخت کې داسی طبیبان هم موجود وو چې د طبیبانو او دواسازانو اعمال او کرداریی توصیفاوه او د هغوی د دندو په باره کې لکه د هیپوکرات غوندی مقررات وضع کول.

د دې پیړیو د طبیبانو له جملی څخه تیوفراست پاراتیزس یا پاراسلز (۱۴۹۳-۱۵۴۱م) ښې لارښوونې کړی چې په لومړۍ څپرکی کې توضیح شویدی.

پاراسلز د یاتروشیمی بنسټ ایښودونکی د شپاړسمی پیړۍ د متبحر عالم څخه عبارت دی.

د ده په عقیده د انسان اورګانیزم د کیمیاوی موادو د مجموعی، د انسان ناروغتیا په اورګانیزم کې د کیمیاوی تعادل ګډو ډیدلو، او تداوی په اورګانیزم کې د کیمیاوی موادو د تطبیق څخه عبارت دی، چې دا کیمیاوی مواد د انسان په وجود کې د کیمیاوی تعادل شرایط منځ ته راوړی.

نوموړی به ویل «ناروغ انسان ته د اورګانیزم د پاره ټول ضروری مواد باید دلته د هغه په چاپیریال کې قرار ولري»[۱].

پاراسلز په تداوی کې د منرالی شیانو، د هغو کیمیاوی مختلفو مشتقاتو چې د هغو په مینځ کې د سموم او شدیده سموم زیاته اندازه شامله وه پراخه استفاده کوله. ده به ویل «ټول مواد سمی دی هیڅ شی نشته دی چې سم نه وی، ټول کار او فعالیت د دوز پوری تعلق لری او صحیح دوز سمی مواد غیر سمی باندې تبدیلوي»[۲].

د پاراسلز اشتباه په دې کې وه چې نوی درملونه یې په حیواناتو باندې نه تجربه کول او له همدې بابته وو چې په ۱۵۶۶م کې د هغه درملونو زیات مسمومیتونه مینځ ته راوړل چې د پاریس د پارلمان له خوا د هغو استعمال منع کړی شو.

پدې توګه ویلای شو چې په منځنیو پیړیو کې یعنی د میلادی پیړۍ په پیل کیدو سره طب او طبابت په هکله د کوچنی آسیا او اروپا خلکو کې بل تفکر پیدا شو، په خاصه توګه د عیسی (ع) د معجزاتو څخه وروسته او د هغه د پیروانو عملکرد په وروستیو پیړیو او منځنیو پیړیو کې طبابت د کلیسا تر تاثیر لاندې خپل ژوند ته ادامه ورکړه.

د جذامی شخص روغیدل د عیسی (ع) په لاس چې په لوقا انجیل کې ذکر شویدی او ویل کیږی چې لوقا طبیب و او برسیره پر هغه تاریخ لیکونکی هم و. د عیسی مسیح کارونه ورځ په ورځ د خلکو ژبو ته لویده او ډلی ډلی خلک به دهغه پیغام اوریدلو لپاره راتلل ترڅو د هغه پیغام واوری او د ناروغیو څخه شفا پیدا کړی. پدی توګه ډیر خلک د دوی د تبلیغاتو تر تاثیر لاندې راغلل او په مرور زمان سره د کاتولیک کلیسا او د هغه قدرت ورځ په ورځ زیاتوالی په اثر د ژوند ټولې برخې طب او طبابت هم د هغه تر تاثیر لاندې راغلل.

۱- ملی نی چینکو او سیمینووا، تاراسووا، اورګانزیشن امور فارمسی، ۱۹۷۲ مسکو، ص- ۷-۳۲ .

۲- کریکوف، اورګانزیش اقتصاد فارمسی، ۱۹۷۶ مسکو، ص- ۱۵ .

په منځنیو پیړیو کې په خاصه توګه په څوارلسمه او پنځلسمه پیړیو کې ساری ناروغی لکه طاعون، وچکی، کوپ، جذام او سفلیس په اروپا کې شیوع وموندله چې د ملیونونو انسانانو ژوند یی واخیست.

په ۱۳۴۶ او ۱۳۵۲ میلادی کلونو کې طاعون په اروپا کې شیوع پیدا کړه چې یو پر څلورم د اروپا جمعیت له منځه لاړ. په ۱۴۹۴ او ۱۴۹۵ میلادی کې د ناپل د بنار په محاصره کې چې د فرانسوی نظامیانو له خوا صورت نیولی و د سفلیس ناروغی د اپیدیمیک په ډول یې ظهور وکړ په همدی سبب و چې فرانسویانو د ناپل بنار یې په دې ناروغی ونوماوه.

د ساری ناروغیو او طاعون د مخنیوی لپاره د لومړی ځل له پاره په څوارلسمه پیړۍ کې د «ونیز» او «ژن» دوو بنارونو کې قرانتین برقرار شو. د کښتیو مسافرین به معاینه کیدل او څوک چې به په ناروغی مشکوک وو د څلویښتو ورځو لپاره په قرانتین کې ساتل کیدل.

د قرانتین کلمه د ایتالیایی کلمی «کرانتا» څخه مشتق شوی چې ۴۰ مانا ورکوی، ځکه په منځنیو پیړیو کې کله چې په کښتیو کې یی د طاعون په ناروغی مصاب وو د څلویښت ورځو لپاره قرانتین لاندې نیول کیدل او مسافرین یی د بنار تللو څخه منع کول. وروسته دغه تشکیلات په لندن، پاریس اوتورنبورګ کې هم تاسیس شول.

برسیره پردې نور تدابیر هم ونیول شول د مثال په توګه په هغه ځایونو کې چې د طاعون، جذام، سفلیس او نورې ناروغۍ منځ ته راتلې د هغه محل څخه به یې دیوال تاواوه. د مړو کوټه او د هغه ټول اثاثی ته یې اور آچاوه، فلزی شیان لکه سکی او نور به یې په سرکه کې ایښودل، او اخته شوی کسان به یې «لازارت» یعنی د تجرید ځای او روغتون ته انتقالول.

د دیو هوټل (Hotel Dieu) یا د خدای میلمستون لومړنی روغتون و چې په شپږمه پیړۍ کې په پاریس کې تاسیس شو، او وروسته نورو بنارونو کې د لازارت په نامه ایجاد شول.

د جذام، سفلیس او نورو ناروغانو دنده لرله ترڅو په تګ او راتګ کې په خپل غاړه کې زنګ زوړند کړی، ترڅو خلک ورڅخه ځنډې ته شی او تماس ورسره پیدا نشی. څوک چې بنارته ننوتل هغوی به یې په دروازو کې معاینه کول او ناروغان به یې د بنار ننوتلو څخه منع کول. طبیبانو به په طاعون اخته ناروغانو معاینې په وخت کې پرمخ او سر باندې ماسک اښودل او مخصوصې جامې به یې اغوستلې.

د نوی جراحی بنسټ ایښودونکی امبروازپاره (Ambroisepare) دی چې په ۱۵۹۰-۱۵۱۰ کلونو کې ژوند کاوه، فرانسوی جراح و چې د لاسونو او پښو په قطع کولو کې تکمیلی اصلاحات منځ ته راوړل. د پرې شوی شریان د سو ځولو پر ځای تړل او غوټی اچول یی رواج کړل، نوموړی پوهیده چې اور لرونکی ګولۍ عفونت نه لری نو پر زخمونو باندې د جوش کړی غوړی چې په هغه وخت کې مروج وو پر ټپ باندې اچول یې منع کړل شو. او ټپ به یی د چرګی د هګی ژیړی برخی، د سره ګل غوړی او تربانتین سره پوښل او زړو کې یا کتانی پارچې باندې تړل.

د طب لومړنۍ مدرسه د پوهنځی په توګه په نهمه میلادی پیړۍ کې په بیزانس کې تاسیس شوه، وروسته په یوولسمه پیړۍ کې په سالرنو (سالرن) او دیارلسمه پیړۍ کې د طب پوهنځی او پوهنتونونه په بولونی، مونت پلیه، پاریس، پادوا او اکسفورد کې پرانستل شول.

د طبابت زده کړه ایجاباوه ترڅو د طبیبانو تعداد زیات شی، چې دغه کار د سالرنو او پادوا پوهنځیو ترسره کړل چې دلته یوازی د سالرنو پوهنځی په هکله لنډ معلومات وړاندی کیږی. څرنګه چې په آسیا کې پوهنتون ډیره سابقه لری او ګندیشاپور یا چندی شاپور پوهنتون د میلادی په دریمه پیړۍ کې فعالیت درلود، او په اروپا کې شپږ سوه کاله وروسته لومړنۍ د طب پوهنځی په سالرنو (Salerno) کې چې ایتالیا کې موجود دی تاسیس شو.

د سالرنو طبی مدرسه د تحصیل، تدریس او تحقیق یوائنی پایګاه وه چې په هغه کې یونانی، لاتینی، مسلمانان او یهودیانو په تحصیل او تدریس باندې مشغول وو.

پروګرامونه یی ډیر پرمختللی او بریالی وو چې وروسته د اروپا نورو پوهنځیو د ده پروګرامونه یی تر اجرا لاندې ونیول، برسیره پر نرانو بنځو هم په دې مدرسه کې د طبابت علوم او د قابلګۍ فن یې زده کاوه او همدارنګه بنځو د پرستاری علوم هم په دې مدرسه کې زده کول.

د دې پوهنځی ډیر مشهور اثر د قابلګۍ په هکله چې د دولسمی پیړۍ په لومړیو کې لیکل شوی وه چې عنوان یې «د تروتولا رایی د بنځو د ناروغیو په درملنه کې» وو. څیړونکی په دې عقیده دی چې «تروتولا» یوه بنځه وه چې د قابلګۍ په فن کې مهارت درلودله او هغی د سالرنو په مدرسه کې تحصیل کړی، ځکه دغه رساله د ده په نوم منتشره شویده.

که د تاریخ له نظره د روغتونونو موجودیت او خصوصیت باندې نظر واچوو ګورو چې ډیره زیاته سابقه نلري. او کیدای شی د ناروغیو د درملنې، د ناروغانو ساتنه، جنبی خدمتونو لکه د طبابت زده کړه او د علمی، څیړنو له نظره تیر کړو.

ویل کیږی چې د شلمی پیړۍ په لومړیو پوری روغتون په ټوله نړۍ کې په لومړۍ قدم کې یوه خیریه ټولنه وه او همدارنګه د بیوزلو، زړو خلکو، درپه دره خلکو، معلولینو او ورته انسانانو د ساتلو مرکز هم و.

خو د اوسنی زمانی د روغتون سره ډیر زیات تفاوت لری. په لومړیو کې روغتون په فرانسه کې د خدای میلمستون (Hotel Dieu) ګڼل کیده او دغه کلمه چې نن د انګلیسی په ژبه کې (Hospital) او په فرانسوی کې (Hopital) ورته ویل کیږی د میلمه پالنی څخه نیول شوی دی.

په منځنیو پیړیو کې روغتون یا د روانی ناروغانو مراقبت لپاره یو محل د مسلمانانو له خوا تاسیس شو چې د روانی ناروغانو مراقبت او درملنې ته اختصاص درلود.

په اروپا کې لومړنی روغتون د اسپانیا په یو ښار کې په کال ۱۴۰۹م کې تاسیس شو. په ختیځ کې مخکې له اسلام څخه ډیر پخوانی روغتون جندیشاپور پوهنتون ګڼی چې د ساسانی لومړۍ شاپور (۲۳۸ میلادی) زمانی پوری تړی چې دغه روغتون وروسته د اسلامی طب مرکز وګرزید. او د هجری د دریمی پیړۍ تر وروستیو خپل فعالیت ته دوام ورکړ.

ویل کیږی چې خسرو د ساسانیانو لومړۍ پاچا د یونان څخه استادان د جندی شاپور مدرسې او روغتون ته غوښتی وو. وروسته تر دی چې په بغداد کې روغتون تاسیس شو خپل اهمیت یې له لاسه ورکړ.

طبابت په منځنۍ اسیا کې

کله چې د روم امپراطورۍ په کال ۳۹۵م کې په ختیځ او لویدیز وویشله شوه، د شرقی روم امپراطوری چې د بیزانس په نامه یادیږی تر ۱۴۵۳م پوری دوام درلود چې د یو زر کالو په موده کې ډیری لاس ته راوړنی لرلی چې د هغی زمانی طبابت هم ښه رونق پیدا کړی و چې د بیزانس ډیر غښتلی طبیب «الکساندر دوترال» و چې په شپږمه میلادی کې د دولسو ټوکو کتابونو خاوند وو.

همدارنګه په منځنی آسیا او نورو ځایونو کې علمی مرکزونه منځ ته راغلی چې د بخارا او خوارزم علمی مرکزونه یادولای شو. په دې وخت کې طبابت د طبیبانو او اوراد خوانانو په غاړه و. په همدې شان عطارانو هم درملونه خرڅول. باید زیاته شی چې د لسمی پیړۍ طبی خطی نسخی په ارمنستان کې موجودی دی چې د هغو په برخه کې لاندې معلومات ورکړل شویدی.

په هغه آرشیف کې چې د ماتی نادران په نوم د ارمنستان په مرکز ایروان کې موقعیت لری تر ۲۵۰۰ زیاتی د طبی آثارو خطی نسخی موجودی دی چې د هغو زیاتره برخه د لسمی میلادی پیړۍ پورې تړاو لری او د اناتومی، فزیولوژی او پتالوژی په باره کې لیکلی شوی دي[۱].

په منځنیو پیړیو کې خاص مقام عربی طبابت احتوا کاوه «د اسلامی خلفاوو د تسلط د زمانی څخه د تجربی دوران پیل کیږی، د منصور په زمانه کې یو علمی تحقیقی مرکز یا اکادمی په بغداد کې تاسیس شوه، او په هغه زمانه کې د منځنی آسیا څخه پوهان (افغانستان، ایران او ماورالنهر) څخه را څرګند شول چې د دوی له منځه د ذکریای رازی او ابن سینا نوم اخستلای شو»[۲].

په همدې شان په ۷۵۴م کې لومړنۍ عربی درملتون چې د نړۍ لومړنی درملتون بلل کیږی په بغداد کې پرانستل کیږی. عربو د لومړۍ ځل لپاره درمل په حیواناتو تجربه کړی دی.

د کیمیا او فارمسی په وده او تکامل کې د عربو نامتو پوهانو لکه جابر ابن خیام (۷۲۱-۸۱۵) او ابو منصور معافون لوی تاثیر درلود، چې

۱- مجله سباوون شماره اول حمل ۱۳۶۱ کابل.
۲- دکتر محمود رفیع زاده، دارو های جالینوسی، سال ۱۳۴۰ ص-۱ .

هغوی د مایعاتو د تقطیر طریقې لیکلې دی او یوه اندازه تیزابونه یې لاس ته راوړې دی.

د سلفر، کاربن، ارسنک، پلمب، سرب، زنک او نورو فلزاتو خواص لیکلې دی. په همدې شان ارجن نیترات، کامفر، الکول او یو شمیر نورشیان یې هم لاس ته راوړې دی.

د ساسانیانو په دوره کې د هغوی سلاطینو په خاصه توګه خسرو او انوشیروان ایرانی طب ته یې ښه رونق ورکړ او څرنګه چې برزویه د هغې زمانې ډیر مشهور طبیب و د جندی شاپور ښوونځی یې د انوشیروان په زمانه کې تأسیس کړ. دغه ښوونځی د ایرانی او یونانی طبیبانو او پوهانو د تجمع محل وګرزید.

په خاصه توګه کله چې د شپږمی میلادی پیړۍ د نیمایی په لومړیو کې د بیزانس امپراطور (ژوستی نین) عیسوی مذهب ته واوښت ډیر پوهان له دغه هېواد څخه وتښتیدل او د جندی شاپور په روغتون کې د ناروغانو په درملنه یې پیل وکړ.

ویل کیږی چې برزویه د یوې پلاوی په مشرۍ هندوستان ته سفر کوی، طبی او اخلاقی کتابونه د ساسانیانو دربار ته راوړی. لیکونکی لیکی چې برزویه خپل ژوند لیک پخپله لیکلی او د کلیله او د منه د کتاب په مقدمه کې ذکر شویدی.

رازی هم پخپلو لیکونو کې پر برزویه اشاره کړی ده. برزویه د خپلو مشاهداتو نتیجه چې په هندوستان کې یې لاس ته راوړی دی په یو کتاب کې لیکلی چې وروسته په عربی ژبه او بیا په ۱۰۷۰م کې په یونانی ترجمه شویدی. ویل کیږی چې برزویه شطرنج له هندوستان څخه ایران ته راوړی او بیا لویدیز ته تللی دی.

داسی جوتیږی چې مخکی د اسلام څخه د منځنی آسیا طبابت نه یوازی د یونانی او رومی طبابت تر تاثیر لاندې وو بلکې د هندی، لرغونی چین طبابت هم خپله اغیزه لرله. او زرتشتی، بودایی او برهمنی مذاهبو موجودیت په دغه منطقه کې طبابت هم د پورتنیو مذاهبو تر تاثیر لاندې و.

طبابت په اروپا او افریقا کې

اروپا ته د اسلامی علومو د ورننوتلو لاره هغو سیمو کې پرانستیل شوه چې د مسلمانانو تر تسلط او نفوذ لاندې وه. دا سیمې یوه اسپانیه او بله یې د سیسیلی ټاپو و چې البته اسپانیی زیاتره اهمیت درلود.

په سیسلی کې لوی ګامونه د دوهم فریدریک د حکومت په زمانه کې واخستل شو. دې پاچا د پاپ سره ښې اړیکی نه درلودلی. هغه پوهان او عالمان چې پاپ له خپل هېواد څخه تبعید کړی وو هغویی خپل دربارته راوبلل، چې له دې ډلې څخه یې ډیر مشهور میخائیل سکات Michelscot دی، چې (۱۱۷۵-۱۲۳۲م) کلونو تر منځه یې ژوند کاوه. نومورې د یهودی اندریوی په مرسته د ابن سینا کتابونه په لاتین وژباړل.

د سیسیلی وروستنی ډیر لوی ژباړن فراغوت Farraguth نومیده چې په ۱۲۸۵م کې مړ شو. نومورې نه یوازی د رازی کتاب په لاتین ترجمه کړ بلکې د «ابن جزلا» کتاب یې چې د جراحی په باره کې او د جالینوس د کتابونو له جملې څخه و او عربی حنین هغه ژباړلی و هم په لاتین وژباړه.

په لسمی میلادی پیړۍ کې چې د هجری څلورمی پیړۍ سره برابره ده په قرطبه کې عربی ډیر لوی جراح ابوالقاسم الزهروی چې د منځنیو پیړیو خلکو Abulcasis یا Albucasis په نوم پیژانده چې د اسپانیا د طبیبانو او جراحانو څخه و او د هغه وخت یو زیات شمیر د جراحی سامان الات شخصاً ده اختراع کړی وو او په طب کې د نومورې مشهور کتاب «التعریف لمن عجزان لیف» دی چې په دیرشو مقالو مشتمل وو. دا طبیب د درباری طبیب ابن جلجل سره معاصرو، څوک چې د هشام بن حکیم بن عبدالرحمن د اندلس اموی خلیفه مخصوص طبیب و، د «زندګانی پزشکان و حکما» کتاب د ده د هستوونو څخه دی چې متاسفانه ورک شوی دی.

ابن الجزار د تونس د قیروان له خلکو څخه و چې د خپل شغل څخه ستړی شوی او په سمندری غل مشهور و، د خپلی زمانی د مشهور و او حاذقو طبیبانو څخه و، او یوشمیر کتابونه یی د طب او تاریخ په باره کې لیکلی او د یاقوت په قول د مصرالمعز الدین الله د فاطمی خلیفه له معاصرینو څخه و.

ابن رشد قرطبی چې د ده فلسفی شهرت پر طبابت یی څرخیده په دولسمه پیړۍ کې یې ژوند کاوه، او پخپله زمانه کې ډیر بلند اوازه سړی و. د فلسفی مسایلو په تحلیل کې ډیر غښتلی و او ډیر کتابونه یی تألیف کړی

دی. د ده آثار د اروپا په علمی نهضت کې ډیر اغیزمن واقع شول، نومورې د اشبیلیه د ښار قاضی او د قرطبه په ښار کې یې هم دا شغل درلود.

بل طبیب ابن الزهر نومیده او د هغو سترو طبیبانو څخه و چې په مصر کې اوسیده، بیا وروسته اندلس ته راستون شو. دا شخص د خپلی زمانی د طبیبانو په نسبت پیاوړی او نامتو و. په همدې توګه د ده زوی، لمسی او نور پوهان د ده له کورنۍ څخه د طبابت په فن کې خپل اوج ته ورسیدل.

یو بل لوی عالم چې د دیارلسمی پیړۍ پورې یې تعلق درلود اونه شوکولای چې له پام څخه وغورځول شی لوی ګیاه پیژندونکی ابن البیطار مالقی دی. نومورې زیات مسافرتونه وکړل، یونان، کوچنی آسیا او مصر ته یې د طبی ګیاهو د ترلاسه کولو د پاره سیاحت وکړ. د ده آثارو په اروپا کې د دارویی موادو په هکله د سونتایمر او لکرک د هڅو په اثر شهرت وموند.

نومورې دوه مشهور کتابونه لری چې یویی د مفرده درملو په باره کې جامع کتاب دی چې د ابن بیطار په مفرداتو مشهور او بل کتاب یې په طب کې «کتاب المغني» دی. ابن بیطار په ۶۴۴هـ کې په دمشق کې مړ شوی دی.

(مالقی د مالقه Malaga ښارته چې د اسپانیا په جنوب کې پروت دی منسوب دي).

اروپا، اسپانیا او د افریقا شمال ته د اسلامی طب د اصولو په انتقال کې لکه چې څرګنده وه د طلیطله (تولیدو) پوهانو اساسی نقش لوبولی دی. او په همدې ځای کې ژرارد کرمون، میشل اسکات هم د علم زده کړه کړی ده. او مسیحی اروپایانو هم د ده د پوهې څخه برخه اخستلی ده.

د تولیدو د ډیرو نامتو ژباړونکو څخه یو ژرارد کرمانویی دی چې د (۱۱۰۷-۱۱۸۷م) کلونو په منځ کې ژوند کړی دی د ابن سینا د قانون کتاب یې په لاتین ترجمه کړ. نومورې د عربی ژبو د یوشمیر اشخاصو په مرسته او همکاری وکولای شو چې د خپل عمر په موده کې زیاتی ژباړنی سرته ورسوی.

لکرک «د عربو د طب تاریخ» تر عنوان لاندې په خپل کتاب کې د ژرارد کرمانایی د کارونو فهرست راوړی دی، چې په هغه کې د ذکریای رازی د آثارو ژباړه (کتاب طب المنصوری) او د ابن سینا او د لویدیزی خاوری د پوهانو لکه سرابیون او نورو د آثارو ترجمې لیدل کیږی.

د قانون د کتاب ترجمه یې دومره په دقیق ډول سرته رسولې ده چې د هغه کسانو د ټول کار د پاره یوه ښه مبنا ګرزیدلې.

تر قانون وروسته د ابن سینا ډیر کتابونه او کوچنی رسالی هم په لاتین ژباړل شوی او هغو پوهانو چې دا کتابونه ترجمه کړی دی لکه ګوندی ساولوس Gundisavlus، ارمنګود Armengaud، ارنولد او ویلانووا Arnold of Villanova او اورس Averroes زیات شهرت وګاټه او د دوی نوم په تذکرو کې د همیشه د پاره ثبت شو.

تر هغې وروسته د اروپا ډیر لوی پوهنځی په تیره بیا د دې دوو یوازی د رازی او ابن سینا له کتابونو څخه د طب په پوهنتون کې د تدریس په چارو کې استفاده کوله او اصولاً په اروپا کې د طب د پوهنتونو د اهمیت په باره کې د سنجش او قضاوت معیار دا و چې ترکومی اندازی پوری د دوو پوهانو په تیره بیا د ابن سینا آثار تدریس کیږی.

دا دواړه پوهنتونونه د مونټپولیر Montpollier پوهنتون او بل یی د بلونیا Bologna پوهنتون وو.

خو د ابن سینا او رازی آثار په خپل ډول کې هغومره بې رقیبه او د نورو ټولو کتابونو په سر کې قرار درلود چې مونټ پولیر د طب په علمی مرکز کې تر ۱۵۵۸م او د بروکسل د طب په علمی مرکز کې حتی تر ۱۹۰۹م پوری تدریس کیدل.

د عربی نړۍ نورو هېوادونو ته د شرق (منځنی آسیا) د طبابت د انتقال په باره کې باید زیاته شی چې منصور عباسی خلیفه په خپل ټول عمر کې د خپلی بدی هاضمی له ناروغی څخه رنځیده او د ده ځانګړی طبیب ابن الاحلاج ونه شو کړای چې د ده تداوی وکړی. بالاخره خلیفه د ده د درملنی نه نومیده شو نورو طبیبانو ته یی مخ واړاوه ترڅو یې (جرجیس بن بختیشوع) یې مرستی ته راورسید چې د جندی شاپور له اهالی څخه او د هغه ښار په پوهنتون کې تحصیل کړی و، او د اسلام په سراسر عالم کې شهرت درلود، کله چې بختیشوع د خلافت مقرته احضار کیده د جندی شاپور د پوهنتون ریاست یی په غاړه درلود. نوموړی د هغه ریاست خپل زوی ته پریښود او د خپلو دوو تنو تکړه شاګردانو (ابراهیم او عیسی بن سهل آسا) سره بغداد ته لاړ. جرجیس (جورجیس) خلیفه ته ډاډ ورکړ چې د ده ناخوښی د درملنی وړ ده او د خلیفه درملنه د بشپړ بری سره مخامخ شوه او په نتیجه کې ده ته پیشنهاد وشو چې په بغداد کې د خلافت د دربار د طبیب په عنوان

پاتې شې او په دې ډول د منځنۍ آسیا د تداوی علمی شیوی عربی نړۍ ته لاره وموندله.

ډیر پخوانی اثر چې د طبابت په هکله د خارجی ژبی څخه په عربی ژبه ژباړل شوی دی د «کناش» په نوم دی چې د هغه لیکونکی «اهرن قس اسکندرانی» او ژباړونکی یې «ماسرجویه» دی، نوموړی د اسلام د ظهور په وخت کې په سوریه کې اوسیده او د کناش د کتاب ژباړه یوازنی اثر دی چې له دې څخه پاتې شوی دی. د دې کتاب ژباړه په ډیر چټکتیا سره د غیر بدوی عربانو په منځ کې رواج وموند.

داکتر سریل الکود لیکی: تر کومه ځایه چې زه خبریم لومړنۍ کتاب د سترګو طبابت پوری لیکل شوی دی د ابو روح محمد بن منصور جرجانی مشهور په «زرین دست» (د زرو لاس) په واسطه لیکل شوی دی. د ده کتاب نورالعین نومیږی چې په ۱۰۸۸م کې لیکل شوی او یوازی دوه نسخې یې موجودی دی چې یوه یې په اکسفورد او بله یې په کلکته کې ساتل کیږي[۱].

که چیر ته طبابت له ختیز څخه عربو او نورو هېوادونو ته انتقال موندلی دی د منځنۍ آسیا د روغتونونو ساختمانونه، تجهیزاتو او مفروشاتو د جوړښت شکل هم هلته رواج موندلی دی. لکه چې په مراکش کې د اسلامی له بهترینو روغتونونو څخه یې قرار درلود چې د ۱۲۰۰م کلونو په شاوخوا کې جوړشو.

عبدالواحد المراکشی د دې روغتون په باره کې لکیلی دی «... دا هغه روغتون دی چې تصور کوم چې ساری یې په نړۍ کې نشته دي».

هر روغتون یو افتخاری رئیس درلود چې د غیر طبی اشخاصو څخه و او د هماغه ښارونو یا سیمی د آمرانو د کورنۍ پوری مربوط و. خو واقعی رئیس یې خامخا د هغه روغتون د طبیبانو له جملې څخه و چې د «متولی» په نوم یادیده.

لکه چې پخپله رازی هم د «ری» د روغتون متولی او بیا هم د زوړ بغداد د روغتون متولی و، او جرجانی هم دا مقام د خوارزم په روغتون کې درلود.

۱- دوکتور سریل الکود تاریخ پزشکی ایران طبع ۱۹۷۱ ص- ۱۸۷ .

د روغتون رئیس دوه مرستیالان درلودل چې هغوی ته مشیر او قوام ویل کیدل[۱].

د منځنیو پیړیو نامتو طبیبان

ابانوپیترو (Abanopietroo):

یو ایطالوی فیلسوف او طبیب دی چې د پتروس او اپونو په نوم هم یادیږی. دا سړی د اومی هجری (۱۳م) پیړۍ له ډیرو نومیالیو طبیبانو څخه دی. نوموړی په پاریس کې یی د فلسفی او طب په تحصیل پیل کړی دی. نوموړی د خپلو لیکنو په ډول (سبک) کې د ابن الرشد او نورو عربی لیکوالو د لیکنو په لاره ډیر زیات تللی دی.

ارلیانس (سیلیوس) (Aurelianus (Caelius):

نوموړی له سیکا له طبیبانو څخه دی چې سیکا په مدیا کې واقع دی. دې غالباً په پنځمه میلادی پیړۍ کې ژوند کړی دی. دې د سورانس دوه کتابونه چې د حادو او مزمنو ناروغیو په هکله لیکل شوی وو ترجمه کړی دی چې هغه ترجمې لاتر اوسه موجودی دی. برسیره پر دې د یو بل کتاب پارچې هم شته چې د صحت او د داخلی ناروغیو د پتالوژی په شاوخوا کې یې لیکلی دی.

ارنالدوس دوولا نوا Arnaldus Devilla- Nova (۱۲۳۵-۱۳۱۳م):

یو کیمیاګر، منجم او طبیب دی چې اصلاً اسپانوی او د عربو فلسفه یې مطالعه کړې ده.

د ده کلیات په ۱۵۰۴ او ۱۵۳۲م کې په لیون او په ۱۵۸۵م کال په با سل او په ۱۶۰۲م کال په فرانکفورت کې او آخر بیا په ۱۶۸۶ کې بیرته په لیون کې چاپ او نشر شو. دي د طبی کتابونو په تألیف کې هم شهرت لری.

ارنو (انتو) Arnault Anntion (۱۶۱۲-۱۶۶۴م):

په وی آرنو سره مشهور طبیب او د فرانس د الهیاتو عالم ؤ. نوموړی یو کتاب د فرکات کامینون په نامه تألیف کړی دی.

۱- اثر فوق ص- ۲۶۴ .

اریتا ئیوس Aretaeus:

یو یونانی طبیب دی چې د دویمې میلادی پیړۍ په دویمه نیمایی کې یې په روم کې ژوند کاوه. له ده څخه دوه طبی رسالی پاتی دی چې په ایونی لهجه دی او هره یوه یې څلور کتابونه دی. یوه رساله یې د حادو او مزمنو ناروغیو په اسبابو او علامو کې او بله یې د هغو د درملنی په باره کې بحث کوی چې په اختیاری مدرسی پوری ارتباط لری. نوموړی د پنوماتیک Pneumatic له نظریو څخه (چې زړه د روح او د حیات مرکز کښی) هم واقف و. او احتمال لری هغه سړی چې عرب ورته آرثائیوس وایي همدا سړی وی.

اندرو ماخس:

د ترن د مشهور طبیب نوم دی چې د ۵۴-۶۸م کلونو ترمنځ یې په روم کې ژوند کاوه. دغه طبیب زیات شهرت درلود او مشهور تریاق چې عوام یې فاروقی تریاق بولی ده ته منسوب دی.

اق شمس الدین:

شیخ محمد د حمزه زوی د محمد بن شهاب الدین د کورنۍ له علما او مشایخو څخه دی چې په کال ۷۹۲هـ په دمشق کې زیږیدلی دی.

سلطان محمد فاتح د نوموړی علمی او معنوی کمالاتو او هدایاتو څخه استفاده کړی ده. په کال ۸۶۴هـ کې وفات شویدی. د نورو کتابونو په جمله کې د طب په رابطه یې هم یو کتاب تألیف کړی دی.

ابراهیم (۲۹۷-۳۳۵م):

ابو الاسحاق بن سنان بن ثابت بن قرة الصابی الحرانی نومیږی. نوموړی د طب، حکمت او د هندسی د علم پوه او فیلسوف و.

ابراهیم بن موسي:

په ابراهیم بن رئیس هم مشهور دی. د اسلام له منورو طبیبانونه دی او په مصر کې څرګند شو. او رئیس الاطبای ملک کامل بن ابی بکر مقرر شو او د قاهری په روغتون کې یې خدمت کاوه. په ۶۳۲هـ کې مړ شو. ابن ابی اصیبعه د عیون الا بنافی طبقات الاطبأ په کتاب کې دی یو پوه او خورا خوږ ژبی طبیب معرفی کړی دی.

ابراهیم بن ایوب ایرش:

د عباسی خلیفی معتز بالله سرطبیب و. او د اسلام مشهور طبیب و، پلار یې ایوب ایرش نومیالی طبیب و. ډیر یونانی ژبی کتابونه یې په عربی او سریانی ترجمه کړی دی.

ابراهیم بن بکس:

د مشهورو اطباو څخه دی چې د عباسیانو په اوله دوره کې ظهور کړی دی. د طب په علومو کې بر لاسی و او ډیر کتابونه یې د طب په برخه کې تألیف او ترجمه کړی دی. څرنګه چې د سترګو بینایی له لاسه ورکړی خو دغه صنعت یی له لاسه ورنکړ او د عضدی په روغتون کې په تدریس مصروف و. د طب په برخه کې یی زیات کتابونه لیکلی او د قرا بادین په کتاب کې الحاقیه لیکلی دی.

ابن ابی ربیعه:

عبداله امیه بن ابی صلت نومیده او په طبابت او شعر کې یی هم معلومات درلودل. د اسلام تر ظهوره پوری لاژوندی و، خو ایمان یې رانه وړ، او رسول اکرمﷺ د ده په نسبت دا ډول فرمایلی دی (آمن شعره و کفر قلبه) یعنی د ده اشعارو ایمان راوړی دی او زړه یی کافر دی.

ابن ابی رمثه:

یو جراح طبیب و چې د رسول اللهﷺ په زمانه کې یی له رسول اکرمﷺ سره مجلس کړی دی، او په هغه وخت کې ده غوښتل چې د رسول اکرمﷺ اسلحه له شاځخه ښکته کړی خو ده ته یې اجازه ورنکړه او په اخبار الحکما کې قفطی د ده د حال شرح همدومره لیکلی ده.

سعید ابن بطریق:

د مصر د قسطاط څخه دی او خورالوی او حاذق طبیب و. نوموړی په ۲۶۳هـ کې د ذی الحجی په ۲۷ زیږیدلی دی. دې په اسکندریه کې د بطریقی رئیس مقرر شو. په اتوشپوس باندې مسمیٰ شو او شپیته کاله عمر یې تیر کړ. اوه کاله یی د ریاست منصب درلود. ابن بطریق د طبابت په فن کې خورا ډیر مهارت درلود. او په پای کې په ۳۲۸هـ د رجب په میاشت کې وفات شو.

د عملی او علمی طب کتاب، یوه رساله، کتاب الجدل او کتاب النظم الجوهر د ده تالیفاتو څخه دی.

ابن بغونش:

ابو عثمان سعید بن محمد د اندلس د اطبا او فلاسفه و څخه و. په ۳۶۹هـ په طلیطله کې زیږیدلی دی. نوموړی د ظاهر اسمٰعیل ابن مطرف د طلیطله باچا ته ډیر مقرب و. په ۴۴۴هـ کې وفات شوی دی.

ابن بطلاوش:

د اندلس له علماو څخه و. په دین کې یهود و. خورا پوه طبیب و. په تیره په مفرده درملو کې یی ډیر معلومات درلودل. المجدولته فی الادویة المفرده. د ده د مشهورو تالیفاتو څخه دی. ده په بنی هواد کې خورا لوړ مقام درلود او پنځمه پیړۍ کې یی استوګنه کاوه.

ابن البناء:

ابو العباس احمد بن محمد بن عثمان له دی څخه و او د مراکش عالم و او په ۶۳۹ یا ۶۴۹ یا ۶۵۶هـ کې په مراکش کې زیږیدلی دی. د هئیت او ریاضیاتو په علومو کې او په طب او فقیه علومو کې یی خورا تخصص پیدا کړ. نوموړی په ۷۲۱ یا ۷۲۳هـ په مراکش کې وفات شوی دی. ابن البنا ته یی د ۷۴ کتابونو نسبت کړی دی چې له دې جملی څخه د تلخیص اعمال الحساب خورا مشهور کتاب دی.

ابن تلمیذ:

امین الدوله ابو الحسن هبت اله بن ابی الغنایم په (۴۶۶-۵۵۶هـ) ژوند کړی او په عربو کې یو مشهور طبیب و. د طبابت او ناروغیو د تشخیص او د تداوی په فن کې یی خورا مهارت درلود. په بغداد کې د عضدی د روغتون سرطبیب او مدیر ؤ. او د ژوند تر پایه پوری په دغه خدمت بوخت او اخته و. ده ډیر تالیفات کړی دی چې لس یی ډیر مهم دی.

ابن الجزار:

ابو جعفر احمد بن ابراهیم د هجری په څلورمه پیړۍ کې د اسلام له مشهورو طبیبانو څخه و. په قیروان کې زیږیدلی دی. تره او پلار یې هم له اطباو څخه وو. په طبابت کې یی خورا ښه معلومات درلودل. د ناروغانو په درملنی او د ناروغیو په تشخیص کې یی خورا مهارت درلود، او د طبابت د فنی انواعو په باره کې یی خورا ډیر مختلف کتابونه لیکلی دی. د ده کتابونه او آثار د ۲۵ څخه زیات ښودل شوی دی. نوموړی له ۸۰ کلونو زیات عمر درلود.

ابن جلجل:

ابو داود سلیمان ابن حسان الاندلسی له ښو طبیبانو څخه و. د مفرده درملو په خواصو کې یی ښه بصیر ت درلود. د معالجی د انواعو په باره کې یی ښه خبرتیا او معلومات درلودل، او په خپل صنعت کې به یی ډیر ښه تصرف کاوه.

نوموړی وایی ما هم د یو مرکب درمل د تصحیح کولو له آمله خورا حرص او هڅه درلودله، ترڅو می د خاوند تعالی په فضل هغه درمل وپیژندل.

د درملو د نومونو تفسیر د دیسقوریدس له کتاب څخه د ابن جلجل له تالیفاتو څخه دی، چې هغه یې د قرطبې په ښار کې په ۳۷۲هـ کال کې لیکلی دی. نوموړی یوه مقاله او یوه رساله هم لری.

ابن جمیع:

شیخ موفق شمس الریاسته هبته الله بن زین بن جمیع اسرائیلی له مشهورو اطباو څخه وو. د طب په صنعت کې یې خورا زیات کوشش او اجتهاد کړی دی. ډیر ښه علاج به یې کاوه. په طب کې ده باندې سلطان ډیر اعتماد او باور درلود. ښه کتابونه او مقالی لری.

ابن خلدون:

ابو مسلم عمر بن احمد حضرمی له اندلس د اشبیلیه د مشهورو علماو څخه او د ابن خلدون د مشهور مورخ له کورنۍ څخه دی. په فلسفه، نجوم، هندسه او طب کې یې مهارت درلود. یو فیلسوف عالم و. په ۴۴۹هـ کال په اشبیلیه کې مړ شوی دی.

ابن خیاط:

ابوبکر عیسی بن احمد د اندلس له مشهورو علماو څخه دی او په حساب او هندسه، طب خصوصاً د هئیت په علم کې یې پوره لاس درلود. د سلیمان بن حکم او نورو پاچاهانو په حضور کې یې خدمت کړی دی. په ۴۴۷هـ کال په طلیطله کې مړ شوی دی.

ابن رشد (ابن الرشد):

ابو محمد عبداله بن ابی ولید د حکیم او فیلسوف (ابن رشد) زوی دی. ده هم په طبابت کې پوره مهارت حاصل کړی او د پلار د مرګ نه وروسته

د هغه ځای یې اشغال کړ او د ناصر بن منصور سرطبیب وو. دی یو اثر لرې چې مقاله فی حیلة البره په نامه مسمیٰ دی.

ابن رشد:

ابو الولید محمد بن احمد ابن رشد یا ابن الرشد د پورتنی ابن رشد پلار دی. په ۵۲۰ کال په قرطبه کې زیږیدلی دی.

ابن اصیبعه لیکلی چې ابن الرشد لومړې په اشبیلیه کې او بیا په قرطبه کې د قضاوت په وظیفه شروع وکړ.

شمس الدین شهرورزی د تاریخ الحکماو په کتاب کې لیکلی دی چې ابن الرشد په مختلفو علومو کې لکه فقه، اصول، طب، منطق، فلسفه او داسی نور تر ۷۰ عنوانونه زیات کتابونه تالیف کړی دی چې زیاتره یې په لاتین یا عبری ژبه ترجمه شوی دی او اصل عربی یې له منځه تللی دی. خو یو لړ کتابونه یې هم اوس موجود دی.

ابن رضوان:

ابو الحسن علی د اسلام د لویو طبیبانو څخه یو طبیب و. د څلورمی هجری پیړۍ په اواخرو کې د مصر په جیزه نامی کلی کې زیږیدلی دی او په قاهره کې د علم په تحصیل یې شروع وکړ.

په ۴۵۳هـ کال کې مړ شوی دی. په طبابت کې یې پوره صداقت درلود او د فاطمیه پادشاهانو څخه د حاکم بامر الله سرطبیب و. د خپلو معاصرو طبیبانو سره به یې معارضی کولی او د خپلو اسلافو آثار به یې د اعتراضاتو د محک څخه ایستل.

نوموړی ۵۶ کتابونه، رسالې او مقالې لیکلی دی. د افلاطون، ارسطو، بقراط، جالینوس، فرفوریوس پر ځینو کتابونو او د یونانی حکماو پر مختلفو تالیفاتو یې مفید تعلیقات لیکلی دی.

ابن رومیه (۵۶۱-۶۳۷هـ.ق):

ابو العباس احمد بن محمد بن مفرج النباتی چې په ابن رومیه باندې مشهور دی او د اشبیلیه له خلکو څخه دی. او د دی ځای د لویو علماو څخه شمیرل کیږی. نوموړی په دینداری کې مصوف او طبابت کې محقق و.

د نباتاتو علم او د درملو د خصوصیاتو او قواو او منافعو معرفت او د دی درملو د شین کیدو ځای د تباین، او صافو د اختلاف معرفت یې د کمال

درجې ته رسولی دی. د ده تالیفات یې پنځه کتابونه دی چې یو قاموس یې ډیر مهم دی.

ابن زهر:

د مسلمانو علماو او پوهانو د یوې داسی کورنۍ کنیه ده چې د لسمی میلادی پیړۍ د لومړنیو نه د ۱۳ پیړۍ تر اوایلو پورې په اندلس کې پیدا شوی دی، دغې کورنۍ د عربستان نه مهاجرت کړی دی او نسب یې عدنان ته رسیږی. لومړۍ د اندلس په مغرب جفن شاطبه کې اوسیدلی دی او وروسته بیا د اسپانیې په نورو برخو کې خواره، تیت او پرک شوی دی. د دې کورنۍ مشهور او معروف کسان دا دي:

۱. د دې کورنۍ لوی نیکه (جدا علی) چې په اندلس کې و په زهر سره ملقب و. په ۸۶ کلنۍ کې په ۴۲۲هـ کال د طلبیږی په ښار کې مړ شو.

۲. مروان عبدالمالک: نومورې بن محمد بن مروان بن زهر چې مشهورو طبیبانو څخه و. په علم طب او علم فقه دواړو کې ښه پوره معلومات درلودل.

۳. ابو العلا: ابو العلا زهر بن ابی مروان عبدالملک بن محمد بن مروان د مخکی ذکر شوی سړی زوی دی. د ناروغیو په تشخیص کې یې فوق العاده مهارت درلود.

۴. ابو مروان: نومورې عبدالملک بن ابی العلا زهر د مخکی ذکر شوی ابو العلا زوی دی او معمولاً په ابو مروان بن زهر سره بلل کیږی. دې د اشبیلیه په ښار کې ۴۸۴-۴۸۷هـ کلونو ترمنځ زیږیدلی دی او وروسته تر دې چې فقه او ادبیات او شرعی علوم یې په کامل ډول زده کړل او د طبابت علم یې د خپل پلار نه زده کړ. دغه علم یی په لږه موده کې تر دې اندازې زده کړ چې د خپل استاد درجی ته ورسید او خاص بیا د خپلو ابتکاری تجربو په اثر په قرا با دین کې د تخصص خاوند شو. د ده تالیفاتو څخه یو کتاب (کتاب الاقتصاد فی اصلاح النفس و الا جساد)، بل یې (کتاب التیسیر فی المدادة و التدبیر) نومیږی. نومورې د خبیث ناروغی په اثر په ۵۵۷هـ کال په اشبیلیه کې مړ شو.

۵. ابوبکر: ابوبکر محمد بن عبدالملک بن زهر د دغه ذکر شوی زهر زوی دی چې په حفید سره مشهور دی. په ۵۰۴هـ او په ۵۰۷هـ

کال کې زیږیدلی دی او ۵۹۵هـ کې مړ شوی دی. دې یو ماهر طبیب و خو په عملی برخه کې مشغول و او څه تالیفات یې ندی کړی. خو بیا یی هم د سترګو په طبابت کې یوه رساله د ځان څخه پرایښی ده.

۶. ابو محمد: عبدالله بن الحفید د مخکی ذکر شوی محمد زوی دی. په ۵۷۷هـ کال په اشبیلیه کې زیږیدلی دی. نوموړی د ماهرو طبیبانو څخه و چې د خپل پلار په مدرسه کې یې تحصیل وکړ. په ۲۵ کلنی کې هغه وخت چې مراکش ته روان و په ۶۰۲هـ کال په رباط الفتح کې مړ شو. کشر زوی یې ابو العلا د طب سره ډیر شوق درلود او د جالینوس د تالیفاتو څخه یې پوره معلومات درلودل او ښی ګټی ورځنی واخستی.

ابن سحنون:

ابو عبدالله محمد سحنون ندرومی د اندلس د ادیبانو او طبیبانو څخه و او په ۵۰۸هـ کال په قرطبه کې زیږیدلی دی. وروسته اشبیلیی ته لاړ او د ابن الرشد د شاګردانو په قطار کې داخل شو او د ځینو پادشاهانو طبابت یې هم کاوه.

ابن سرابیون:

د عباسیانو په دوره کې د سریانی مشهورو طبیبانو څخه شمیرل کیږی. یو حنا د ده کنیه نوم دی چې دوه کتابونه د الکناش کبیر او الکناش الصغیر په نامه په سریانی ژبه لیکلی دی، چې څو واری په عربی ژبه ترجمه شوی دی.

ابن سراج (۶۵۵-۷۲۹هـ):

محمد بن ابراهیم بن عبدالله بن رومین چې په ابن سراج غرناطی شاعر سره مشهور دی. ده په ډیرو فنونو او طب کې پوره مهارت درلود او د ده د تالیفاتو شهرت د دې سبب شو چې سلطان محمد بن محمد دی د خپل ځان مخصوص طبیب وټا کې. ده به د فقیرانو او بې وزلو خلکو علاج وړیا کاوه او د خپلوعوایدو دریمه برخه یې د دوی په غذا او دوا او نورو حوایجو باندې صرفوله. ده د طب په باره کې ډیر کتابونه لیکلی دی.

ابن سمح:

ابوالقاسم اصبغ بن محمد د اندلس د مشهورو ریاضینو څخه و او په طب کې یې مهارت درلود. ډیر ښه او زیات تالیفات لری چې مهم آثار یې شپږ ښودل شوی دی. په ۴۲۶هـ کال کې مړ شوی دی.

ابن سمینه:

یحیٰ بن یحیٰ د اندلس د مشهورو طبیبانو څخه و. او د ریاضی، نجوم په علومو او ادبیاتو او نورو فنونو کې یی مهارت درلود. په قرطبه کې زیږیدلی او په ۱۳۵۰هـ کال کې مړ شوی دی.

ابن عبدربه:

ابو عثمان سعید بن عبدالرحمان طبیب او شاعر دی. نوموړی اندلس څخه و. په طب، هئیت او نجوم کې یې لوی لاس درلود. د تبی د تداوی په باب یې مخصوص اصول درلودل. نوموړی په طب کې دری کتابونه لری. د عمر په وروستیو وختونو کې ړوند شو او د ۳۴۵هـ کال په شاوخوا کې مړ شو.

ابن عذرا:

یا ابراهیم بن میر ابن عذرا یو یهودی عالم دی چې د اسپانیی په تولیدو کې د ۱۰۹۳-۱۰۹۷ په سنو کې زیږیدلی دی او د ۱۱۶۷ د جون په ۲۳ مړ شوی دی. په طب، هئیت او فلسفی کې متبحر و. او یو لوی شاعر هم و. نوموړی ډیر آثار لیکلی دی.

ابن عطار:

ابو الخیر مسیحی د نیلی نصرانی طبیب ابی البقا زوی دی. د عباسی خلیفه ناصر په زمانه کې اوسیده او د خلیفه مخصوص طبیب و. په ۶۰۸ په بغداد کې مړ شوی دی. قفطی د تاریخ الحکما خاوند په طب کې د ده شاګرد و.

ابن القفطي:

ابو الحسن علی بن یوسف قفطی چې په جمال الدین ملقب دی په ۱۱۷۲م کې د مصر د صعید د توابعو د قفط په ښار کې زیږیدلی دی. د ابن قفطی د زیاتو تالیفاتونه چې اکثر یې په تاریخ کې وو لکه تاریخ القاهره، تاریخ الیمن، تاریخ المغرب، تاریخ سلاجقه او نور پرته د یو کتاب نه چې

هغه هم د اختصار په ډول دی بل مونږ ته ندی رسیدلی، او داسی احتمال کیږی چې دا کتاب د اخبارالعلما او تاریخ الحکما په کتاب موسوم دی.

خو هغه مختصر چې روزنی له دې کتاب نه لیکلی دی په (الملتقطات من کتاب تاریخ الحکما) موسوم دی چې د ۴۱۴ کسو طبیبانو او ستورو پیژندونکو او حکماو پر شرح دی چې د پخوانیو وختونونه د مؤلف تر زمانی پوری دی. دا کتاب فوق العاده مهم دی ځکه چې یوه داسی سر چشمه ده چې د عربو د فرهنګونو او علومو او د هغوی د اطلاعاتو په باب کې پر یونانی تالیفاتو د ډیرو ښو معلوماتو لرونکی او منبع ده. بر سیره پرهغې د یونانی د آثارو یوه زیاته برخه چې پخوانو کتابو کې ندی ویل شوی مونږ ته ښییئ.

ابن کرابا:

ابو سالم یو مشهور طبیب دی چې په اصل د یعقوبیی ملاطیی له طایفی نه دی او د سلجوقی پاچا علاوالدین کیقبا د طبیب او ندیم و.

ابن کرنیب:

ابو احمد حسین بن اسحاق بن ابراهیم بن یزید د طبیعینو د یو مشهور سړی کاتب و. ابن اصیبعه د عراق او جزیری په طبیبانو کې راوستی دی.

ابن ماسویه:

میخائیل د ماسویه زوی او د یو حنا بن ماسویه ورور ؤ. د طب په ټولو چارو کې د یونانیانو پر لارې تګ کاوه. د خپلی پیړۍ او د مخکنیو د هیڅ یو طبیب سره یې موافقه نه درلود. مامون د ده خورا لمانځنه کوله او هیڅ یو درمل به یې چې د میخائیل له خوا جوړشوی نه و نه یې خوړ. د بغداد ټولو طبیبانو د ده تمجید او احترام کاوه.

ابن مامون:

ابو عمران موسی د میمون زوی د عبیدالله طبیب لمسی وو. نوموړی په ۱۱۳۵م یعنی د هجری پنځمی پیړۍ په وروستنی نیمایی په قرطبه کې زیږیدلی و.

نوموړی په طبابت کې ساری نه درلود. او د صلاح الدین ایوبی د خاص طبیب په ډول په شاهی مقام کې شامل شو.

نوموړی حکیم د طبابت په باب تر ۱۸ زیات کتابونه لیکلی دی چې ځینی یې د پخوانیو حکمیانو او طبیبانو څخه لکه بقراط، جالینوس او ابن سینا د کتابو څخه د اقتباس په ډول ترجمه او تخلیص کړی دی او ځینی یې خپل مولفات دی.

ابن نفیس:

علاوالدین ابوالحسین علی بن ابی الحزم علاوالدین بن النفیس مصری قریشی دی. نوموړی طب په دمشق کې زده کړ. دی په طب کې د خپلی زمانی په وګړو کې ساری نه درلود. په ۶۸۷ کال مړ شو. ځینو د ده وفات په ۶۹۶ کال کې ګڼی چې اتیا کلن وو. ډیر تالیفات لری او له کتابو څخه یې ډیری نسخی پاتی دی. د حاجی خلیفه په وینا دروسوو ټوکو ته رسیدل او د اتیا ټوکو په تالیف بریالی شوی دی.

ابن النقاش:

مهذب الدین ابوالحسن علی د عیسیٰ زوی د اسلام د مشهورو طبیبانو څخه و. په بغداد کې زیږیدلی دی. دمشق او مصر ته تللی او په پای کې په دمشق کې میشت شو او د ملک عادل نورالدین محمود بن زنګی د طبابت او کتابت په خدمت بوخت شو او د دمشق روغتون یې اداره کاوه. په ۵۷۴هـ کال مړ شو.

ابن وافد:

د ابو المطرف عبدالرحمن بن محمد وزیر (۳۸۷-۴۶۰هـ) او د اندلس د مشهورو طبیبانو او غنیانو څخه و. په طلیطله کې یې هستوګنه درلوده. د ارسطو او جالینوس کتابونه یې ډیر کتلی وو. ډیر ښه آثار لری.

ابن هود:

ابو علی حسن د عضدالدوله زوی دی. په حکیمه، طب او د فلسفی په علومو کې یې لوی لاس درلود. په ۶۹۷هـ کال په دمشق کې مړ شوی او په ۶۳۳هـ کال په مرسیه کې زیږیدلی و.

ابن الهثیم:

عبدالرحمن د الحق زوی د اندلس د خورا مشهورو طبیبانو څخه و چې په قرطبه کې لوی شوی او زیات تالیفات لری. مهم تالیفات یې څلور دی. نوموړی په ۴۵۵هـ کال مړ شوی دی.

ابن ابی الاشعث:

ابو جعفر احمد د احمد زوی او د احمد ابی الاشعث لمسی چې اصلاً ایرانی دی. وروسته موصل ته تللی او زیاته موده یې هلته تیره کړې ده. په ۳۵۹هـ وفات شوی دی. کله چې د ناصرالدوله کوچنی زوی یې معالجه کړ ډیر مشهور شو او د زیات ثروت خاوند شو.

زیرک او با هوشه سړی و چې په فلسفه او طب کې یې ډیر شاګردان تربیه کړی دی.

محمد د ده د زامنو څخه و چې په خپل عصر کې مشهور طبیب و. د طب په برخه کې یې تالیفات ۱۴ ټوکو ته رسیږی.

ابن ابی اصیبعه:

موفق الدین ابو العباس د قاسم سعدی خزرجی زوی دی او د مؤلفینو په شرح حال باندې مشهور دی. په کال ۶۰۰هـ ق په دمشق کې زیږیدلی دی. نوموړی په کال ۶۳۴هـ کې د قاهری په روغتون کې کار پیدا کړی او وروسته د امیر عزالدین ایدمی په طبابت کې مقرر شوی او په کال ۶۶۸هـ کې وفات شوی دی.

د عیون الابنافی طبقات الاطبا په اثر کې د حکماو او مشهورو طبیبانو شرح حال یې لیکلی دی. برسیره پر هغه یې دری کتابونه تالیف کړی دی.

ابن ابی صادق:

ابوالقاسم عبدالرحمن د علی زوی د احمد لمسی او د ابی صادق نیشاپوری کړوسی دی. ډیر زبردست طبیب او فیلسوف و. په نیشاپور کې زیږیدلی او هلته تربیه شوی دی. نوموړی د دوهم بقراط په نامه پیژنی. خپل ټول عمر یې د جالینوس د کتابونو په تفسیر او تتبع کې تیر کړی دی.

د بقراط د جنین مسایلو شرح، شرح فصول یا فصوص د ده د تصنیفاتو له جملی څخه دی. د پاریس په ملی کتابتون کې د وروستی کتاب یوه نسخه او تقدمه المعرفه کتاب موجود دی.

ابن باجه:

ابوبکر محمد ابن یحیٰ بن باجه نجیبی یا بل نوم یی ابن الصایغ د عربانو یو مؤرخ دی چې په ریاضی او طب کې ډیر شهرت لاره. د هجری پنځمی پیړۍ په وروستیو کې سرقسط کې زیږیدلی دی. د عمر په وروستیو کې فارس ته تللی او په ۵۳۳هـ کې چې ځوان و مړ شوی دی. ځینی عربان وایي چې د طبیبانو د کینی او حسد په نسبت نوموړی مسموم شوی چې محرک یې ابن زهر ګڼی. د نوموړی ۲۶ اثرونه د افغانستان په دایرة المعارف کې درج دی.

ابن بختویه:

ابوالحسین عبدالله بن عیسیٰ د واسط ځخه دی. د اسلام مشهورو اطباو کې شمیرل کیږی. یو کتاب یې چې کتابه المقدمات چې د کنزالاطبا په نوم شهرت لری او په کال ۱۴۰هـ کې د خپل زوی په نوم تالیف کړی دی. نور معتبر آثاریی الذهد در فن جراحی کتاب، کتاب العضدالی معرفت العضد دی.

ابن بطلان:

ابوالحسن مختار بن حسن بن عبدون، بن سمدون ابن بطلان د بغداد د اهالیو ځخه دی. د تقویم الصحه کتاب چې لاتینی ترجمه یې په ۱۵۳۱م کال په استر اسبورګ کې نشر شوی دی. نور آثار یې دری ښودل شوی دی.

ابن جزله:

ابو علی یحی بن عیسیٰ طبیبی د بغداد ځخه دی. اروپا هغه د بن جنلا په نامه پیژنی. طبابت یې د سعید بن هبته الله ځخه زده کړی دی. د بغداد په کوی کرخ کې ژوند کړی دی او د کوی کرخ خلک یې مجانی تداوی کول او خوراک به هم هغو ته ورکاوه. نوموړی د شعبان په میاشت کال ۴۳۹هـ کې وفات شوی دی. هغه کتابونه چې له ده ځخه پاتې دی پنځو آثارو ته رسیږی.

ابن سینا:

ابو علی حسین بن عبدالله بن حسن بن علی بن سینا چې په شیخ الرئیس، ستر استاد یا د استادانو رئیس، د طبیبانو امیر، حجة الحق، شرف الملک باندې ملقب و. همداشان د معلم الثانی یعنی دویم معلم چې په تحقیق سره تر ارسطو وروسته مقام لری القاب ورکړ شوی دی.

ابن سینا د بلخ د اهالی د یوه تن زوی و، د مور نوم یې ستاره ده چې پلار یې د افشانه په کلی کې چې د بخارا د مربوطاتو د خرمیثن (د لمر

وطن) له کلیو څخه یو کلی و له هغې سره واده کړی، او ابن سینا هم د خرمیثن په کلی کې زیږیدلی دی.

«د ابن سینا پلار د اسمعیلیه له پیروانو او د بلخ له خلکو څخه او مور یې د بخارا د اطرافو د کلیو له اوسیدونکو څخه ده»[۱].

نو ابن سینا (۹۸۰-۱۰۳۷م) زمونږ د ګران هېواد افغانستان د بلخ له اوسیدونکو څخه ؤ چې کورنۍ زده کړی یې تعقیبی کړی او تر ټولو علومونه مخکې یې د طبابت سره علاقمندی درلودله. په هر صورت تر کومه ځایه چې معتبرو اسنادو ته مراجعه شویده، نوموړی د بلخی ابن سینا په نوم پیژندل شوی او حتی تر دېرو کلونو پورې په لویدیز کې دی د عربو له علماوو څخه شمیره. خو تاریخ داسی قضاوت ونه کړ او نه به یې وکړی.

په شپاړس کلنۍ کې د ابو سهل عیسیٰ بن یحیٰ المسیحی چې د جرجان له طبیبانو څخه و د توصیې په اساس د طب د علم په زده کړه یی پیل وکړ، او د دی منظور د پاره یی ابو منصور حسن بن نوح القمری په استادۍ غوره کړ.

ابن سینا د خپل شرح حال په یوه برخه کې لیکلی«په لومړي سرکې مې ناروغان صرف په دې خاطر معالجه کول چې د طب د علم سره می مینه درلودله او مادی ګټه می له دې بابته په نظر کې نه وه». نوموړی زیاتوی «تر دې وروسته د طبابت د علم سره سخت علاقمند شوم او هغه کتابونه چې می په دې علم کې راټول کړی وو ولوستل، د طبابت علم د سختو علومو څخه نه دی او دا ده چې زه په دېره کمه موده کې په دغه څانګه هم پیاوړی شوم»[۲].

۱- ادوارد براون، طب اسلامی، ص-۷۴
۲- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ص-۲۷۰

لا اتلس کلن شوی نه و چې د ده ښه شهرت یوې هسې درجې ته ورسید چې د نوح بن منصور سامانی پاچا (۹۷۶-۹۹۷م) بستر ته یې احضار کړ. «د ابن سینا د طبابت فعالیت د سامانی نوح بن منصور له تداوۍ څخه پیل شو ځکه کله چې رسمی او درباری طبیبان د ده له تداوۍ څخه پاتی راغلل نو یې ځوان ابن سینا د ده د بستری (بالین) سرته راوغوښت او ده وکړای شو چې نوموړی امیر معالجه کړی، دا وه چې د خاص و عام د پاملرنی وړ وګرځید»[۱].

د ابن سینا آثار ډیرې زیاتې او زیاتره یی هم ډیر محجم او قطور دی. د ده ځینی مهم آثار شل جلده هم کیږی.

هغه بشپړ فهرست چې قفطی په لاس راکوی (چاپ لیبرت ص-۴۱۸) ۲۱ لوی یا مفصل آثار او ۲۴ یې کوچنی او مختصر آثار دی. چې د هغو موضوعات د فلسفی، طب، کلام، هندسی، د نجوم د احکامو، د ژبې پیژندنې او داسی نورو پوری مربوط دی.

هغه فهرست چې بروکلمان په خپل اثر چې Geschichte Der Arabischen Litter په نوم (کتاب اساسی عربی) لومړۍ جلد ۴۵۴-۴۵۸ مخونه دی او د ابن سینا په موجوده آثارو مشتمل دی له هغې بیخی زیات مفصل دی چې قفطی نقل کړی دی.او پر ۶۸ کتابونو د کلام او لومړۍ حکمت د علم په باره کې، د نجومی د احکامو، حکمت او طبیعی په باب ۱۱کتابونه، ۱۶ کتابه په طب کې، ۴ کتابه هم په شعری فنونو کې چې مجموعاً ۹۹ کتابونه کیږی.

«د ابن سینا څخه د دوو سوو څخه زیات آثار کتابونه، رسایل او مقالات په میراث پاتی دی چې د هغه عصر متداوله علوم او معرفت لکه فلسفه، طب، منطق، روان شناسي، سیاست، ښوونه او روزنه او ادبیات او نور دی په برکې نیسي»[۲].

«د تاریخ پوهانو ۲۲۰ کتابونه او رسالی د شیخ په نامه ضبط کړی دی چې ۱۶ یې طب پوری اړه لری. له دغی جملی څخه ۱۰۰ عنوانه چاپی او خطی یی اوس موجود دي»[۳].

۱- اثر فوق، ص-۲۷۰
۲- مجله آریانا، شماره ۳۷۶ سال ۱۳۸۱ ص-۶۱
۳- پښتو آریانا دایرة المعارف، لومړی ټوک ۱۳۲۹ چاپ ص-۷۶۵-۷۹۲

ابو الفرج بن عبری وایي «د قانون د کتاب د تنظیم او انشأ څخه دمخه د طب د علم مینانو او د دی رشتی محصلانو چې د علی بن عباس مجوسی اهوازی کامل الضاعه له کتاب څخه استفاده کوله خو د قانون د کتاب تر خپریدو وروسته کامل الصناعه په بشپړه توګه یوې ګوښې ته شو»[۱].

دا اثر چې له یوه ملیون کلمو څخه زیاتیږی او د عربی د ګردو کتابونو او آثارو غوندی په مفصله توګه تقسیم بندی شوی په پنځو کتابونو تقسیم شوی دی.

«د ده د طب د علومو د قانون کتاب له پنځو برخو څخه تشکیل شوی دی، چې دیرش کرته چاپ شوی دی، او تر اتلسمی پیړۍ پورې له خاص اهمیت څخه برخورداره دي»[۲].

«په منځنیو پیړیو کې د لویدیزی اروپا په هېوادونو کې په دی نسبت چې کاتولیک مذهب د جراحی، اتوپسی او نور عملیاتونه منع کړی و نو جراحی هغو مره پراختیا نه ده موندلی او وروسته پاتی وه او حتیٰ د سیر علمی په وخت کې د زخمیانو سره کومک د مذهب له مخی منع کړی شوی و. په هغو هېوادونو کې چې د کاتولیک مذهب موجود نه و په تیره بیا په منځنی آسیا په سیمو او خراسان کې د جراحی پرمختیا دوام وموند او په دې برخه کې د ابن سینا، رازی او نورو څخه یادونه کولای شو»[۳].

«...یوازی یو شمیر زړه ورو او با استعدادو جراحانو په هغه وخت کې وکولای شول چې په جراحی کې طبی خدمتونه ترسره کړی. چې له دې جملې څخه د شرق جراح او طبیب ابو علی ابن سینا بلخی (۹۸۰-۱۰۳۷م) چې په اروپا کې اوس هم د ابن سینا په نوم یادیږی د طب په علم کې په تیره بیا په جراحی کې د قدر وړ خدمتونه ترسره کړل.

...ابن سینا د جراحی د عملیاتو په وخت کې د نرکوز څخه استفاده کوله او په هغه وخت کې د حس د ابطال د پاره یې ناروغ ته تریاک او یا کوکنار ورکول.

دې پیاوړی جراح او د شرق نابغه خبیثه تومورونه په پراخ صورت د نورمال نسج له ساحی څخه قطع کول او د تومور ځای یې د سره کړی او

۱- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ص-۲۸۳
۲- و. دی. کریکوف، اوګانزیشن و اقتصاد فارمسی، سال ۱۹۷۶ ص-۱۶
۳- اکادمیسن پوهاند محمد موسی وردګ، جراحی حرب، سال ۱۳۶۷ ص-۳-۱۷

سپینی په واسطه سوزاوه چې حتی نن ورځ هم رواج لری. ابن سینا په خپل عصر کې حتی د کلیې (بډوډو) تیرۍ عملیات په ښه توګه اجرا کول او د نرمو کتیترونو څخه چې د حیوان له پوستکی څخه جوړیدل استفاده کوله»[۱].

ډیر غوره نقش د سل، توبرکلوز (نری رنځ) د ناروغی په انکشاف کې، د شرق نابغه او د بلخ ستر عالم یعنی ابو علی سینا درلود. نومورۍ د قانون په کتاب کې د سل په باره کې یادونه کړی چې ډیره ارزښتمنده ده. ده په مفصل ډول د ریوی توبرکلوز سریری لوحه، پلوریتونه او مییننجیتونه چې غیر وصفی Non-Specific عامل یې درلود لیکلی دي، ده د سل عامل یووړو کې میکرو اورګانیزم په ګوته کړی چې په سترګو نه لیدل کیږی او دا نظر تر ابن سینا څخه ۶۰۰ کاله وروسته چې مکروسکوب د لیوان هوک له خوا اختراع شوی و څرګند شو.

ابن سینا وایي سل یوه انسانی ناروغی ده چې په نتیجه کې له وړو ژوندی شیانو څخه منځ ته راځی او د ناروغ انسان څخه سالم انسان ته سرایت کوی، «همدارنګه دغه د اروپا د طبابت شهزاده د قانون په کتاب کې د تبو په فصل (طاعون، کوی، شری او نورو) کې وایي چې دغی ناروغی د یو نامرئی موجود څخه منځ ته راځی»[۲].

ابن سینا په خپلو آثارو کې لیکلی دی چې د دی ناروغی د مساعد کولو عوامل آب و هوا، روحی او فزیکی ترضیضاتو له بدلونونو څخه دی. ده ویل چې د سل ناروغی د وجود په ټولو غړو کې خپریږی او له حاد شکل څخه مزمن شکل ته پراختیا مومی.

د سل د ناروغی د تداوی لپاره د اقلیمی تداوی، د لمر وړانګو په واسطه تداوی Khiliotherapy د اقلیمی Climatotherapy او د طبی بوټو له خلاصه وو څخه کار آخیست. او د دې ناروغی د وقایې په خاطر د حفظ الصحی رعایت یې توصیه کاوه.

د ابن سینا ډیر ستر کار د طب د علومو قانون دی چې له ۳۰ کرتو زیات چاپ شویدی او د یوه کتاب په حیث تر اتلسمی پیړۍ پوری د طبیبانو او درمل جوړونکو د پاره اساسی لارښود و. نومورۍ د سمی موادو او ضد

۱- پوهندوی دوکتور محمد نادر هادی او پوهنوال دوکتور عبدالحمید رحیمی، جراحی عمومی، سال ۱۳۶۴ ص-۳

۲- پوهندوی دوکتور محمد انور ترابی، اندیشمندان و دانشمندان علوم طب، سال ۱۳۸۵ چاپ هرات

سمی موادو په متعلق پراخ کارونه تر سره کړی دی او د خالصو اوبو استحصالول یې کشف کړی دی.

د ستر ابن سینا په هکله زیاتو پوهانو خپلی نظر یې ابراز کړی دی چې په دې اثر کې په لنډ ډول شرح کیږي:

«ابن سینا یو ساده شخص و چې پلار یې د نوح بن منصور په زمانه کې د بلخ څخه بخارا ته ولاړ او دنده یې د مالیاتو راټول و. ابن سینا په ماشوم توب او ځلمیتوب کې د پرمختګ ټولو امکاناتو څخه محروم و، سره د ټولو مشکلاتو او موانعو چې د هغه په مخ کې پراته وو ډیر ژر د علم او پوهې هغه درجې ته ورسید چې نه یوائی د ناحیې حکمران توجه یې ځان ته جلب کړه بلکې هر چیرته چې به لاړ څو ورځی به تیرې نه وې چې د هغه لوړ مقام پادشاهانو او حکمرانانو ته مکشوف شی او د احترام او اکرام وړ وګرځی. د نوموړی عمر سره د دې چې شپیتو کلو ته ونه رسید، خو هغه کتابونه چې ده لیکلی دی ډیر کلونه یې اروپا خپل نفوذ لاندې وساتله»[۱].

دانته پخپل کتاب بهشت کې لیکلی چې ابن سینا عالی هوش او ذکاوت درلود او وایي چې نوموړی د سقراط او جالینوس په منځ کې قرار لري.

سکالیجر ابن سینا د جالینوس سره جوخت بللی او په فلسفه کې د جالینوس څخه لوړ ارزیابی کړی دی.

ویلیام هاروی شپږ سوه کاله د هغه له مرګ څخه وروسته خپل دوست او بری ته لیکي: «که غواړی څه شی زده کړی لاړشه د پوهنې د سرچینو څخه ګټه واخله او د ابن سینا، سیسرو او ارسطو کتابونه ولوله»[۲].

ابو فرج بن عبری وایي «د قانون د کتاب تنظیم او انشأ څخه مخکې د طب د علومو ټول عاشقان او د دی رشتی زده کوونکی د علی بن عباس مجوسی اهوازی کامل الصناعه کتاب څخه استفاده کوله، خو د قانون د نشر څخه وروسته کامل الصناعه په کلی توګه څنډې ته شو»[۳].

داکتر براون لیکی«نن د ابو علی سینا چې په صحیح توګه ووایم ابو علی حسین بن عبدالله بن سینا چې عموماً هغه د شیخ الرئیس په لقب یعنی

۱- پوهاند عبدالحی مومنی، تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان، ۱۳۸۴ اکادمی علوم، ص-۱۳۹

۲- اثر فوق، ص-۱۳۰

۳- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ۱۹۷۰ ص-۲۸۳

لوی استاد یا د استادانو رئیس یادوی او هم ده ته معلم الثانی یعنی دویم معلم چې وروسته د ارسطو څخه قرار لری صحبت کوم.

د کار مشکل په دې کې دی چې د هغه په وجود کې عربی علم خپل لوړی څوکی ته ورسید او ګویا د هغه په جسم کې کاملاً مجسم شو او تجلی یې وکړه. هغه محدود وخت چې په اختیار کې لرم ممکن نه دی چې د هغه آثار په فلسفه او علم کې وشمیرم او یا د هغه د ژوند جزیاتو په برخه کې چې ده پخپله یادداشت کړی او تر یوویشت کلنی پوری چې زمونږ په لاس کې دی او وروسته د هغه دوست او شاګرد ابو عبید جزجانی لیکلی دی، بیان کړم»[۱].

«دا چې ابن سینا څه مقام او فوق العاده د احترام وړ دی د څلورو مقالیو څخه چې په دولسمه میلادی پیړۍ کې تالیف شویدی ... نقل قول کوم ... هر چاته چې د قانون لومړۍ ټوک معلوم وی د طب اصول او د هغه کلیات هیچاته پټ نه پاتی کیږی، ځکه که بقراط او جالینوس ژوندی شی روا ده چې هغه ته د احترام سر ټیټ کړی ...»[۲].

و. ای. کریکوف وایي «ابن سینا د یو سل په حدودو کې علمی آثار منځ ته راوړل چې د بشریت د پوهې ټولی برخی په برکی نیسی. خو د هغه عالی کار د طب او درمل جوړولو کې تمرکز پیدا کړی دی. د قانون کتاب د پنځو برخو څخه تشکیل شوی چې دیرش ځلی چاپ یې تجدید شوی او تر اتلسمی پیړۍ پورې یې خاص اهمیت یې درلود»[۳].

مرحوم غبار لیکی «نوموړی د فلسفی ټولې اجزاوې چې دایرة المعارف حکم یې درلود په مختلفو کتابونو کې په ډیر روښانه اسلوب او واضح یې تحقیق لاندې قرار ورکړ.

منطق، طبیعیات، ریاضیات او الهیات چې د یونان څخه مأخذ او اسلامی اصولوته نژدی شوی وو، ټول یې پخپلو کتابونو کې په واضحه توګه تر بحث لاندې ونیول او د مختلفو مسایلو لکه منطق، خلقیات، د آیاتو فلسفی

۱- ادوارد براون، طب اسلامی، ۱۳۳۷تهران، ص-۷۴

۲- اثر فوق، ص-۷۹-۸۰

۳- پوهاند عبدالحی مومنی، تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان، ۱۳۸۴ اکادمی علوم، ص-۱۳۰

تفسیر او هم عرفانی موضوعات یې ولیکل او همدارنګه د پخوانی یونانی پر کتابونو یې شرحی ولیکلی»[۱].

پروفیسور پی. بی وچا هندی پوه لیکی: «... زه دلته هغه توانایی نه لرم چې د هغه سهمګیری د طب او ماوراءالطبیعه په برخه کې ارزیابی کړم هغه څه چې په دې لنډه مقاله کې چې د هغه استعداد او د تعجب وړ ذکاوت بیان او یادآوری کړم.

لومړۍ د یادولو وړ ده چې ابن سینا د پنځو- شپږو نابغو په منځ کې قرار لری چې نړۍ تر اوسه لیدلی دی ... ابن سینا یا اویسینا د ټولو نه ښه په اروپا کې پیژندل شوی دی. په یوه لنډه د ربړونو څخه ډکه دوره کې د منطق، ماوراء الطبیعی، طب، الهیات، ریاضیات او د نجوم په علومو کې تبحر حاصل کړ او هغو ته یې انکشاف ورکړ ...

دویم ټکی د یادولو د هغه د هوش او حیرانوونکی استعداد څخه دی چې د باور وړ نه دی.

وروستی غټ ټکی د ابن سینا د نظر وسعت او د اندیشی آزادی ده. د هغه اندیشه واقعاً عالمانه، استعداد یی منظم، تحقیقات یې حقیقی، موثر، معقول او د جرأت څخه برخمن دی ...

هیڅ تکبر او ځان ستاینه یې نه لرلو، بلکې متواضع، با حیا او مؤدب و»[۲].

عبدالله محب حیرت لیکی «ابن سینا په لومړۍ ځل نړۍ کې معدنی مواد یې طبقه بندی کړ»[۳].

د شوروی اتحاد د علومو اکادمی غړی یاولفسکی په خپله یوه مقاله کې ابن سینا یې لومړنۍ میکروب پیژندونکی معرفی کړی دی. نوموړی داسی خپل نظر اظهار وی «د میکروب د پیژندلو څخه څو پیړۍ مخکې بو علی اعلام کړی و چې ناروغی د کوچینیو نه لیدونکو حیواناتو چې په اوبو کې موجود دی اشخاصوته سرایت کوي»[٤].

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، سال ۱۳۴۶ ص-۱۶۴
۲- ژوندون شنبه ۱۵ سنبله ۱۳۵۹ دسامبر ۱۹۸۰ شماره ۲۳-۲۴ سال ۳۲ ص-۹
۳- اثر فوق، ص-۵۲
٤- اثر فوق، ص-۵۲

د ابن سینا د شاګردانو له جملې څخه ابوعبید د نومورۍ په ژوند لیک کې لیکلی دی چې «شیخ په ځوانۍ کې تر ټولو ډیر ښایسته و. کله چې به د جمعې په ورځې جومات ته روان و، د ښار خلک په کوڅو کې سره راټولیدل او یو د بل څخه مخکې کیدل ترڅو د هغه د ښایستوب ننداره وکړي»[1].

د ابن سینا د زرمې کالیزې په ویاړ د ازبکستان مطبوعات په کال ۱۹۷۹ ځنې مطالب یې د قانون د کتاب تر عنوان لاندې داسې لیکلی دی «ابن سینا په خپل طبي دایرة المعارف کې د منځنیو پیړیو طبابت په کمال سره طرح او د زرونو کلونو لرغونو پیړیو علم ته یې تعمیم ورکړ او هغه د نور سطحې ته ورساوه او د طبابت وروستۍ لاس ته راوړنې باندې حدس وهلی دي»[2].

د نورو پوهانو سره په مقایسه کې د ابن سینا د یوی ارجوزی په پوښ کې داسې لیکل شوی دي: «طبابت معدوم و او بقراط هغه د عدم څخه منځ ته راوړ، وروسته مړو جالینوس هغه ژوندی کړ، وروسته بیا ړوند شو او حنین بن اسحق هغه بینا کړ، وروسته په ښارونو کې تیت او پراګنده شو او محمد بن ذکریای رازی هغه را ټول کړ».

علامه قطب الدین شیرازی وایي «باید وویل شی چې طبابت ناقص وو او ابن سینا هغه تکمیل کړ».

ابن صلاح:

نجم الدین ابو الفتوح احمد بن احمد په حکمیه او طبی علومو کې هوښیار و. نومورۍ دوه اثره لری چې یو یې فی الشکل الرابع من اشکال القیاس مقاله او بل یې فی الفوذ الاصغر دی. نومورۍ په ۵۴۰هـ کې مړ شوی دی.

ابن طبیب (۵۱۵-۶۲۷هـ):

مهذب الدین عبدالرحمن بن علی په دمشق کې د اطباو رئیس و. په طبابت کې ښه وارد و. دوه تالیفونه لری چې یو یې اختصار الحاوی او بله مقاله یې فی الاستفراغ ده.

۱- اثر فوق، ص-۵۲

۲- اثر فوق، ص-۵۲

ابن عین زرمي:

موفق الدین ابو نصر عدنان بن نصر د عین زربی له خلکو چې د شام نواحیو پوری اړه لری، څخه دی. د الکافی فی الطب کتاب چې په پاریس او اکسفورد کې موجود دی په ۵۱۰هـ کې په قاهره کې د هغه د تالیف څخه فارغ شو. یوه مقاله د سیاست په برخه کی، یو کتاب د منطق په مورد کې او څو طبی کتابونه په طب کې لرل. نوموړی په کال ۵۴۲ هـ ق کې وفات شوی دی.

ابن اللباد (۵۵۵-۶۲۹هـ):

موفق الدین عبدالطیف د یوسف زوی دی. په طب کې برلاسی و چې په بغداد کې زیږیدلی او هملته مړ شوی دی. د هغه تالیفات د ۷۵ په حدودو کې دی چې اکثریت رسالی او کتابونه یې د طب په هکله وو.

ابن اللبودی:

شمس الدین ابو عبدالله محمد د عبدان زوی چې د اسلام له مشهورو اطباو څخه دی. په طبابت کې ډیر ماهر او پوه و. په ۶۲۱هـ د ۵۱ کلونو په عمر وفات شو. د هغه تالیفات الرایی المعتبر فی معرفت القضاو القدر، د المخلص لابن الخطیب کتاب شرح چې د مفاصلو د خلعی یوه رساله وه، او د المسایل الحنین بن اسحاق کتاب شرح او نور دی.

ابن اللبودی:

د پورتنی ابن اللبودی زوی دی. په طب او نورو علومو کې نسبت پلار ته ممتاز و. په حلب کې زیږیدلي او په وړو کتوب کې له خپل پلار سره دمشق ته تللی او د علومو او فنونو طلب یې وکړ. تالیفات یی ۲۱ ته رسیږی چې اکثریت یې طب پوری اړه لری.

ابن المارستانیه:

ابوبکر عبدالله د علی زوی پوه طبیب و. د بغداد د عضدی په روغتون کې مدیر او سر طبیب و. د بغداد تاریخ چې ناقص پاتی شوی د دیوان الاسلام الاعظم په نوم یاد شوی او د عضدی روغتون تاریخ یې هم لیکلی دی.

ابن ماسویه:

ابو ذکریا یوحنا (یحیٰ) نصرانی طبیب و. پلار یې د جندی شاپور په ښار کې عطاری کوله. په طب کې د نوموړی استاد جبرئیل بن بختیشوع دی چې وروسته د مامون خاص طبیب شو او تر ۲۴۳هـ چې د مړینی کال یې دی په دې مقام کې د مامون د طبیب په توګه و. د هغه له شاګردانو څخه یو هم حنین بن اسحاق دی چې د النوا دارالطبیه کتاب یې د هغه په نوم لیکلی دی.

ابن ماسویه څو نورې رسالې هم لرې چې ابن اصیبعه په خپل کتاب کې د هغو څخه یادونه کړې ده. تالیفات یې د ۲۳ عنوانو څخه زیات دی چې یوازې د البرهان کتاب یې ۳۰ ټوکه دی.

د ماسویه زوی میخائیل په طب کې د یونانی لاره تعقیب کړ. مامون د هغه قدردانی کاوه او هغه درمل چې د میخائیل له خوا تهیه شوی نه و، نه یې خوړ.

ابن المجوس:

علی بن عباس مجوسی اصلاً ایرانی دی او مشهور طبیب و. یو کتاب یې کامل الصناعه یا کناش ملکی دی چې د فناخسرو او عضد الدوله دیلمی ته یې ولیکه چې د هغه د شهرت باعث وګرځید.

ابن مسکویه:

ابو علی احمد د محمد زوی او د یعقوب لمسی دی. نوموړی لومړۍ فلسفه، طب او کیمیا ته متوجه شو او وروسته د تاریخ په باره کې یو کتاب ولیکل چې تجارت الامم نومیږی. ابن قفطی د هغه تالیفات یې په طب کې لیکلی دی.

ابن المیسحی:

ابو نصر سعید د ابی الخیر زوی مشهور طبیب و. د عباسی خلیفه ناصر الدین اله په نزد د احترام وړ و. د طب په فن کې دوه کتابونه یعنی الاقتضاب علی طریق المسفله والجواب او انتخاب الاقتضایی لیکلی دی پلار یې ابو الخیر بن عیسیٰ ابن المیسحی د لایقو طبیبانو له جملی څخه و. د ناصر الدین اله په زمانه کې چې سل کلن و په ۶۰۸هـ کې مړ شوی دی.

ابن ربن طبری:

ابو الحسن علی بن ربن طبری د هجری دویمی پیړۍ د وروستیو او دریمی پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ډیر عالیقدر او مشهور طبیب و.

د هغه د مهمو آثارو څخه فردوس الحکمه دی. هغه روش چې په دې کتاب په کار وړل شوی ډیر منطقی دی او وروسته ستر پوهان لکه ابن سینا هم د دغه روش څخه ګټه اخستی او په کار یې وړی دی. ابن ربن طبری د طب او درمل جوړولو په برخه کې نور کتابونه هم لیکلی دی چې د هغو له جملی څخه د حفظ الصحی کتاب، الدین و الدوله کتاب ته اشاره کیږی. نوموړی د اسلامی نامتو طبیبانو په ډله کې حسابیږی.

ابن مطران:

موفق الدین ابو نصر اسعد بن ابی الفتاح الیاس او د جرجیس لمسی دی. پلار یې نصرانی طبیب و. په دمشق کې زیږیدلی او د مهذب الدین نقاش څخه طب زده کړی دی او د سلطان صلاح الدین ایوبی په خدمت کې قرار درلود. ډیر تالیفات لری چې د هغو له جملې څخه کتاب ادویه مفرده، المقاله النجمیه کتاب دی. د عامې روغتیا (روغتیا، سلامتی) په هکله او بستان الاطبا کتاب د ده له تالیفاتو څخه دی.

ابن مندویه:

ابو علی احمد د عبدالرحمن اصفهانی زوی دی. د طب په ساحه کې ډیر کار یی کړی دی. آثار او زیاد کتابونه یې د طب په برخه کې لیکلی دی. چې عبارت دی له کناش، المدخل فی الطب، الجامع المختصر من علم الطب المنبعث، کتاب فی الشراب، کتاب الاطعمه و الاشربه، نهایت الاختصار الاسفی چې القانون الصغیر په نامه هم یادیږی. برسیره پر دې څلویښت نوری رسالی هم لری چې د طبابت مختلف استقامتونه په هغو کې انعکاس موندلی دی.

ابن هندو:

ابو الفرج علی بن حسین د اسلام د مشهورو اطباو څخه و. د عضد الدوله منشی و. په ۴۲۰هـ کې په جرجان کې وفات شوی دی. د ده تالیفات دری دی. په فلسفه، طبیعی علومو، شعر، انشأ او کتابت کې لوی لاس درلود

ابن هیثم:

ابن هیثم د منځنیو پیړیو لاتینی آثارو کې د اونتان Aventan، اوناتهان Avennathan او زیات په الهازن Alhazen معروف دی او په بصره کې دنیا ته راغلی دی او په فزیک، ریاضی، نجوم او طب خصوصاً د سترګو په طب کې ډیر شهرت درلود.

نوموړی په خپله مقاله (علوم الاوایل) کې خپل آثار ۷۳ رسالې ښودلې دي. چې د هغو له جملې څخه ۴۴ په طبیعیات، طبابت او الهیات، ۲۵ په ریاضیاتو کې او یو اثر د ابتدایه علومو په برخه کې دی.

د هغه علم المناظر کتاب د منځنیو پیړیو د نور پیژندنی په برخه کې ډیر ښه اثر دی.

ابن طفیل (۴۹۴-۵۸۱هـ.ق):

ابوبکر محمد ابن طفیل اسپانیایی مسلمان طبیب، فیلسوف او ادیب و چې په مراکش کې مړ شوی دی. هغه د مراکش سلطان ابو یعقوب یوسف ابن عبدالمومن طبیب و. نوموړی د الهی او طبیعی علومو تصنیفونه لری او د ځان پیژندنی په برخه کې رساله یې لیکی ده.

ابوبکرمحمد بن ذکریای رازی:

د هغې زمانې د طبیبانو سره یوازی یو شخص د ابن سینا سره مقایسه کیدلای شی چې هغه هم محمد بن ذکریای رازی دی. دا عالم په مختلفو کتابونو کې د ابن ذکریا، ابوبکر رازی په نومونو نومول شویدی. اعرابو ورته الرازی او منځنیو پیړیو لاتینو مولفانو ورته Razes «رازیز» ویلی دی.

رازی چې په جالینوس العرب باندې هم ملقب و، په کال ۸۶۴ م کې په ری کې وزیږید او ځنی مولفان یې د زیږیدنی نیټه د۸۶۵ م د اګست ۲۷ بولی. او وفات یې په ۹۲۵ م کې دی. نوموړی د ۱۱۵ کلونو په شاوخوا کې تر ابن سینا څخه د

مخه دنیا ته راغلی دی. رازی فیلسوف، طبیب، په کیمیا او طبیعی کې یو متبحر عالم او په فلسفه کې د بلخی مشهور فیلسوف ابو زید احمدبن سهل شاګرد و.

د رازی علاقه طب په نسبت هغه وخت جلب شوه چې د ۳۰ کلنۍ د رشد عمر ته رسیدلی و. په دې وخت کې یې بغداد ته یو سفر وکړ او هلته ورته حَنی واقعی ور پیښې شوې چې د ده د ژوندانه مسیرته یې بیخی بدلون ورکړ، پدې ترتیب چې یوه ورځ یوازی د کنجکاوی له مخې د مقتدریه روغتون کتلوته ولاړ او هلته دیو بوډا درمل جوړونکی سره د خبروکولو وروسته د دی علم سره یې سخته مینه پیدا شوه اوهغه یې ډیر په زړه پوری علم وموند. بله ورځ بیا هلته ولاړ او اتفاقاً له یو طبیب سره مخامخ شو چې د دوه سری انسان جنین یې چې هماغه شیبه کې دنیا ته راغلی و، ده ته وښود. د دی جنین لیدنی په هغو مطلبونو ور زیات شو چې تیره ورځ یې د شراب خانی (درملتون) له سپین ږیری څخه اوریدلی و، نویې پریکونی تصمیم ونیو چې د طبابت په مطالعه لاس پوری کړی او داعلم ترهغی چې ورته ممکنه وی زده کړی.

کیدای شی چې رازی تریو وخته پوری په بغدادکی پاتی شوی وی ترڅو خپل تصمیم ته ادامه ورکړی شی. دا ده چې دطبابت څانګه کې یې ډیر لوی مقام ترلاسه کړ. مګر د قفطی عقیده دا ده چې دی د طبابت زده کړه په جدی ډول په ری کې بن سهل څخه کړی.

کله چې رازی د بغداد څخه راستون شو نو په ری ښار کې د روغتون متولی (رئیس) وټاکل شو.

بیا د دوهم ځل لپاره بغداد ته لاړ اوهلته د مقتدریه د روغتون مشر (رئیس) شو. بالاخره رازی د بغداد د ستر روغتون (یعنی مقتدریه روغتون) مسؤل شو. د ده په شرح حال کې راغلی دی چې زیاتری شپې به یې د جالینوس او سقراط د آثارو په مطالعه کولو سهار کېدې.

رازی د عملی کیمیا له پلوه یو بریالی عالم نه و، ده ټول عمر یوازی د هغې لارې په لټون تیر کړ چې څنګه مس (فلزات) په سر وزرو بدل کړای شی، مګر هیڅ نتیجه یې ترلاسه نه شوه. خو د دی ترڅنګه رازی دنظری کیمیا په څانګه کې ډیر زیات ارزښتمن اکتشافات او کارونه سرته رسولی دی. چې بیا وروسته هغه خارق العاده څرګند شواو د دې سبب شو چې داوتلی عالم نړیوال او همیشنی شهرت ترلاسه کړی.

د رازی آثار فلسفه، طب، کیمیا څخه عبارت وو او د ارسطو افلاطون پر آثارو یې د شرحی یو کتاب هم لیکلی و او کتاب یې د فیثاغورث د فلسفی په هکله و. د ده د تالیفاتو شمیر له ۱۳۰ ټوکو څخه زیات و چې ډیر مشهور اثر یی د الحاوی منصوری په طب کې او الفصول کتاب دی .

کله چې درازی آثاروته پام وشی دهغو دفهرست سره مخامخ کیږو، چې دا ډیر پخوانی سند دی او په هغه کې ۱۱۳ مفصل اثار - ۲۸ لنډ آثار لیدل کیږی. پردی علاوه دوی منظومی هم ورته انتسا بوی او دا اثار یې ورک شوی دی.

«د رازی آثار ۲۰۰ تر ۲۷۱ کتابو او رسالو څخه تشکیل شوی چې په هغو کې مختلفی رشتی لکه طبابت، ریاضی، شیمی، طبیعیات، ماوراء الطبیعه، الهیات، منطق او فلسفه شاملی دي»[۱].

په همدې ډول رازی د شری او کوی په باب ارزښتناک کارونه ترسره کړی او په دې برخه کې یې یوه رساله لیکلی ده چې په کراتو مراتو په اروپایي ژبو ژباړی شوی او چاپ شوی ده.

د رازی بل یو مفصل اثر د صفرا د تیږی په باب دی. همدارنګه د قولنج، روماتیزم او نقرس په برخه کې لیکنی لری.

رازی پرته د خپلومفصلو رسالو د طبی کلی مباحثو په باره کې هم آثار لیکلی دی چې شمیر یې ۱۰-۱۲ څخه زیات دی. لکه جامع، کافی، مدخل ملوکی او فاخر څخه یادونه کیدایی شی.

همدارنګه ابی اصیبعه په (عیون الابنافی طبقات الاطبا) کې لیکی چې رازی «لوړ فطرت در لود ، تیزهوش وو عبارتونه یی له ښیکنې ډک و، مهارت یې زیات او نظریې د طب په صنعت او دهغه په مباحثو کې پیاوړی و.

د ابوریحان البیرونی په کتاب کې چې د سیدحسن برنی له خوا لیکل شوی د ابوبکر ذکریا رازی په هکله لیکی «چې د اسلامی طبیبانو په جمله کې یو وتلی شخص و او د درمل جوړولو او طبابت په فن کې یې د دوو سوو لویو او وړو کتابونو په شاو خواکی لیکلی دی، چې د هغه څو آثاره تر مونږه هم را رسیدلی دي».

۱- پوهندوی دوکتور محمد انور ترابی، طب در گسترده تاریخ، ۱۳۸۵ – ص-۱۴۰

د دوو پوهانو (رازی، ابن سینا) په هکله باید وویل شی که چیرته رازی د کار اصالت په عملی طب کې دی، همدا خصوصیت د نظری طب په باره کې د ابن سینا د پاره ربښتونی دی. دا دواړه متبحر عالمان د جادوګرانو مخالف وو .

ابوعلی ابن مسکویه:

نوموړی په فلسفه، طب، کیمیا او اخلاقو کې د آثارو درلووونکی دی. دې هم فیلسوف اوهم مورخ وو په ۹۶۲ کې وفات شوی دی.

مسکویه په علمی مباحثاتو کې د البیرونی پیروو لکه چې ابن خلدون په تاریخ لیکنی کې له البیرونی څخه پیروی کوله.

ابوریحان البیروني:

ابوریحان محمد بن احمد بیرونی خوارزمی د هجری څلورمی پیړۍ د وروستیو او پنځمی پیړۍ د لومړینو د ریاضی سترعالم و چې په ۳۶۲هـ کې په خوارزم کې وزیږید او په ۴۴۰هـ کې په غزنی کې وفات شو.

نوموړی د علومو په بیلابیلو برخو کې د مختلفو کتابونو درلودونکی دی چې شمیریی ۱۱۳ جلدو ته رسیږی چې مختلف مسایل لکه هیئت، طب، کیمیا، حکمت، حساب، فزیکی بحثونه او داسی نورو په باره کې لیکنی کړی دی.

د طبابت له پلوه د البیرونی مشهور کتاب د صیدله «صیدنه» په نوم دی چې د هغه یوه نسخه د علیګړ په مدرسه کې شته دی. دا کتاب د طبابت د لغاتو په باره کې دی چې عثمان الکاشانی تر ۶۰۷ هـ (۱۲۱۱م) وروسته هغه په هندوستان کې ژباړلی دی.

ابوریحان وایي «د صیدنه د کتاب په تالیف کې می د خپلو مشکلاتو د حل کولو په خاطر شیخ ابو حامد بن احمد استهشقی ته مراجعه کوله ځکه چې دی د خپلی زمانی د خپل جنس له ابنا وو څخه د طب د لغت په پوهیدلو کې مستثنی وو».

ابو الحسن احمد طبری:

ابوالحسن احمد طبری د څلورمی هـ.ق پیړۍ له طبیبانو څخه دی. د هغه مشهور کتاب (المعالجة البقراطیه) موجود دی. دغه کتاب په لسو برخو چې د مختلفو ناروغیو درملنه پکې شامله ده لیکل شوی دی.

ابو منصور بخاری:

د څلورمی هـ.ق د لومړیو او ډیر و مشهورو اطبا و څخه دی. دهغه یو کتاب د (غنی و منی) په نوم دی چې دری مقالو کې تنظیم شویدی.

ابو لحجاج:

یوسف بن اسرائیل د اسلامی اطباو له جملی څخه و. دوه ډیر ښه آثار لری چې یو یې د فی ترتیب ادویه اللطیفة رساله او بله یې شرح الفصول البقراط دی.

ابو حرب غزنوی:

د غزنویانو د پنځمی پیړۍ مشهور طبیب دی. ځینی د ده نوم ابو حارث هم لیکلی دی. ابوحرب د غزنویانو په زمانه کې یو تن له طبیبانو څخه و او هغه وخت چې سلطان مسعود ابن سلطان محمود د مزمنی تبی په ناروغتیا باندې اخته و بیا د دغه پوه او حاذق طبیب له خوا معالجه شو. د ده شهرت خورا ډیر لوړ شو.

د ده په باره کې د مطرح الانظار مولف دا راز لیکی: چې ده د سلطان مسعود غزنوی په نامه حفظ الصحی په باره کې یو کتاب تالیف کړی دی.

ابو البرکات بن القفاعی:

یو مشهور طبیب و چې خلیفه الموفق بامرالله ده ته د ابوالبرکات لقب ورکړی دی. ده د سترګو د ناروغیو په علاج کې تخصص درلود او په دې

شق کې د خپلې زمانې د فضلاونه حسابیدلو. ده په مصر کې د ملک عزیز بن ناصر په دربار کې خدمت کړی او په ۵۹۸هـ کال په قاهره کې مړ شو.

ابوبکر بن البدر:

د اومی هجری پیړۍ د مشهورو طبیبانو څخه دی. خاص بیا د بیطاری په فن کې یې پوره مهارت درلود. په مصر کې د ملک ناصر په خدمت کې داخل شو او یو کتاب یی د کامل الصناعتین په نامه یې د بیطاری په فن کې دی د دوو فصلونو اولسو مقالونه مرکب دی، ولیکل.

ابوالحسن بصری:

محمد بن علی یو تن د اسلامی له مشهورو اطباو او متکلمینو څخه و. په بصره کې زیږ یدلی او په بغداد کې یې استوګنه غوره کړې وه او بیایې په تدریس پیل وکړ اوپه ۴۳۶هـ کال هملته مړ شو. د ده مهم تالیفات څلور دی خو نور تالیفات هم لری.

ابوالحسن بن هبل:

علی ابن احمد بن هبل یو تن د بغداد د مشهورو طبیبانو او حکیمانو څخه دی. زیږید نه او نشئت یې په بغداد کې شویدی. د ده اثر په طب کې یو کتاب دی چې څلور ټوکه لری او د المختار په نامه یادیږی. په ۶۱۰هـ کال د ۹۵ کلو په عمر وفات شوی دی.

ابوالحکم المغربی:

عبید اله او وایی عبداله بن المظفر بن عبداله بن محمد باهلی مغربی اندلسی عالم او ادیب و. دی پوهاند په طب او هندسه کې هم مهارت درلود .

ده دلته د سلطان محمود په معسکرو لشکرګاه کې یو سیار درملتون پرانیست چې د دغه درملتون سامان به د څلویښتو او ښانو په ذریعه لیږد یدلو او دی یې طبیب و. وروسته له څو مودی دمشق ته راغی او دلته یې د خپل ژوند په اخیر کې د عطاری دوکان پرانیست چې تر مرګه پوری یې په دمشق کې طبابت کاوه .

ابوالحکم په ۵۴۹هـ کال په دمشق کې مړ شو. دی د اندلس په مرسیه کې په ۴۸۶هـ کال زو کړی. ځینی وایي نوموړی په اصل کې مریې و او په یمن کې زو کړی. د معرفت البیت په نامه یوه ارجوزه لری .

ابوالخیر هبت الله نصرانی:

نوموړی د صاعد بن هبة الله طبیب ورور دی. او هغه دواړه وروڼه په ابن مسیحی مشهور دی. د ده له آثارو څخه الافتضاب دی چې په هغه کې یې دقانون کلیات خلاصه کړی دی. وروسته هغه لامختصر کړی دی او په هغه یې د الافتضاب نوم کیښود. د شپږمی پیړۍ په آخرو وختو کې یې ژوند کاوه.

ابوسلیمان:

داود بن ابن المنی د هجری شپږمی پیړۍ یوتن له مشهورو طبیبانو څخه دی. په اصل کې نصرانی مذهب اوځای یې په قدس کې و.

د ده زامن چې ابوسعید، ابوشاکر، ابونصر او ابوالفضل نومیدل هم له مشهورو طبیبانو څخه وو. دوی دا یوبیه پاچایانو په مخ کې ډیر قدر او عزت درلودل.

ابوالصلت:

ابولصلت امیه بن عبدالعزیز یو تن د اسلام له حکماو او مشهورو اطباو څخه دی. د اندلس د دانیه په کلی کې زیږ یدلی دی او په اشبیلیه کې یې خپل تحصیلات کمال ته رسولی دی. نوموړی په ۵۲۹هـ کې وفات شوی دی. د ده یو لس آثار ثبت دی چې په طب او نورو علوموکی لیکل شویدی.

ابوطاهر بن البرحشی:

موفق الدین احمد بن محمد یوتن د اسلام له مشهورو طبیبانو څخه و او د ابن البرحشی په لقب یې شهرت موندلی دی. نوموړی په اصل کې د واسط دی. او د طب په علمی جنبوکی او همدا راز په حکمیه فنونو کې یې

خورا تام او بشپړ مهارت درلود. د خلیفه مستر شد بالله په زمانه کې یې ژوند کاوه او بیا په ۵۶۰هـ کال کې وفات شویدی.

ابوالعباس سرخشی:

احمد بن مروان د هرات له نامتو طبیبانو څخه و او د ادب النفس کتاب یې چې د ده له مولفانو څخه دی دالمعتصد عباسی خلیفه په نامه تالیف کړی دی. په ۲۸۶هـ کال مړ شوی دی.

ابوعثمان دمشقی:

سعید بن یعقوب د بغداد له معروفو طبیبانو څخه و. د علی بن عیسیٰ وزیر په خدمت بوخت و. دبغداد په روغتون کې چې دنوموړی وزیر له خوا تاسیس شوی و د مدیر په حیث مقرر شو. همدا شان د بغداد، مکی مکرمی او مدینی منوری ټول روغتونونه د ده تر نظارت لاندې و. په عربی ژبه یې ځنی کتابونه او څه نور آثار ترجمه کړی. د جالینوس له آثارو څخه هغه مادی چې اخلاقو پوری اړه درلودلې راغونډی او کتاب یی تری ترتیب کړ. همدغسی د نفس په باره کې یوبل اثر لری.

ابوعلی بن زرعه:

عیسی بن اسحاق یو تن له مشهورو اطبا و څخه و. زیات شمیر د طب کتابونه یې په عربی ترجمه کړی دی. په ۴۴۸هـ کال کې وفات شوی دی. د ده تالیفات شپږ ټوډل شوی او پرته له دغو تالیفاتو څخه ځنی نورې رسالې او ادبیه مقالې هم لری. نوموړی نصرانی دین درلود.

ابوالفدا:

اسماعیل بن علی بن محمود بن عمر شاهنشاه بن ایوب عمادالدین ایوبی د حمات امیر و. په ۶۷۲هـ کال په دمشق کې زیږ یدلی دی او د مصر له ایوبی کهول څخه دی. په فلسفه، طب او د هئیت په علومو کې یې هم خورا ښه معلومات در لود. په طب کې د الکناش او د الموازنی د کتابونو نسبت ده ته شوی دی.

ابوالفرج ابن طیب:

عبداله عراقی یو تن له مشهورو حکما و څخه دی. په منطق او حکمت او نورو طبیعیه علومو او طب کې یې ښه مهارت در لود. د افغانستان له فیلسوف ابن سینا سره معاصر و. د ده د طب د کتابونو به ابن سینا حکیم خورا ډیر تقدیر کاوه په ۴۳۵هـ کال کې وفات شوی دی.

نومورې د عضدی روغتون له اطبا و څخه و. هلته بر سیره پر طبابت د طب د فن تدریس یې هم کاوه. اوله خپلی تدریس څخه یی مشهور اطبا لکه ابن بطلان غوندی اشخاص را وایستل.

نومورې د ارسطو، بقراط او جالینوس پر کتابونو باندې مفصلی شرحی لیکلی دی مهم آثار یې ۳۶ ښودل شوی دی.

ابوالفرج بن القف:

امین الدوله بن موفق الدین یعقوب یو تن د عربو له مشهورو طبیبانو څخه و. نصرانی دین یې در لود. په ۶۳۰هـ کال په کرک کې زیږ یدلی دی. ده له ابن ابی اصیبعه او نورو مشهورو طبیبانو څخه د طب او نورو علومو تحصیل کړی دی. په دمشق او ځینو نورو ښار ونو کې په طبابت بوخت و. د ده تالیفات ۹ ښودل شوی او په ۶۸۵هـ کې وفات شویدی.

ابو قریش عیسی:

د عباسی مهدی خلیفه له طبیبانو څخه و. چې د طب او درملو جوړ ولو په فن کې یې خورا ښه مهارت در لود. په لومړیو وختو کې یې په بغداد کې یو درملتون پرانیست او په دغه وسیله یې خپل ژوند تامیناوه. نومورې د مهدی له خوا د دربار د طبیبانو په ډله کې شامل کړ شو او د دویم طبیب په حیث یې مقرر کړ. او دجرجیس له مرګ څخه وروسته د طبیبانو رئیس مقرر شو. او د ځینو ناروغیو په تداوی کې ځینی لوی موفقیتونه له ده څخه نقل شوی دی، او د ده د عجیبو او غریبو معالجو په باره کې خورا ډیر حکایتونه نقل کوی.

ابو المجد ابن ابی الحکم:

افضل الدوله محمد بن عبداله با هلی د مغرب له مشهورو علما و څخه دی او د مغربی ابن الحکم چې له معروفو او مشهورو علما و څخه و زوی دی. په طب، فلسفه، ریاضی او نورو علومو او موسیقی په فن کې په خپله زمانه کې وتلی او یو غوره سړی و. نوموړی د عادل نورالدین محمود بن زنګی رئیس الاطبا په توګه مقرر شویدی. د لوی روغتون ریاست چې نوموړی پاچا له خوا تاسیس شوی و همدغه سړی ته وسپارل شو. د ۶۵۰ کال په دمشق کې مړ شو.

ابومنصور موفق هیروی:

موفق بن علی هروی د تاریخی له نظره د درمل پیژند لو لومړۍ کتاب یې لیکلی دی چې هغه یی په ۹۷۵م کې سر ته رسولی دی. دغه کتاب الابنیه عن حقایق الادویه په نامه یاد یږی چې د هیجا یی حروفو په ترتیب یې په فارسی ژبه لیکلی دی.

ابو منصور هغه سلطان منصور بن نوح سامانی پادشاه ته هدیه کړی دی. په دې کتاب کې ۵۸۵ ډوله درملونه توضیح شوی دی چې دا د هندی، ایرانی، سریانی او یونانی درملو یوه مجموعه ده. یوه خطی نسخه یی په، ویانا کې ساتل کیږی او شاعر اسدی په کال ۱۰۵۵م کې هغه بیالیکلی دی.

ابو منصور هند ته هم تللی دی او هندی طب یې په هغه ځای کې زده او تحصیل کړی دی او د هغه یوه عکسی نسخه د ایران د معارف په وزارت کې موجوده ده.

ابویحیی مروزی:

د بغداد مشهور طبیب دی. ده د ارسطو د لومړۍ او دویم انالو طیقا کتابونه تفسیر کړی دی.

ابی فتح هروی:

د عوفی په قول د ده نوم او کنیت ضیأ الدین عبدالرافع ابن ابی فتح هروی دی. ده په علم لغت او طب کې ښه مهارت در لود. د ژوندانه زمانه

يې د خسرو ملک سلطان غزنوی په دربار کې تيره کړې ده او ښه موفقيت يې در لود.

احمد بن علی:

ابن ابراهيم ابن الزبير الفسانی الا سوانی المصری چې په رشيد ملقب او کنيه نوم يې ابو الحسين و. د طب په چارو پوه او د نجوم مقنن و.

اسحاق بن سليمان اسرائيلی:

د ډيرو ښو طبيبانو څخه يو شخص او سر بيره په ډيره پوهه چې طب کې يې در لود يو منطقی او بليغ عالم او د ښو تصنيفونو او لوړ همت خاوند و.

د امام ابو محمد عبيداله مهدی د افريقا د پاچا خدمت يې د طبابت په فن کې په غاړه واخيست. له سلو کالو يی زيات ژوند وکړ او متأهل نشو.

اسحاق ابن سليمان اسرائيلی:

ابو يعقوب اسحاق په ۳۲۰هـ ق کې مړ شوی دی. يهودی فيلسوف او طبيب و چې په مصر کې زيږ يدلی دی. دوه سوه کاله يې عمر کړی او لومړنی سړی و چې يهوديان يې د يونان علم او فلسفی ته جلب کړ. د هغه آثار په مختلفو ژبو ترجمه شوی دی.

امام فخرالدين رازی:

امام فخرالدين رازی په (د روژی د مياشتی په ۲۵ د هـ.ق ۵۴۴) کال کې سترګې نړۍ ته بيرته کړی او په ۶۰۶هـ.ق کې يې له جهانه سترګی پټی کړی دی.

نوموړی د مطالعاتو په ترڅ کې د طب علم هم زده کړی دی او په دې څانګه کې يې پوره شهرت در لود.

د ده يو کتاب چې «د طب مسايل» تر عنوان لاندې دی او دوهم کتاب يې چې ندی تمام شوی «الجامع الکبيرفی الطب» عنوان لری. دريم

کتاب یې چې هغه هم ندی تمام شوی «التشریح من الراس الی الحلق» نومیږی. او بل کتاب یې د نبض په باره کې دی.

نومړی د کیمیا په څانګه کې هم شغل در لوده مګر په دې برخه کې ګټوری نتیجی ته نه دی رسیدلی.

قفطی ویلی دی «پر ده اعتراض شویدی چې ده د کیمیا د کار شوق کړی او په دې کې یې زیاتی پیسی هم لګولی دی خو څه ګټه یې تر لاسه نه کړه»[1].

ابو عبدالله محمد فخر الدین رازی په کال ۱۱۴۹م د ری په ښار کې دنیا ته راغلی دی او په ۱۲۰۹ م په شپیته کلنی وفات شویدی.

اسحاق بن عمران (طبیب):

اسحاق بن عمران یو مشهور طبیب او په بغداد کې زیږیدلی دی. دی ډیر پوه طبیب و او په تشخیص او درملنه کې یې قوی لاس در لود. او نزهة النفس کتاب او دالمالیخولیا، فصد و نبض یې داسی آثار یې تالیف کړ چې سابقه یې نه در لودله. د ده نور مولفات د ادویه مفر ده، کتاب عنصر و التمام فی الطب، په استسقا او د هغو شیانو په توضیح کې چې نورو هغه د ناروغیو د شفا سبب ګڼلې مقالې دی. همدارنګه نور شپږ تالیفات هم لری. دی د دریمی پیړۍ په وروستیو کې وفات شویدی. نومورې د امیر زیاة اله له خوا بې موجبه په بې رحمۍ سره وینه یی استیل شوی او په دار یې زوړند کړی دی.

انطاکی داوود بن عمر الضریر:

د عربو د علما و او د طب او ادب د پوهانو څخه یو تن و چې په انطاکیه کې زیږیدلی دی. څرنګه چې په سترګو ړوند و نو په ضریر ملقب و. د خپلې زمانې رئیس الاطبا شو.

۱- علی محمد حسن العماری، فشرده شرح حال و آثار امام فخرالدین رازی، ۱۳۶۷، ص-۶۰-۶۷

په پای کې مکی ته لاړ او تقریباً وروسته له یو کال ځخه په ۱۰۰۸-۱۰۰۹م کال کې هلته وفات شو. تقریباً د دولسو په حدود و کې مهم تالیفات لری.

اوحدالزمان:

ابو البرکات هبة اله بن علی بلدی د عربو نامتو طبیبانو ځخه و. په بغداد کې زیږیدلی او عباسی خلیفه مستنجد باله په خدمت کې په طبابت بوخت و. په طبابت کې ښه مهارت در لود او ښې مجربې دواګانې به یې خلکو ته ور کولې. ډیر تالیفات لری چې ډیر مشهور یې شپږ ښودلې شوی دی.

ایلاقی:

محمد بن یوسف ایلاقی په شرف الزمان معروف دی. هغه طبیب و چې معروف کتابونه یې دری ښودل شوی دی.

بختیشوع:

په سریانی کې بخت عبد ته وایی او یشوع د حضرت عیسیٰ نوم دی. نو د دی کلمی معنی عبدالمسیح دی. بختیشوع د مسیحی کورنۍ نوم دی چې اصلاً شام او جندی یا پور یا کند شاپور (جندی شاپور) کې او سیدل. له دې کورنۍ ځخه ډیر طبیبان را ووتل. دا نوم د هغو په واسطه چې ذکر یې په روښانه خط د اسلام د تمدن په تاریخ کې راغلی دی شهرت وموند.

په نهمه ، لسمه او یولسمه پیړۍ کې له دې کورنۍ ځخه په طب کې اوه تنه نامتو کسان پیدا شول او ټول دبغداد په دار الخلافه کې مشهور شول. دا اوه تنه عبارت دی له جرجیس بن بختیشوع، بختیشوع بن جرجیس، جبرائیل بن بختیشوع، بختیشوع ابن جبرائیل، عبداله ابن بختیشوع، جبرائیل ابن عبداله او عبیداله بن جبرائیل. د دغه کورنۍ غړي طبابت یې له منځنی آسیا (جندی شاپور) ځخه اعرابو ته او له هغه ځایه اروپا ته انتقال کړی دی.

ربیع:

ربیع ابن احمد اخوینی یا اجوینی بخاری چې د ابوبکر محمد بن ذکریای رازی شاګرد دی نومورې د (هدایت المتعلمین فی الطب) کتاب مولف دی.

بدرالدین:

حکیم بدرالدین مظفر ابن قاضی مجدالدین عبدالرحمن ابن ابراهیم د اومی پیړۍ له طبیبانو څخه دی. دې په دمشق کې لوی شوی او هلته یې د طب فن ته ملاتړلی او دا فن یی له حکیم مهذب الدین عبدالرحیم بن علی څخه زده کړی دی او ژر تر ژره یې عملی او نظری تجربې په طب کې حاصل کړل. خپل وختونه به یې د طبی کتابونو او فلسفی کتابونو په لوست کې تیرول او پر بله پسی دخپل استاد حکیم مهذب الدین ملازم و.

بدرالدین د رقبه په روغتون کې د طبابت په شغل بوخت شو. بدرالدین د ډیر علم خاوند و. له همدی کبله یې څو موده له طبابت څخه لاس واخسیت او د فقی زده کړې ته متوجه شو.

مقالت فی مزاج الرقه، کتاب مفرح النفس او کتاب الملح فی الطب د ده له آثار وو څخه دی.

ثابت بن قره:

ثابت ابن سنان ابن ثابت ابن قره صابی حرانی په ابی الحسن باندې مشهور د خپل وخت یو ښه طبیب، مورخ او ادیب و. زیات تالیفات او ترجمې لری چې د ده آثار له سلو ټوکو نه زیات ذکر شوی دی. دهغه تخصص د طب په څانګه کې دی خو په نورو علومو کې زیاتې ترجمې لری.

دهغه ذخیره کتاب ډیر شهرت لری چې قفطی او ابن اصیبعه دهغه معجزی په طبابت کې ډیر مطالب لیکلی دی. دغه کتاب ۳۱ بابونه لری.

د ده یو بل کتاب هم د شام او مصر د خبرونو په باره کې په یو جلد کتاب کې لیکل شوی دی. دمختصر الدول د کتاب مولف وایي چې ثابت په طبابت باندې ډیر ښه پوهیدلو او د بغداد روغتون رئیس و.

داکتر لوکرک د ثابت بن سنان په باره کې وایي چې ده طبی روغتون کې د بقراط او جالینوس د بنوونو په نسبت تدریس کاوه. دهغه یوه لیکنه د یادونې وړ ده چې لیکی.

د زړو انسانانو لپاره تر ټولو مضر د بنه آشپز او بنایسته ملګری لرل دی. ځکه لومړنۍ هغه ډیر خوراک ته هڅوی چې عاقبت ناروغی منځ ته راوړی او دویم انسان عشرت ته را کاږی چې په نتیجه کې زوړ توب منځ ته را ولی. پس پوه شه چې د جسم سلامتی لږه غذا پوری تړلی ده او د روح سلامتی د ګناهونو څخه لری والی پوری ارتباط لری. د زړه بنادی د تشویش څخه په لری والی کې مینځ ته راځی او د ژبی د استراحت د باطلو خبرونه کولو نه مینځ ته راځی.

ثقفی:

حارث بن کدة بن عمر بن علاج ثقفی د عربو مشهور طبیب د ثقفی له قبیلی څخه دی. حارث د طبابت د فن د زده کولو لپاره ایران کې واوسید او حاذق طبیب په حیث مشهور او د ډیر مال خاوند شو.

جبرائیل:

جبرائیل د بختیشوع زوی، ګندیشاپور اوسیدونکی، د شامی نسطوری مسیحی کورنۍ څخه د عباسی زمانی مشهور طبیب دی.

جبرائیل په ۲۱۳هـ او په ۸۲۸م کال کې وفات شو او په مدائن په دیر سرجیوس کې بنخ شو. د ده تالیفات عبارت دی له: په خوراک او څکاک کې یوه رساله چې هغه یې د مامون دپاره و لیکله، د منطق په صناعت کې المدخل کتاب، په طب او کناشه کې یوه لنډه رساله، د بخورو په صنعت کې یو کتاب چې د مامون په امر یې تالیف کړ.

جرائیل بن عبداله:

جبرائیل بن عبداله بن بختیشوع چې یو ماهر طبیب و. نوموړی په یو ځای کې پاتی نشو ځکه د امیرانو او پاچایانو په درملنه کې بوخت و. معهد الدوله هغه یې اسلامی دایرة العارف وباله. نوموړی په ۳۹۶هـ د رجب د میاشتی په اتمه وفات شو.

جرجانی (سید اسمعیل جرجانی):

ابوالفتح یا ابو الفضایل زین الدین یا شرف الدین اسمعیل بن حسین بن محمد بن احمد لحسینی الجرجانی د اسلام له مشهورو طبیبانو څخه و. په ۴۳۴هـ کې زیږ یدلی او په ۵۳۰هـ کې مړ شوی دی.

دې په طب کې د بن ابی صادق عبدالرحمن بن علی بن احمد بن ابی صادق نیشاپوری او د مشهور طبیب ابن سینا شاګرد و. جرجانی د علاوالدین خوارزم شاه دربار کې پوره قدر او عزت در لود. ده په طب کې یو کتاب تالیف او هغه یې خوارزم شاه ته اهدا کړی دی.

نو لدی کبله دغه کتاب خوارزم شاهی ذخیره کښل کیږی. دغه اثر په ۵۰۴هـ کې لیکل شوی دی چې ۱۴۰۳ مخو نه لری او د ښو کتابو څخه تشکیل شوی چې ۵۷ مقالی او ۱۱۰۷ فصلونه لری. د ده یوه قلمی نسخه په ملی آرشیف کې او بله نسخه یې د انګلستان کمبرج پوهنتون کې موجود ده.

داکتر محمود نجم آبادی لیکلی چې له پورتنی تالیف څخه پرته جرجانی دوه نور طبی تالیفونه لری.

همدارنګه جرجانی په فارسی ژبه اعراض طب، یادګار د درملو په باره کې، د حفظ الصحی په باره کې دی.

جـــرجیس:

جرجیس بن بختیشوع د عباسیانو د خلافت د دربار یو مشهور طبیب و. په طبابت کې د ده پوهه او مهارت د ده له معالجو څخه ښه څرګند یږی. د عباسیانو خلیفه منصور یې تداوی کړ چې ډیر شهرت یې پیدا کړ. ابن ندیم وایی چې جرجیس له تالیف او ترجمې سره مینه در لود چې د منصور لپاره یې څو کتابونه له یونانی په عربی ترجمه کړل، همدارنګه یو شمیر کتابونه یې په سریانی ژبه هم تالیف کړل چې له هغی جملی څخه الکناش کتاب یې تر ټولو مشهور دی.

جیش:

د دمشقی حسن زوی یو مشهور مترجم او طبیب و چې له یونانی او سریانی څخه یې په عربی ترجمه کوله. د جیش له ترجمو څخه یوه هم په عربی سره د بقراط د عهد ترجمه ده او بل د الماء، و ا لهواء د کتاب تفسیر دی. بر سیره پر دی ۳۶ کتابونه او مقالې لری.

حاجی پاشا ایدنی:

د سلطان با یزید عثمانی د دربار طبیب و چې د ایدن په ښار کې زیږ یدلی دی. د مصر په روغتون کې مدیر تاکل شوی دی او بیرته ایدن ته راغلی او د الشفا کتاب یې د محمد بیګ په نامه ولیکل او هم په طب کې په ترکی ژبه د تسهیل په نامه یو کتاب لری چې دري برخې لری.

حـرانی:

احمد د یونس زوی د اندلس د نومیالیو او مشهورو طبیبانو څخه و. ځنی داسی شربتونه او معجونونه یې په ډیر ښه ترتیب ترکیب کاوه چې دعوامو د استفادې وړ وګرځیدل حتی لس تنه درمل جوړوونکی یې استخدام کړل اوپه کار یې و اچول. بیوزلان او ضعیفان یې وړیا معالجه کول او د ناروغیو په تشخیص او علاج کې یې خورا ډیر شهرت وموند.

خویی تو:

چینایی طبیب خوی تو یا خواتو (۱۱۲-۲۱۲م):

ناروغانو ته یې د بیهوشۍ مواد و څخه په عملیاتو کې ګټه اخیستله. د عملیات څخه مخکې ناروغ د دغو مواد و د خوړلو په اثر خپل احساس له لاسه ور کولو.

سابـور:

سابور د ابن سهل زوی چې ۲۵۵هـ.ق کې مړ شوی دی. نومړی د جندی شاپور روغتون په سر کې و. د قرابا دین کتاب او الکبیر کتاب او نور کتابونه له هغه څخه پاتې دی. چې مشهور اثر قرابا دین دی.

ګوهــری:

سید صدیق د سید عثمان زوی په ۱۳۰۴هـ ق کال په بلخ کې زیږ یدلی او څه موده یې د زیاتې زده کړې د پاره په مزار شریف کې تیره کړی ده. په طب، فلسفه، حکمت او ادبی علومو کې یې ښه لیاقت وموند.

عبدالرافع هیروی:

ضیأ الدین عبدالرافع ابن الفتح هیروی د افغانستان د شپږمې پیړۍ د وروستیو وختونو کې ژوند کړی، په طب او لغت کې هم استاد و. دې د جلالیه نومی رسالې مولف دی د غزنوی پاچا خسرو ملک ته یې اهدا کړی دی.

علی بن ربن طبری:

علی بن ربن طبری د خزر د بحیری د جنوبی سواحلو د یوه ولایت اهل دی. القفطی په (۲۳۱ مخ کې) له ده څخه په لنډه توګه یا دونه کوی او وایي چې: دې یهودی و او کله چې د عباسی خلیفه خدمت ته راغلی اسلام یی قبول کر.

نوموړی په ۸۵۰م (۲۳۶هـ) د خپل معروف اثر چې «فردوس الحکمه» نومیده د طب او طبیبانو د بحثونو په باره کې و په تکمیدلو بریالی شو. دا عالم د محمد بن ذکریای رازی استاد دی. فردوس الحکمه ۵۰۰ مخونه لری په اوو نوعو، ۳۰ مقالو او ۳۶۰ فصلونو، باندې ویشل شوی دی. نوموړی هیپوکرات، ارسطو، جالینوس، یوحینابن ما سویه او حنین بن اسحاق ته اشاره کوی او د هغوی آثار د خپل کتاب د مطالبو مراجع او مأخذ بولی.

د دی کتاب اهمیت له دی کبله دی چې د موجوده لرغوني بشپړ طبی آثارو او د عربو د زمانې له باقیمانده څخه دی.

علی بن العباس:

د ده اثر کتاب الملکی نومیږی چې د «استفان حکیم» له خوا ترجمه شویدی او میشل دو کاپلا Michael do capella پر هغه شرح لیکلی ده او په ۱۲۵۳م کې په لندن کې چاپ شوی دی.

القفطی (۲۳۲مخ) د ده په خصوص کې لیکلی دي: «... دا اثر یو ډیر لوړ او برجسته اثر دی او یوه ګټوره، سفینه ده چې علم او عمل دواړه پکې را ټول شویدی او ښایسته ډول تنظیم شوی دي».

دې اثر خاص شهرت او محبوبیت وموند او همدارنګه د بوعلی سینا د قانون د تالیف تر وخته پوری دعمومو د مراجعی مواد وو. او قانون د دې سبب شو چې «الملکی کتاب» هیر شی. دغه کتاب د عملی طب له مخی پیاوړی دی او قانون د نظری طب له پلوه غښتلی دی. دهغه عربی متن تقریباً څلور سوه زره لغتونو په شاه خوا کې لری.

شل مقالې چې هره مقاله په څو فصلونو مشتمله شوی ده. د دې عالم توصیی په وروستی فصل په روغتون کې داسی راغلی دي: «هغه چارې چې د دې حرفې په محصل فرض او واجب دی. چې دې باید مرتباً روغتون او خسته خانه ته سر ښکاره کړی او د هغو د اوسیدونکو له وضعی، حالاتو څخه کلکله پاملرنه اومرافبت وکړی.

د طبیب دا حضور او څارنه باید د طب د ډیرو ماهرو استادانو او پوهانو په ملګرتیا تر سره شی. باید له ناروغانو څخه د هغوی د حالت په اړوند پوښتنې وکړی. او هغه علایمو چې په هغوی کې بروز کوی د وخت له نظره تیر کړی. او په پام کې دی ونیسی چې د دې علایمو په باره کې یې څه لوستلی دی اوله هغو څخه کومه یوه یې د مطلوب بدلون نښه او کومه یوه یې د نامطلوب تغییر علامه ده.

که چیرته دا دستورونه په کارو اچوی په خپل فن کې به لومړۍ او ممتازۍ درجې ته ورسیږی ځکه هغه څوک چې وغواړی بشپړ طبیب شی په کار دی چې دا دستورو نه په بشپړ ډول رعایت او پخپله د هغه څخه ځان بلد کړی چې په پورتنیو دستورونو کې می ویلی دی او هیڅکله هغه هیر نکړی. که چیرته داسی و کړی نو معالجی یې په بری پای ته رسیږی او خلک پرده باور او د ده په نسبت مساعد نظر نیسی، او دې هم د هغوی محبت ځانته را جلیبوی او نیک شهرت تر لاسه کوی او د دې په شرح کې د هغوی د ګټې او استفادې څخه څه شی له لاسه نه ورکوی او پاک خدای ډیر ښه پوهیږی».

عزت مزاری:

نوم ملا عزت اله بن ایشان طوره بن خواجه خان دی او د مزارشریف په ښارکی زیږ یدلی دی. د عالی زده کړی د پاره بخارا ته لاړ. د حکمت او طبابت له زده کړی نه وروسته خپل هېواد ته راستون شو او په تدریس یې پیل وکړ. په کال ۱۳۲۲هـ.ق کې لدی نیمګړۍ دنیا څخه سترګې پټې کړی.

قسطا بن لوقا البعلبکی:

د حنین دلسمی پایی مشهور ترجمان او زیاتره اختصاص یی د طب په علم کې و. ده د طب او نورو علومو یو شمیر کتابونه له یونانی څخه په عربی ترجمه کړی چې پنځه اثره په بر کې نیسی قسطا پخپله هم په مختلفو علومو کې تالیفونه در لودل چې یو کتاب یې د الفرق بین النفس و الروح دی چې اوس هم شته دی.

محمد حسین (نور بخش):

محمد حسین ابن میر قوام الدین په هرات کې طب زده کړ، په طب کې د زیاتو نظر یو او اطلاعاتو خاوند دی او د یو لړ ناروغیو نومونه یې هم را وړی دی. د خلاصة التجارب په نامه د یو کتاب مولف دی. نومورۍ طب

پوه د خونی اسهال له کبله په ۸۸۰هـ کال وفات شوی دی. ده پخپل کتاب د ډول ډول ناروغیو په برخه کې خصوصاً د توری توخلی د شیوع په هکله چې دوه ځلی هرات کې شیوع پیدا کړی او تداوی یې هم ده او هم یو هندی طبیب تجویز کړ.

همدارنګه د سفلیس د ناروغی او درملنې په هکله مفصل معلومات ور کړی دی.

مهذب الدین:

دمشقی د سترګو داکتر په ۶۲۸هـ کال کې مړ شوی دی. نومورې په طب، حکمت، ریاضیاتو، کې ښه لاس در لود او په داکتری کې یې لوړ مقام درلود د دمشق په لوی روغتون کې وټاکل شو. دوه تالیفات لری.

نصیر الدین طوسی:

ابو جعفر نصیر الدین محمد ابن حسن ابی بکر د ایران خورا نامتو پوه او عالم دی چې په طوس کې زیږ دیلی دی. نومورې د طب، اخلاقو، ریاضی، او منطق په علومو کې استاد و او په دی برخه کې ډیر تالیفات لری او وایي چې ۱۳۰ کتابونه او رسالې تالیف کړی دی، چې مشهور یې نهه دی. په کال ۲۷۶هـ.ق کال کې وفات شوی دی.

نظامی عروضی:

ابوالحسن نظام الدین احمد ابن عمر ابن سمرقندی چې په نظامی عروضی سره مشهور و. د شپږمی هجری قمری پیړۍ له مشهورو شاعرانو او لیکوالو څخه دی. د ده چهار مقاله نومی تالیف د دری ژبی خورا غوره اثر دی.

نومړی په طب او نجوم کې هم تکړه عالم و او د شپږمی پیړۍ په دوهمه نیمایي کې مړ شوی دی.

نجیب الدین سمرقندی:

نجیب الدین ډیر پوه طبیب و چې مشهور اثر یې «الا سباب و المالومات» دی. نومورې د چنګیز په حمله کې (۶۱۰هـ.ق) چې پر هرات یې وکړ هم په قتل ورسید.

څلورم څپرکی

په نویو پیړیو کې د طبابت پرمختګ

د منځنیو پیړیو څخه را وروسته پیړیو ته نویو پیړیو په نامه یادوی چې ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹ او ۲۰ پیړۍ په بر کې نیسی. ۱۹ او ۲۰ پیړیو ته معاصری پیړۍ (مدرنی پیړۍ) ویل کیږی او په نویو پیړیو کې ۱۵ او ۱۶ پیړیو ته د رنسانس دوری پوری تړی.

د نویو پیړیو یا د پانګوالی د صنعت لومړنۍ نښانی حتی په ۱۴-۱۵ میلادی پیړیو کې د مدیترانې د بحیری د غاړی په ښارونو کې رامنځ ته شوی. خو د پانګوالۍ دورې وده په اروپا کې د فیودالی ټولنې په خپټه کې په ۱۶ میلادی پیړۍ کې پیل شوه.

د مولده نیروګانو د پراختیا او تکامل، د ماشینونو او پیچلی میکانیزم رامنځ ته کیدل د مانوفکتورونو پرځای د فابریکو او کارخانو او د صنعتی ورکشاپونو د ایجادیدلو په اثر د کپیتالیزم د جوړښت د منځ ته راتلو باعث شول.

همدارنګه د اندیشې ازادی، د منځنیو پیړیو د دینی مسایلو اصلاح، د انسانی روابطو پراخوالی، د چاپ اختراع او داسی ډیرو عوامل د علمی طبابت د رشد زمینې برابرې کړې.

د ختیځی ملکونو طب او د هغو تجربی د طبابت د علم په رشد کې ډیره زیاته مرسته وکړه. د ابن سینا آثار د اروپا په پوهنتونونو کې د توجه وړ وګرځیدل او د ۱۸۰۰ تر ۱۸۵۰ میلادی کلونو کې د طب علم په اروپا کې شکل ونیو. په لومړیو کې زیاته توجه ښه پیژندنې او د ناروغیو طبقه بندی وه.

د منځینو پیړیو څخه وروسته طبیبانو د مسلکی (حرفه یي) ډلو تشکیل ته شروع وکړه او د علمی طبابت د اساساتو د پرمختګ سره د خلکو

عمومی عقیده طبابت اړخ ته او د دغې حرفې خاوندانو ته زیات شو. دغه تحول هغه وخت منځ ته راغی چې طبی هئیت نظری پوهې سره مجهز شو چې د حرفی د اقتدار اساس منځ ته راغی او د اطباو لاس رسی دغو اطلاعاتو ته، هغو ته په مسلک کې تسلط او د درملنې لپاره د عمل آزادی ور په برخه کړ. او په تدریج سره دغه امکان پیدا شو چې ناروغ وکولای شی طبیب د غیر طبیب سره فرق کړی. نوی طبابت د لرغونی یونان او د منځنیو پیړیو طبابت سره ځنی ځانګړتیاوی لری. نوی طب تجربی علومو باندې اتکا لری او مسلکی اسقلالیت لری.

نوی طبابت یو وګړنیز سازمان دی، چې طبیب ته ثابت نقش ورکوی او کله چې طبیب خپل علم د ناروغ درملنې ته په کار یوسی، د هغه څخه حمایت کوی.

سره د دې چې د طبابت عمومی زده کړه د بقراط، ابن سینا او ډیرو نورو پواسطه شکل ونیو او د خاص هویت څښتن شو، خو هغه واقعی تحول چې د طبابت په نوی عصر کې لکه د میکروب او واکسین کشفیدل او په خاصه توګه د پاستور علمی فعالیتونه او نور بنیادی اکتشافات ایجاد شول. هغه واقعیتونه چې د طبابت لاس ته راوړني یې بل ډول کړل او ډیر شیان چې واقعیت تصور کیدل باطل شول، د عمر طول زیاد شو او د ناروغانو جسمی او روانی زیاد دردونه التیام وموند.

د X د وړانګی او د اسکنر Scanner د دستګاوو څخه استفاده د انسان د سلامتی لپاره د اطباو او د طبی تخنیک محققینو توانایې او قدرت زیات شو. په دغه دوره کې د پوهې ډیره زیاته برخه چې د علوم او فنونو پیژندلو کې اهمیت درلود د محققانو له خوا د ناروغیو څخه مخنیوی او درملنه په ډیر سرعت سره حاصل شو. لازم و چې د نورو علومو څخه د طبابت په علم کې د استفادی وړ وګرځی، لازم رشد پیدا کړی، دا ځکه بې له هغو څخه د انسان د بدن پتالوژی پیژندنه غیر ممکن و.

د رنسانس د دورې د پیل سره چې دوه نیمې پیړۍ په حدودو کې دوام وکړ په پنځلسمه پیړۍ کې مانوفکتورونو دستګاوی ایجاد شول چې تولید زیات شو او تجارت رونق ونیو. طولانی مسافرتونه نړۍ شاوخوا کې نوی بازارونه څرګند شول او راکړه ورکړه لیرې ځایونو ته شروع شو نوی ځمکې کشف شوی چې د دی له برکته د درملو زیرمې لازیاتې شوی. د چین او هند څخه درمل، تریاک، کافور، صمغ او نباتی درملونه اروپا ته وارد

شول. د امریکا د کشف څخه وروسته د ګنه ګنه پوستکی، دالش لرګی، د چلپا ریشه، د کوکا میوه او داسی نور د درملو زیرمې زیاتې شوې.

د پنځلسمی پیړۍ په نیمایي کې د چاپ اختراع د لوستلو لپاره د خلکو او زده کوونکو تعداد زیات شو. کله چې بیزانس تسلط د ترکانو له خوا صورت ونیو د روم علماو او پوهانو دسته جمعی مسافرتونه غرب ته پیل کړل او د لرغونی یونان او ختیځ تمدن اروپا ته انتقالیږی او د رنسانس یعنی د حیات تجدید په اروپا کې شروع کیږی او د کلیسا په مخالفت سره سره پوهانو نوی کشفیاتو باندې بریالی شول.

په نویو پیړیو کې نوی علوم لکه تحلیلی کیمیا، فیتوشیمی، د دوایی موادو عضوی سنتیز، مکروبیولوژی، شیموتراپی او داسی نور منځ ته راغلل چې پر طبابت یې ژوره اغیزه وکړه.

د ۱۸ پیړۍ په وروستیو کې د هافمان په واسطه د تداوی نوی تیوری د خالصو دوایی موادو د کوچني دوز په واسطه منځ ته راغله، په دې ډول یې د هومیو پاتی اساسی پرنسیب ایجاد کړ یعنی ناروغی د درملو په کم دوز سره تداوی کیدل؛ چې لوړو دوزونو په سالمو اشخاصو باندې مشابه تاثیر غورځاوه.

د پانګولۍ په ظهور سره د کیمیا او فارمسی په وده باندې لوی تاثیر پریوت چې د پانګولۍ په لومړنیو مرحلو کې د درملتونونو پوری مربوطو مسایلو په چټکتیا سره پراختیا وموندله. په دې وخت کې د درملتونونو مطلق اکثریت د هغه عصر په مجهزو کیمیاوی لابراتوارونو سنبال شوی وو.

د درملتون کارمند زیاتره د تجربی خاوند و، درمل جوړوونکی او کیمیا پوهان و او زیاترو پوهانو خپل علمی تحقیقات په درملتونونو کې پیل کړل چې دغه درملتونونه په علمی مرکزونو بدل شول لکه په کال ۱۵۸۴م د فلورانس دلاسکای په درملتون کې د دیلاکروسکا Dellacrusca اکادمی او د پاریس د ژافری په درملتون کې د روګال دوسیانس Rogale des sciences د علومو اکاډمی تاسیس شو.

د فیتوشیمی په وده او تکامل کې د سویدنی درملتون مالک کارل ویلهم شیلی Schelle ۱۷۴۲-۱۷۸۶م ستر کارونه سرته رسولی دی او یو شیمر مواد یې له طبی بوټو څخه لاس ته راوړل. نوموړی پنځوس غوره کشفیات سرته رسولی دی.

د شیلی سره په عین وخت کې په انګلستان کې پریستلی هم اوکسیجن کشف کړ. د شیلی فعالیتونو د څیړنو نوې طریقې رامنځ ته کړې او له نباتاتو څخه یې د ځانګړو موادو استحصال او د هغوی د خواصو په باره کې مساعد شرایط منځ ته راوړل.

مارګراف ۱۷۰۹-۱۷۸۲م د فوسفور د استحصال په لاروچارو کارو کړ، نوموړی د کیمیاوی څیړنو په پروسه کې بې له مکروسکوپ څخه استفاده وکړه.

«د درملو جوړولو علمی دوران د نولسمی پیړۍ له لومړنیو څخه پیل شو. د لوازیه (لاوازیه) Lavoisier له زمانې څخه چې د شیمی بنسټونه یې کیښودل او تردی وروسته د درمل جوړولو علمی سرحد پیل شو»[۱].

تردی وروسته یوه داسی مرحله شروع شوه چې مجهولات یو یو له منځه لاړل او د عناصرو د پیژندنی خو اته نوی دروازی بیرته شوې لکه چې د یو درملتون مالک د وکیلن Vauqulin (۷۶۳- ۸۲۹م) په نوم په پاریس کې د درمل جوړولو د ښوونځی مدیر چې په ۱۸۰۳م کې تاسیس شوی و، تر ۲۰۰ زیات کیمیاوی فعالیتونه سرته ورسول.

کورتوا Courtois (۱۷۷۷-۱۸۳۶) یو د یې چې په طبابت کې یې مهم نقش درلود کشف کړ. همدارنګه د یو شمیر کیمیاوی مرکباتو د تولید میتودونه یې وړاندی کړل.

بوسی Bussy مګنزیوم کشف کړ.

په کال ۱۸۰۳م دروسن یا شارل دیرازی Derosre (۱۷۸۰-۱۸۴۶م) په درملتون کې د مورفین او نرکوتین مالګې کشفې کړې او له ګنو (نیشکر) څخه یې د شکرې د استحصال په میتود کاروکړ.

سوبیران درمل جوړونکی په کال ۱۸۳۱ کلوروفورم کشف کړ او د هغه خواص یې هم ولیکل.

درمل جوړونکی انتون بوخی (۱۷۲۸-۱۸۰۴م) د الکولو د غلظت د ټاکلو لپاره اریو متر جوړ کړ او د نوشادرو د تولیدولو میتود یې لاس ته راوړ.

۱- داکتر محمود رفیع زاده، دارو های جالینوس، ۱۳۴۰ ص-۲

پوځی درمل جوړونکی لوبیر کیمیاوی څیړنی د کنین د بوټو په ریښو پرمخ بوتلی او د لومړۍ ځل د پاره یې په فرانسه کې د سلفوریک اسید د تولید فابریکه تاسیس کړه.

پوځی درمل جوړونکی کوانتو Cavento له ایرو او د روغیاتو د اضافی موادو څخه د صابون د استحصال میتود میدان ته راویست او درمل جوړونکی پلیت Pilletier سره یې یو ځای د خپل ژوند په وروستیو وختونو کې یوشمیر الکالوئیدونه کشف کړ.

د المانی درملتون مالک سرتیوریز په اوپیوم څیړنې وکړې او په کال ۱۸۱۷ کې یې الکالوئید مورفین له تریاکو (اپین) څخه استحصال یی کړ.

المانی کلاپ روت Klaproth (۱۷۴۳-۱۸۱۷م) یو اثر تالیف کړ چې په هغه کې یې یو لړ عناصر کشف کړی وو.

درمل جوړونکی مور (۱۸۰۶-۱۸۷۹) یو لړ سامان آلات یې د درملو د انالیز لپاره کشف کړ او د کیمیاوی حجمی انالیز هستونکی دی.

درمل جوړونکی سیګوئین د کنین پر پوستکی څیړنې اجرا کړې او د کنین درمل یې کشف کړ.

یوستوس لیبیخ (۱۸۰۳-۱۸۷۳) عضوی انالیز د میتود ایجادګر دی.

د علمی طبابت نوی استقامت ورکوونکی بنسټ ایښودونکی چې د طب په تکامل او د نولسمی پیړۍ په انکشافاتو یی لوی تاثیرو غورځاوه لویي پاستور (۱۸۲۲-۱۸۹۵)، جوزف لیستر (۱۸۲۸- ۱۹۱۲) او پاول ایرلیخ (۱۸۵۴-۱۹۱۵) دی.

د پاستور او د ده د شاګردانو کشفیات چې طب او جراحی ته یې په بشپړه توګه تغییر ورکړ په درمل جورولو یې هم پوره اغیزه کړه، لکه چې مکروب یی د زیاتو ناروغیو په منځ ته راوړلو (د ناروغیو عامل) کشف کړ. پاستور د لومړۍ کرت د پاره په لومړۍ ځل د باکتریاو رول د ډیرو ناروغیو د مرګ په حیث په خپلو څیړنو کې ثابت کړ.

لیستر د زخمونو د دیزنفکشن (اساسی تطهیر او تعقیم) میتود تهیه کړ.

ارلیخ د کیمیاوی موادو اغیزه په اورګانیزم کې د انفکشن په پروسه باندې څیړنې کړی او د شیموتراپی بنسټ ایښودونکی دی.

د لومړۍ ځل د پاره فلیمنګ Fleming انګلیسی عالم په ۱۹۲۹م کې د پنسیلین نوم د پنیسیلیم د کشت په صاف شو یو محلول باندې کیښود، چې دا پیښه د شلمی پیړۍ د لومړنۍ نمایاي د ډیرو سترو پرمختیاوو څخه شمیرل کیږی چې د درمل جورولو صنعت یې د خپلی لوړتیا معراج ته ورساوه.

په نویو پیړیو کې پیاوړی طبیبان

ابو عبدالله محمد بن شرف الدین ابی بکر:

د عزالدین له کهول څخه دی ۱۳۵۹ کې زیږیدلی دی. په قاهره کې طبیب او د فلسفی مدرس وټاکل شو. په ۷۱۹هـ (۱۴۱۶م) کال کې د وبا په ناروغي مړ شوی دی. د ده تالیفات خورا ډیر دی په طب کې کتاب الانوار، شرح علی کتاب الانوار، نکت علی فصول بقراط، کتاب الجامع فی الطب او نور دی.

عبدالحی طبیب:

نظام الدین عبدالحی طبیب د هرات د تیموریانو ډیر معروف طبیب و چې د پنځلسمی پیړۍ دویمی نیمایي کې د ښه شهرت څخه برخمن و. طبیب عبدالحی د امیر علی شیر نوایي په غوښتنه د روحانی پیر خواجه اسرار درملنې ته ولیږل شو. همدارنګه نومورې د سلطان حسین بایقرا په دربار کې د عزت او مقام خاوند و.

طبیب عبدالحی د دربار طبیب په توګه د سلطنتی کورنۍ عیادت ته حاضریدلو او د طبابت د شغل له کبله حرام سرای ته لاره پیدا کړ.

د هرات د تیموریانو په زمانه کې ډیر زیات طبیبان په هرات کې ژوند کاوه چې له هغو جملی څخه خواجه رشید الدین، نجیب الدین سمرقندی، ابن نفیس قرشی، قطب الدین شیرازی، علامه شمس الدین، افضل الدین کرمانی، ابو زین کمال او نور یادولی شو.

پاراسلز Paraceles (۱۴۹۳-۱۵۴۱):

د سویس نامتو طبیب او کیمیا پوه و چې د کلیسا ډیر سخت مخالف و. پاراسلز د نوی طبابت بنسټ ایښودونکی ویل کیږی. (دریم څپرکی ولوستل شی).

فراکاستور Fracastore (۱۴۷۸-۱۵۵۳):

ایتالوی نامتو طبیب دی چې د ساری او انتانی ناروغیو سرایت یې طرح کړی دی. ده ویل کوچنی اجسام دی چې ناروغی د یو څخه بل ته انتقالوی. نومورې د ساری ناروغیو په برخه کې دری کتابونه لیکلی دی.

وزال Vesale (۱۵۱۴-۱۵۶۴):

بلژیکی پوه، د پادوا د پوهنځی استاد او د اوسنی تشریح علم بنسټ ایښودونکی دی. هغه په پټه جسدونه یې غلاکول او تشریح کول یې او د تشریح اوه ټوکه د تصویرونو سره کتابونه لیکلی دی. کلیسا هغه تکفیر کړاو بیت المقدس ته لاړ ترڅو د تعقیب څخه په امان کې وی. نومورې پوه کله چې بیرته اروپا ته سفر کاوه په بحر کې ډوب شو. نومورې د لومړۍ ځل لپار د زړه دریڅه کشف کړۍ او د وینی کوچنی ګردش یې توضیح کړ.

امبریوس پاری یا امبروازپاره Ambroisepare (۱۵۱۰-۱۵۹۰):

د شپاړسمی پیړۍ ډیر مشهور جراح دی چې د قراسی د جراحی پلار په توګه پیژندل شویدی. په کال ۱۵۳۲ کې د یو سلمان جراح شاګرد شو او ځلور کاله یی د دیو Dieu په هوټل کې دنده اجرا کړ. په کال ۱۵۴۱ د سلمانی جراحی یا Batbersurgeon ماستر شو او څه موده یې په اردو کې کار وکړ. په کال ۱۵۶۴ پر جراحی کې یو اثر (Dix liversde la cheturgie) باندې کار وکړ چې دوه برخې لرل. په لومړۍ برخه کې په اناتومی او فزیولوژی او په دوهمه برخه کې د جراحی تخنیکونه شرح شوی دی. د نومورې لاس ته راوړنی د قطع شوی لویې اوعیی ټرل او د تور نکیت اختراع او نور دی.

ویلیام هاروی (۱۵۱۸-۱۶۵۷):

انګلیسی طبیب او فزیولوژی پوه و. هغه د وینی لوی او کوچنی جریان یی سره بیل کړ او په صحیحه توګه هغه یې توضیح کړ، چې نن هم په مهمو ټکو کې د حقیقت سره مطابقت لری. دری کاله د کمبریج په پوهنتون کې دنده اجرا کړی. وروسته د سن بارتلمو د روغتون ریاست یې انتخاب کړ او د لومړی چالز دربار کې طبیب و.

فالوپیو Garbriel Fallopio (۱۵۲۳-۱۵۷۶):

ایتالوی مشهور طبیب دی. سره د دې چې څلویښت کاله عمر وکړ خو پرځمره انسان و. د نومورې د آثارو څخه یو د «کالبد پیژندنی مشاهدات»

نوم لری. دغه اثر په حقیقت د وزال بې تصویره شرحه ده. ده په دغه اثر کې زیار ایستلی ترڅو د نوموړی کتاب نیمګړتیاوی رفع کړی.

نیکولاس اندری Nicholas Andry :

د پاریس د پوهنتون پروفیسور او په کال ۱۷۴۱ کې د Physick د پوهنځی مدیر و. د ۸۱ کلنی به عمر کې د Orthopaedia یا په کوچنیانو کې د سؤ تشکیلات د مخنیوی او درست کولو هنر کتاب یې په نشر ورساوه. په دغه کتاب کې اندری د Orthopaedia لغت معرفی کوی چې د یونانی دوو کلمو (مستقیم او ماشوم) څخه مشتق شوی دی. اندری ډیره زیاته مینه د وضعی نواقصو یا Postural Defec سره درلود او په مشهور تصویر کې چې د اندری د ونې په نوم یادیږی دغه موضوع انعکاس موندلی دی. شنی ونې تصویر کښل چې د یوی پا یې په ذریعه ټړل شوی دی. نوموړی عقیده درلود چې اسکلیتی سؤ تشکیلات چې د وضعی Posturalنواقص او د عضلاتو لنډوالی د دغی طریقی پواسطه اصلاح شی. ځنی نوموړی د اورتوپیدی د پلار په توګه احترام کوی.

«کوچینانو درسته فزیکی تربیه» د کتاب په دویم ټوک یې اندری د بدن د اصلاح لپاره نارمل پوزیشن، (S) مانند انحرافی په هکله ولیکل، او لومړی کس و چې د کوچینانو ولادی خلع (CDH) او د پنډۍ مختلف سؤ اشکال ته متوجه شو او د کوچینانو سم ټرلو او ډیر زر قدم اخستل ضرورنه یې توضیح کړل. او د دغه سؤ شکل د اصلاح لپاره یوه اوسپنیزه پلیت یې د ماوفه یا سؤ شکل سګمنت یې بنداژ کاوه او د خپلی نظریې د توضیح لپاره، د کړی ونې یوه سیخه (راست) پایه وټرل شی، رسم یې کړ او توضیح یې ورکړ چې که د ونی نشوو نمایی یا دودی پروسه کې سم لرګی وټرل شی د تنی د سؤ شکل څخه مخنیوی کیدلای شی. چې دغه رسم اوس د اورتوپیدی بین المللی سمبول پیژندل شوی دی.

ر.ر ویردین د اندری د نظریاتو په توضیح کې لیکی: «اورتوپیدی د جراحی څخه یوه بیله شوی اختصاصی څانګه ده چې د ولادی او کسبی ټولو سؤ اشکالو، اطرافو، فقراتو، مختلفی پتالوژی ګانی، تروماتیک آفات، د عظامو نری رنځ او همدارنګه د حرکی سیستم اتکا ارجاع عملیاتونه او مفاصل او د مفاصلو پروتیز مطالعه، تحلیل او درملنه په برکې نیسی»[۱].

توماس سدنهام Thomas Sydenham:

د نومړی کارونه د هیپوکرات سره شباهت لری. هغه ته د انګلستان د طبابت پلار ویل کیږی. نومړی چې د نقرص د ناروغی څخه رنځ وړ، مکمل او ښه تشریحات یې د ناروغی په هکله لیکلی چې په هغه کې د حملاتو وصف، د یو ریک اسید تغییرات او د بډوډو تیږو سره د هغه ارتباط راغلی دی. هغه د حاد روماتیزم، Chorea او Scuravy ناروغیو په جریان کې مفصلی تغییرات او لس ناستی یې په مفصل ډول تشریح کړی دی.

پیرسوال پوت Percival Pott (۱۷۱۴-۱۷۸۸):

نومړی د لندن څخه و او St.Bartholoews روغتون کې کار کاوه. هغه په کال ۱۷۶۳ کې د سلمانی جراحی د ښوونځی دیپلوم یې لاس ته راوړ. د هغه کسر په واسطه چې پخپله ورسره مواجه شوی و مشهور شو او له همدې کبله دغه ډول کسر ته Poots Fracture په نامه یاد شو او هغه لومړنی سړی و چې د دغه کسر په هکله چې د عنق الدم پر مفصل معلومات

۱- دوکتور سیاووش، تاریخچه اورتوپیدی در افغانستان و جهان ۲۰۰۶ کابل، ص-۵۹

ورکړ دغه کسر د قصبی سفلی دریمی برخې مایل او مرکب کسر دی چې د آس د لویدلو څخه وروسته منځ ته راغلی و.

د نوموړی مشهور کار د سفلی طرف نیمه فلج په برخه کې دی چې د نخاعی توبرکلوز څخه منځ ته راغلی دی. ده ویل چې دغه فلج د نخاعی کانال باندې د فشار له کبله نه دی بلکې نخاعی ښنځی (آبسی) پوری مربوط دی چې عصبی جذورو باندې فشار راوړی او د پوت نیمه فلج یا Pootts Paraplegia په نامه یادیږی.

جان هنتر John Hunter (۱۷۲۸-۱۷۹۳):

نوموړی یو تحقیقاتی مرکز په London ‘s Golden Square کې تاسیس کړ او په Lencester Square کې لکچر ورکاوه ترڅو د زړه د آنژین له کبله مړ شو.

هغه یو علمی بنیاد د جراحی کارونو لپاره تاسیس کړ او خپل کاری پلانونه یې د خپلو نظر یا توپه چوکاټ کې د شلمی پیړۍ انکشافاتو لپاره تهیه کړ.

هغه به ویل (فکر وکړه، تجربه وکړه). هغه په دې عقیده و چې روغیدل د ناروغ درونی قدرت او توانمندی پوری مربوط دی. او د جراح دنده یوائی مرسته کول دی. له نظریاتو څخه یو هم دا و چې د هډوکو ناروغی میخانیکی درملنې ته ضرورت لری. هغه د اورتوپیدی په مختلفو برخو کې مطالعات وکړ. په کال ۱۷۹۴ کې یوه رساله د وینی، التهابی حالاتو، چې د مرمی له اصابت څخه منځ ته راځی په برخه ولیکل او د ګراف د ایښودلو عملیی یا د نسج ګنډلو ته مبادرت وکړ.

د هغه د نمونو مجموعه ۱۴۰۰۰ ته رسیدل، خو د لندن په بمباریو کې نیمایي له منځه لاړل. دغه نمونی د مختلفو سیستمو د انکشاف په مورد کې چې د ډیر ساده مجری څخه تر ډیرو مغلقو پوری معلومات ورکول.

جین اندری وینل Jean Andry Venel (۱۷۴۰-۱۷۹۱):

نوموړی د وراثت طبیب و چې په Montpellier کې د ۳۹ کالو په عمر جسد سپیرنه یې مطالعه کړ او په کال ۱۷۸۰ کې په Orbe کانتون وادت Canton Waadt کې د اورتوپیدی لومړنۍ انستیتوت یې پرانیست، دغه لومړنۍ روغتون و چې د کوچینانو سۀ اشکال چې د فلج اختلاط یې درلود، باندې کار کاوه. نوموړی چې د ټولو مروجو میتودونو څخه استفاده کاوه، ثبتاوه او په هغه زمانه کې نشر ته سپارل، له همدې رویه هغه لومړنۍ

واقعی اورتوپید په حیث پیژنی، او د اورتوپیدی د پلار په لقب پیژندل شوی دی. روغتون یې په اروپا کې یو مدل روغتون محسوبیده.

نوموړی د لمروړانګی پر موثریت او اهمیت ټینګار کاوه. تثبیتی ډیر سامان او لوازم جوړ کړی چې تماشاته ایښودل شوی وو.

ویلیام هیبردن William Heberdon (۱۷۱۰-۱۸۰۱):

په لندن کې زیږیدلی او ډیر عمر پراکتیک کارونو باندې مصروف و. لومړنۍ سړی و چې د Medical Transaction پر اختراع اقدام وکړ او وروسته د Heberden ‘s Node په مورد کې توضیحات ورکړل.

ویلیام هی Willam Hey (۱۷۳۶-۱۸۱۹):

نوموړی Leed ته نږدی په Pudsey کې زیږیدلی او په ۱۴ کلنۍ کې د جراح او درمل جوړونکی شاګرد شو. د مخدراتو یا اوپیوم د مطالعاتو په اثر نږدی و چې مړ شی. په لید Leeds کې د جراحی موسس و. د جراحی په برخه کې کتاب لیکلی چې څو فصلونه یې د اورتوپیدی په برخه کې و. د قصبی تحت الحاد اوستیو میالیت په برخه کې ځنې موضوعات لیکلی دی.

کله چې په ۱۷۷۳ کې د حمام څخه ووت زنګون یې ژوبل شو. او اکثریت افتخارات یې د مصدوم زنګون په هکله و او په دې برخه کې ډیر مطالعات کړی دی.

جیوبنیبتیستا مونیتجا Giobannibattista Monteggia (۱۷۶۲-۱۸۱۵):

د Magiore په جهیل کې زیږیدلی او په میلانیس کې پتالوژست و. هغه د اوتوپسی په جریان کې په سفلیس مصاب شو، او وروسته په میلان کې د جراح او د جراحی پروفیسور په توګه دنده اجرا کوله. هغه د یو کسر په مورد کې چې وروسته د هغه په نوم یاد شو مشهور شو (په مرفق مفصل کې د Ulna کسر او د Radius خلع).

کانت Kant (۱۷۲۴-۱۸۰۴):

المانی فیلسوف و او د لومړۍ ځل لپاره بریالی شو چې په قرع او انیق کې د انسان د وجود څخه د باندې د غیر عضوی موادو د ترکیب څخه یوه عضوی ماده د اسیدیوریک په نامه د تحقیق په اثر منځ ته راوړی.

داکتر ادوارد Jenner (۱۷۴۹-۱۸۲۳):

انګلیسی طبیب و چې د خپلو مشاهداتو په نتیجه کې ومونډل هغه ښځې چې په کوی اخته شوی غوا شیدی وڅښی د کوی په ناروغی نه اخته کیږی.

ابراهام کولیس Abraham Colles (۱۷۷۳-۱۸۴۳):

نوموړی یوې بې وزلې کورنۍ کې په ایرلینډ کې زیږیدلی او په ۲۹ کلنی کې د دولین ښوونځی جراحانو کې د جراحی پروفیسور شو. لومړنۍ سړی و چې د تحت تر قوی اوعیه یې وټرله. په کال ۱۸۱۴ کې چې د Colles Fracture په اساس یی توضیحات ورکول، مشهور شوی چې تر اوسه دغه تیپ کسور (د ساعد د هډوکی سفلی ثلث میتافیز) د ده په نوم مسمیٰ شو.

بارون ګاویلایوم دوپویترین Baron Guilaume Dupuytren (۱۷۷۷-۱۹۳۵):

د فرانسی په مرکز کې زیږیدلی دی. د ښایست له کبله یې چې درلود د یوی بدایې ښځې له خوا اختطاف او پاریس ته بوتلل شو او هلته یې زده کړه وکړه، د نیستۍ له کبله په زده کړه کې دیری سختۍ یې وګاللی په پای کې جراح شو او د Dieu په هوتل کې د جراحانو د آمر په توګه دنده اجرا کاوه، د تعجب وړ کارونو په نتیجه کې ډیر بډای شو. نوموړی د اجتماعی له نظره د نظر وړ سړی نه و خو د ده کارونه ډیر په زړه پوری و. د جراحی له قدرت نه د جراحانو په سرکې خو د اجتماعی برخورد له کبله د ټولو خلکو په آخر کې قرار درلود. اوتوپسی او پتالوژی ته ډیره علاقه درلوده. هغه ډیر موضوعات مطالعه او تشریح کړل. لومړنۍ کس و چې د هډوکی سرطان او Spina Ventosa ترمنځ توپیر یې کیښود.

جیمز سایم James Syme (۱۷۹۹-۱۸۷۰):

هغه په Edinburgh کې زده کړه کړې او حتی د تحصیل په وخت کې په پورتنی پوهنتون کې د پلاستیک د ذوب کولو مؤثره طریقه یی پیشنهاد کړ. نوموړی لومړی د اناتومی ښوونځی او وروسته شخصی کلنیک یې پرانیست. په کال ۱۸۳۳ د جراحی پروفیسور په توګه ادنبورګ کې کار کاوه (هغه خپلو اجدادو ته لوړه کړی وه چې د تقاعد حقوق نه اخلی).

په ۱۸۳۱ کې یو یاد داشت نشر کړ چې د مټ د مفصل خلاصول یې؛ خصوصاً د مفاصلو وخیمو ناروغیو لکه نری رنځ او د مفاصلو جروحات، د قطع کولو پرځای ترجیح ورکاوه.

په کال ۱۸۴۲ کې د سفلی طرف قطع یې د قدم د ناحیې څخه توضیح کړ.

سر بینجامین برودی Sir Benjamin Brodie (۱۷۸۶-۱۸۶۲):

یو ملی شخصیت و او د Georges په روغتون کې جراح و. په کال ۱۸۱۹ کې د مفاصلو ناروغیو لومړۍ کتاب یې لیکلی او نشر کړی دی.

نوموړی په اورتوپیدی کې لویې لاس ته راوړنی لری. نوموړی په کال ۱۸۴۳م کې د سلطنتی کالج د ازموینو لپاره چې موخه یې د جراحانو د پوهې د لوړولو په خاطر و، مادی مرسته وکړه.

جان ریها بارتون John Rhea Barton (۱۷۹۴-۱۸۷۱):

نوموړی د امریکا په پنسلوانیا کې زیږیدلی او هلته یې خپل تحصیلات سرته رسولی دی. وروسته د فزیک په برخه کې کار کاوه (د امریکا د جراحی پلار) چې د هنتر له شاګردانو څخه دی. بارتون په دواړو لاسونو کار کاوه او یوځلی حاضر شو ترڅو پر هغه عملیات اجرا شی.

په کال ۱۸۲۶ کې د Subtorchanteric Osteotomy اجرا کړ. په کال ۱۸۳۴ کې بارتون د Patella یو کسر یې د سیم په واسطه ترمیم کړ. او په کال ۱۸۳۵ د لاس د بند د ناحیې د کسر په باره کې توضیحات ورکړ چې وروسته د Barton Foactur په نامه ونومول شو.

رابرت ویلیام سمیت Robert William Smith (۱۸۰۷-۱۸۷۳):

په دوبلین کې زیږیدلی او هلته یې تحصیل کړی دی. نوموړی په دوبلین کې د جراحی پروفیسور و. سمیت د پتالوژیستانو انجمن تأسیس کړ او په کال ۱۸۴۷ یو کلاسیک کتاب «بندونو نژدی مفاصلو» په هکله لیکلی دی. په کال ۱۸۴۹ د عصبی رشتو د سرطان تشخیص او درملنې په هکله یې یو کتاب لیکلی دی چې ډیر حجم یې درلود. کله به چې دا کتاب خلاص شو د ډوډی خوړلو د یو میز څخه لوی په نظر رسیده.

انتونیوس میتیسن Antonaus Mathysen (۱۸۰۵-۱۸۸۷):

نوموړی په کال ۱۸۵۱ کې د هالیند په اردو کې د نظامی جراح په توګه کار کاوه، او د پلستر پاریس بنداژ یې د استفادی وړ وګرځاوه چې تر اوسه د تثبیتیه ډیر عمده وسایلو په جمله کې په مختلفو کسورو کې حسابیږی.

ویلیام جان لیتل William John Little (۱۸۱۰-۱۸۹۰):

نوموړی د سلطنتی اورتوپیدی روغتون موسس و. هغه د مفصل یو مکمل راپور په کال ۱۸۶۲ کې لیکلی چې د ماشومانو او تنکیو ځوانانو د اطرافو سؤ شکل اعراض او عقلی تاخر ورسره وی ولیکل چې وروسته د ده په نامه کلونه کلونه یادیده.

کلود برنارد Claude Bernard (۱۸۱۳-۱۸۷۸):

فرانسوی پوه و چې د فزیولوژی په رشته کې د نخاع دندی او د عکس العملونو د پیدایښت څرنګوالی، د هاضمی جهاز د غدواتو او د پانګراس د دندو اهمیت، په ځیګر کې د ګلایکوژن ذخیره کیدو عمل او په بدن کې د ګلوکوز استقلاب، د نباتی اعصابو د دستګاه وظایف او د هغو تاثیر د وینی پر رګونو او نور یې کشف کړل. کلود برنارد ته د نوی فزیولوژی بنسټ ایښودونکی ویلای شو.

سر جیمز پجیت Sir James Paget (۱۸۱۴-۱۸۹۹):

په کال ۱۸۷۷ کې لومړی توضیحات یې د پتالوژی په مورد کې چې Osteitis Deformans په نامه یادیږی نشر کړ، چې اوس د Paget ناروغی په نامه یادیږی. هغه پخپلو یاد دښتونو کې د هډوکی د سرطان واقعات او د راس مختلف سؤ اشکال یې توضیح کړ. د هډوکو د پتالوژی په برخه کې ډیر لکچرونه ورکړی دی.

اریکسن Erichesen (۱۸۱۸-۱۸۹۶):

یو مشهور انګریزی جراح دی. پلار یې د کوپن هاګن یو سوداګر وو. اریکسن تقریباً خپل ټول عمر په انګلستان کې تیر کړی. د لندن د یونیورستی په کالج کې تحصیل وکړ او په ۱۸۳۹ کال د شاهی مدرسی د جراحانو غړی وپیژندل شو. او په ۱۸۵۰ کال د یونیورستی په کالج کې د جراحی پروفیسور او د روغتون جراح تعیین شو. په ۱۸۸۷ کال په نوموړی دارالعلوم کې رئیس وټاکل شو او د عمر تر پایه پوری په دغه رتبه پاتی شو. د وکتور یا ملکی فوق العاده جراح هم وو او په ۱۸۹۵ د بارونی رتبی ته ورسید. د ده خورا مشهور اثر دسانیس او چې د جراحی له فن څخه عبارت دی څو پلا چاپ او څو پلا ترجمه شو. د نخاعی ټکان او لړزیدلو په خصوص کې هم د Concissin of spine په نوم یې یو اثر لیکلی دی.

جین مارتین کارکوت Jean Martin Charcot (۱۸۲۵-۱۸۹۳):

د پاریس د Salperier څخه و او په ټوله نړۍ کې د نیورولوژۍ لومړنۍ پروفیسور په حیث پیژندل شوی دی. هغه یوه رساله د نقرص، مفصلي روماتیزم او اوستیوارتریت په هکله لیکلی دی. نوموړی د لومړۍ ځل لپاره د مفاصلو پتالوژی (Arthopathy) چې د هغه د شهرت سبب وګرزید، تشریح کړ. د لومړۍ ځل لپاره د اسکلیروزس په مورد کې چې د عضلاتو اتروفی په اثر منځ ته راځی، متناوب لنګش، منتشر سکلروزس، د ځیګر نوبتی تبه او Herpe Zoster یې ولیکل.

ادمز اندریولیت (۱۸۲۷-۱۸۸۲):

د طبیعیاتو یو سکاتلیندی عالم و. د عسکرو د جراحی د یو ډاکتر په حیث یې د طبی تاریخ په شقونو کې په هند، کشمیر، مصر، مالتا، جبل الطارق او کانادا کې مطالعات وکړل او د هډوکو او جماداتو د آثار په باب کې د ده مشاهداتو د مالتا په جزایرو کې د فیلانو د استخوان بندی د پاره ډیر زیات شهرت پیدا کړ.

ارلونګ (ستورنن) Arloing (Saturnin) (۱۸۴۸-۱۹۱۱):

د بیطاری او تشریح فرانسوی عالم دی د شاربن د ناروغی د علاج اصول یې کشف کړ. او د دغه ناروغی ضد واکسین یې را پیدا کړ. برسیره پردی د سل د ناروغی د درملنې په شاوخوا کې یې هم مطالعې وکړلې. دی د فرانسې د علومو د اکادمی غړی او د لیون د ښار د بیطاری د ښوونځی مدیر و.

سر ویلیام مکوین Sir William Macewen (۱۸۴۸-۱۹۲۴):

مکوین په ګلاسکاو کې خپل تعلیمات سرته ورسول. د جراحی او اورتوپیدی په برخه کې ډیری مرستی کړی دی. خو د هغه اساسی تحقیقات او علاقمندی د هډوکی د انکشاف او نشو ونما (ودی) په برخه کې متمرکز و.

په کال ۱۸۷۹ د هډوکی لومړۍ ګرافت یې اجرا کړ. نوموړی د عصبی، قلبی او صدری جراحی سرتاج و. او دماغی آبسو او تومورونو باندې کار وکړ او لومړنی Pneumonectomy یې اجرا کړی دی.

ریچارد وون ولکمن Richard Von Volkmann (۱۸۳۰-۱۸۸۹):

لومړنی کس و چې د لیسترانتی سپتیک میتودونه یې په جرمنی کې بنسټ کیښود. په کال ۱۸۸۱ کې ډیره مشهوره مقاله یې د عضلاتو اسکمیک فلج په برخه کې او عضلی کانتر اکتورونه یې لیکلی او چاپ یې کړل. جراحی ژورنال یې تاسیس، شعر یې هم ویل او افسانوی داستانونه یې لیکل.

ادوارد البرت Eduard Albert (۱۸۴۱-۱۹۰۰):

په بوهیمیا کې زیږیدلی او په ویانا کې تحصیل کړی دی. د هغه توضیحات د مفاصلو ققل کیدل او د اطرافو فلج د ده شهرت باعث وګرزید. پدی برخه کې په کال ۱۸۸۱ مقالې لیکلی دی. په لومړی ځل یې د اوږی پر مفاصلو او عنق الدم د فلجی په حالاتو کې او متکررو خلعو کې ارترودیز مفصلی یا د مفاصلو ققل سازی یې اجرا کړ.

هوف توماس Hugh Thomas (۱۸۳۴-۱۸۹۱):

د بریتانیا د اورتوپیدی پلار دی. پنځه واړه ورونو طبی تحصیلات درلودل چې د ټولو څخه مشر توماس وو. هغه به ډیر مصروف و او ناروغان یې په خپل کور کې منل او د شپې له خوا به یې لیکنې کولې. د جراحی نوی سامان آلات او تخنیک یې اختراع کړ. د مفاصلو د نری رنځ د پاره اوږد استراحت بی له مداخلی څخه پیشنهاد کړ. استحکامیه سیتمتونه، ترانسپورتی تثبیتیه جهاز یې پیشنهاد کړ چې د Thomas Splint په نامه یادیږی.

هارولد بینیت Harold Bennet (۱۸۳۷-۱۹۰۷):

نومورې د پتالوژی هډوکو ډیرې نمونې را ټولی کړی او په کال ۱۸۸۲ کې د میتاکارپل کسورو په مورد کې رساله یې لیکلی ده. هغه د ایرلند د سلطنتی کالج د رئیس په توګه وظیفه اجرا کوله.

پاولوف Pavlov (۱۸۴۹-۱۹۶۳):

ایوان پتروویچ پاولوف د روسیی معروف پوه او فزیولوژست و. هغه د روسیی په ریازیان کې زیږیدلی او په ۱۸۹۷ کې د ماسکو د تجربوی طب انستیتوت استاد شو. هغه د کلود برنارد وروستی دقیق مریدانو څخه حسابیږی او ډیر غټ اکتشاف یې د غیر ارادی اعمالو موضوع ده.

د هغو له جملې څخه د سترګو د اوښکو توئیدل، لعابي ترشحات او نور شرطي عکسي دي. دغه تیوري په کال ۱۹۰۴ کې پاولوف ته د نوبل جایزه نصیب کړ.

وروسته په سن پترزبورګ کې د نظامي طب اکادمي استاد شو. د پاولوف مشهور موزیم په دې ښار کې موجود دی.

برودمان Brodmann:

یو طبي مؤلف او د کار د آسانتیا لپاره یې په دماغ کې مختلفې خواوې وښودلې دماغ یې په مختلفو ساحو باندې ویشلی دی. دا تصنیف په دماغ کې د برودمان د ساحوی په نامه مشهور دی. برودمان اساساً دماغ پر اته ځلویښت تر دو پنځوسو اصلي ساحو پورې ویشلی دی. خو که اضافي تقسیمات هم په نظر کې ونیسو ممکنه ده دا ساحې به تر یوسلو ساحو پورې ورسیږي.

یو بل المانی مؤلف چې لیخت Licht نومیږي هم دماغ په خپل فکر پر مختلفو ساحو باندې جلا کړی دی.

براون مستشرق Browne Edvard Grenville:

پروفیسور ادوارد براون د شعبان په اومه په ۱۲۸۷هـ کال چې د ۱۸۶۲م کال د فبروري له اومې سره مطابقت لري زیږیدلی دی. هغه تر ۳۷ کلنۍ پورې خپل سوانح په یو کتاب کې چې (یو کال د ایرانیانو په منځ کې) نومیږي لیکلی دی.

د ایران د ادبیاتو د تاریخ لمړی ټوک د ترجمې د دیباچې په حاشیه کې یو ویشت ماخذ د هغه شرح حال ښودلی شوی دی. په لمړی مرحله کې د پلار په غوښتنه په طب کې اشتغال درلود. خو د هغه طبیعي تمایل او فطري ذوق هغه ادبیاتو ته کښاؤه براون دولس نوی طبي کتابونه او دوه ویشت وړی طبي رسالی لیکلی دی. او د هغه له ټولو آثارو څخه د ایران د ادبیاتو تاریخ ډیر مشهور دی چې له ۱۹۰۲ تر ۱۹۲۴م کلو یې په څلورو ټوکو او دوه زره دری سوه صفحو کې طبع کړی دی او د خپلو آثارو فهرست یې هم دوه کاله تر مرګه دمخه په یوه رساله کې چاپ کړی دی.

د نومـوړی یـو کتـاب چـې طـب اسـلامی Arabian Medicine نومیږی لیکلی دی چې د مسعود رجب نیا له خوا په فارسـی ژبـه اړول شـوی دی چې په ۱۳۳۷هـ کال کې په تهران کې چاپ شوی دی.

ادوارد براون د جمادی الاخر په شلمه په ۱۳۴۴ کال او د ۱۹۲۶ کال د جون په پنځمه نیټه مړ شو.

سیر ویلیام ابورتون لین Sir William Arbbrthont (۱۸۵۶-۱۹۳۷):

د کسـورو پـه درملنـه کـې د داخـل محراقـی اوسـیتونتیز د طریقـی پـه استفاده کولـو کـې مشـهور و. هغـه د صـحی تعلیمـاتو د پروګـرام د رامنځ تـه کیدو کـې چـې تـر اوسـه موجـود دی لـومړنی ګـام یـې اخسـتی دی. د میـوو او ترکـاریو صـحی اسـتفادی پـه موخـه پـه روزنـامو کـې خلکـو تـه درسـی موضوعات نشر ته سپارل.

فریدریچ ترندلینبرګ Friedrich Trendelenburg (۱۸۴۴-۱۹۲۴):

پـه بـرلین کـې زیږیـدلی دی د ترنـدلینبرګ علامـه د هغـه تـګ سـره ملګری دی چـې یـو ځـای د Coxofemoral Joint نیمګړتیـاوی پـه کـال ۱۸۹۵ کې یـې تشریح کړ. هغـه ریـوی امبولیـو قطـع یـی پیشـنهاد کړ او د ده شاګرد Kirshner د څو کالو څخـه وروسـته پـه کـال ۱۹۲۴ کـې بریـالی شـو چې پورتنی ذکر شوی پروسیجر په بریالی سره اجرا کړی.

فریتز کوویروین Fritzde Quervain (۱۸۶۸-۱۹۴۰):

پـه کـال ۱۸۹۵ کـې د وتـر پـوښ مـزمن التهـاب یـې تشـریح کـړ د تائیروئید نـاروغی یې لکه کوخر مطالعه کړ او د مالګی ایودایز شـوی جدول یی معرفی کړ.

پاری میری Pierre Marie (۱۸۵۳-۱۹۴۰):

هغـه د کراکـوت سـره کـار کـاوه ترڅـو د اعصـابو بهتـرین پروفیسـور شـو. هغـه د Peroneal عضـلی اتروفـی پـه مـورد کـې توضـیحات ورکړی دی. نومـوړی په اورتوپیدی کـې ډیر ستر کارونـه کړیـدی او پـه دې عقیـده و چې د فلج نـاروغی یا Poliomyelitis د انتاناتو څخه منځ ته راځی.

لویس زاوویر ادوارد لیوپو لداولیر Louis Xavier Edouard Leopold Ollier (۱۸۳۰-۱۹۰۰):

په کال ۱۸۷۷ کې پیشنهاد وکړ چې «د دې دپاره چې د عظامو سۀ تشکلاتو څخه مخنیوی وکړو، ممکنه ده چې د هډوکی د نشو ونما څخه د Epiphyseal د سطحی د قطع کولو سره مخنیوی وکړو». په ۱۸۹۹ کې د اولیر ناروغی یې تشریح کړ. هغه د هډوکی د نشو ونما په برخه کې پراخه تحقیقات وکړ او په دې عقیده و چې یو وختی ممکن به شی چې د غضروفو د تحریک له طریقه د هډوکی کلک کیدل په هډوکی کیدل سره ناروغ معالجه کړو.

ویلیام کونارد رونتوجن (رونټګن) William Conrad Rontgen (۱۸۴۵-۱۹۲۳):

څرنګه چې هغه د فزیک پروفیسور په توګه کار کاوه، خو د X یا Rontgenrays شعاع کشف یې طبابت او بالخاصه اورتوپیدی لپاره د اهمیت وړ دی.

لومړنی رادیوګرافی یې د دسامبر ۲۲ کال ۱۸۹۵ کې د خپلی ښځی لاس واخیست رونتګن په کال ۱۹۰۱ کې د نوبل جایزه وګټله.

ابیل (جان جیک ابیل) Abel John Jacobel:

یو امریکایي معروف درمل جوړوونکی او د کیمیا پوهاند و. په ۱۸۷۵ کال کې د کلیولند په ښار کې زوکړی دی. نوموړی د معلم په توګه په کار پیل وکړ او له ۱۸۷۹ کال څخه تر ۱۸۸۲ پورې د اندیانا د لومړنیو ښوونځیو مدیر و. ده په ۱۸۸۳ کې د مشیګان په دارالفنون کې تحصیل کړی دی. وروسته له هغه شپږ کاله له ۱۸۸۴ تر ۱۸۹۰ پورې د برلین، سیترازبورګ، ویانا په ښارونو او نورو پوهنتونو کې د کیمیا علم په مطالعه بوخت شو. په ۱۸۹۱ کال کې د درملو جوړولو او علم تشریح پروفیسور وټاکل شو او د نسجونو په کیمیاوی ترکیبو او د حیواناتو په مایعاتو کې یې ډیرې تجربې او ډیرې ازموینې وکړې.

رابرت اسکود (۱۸۷۳-۱۹۵۶):

د لومړۍ ځل لپاره هغه آفت چې په ځوانۍ یا کهولت کې د قصبی یا Tibia په وتلو یا Tubercle کې منځ ته راځی معرفی کړ چې اوس د Osgood Schlatter,S Disease په نامه یادیږی.

جورج کلمینز:

د جرمنی پوه په کال ۱۸۹۸ د لومړۍ اکسری په واسطه د پرتیز Perthes ناروغی یې معرفی کړ. خو د ده اسیستانت دغه موضوع تر ۱۹۱۴ کال پورې نشر نه کړ.

د جرمنی څخه البرت هوفا (۱۸۵۹-۱۹۰۷):

په خپل کتاب کې چې په کال ۱۹۰۳ کې لیکل شوی دی ټینګار یې کاوه چې دورانه دراس قطع کول باید معمول نشی. هغه دې نتیجی ته رسیدلی و چې د ورانه دراس ناروغی توبرکلوز (نری رنځ) تشکیلوی.

جورج اکسهاوسین (۱۸۷۷-۱۹۶۰):

د جرمنی څخه و او لومړۍ کس و چې د Aseptecneerosis کلمه یې استعمال کړ. باید وویل شی چې په هغه زمانه کې د عظامو نکروز واقعات ډیر زیات و، انتی بیوتیک هم په هغه وخت موجود نه و او د غیر انتانی نکروز په هکله هم څه معلومات نه و. یو مضمون چې اکسهاوسین په کال ۱۹۱۰ کې لیکلی دی ویلی و: «د کسورو ټولو نهایاتو کې نکروز منځ ته راځی چې وروسته د سمحاق یا Perioste نسجی تکثر پواسطه عوض کیږي».

بایدوویل شی چې فرانسوی Jacque Calve (۱۹۵۴-۱۹۷۵)، امریکایی ArthurT.Legg (۱۸۷۴-۱۹۳۹) او جرمنی Georgeperthes (په کال ۱۹۱۰) کې د Perthes ناروغی یې توضیح کړل.

Russell.A.Hebbs (۱۸۶۹-۱۹۳۲):

د نیویارک د اورتوپیدی روغتون کې کار کاوه په کال ۱۹۱۱ کې راپور یې د مزدوج کیدلو تخنیک نشر کړ. نوموړی لومړنۍ نخاعی امتزاج یې پر توبرکلوز او عین عملیه پر Scolilsis اجرا کړ.

Joel Godth Wait (۱۸۶۷-۱۹۶۱):

د بوستون ډیر ښه اورتوپیدو. هغه ډیره علاقه د دریدلو او په لاره تللو ډول ته درلود. او یوه نشریه یې هم خپره کړی ده.

Ser Robert Jones (۱۸۵۵-۱۹۳۳):

اکثرو دغه عقیده لری چې نوموړی د جراحی اورتوپیدی په بین المللی سطح کې ډیر ښه بنسټ ایښودونکی دی، چې تر هغه وخته د ده نظیر ندی لیدل شود.

جویس تونیل Juies Tonel (۱۸۷۹-۱۹۵۲):

د پاریس د روین څخه دی په لومړی نړیوال جنګ کې د اعصابو داکتر و چې د لومړۍ ځل لپاره د Tenil علامه یې په کال ۱۹۱۷ کې توضیح کړ.

پول مد مګنسن Paul Budd Magnuson (۱۸۸۴-۱۹۶۸):

په لومړی بین المللی جګړه کې د اورتوپیدی د څانګې انسیتانت و چې د تسلیخ په کوټه کې د قدر وړ تجارب یې لاس ته راوړ. د تروما او ترضیض په برخه کې زیات تجارب حاصل کړ. یو کتاب یې نشر کړ چې د کسور Fracture په نامه یادیدل.

Paul.N Jonson (۱۸۹۳-۱۹۴۹):

د جنګ په جریان کې امریکایې عالم دی چې دولکمن کارونه ته ادامه ورکړ او اسکمیک کانتراکتورونه په حیواناتو کې مطالعه کړ. یو کتاب یې چې په ۱۹۱۲م لیکل شوی دی یادونه کړۍ ده چې داسی کانتراکتورونه کیدای چې چټک غیر فشاری عملیاتونو سره اصلاح شی.

روسی عالم M.J.Arinkin:

په کال ۱۹۲۷ کې د چناغ (عظم قص) سوری کول د یوۍ تشخیصی پروسی په توګه، کله چې د لیننګراد اردو کلنیکونو کې کار کاوه، معرفی

کړ، چې کیدای شی د هډوکو میتاستاتیک ناروغیو کې د دغه میتود څخه استفاده وشی.

د جراحانو د ډلی څخه چې د Hugh Owen Thomas کارونه تعقیب کړ او د Robert Jones سره یوځای کار کاوه Thomas Porter Mcnurrayo دی چې د اورتوپیدی په عرصه کې (۱۸۸۸-۱۹۴۹) کلونو کې وارد شو. نوموړی په بیلفست کې زیږیدلی شوی خو په لیوارپول کې کار وکړ. د ده سرعت عمل او تیز لاسی دومره و چې د زنګون څیری شوی منسک یی د زنګون څخه لیری کړ او د هانش مفصل یې په لسو دقیقو خلاصاوه. نوموړی آثار او مقالی لری.

ریچارد کلیازی Recardic Galeazzi (۱۸۶۶-۱۹۵۲):

په میلان کې زیږیدلی د هانش مفصل ولادی خلعی او ساختمانی Scoliosis کې ډیرې تجربې لرلی، خو د نوموړی تشریحات د ساعد په کسورو کې په کال ۱۹۳۴ کې ډیر شهرت پیدا کړ او دغه کسرونه د ده په نوم مسمیٰ شول.

ویلیس کمبل Willis Campbell (۱۸۸۰-۱۹۴۱):

امریکایی طبیب و چې د Inter Positional Arthroplasty له طرفدارانوڅخه و. نوموړی یو ترانسپلانت د Fascialata د ناروغ دورانه د ناحیې څخه په دوو لایو استفاده وکړ چې نومه ساحه یې داخل طرف ته وه.

د هغه هدف د اناتومیکی ساحی اعاده نه وه بلکې غوښتل یې چې د هغه وظیفوی توانایي دوباره اعاده کړی.

ګریهارد کونسچر Gerhard Kunhscher (۱۹۰۰-۱۹۷۲):

په دویمه نړیواله جګړه کې د جرمنی په اردو کې کار کاوه نوموړی د عظامو داخل محراقی اوستیوسنتیز کې د کانال په داخل کې د میخ یا پیچ پواسطه پیشنهاد کړ. هغه غوښتل چې د اورتوپیدی په مسلک کې دې یو انقلابی تحول محاسبه شی، پدې توګه د هغه نوم د میخ او Nail سره مترادف دی.

مارتین کریشنر Martin Krischner (١٨٧٩-١٩٤٢):

نوموړی یو مخصوص سیخ اختراع کړ چې د Kirschner او یا K.Wire په نامه یادیږی، مشهور دی. لومړنی کس و چې د سږو آمبولی یې په بریالی توګه ایستلی دی.

سر ریجنیالد واتسون جونزSir Reginald Watson.Jones (١٩٠٢-١٩٧٢):

په دویمه نړیواله جګړه کې د لیوارپول مشهوره څیره وه. د استادانو په منځ کې هغه د کسورو په درملنه کې رهنما استاد و. نوموړی په کال ١٩٤٠ کې د کسورو او مفاصلو جروحاتو په مورد کې یو کتاب نشر کړ چې د څو لسیزې لپاره په اورتوپیدی او تراوماتولوژی کې ډیر قوی مؤخذ و او په څو نورو ژبو ترجمه شوی دی.

:Albert.J.Schein

په کال ١٩٤٢ یو مطلب یې د Gaucher ناروغي په هکله نشر ته وسپاره چې دورانه د ناروغیو یو اسباب ګرزیده. دغه موضوع ډیره مهمه وه، ځکه په هغه زمانه کې اکثره دغه واقعات تفریقی تشخیص کې د Perthes Disease سره مغالطه کیده.

اوستین.تی.مور Austin.T.Moore (١٨٩٩-١٩٦٣):

امریکایي طبیب و چې د لومړۍ ځل لپاره دهانش مفصل یې په فلزی مفصل تعویض کړ.

د کلونو څخه وروسته نوی مصنوعی مفاصل طرح شول، او نوي تطبیقی پروسی او میتودونه ډیر انکشاف وکړ. خو اوس هم دغه ډول مصنوعی مفاصل موجود دی چې د Austin Moore په نوم اوس هم یادیږی او تر اوسه ور څخه استفاده کیږی.

کونت لیندوبلوم Kunt Lindoblom:

نوموړی په کال ١٩٤٨ استاګهولم کې یوه موضوع نشر کړ چې د رادیو اوپک د زرق تخنیک یې نخاعی کانال په مورد کې و. دغه طریقه د Myelography په نامه یاد وی چې اوس هم په خاصو استطبابی مواردو کې د هغه څخه استفاده کیږی.

اچ لوری رش H.Lowry Rush (۱۸۷۹-۱۹۶۵):

په کال ۱۹۴۹ کې کلک فلزی میخونه یې د عظام طویله کسورو په درملنه کې د استفادی وړ وګرځاوه.

سر جون چرنیلی Sir John Charnely (۱۹۱۱-۱۹۸۲):

په کال ۱۹۵۰ د مانچستر څخه کلاسیکی کتاب یې د غیر تهاجمی یا د کسورو بې عملیات څخه ولیکل (د عظامو ټرلی کسور میتود). نوموړی دهانش مفصل مکمل تبدیل د سیستم تطبیق په اختراع کې مشهور دی.

رونالد لاوری هوکستیپ Roland Lawrie Huckstep:

په استرالیایی اوتوپیدستانو کې نوموړی د اورتوپیدی په بخش کې ډیر ښه استاد و. نوموړی په ۱۹۵۲ کې د لندن د Middlesex روغتون څخه فارغ شو. وروسته کمپالا د یوګندا په مرکز کې د پولیو ناروغی په مورد کې ډیر زیات خدمتونه وکړ. په یوګندا کې ډیر زیات عملیاتونه یې د هغو کسانو په نجات کې چې ولادي ناروغي او ولادی سؤ تشکلات درلودل اجرا کړل. نوموړی په لومړۍ ځل په ۱۹۶۷ کې فشاری میخونه او په کال ۱۹۷۹ کې بې له سمنتو څخه دهانش مفصل قفل کولو میتود یې اختراع کړ. په ۱۹۷۲ د New South Wales پوهنتون کې د جراحی اورتوپیدی او تراوماتولوژی د پروفیسوری کرسۍ بنیاد یې کیښود پنځه کتابونه یې لیکلی دی.

الن ګراهام اپلی Alan Grham Apley:

انګلیسی اورتوپیدی جراح په کال ۱۹۱۴ کې په لندن کې زیږیدلی دی.

په معاصر تاریخ کې د طبابت نوښتونه او پرابلمونه

د اتلسمی پیړۍ دویمه نیمایي کې د روسیي مسکو ښار کې د شکسته بندی یو ښوونځی پرانستل شو.

د اتلسمی پیړۍ په نیمایي کې ټول هغه معلوماتونه چې کوچنیانو او کاهلانو کې د ولادی او کسبی سۀ اشکال په حرکی سیستم اتکا کې د پروفیسور اندری چې په پاریس کې د فزیک د دیپارتمنت آمر ؤ په ۱۷۴۱ کې لیکلی دی چې په هغه زمانه کې د لومړۍ ځل لپاره د اسکلیت شکسته بندی ټول پخوانی معلوماتونه یې د اورتوپیدی یا د اسکلیت سۀ اشکال د فن وقایه او معالجه په کوچنیانو کې د مور او پلار له خوا او هغه څوک چې د کوچنیانو په روزنه کې سره کار لری، په پخوانی مباحثو کې توضیح ورکړل شول.

«د کوچینانو درسته فزیکی تربیه» د کتاب په دویم ټوک یې آندری د بدن د اصلاح لپاره نارمل پوزیشن، (S) مانندہ انحرافی په هکله ولیکل، او لومړۍ کس و د کوچینانو ولادی خلع (CDH) او د پنډۍ مختلف سۀ اشکال ته متوجه شو او د کوچینانو درسته ټرلو او ډیر زر قدم اخستل ضررونه یی توضیح کړل. او د دغه سۀ شکل د اصلاح لپاره، د کږی وني یوه سیخه (راست) پایه وټرل شی، سیم یې کړ او توضیح یی ورکړ چې که د وني نشو د نمایی پروسه کې سم لرګی وټرل شی د تنی د سۀ شکل څخه مخنیوی کیدلای شی. چې دغه رسم اوس د اروتوپیدی بین المللی سمبول پیژندل شوی دی.

ر.ر ویردین د آندری د نظریاتو په توضیح کې لیکی: «اورتوپیدی د جراحی څخه یوه بیله شوی اختصاصی څانګه ده چې د ولادی او کسبی ټولو سۀ اشکالو، اطرافو، فقراتو، مختلفی پتالوژی ګانی، تروماتیک آفات، د عظامو نری او همدارنګه د حرکی سیستم اتکا ارجاعی عملیاتونه او مفاصل او د مفاصلو پروتیز مطالعه، تحلیل او درملنه په برکې نیسی»[۱].

د مسکو د تراوماتولوژی کالج د ی.او.موخین له خوا چې د روس لومړنی تراوماتولوګ ویلای شو، تاسیس شو. نومورې د تراوماتولوژ او اورتوپیدی په برخه کې شل کتابونه او مونوګرافونه ولیکل چې ډیر مشهور یې د «د هډوکو د علم اساسات ۱۸۰۶» دی چې کیدای شی د روسی ژبی لمړنی سیستماتیک درسی کتاب وی چې په هغه کې د خلع او کسرونو خلع،

۱- دوکتور سیاووش، تاریخچه اورتوپیدی در افغانستان و جهان ۲۰۰٦کابل، ص-۵۹

د درملنې میتود او د آمپوتیشن د عملی اجرا د لاستکونی په میتود چې تر اوسه د استفادی وړ دی، ځای ورکړل شوی دی. په کال ۱۸۱۳ په روسی ژبه دری ټوګه اناتومی یې ولیکل. لنډه دا چې د نولسمی پیړۍ په پیل کې د اورتوپیدی دوه ښوونځی په لیننګراد او په ماسکو کې د جراحی او اورتوپیدی طبی اکادمی وجود درلودل.

د روسیی یو ډیر مشهور عالم نیکولای ایوانویچ پیراګوف (۱۸۱۰-۱۸۸۱) دی چې د شوروی په طبابت کې یی د حرب جراحی بنسټ یې کیښود. نوموړی د کریمیا د جګړې په جبهاتو کې او در روسی او عثمانی ترکانو په جګړه کې د لومړۍ ځل لپاره د نرکوز په موخه دایتر څخه او د پلاستر څخه د معالجوی – ترانسپورتی تثبیت کوونکی په حیث استفاده وکړه. نوموړی د هیماتوم رول په Regeneration Reparative هډوکو کې یاد کړ.

نوموړی د تدریس لپاره له اناتومی او د اجسادو یخ وهلی اسکلیت اناتوموتوګرافی مقطعونه اماده کړل. د نوموړی د لاسته راوړونو څخه یې یو هم د پیراګوف په میتود د قدم آمپوتیشن و چې د Sayme آمپوتیشن سره شباهت درلود، خو په یو تفاوت او Modificartion چې د Talo-navecular مفصلی سطحی قطع شوی مقطع د انبورقضی شعبی قطع شوی مقطع د اوستیو پلاستیکی سره په یو تماس کې قرار ورکول کیږی.

د نولسمی پیړۍ په منځنیو وختونو کې د پروتیز په هکله نوی معلوماتونه چاپ شول. په کال ۱۸۰۸ کې ی.پ.کولیبن لومړنی مفصل لرونکی پروتیز یې جوړ کړ. د انتی سپتیک په عصر کې د مختلفو اورتوپیدی عملیاتونو زمینه مساعده شوه. نیکولای دینی او نور چې دول دول عملیاتونه یې په عضلی مفصلی اپرات کې لکه Osteotomy, Resection او عظمی پلاستیک اجرا کړل. د نولسمی پیړۍ او یا یمو کلونو کې جراحاتو د مفاصل کاذب د درملنې طریقی پیشنهاد کړل او د مختلفو موادو سره اوستوسنتیز یې اجرا کړل.

په کال ۱۸۷۶ د درپیت انستیتوت د هډوکو مشهور جراح د ک.ک.رییر په نامه یو کتاب یې (د مفاصل کاذب د درملنې په باره کې او د مفاصل کاذب درملنې ناوړه نتایج) د دیفون باخ په میتود تشریح او تحلیل کړ. په کال ۱۸۹۲ کې پروفیسور و.ی.کوزمین د اوږدو هډوکو کسرونو په دوو واقعو کې د هډوکو په داخل کې د فلزی Screw څخه استفاده وکړه.

د نولسمی پیړۍ په وروستیو کې رونټګن په ۱۸۹۵ کې د ایکس شعاع یې اختراع کړ چې د عظامو په تشخیص او درملنه کې موثر رول لوبولی دی چې د هغه په واسطه حرکي اتکا سیستم پتالوژی او تراوما په ښه صورت سره تحلیل او ارزیابی شی او ورسره د نړۍ په مختلفو هېوادونو کې د اورتوپیدی مختلف کلنیکونه مینځ ته راغلل.

Lorenz د Club foot اناتومیک خصوصیات، د DH اطفالو ولادی خلع، Flat foot او Operative او Conservatioe درملنې یې توضیح او تشریح کړل.

په کال ۱۸۹۰ د لیننګراد د نظامی طب په اکاډمی کې د لومړۍ ځل لپاره د پلاستر او جراحی حرب درسونو سیکل درسی پروګرام کې شامل شو. په کال ۱۹۰۰ کې د لیننګراد نظامی طب اکادمی کې د تراوماتولوژی او اورتوپیدی لومړنۍ کافدرا بنسټ کیښودل شو چې په لومړیو کې ۶۰ بستریې درلود.

د هغې زمانې په روسیه کې د اورتوپیدی او تراوماتولوژی د ښوونځی بنسټ ایښودونکی ګنریخ ایوانویچ تورمز بللای شو. په کال ۱۹۳۱ یو انستیتوت یې د معیوبو کوچینانو فزیکی قابلیت اعاده کولو په نامه جوړ کړ چې تر ۱۹۴۱ کال د ژوند تر وروستیو کلونو د دې انستیتوت دایرکتر و. د هغه عمده کارونه په لاندې ډول دي:

- د پلاستر نوی تخنیک
- د Patella سابقه کسرونو درملنه
- د فقراتو توبرکلوز
- د مارشی قدم کسور
- د فقراتو انومالی، په خاصه توګه Spina Bifida او Spondylolesthesis
- د کسورو په تداوی کې اسکلیتی کشش او د هغه بدلول په پلاستر سره
- او د تورنر تجربی د عصبی سیستم رول د کسورو په تداوی او الیتام کې، یادولای شو.

د لیننګراد (سن پیترزبورګ) نظامی طبی اکادمی د اورتوپیدی او تراوماتولوژی کافدار چې د تاسیس څخه یې سل کاله تیریږی نړیوال پرستیژ

لری او ډیر عالی مقام استادان لکه سرګی ستیپانویچ تیکه چینکه، د یمیانوف، یستربکوف، ګریتسانوف، شپه والوف، دولایوف، اوپرکیف، ابوشینکه، بالاووسوف، دیدوشکین، ګایدوکوف او نور یې تربیه کړی او د پخوانی شوروی اورتوپیدستانو کولکتیف او نړۍ ته وړاندی کړی دی.

سرګی ستیپانویچ تیکه چنکه Cirgi Stepanovich Teka Chenka:

پروفیسور تیکه چینکه په شوروی کې د نظامی اورتوپیدی او تراوماتولوژی یو له بنسټ ایښودونکو څخه دی د نوموړی علمی تحقیقات لاندې مسایل په برکی نیسی لکه عظمی پلاستیکونه، داخل عظمی انستیزی پر ناریوی تراوما، د عظمی Regeneration Reparative پروسی تسریع، د تثبیتی طریقو موثریت او ډولونه یې په حوصله کسورو او فقراتو پتالوژی کې د اختلاطاتو مخنیوی دی.

نوموړی د ۵۰۰ علمی آثارو مولف دی چې په جمله کې یې ۲۲ مونوګرافونه او درسی کتابونه شامل دی.

پروفیسور تیکه چینکه ۱۷۰ نوی لاس ته راوړنی او اختراعو مولف دی چې له هغو جملی څخه د فکساتور څو سوری لرونکی پلکونه د فقراتو کسور لپاره، حلقوی سیستم او سینتوسنتیز د محراقی څخه د باندې د خلفی Spondylosis میتود د وړاندیز شوی رادونو په واسطه چې د ده په نوم یادیږی او نورو څخه یادونه کولای شو.

نوموړی په نړیوال کانفرانسونو او کانګرسونو په امریکا، سویس او کیوبا کې اشتراک کړی دی. او مسلکی سفری کارونه یی څو ځلی بلغاریا، دیموکراتیک المان، هنګری، چک سلواکیا او افغانستان ته کړی دی. همدارنګه د مخترعینو په یو څلویښتم نړیوال نمایشګاه کې (د افریقا -۹۲ په نامه) په بروکسل کې د طلایی مدال په اخستلو بریالی شو.

د افغانستان د نظامی اورتوپیدی او تراوماتولوژی بنسټ ایښودونکی لکه اکادمیسن پروفیسور محمد موسیٰ وردګ، محمد نصیر فیضی، دوکتور محمد رحمان، دوکتور محمد ایاز، دوکتور عبدالرزاق سیاووش، د دغی کافدارا شاګردان دی چې د اورتوپیدی او تراوماتولوژی مسلکی اساسات یې په دغه کافدرا کې زده کړی دی.

ک.خ خورن د پروفیسور رییر شاګرد په کال ۱۹۰۲ د اورتوپیدی یوې نوې موسسی د حرکی اتکا سیستم د ترضیضاتو درملنې لپاره چې د

پروتیز یو ورکشاپ یې هم درلود بنسټ کیښود خوتر پرانستلو د مخه له دی نړۍ څخه سترګې پټې کړی.

ویریدین له جنګ څخه په اورتوپیدی او تراوماتولوژی کې نوی لاس ته راوړنی لری چې د اورتوپید په توګه د نړۍ په سطحه وپیژندل شو. نوموړی د عملیاتو شل طریقی پیشنهاد کړی چې د هغو له جملی څخه د مفصل هانش Arthroplasty، د زنګون Halluxvalgus طریقی عملیات او د Flat Foot عملیاتونه او د عنق الدم ارترودیز څخه نوم اخستلای شو. د ده د لارښونی لاندې پراکتیکی اورتوپیدی Text Book ولیکل شو.

په کال ۱۹۰۷ کې د پروفیسور ک.ف ویګنر تر لارښونی لاندې په خارکوف کې طبی میخانیکی انستیتوت پرانستل شو. همدارنګه د شوروی څخه باندنی هېوادونو په اورتوپیدی کې ډیر مهم انکشافات مینځ ته راغلل چې له دغو جملی څخه کولای شو د Tibia Tubersitas استحالوی اوستیو کاندروز د ناروغی تشریح په کال ۱۹۰۳ کې د Osgood او Shlater له خوا اخستلای شو.

همدارنګه په کال ۱۹۰۸ تر ۱۹۱۴ Keller د Navicular اسپتیک نکروز عظم د قدم د دویمی ګوتی راس میتاترس تشریح کړل. په کال ۱۹۱۰ په کوچنیانو کې Sosteoeondropathy د Legg Calveperthes په نوم ولیکل شو.

په کال ۱۹۲۱ Sheurmann او څه موده وروسته Mau په کال ۱۹۲۴ کې په کوچینانو کې د Dystrophic آفاتو په برخه کې مفصل توضیحات ورکړل شو.

په کال ۱۹۱۸ کې د کازان اورتوپیدی انستیتوت تاسیس شو او په کال ۱۹۲۱ په مسکو کې د ن.ی.پیروروف په ابتکار معالجوی موسسه او د مسکو پروتیز انستیتوت تاسیس شو. په ۱۹۴۰ کې په دغه انستیتوت کې میتودیکی لارښود د تروماتیزم پر ضد مبارزه او د اورتوپیدی او تراوماتولوژی اختصاصی مرستو اورګانزیشن چاپ شو چې په دی اساس د دغه انستیتوت نوم د اورتوپیدی او تراوماتولوژی مرکزی علمی تحقیقاتی انستیتوت (سیتو) په نامه یادیږی.

په کال ۱۹۲۱ د خارکوف طبی انستیتوت د پروفیسور م.ی.ستیسنکه له خوا بنسټ کیښودل شو. نوموړی د کاذبو مفاصلو درملنه، عظمی استیوپلاستی، ناریه جروحاتو درملنه کې زیات زحمتونه ګاللی دی. د ی د لومړۍ ځل لپاره د کوچینانو د اورتوپیدی وقایوي- معالجوی مرکز بنسټ

کیښود چې په هغه کې نه یوازې درملنه صورت نیو بلکې د اورتوپیدی د کادرونو مسلکی روزنه هم کیدله. په کال ۱۹۴۰ کې وروسته د ده له مړینې د اوکرائین د اورتوپیدی او تراوماتولوژی علمی تحقیقاتی انستیتوت د ده په نامه ونومول شو.

د دویمې نړیوالې جګړې څخه وروسته اورتوپیدستانو کوښښ کاوه ترڅو داسې میتود پیدا کړی چې د هغه په واسطه د کسرونو ډیره ښه درملنه د میخواو فلزی سیمونو څخه استفاده وکړی. د فلزی الیاژونو معرفی ډیر ښه موثریت یې ثابت کړ، یو بل ګروپ د باکیفیته او ډیر ښه مصنوعی مفاصل چې ډیر مستحکم ولاس ته راوړل چې د کسورو د پرابملونو د حل او تداوی څخه برسیره، د مفاصلو په التهاب کې هم ورڅخه ګټه اخستل کیده.

انتې بیوتیک او د کسرونو او ناروغیو د تشخیص بڼه هم انکشاف وکړ. پوهانو په وروستیو کلونو کې د عظامو التیام په ابتدایي او ثانوي شکل د عظمی نسج Regeration Reparative سوالونو حل ته ډیر مصروف شول. دغه پوهان عبارت وو له ا.و. روساکوف، ت.پ ووینو ګرادوف، ګ.ی لفریشوو، و.ی.استاسوولا، ی.ګ دبروف او نور.

د و.ا چرنوفسکی، ګ.س یوماشوف، م.و.ولکوف، او.ن ګودوشاووری علماو تحقیقات وښودل چې د کسورو په معالجه کې د Conservative او Operative میتودونو استفاده او استطباب مطلق نشی کیدلای، د هری طریقی استطباب باید په انفرادی ډول او د یو تعداد بیولوژیکی، میخانیکی، انذاری او ایتولوژیکی فکتورونو په نظر کې نیولو سره کیښودل شی.

پروفیسور الیزاروف Prof. Govril Abramovich Ilizarov (۱۹۲۱-۱۹۹۲):

پروفیسور ګاوریل ابراموویچ الیزاروف د ۱۹۲۱ کال د جون د میاشتی په ۱۵ نیټه د پخوانی شوروی اتحاد په کوسکاس کې زیږیدلی دی. د نوموړی مور او پلار بې سواده وو او تر ۱۱ کلنۍ پورې زده کړی باندې شروع نه دی کړی. دا ځکه چې د هغی زمانې د ښوونځی بوت، لباس او یونیفورم یی د اقتصادی کمزورتیا له کبله نشو تهیه کولای.

هغه په کال ۱۹۳۹ د Simpherl Medical School of Kerimia ښوونځی کې شامل او په کال ۱۹۴۴ کې فارغ شو او ډیر ژر د سایبریا د قورغان په منطقه پراکتیکی طبی مرحلی کې داخل شو. سره د دې

چې په رسمی توګه د جراحی په برخه کې لازم تعلیمات نه ولیدلی خو یواځنی طبیب و چې په هغه منطقه کې په کار پیل کړی و. د دغی پراکتیکی دوری او په ۱۹۵۰ کلونو او د هغه څخه وروسته د اورتوپیدی ډیرو زیاتو مختلفو واقعاتو سره مخامخ شو او دا هغه وخت سره تصادف کوی چې د کسورو په درملنه، سؤ اشکال او عظمی دیفکتونو طرح او اختراع کړ چې د اورتوپیدی په مسلک کې یو علمی انقلاب په توګه محسوبیږی. په همدغه کال د اوستیو سنتیز خارج محراقی په مورد کې د حلقو په واسطه او متقابل الراس سیخونو تیرولو راپور ورکړ خو د پاملرنې وړونه ګرځید. په کال ۱۹۶۰ کې د لومړۍ ځل لپاره د طویله عظامو دیفکت اوږدکولو تر ۱۰ انچو تجربه کړ او ثابته یې کړه چې د مکسوره محراقاتو Compression Destrution عملیه د ده د اپرات د استفاده کولو په صورت کې د التیام پروسه تحریک کیدلای شی.

د دغه میتود په استفادی سره وی کړل شو چې د اولمپیک د لوړخیز یو قهرمان چې والری بورمیل نومیده پارچه یې کسر په کال ۱۹۶۷ کې تداوی کړی چې دغه قهرمان د پنډی یو خلاص کسر ۱۴ ځلی مخکې د الیزاروف د وروستی مداخلی څخه عملیات شو. د پروفیسور الیزاروف میتود په کال ۱۹۸۱ د یو ایتالوی طبیب Prof.A.Bianchi-Maioecchi پواسطه لویدیز ته انتقال شو.

نوموړی نه یوازی د شوروی اتحاد اکادمیسن په توګه انتخاب شو بلکې د نړۍ د اورتوپیدی تر ټولو لوی روغتون چې په سایبریا کې موقعیت درلود رهبری کړ. دغه مرکز د قورغان د اورتوپیدی او تراوماتولوژی علمي- تحقیقاتی اتحاد یې په نامه یادیده.

نوموړی په کال ۱۹۵۲ لومړی ځل د سیخونو تیرول چې په عمودی ډول د عظم د مقطع څخه تیر شوی، متقابل الراس زاوی یې سره مینځ ته راوړلې او یاد شوی سیخونه د دستګاه په حلقوی سیستم کې تثبیت کیدل چې حلقی د ارتباطی رادونو پواسطه مرتبط کیدل، توضیح کړ. نوموړی دغه سیستم ته د محراق څخه د باندې اوستیوسنتیز (اوستیوسنتیز خارج محراقی) یا د عظمی مکسوره محراقاتو دستګاه Compression-Destruction ونومول. یو کال وروسته دی او ګودشاووری نیم حلقوی خارج محراقی سیستم اپرات یې پیشنهاد او ثبت کړل. دواړه د اورتوپیدی په مسلک کې د وخت د دولت د کار قهرمانان ډیرۍ لوړۍ دولتی جایزی وګټلی.

په کال ۱۹۸۸ د ادیسه په بنار کې د اورتوپیدی او تراوماتولوژی نړیواله کنګره کې د الیزاروف اپرات د بیومیخانیک له نظره ډیر مقاوم، ډیر موثر د نورو پیشنهاد شویو اپراتو په پرتله وپیژندل شو. په لنډه توګه ویلای شو چې دغه اپرات د معالجوی کلاسیک تثبیت (پلاستر، اسکلیتی کشش، اوستیوسنتیز داخل محراقي) د دریو طبی تخنیکی ټول خصوصیات په ځان کې لری.

د الیزاروف د اپراتو عمده خصوصیات په دې کې دی چې دواړه حلقی په ځانګړی ارتباط سره او دا دوه حلقی د نورو حلقاتو سره په یوه مجزا ارتباط کې سره قرار نیسی چې په نتیجه کې ویلای شو د Monofocal (د یو مکسوره محراق تثبیت) Bifocal او یا د Trifocal او د هغه زیاتو څخه استفاده وشی.

نوموړی د سایبریا په قورغان کې ۱۵۰۰ بستریز تحقیقاتی انستیتوت یی اداره کاوه چې ډیر شاګردان یې روزلی چې د هغو له جملی څخه یو هم و.ی.استاسولادی د هغه ډیر برجسته شاګرد و.

دی برسیره پر مسلکی کارونو د دوما د مجلس غړی هم و. دی د ۱۹۸۵ کال څخه وروسته په نړیواله سطحه په ټولو اثارو او طبی لتیراتور کې پیژندل شوی شخصیت دی. نوموړی ۴۱ کاله د اورتوپیدی په عرصه کې کار وکړ ترڅو په ۷۱ کلنی کې په کال ۱۹۹۲ سترګی پټی کړی. په دغه موده کې ډیر زیات کلنیکی میتودونه یی د عظمی نسج درخوه انساجو اعاده، ترمیم او احیا، ته انکشاف ورکړ چې د ۲۰۰۰ نشریو څخه زیات په دغه انستیتوت کې چاپ شول چې ټول یې د الیزاروف د الی کلنیکی نتایجو، بیولوژیکی مطالعاتو، تخنیکی تحقیقاتو په مورد کې لیکل شوی دی.

نوموړی د نړۍ په سطحه د ۵۰۰ څخه زیات نشریی او لکچرونه د خپل تخنیک په هکله نړۍ ته وړاندی کړی دی. پر ځای دی چې نوموړی په اورتوپیدی کې د شلمی پیړۍ افتخار وویل شی.

په وروستیو کلونو کې نور عالمان او مولفین لکه و.ک کالنبرز، م.و ولکوف، ا.و اوکانیسیان، ک.م ساوش، س.س. تیکه چینکه، و.ی فیشکین، و.ا. اورکیف، و.س. ابوشینکه، ا.ی. ګریسانوف، اکادمیسن پروفیسور محمد موسیٰ وردګ، او نورو د دغی طریقی په تکامل او پراختیا کې د قدر وړ کارونه کړی دی.

د اورتوپیدی او تراوماتولوژی علماو ډیری مهمی لاس ته راوړنی د عظامو Auto, Homo, Hetro Plastic انکشاف دی چې په سرکی یې د

عظمـی انسـاجو ترانسـفر کـول، او تـوجن قـرار لـری. م.ی سـیتنکه، ا.ر اروییریدین، ن.ب نوا جینکه، و.د. چاکلین او نور د انکشاف په لاره کې یې د قدر وړ علمی تحقیقات کړی دی.

د شلمی پیړۍ شپږمه لسیزی کې د عظمی انساجو کانسرو شوی مړه انساج په بریالی سره په پراتیک کې پلی شو. همدارنګه د هډوکو په بانک کې د عظمی انساجولیو فلزی کولو لپاره د خلا د میتود څخه په ګټه اخستنی د مولف ګ.س. یوماشووف له خوا بنسټ کیښودل شو.

همدارنګـه و.م دیمیـانوف چـې پـه اتیـایمی لسـیزی کـې د روغتیـا د معاذبرو لـه کبلـه د نظـامی برخـی څخـه تقاعد وکړ او د لیننګراد د کوچینانو اورتوپیدی انستیتوت یې رهبری کاوه د اورتوپیدی یو لړ زیات اپراتونـه او تجهیزات یې اختراع کړی دی چې د هغو له جملی څخه یوه هم ګونیا (زاویـه سنج) ده چې د عنق فخذ په عملیاتو کې د استقامت پیدا کول دی چې عنق فخذ پـه اوستیوسـنتیز عملیـات کـې د Smith Peterson Nail پواسـطه صـورت نیسـی. دا پـه هغـه وخـت کـې وی چـې فلورسـکوب موجـود نـه و. همدارنګه په معاصر طبابت کې تشخیص وسایلو هم پراختیا وموند لکه: اون بروګر Auenbrugger (۱۷۲۲-۱۸۰۰) د ناروغی د محراق د څرنګوالی په تشخیص کې قرع یا Percussion یې ور زده کړ. لائنیک Laennec فرانسوی طبیب په کال ۱۸۱۰ کې استاتسکوپ یې د زړه او سږو د اوازو د تشـخیص لپـاره پـه کـار یـووړ. هلم هولتز Helmholtz پـه کـال ۱۸۵۰ کـې افتلمسکوب یې د قعرعین د مشاهدې او معاینې لپاره په کار یووړ.

د نولسمی پیړۍ په منځنیو کې چې برق کشف شو برقـی دستګاوی د مثانی د ننه لیدلو لپاره سیتستوسکوپ، د قصباتو داخل لپـاره برونکوسـکوپ، د مری د ننه لپاره ازوفاګوسکوپ، او د معدی لپاره ګستروسکوپ د ناروغیو د تشخیص لپاره په کار ولویدل.

کیمیا خصوصاً عضوی کیمیا په تدریج سره تکامل وکړ او د ادرار، د معدی افرازات او ترشحات، وینـه او نـور پـه لابراتوارونـو کـې د تشـخیص لپاره په کار یوړل شول.

د سپینو ګلوبولونو ډولونو تعیین (لوکوسیتر فورمول)، د ادرار شوکی نخـاع مـایع وینـی او نـور افـرازات د اجسـامو مشـاهده پـه لابراتـوار کـې د نـاروغیو د تشـخیص لپـاره پـه کـار یـوړل شـول. همدارنګـه د تومـور نسـج پـه میکروسکوپ (بیوپسی) کې مشاهده د تشخیص لپاره زیاته مرسته وشوه.

لنډه دا چې د نولسمی پیړۍ په وروستیو او شلمی پیړۍ په لومړیو کې د ناروغیو تشخیص وسایل دومره تکامل وکړ چې په بستر کې د ناروغ معاینه لابراتوار، اکسری خونی او نورو ته انتقال شو. ترڅو د ادرار، وینی، غایطه مواد او نور او د زړه، سږی، معده، بډوډو او نورو عکس اخستل درست تشخیص لاس ته راوړل شی.

د بیهوشی او نرکوز لپاره په کال ۱۸۴۱ کې جاکسون امریکایی طبیب دایتر د بیهوشی کولو تاثیر باندې پوه شو او په کال ۱۸۴۷ سیمسون د ښځو د ناروغیو انګلیسی متخصص د بیهوشۍ په موخه کلورو فورم یې په کار یوړل او د ایتراوکلورو فورم د کشف سره جراحی عملیاتونه بې له درد او ناراحتی څخه میسر شو.

ویلیام جی مور (۱۸۱۹-۱۸۶۷) انشاقی انستیزی یې عملی کړ.

زمل وایس Semmel Weiss (۱۸۱۸-۱۸۷۰) اتریشی نسایی ولادی متخصص د لومړی ځل لپاره پوه شو چې د نفاسی تبی علت د طبیب او قابلی د لاسونو، سامان او مالزمی د کثافت څخه دی چې عفونت رحم ته انتقالوی. پدې توګه زیمل وایس ته د میندونجات ورکوونکی ویل کیږی.

د میکروب د کشف څخه وروسته چې د پاستور له خوا صورت نیولې دی. میکروب زره بینی ژوندی موجود دی چې د عملیات څخه وروسته د زخمونو د عفونت سبب ګرځی، بل عالم د لیستر په نامه په کال ۱۸۶۷ کې د میکروبونو د وژلو لپاره اسید فنیک یې کشف کړ چې وروسته ډیر موثر درمل د هغه ځای وینو چې د لاسونو، د عملیاتو لوازم. د عملیاتو ځای په هره جراحی عمل کې ضد عفونی کول رواج وموند.

اتریشی جراح بیلروت او سویسی جراح کوخر د پروستات، مری، معدی او رحم عملیاتونه اجرا کړل. بیلروت د لومړی ځل لپاره یوه سرطانی معده عملیات کړ او ماوفه قسمت یی غوڅ کړ او لیری واچاوه. فرانسوی (Roux) او سویسی کوردن د کوخر شاګردان و چې د نولسمی پیړۍ وروستیو کې وتلی جراحان ول.

په ۱۹ پیړۍ کې هم لکه پخوانیو پیړیو انتانی ناروغۍ، کوی، کولرا او وچکی په اروپا کې څو څو ځلی ظهور وکړ چې په سل ها ورزه انسانان تلف شول. په ۱۸۳۱-۱۹۰۶ کلونو کې د کولرا ناروغی څو ځلی اروپائي ونیو او حتی امریکا ته یې هم سرایت وکړ. په ۱۸۷۰-۱۸۷۲ کې د کوی ناروغی المان کې زیات تلفات منځ ته راوړ. په ۱۸۹۲ کال په ایران کې

زیات خلک ووژل. په همدې ترتیب په یاد شوی کلونو کې افغانستان او هندوستان کې کولرا زیات تلفات منځ ته راوړ.

څرنګه چې د ساری ناروغی عامل یعنی مکروب یې پیژندل شوی نه و، نو مخنیوی او وقایه یې هم غیر ممکنه وه. کله چې د پاستور له خوا مکروب کشف کیږی، د میکروبی او ساری ناروغیو مخنیوی او وقایی لپاره واکسین لاس ته راغی.

پاستور Pasteur (۱۸۲۲-۱۸۹۵):

فرانسوی کیمیا او بیالوژی پوه کله چې د شرابو تخمر څرنګوالی مطالعه کاوه، په کال ۱۸۵۴ کې ولیدل چې یو زره بینی ژوندی د تخمر سبب شوی دی. د دغه لوی کشف څخه په دې نتیجه ورسید چې زره بینی ژوندی موجودات کولای شی چې عفونی ناروغی منځ ته راوړی.

نوموړی وروسته له پلټنې څخه د استرپتوکوک میکروب چې قیح منځ ته راوړی او د تور زخم باسیل یې کشف کړ او پوه شو چې په حرارت سره د مکروب د سمیت شدت کمیږی. په دې طریق د تور زخم باسیل چې لږ سمیت لری د تور زخم واکسین یې تهیه کړ. د پاستور وروستی کشف د هاری واکسین وو.

روسی بیالوژی پوه میچینکوف (Metchinkov) په کال ۱۸۸۴ کې فاګو سیتوز یې کشف کړ. نوموړی د پاستور شاګرد و چې د ۱۸۴۵-۱۹۱۶ کلونو ترمنځ یې ژوند کاوه.

روبرت کوخ Koch په کال ۱۸۷۶ د تور زخم (سیاه زخم) د مکروب خالص کښت باندې بریالی شو، د میکروب رنګول یې په اتیلین زده کړ او همدغه پوه وروسته د نری رنځ او کولرا میکروبونه یې پیدا کړ، نوموړی ته د باکتریولوژی بنسټ ایښودونکی ویلای شو.

د ناروغی مولد اکثره میکروبونه د ۱۸۷۰-۱۸۹۰ کلونو ترمنځ کشف شوی چې د میکروبونو نومونه او کاشفین یې په لاندې ډول ذکر کیږي:

- د راجعی تبی اسپروکت د برلین طبیب ابرمایر Obermeier له خوا په کال ۱۸۷۳.
- یو سلولی آمیب د آمیبی اسهال مولد د روسی طبیب لش Lesch له خوا په کال ۱۸۷۵.

- د جـــــزام باسیل نارویژی طبیب هانزن Hansen له خوا په کال ۱۸۷۹.
- ګونوکوک یا سوزاک د مقاربتی ناروغیو طبیب نایسر Neisser له خوا په کال ۱۸۷۹.
- هماتوزونر ملاریا د فرانسوی طبیب لاوران Lavran له خوا په کال ۱۸۸۱.
- د نری رنځ میکروب المانی میکروب پیژندونکی کوخ له خوا په کال ۱۸۸۲.
- د کولرا یا وبا میکروب د کوخ له خوا په کال ۱۸۸۳.
- دفتری باسیل د برلین د طب پوهنځی استاد لوفلر Loffler له خوا په کال ۱۸۸۴.
- د محرقی باسیل د سویسی میکروب پیژندونکی ابرت Ebert له خوا په کال ۱۸۸۴.
- پنومونوک د پنومونی ناروغی مولد د المانی طبیب فرانکل له خوا په کال ۱۸۸۶.
- میننګوکوک د مننژیت ناروغی عامل د وین طبیب وایک سیلبام Weichselbaum له خوا په کال ۱۸۸۸.
- د نرم شانکر باسیل د روم د مقاربتی ناروغیو متخصص دوکری Ducery له خوا په کال ۱۸۸۹.
- د انفلوانزا ویروس د برلین میکروب پیژندونکی فایفر Ferffer له خوا په کال ۱۸۹۲.
- د طاعون باسیل په فرانسه کې د حفظ الصحی استاد یرسین Yersin او جاپانی میکروب پیژندونکی کیتاساتوKitasato له خوا په کال ۱۸۹۴.
- خونی اسهال باسیل جاپانی میکروب پیژندونکی شیګا Shiga او المانی میکروب پیژندونکی کروزه Kruse له خوا په کال ۱۸۹۸.
- اسپیروکت د سفلیس ناروغی عامل حیوان پیژندونکی شاودین Schaudin او جلدی او مقاربتی ناروغیو المانی هوفمان Hoffmann له خوا په کال ۱۹۰۵.

☜ د تیتانوس باسیل المانی طبیب نیکولایر Nicolaer له خوا په کال ۱۸۸۴.

په کال ۱۸۹۲ روسی فزیولوژی پوه د تنباکو په پانو کې یو ډول ناروغی د موزائیک Mousaique ویروس په واسطه پوه شو. ځکه د تنباکو ناروغی پانی وروسته د کښت څخه کله چې د صافی څخه تیر شی باکتری ساتی، چې د موزائیک د ناروغی عامل و. کله چې وروسته زوریکین Zworykin الکترونی میکروسکوپ یې چې اجسام سل زره کرته غټ ښیئ کشف کړ د پورتنی ویروس مشاهده ممکنه شوه.

د پاستور له شاګردانو څخه کالمت Calmet ، د ګرن Guerin په همکاری سره په کال ۱۹۲۶ کې د غویي تضعیف شوی واکسین د (B.C.G) په نامه نوی زیږیدونکو کې تلقیح کړ ترڅو د نړی رنځ ناروغی مقابل کې معافیت پیدا کړی.

سالک Salk چې امریکایی دی په کال ۱۹۴۵ کې د کوچینانو د فلج (ګوذې) واکسین چې د ناروغی مولد ویروس یې تضعیف کړی و، کشف کړ.

المانی میکروب پیژندونکی برینګ Behring او جاپانی میکروب پیژندونکی کیتا زاتو په کال ۱۸۹۰ د ژوو د وینی په سیروم کې چې د دفتری ضعیف شوی میکروب باندې واکسین شوی و د دفتری له ناروغی څخه مخنیوی کوی او حتی دفتری ناروغی معالجه کوی. دواړو پوهانو د تیتانوس انتی توکسین یې لاس ته راوړل. دوی د سیروم په وسیله درملنې بنسټ ایښودونکی دی.

فرانسوی پوه بکرل Becquerel د شلمی پیړۍ په پیل کې د لومړی ځل لپاره پوه شو چې په طبعیت کې رادیواکتیف، اورانیوم، رادیوم او نور عناصر موجود دی چې له ځانه د الفا، بیتا او ګاما شعاعی ذرات په دایمی ډول انتشار وی چې د هغوی هسته دماتیدلو په حالت کې دی.

فرانسوی دوه د فزیک نور پوهان ماری Marie او پیرکوری Pierrecurie وپوهیدل هغه اجسام چې په دایمی توګه تشعشع لری او د اتم هسته یې د ماتیدلو په حال کې وی، د زمان په تیریدلو سره نورو عناصروته تبدیلیږی.

په کال ۱۹۴۰ کې ایرن Irene او فریدریک ژولیو کوری Fredric Jolilcurie ثابته کړه چې نور اجسام هم کیدای شی د طبیعی رادیو اکتیو عناصر په مجاورت کې رادیو اکتیوشی (د رادیو اکتیوایزو توپونه).

د رادیوم تشعشعات او د رادیو اکتیوایزو توپونه د اکس اشعه یی په څیر د قوی فشار او ډیر ولتاژ سره د نفوذ قدرت لری او د بدن په انساجو کې عمیق تاثیر اچوی چې د سرطانی تومورونو په درملنه کې په کار وړل کیږی.

۱۸۵۰ کال د ژنیکولوژی (نسایی او ولادی) علم د نوی فصل پیل ګڼل کیږی. لومړنی ګام د ځوان جراح جمس ماریون سمیز James Marionsims له خوا په امریکا کې واخستل شو. په هغه زمانه کې په مشکلو ولادتونو کې د فورسپس څخه کار اخستل کیده چې په ډیرو ښځو کې وزیکو واژنیال فستول منځ ته راته او داکتر ماریون سمیز لومړنی کس و چې د جراحی په واسطه دغه فستول ترمیم کړی. داکتر سمیز او دوه ښځی دورموس Dormus او استور Astor په نړۍ کې لومړنی د ښځو روغتون د (د نیویارک د ښځو روغتون) په نامه په کال ۱۸۵۵ کې پرانستل شو. دغه روغتون دیرش بستره درلود او د لرګیو یو میز عملیات درلود. لومړنی ناروغ یوه ایرلیندی ښځه وه چې په فیستول مصابه وه.

برسیره پر هغه سمیز لومړنی کس و چې القاح یوائی د دولسمی تر شپاړسمی ورځی د میاشتی ناروغی څخه وروسته میسره ده.

همدارنګه د اسپرم د معاینی طریقه یې ابداع کړ چې دغه موضوع په نړۍ کې شور او زوږ پیدا کړ او دغه څیړنه په ټوله نړۍ کې د سمیز تست په نامه ونومول شو.

نوموړی د اویا کلنۍ په عمر په کال ۱۸۸۳ کې وفات شو.

سوبولوف Sobolew روسی طبیب په کال ۱۹۰۱ کې د لانګیرهانس جزایر د خوسکی په پانکراس کې د شکری د ناروغی درملنې لپاره په بریالی په کار واچاوه.

بان تینګ Banting، بست Best او ماکلود Maclod دری واړه کاناډایي طبیبان په کال ۱۹۹۲ کې د لانګرهانس جزیرو هورمون انسولین یې کشف کړل.

فونک Funk لهستاننی کیمیا پوه په کال ۱۹۱۲ د ویتامینونو په موجودیت پوه شو او د ویتامین B_1 کیمیاوی جوړښت یې تعیین کړ.

فلمینګ Fleming انګلیسی میکروب پیژندوکی په کال ۱۹۲۹ پنسلین یې کشف کړ او لس کاله وروسته د ناروغانو په اختیار کې قرار ونیو.

واکسمان Wacksmann امریکایی طبیب په کال ۱۹۴۴ د بل انتی بیوتیک سترپتومایسین په کشفولو بریالی شو چې د نری رنځ په درملنه کې استعمالیږی.

دوماک Domagk المانی طبیب په کال ۱۹۳۵ د سلفامید په کشفولو بریالی شو. لمړنی سلفامید د پرونتوزیل په نامه و.

لاندشتاینر Landsteiner د وینی میکروب پیژندونکی په کال ۱۹۰۱ کې د وینی ګروپونه یې وموند، نوموړی د اتریشی وینر Wiener عالم په مرسته بل عامل یې د ریزوس Rhesus په نامه وینه کې کشف کړ چې په کال ۱۹۳۹ کې د RH په نامه مشهور شو.

فیلاتوف Filatow شوروی پوه د لمړۍ ځل لپاره په کال ۱۹۱۳ کې د قرنیې په پیوندولو بریالی شو.

د شراینو او غټو اوردو د ګنډلو لپاره اتوماتیکه دستګاه د شوروی انجینرانو او طبیبانو (په سر کې یې ورنوژا Woronoj او ګودو Gudow) له خوا کشف شوه په کال ۱۹۴۵ کې د اعضاو پیوندول آسانه شو.

ولادیمیر دمی خوف Demechow شوروی جراح په کال ۱۹۵۰ د یو سپی باندې تجربې وکړې چې د زړه جراحی نوی امکانات وربانډی زیات شو. په کال ۱۹۵۷ د دوو سپیو سرونه د غاړی په برخه کې پیوند کړی چې دغه دوه سپی سرونو یوه میاشت ژوند وکړ. نوموړی پدی بریالی شو چې د یو سپی زړه د بل سپی د سینی په قفس کې پیوند کړی په دې توګه یو سپی د دوو زړنو خاوند و.

مریل Merril امریکایي جراح په کال ۱۹۵۴ د لمړۍ ځل لپاره د دوو غبرګونو ورونو بډوډی تعویض او پیوند کړی او تر اوسه په زرهاو د بډوډو پیوند صورت نیولی دی. په جراحی کې د اعضاو پیوندول بلې مرحلی ته داخل شوی او نوی سرحد یې خلاص کړی دی. په انسان کې د لاس، پښو، زړه، سږو پیوند خپلی ازموینی مخ ته بیایي.

په زړه کې د دسام متیرال جراحی لومړۍ د امریکایي جراح چارلز بیلی له خوا د ۱۹۴۷ په وروستیو کې صورت وموند، خو ناروغ سمدستی مړ شو. نوموړی څو ځلی دغه کارته ادامه ورکړه خو بریالی نه و. خو وروسته دغه عملیاتونه نتیجه ورکړه او د هغه د شهرت سبب شو. څه موده وروسته نور جراحان لکه دوایت هارکن Dwight Harken او په لندن کې

سیر روسا بروک Sir Russa Brock دغه عملیات په بریالی سره تکرار کړ ترڅو د دسام متړال جراحی عملیات عملی شو.

وروسته د زړه د عملیاتونو د پرمختګ په مسیر کې د متړال تضیق د ابهر، تضیق او همدارنګه د دغو د سامو عدم کفایه جراحی د نړۍ په ټولو برخو کې معمولی امر ته تبدیل شو.

کریستین برنارد د سهیلی افریقا طبیب د دسامبر په دریمه کال ۱۹۶۷ کې د جنوبی افریقا Cap په ښار کې د ګروت شور Groot Sehurr په روغتون کې یو سړی چې لوی واشکانسکی Louis Washkansky او څلورپنځوس کاله یې عمر درلود او د شرائینو تصلب، دیابت ناروغی یې درلودل زړه یې ډیر ناتوانه د مرګ په حالت کې د زړه پیوند یې صورت وموند.

څو ساعته وروسته په څلورو ساعتو او پنځه څلویښت دقیقو کې یو کلیوالی جراح چې تر هغی زمانی نوم او نښان یې نه درلود. د یو انسان څخه بل انسان ته د زړه پیوند یې په واقعیت باندې بدل کړ او چیغ یې کړ چې «دغه زړه په لاره به ځی».

د زړه ورکوونکی یادونور یوه څلورویښت کلنه ښځه وه چې د تصادف په پایله کې مړه شوی وه. خو وروسته د اتلسو ورځو د انتان له کبله مړ شو.

دغه ځلی داکتر برنارد یو زړه یی د داکتر بیسبرګ ته پیوند کړ چې نولس میاشتی او پنځلس ورځی د داکتر بیسبرګ ژوند اوږد شو. او د زړه پیوندول د داکتر برنارد له خوا فتح شو.

په استرالیا کې د سرطان د ډولونو او ایدز د درملنې لپاره د واکسین تولید په داسی حال کې پیل شو چې د ۱۹۷۳ تر ۱۹۷۵ ډیر ګټه ور او مفید تحقیقات د استرالیا د دوو پوهانو له خوا د کانبرا په ښار کې د جان کورتین John Cartin د طبی څیړنو پوهنتون کې سرته ورسید چې په پایله کې غټ کشف ترسره شو. د دوی کشف د دې موضوع د درک سبب شو چې «د بدن معافیتی نظام څرنګه داسی سرنوشت ساز تصمیم نیسی چې کوم سلول سالم دی او کوم سلول سالم نه دي». په واقعیت کې هغوی زمونږ فهم ته یې بنسټیز تغییر د معافیتی نظام څرنګوالی په هکله ورکړ. هغوی پوهانو سره مرسته وکړه ترڅو د مقابلی لارې چې د بدن د انساجو معافیتی نظام باندې وژونکی حملی کوی پیدا کړی لکه د ام.اس (مولتیپل اسکلروزس) او شکری ناروغیو کې دغه دوه استرالیایی پوهان زینګرناګل او پیټر داهرتی دی.

زینګرناګل په کال ۱۹۴۴ په سویس کې د ښاغلي پوهنتون کې زده کړه وکړه او د طبابت درجه یې په کال ۱۹۷۰ کې واخسته او وروسته د کانبرا ملي پوهنتون کې یې دوکتورا (پی. اچ. دی) ترلاسه کړه (کال ۱۹۰۶).

پیټر داهرتی د استرالیا ګوینزلنډ پوهنتون کې زده کړه وکړه او د دوکتورا درجه یې ادیټبور چې اسکاټلنډ کې پروت دی واخسته (کال ۱۹۷۰). هغوی په ۱۹۶۹ کې د نوبل جایزه ترلاسه کړه.

وروسته پاستور تر ۱۸۹۲ کال ډیر زیات میکروبونه یې چې ناروغي منځ راوړی کشف کړل او ثابته شوه چې د ټولو تبی لرونکو انتاني او اپیډیمیک ناروغیو کوچنی زره بینی (میکروب) اجسام دی. پدې توګه انسانانو د مصابیت د مخنیوی او وقایې لپاره متوجه شول. ترڅو چې د نولسمی پیړۍ دویمه نیمایی کې د وقایوی طب په فکر کې شول چې وروسته د واکسینونو تهیه او د واکسیناسیون تطبیق د مصابیتونو شیوع او منځ ته راتګ مهار شو.

د وقایوی طب د پرمختګ سره د شلمی پیړۍ په طول کې ډیری ښی نتیجی منځ ته راغلی چې د انسانانو د عمر طول زیات شو. د درملو مختلفو ډولونو لکه انتی بیوتیکونه او د علومو رشتو ظهور او پراخوالی لکه فارمکولوژی، باکتریولوژی، فزیولوژی او داسی نور د صحت د پراختیا تامینولو زمینه مساعده شوه. د وقایوی طب د پراختیا او تکامل سره لومړۍ په اروپا او وروسته په نورو هېوادونو کې ساری وژونکی ناروغیو لکه جزام، سرخ باد، نری رنځ، وچکی (محرقه)، سفلیس، کوی (چیچک)، شری (سرخکان)، ملاریا، کولرا (طاعون) او نور تر کنترول لاندې راغلل او د شلمی پیړۍ په وروستیو کې د دغو ناروغیو ځینی نابود شول.

کله چې نړیواله روغتیایي اداره منځ ته راځی ډیر پراخه پلانونه په مخ په وړاندو هېوادونو کې لاس لاندې نیول کیږی چې په مجموع کې د وقایوی طب اهدافو ته رونق ورکوی او د دقیقو منظمو پلانونو سره د وژونکی، ساری او اپیډیمیک ناروغیو په محوکولو کې زیار باسی.

د شلمی پیړۍ دویمه نیمایي کې د عقل نه وتلی اکتشافات او اختراعات په ټولو علومو کې د تکنالوژی سره یو ځای منځ ته راغلل. سره د دی چې په دې دوره کې بشریت وکړای شو چې د ډیرو ساری او اپیډیمیک ناروغیو مخه ونیسی او نابود یې کړی لکه کوی او داسی نور. خو د ځینو وژونکو ناروغیو شیوع لکه ایدز او د چرګانو انفلوانزا نړۍ لپاره د تشویش وړ وګرځیدل.

د انسان د بدن غړو سرطان د ډیرې پخوا زمانې څخه د نړۍ په سطحه د انسانانو د مړینې باعث ګرزیدلی دی. او په پیړیو پیړیو کې په مختلفو نومونو یادیده او هغه د نه پیژندلو په صورت کې ډیر خلک یې تباهی کندې ته واچول. خو د شلمې پیړۍ دویمه نیمایي کې پوهانو او علما و عمیقه توجه یې ورته واړلوله.

د رسمی ارقامو مطابق تقریباً دوه ویشت ملیونه او پنځه سوه زره کسان په ټوله نړۍ کې د سرطانی ناروغیو باندې اخته دی. او د یو مهلکه ناروغی په عنوان نړۍ تهدید وی. پدې وروستیو کې د سرطان ضد درمل، شموتراپی او رادیو ترابی او د تشخیص وسایل کشف شوی چې د دغی مهلکی ناروغۍ په مقابل کې لاس ته راوړنی منځ ته راغلی دی.

د شلمې پیړۍ اتیایمو کلونو کې د یو وژونکی ساری اپیدیمیک ناروغی عامل د ایدز په نامه وپیژندل شو. (نوم یی Human Immuno Deficieney Virus دی چې په H.I.V مخفف سره معروف دي) H.I.V یو ډول خاص ویروس دی چې ریترو ویروس (Retro Virus) په نامه یادیږی چې معمولی ویروسونو په پرتله ساده اورګانیزم لری او له منځه وړلو یې ډیر ګران کار دی.

په کال ۱۹۱۸ د امریکا لاس انجلس په ښار کې وژونکی اپیدیمیک ساری ناروغی کشف شوه. د کالیفرینا لاس انجلس تحقیقاتی مرکز ګزارش ورکړ چې پنځه تنه هم جنس بازه (هموسکسوال) ځوانان په پنومونی ناروغی لیدل شویدی چې چندانی عادی نظر نه لری. دغه موضوع طبیبان په تعجب واچاوه او متوجه شول چې اعراض او علایم یې کومه مشخصه ناروغی ته نسبت ورکړی په دې توګه د هغه نوم یې (اکتسابی معافیت نقص سندروم) وټاکه چې انګلیسی ژبی مخفف یې AIDS دی. همدارنګه په امریکا او فرانسه کې په دې ناروغی باندې تحقیقات صورت وینو چې په امریکا کې د روبرت ګالو او په فرانسه کې د لوک مونتانیه له خوا سرته ورسید.

د ۱۹۸۶ کال نوامبر میاشت کې پروفیسور مونتانیه د ایدز د ناروغی نوی ویروس کشف کړ چې د HIV ویروس په نامه اعلان کړ.

دغه ویروس د انسان د بدن معافیتی سیستم مصابوی چې د عضویت مقاومت له منځه ځی او د بدن انتانات د ناروغ د مړینې سبب ګرځی چې ایدز ته د شلمې پیړۍ بلا ویل کیږی.

په نړۍ کې تر اوسه ۲۸ ملیونه انسان چې په ایدز اخته و له منځه تللی دی. دغه ویروس د عضویت دفاعی سیستم مختلوی او ضعیفوی یې چې حتی یو کوچنی انتان د شخص د مرګ سبب ګرځی.

سره د دې چې د دغی ویروس پیژندلو څخه شل کاله تیریږی، تر اوسه هم هیڅ ډول واکسین د HIV د پاره کشف شوی نه دی.

نن ورځ په نړۍ کې ۴۲ ملیونه انسان د HIV ویروس باندې اخته دی چې ۲/۳ برخه د دغو د افریقا د صحرا په جنوبی برخه کې ژوند کوی. په دغه منطقه کې د هرو دریو کسو په منځ کې یو یې په ویروس سره ککړ دی. د نړیوالی اداری په راپور د ۷۰ په سلو کې د ایدز ناروغان افریقایي هېوادونو کې ژوند کوی.

د ایدز ویروس په شرقی اروپا او مرکزی آسیا کې نسبت نورو ځایوته تیتیدل یې سریع دی. او د بین المللی سازمان په نظر د یو اپیدیمی منځ ته راتګ انکارنه منونکی دی.

ځنی اطلاعاتی سازمانونه تخمین کوی چې تر ۲۰۱۰ کاله پوری په چین کې لس ملیونه او په هند کې ۲۰-۲۵ ملیونه کسان د HIV ویروس باندې اخته کیږی.

داسی ادعا کیږی چې په نړۍ کې د ۴۲ ملیونو مبتلا په ایدز پنځه ملیونه یی په ۲۰۰۵ کې په ناروغی اخته شوی او دری ملیونه له منځه تللی دی. دا ګزارش را ښئ چې د دغه ناروغی پراختیا په نړۍ کې په ډیر سرعت سره محسوس دی. او د دغی ناروغی په درملنه کې هم ډیر زیات ښه والی راغلی دی.

بل پرابلم چې په دی وروستیو د نړۍ خلکو د خپګان سبب ګرزیدلی دی د الوتونکو (چرګانو) ساری ناروغی والګی (انفلوانزا) دی. چې په آسیایی او اروپایی هېوادونو کې د مړینی واقعات په کراتو لیدل شوی دی. د دغی ناروغی ویروس چې د مرغانو څخه انسان ته انتقالیږی زیات وژونکی دی.

د مطالعاتو څخه داسی معلومیږی چې دغه ویروس احتمالاً په کال ۱۹۱۸ کې د مرغانو څخه انسان ته د والګی ویروس انتقال شویدی چې په همدغه کال کې د اسپانیایی انفلوانزا باندې مسمیٰ شو. یو ملیارد انسانان چې د هغی نیمایي برخه یې تشکیلوله په دغه ناروغی اخته شول.

د چرګانو والګی وروستی ویروس دی چې د خطر زنګ یې ټوله نړۍ کې غوږو ته ورسید. احتمال لری چې دغه عوامل د ډیرو پخوا زمانو څخه موجود وی خو په اوس وخت کې د ساحی څخه خارج شول. او یو لړ نور یې نوی ظهور پیدا کړی دی لکه HIV او د سارس د ناروغی ویروس (SARS).

خو د شلمی پیړۍ په لومړیو او وروستیو کې ډیری زیاتی لاس ته راوړنی، اختراعات او اکتشافات لری چې دغه اکتشافات د یویشتمی پیړۍ په پیل کې محیرالعقول په شکل منځ ته راغلی دی. د نمونی په ډول څو نمونو ته اشاره کوو.

په ۲۰۰۴ کال یوه رسمی اطلاعیه کې راغلی چې پوهان بریالی شول ترڅو د سرطان یو ژن له فعالیت څخه وغورځوی. پوهانو دغه ژن یې په مورږک کې له فعالیت څخه وغورځاوه. د کالیفرنیا د استانفورد په پوهنتون کې محققینو د دغه ژن چې د میک (Myc) په نامه دی او د سرطان یو پیژندل شوی عامل دی د یو معمولی انتی بیوتیک پواسطه فعالیت ته یې توقف ورکړ.

ترڅو چې مورږکانو ته دغه درمل ورکول کیده په سرطان نه اخته کیدل. همدارنګه دغه درمل سرطانی حجری عادی حالت ته وګرځاوه.

محققان وایي چې د مورږک د ځیګر په سرطان برسیره چې تحقیق وشو. امکان لری د سینی، کولمو او پروستات کې هم صدق وکړی. ځکه دغه ټول سرطانونه د اپی تیلیال حجرو څخه منشأ اخلی.

کله چې دوکسی سکلین معیوب ژن (میک) یی د فعالیت څخه وغورځاوه او د سرطانی حجرو رشد مسدود شول او کله چې دوکسی سکلین قطع شو په مورږکانو کې د کبد حاد سرطان پیدا شو. کله چې دویم ځل دوکسی سکلین مورږکانو باندې تطبیق شو نه یواځی میک یی بیرته له فعالیت څخه وغورځاوه او د سرطان د رشد ادامه یې مسدوده کړه، بلکې سرطانی حجری یې عادي حالت ته را وګرځول.

د بریتانیا د سرطان د تحقیقاتی موسسی علمی اطلاعاتو مسوول داکتر ایلین ویکرز وویل «ثابته شویده چې د میک ژن په سرطانیو کې غیر عادی فعالیت لری. مطالعات ښئ چې دغه ژن یو پر اومه مواردو کې چې د ناروغ د مړینی سبب کیږی، نقش ولری. نومورې د استانفورد تحقیقات ډیر په زړه پوری ولوستل او وی ویل چې دغه مطالعات داسی شاهدی وکوری چې د

میک د توقف ورکولو درمل په وروستیو کې د سرطان په درملنه کې موثر وی.

د پورتنی کشف او څېړنی څخه داسی لاس ته راځی چې د انسانانو د دری زرمی په پیل کې وروسته د ملیونونو قربانیو سره وی کړای شول چې د سرطان نامعلوم او مجهول عوامل ژن پوری ارتباط ورکړی، کشف کړل.

په کال ۲۰۰۶ د مارچ په میاشت کې د بریتانیا څېړونکو د محیطی یا ژنتیکی تاثیراتو په برخه کې چې د ناروغیو لامل ګرځی، ډیر پراخه تحقیقاتو ته آماده ګی نیسی. او د لسو، شلو یا دیرشو کالو په درشل کې مختلفی نظر یې د ناروغی پیژندنی په برخه کې ورکړی او په نتیجه کې د ناروغیو د مخنیوی لپاره اقدام وکړی.

د وژونکو ناروغیو لکه د زړه ناراحتی ګانی، د شکری او سرطان ناروغیو په مخنیوی او درملنه کې لاری کشف کړی چې کیدای شی د دی څېړنې لاس ته راوړنی وی.

په بریتانیا کې د جنین ژنتیکی ورته کولو لپاره د مجوزی صدور:

د ۲۰۰۴ کال د اګست په میاشت یوه ډیره عجیبه او با ارزښته اطلاعه د طبابت په کړۍ کې شور او زور پورته کړ او دا د بریتانیا د څېړونکو طبیبانو پیشنهاد و چې د بریتانیا دولتی اژانس له خوا د تائید وړ وګرځید.

د پوهانو دغه ډلګی د ژنیتیکی (کلون) ورته شوی جنین تولید د شکری د ناروغی آزمایښتی درملنې لپاره دولتی هئیت ته وسپارل.

د نیو کاسل پوهنتون پوهان قصد لری د جنین څخه بنسټیز سلولونو استخراج د شکری ناروغی لپاره آزمایښتی درملنه په کار یوسی.

الیسون مرداک د دغه ډلګی سرپرست وایي «د هغه هدف د پاره چې مونږ زیار باسو دا دی هغه کسانو ته چې د ځینی ناروغیو لکه الزایمر، پارکینون او دیابت چې جدی کمزورتیا منځ ته راوړی، رنځ وړی مرسته وکړو. اوږده لاره مخی ته لرو خو د تحقیق وړتیایې ډیره ښه ده او د همدې کبله ډیر خوشاله یو چې اوس مونږ کولای شو لمړی ګام پورته کړو».

دغه ټیم به قادر وی چې ورته شوی جنین د دوو اونیو لپاره پرورش ورکړی او وروسته بنسټیز جنینی سلولونه د هغه څخه استخراج کړی.

په همدې توګه د زړه د ناروغیو په هکله په تیره بیا انفرکتوس میوکارد په څیړنه کې مثبت او امیدوار کوونکی پرمختګونه شوی چې ډیره ښه موثر درمل د دغه پرابلم د رفع کولو لپاره د تائید وړ ګرځیدلی دی.

د طبابت په نړۍ کې ډیر نا پیژندل شوی پرابلمونو په باره کې تحقیقات روان دی او پر له پسې د طبابت ډیر مشکل پرابلمونه بررسي کیږي او هره ورځ د امیدوارۍ زیری راکوی.

شلمه پیړۍ د طبابت په ساحه کې په پراخه توګه رشتی منځ ته راغلی چې هری رشتی ته د طبابت علومو رشتی ویلای شو. د دغه علومو په پراخو برخو کې هم په کلنیک او هم په پاراکلنیک کې په داخلی اورګانو کې، کاردیو لوژی، نفرو لوژی، اندوکرونو لوژی، درماتو لوژی، ګسترو انترو لوژی، افکو لوژی او نوری څانګی او د جراحی په څانګو کې لکه عمومی جراحی، د صدر جراحی، بطن جراحی، اوعیو جراحی، اورتوپیدی او تراوماتولوژی، د مغز او اعصابو جراحی، د فک جراحی او ستوماتولوژی، یورولوژی، انستیزی او نور. همدارنګه د پاراکلنیک ډیر مشخص او تخصصی څانګی منځ ته راغلی چې د مستقلو رشتو په توګه د ډیر مدرن تخنیک او وسایلو سره سمبال دی د ناروغانو او مجروحینو په چوپړ کې قرار لری.

په دې ټولو برخو کې د نړۍ په ګوټ ګوټ کې څیړنی روانی دی او د انسان د صحت د تامین او اوږد عمر لپاره فعالیت لری. د زړه، مغز، اعصابو، کاسموتیک او نورو ډیر ظریف عملیاتونه صورت مومی. د لایزر د وړانګی څخه د سترګو په عملیاتونو کې استفاده کیږی. د انسان د اعضاو پیوند لکه د زړه، بډوډو او نورو اعضاو پیوندول د اجرا په حال کې دی.

د وګنیز او وقایوی طب په برخه کې پراخه فعالیت جریان لری. د محیطی صحت او روغتیا ساتنی پرابلمونه په خاصه توګه په وروسته پاتی هېوادونو کې مخ په کمیدو دی.

خیریه صحی موسسی د نړۍ سره صلیب په جنب کې او نړیواله روغتیایی اداره او یونیسف د پراختیا په حالت کې دی. ځنی نوری موسسی لکه M.S.F (بی سرحده دوکتوران)، Save the Children او نوری ټولی د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د انسان د روغتیا په موخه خدمت کوی.

دویمه برخه

په افغانستان کی د طبابت تاریخ

لومړی څپرکی

تر اسلام نه د مخه د افغانستان طبابت

افغانستان د لرغونی او اوږده تاریخ درلودونکی دی او د تاریخی شواهدو له مخې د افغانستان ټولنه تر میلاده شل زره کاله د مخه موجوده وه.[1]

همداشان له دوو تر دری زره کاله تر میلاده دمخه افغانستان د پر مختللی کرنی او آبیاری درلودونکی ؤ، او تر میلاده زر لومړی کلونه دمخه په افغانستان کې لاسی صنایع، مسکوکات، طب، نجوم، نساجی او فلزکاری موجوده وه.

څرګنده ده چې د ملتونو ډیر پخوانی تاریخ د طبابت تاریخ دی، ځکه بشر له هغې ورځی راهیسی چې ځان یی پیژندلی دی د دردونو سره یو ځای د واقعاتو او مصیبتونو سره مخامخ دی، نو له دې ځایه طبابت د انسان د موجودیت له لومړنی زمانی څخه په دې لرغونی خاوره کې موجود ؤ.

هغه پخوانی سند چې د افغانستان په تاریخ کې د طب او درمل جوړولو په اړوند موجود دی له نن څخه څه نا څه ۳۵۰۰ کاله د مخې زمانی ته رسیږی.

دا دوره د روحانیت مرحله کې شامله وه چې د طب علم د روحانیونو په واک کې ؤ. په زیاترو مذهبی کتابونو کې درملو ته اشاره شوی ده، لکه چې زرتشت په مذهبی کتاب کې د زند او اوستا په نوم د کتاب د وندیدا د برخه په طبابت پوری مختصه وه.

«سوما هغه مشروب دی چې له ګیاه څخه ترلاسه کیده او اوستا په کې تری یادونه شویده»[1] اوستا هغه ډیر زیات پخوانی کتاب دی چې د بلخی

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۳۳

زرتشت یا زرتشترای بلخی له خوا منځ ته راغلی دی. که څه هم د اوستا د قدامت تعیینول ګران دی خو بیا هم د اټکل له مخې ښودل کیدای شی چې اوستا اصلاً تر میلاده تقریباً یو زر کاله دمخه منځ ته راغلی دی. په دې صورت کې د برهمنانو د کتاب سرودونه (ریګویدا) چې تر میلاده د یو زر او پنځه سوو کلونو دمخه په منځ کې قسماً په افغانستان کې ویل شوی او بیا په هندوستان کې بشپړ شوی دی.

«اوستا د تاریخ هغه لیری ته نظر اچوی چې تر دغه وخته پوری د افغانستان خلکو سکه او پیسی نه درلودلی، د راکړی ورکړی معامله د جنس په شکل ترسره کیدله. په همدې شان د هغی زمانی ټولنی مالګه نه پیژندله او په خط او کتابت هم نه پوهیدل، خو ښارونه، کلی، کرنه، آبیاری، مالداری، باغداری او پیشه وری لری. «فلزی آلات استعمالیدل، اوبدنه او وسله جوړول لری، نڅا او ورزش شته او طبیب موجود دي»[۲].

په اوستا کې د خلکو د درو طبقو لکه شفا بخش او معالج څخه بحث شوی دی او دوی عبارت دی له هغه چانه چې په دعا او دینی رسومو، او هغه چې په پرهیز او د اروګانو او ځینی نور چې په وسایلو او لوازمو شفا بخښی.

په بل عبارت دا دری طبقی عبارت له: مؤبدانو، طبیبانو او جراحانو څخه دی.

د دې وروستی ډلی په متعلق په وندیداد کې په زړه پوری عبارتونه شته دی، چې وایي: «هغه تازه کار طبیب مخکې تردې چې د نیکان مزدیسناکیش د یوه معالجه شروع کړی نو په کار دی چې دری کافران یې په بریالیتوب سره معالجه کړی وي»[۳].

د دې د پاره چې د زرتشتیانو طبابت او د هغه وخت د طبابت پرتسیبونه ښه روښانه شوی وی، زیات تحقیقات او لټونی ایجابوی چې دا دی په دی اړوند یوځه لنډ معلومات وړاندی کیږی. ځینی مورخین زرتشت تر میلاده دمخه یوولسمی پیړۍ پوری مربوط ګڼی، خو زیات احتمال لری چې اوه پیړۍ یې تر میلاده دمخه ژوند کړی وی.

۱- مجله اردو شماره ماه ثور، ریاست نشرات اردو، مطبعه اردو، سال ۱۳۵۰

۲- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۳۷

۳- دکتر ادوارد براون، طب اسلامي، ۱۹۵۶م ص-۲۶

د بلخی زرتشت کتاب اوستا نومیږی او دا کتاب په هغه شکل چې اوس زمونږ په واک کې دی څلور برخی لری چې د یسنا، یشت، وندیداد او بندهش د نومونو څخه عبارت دی. هغه څه چې نن له دی کتابونو څخه باقی پاتې دی د هغه کتاب یوه برخه ده چې وایي په یوویشت کتابونو او یا په یو ملیون برخو مشتمله ده.

زرتشتیان عقیده لری چې د اوستا کتاب د آهورامزدا (خدای) له خوا په زرتشت پیغمبر را څرګند شوی دی او هغه یې د بخارا د پاچا د ګشتاسپ په واک کې ورکړ او د ده دوه اصلی نمونی یوه یې د جمشید په تخت او بله یی په سمرقند کې کیښودله.

په دې کتاب کې د مندرج طبابت د مطالبو اصول په دې عقیده ولاړ دی، چې په نړۍ کې د ستیز او قانون یو نظام حکمفرما دی. د زردتشت په کیش کې شپږ د عالم قوه (موکلی فرشتي) موجودی دی چې هره یوه یې د خپل صلاحیت په دایره کې د عالم د اداری په امورو کې همکاری کوی. او هغوی د آهورامزدا (خدای) له یو صفاتو څخه شمیری او جاودانان یې ګڼی چې پنځمه یې د هئورتات (روغتیا) په نامه دی او د تندرستی مسکن او اوبو موکله ده.

د زرتشت کیش د اخلاقی او حیاتی پر درو اصلو هومته (نیک پندار)، هوخته (نیک ویل) او هوورشته (نیک کردار) بنا شوی دی.

«زرتشتیانو بدنی او روحانی نظافت، راستی او راستکاري، مروت او سخاوت او ټول نیک اخلاق یې مراعاتول»[1].

د زرتشت په آئین کې د نیکی او بدی دوه اصله شته دی چې دا دواړه په متداوم ډول یو د بل سره په جګړه او کشمکش کې دی. د دې مکتب برجسته ټکي د طبابت په برخه کې په لاندې ډول خلاصه کیږي:

۱- په خیالی او ماوراء الطبیعه موجود باندې د ناروغیو د مولد په عنوان اعتقاد د ساسانیانو تر وخته پوری باقی پاتی شو. چې د هغه نتیجه د ناروغیو د درملنې بهترینه وسیله د مذهبی اوراد ویل او د ماوراء الطبیعه ځواک څخه د مرستی غوښتنه پیژندل کیدله.

۱- پوهاند عبدالحی حبیبي، تاریخ مختصر افغانستان از زمان قدیم تا خروج چنګیز حدود ۶۰۰هـ ، جلد اول ۱۳۴۶ ص-۱۳-۱۴

۲- د زرتشتیانو د اعتقاداتو له مخې مار د مخلوق ډیر لرغونی او ځواکمن دی چې په عین حال کې د طب د علم موجد او مخترع هم شمیرل کیږی.

۳- د هغو اعتقاداتو له مخې چې د بل پلوه هم موجود وو دا دی چې د ناروغیو پیدایښت کیدای شی د دښمنانو د کوډې (جادو) او یا د سترګو د نظرو د ضرر په علت وی.

۴- دا مطلب هم په ښه توګه څرګند وی چې فزیکی او طبیعی علتونه هم د ناروغیو په پیښیدو کې ښکاره نقش لری. لکه چې خلک لیدل سړښت، تودوخه، کثافتونه، ککړتیا، لوړه، تنده او بالاخره اضطراب او زړښت چې دا ټول د طبیعی او فزیکی عواملو څخه شمیرل کیږی هم کولای شی چې د یوه سړي د ناروغتیا موجب وګرزي. برسره پردې خلک پوهیدل چې افراط او تفریط او بد عادتونه درلودل هم د ناروغی د څرګندیدو سبب کیږی.

۵- د وینو نقش په بدن کې د ناروغی په خپرلو کې هم د پوره د پاملرنی وړ ګرزیدلی و. او زردشتی مؤبدانو به خلکو ته نصحیت کاوه چې د وینی خالص والی او پاکیزګي وساتي او هغه د ککړتیاو څخه لیرې وساتی.

۶- د زیږیدلو او مړینی پوری مربوطو مراسمو توصیف د اوستا د کتاب مهمه برخه تشکیلوی. په دې برخه کې د جنین سقط منع کړی شوی و. هغه ښځې چې سقط جنین یې کړی او یا یې ولادت کړی و نو په ګیمز (د غویی په متیازو) به یې تطهیر کاوه.

د جنین د سقط د پاره د ځینو د اروګانو خاصیت د هغی زمانی خلکو ته پوره معلوم او څرګند ؤ، خو هغو کسانو چې دا دوایی د نورو په واک کې ورکوله، ډیر زیات تنبه او مجازات کیدل. دغه درمل چې د اوستا په کتاب کې له هغو څخه نوم اخستل شوی دی له بنګو (شاه دانه)، شیتا (سره زر او یا احتمالاً د یو نبات نوعه او یا ژیړ رنګه مایع ده)، غنا (هغه درمل چې وژل کوي) فراسپاتا (چې میوه راوباسی او مرګ منځ تا راوړی)، چې د دوی له منځه بنګ یا شاه دانه معلومه ده او هغه نورې یې په سمه توګه معلومی نه دی چې څه شیان دی.

۷- د زرتشت په کتاب کې سپی نه یوازی د احترام وړ یو حیوان و، بلکې داسی فکر کیده چې یوه ناولی شی ته د هغه کتل له هغو څخه د خبیثه اروا د وتلو موجب ګرزی.

۸- د عامې روغتیا د روغتیاساتنې (حفظ الصحي) په باره کې زرتشیان ډیرې لوړې څوکې ته رسیدلې و. د ټولنیزو د مراسمو د اجرا د څرنګوالي پورې مربوط قوانین هغو مره د ککړتیا او د ناروغیو د خپریدو د مخنیوي پورې مربوط قوانینو سره ګډ شوی چې د هغوی یو له بله بیلول ناممکن ؤ. د اوبو،خاورو، اور او ګیاګانو ناولې کول منع وو.

ګورو چې اور د سپیڅلو موادو د څلورګونو برخو څخه یوه برخه شمیرل شوی، خو له بده مرغه له دې وسیلې څخه د ککړو شیانو د تعقیم د پاره غیر ممکن کیده.

۹- د مړی د جسد لمس کول د انسان د ککړتیا او ناولتیا سبب کیده او داسې څوک باید په بشپړه توګه ځان تطهیر کړی یعنی دا سړی چې د جسد سره یې تماس نیولی ښایي نه شپې پر له پسې ځان پر مینځي.

۱۰- د سیندونو اوبه زیاتره پاچاهانو څښلې او په مسافرتونو کې یې هم تری استفاده کوله. (د سپین ږیرو له خولې امیر حبیب الله خان د افغانستان پاچا چې به کله جلال آباد ته سفر کاوه نو به یې د سرخرود د سیند له اوبو څخه د څښلو په غرض استفاده کوله – مولف، مومنی).

۱۱- ورستوب او فساد هم د هوا او اوبو د ککړتیا سبب کیده او په کار ؤ چې له منځه وړل شوی وای.

د انسان د بدن هډوکی او یا دسپی په داسې حال کې چې له هغو څخه غوړی او یا د هډوکو ماغزه وبهیږی پر مځکه اچول جرم ګڼل کیږی.

۱۲- د مړی د جسد د خښولو د پاره به برجونه جوړیدل په داسې ډول چې هلته هیڅ حیوان ورننوتلای نشو.

په دې مقرراتو کې ویل شوی و «د سکوت برجونه د کلکی تیږی او کین (ملات خټه) څخه باید جوړ شی او په داسې شکل وی چې سپی، کیدړه یالیوه هغو ته ور ننوتلای نه شی، او د باران اوبه هم هلته راټولی نه شی»[1].

۱۳- د درملو نقلول او تجویز د ځانګړو اشخاصو په واک کې وو.

په دې ډول که څه هم د آشوریانو غوندی د طبابت د علم او مذهبی چارو تر منځه بیلوالی موجود و، خو بیا هم طبیبان د ټولنې د څلورګونو ډیرو لوړو طبقو څخه انتخابیدل.

۱- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ۱۳۵۰ ص-۲۹

مؤبدان او مغان يې په سرکې او نورې درې طبقې لکه پوځيان، بزګران او کسبګران، چې په دې چارو کې د واړو ځلورو طبقاتو کې شاملیدل ارثي و. او د روحانیونو د طبقې ماشومانو په مذهبي چارو او طبابت کې مشابه تعلیم کاوه او د تحصیل د دورې تر ختمولو وروسته يې کولای شو په خپله خوښه تصمیم ونیسي یعنی غواړی چې زیاتره په مذهبي چارو مصروف شي او یا د طبابت په کارونو کې بوخت شي. د دې غبرګونې زده کړې طریقه تر اسلام وروسته څو کلونه هم دوام موندلی ؤ.

د منځنۍ آسیا د زیاترو ښارونو په روغتونونو کې، طبي درسونه تدریس کیدل، هغه درسونه چې زده کوونکو ته ور زده کول کیدل نظري او عملي علوم پکې شامل وو، چې څو کاله موده يې نیوله.

محصلین په نوموړې ځانګه کې خپل تحصیلات سرته رسول او بیا ورته «د سپیځلتیا سره شفا بخښونګې»، «د قانون سره شفا ورکوونکې» او د «چاکو سره شفا ورکوونکې» نومونه ورکول کیدل، هغوی هم په ځانګړو ډلو ویشل کیدل. ځرنګه چې طبیبان د ټولنې د پاسنۍ طبقې څخه وو، نو په کار ؤ چې د هغوی طبقاتي امتیازات د هغوی د اشتباهاتو په علت زیانمن نه شي نو ځکه په سپیځلي کتاب کې د طبیب کیدلو د ایدیالو شرایطو په باره کې بحث شوی دی. دا شرایط د Manec Kjinusseruanji Dhalla له خوا په یو کتاب کې چې د «زرتشتیانو تمدن» نومیږی په لومړۍ ځپرکی کې بیان شوی دی.

۱۴- لمر د پیاوړی پاکونکی په عنوان پیژندل کیده. په یوه یشت کې لیکل شوی دی چې د لمر وړانګې ټولو موجوداتو ته پاکی ور بخښي.

۱۵- په تطهیر کې له متیازو (ادرار) څخه استفاده کیدله. د «امرات الصحه، دویم کتاب، لومړۍ او دوهم ځپرکی» د مولف غیاث الدین د نظریاتو له مخې چې د میلادی پنځلسمی پیړۍ له لیکوالانو څخه ؤ، د ماشوم متیازی د سرخ باد، جرب، جذام او د پوستکی د داسي نورو ناروغیو دوا ده. او د اوښ متیازی د زیاتو جلدی او داخلی ناروغیو د پاره ګټور دی.

۱۶- په وندیداد کې چې اوبه د مړی د جسد د تماس په اثر څومره ککړتیا پیدا کوی په تفصیل سره پری بحث شوی دي: وایي ترڅو پوری چې د مړی جسد د سیندونو او ډنډونو په اوبو کې پروت وی، دغه اوبه هیڅ ډول لګښت د پاره مناسبی نه دی او د دی د پاره دغه اوبه دوباره د څښلو وړ وګرزی، لومړی باید جسد له هغو څخه راوایستل شی او بیا د هغه اوبو نیمایي برخه لیری وغورځول شی، نو بیا نیمی پاتی يې د څښلو وړ دی. خو

د روانو اوبو (ویالی او سیند) په باره کې داسی ویل شوی دی، کله چې د مړی جسد له دی ځایه نه وی راویستل شوی نو دوه ګامه مخکې، نهه ګامه پورته (پاس) او شپږ شپږ ګامه ښی او کینې خواته له هغه محله اوبه اخستل کیدای او مصرفیدای نه شی.

په همدې شان د ککړو اوبو په وسیله د ناروغیو څخه د وقایې او مخنیوی په غرض هم خاص دقیق مقررات شته دی. په هغو اوبو کې چې طهارت کیږی باید چې د ناولتیاو دور غورځلو څخه وساتل شی. پر دې برسیره هر چا وظیفه درلودله هر څوک چې به بیروني جسم په اوبو کې ولیده نو هغه به یې تری را ایسته که څه هم دا جسم د بل چا له خوا نه په اوبو کې اچول شوی ؤ.

یو طبیب چې په کوم ښار کې خپلې زده کړې ترسره کړی دی په هغه ښار کې به یې وظیفه نه اخستله او حتی په کوم ښار کې چې زیږیدلی و هلته هم نه شو اوسیدلای. دی ډول اشخاصو له یوه ښار بل ښار ته مسافرتونه کول او د ناروغانو درملنه به یې کوله.

د دې مؤبدو طبیبانو د کار وسایل چې د ځانونو سره یی وړلای شو دومره زیات او مهم نه وو. ډیره مهمه وسیله هغه لوښی و چې په هغه کې یې د هائوم څخه دوا سنبالوله. هائوم (اومان) یوه ګیاه وه سپیڅلی چې د درملنې زیات خاصیتونه یی درلودل.

په افغانی او هندی اسطورو کې هم د دی ډول درمل ساری لیدل کیدای شی چې هغه ته یی سوما (رٌب) ویل کیږی چې د هائوم یا اومان شیره وه. که څه هم په ظاهره دغه ګیاه مخدره او سکر لرونکی وه خو سوما د دی سبب کیده چې ناروغ خدایۍ ته ډیر نژدی ځان حس کړی.

د زرتشتیانو د واکمنۍ د دوری په وروستیو کې د معجون په نوم یوه بله ماده له دی ګیاه څخه برابره شوه چې سپین رنګ یې درلود. په داسی حال کې چې د هغې پخوانی رنګ ژیړ و، او دا هغه مطلب دی چې د هغې دوری په مذهبی کتابونو کې قید شوی دی. په نومورو کتابونو کې ویل شوی دی «د دې د اروګانو څخه ښایې یوازی د قیامت په ورځ (رستاخیز) استفاده وشی په هغه ورځ چې ټول مړی د دی دوا په واسطه بیا له سره را ژوندی شی»[۱].

۱- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ۱۳۵۰ ص-۳۸

د زرتشتیانو په مقدس کتاب کې ویل شوی دی چې «آهورامزدا لس زره شفا بخښونکی ګیاه د ده په واک کې ورکړی دی»[۱].

د مؤبد طبیب د طبابت یوه بله وسیله یوه کوچنۍ قمچینه وه چې د هغه چا د تنبه کولو د پاره تری کار اخسته کیده چې مذهبی روغتیایی مقررات یې نه رعایت کول او هم د پیریانو د دفع او بالاخره د ناروغ د بدن څخه د ناروغۍ د دیو د ایستلو د پاره تری استفاده کیدله.

پردې برسیره نوموړی طبیب یوه بله وسیله هم درلودله چې هغه د مار او نورو مضرو موجوداتو څخه د ساتنې په غرض چاکو او امسا وه.

په طبي- مذهبی مراسمو کې د ګډون په وخت کې طبیب مؤظف و چې په خپل سریوه ټوټه څړو کې واچوی، ترڅو چې په دې وسیله د اور، خوړو او د تنفس د ککړتیا څخه خوندی ساتل شوی وی. دا ټوټه ډیر زیات ماسک ته ورته والی درلود، چې نن ورځ هم جراحان د جراحی په کوټو کې خپل مخ او سر په همسی ټوټو تړی. په همدې شان یو شمیر نور مقررات لکه د طبیب د کار نحوه، د ناروغ د معاینې فیس (اجوره)، د معاینې وختونه او ناروغ ته ور رسیدل او داسی نور په قانون کې ټاکل شوی وو. باید وویل شی چې باید یو طبیب کافی خواړه، مناسب لباس او ښه آس ولرلای شی.

«د فیس یا اجورې اندازی د ناروغۍ د ډول، سختوالی او کمزورتیا او د طبیب د شهرت پورې تړاونه درلود بلکې د ناروغ د ټولنیزې وضعې او د دارایي د اندازې پورې یې تعلق درلود.

د مثال په ډول والی معمولاً ځلور غوایان، بنارول یو آس یا اوښ او بالاخره معمولی شخص یو پسه او حتی یو چرګ د اجورې په بدل کې ورکاوه»[۲].

د هغو تیت او پرکو معلوماتو له مخې چې په دې برخه کې مونږ ته راپاتې دی داسی نتیجه اخستلای شو چې په لرغونۍ منځنۍ آسیا کې د طبابت وضع د آشور په نسبت ډیره پرمختللی وه، نو ځکه له منطقه لیرې خبره نه ده چې وویل شی، د منځنۍ آسیا خلکو (ایران- افغانستان) طبی اساسات چې په نړۍ کې د «یونانی طب» په نوم شهرت لرې یونانیانو ته ور زده کړې وی.

۱- اثر فوق، ص-۲۴

۲- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ۱۳۵۰ ص-۴۰

برسیره پردې د افغانستان د تاریخی دوری له بیلګو څخه دا دی چې د نړۍ د زښتو زیاتو تاریخی مدینتونو سره آشنایی لری. په دی مانا چې د بین النهرین، د مدیترانی ختیځ سواحل، مصر او ایران، یونان او روم د مدنیتونو سره آشنا او ځنی یې یو له بله اقتباس شوی دی. په داسی حال کې چې د چین او هندوستان تمدن هر یو، یو له بله خپلواکه او مستقل دی.

په دې مابین کې افغانستان دی چې هم د مدیترانی د سواحلو د مدنیت سره آشنا دی او هم یې د هند و چین د مدنیتونو سره په زیاته اندازه په مدنی راکړی ورکړی داخل دی.

«باید پوه شو چې تر اسلام د مخه طب، د یونان د طب او د منځنی آسیا (افغانستان، ایران او ماورالنهر) او هند د طب مخلوط دی. منتها یونانی طب د هند او ایران له طب څخه په دې خاوره کې اثر درلودلی دی»[۱].

د افغانستان د طبابت تاریخ تر اتلسمی پیړۍ او حتی د شلمی میلادی پیړۍ تر لومړیو پوری نه شی کیدای چې د ایران او ماورالنهر له تاریخ څخه جلا مطالعه شی. حال دا چې د چین او هندوستان طبابت په مستقلانه ډول خپلی پرمختیا او تکامل ته ادامه ورکړی ده.

په راتلونکو فصلونو کې به یې وګورو چې په دې هېوادونو کې زیاتره له تعصب څخه کار اخستل شوی او د افغانستان یو شمیر متبحر پوهان کله ایران، کله تاجکستان او کله ازبکستان د خپل ځان پوری تړلی دی. خو نه شی کیدای چې په تاریخی واقعیتونو پښه کیښودل شی او د نورو ملتونو پر حقوقو تیری وشی.

«د افغانستان تاریخ د مرکزی آسیا د تاریخ د ایران او شمالی هندوستان د هېوادونو د تاریخ سره کلک تړاو لری. خصوصاً افغانستان، ایران او ماورالنهر (خوارزم – بخارا) چې په پیړیو د یو ډول تمدن او پرمختګ نمایندګان وو. یو د بله سره د هغوی آمیزش د دوی د تربیت او تهذیب صفتونه یې تکمیل کړی دی»[۲].

په دې ترتیب د دی خاوری ټول پوهان د دی سیمی د ټولو ملتونو سره تړاو لری او دوی هر یو نه یوازی د سیمی افتخار دی بلکې د ملتونو د

۱- دکتر ادوارد براون، طب اسلامي، ۱۹۵۶م ص-۹

۲- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۳۳

ټولنې د اصیلو پچیانو پورې مربوط دی. اما د زیږیدنې د ځای په برخه کې په کار نه دی چې له تعصب څخه کار واخستل شی.

اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبی په خپل کتاب «پنجاه مقاله» یو ځل بیا د پوهانو پاملرنه دی مامول ته راګرځولې ده او لیکلی «د ایران، افغانستان په هېوادونو د تاجکستان، ازبکستان، ترکمنستان، پاکستان، هند په جمهوریتونو کې – زمونږ د خاورې د ادبی، فکری، تاریخی او (طبابت – مولف، مومنی) ډیره لویه ذخیره شته دی چې زمونږ د ګردوګډ میراث دی او هر ملت پکې برخه لری، لکه چې همدا اوس مطبوع او یا مخلوطی نسخی یې د نړۍ په کتابتونونو او موزیمونو کې تر سترګو کیږی چې د هغوی تدقیق او څیړنه د یو شخص او یا حتی د یوه هېواد د پوهانو له وسی څخه د باندې خبره ده. بهتره خبره دا ده چې دی هېوادونو کې یو تحقیقاتی مرکز تاسیس شی او له بیلا بیلو هېوادونو څخه، اسناد او مدارک راټول شی او په دی تحقیقاتی مرکز کې تر غور لاندې ونیول شی او نتیجه تری واخستل شی چې ګران بیه آثار تری منځ ته راوړی»[1].

په لنډ ډول باید وویل شی چې لرغونی خراسان چې یو علمی او فرهنګی ډیر لوی واحد و، اوس په درو سیاسی واحدونو لکه افغانستان، ایران او پخوانی شوروی د جمهوریتونو پورې تعلق ونیو او هغه څوک چې د دی خاورې تاریخ او حتی د اسلام او آسیا تاریخ مطالعه کوی ضرور دی چې د دی خاورې د خلکو د سیاسی، ادبی، علمی او فکری نهضتونو څخه خبر شی.

په دې ترتیب د طب په برخه کې د اوستا نقش او ارزښت تر هغه وخته پورې چې یونانیان په افغانستان کې ځای پر ځای کیدل په خپله ډیره لوړه سطحه کې قرار درلود، چې د ناروغانو په درملنه کې هم محلی طبابت یعنی د طبی مادی موادو (طبی بوټی او د حیواناتو اعضا) او هم د روحانیت (دعا او اوراد) څخه استفاده کوله.

کله چې تر میلاده څلور پیړۍ د مخه یونانیان پر ایران لښکر کشی وکړه، دریم داریوش (هخامنشي) (۳۳۸-۳۳۳ق.م) له دفاع څخه پاتې راغی او افغانستان ته مخه وکړه. خو افغانستان د خلکو د سخت قیام او مقاومت سره مخامخ شول.

۱- پوهاند عبدالحی حبیبي، پنجاه مقاله، ۱۳۶۲ ص-۴۷۳

د باختریان والی (بسوس) د استقلال اعلان وکړ او ځان ته د ختیزی خاوری پاچا ووایه او داریوش د ده له خوا ووژل شو.

مقدونی سکندر د پخوانی نړۍ مشهور فاتح د ایران مالک شو او په ۳۳۰ق.م د افغانستان په استقامت یې په سوقیاتو پیل وکړ. په لومړی ګام کې یې د بسوس ځواکونو ته ماتی ورکړه او هغه یې وواژه. په دی ډول د هخامنشیانو د مقتدر دولت له پښو وغورځید او افغانستان د تاریخ نوی صفحی ته ور داخل شو. «مقدونی سکندر څلور کاله د افغانستان او سغدیانه په تسخیرولو کې ډیر زحمتونه وګالل او په ډیرو جګړو اخته پاتی شو ترڅو یې وکړای شول له توس او هرات څخه قندهار او کابل ته او بیا بلخ او ماورای جیحون ته ورسید، وروسته له هغی چې له یونان څخه یې نولس زره تازه دم سپاهیان ونیول، د سلو زرو عسکرو سره له هندوکش دوهم کرت تیر شو او د افغانستان د ختیزو ولایتونو څخه یې په ۳۲۷ق.م هندوستان ته سوقیات وکړل»[۱].

افغانستان ته د سکندر او یونانیانو را ننوتل د یو شمیر یونانی پوهانو او هنرمندانو په ملګرتیا سره یې حرکت کاوه او دی تاریخی واقعاتو د افغانستان د خلکو په مادی او روح باندې ژوره اغیزه وکړه.

دی ستری پیښی زمونږ د هېواد ټولنیز نظام او لرغونی تمدن او فرهنګ ته سخت ټکان ورکړ او د دواړو هېوادونو د خلکو د مدنیت او فرهنګ د سره خلطیدو په نتیجه کې زمونږ هېواد د خپلی لوړتیا یوې نوې مرحلې ته ور داخل شو، چې طب او طبابت هم د دی بدلونونو تر اغیزی لاندې راغلل.

یونانیان چې افغانستان ته را ننوتلی وو سپاهیان یې مجردان او آل او عیال یی نه درلود او هغه کسان چې له دوی څخه په افغانستان کې پاتی شول دلته یې ودونه وکړل او د دی هېواد د خلکو سره خلط شول، چې دی اختلاط دوی هم د افغانستان د فرهنګ، مذهب او عقیدو تر اغیزی لاندې راوستل او د دی ترڅنګه بې له شکه یونانی پوهانو او فرهنګیانو بالخاصه د طب او درمل جوړولو په برخه کې زمونږ په هېواد کې خپلی اغیزې پریښودلی.

هغه وخت چې مقدونی سکندر زمونږ له هېواده وځغلول شو د دوی څخه یو شمیر طبیبان د افغانستان په مختلفو سیمو کې هستوګن شوی او د

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۴۳

طبابت فن یې پرمخ بیوو. له همدی ځایه و چې زمونږ په هېواد کې محلی طبیبان د یونانی طبیبانو په نوم هم یادیدل «ځنی پوهان په دی عقیده دی چې د ابن سینا طبابت ته یونانی طبابت ویل کیږي» (مولف، مومنی).

تر میلاده د مخه د دریمی پیړی په منځنیو کې چې په افغانستان کې د یونانو- باختری دولت استقلال اعلان شو د ختیز له جبهی څخه د هندوستان د موریانو ستر دولت د سند له سیند څخه تیر شو او د هندوکش تر جنوبه را ورسید او تر ټولو د مخه یې بودایی دین ته پراختیا ورکړله.

«په دې دوره کې (د یونانو- باختری دولت ۲۵۰-۱۳۵ق م) سوادګری او د پیسو دوران انکشاف وموند، ښارونه جوړ، د سرو زرو سپینو زرو او نکلو مسکوکات رواج شول. د باختریانو په بازارونو کې دوریښمو او ململو د پارچه بابو، د اروګانو، شیرینی بابو، فلزی مسی، نقره ای شیانو، جواهرو او داسی نورو انواع د راکړی ورکړی میدان ته را ووتل»[۱].

د هندوستان د موریاد دولت نفوذ له یوی خوا او دوریښمو له لاری د هندی مالونو تبادلی له بلې خوا محلی طبیبان د حکیم او حکیم جی په نوم زمونږ په هېواد کې را منځ ته کړل او دا پدې لحاظ دی چې په لیر یو زمانو کې هندوستان د مستقل فرهنګ او تمدن درلودونکی و او د هغه تجارتی مالونه چې طبی بوټی او درمل هم په دی کې شامل وو دوریښمو له لاری لویدیز ته انتقال ورکول کیده. په دې توګه هندی طبابت هم زمونږ په هېواد کې رواج پیدا کړ، په تیره بیا د نولسمی پیړی په وروستیو کې د افغانستان پاچاهان او سلطانان مخکې له دی چې د ترکیی دولت سره خپلی اړیکی ټینګی کړی هندی طبیبان د سلطنتی کورنۍ د معالجو په حیث استخدام شول او د ارګ په روغتون (پل محمود خان) کې یې وظیفه اجرا کوله. هغوی هم له عصری طبابت څخه بې برخی وو او د ګلنیکی ادویه جاتو چې د دوی خپل ساخت و لکه جوشاندی، پیلولونه او نورو څخه یې استفاده کوله.

دوریښمو لاری چې د سمندری لاری تر کشف پوری د اوږدو پیړیو په اوږدو کې یې افغانستان د لویدیزو او ختیزو هېوادونو (هندوستان او چین) سره وصل کاوه، د فرهنګ او علومو خصوصاً طب او طبابت، د درملو او طبی بوټو د مشرق او غرب د هېوادونو په منځ کې د راکړی ورکړی ارزښتمن رول لوبولی دی. حتی وایي چې د چین ستر دیوال دوریښمی د

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۴۷

لاری د ساتنی د پاره هم استعمال شوی دی. د چین دیوال ۲۱۴ کاله تر میلاده پخوا جوړ شوی دی. د پورتنی لیکنی څخه دوریښمو د لاری تاریخی او اقتصادی اهمیت په ډېره ښه توګه جوتیږی.

د کوشانیانو د دولت په وخت کې (۴۰-۲۲۰م) د دی کورنۍ پاچا د رومی امپراطور دربار ته خپل نمایندګان ولیږل. ځکه چې رومیانو د مدیترانی اسیایی سواحل یعنی دوریښمو د تجارتی لاری پای نیولی وه.

څرنګه چې رومیان پولدار او تجملیان وو د چین دوریښمینو پارچو، عطریاتو او د هندوستان د درملو سره ډېره مینه وال وو، نو یې کولای شو چې د دی اجناسو په بدل کې د هغی ترانزیتی لار د افغانستان په لاس کې وه ډېر زیات سره زر د افغانستان بازارونو ته راتوی شی.

د یفتلیانو په دوره کې (۲۲۰-۴۵۰م) د چین، ایران او هند سره دا سوداګری او د درملی موادو تبادله روانه وه.

د پورتنی بحث څخه داسی نتیجه په لاس راتلای شی چې د افغانستان (منځی آسیا) طبابت تر اسلام د مخه د یونانی او هندی طبابت مخلوط و، او څرنګه چې دوریښمو د لار په سیر کې یې قرار درلود د نورو هېوادونو په نسبت خصوصاً عربان او حتی لویدیز هېوادونو چې ورو ورو د غفلت په خوب کې تلل زیات پرمختللی و. او د اسلام د سپیڅلی دین تر ظهور وروسته چې د منځنیو پیړیو فرهنګ او کلتور لویدیز یې په خپله ناپوهي کې ډوب کړی و، د افغانستان طبابت په خپلو ډیرو لوړو مدارجو کې قرار درلود.

دویم څپرکی

په افغانستان کې طبابت د اسلام له ظهوره د مغلو تر یرغل پورې

لکه چې څرګنده ده طب تر اسلام نه مخکې د یونان، منځنۍ آسیا او د هند د طب یو مخلوط ؤ، منتهی یونانی طب د هند تر طب څخه د مخه په دې خاوره اغیزې ښیندلې وې.

د ساسانیانو په دوره کې که څه هم علومو دومره وده نه وه کړې خو د طب په باره کې سرشته درلودله لکه چې د ساسانیانو سترو پاچاهانو لومړی شاپور او دویم شاپور په وخت کې او تر دوی وروسته انوشیروان دادګر په وخت کې د یونان د استوګنو پوهانو ایران او افغانستان ته راغلل او د هغوی یو زیات شمیر چې د مذهبی اختلافاتو له مخې چې په شرقی روم کې پیښ شوی وو هغوی جلا وطنه کړی په ایران او افغانستان کې یې هستوګنه غوره کړې وه.

ساسانی پاچاهانو تر ټولو د مخه د هغوی درناوی کاوه او د هغوی له وجود څخه یې علمی ګټې اخستلې، چې د دوی مثمرو تلاشونو په نتیجه کې د جندی شاپور لوی پوهنتون او د هغه ضمیمه روغتون تاسیس شو. تر کومه ځایه چې څیړنې ښئ د دې پوهنتون وروستنۍ تحقیقاتی اثر هغه کتاب دی چې د درمل جوړولو په برخه کې د سالور بن سهل له خوا په ۸۶۹م کې ولیکل شو، دغه کتاب د خلفاوو د حکومت تر اداری لاندې سیمو کې رواج وموند او یقین ته نژدی احتمال سره دا لومړنۍ کتاب دی چې په نړۍ کې د درمل جوړولو په هکله لیکل شوی وی. «د جندی شاپور دغه لوی مکتب یو زیات شمیر طبیبان وروزل چې د هغوی څرګنده نمونه ال بختیشوع دي»[1].

لنډه دا چې د جندی شاپور پوهنتون د ساسانیانو په دوران او بیا وروسته تر دوی څخه د عباسیانو د خلافت تر منځنیو د یوی مودی د پاره

۱- دکتر ادوارد پراون، طب اسلامي، ۱۹۵۶م ص-۱۰

خپل علمی نفوذ او اقتدار وساته. که څه هم د بغداد د خلفاو په واسطه بغداد د اسلامی هپوادونو مرکز وګرزید بیا هم جندی شاپور د طب په عالم کې زیات ارزښمند مقام درلود.

د طب او طبابت په باره کې د انجیل او تورات لارښوونی

مخکې تردې چې د اسلامی طبابت په هکله معلومات وړاندی شی لازمه ده چې د طب او طبابت په اړوند د انجیل او تورات لارښوونی هم په لنډ ډول وښودل شی.

انجیل د ناروغیو د پاره ډیر دلیلونه راوړی چې په لاندې ډول دی:

لومړی نظریه: ناروغی د بشری ګناهونو د جزا په عنوان مستقیماً د خدای له طرفه پر بندګانو نازلیږی. د انجیل په یو حنا کې راغلی دي: «هان! د جهان خالق وایي: ګناه مه کوئ ترڅو پر تاسی کمی ناروغی نازلی شي».

په یو بل ځای کې ویل شوی دي: «ای مومنانو! څوک ګنهکار دی پخپله یا مور او یا پلار یې چې د ړانده ماشوم غوندی دنیا ته راغلی دي»؟.

دویمه نظریه: دا ده د سالم (روغ) شخص په بدن کې د شیطان رسوخ د ناروغی علت دی. «یو شمیر خلک د ده د لیدلو د پاره وځغاستل چې له ډیری مودی مخکې یې شیطان په بدن کې نفوذ کړی و» (انجیل لوقا).

او په متی انجیل کې راغلی دی «ګنګ خلک یې د ده حضور ته وروستل چې د شیطان په تصرف کې وو».

دریمه نظریه: د اوسنیو موجوده لیکنو له مخی چې د ناروغیو په باره کې دی سحر او جادو ؤ. د انجیل په یوه برخه کې ویل شوی دي: «هغه ناروغی ګذرګا ګانو ته ولویدلی ترڅو چې د سپیڅلی پطرس په هغه ګذرګا ګانو تیر شو او د ده سیوری د ډیرو ناروغیو اثار له منځه یووړل».

پورتنیو نظریاتو قسماً په منځنی آسیا او د هغه وخت په افغانستان کې نفوذ کړی ؤ. دا نظریات د هغو نظریاتو سره مغایرت لری چې په تورات کې یې انعکاس موندلی دی. مثلاً د حضرت ایوبؑ ناروغی د ده د ګناه د جزا په عنوان وه نه د ده په بدن کې د شیطان د رسوخ له امله دی. همداشان د هغوی تداوی هم د جادو او جنبل په واسطه نه ده شوی. خو سحر او جادو تل د هغوی په هېواد او په ګاونډیو سیمو کې ډیر زیات رواج درلود.

د طب او طبابت په هکله د قران مجید حکمونه

د ناروغیو په درملنه کې د اسلام د سپیڅلی دین شیوه په مادی او معنوی ډول ده. په قرآن عظیم الشان که په کراتو سره راغلی دي: چې لوی خدایؑ هیڅ ناروغی نه ده پیدا کړی چې د هغی د پاره درمان او شفا نه وی او دا هماغه آیت دی چې بیا وروسته د دې په موجب طبیبان (چې په عین وخت کې درمل جوړونکی و) و هڅیدل چې د مختلفو درملو د لاری د موندنی د پاره زیات تلاشونه وکړی.

حضرت محمدﷺ فرمایي: «روغتیا په درو څیزونو مشروطه ده، شات، نشتر وهل او بادکش (حجامت کول، کدوګک یا ښکر لګول) چې سر خوږی او تبه د بادکش په واسطه درمان کولای شی. باید پاملرنه وشی چې بادکشونه باید د اورمیږ پرمخ کیښودل شی، ځکه چې د دې صورت نه په غیر کیدای شی ناروغ خپله حافظه له لاسه ورکړی. دا ځکه چې مخچه چې د خاطراتو او حافظو مرکز وی هلته قرار لري»[1].

حضرت محمدﷺ پخپله ایمانی معالجه ترسره کوله، بی بی عایشه د ابوبکر صدیق لور او د آنحضرتﷺ ماندینه وایي: د اسلام پیغمبر خپل مبارک لاس د ناروغ پر بدن کیښوده او دعایی کوله، ای خدایا د ده درد ورځنی واخله او شفا ورکړه ځکه چې دا ته یې چې رنځورانو ته شفا وربخښی، په جهان کې چې کومه سلامتیا ده هغه ستا له خوانه ده او پرته له دې وجود نلری، هغه سلامتیا چې تر رنځوری وروسته نه وی، هغوی د دی طریقی په واسطه د زخمیانو د درملنې د پاره هم استفاده کوله.

د عربانو په طبابت کې د زیاتو ناروغیو د تداوی د پاره له شاتو (عسلو) څخه کار اخستله کیده.

۱- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ۱۳۵۰ ص-۱۰۵

وایي یوه ورځ یو جادوګر حضرت محمدﷺ ته مراجعه وکړ او د هغه نظر یې وغوښت آنحضرتﷺ وویل: «زما له مخی لیری شه او د مداوا کار هغه چا ته پریږده چې کولای شی خپل ورونه تداوی کړی شي»[۱].

د اسلام د مشهورو دستورونو له جملی څخه دا دی چې په ناروغیو اخته کیدو د مخنیوی په خاطر د خوک د غوښی خواړه او د شرابو څښل منع شوی دی. پر دې برسیره ویل شوی دی چې د غوښی په خوړلو کې افراط کول د مسکراتو د څښلو په اندازه زیان رسوونکی دی.

په همدې ډول د اسلام د پیغمبر حضرت محمدﷺ زده کړې، خلک خیرات او مبراتو او د مال انفاق (نفقه) د خیر په لاره کې هدایت ورکړی دی. په دې ډول په اسلامی تمدن کې طب او طبابت تر سترګو شوی او د نورو علومو څخه زیات پرمختګ کړی دی.

باید زیاته شی چې د طب او حفظ الصحی (روغتیا ساتنی) په هکله د حضرت محمدﷺ حدیثونه په نهمه او لسمه پیړۍ کې (د هجری دریمه او څلورمه پیړۍ) راټول شوی دی، چې مربوط مسایل د موضوع له مخی تنظیم شوی او هری یوی موضوع ته یې ځانګړی کتاب وویل او په هر سنت کې د باب نوم کیښود. که چیر ته دا حادیثو مجموعی له «صحیح» بخاری (د اهل تسنن د اخبار مدار په شپږو کتابونو دی چې هر یوه ته «صحیح» وټولو ته یې «صحاح سته» وایي او د صحیح محمد بن اسمعیل بخاری کتاب له هغی جملی څخه دی چې دعامو په نزد ډیرو زیاتو صحیح کتابونو څخه دي) او دا حادیثو د ډیری مشهوری مجموعی څخه ده مراجعه کوو. په پیل کې څلورم ټوک له دوو کتابونو څخه مرکب دی چې اتیا بابه لری او هغه د ناروغانو او د طبی چارو په هکله دی. او که چیر ته د هغو مطالبو ته ځیر شو و به ګورو چې په غیر د یوی اندکی برخی چې د طب، جراحی او درملو چارو پوری مربوط دی نور پاتی یعنی د هغی زیاتره مطالب یې د هسی چارو پوری ټراو لری چې د ناروغ سره د برخورد طرز، د ده تشویق او تلقین، د ناروغانو روحی غښتلتیا او تسکین، نظر یا بدی سترګی، سحر او طلسم، تعویذ او ادعیه (دعاګانی) او د ناروغ د ساتنی او حفاظت د پاره د عباداتو او داسی نورو پوری مربوطی دی.

حضرت محمدﷺ بیا نوی چې لوی او تبارک تعالی د هر درد د پاره چې په خپلو بندګانو یې نازل کړی دی د هغو د درملنې د پاره یې مناسب

۱- اثر فوق، ص-۱۰۶

درمل تعیین کړی دی. آنحضرت ﷺ فرمایی «علم دوه اړخونه لری، فقه او طب»[۱].

آنحضرت ﷺ خپل مبارک لاس د ماوفه په محل (حتی زخم) باندې کیښوده، د هغه د تماس او ښورولو سره یې دعا کوله. په اوسنی وخت کې د ماساژ د تداوۍ میتود پرته له تماس څخه رواج لری چې منشأ یې له هماغه وخته پیل شوی ده. مساژ پرته له تماس څخه د درملنې د ډیرو په زړه پوری طریقو یعنی د حیاتی ساحی په واسطه له تداوی څخه دی. چې د هغی نتیجی له اعجازه ډکی دی هغه څوک چې ناروغان په دې شیوی سره تداوی کولای شی کنتراسنیز ورته ویل کیږی.

د درملنې دا طریقه چې په وروستیو کلونو کې یې سرو صدا راپورته کړی ده او پوهانو دغه میتود ته رجوع کړی ده ۱۴۰۰ کاله د مخه یعنی د اسلام په لومړنیو کې له دی میتود څخه حضرت محمد ﷺ استفاده کړی ده. په ځینو شمیر درملو کې چې تجویز شوی دی شونیز (سیا دانه) «Nigella-Sativa» ژیړ صبر، رانجه (د سترګو د درد لپاره)، شیر خشت، ایره، سوی حصیر د وینی بندونکی یا قابض په عنوان قرار ورکړ شو.

د ناروغیو څخه چې نوم یې اخستل شوی دی سرخوږی، د شقیقی درد، د سترګو درد، خوره یا جذام، برص، تبه او طاعون چې وروستنی مرض د «زفیرجهنم» په صفت راغلی دی. آنحضرت ﷺ خپلو پیروانو ته توصیه کړی ده، په هغی خاوری مه ځی؟ چې هلته د طاعون مرض خپور شوی وی. او که چیر ته احیاناً په بې خبرۍ سره دغسی هېواد ته ولاړی له هغه څخه مه تښتئ.

دا لنډ مطالب چې په احادیثو، روایاتو، سیره او سنتو کې لږ او ډیر موجود دی ګرده هغه مطلبونه تشکیلوی چې وروستنی لیکوالان هغه د «طب النبی» په نوم یادوی.

وایي چې تردې وروستیو پوری په هندوستان کې د پخوانی طب محصلین، دا ټول احادیث او سنتونه چې د طب النبی په هماغه نوم په یو کتاب کې راټول شوی او د ابن سینا د قانون د لنډی ضمیمی سره چې په «قانونچه» مشهوره ده د خپلی زده کړی په موده کې هغه مطالعه کوی.

په لومړنیو بدوی عربو په منځ کې لاهم عمومی اعتقاد او د معالجی وسیله د اورادو او ادعی په ویلو ؤ. غالباً د هغو په پای کې د ورد او یا دعا

۱- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ۱۳۵۰ ص-۸۴۵

لوستونکی د خولی لاړی د ناروغ په خوله کې اچولی کیدلی (توکیدلی). د دې وروستی عمل مثال په کتابونو کې راغلی دی د شاعرانو څخه یو تن چې «جریر» نومیده (نقایض- چاپ ایران ص-۸۴۰) خپله لور «ام غیلان» یې یو کوډ ګرته چې «ابلق» نومیده بوتله او نوموړی په همدې طریقه د سرخ باد څخه د هغه لور روغه کړی او هغه ته یې ور کړه.

(کوچنی ماشوم وم چې یو سړی زمونږ ځای ته راغی، کوچنیان یې د مول او دعایی ورته کوله او په آخره کې یې د خپلی خولی لاړی د هغو په خولو کې توکولی. ما د دعا خوان له دی کاره سر وغړاوه، پرې می نښود چې زما خوله کې لاړه تو کړی او ورڅخه وتښتېدم – مولف، مومنی).

زومر Zwemer د عربستان یا د اسلام زانګو د کتاب په ۲۸۰-۲۸۴ مخونو کې په لنډ او موجز ډول د معالجو کیفیت او د معمولو طبی اعمالو په باره کې چې د عربستان د قبایلو، صحرا نیشنو، بیابان ګردو خلکو او ښاریانو په منځ کې ترسره کیدل داسی بحث کوی او هغه ستاینه چې لاس ته راکوی او تر هغی اندازی چې تری څرګندیږی په لرغونی زمانو کې د هغوی د ژوندانه د وضعی او رایجو معالجاتو، ښکارندوی دی.

د مولوی معنوی په مثنوی کتاب کې (طبع ۱۲۸۲- ص-۵) ذکر شوی دي: چې پاچا په خپله وینځه ګی مین شو او کله چې وینځه ګی ناروغه کیږی په لومړۍ سرکې یې د مروجو درملو څخه استفاده وکړه خو کله چې درملو تاثیرونه کړ نو جومات ته لاړ او په دعا پاڅید.

شه چو عجز آن طبیبان را بدید　　پـــا برهنه جانب مسجد دوید

ای دوای نخوت و ناموس مـــا　　ای تو افلاتون و جالینوس مـا

خو د عباسی خلیفه ګانو په زمانه کې طبابت یوی هغسی خپلی لوړی درجی ته ورسید چې نه یوازی یې د عربو ټولنی راونیولی بلکې منځنۍ آسیا او لویدیزه اروپا هم د اسلامی طب تر اغیزی لاندې راوستلی.

له نیکه مرغه د اسلامی طب ستر نمایندګان زیاتره افغانی او ایرانی او منځنی آسیا څخه وو او دوی وکړای شول د اسلام تمدن په دوران کې په دې آسمان کې د لومړنۍ قدر ستوری وو لکه رازی، ابن سینا، اهوازی، جرجانی (ګرګانی) د بختیشوع کورنۍ او داسی نور.

«پر عجمو د اعرابو غلبه او هغه اجبار چې لیکوالانو د وخت په علمی ژبه یعنی عربی د کتابونو او تالیفاتو په لیکلو کې (لکه په منځنیو پیړیو کې په اروپا کې لاتینه ژبه) درلود د دی باعث شو چې ځنی تذکره لیکونکی او مورخین ټول اسلامی تمدن د عربو په حساب کې راوړی دی، په داسی حال کې داسی نه ده. ځکه د اسلامی تمدن زیاتره پوهان غیر عرب دی، او د مفتوحه هېوادونو د ملتونو څخه زیات شمیر د اسلام او د قرآن مجید د زده کړو په برکت په دې مهم چارو کې ګډون کړی و»[1].

دلته لازمه ده چې په افغانستان، ایران او سیمه کې د یونان او روم د پوهانو هستوګن کیدل او عربی ژبی نفوذ روښانه شی.

مسیحی اروپا د هماغی ځلورمی پیړۍ راهیسی د یونان د علم سره مخالفه وه، ځکه چې په ټولنو کې د خرافاتو تقلید او تعصب حکومت کاوه. د همدې پیړۍ په وروستیو کې د کارتاژ دینی شورا د غیر عیسوی آثارو لوستل تحریم کړل او په پنځمه پیړۍ کې د قسطنطنیی دینی شورا د اسقف نسطور او د کلیسا نسطوریان چې عیسوی دین یې د یونان د فلسفی سره وفق ورکړی و د شرقی روم د امپراطوری د پایتخت څخه بیرون ته وایستل.

په شپږمه پیړۍ کې د شرقی روم امپراطور ژوستنین د اتن پوهنتون وتړه، عیسوی ملایانو هم لرغونی علمی کتابونو د پوستکی د پانو پرمخ موهومی دعاګانی او اوراد لیکل.

نو دا ده چې اروپا د منځنیو پیړیو په ژور او اوږده خوب کې تللی وه او د پوهی، علم او فرهنګ نور او روښنایی د منځنی آسیا په سیمو کې وځلیدله او بالاخره خپل لوړ معراج ته ورسیدلی، خو د شرقی روم امپراطوری د و چې او اوبو څخه د ختیزو هېوادونو سره پراخ تجارت درلود د چین، افغانستان، ماورالنهر، ایران، هند، عربستان او حبشی مالونه او شیان د هغوی په بازارونو کې ورتوئیدل.

د شرقی روم او ایران د دولتونو د کمزورتیا او فساد په اثر و چې د عربو نوی ظاهر شوی ملت په دواړو یرغل وکړ او له ۶۳۳ څخه تر ۶۵۱م یعنی د ۱۸ کلونو په موده کې د ایران ټوله شنهشاهی ونیوله، سوریه، فلسطین او مصر یې هم د روم د شنهشاهی څخه جلا کړ.

۱- دکتر ادوارد پراون، طب اسلامي، ۱۹۵۶م ص-۱۱

په داسی حال کې د اسلام دین دینی او معنوی د دواړو جنبو التزام کاوه دا وه چې په یوه لاس کې یی قرآن مجید او بل لاس کې یې توره درلودله.

که څه عربو د خپلی فرمان روایی په د ننه کې د خپلی ژبی په تعمیم او پراختیا کې فشار نه راوسته او په توره یې تکیه نه کوله، خو کله چې معنوی فرهنګ یې حاصل کړ ژبه او ادب یې پرمخ لاړ او د عربی ژبی خپریدل په آسانۍ سره مهیا شوی نو عربی ژبی د اسلامی هېوادونو په دفترونو او ادارو کې رواج وموند.

له دې ځایه و چې د منحنی آسیا د هېوادونو پوهان لکه ابن سینا بلخی، رازی، ګرګانی، هیروی کورنۍ او نورو خپل علمی او تحقیقاتی آثار زیاتره په عربی ژبه ولیکل. حال دا چې د هغوی څخه هیڅ یو عرب نه و.

طبابت د امویانو په دوره کې:

اموی دولت یو فاتح دولت و. د دې دولت دوران ته د جنګ، جهاد او په نړۍ کې د اسلام د دین او عربی ژبی د خپریدلو عصر ویلای شو. په دې عصر کې د عربو د ټولنی پوهان زیاتره په قرآن، تفسیر، حدیث او فقی باندې مشغول و، او تر اوسه پوری یې د نړۍ د لرغونو علومو سره سروکار نه درلود. خو د دوی پراخو فتوحاتو د عربو د ملت پیژندنه او آمیزش د نورو ملتونو ادیانو، فلسفی او علومو هنر او د نړۍ د مختلفو مدنیتونو سره ناګزیر کړل. او دا پخپله په آینده کې د یوه ګډ تمدن د منځ ته راتلو د پاره زمینه برابره کړه چې طبابت هم د دغه تمدن ډیره غښتلی برخه وه.

طبابت د عباسیانو په دوره کې:

د عباسیانو په دوره کې ۳۷ تنو له ۷۵۰-۱۲۵۸هـ پوری یعنی د پنځو پیړیو په اوږدو کې د اسلامی خلافت په سرکې قرار درلود. خو عباسی دولت یو عربی دولت نه بلکې یو بین الاسلامی دولت و چې په هغه کې د افغانستان، ایران، ماورالنهر، ترکانو او د مسلمانانو اکثرو ملتونو د شخصیتونو سیاسی نفوذ زیات تاثیر درلود.

په تیره بیا د افغانستان د شخصیتونو لکه خراسانی ابومسلم چې د اموی دولت څخه یې عباسیانو ته سیاسی قدرت ور انتقال کړ.

د نړیوال تمدن او فرهنګ له مخی عباسی دوران د اسلام په تاریخ کې یوه ځلانده دوره او د نړۍ په تاریخ کې یوې نوې پاڼه شمیرل کیږی.

عباسی دولت نړۍ د لرغونی فرهنګ سره خاصه مینه لرله د هر ملت او مذهب پوهان یې د سیاسی مخالفینو په استثنا پوره درناوی کاوه. د عباسیانو دربار په نړۍ کې د فلسفی او دینی مناظرې او مناقشې د پاره ډیر ښه محل شمیرل کیده.

په اوومه پیړۍ کې په هغه وخت کې چې د افغانستان سره د عربو تماس برقرار شو د افغانستان خلک د عربو په نسبت د اقتصادی له نظره، د پرمختللی کرنی، آبیاری او پیشه وری درلودونکی وو. ښارونه یی ډیر ښه آباد او د سوداګری لاری یې له هند، چین، مرکزی آسیا، ایران او افغانستان څخه تیریدلی، د کابلشاهانو دولت دا لاری په خپل واک کې درلودلی، په ښارونو کې د پیسو دوران تجارتی راکړی ورکړی اسانولی او د افغانستان د محلی حکومتونو مختلف مسکوکات په بازارونو کې رواج درلود.

«د هغې ورځې افغانستان د فرهنګ له نظره د ریاضی، نجوم، طب او الهیاتو سررشته درلودله. د یونانی او ساسانی د علومو او د هندی فلسفی سره آشنا وو»[1].

په کال ۶۷۰هـ کې پنځوس زره عربی عسکر د خانه کوچ په شکل د ربیع بن زیاد په مشرۍ افغانستان ته راننوتل او تر بلخه پوری وړاندی لاړ، د دې پنځوس زرو عربو کورنیو ته د افغانستان په شمالی ښارونو کې هستوګنځی ورکړ شو.

د افغانستان د خلکو د عربو د خلکو سره نژدیوالی، د یوه او بل پیژندنی او د خپلولی د اړیکو د منځ ته راتلو سبب شو او دا کار د اسلام د دین په خپرولو کې په تدریج سره پوره ګټور تمام شو.

څرګنده ده چې د عربو طبابت د خپل ابتدایی توب باوجود «یعنی عربو له ځانه څه شی نه درلودل او یوازی یو څه یې د نجوم، لرغونی طب، ګیاه پیژندنی او بیطاری څخه له بابلیانو څخه د صائبینو په واسطه اخستلی

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۶۶

وو. په همدې ډول دوی په فال نیولو، شوګون او جادو باندې عقیده درلودله»[۱] او دغه لاس ته راوړنې یې د افغانستان د طبابت سره یو ځای شوی.

د یوې پیړۍ په اوږدو کې د افغانستان ملت تریوی اندازی پورې د عربو د ملت ذوقونه ومنل د هغوی دین او ژبه یې د خپلې ژبې په خوندی ساتلو قبوله کړه. عربی ملت هم د افغانستان د لرغونی تمدن او فرهنګ سره آشنا شوی او دی دواړو ملتونو د اسلامی راتلونکی مدنیت په تشکیلیدلو کې پوره اغیزه واچوله.

«لکه څرنګه چې افغانستان د عربو دین او ژبه ومنله خپل ریاضیات، نجوم، انشاء او ترسل یې د هندوستان د طب او فلسفی سره هم عربو ته اهدا کړل. او په مجموع کې یې د اسلامی ګډ مدنیت په جوړیدلو کې موثر نقش ولوباوه»[۲].

طبابت د طاهریانو په عصر کې:

د طاهریانو په دوره کې طبابت او، د خلکو هوسایې ته ډیره خاصه پاملرنه کیدله. لکه چې عبدالله بن طاهر (د طاهری دولت موسس ۸۲۱-۸۷۲م) چې د بغداد حاکم و د خپل پلار څخه یې یو مفصل لیک تر لاسه کړ چې د هغه په یوه برخه کې لیکل شوی و «سپاهیان دی پیاوړی ولره، امنیت وساته، د خلکو سره په عدالت او ارامی رفتار وکړه – او د هغوی ارتیاوی او حاجتونه ترسره کړه، خپل برأت او سپیځلتیا رعیت ته وښیه، او د ناروغانو د پاره روغتونونه جوړ کړه... دا هماغه د طاهر مکتوب دی چې مشهور طبری په «الامم والملوک» په تاریخ کې قید کړی دی.

۱- اثر فوق، ص-۵۹

۲- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۸۳

طبابت د سامانیانو په دوره کې:

سامانیانو چې (۸۷۴-۹۹۹م) د واکمنۍ چارې په لاس کې درلودلې، ترقۍ په لار کې یې مثبت ګامونه پورته کړې دي او د مرحوم غبار په قول دی مرحلی ته د مدنیت د ودی مرحله ویلای شو. ځکه چې په نهمه او لسمه پیړۍ کې په منځنی آسیا کې د اوبو رسولو چارې په مختللی وی، مالداری پراختیا موندلې، وریښمو، نساجی او کاغذ جوړولو صنعت پرمختیا کړۍ ده، سره زر، سپین زر، اوسپنه، قلعی، جیوه او مس، سرب او نوشادر د افغانستان او ماوراالنهر له معدنونو څخه استخراج شوی و. وسلی جوړول، د کرنی آلات، لوښی، د آس براق او څرمن، صابون، شمع ریزی، د پوستکی ګنډل، قالین بافی او داسی نور صنعتونه رونق موندلی و.

«پراخه سوداګری د چین، هند، نژدی شرق، بلغاریا او روسیې سره منځ ته راغلی وه. د تجارتی مالونو مبادله لکه... کریمه احجار، درمل، حیوانات، کاغذ... رواج درلود»[۱].

سامانیان د علم او هنر هڅوونکی او حامیان وو. د دوی دوره کی، فاضلو او علم پالونکو شخصیتونو اشخاصو وده کړی وه چې د دې لاندنیو مشاهیر څخه یادونه کولای شو.

ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمی، ابو علی بن ابوالفضل بلعمی، ابو عبدالله محمد بن احمد جیهانی، ابو علی بن ابو عبدالله جیهانی، ابو عبدالله احمد بن ابو علی جیهانی، ابو فضل محمد بن ابو عبدالله جیهانی، ابو منصور عبیدالله بن نصر جیهانی، ابو طبیب معصب، ابوالحسن عینتی او داسی نور.

د سامانیانو په وخت کې طبری تفسیر لکه د طبری تاریخ، کلیله او دمنه په دری وژباړل شول. عجایب البلدان ابوالموئید بلخی، د منصوری منثوره شهنامه، مسعودی منظومه شهنامه، د جوزجانی حدودالعالم او د الابنیه فی حقایق الادویه کتاب د هیروی تالیف تخلیق شول. او شاعران لکه شهید بلخی، رودکی بخارایی، رابعه بلخی او داسی نورو شاعرانو ظهور وکړ.

د دې دوری فیلسوفان او پوهان لکه ابوزید بلخی، ابو سعید سجزی، ابو سلیمان منطقی، ابو جعفر خازم، او الوفا جوزجانی چې تر ټولو زیات مشهور وو د نهمۍ او لسمۍ پیړۍ محصول ابو نصر فارابی او ابن سینای بلخی دی.

۱- اثر فوق، ص-۹۹

«بخارا د سامانیانو پایتخت د خپل کتاب پلورنځی او سلطنتی کتابتون سره د منځنی آسیا د هغی زمانی علمی مرکز شمیرل کیده، ابن سینا په همدې ځای کې و چې د ارسطو او فارابی له آثارو سره آشنا شو»[۱].

وایي چې د سامانیانو دربار ډیر پرتمین و او همیشه له اشرافو، خدمتګارانو، منجمانو، شاعرانو، طبیبانو او ټوکمارانو څخه ډک ؤ.

طبابت د غزنویانو په زمانه کې:

غزنویانو چې د (۹۶۲-۱۱۴۸م) پوری واکمنی کړیده، په تیره بیا سلطان محمود غزنوی (۹۹۸-۱۰۳۰م) په مذهبی چارو کې ډیر متعصب و. نوموړی پرته له اسلامه د هر مذهب او فلسفی سره مخالف و او له همدی ځایه دی چې د ده په وخت کې په افغانستان کې عقلی علوم ټپ ودریدل. او د سامانیانو د زمانی وسعت نظر له منځه لاړ.

د همدې عواملو له امله ؤ چې ابن سینا د غزنویانو پایتخت یعنی غزنی ته رانغی. «دا وخت د افغانستان په مدرسو کې بې له نقلی، ادبی علومو او یو څه د حساب، نجوم او طب څخه نور څه نه تدریس کیدل. په دې ډول د علم او فرهنګ انحطاط په نورو پیړیو کې دوام وکړ»[۲].

په مخدره موادو اعتیاد مسئله د غزنویانو له زمانی څخه په تاریخ کې درج ده چې مسعود بن محمود (۱۰۳۰-۱۰۴۱م) برسیره پردې چې زیات شراب یې څښل کله کله یې اپین هم خوړ.

په ۱۰ او ۱۲ پیړۍ چې د غزنوی دولت سره مصادف دی «تجارتی لاری امن ناکی او کاروانسرایونه آباد وو. دې کاروانونو د افغانستان، چین، هند، ترکستان، ایران، عراق، مصر او شام (سوریه) تجارتی مالونه وړل د هغوی په مال التجاره کې... عطریات او ادویه شامله وه همداشان سرکه او شراب تولید کیدل»[۳].

په دې زمانه کې شاهی دربار ډیر مفصل و او طبیبان هم د پوهانو په ډله کې دربار ته لاره موندلی وه.

۱- اثر فوق، ص-۹۹

۲- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۱۰۷

۳- اثر فوق، ص-۱۱۴

طبابت د سلجوقیانو په زمانه کې:

د سلجوقیانو په زمانه کې (۱۰۳۸-۱۱۵۳م) د طبابت په برخه کې څه نه دی لیدل شوی. هغوی هم د ادب د تشویق په باره کې له غزنویانو څخه پیروی کوله او مذهبی تعصب یې لازیاتښت وموند.

د دوی په زمانه کې د سوداګری د پراختیا عصر و چې د درملو تبادله هم پکې شامله وه.

طبابت د غوریانو د واکمنی په دوره کې:

د غوریانو دولت چې (۱۱۴۸-۱۲۱۴م) پوری یې دوام درلود هم د غزنویانو د تمدن او فرهنګ ادامه ورکوونکی ؤ. د صنعت او معماری د پرمختګ نمونه هماغه د هرات جامع جومات او د جام منار دی. کرنه د دوی په زمانه کې پرمختګ کړی او د سوداګری ساحه یې هم پراختیا درلودله.

طبابت د خوارزم شاهانو په زمانه کې:

په دې دوره (۱۲۱۴-۱۲۱۹م) کې چې ابوالعباس مامون بن محمد یو علم پالونکی پاچا ؤ. د هغې زمانې د نړۍ د ډیرو زیاتو مشهورو پوهانو څخه لکه ابن سینا، ابوریحان، ابوالحسن سهیلی او ابوالخیر خمار د ده په دربار کې هستوګنه درلودله او علمی کتابونه یې د ده په نوم لیکل. «اورګنج یا ګرګانج ښار د خوارزم پایتخت په دیارلسمه پیړۍ کې د منځنی آسیا د تمدن، فرهنګ او سوداګرۍ ډیر زیات لوی کانون او د پوهانو او دیو شمیر کتابتونو مجمع وه»[1].

سید اسمعیل جرجانی (ګرګانی) د خوارزم شاهی د ذخیری کتاب مولف او د هغه خطی نسخه د افغانستان په ملی ارشیف کې موجوده ده. د خپل عصر د طبابت ډیر لوی شاهکار یې ایجاد کړی دی.

په ګرګان کې یو ښه روغتون د بهاءالدوله له خوا بنا شو چې د هغه ریاست تر یوه وخته پوری د جرجانی پوری تړاو درلود. او د دی وظیفی په ترڅ کې یې په خپلو یادداشتونو کې ولیکل «په دې پست باندې زما تر

۱- اثر فوق، ص-۱۹۸

تصدی وروسته روغتون ته د ناروغانو مراجعه هغومره زیاته شوه چې زیاتی راته د تالیفاتو د تکمیلولو فرصت پاتی نه شو»[۱].

که چیرته د خپل هېواد تاریخ ته راوګرزو نو کتلای شو چې د دی خاوری په هره ګوښه او څنډه کې د نړۍ ډیر سترو مدنیتونو خپل پلونه پریښی دی. چې د دې مدنیتونو په څنګ کې د طبابت وده د علومو د نورو څانګو په نسبت هم یو مهم ځای درلودلی دی. وایي چې د زرنج ښار ډیر لوی، ودان، سمسور، د اوبو د ویالو درلودونکی، محکم دیوال او خندق درلود چې لویې دروازی یې لرلی.

په دې ښار کې د علومو او فنونو مختلفو ډولونو ښه وده کړی وه چې طبابت صنعت هم پکې شامل وو او د لومړنیو اړتیاووو څخه شمیرل کیدل – د ښار عایدات په دوهمه درجه د خلکو حفظ الصحی (روغتیا ساتنی) په خصوص کې په مصرف رسیدل.

«عمر لیث په زرنج کې یو بازار جوړ کړی و چې د ده په نوم یې شهرت درلود، او د بازار عایدات پر جومات او روغتون باندې مصرفیدل... د دوکانونو کرایه په ورځ کې تر یوزر درهمو هم رسیدله»[۲].

سایکس انګلیسی د سیستان په هکله لیکی «...که چیرته پخپله د سیستانیانو په قول یوسلوشل ورځی بادنه الوتلای نو سیستان د هستوګنی وړنه ؤ. له اپریل څخه د جون تر اخره پورې هلته زیات باد الوته که څه هم ګرم او نا مطبوع و خو بیاهم دغه باد د ملاریا عامل له منځه وړ»[۳].

ساوج لیندر چې په ۱۹۰۱م کې یې د سیستان څخه لیدنه کړی وه د سیستان د خلکو د روغتیا ستاینه کوی. هغه وایي چې هغوی ښه سالم دی ګټوری ښځی، نران او کوچنی لری، د زړه ناروغی هلته هیڅ نشته دی، او د هغوی ځیګر پوره سالم دی (د پورتنی اثر د ۹۴ مخ په حواله).

که چیرته افغانستان د اسلام له ظهوره د مغلو تر حملی پورې په ډیره لنډه توګه تر ارزیابی لاندې ونیول شی، نو ویل کیدای شی چې افغانستان د اسلام تر ظهوره پورې ځان ته مخصوص خپل فرهنګ درلود، چې د یونان، هند او ایران له فرهنګ څخه متاثر و.

۱- سید اسمعیل ګرګاني، ذخیره خوارزم شاهي، ص-۱
۲- پوهاند عبدالحی حبیبي، پنجاه مقاله، ۱۳۶۲ ص-۶۷
۳- محمد اعظم سیستاني، سرزمین ماسه ها و حماسه ها، ص-۹۰-۹۱

د اسلام د مقدس دین تر ظهور او د اسلامی فرهنګ تر ودی وروسته د افغانستان فرهنګ د اسلامی نورو هېوادونو غوندی په شرق او غرب کې د اسلامی فرهنګ تابع وګرزید چې د یوه خاص هېواد فرهنګ نه بلکې یو عمومی فرهنګ و چې د شرق او غرب له بیلا بیلو فرهنګونو څخه اقتباس شوی و.

عربو تر اسلام نه د مخه د انسان ژوند ته په خاص نظر کتل او کله چې د یوه شی له پوهیدلو څخه به پاتی راغلل هغه به یې ماوراء لطبیعه ته حواله کول او د دې نظر ترڅنګه په سحر او جادو یې عقیده پیدا کړه. د دی دوری دینی علوم د متحدنو ملتونو د علومو څخه د ترجمی له لاری ګټه اخستلی او سریانی، حرانی، افغانی، ایرانی، هندی او داسی نورو مترجمانو، د ریاضیاتو، نجوم، طب، طبعیات او د نورو ډیر غوره اطلاعات په عربی ژبه وژباړل او اسلامی تمدن ته یې وړاندی کړل. دلته زیاتره د سقراط، افلاطون، ارسطو، بطلیموس، جالینوس، ارشمیدس او نور اثار په عربی ژبه راواړول شوی وو.

د هندی آثارو ډیر مهم مترجمان ابوریحان او د نورو ژبو ژباړونکی د بلخی برمکی، سهل سرخسی، ابن المقفع او ایرانی نوبخت کورنۍ وی. همداشان د بن موسی، بن شاکر منجم، آل بختیشوع کورنۍ، د عیسوی حنین کورنۍ د کرخی او داسی نورو کورنیو مترجمینو بیلا بیل علوم د بیلا بیلو ژبو څخه وژباړل.

د سور یې مسیحیانو د حران صائبینو (بین النهرین) او د جندی شاپور مدرسه د دی ټولو علمی ذخیرو وروسته لکه یونانی، رومی، اسکندریانی، سریانی، خراسانی، ایرانی، منبطی، هندی او نورو په اتمه او نهمه پیړیو کې د اسلامی هېوادونو د علومو د تکوین او تدوین موجب وګرزیدلی او په لسمه او یولسمه پیړۍ کې خپل اوج ته ورسیدل.

د دې پیړیو په موده کې عربی ژبی هېوادونه، افغانستان، ماوراالنهر، ایران، مصر، المغرب او اندلس هر یو یې د اسلامی تمدن کانون ګڼل کیدل.

د علومو په دې غورو مرکزونو کې طبیبان او منجمان د دربارونو په لمړیو صفونو کې قرار درلودل. څه وخت چې مسیحی عالمان د ایتالیی او هسپانیی په جنوب کې د اسلامی تمدن او فرهنګ سره مقابل شول، نو سترګی یې خیری شوی او د اسلامی فرهنګ د آثارو ژباړی ته یی پام شو، د ریاضی، ستوری پیژندنی، طب، طبیعی، فلسفی، علم النفس، منطق او مابعدالطبیعه کتابونه د ارسطو د تالیفاتو سره ترجمه شول. الکندی، فارابی،

ابن سینا، ابن باجه او ابن الرشد یې وپیژندل. تر هغه ځایه چې ایطالوی دانته «بلخی ابن سینا او اندلسی ابن الرشد ته د یونان د ډیر معظمو حکماوو په ردیف کې د خپل دوزخ په پاڼو کې ځای ورکړ»[۱].

بیا وروسته طبیعی فلسفه او د ابن الصفا کتابونه د سیستانی ابوسلیمان د پیروانو د منطق سره اندلس ته وارد شول او د فارابی تالیفاتو اغیزی د ابن سینا قانون د اغیزو سره یو ځای څرګندې شوې.

ښایی یادونه وشی چې د اسلام د ډیرو لویو فیلسوفان او عالمانو پسی لکه ابویوسف یعقوب بن اسحق الکندی، ابوبکر محمد بن ذکریا بن یحیی الرازی، ابونصر محمد بن محمد فارابی، ابوعلی ابن مسکویه، ابن الرشد، ابن خلدون، ابن الطفیل او ابن باجه غوندی – افغانستان هم اسلامی او نړیوال فرهنګ ته مشهور فیلسوفان او عالمان وړاندی کړل. لکه سرخسی، ابوزید احمد بن سهل بلخی، ابوالحسن شهید بلخی، ابوسلیمان خجستانی، ابوالخیر بن خمار، ابوریحان بیرونی، ابن سینا، ناصر خسرو بلخی او داسی نور.

د دولسمی پیړۍ په وروستیو کې د بلخ، مرو، نیشاپور، هرات، بامیان، زرنج او غزنی ښارونه په منځنی آسیا کې د هغې زمانې د افغانستان د ډیرو لویو ښارونو څخه ممتاز ګڼل کیدل. د دې ښارونو په بازارونو او کوڅو کې د معیشتی نورو محلاتونه علاوه حمامونه هم موجود وو په داسی حال کې چې په منځنی پیړۍ کې اروپا حمام نه پیژانده. په دې وخت کې سوداګر، صرافان، طبیبان، ملایان، شاعران، دبیران (مرزایان) د احترام وړ ګڼل کیدل.

خو کله چې فقیانو او معتصبینو غلبه وموندله او د وخت د دولتونو ملاتړ له منځه لاړ. د ګډوګټو د ساتنې له مخې معقول علوم مردود وشمیرل شول، د لوړې زده کړې او روزنې د افغانستان په مدرسو او جوماتونو د ادبی، شرعی، فقی، حدیث، تفسیر او عقایدو او قسماً د طب او نجوم په علومو منحصرې شوې.

د افغانستان د دی فرهنګی انحطاط مقدمه لکه د نورو اسلامی هېوادونو غوندی له یولسمی پیړۍ وروسته راټوله شوه. داوه چې عقلی علوم او عالمان د پر له پسی ډیرو سختو ګوزارونو لاندې راغلل، فلسفه او علوم

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۱۵۸

ریاضی، طبیعی، هئیت او شیمی څخه رانیولی دا ټول د اسلامی شریعت ضدیت واقع شول، وروسته علوم او فلسفه د علم التعطیل په نوم مشهور شو او منفور شول. یوازی د ریاضیاتو او طب څه برخی هغه هم د لوړی طبقی د محسوسو اړتیاوو څخه ومنل شوی.

د اسلامی طبیبانو خدمتونه:

۱- اسلامی طبیبان عموماً د هیپوکرات او جالینوس حکیم شاګردان دی چې په ډیر غور او دقت سره یې د هغوی د طبی کتابونو مطالب زده کړی او په بریالی توګه د هغوی د شاګردیۍ له عهدی څخه راوتلی دی. دوی ډیر زیات احترام، تواضع او فروتنۍ سره چې د یو شاګرد د پاره په کار دی د خپلو استادانو په باره کې ښایی قایل ؤ او منتها د هغوی څخه کورکورانه تقلید نه دی کړی.

مثلاً محمد ذکریای رازی د شکوک د کتاب پر هکله چې پر جالینوس یې لیکلی دی او په کال ۱۳۱۸هـ ش د «محمد ذکریای رازی شرح حال او مقام» د کتاب په ۲۴۷مخ تری یادونه شوی داسی راغلی دي:

د کتاب په مقدمه کې محمد ذکریای رازی د خپل کار په باب عذرغوښتلی او وایي د جالینوس مقام له هیڅا څخه پټ نه دی او ممکنه ده چې ځنی لنډ فکران ما په دی کار ملامت او سرزنش هم کړی، خو هغه څوک چې فیلسوف او حکیم وی پر ما به په قارنه شی په دې دلیل سره چې په حکمت او فلسفه کې تقلید جایز نه دی. او په کار دی چې هغه د دلیل، برهان، صحبت او مباحثی له لاری منځ ته راشی. که چیرته شخصاً جالینوس ژوندی وای زما به یې په دې لیکنه ستاینه کړی وای (د ۱۳مخ په حواله).

۲- هغه وخت چې اسلامی طبیبان د خپلو استادانو په زده کړو ښه وپوهیدل، نو لږ لږ یې د هغوی پر عقایدو او تفکراتو هم په ډیری درناوی سره ایرادونه ونیول او بې له دی چې د خپلو استادانو په نسبت د بی احترامۍ مورد وګرزی دا ډول ګوتی نیونی یې په ډیر نظم او ډیرۍ ښې وجهې سره په خپلو کتابونو کې بیان کړی.

تر کومه ځایه چې د لویدیزی مځکی مورخانو تری یادونه کړی ده د هیپوکرات او جالینوس شاګردان د خپل سرشار ذکاوت او نبوغ په واسطه له خپلو استادانو څخه بیل شول او له هغویی نه مستغنی وګرزیدل.

۳- وروسته له هغې چې اسلامی طبیبانو وکړای شول د هیپوکرات او جالینوس د مکتب په دوام خپل تتبعات او تجربې د څرګندیدو ډګر ته راوباسی د هغوی فکری استقلال یوې داسی مرحلې ته ورسید چې په خپلو ټولو مطالبو کې یې د همدې فکری استقلالیت او په تجربه سره د هغوی د تطبیقولو په اثر – یو شمیر آثار له ځانه په یادګار پریښودل چې د پوهانو د شاباسۍ وړ وګرزیدل. لکه چې رازی په خپل مشهور کتاب چې «مرشد» یا

«فصول» نومیږی او د هیپوکرات له فصولو له مخی اقتباس شوی دی په مقدمه کې داسی وایي:

«څه رنګه چې د هیپوکرات د فصول کتاب د نظم او تفصیل د نه درلودلو له حیثه د طب د علم طالبانو او متعلمانو مشکل می ولید، له دی امله می تصمیم ونیو چې دا کتاب تنظیم کړم چې د طب د صنعت مدخل او د شاګردانو د پاره یوه اسانه طریقه وي»[۱].

۴- د دې سیمی طبیبانو د یونانی کتابونو د ژباړنو تر دوران وروسته فکری استقلال حاصل کړ او د یونانی استادانو کتابونه یې حلاجی او زیرو زبر کړل او بیایې هغه نیمګړتیاوې چې په هغو کې ولیدل شوی په ګوته کړی او د هغوی په لیری کولو او بشپړولو مشغول شول چې دا مطلب د ابن سینا په خواږه بیان کې د ارسطو د «ما بعدالطبیعه» د کتاب په باره کې چې څلویښت کرته یې هغه ویلی او بیایې هم په هغو د پوهیدلو او درک کولو لاره نه ده موندلی، په ښه توګه څرګندیږی ترڅو چې بالاخره د «اغراض ما بعدالطبیعه» د ابونصر فارابی کتاب ګوری او د دې کتاب په مرسته د ارسطو په فلسفه او حکمت باندې پوهیږی.

... علی بن عباس مجوسی اهوازی ارجانی د «کامل الصناعه العبیته الملکی» یا د «ملکی» لیکوال د خپل کتاب په مقدمه کې دی نکتی ته اشاره کړی ده. په دی معنا چې د بقراط، جالینوس، اوریباسیوس، فولس الاجنطی، یوحنا بن سرابیون او حتی رازی له کتابونو څخه استفاده کړی او پخپله عقیده یې وروسته له هغه چې د هغوی کتابونه یې په غورسره کتلی په هر یو کتاب د نیمګړتیاوو په باره کې یې په مفصل ډول یکایک انتقادات بیان کړی دی.

۵- اسلامی استادانو او طبیبانو د ژباړنو د دوران د طی کولو او د یونانی استادانو د کتابونو د مطالبو د ښو زده کړو او د بشپړتیا د دوران وروسته شخصاً پخپله یې ګران بیه آثار او تالیفات ولیکل چې تر اتلسمی او نولسمی پیړۍ پوری یې د اروپا طب تر خپلی شعاع لاندې ساتلی ؤ. که په لنډه توګه یې یادونه وشی اسلامی طبیبانو په طب کې څلور مهم آثار له ځانه پریښودلی دی:

۱- یونانی تیت او پرک او مشوش طب یې مرتب کړ.

۲- طب یې له نظری صورت څخه راویست، علمی او تجربی طب یې ایجاد کړ.

۱- دکتر ادوارد براون، طب اسلامي، ۱۹۵۶م ص-۱۴

۳- علم الامراض (Pathalogie) ته یې پراختیا او وده ورکړه او ډیر هغه ناروغتیاوی چې تر دغه وخته پورې تری چا خبر نه درلود د طب په نړۍ کې یې وارد کړ.

۴- د وظایف الاعضا له نظره یې په طب کې د درملو اغیزی واردی کړی.

د اسلام تر ظهور وروسته د دی سیمی نظری او عملی طبابت خصوصیات

په دې مبحث کې به د هغه طرزالعملونو په باب چې د طبابت په برخه کې یې رواج درلود موضوعګانی شاملی دی، په کومو کې چې د طبیبانو د مبارزاتو په متعلق یې د حقه بازانو او استفاده جویانو په مقابل کې په لنډ ډول معلومات وړاندی کیږی. همداشان د هغوی پرمختیاوی هم یادونه کیږی چې د طب او درمل جوړولو په برخه کې په دې هکله منځ ته راغلی دی.

۱- هغه کسانو چې غوښتل طبیبان شی لازمی زده کړی یی ډیر ژر پیل کولی. لکه چې حنین له جندی شاپور څخه بغداد ته راغی یوازی اولس کلن و او تر دی وخته پورې یې د جندی شاپور مدرسه پای ته رسولی وه.

۲- د طبابت د څانګی محصلینو د طبابت د مسلکی درسونو برسیره باید نوری رشتی هم زده کولای لکه د دی رشتی څخه هندسه وه ترڅو چې د دی لاری وکړای شی زخمونه په سمه توګه تشخیص کړی او دا ځکه چې مدور زخمونه ډیر په ځنډ جوړیږی او کثیرالاضلاع زخمونه ژر جوړیدای شی.

همداشان ستوری پیژندنه هم طبیبانو ته ور زده کول ترڅو چې د درملنې مناسب ساعتونه کشف کړی شی.

او دا هم په کار وه چې د موسیقی په باره کې معلومات ولری ترڅو چې وکړای شی د ناروغ نبض په موشګافانه ډول ونیسی او د هغو له حرکاتو څخه پر ناروغی ښه وپوهیږی.

۳- خوانانو چې د طبابت په زده کړه پیل کاوه، د خپلو خپلوانو (پلار، کاکا، ماما او نور خپلوان) څخه چې که طبیبان وو کمک ته یې ترجیح ورکوله چې د دوی سره مرسته وکړی.

۴- د طبابت زده کړې ډیره ښه برخه په روغتونونو کې د محصل فعالیت ؤ.

۵- هغه چا چې غوښتل یې چې جراح شی پرته له طب زده کړو څخه به یې بیا د پیاوړو جراحانو تر لاس لاندې کار کاوه.

۶- محصلانو به د خپلو استادانو سره یو ځای لکه نن د ناروغانو څخه کتنه (ویزیت) کاوه او د ناروغانو د تشخیص او درملنې په باره کې به یې بحث کاوه.

۷- استادانو د طبابت د علم د تدریس د پاره هر یو ځانته خاص میتود درلود. لکه چې رازی به د تدریس لپاره تل پیچلی، وخیم او شدید ناروغان انتخابول. لومړۍ تازه کار او بیا پخوانیو شاګردانو خپل نظریات څرګندول او که و نه کړای شول ناروغی تشخیص کړی بیا به یې رازی ته وړاندی کاوه.

۸- د طب په مدرسه کې مروج کتابونه د سقراط، رازی او حنین کتابونه او مسایل وو. په دوهم کال د ثابت بن قره ذخیره، د رازی المنصوری او ذخیره سید اسمعیل جرجانی لوستله.

۹- پخوا تر دې چې به شاګردانو د طبابت په کار شروع کوله مجبور وو چې آزموینه ورکړی. همدارنګه په کال ۹۳۱م کې د طبیبانو څخه هم امتحان واخستل شو چې د سنان بن ثابت بن قره له خوا واخستل شو او ۸۶۰ تنه بریالی شول.

۱۰- د هیپوکرات د سوګندنامی له تطبیقیدو څخه کنترول ترسره کیده، کنترولر ته محتسب ویل کیده.

۱۱- معموله وه چې اصیل زادګان باید طبابت زده کړی چې په نتیجه کې د خلیفه، پاچا او یا حداقل د وزیر او د سپاهیانو د سرآنو او داسی نورو مخصوص طبیبان شی.

د پاچا په دربار کې پیاوړو طبیبانو ته حکیم باشی ویل چې نور حکیمان د هغوی تر لاس لاندې وظیفه اجرا کوله. د حکیم باشی وظیفه ډیره خطری هم وه چې د اشتباه په صورت کې ډول ډول جزاګانی حتی په اعدام محکومیدل.

۱۲- په هغه زمانه کې اختصاصی څانګی موجودی نه وی، خو ځینو د بنی درملنې په اثر شهرت ترلاسه کاوه لکه ابن سینا د اعصابو د ناروغی په درملنه کې زیات شهرت درلود.

جراحانو چې تعداد یې نسبت نورو ته کم و د استاد په نامه یاد دیدل. جراحان به د جالینوس اوه واړه د تشریح کتابونه او په اورتوپیدی کې د کناش په کتاب کې امتحان ورکاوه.

جراحانو به منحنی جراحی چاکو، مستقیمه جراحی چاکو، نیشتر، د هډوکو پری کولو اره، د غوړونو پاکولو مخصوصه میله او د مثانی د خلاصولو لپاره مخصوص چاکو درلود. د دی سامانونو ترڅنګه به یې د پانسمان لوازم، مرهم او درمل هم شامل وو. د سترګو طبیبان رانجه جوړولو کې مهارت درلودل.

۱۳- فصادان (رګ وهونکی) هم د طبیبانو له جملی څخه شمیرل کیدل خو ټولنیز ارزښت او مقام یی نه درلودل دوی به د سلمانی چاری هم ترسره کولی. د غاښ ایستل د طبیبانو او جراحانو کار و خو وروسته دغه دنده سلمانیانو ته ورسیدله.

۱۴- د هغو کسانو ډیره ښکته طبقی چې به د خلکو تداوی کوله او عملاً یې طبابت له حرفی څخه هیڅ معلومات نه درلود په اصطلاح سره «دوره ګرد» طبیبان وو. دا خلک ډیر چالاکه او ناوړه خلک و چې په کلو کې ځان حاذق طبیب معرفی کاوه. خلک به په لومړۍ سرکې دوی ته مراجعه کوله او په بیلو بیلو پلمو لکه پیری نیول، دعا لیکل، جادو او کوډی او داسی نورو په واسطه به درمان کاوه. خو چې درملنه یې نتیجه نه ورکوله بیا طبیب ته مراجعه کیدله.

همدارنګه د متیازو له لاری تشخیص کول هم معمول و. د صفرا بندولو په نامه هم موجود و. او د ملاریا په درملنه کې ناروغ به یې کلک وتاړه او په کوتکونو یې واهه او بدی ښکنځلی به هم ورته کولی.

په دې ډول خلک د راز راز ناروغانو درملنې کولی چې زمونږ د کابل په ښار کې د کریم مارګیر چې اوس زوی یې دغه کارته ملاتړلی نه یوازی مارچیچلی خلک یې تداوی کول بلکې دم او دعا یی کوله او همدارنګه د زیړی تداوی به یې هم کاوه.

زړوښځو هم به د ناروغانو درملنه کوله عطارانو هم د درملنې کار مخ ته بیوله او داسی نور.

ذکریا رازی د ډاکتر نماشیادانو د پراخه فعالیتونو په باره کې هغه وخت چې په بغداد کې اوسیده یوه مفصله شرحه لیکلې او د دوی دا اعمال یې تقبیح کړی دی.

۱۵- د ښځو درملنه تل د ستونزو ډکه وه خو رګ وهل مجاز ګڼل شوی و. د ناروغی ښی لاس مړوند به یې طبیب ته وړاندی کاوه (ښی لاس شرافتمندانه کارونه سرته رسوی په داسی حال کې چې کین لاس د هر کار لپاره استعمالیده او ممکن ناپاک وی). د ناروغ د نبض نیولو او ادرار معاینی نه وروسته د ناروغی تشخیص کیده او لازم درمل به یې ورکاوه.

۱۶- د طبیب د حق الزحمی یا فیس په باره کې داسی رواج و چې که چیرته د شپی له خوا د ناروغ بستر ته غوښتل کیده د تداوی د شروع نه مخکې فیس ورکاوه او مزمنو ناروغانو څخه وروسته د درملنې څخه فیس اخستل کیده.

که چیرته به ناروغ روغتیا ومونډله – دومره مشکل موجود نه و، خو که به مړ شو د وفات شوی شخص خپلوانو به ټولی نسخی د ښار د طبیبانو رئیس ته وړلی، د هغه تر کتنی او څېړنی وروسته به یې یا دا چې معالج طبیب ته برأت ورکاوه او د هغه تداوی به یې تائیدوله او که تداوی په چارو کې به یی تشخیص او معالجه درسته نه وه د مړو خپلوانو ته به یې ویل «له معالج طبیب څخه د خپل مړ شوی خپلوان خون بهادی وغواړی ځکه چې دی ؤ چې د خپلی بې خبرۍ له امله د خدای تعالی د یوه بنده د مرګ سبب ګرزیدلی دي» (د معالیم القرب د ۴۵ مخ په حواله).

سلمانیانو چې به هم د ماشومانو سنتګری ښه اجرا نکړه ممکن جریدمه کیده به (پورتنی اثر) د طب د فیس د اندازی په باره کې باید وویل شی چې دغه اندازه متفاوته وه. خو طبیبانو لومړی سرکی اخستل شوی فیس نه شمیره او حتی په دوهمه قدمه کې به یې په خپل لاس هغه نه اخستلی او دا کار یې د غلام بچه په لاس اخستلی چې د طبیب سره به یو ځای ګرزیده.

لکه چې په اوس وخت کې په ندرت سره لیدل کیږی ځینو طبیبانو به د ناروغ سره به چنه وهله او یا کله چې به یې د معاینی او تشخیص وروسته فیس نه تادیه کیده، نو ناروغ ته به یې نسخه نه ورکوله او هغه به یې ځیروله. په پخوانیو زمانو کې د دی ډول پیښو زیات مثالونه لیدلای شو.

نقل دی چې د ابن وصیف په نوم یو طبیب د زیاتی چنی وهلو وروسته دی ته حاضر شو چې د (۷۰) درهمو په مقابل کې د یوه چا د سترګو د مروارید اوبه جراحی کړی، داځکه چې ناروغ ادعا کوله چې تر دی اندازی پورته د تادیی وسه نلری، خو د عملیاتو په جریان کې نا څاپه د

هغه له لستونې څخه د سکو ډکه کیسه ولویدله، کله چې ابن وصیف هغه ولیدله د عملیاتو په منځ کې یې د جراحی کار په نیمه پریښود[۱].

۱۷- د درملو څخه خبرتیا او د هغو په تهیه کولو پوهیدنه چې طبیب به تجویز کوله د اهمیت څخه ډکه یوه حرفه شمیرل کیدله. کله چې عربانو په دی پوه شول چې طبابت له درمل جوړولو څخه جلا دی. او هغومره مهم دی، چې د تبحر او تخصص پورې تړاو لری، چې د هغو سرته رسول د هغه چا د پاره میلاو نه دی چې فقط طبابت یې ویلی وی داځکه چې د هغه د اصولو د زده کړی د پاره یې هیڅکله وخت نه درلود. دی ډول افرادو د طبابت حق نه درلود.

۱۸- د عمومی حفظ الصحی (روغتیا ساتنی) پورې مربوط قوانین د خلیفه ګانو په زمانه کې وضع شول او د هغوی د تطبیقولو مسئولین هم د محتسبانو په غاړه واچول شول. په دی قوانینو کې د خوراکی موادو او مشروباتو – د ډله ایزو ناروغیو له سرایت څخه مخنیوی او عامه سلامتیاوی په دی قوانینو کې درج شوی وی. محتسبانو ته هدایت ورکړ شوی و چې ښه دقت وکړی ترڅو د څښلو اوبه ککړی نشی. کوڅی او په تیرو فرش خیابانونه جارو شی او څرمن پخوونکی له بازارونو څخه د باندې د دباغی چاری ترسره کړی داځکه چې دباغت ډیر سخت بوی لری.

۱۹- د جراحی په باب باید وویل شی چې د هغی مطالب ډیر محدود دی او برسیره پر دی جراحان هم تر طبیبانو او درمل جوړونکو ډیر کم وو. د ځینی مذهبی ملحوظاتو له پلوه جراحی ونه کړای شو لکه چې ښایی وده وکړی، ځکه چې د ناروغ لوڅول یو ناروا کار ګڼل کیده. ابن سینا عقیده درلودله چې جراحی د هنر یو ډول دی او په کار نه دی چې هغه د طبابت یوه برخه وشمیرل شی، او له دی وخته راوروسته د طبابت او جراحی ترمنځه جلا والی پیل شو اود مغولو تر کلونو وروسته بشپړ شو.

په هر صورت د جراحی په باب ویل کیدای شی چې په کلی ډول جراحان په درو ډلو یا ډولونو باندې ویشل کیږي:

- د عروقو (رګونو) جراحان یعنی د دوی تخصص په رګ وهلو، وینی ایستلو او د دی رشتی پورې مربوطو مسایلو.
- دوهمه ډله هغه ده چې د عضلو په جراحی کې تخصص لری. یا په اوسنی عبارت عمومی جراحی وه.

۱- دکتر ادوارد براون، طب اسلامي، ۱۹۵۶م ص-۳۹۰

☜ دریمه ډله هغه جراحان وو چې د شکستګی، ترضیضاتو په واقعاتو کې یې تخصص درلود یا په ننني اصطلاح تراوماتولوګ او اورتوپید وو.

پر دې برسیره یوه ډله یې د سترګو جراحان هم وو چې په بشپړه توګه د پورتنیو درو ډلو څخه مجزا شمیرل کیدل.

د جراحۍ ډیر مهم عملیات لکه د اوس وخت په شان د سرطان پورې مربوط د جراحۍ عملیات وو. ابن سینا د وخیمو تومورونو د شرح کولو په موقع داسې وایي: «یوازنۍ د دې ناروغۍ چاره او یوازې هغه امید چې د هغې د بهبودۍ په باره کې شته دې هغه دا دې چې د سرطان غده د خپلې ودې په هماغه لومړنۍ مرحله کې غوڅه کړې شي. د دې غدې د پریکولو په عمل کې باید چې هغه پراخه او ژوره له منځه یووړل شي او څه رنګه چې دا کار به دومره کافي تمام هم نه شي نو په کار دې چې د جراحۍ تر عملیات وروسته د سرطان د غدې لومړنۍ محل باید و داغل شي او وسوزیږي.

خو د دې کارونو د سرته رسولو وروسته بیاهم ابن سینا زیاتوي چې د دې عملیاتو د نتیجې څخه دومره توقع هم په کار نه ده. دا یوه ښځه مثال راوړي چې د دې تې یې د سرطان د اخته کیدلو له امله ایستلې وه، خو له څو کالو وروسته د سرطان نوې غدې په بل تې کې را پیدا شوې.

د جراحۍ یوه رشته چې د منځنۍ آسیا خلکو پکې خاص تبحر درلود د سنګ مثانه د تیږې ایستلو جراحي وه. ابن سینا په دې باب لیکلي:

کله چې د درملو درملنه اغیزمنه تمامه نشي او تاسې تصمیم ونیو چې د هغو تیږو څخه د خلاصون په خاطر چې ستا په مثانه کې را جمع شوې دې د جراحۍ له عمل څخه استفاده وکړې.

...ځینو جراحانو سنګ کلیه (د بډوډو تیږه) هم عملیات کاوه، خو ابن سینا دا کار په بشپړه توګه منسوخ وګڼه. معمولاً په دې حالت کې به صبر کاوه چې تیږه له بډوډۍ څخه تیره او مثانې ته لاړه شي او بیا یې له مثانې څخه را ایستله.

د سنګ مثانې تر عملیاتو علاوه یوه بله طریقه هم شته دې. لکه چې ابن سینا وایي «د مثانې د هغې تیږې چې د ادرار د جاري کیدلو مخه نیسي. د ایستلو له طریقو څخه یوه دا وه چې یوه نرۍ لوله یې د ادرارو په مجرا کې ورننه ایستله او بیا به یې هغه تیږه پرې ماتوله (اوسنۍ بوژ). وړې او

ساده جراحی د سلمانیانو چې دلاکان نومیدل ترسره کیدلې او همدوی وو چې په دملو (دانو) به یې نشتر واهه، هلکان به یې سنتول او حتی د هغوی لوزی (تانسیلونه) به یې هم ایستلی.

د نسایی او ولادی د تداوی په متعلق زیاتی ستونزی موجودی وی. د ابن سینا په قانون کې یو ځانګړی فصل ته د ښځو د امیدواریۍ او زیږیدلو او د ښځو د تناسلی مجرا پورې مربوط مسایل له دی جملې څخه قبض البول ته اختصاص ورکړ شوی و او د جرجانی په ذخیره خوارزم شاهی کې هم د دی موضوعګانی په اړوند یادونې شوی دی.

د جنسی روابطو موضوع په هغه زمانه کې دومره عادی وه چې کله د پوهانو په کتابونو کې د عجیبو لیکنو سره مخامخ کیږو لکه چې ابن سینا د دی ډول د ډیرو زیاتو ساده او عادی مطالبو لیکل د یوه طبیب ټیټوالی نه دی ګڼلی «د نارینه د تناسلی آلې نفوذ او یا د ښځې د تناسلی الی تنګوالی چې له هغو څخه خوندورې په متعلق د یوه طبیب صحبت کول نه رسوا کوونکی دی او بالخاصه ښه او شایسته دی، ځکه چې دا یو طبیعی کار دی چې زیږولو او زیږیدل ور پورې تړاو لري»[1].

په وروستنیو کلونو کې د ښځې او نارینه د جنسی روابطو (کوروالی) موضوع په تدریج سره د علومو یوه مستقله رشته وګرزیدله او د علم البأ په نوم یاده شوه.

د جراحی د ستنی جوړول د ځانګړی صنف په انحصار کې و. دغه خلک د کار تر شروع د مخه او د دی ډول ستنی جوړولو په حرفی د پوهیدلو وروسته به قسم خوړ چې د اوسپنی ستنی به د پولادی ستنو په عوض نه خرڅوی او دواړه ستنی به سره نه مخلوطوی.

۱- دکتر ادوارد براون، طب اسلامي، ۱۹۵۶م ص-۴۲۵

دریم څپرکی

د افغانستان طبابت د مغل له یرغل نه د شلمی پیړۍ تر لومړیو پورې

د اسلام د سپیڅلی دین ظهور ترمخه او د افغانستان پر خاوری د اعرابو تر حملو مخکې د خراسان مځکی خاصه فرهنګی او علمی وضع درلودله چې دا فرهنګ د یونانی، هندی او ایرانی فرهنګونو یو ترکیب ؤ چې هر یوه د هغی زمانی د افغانستان په علم او فرهنګ باندې خپلی اغیزی غورزولی وی.

«د دې دوری په پیل کې د افغانستان خلک د فرهنګ له پلوه (په افغانستان باندې د اعرابو حملو د پیل راهیسی – مولف، مومني) د ریاضی، طب، نجوم د علومو او الهیاتو او د یونانی علومو او د هندی فلسفی سره آشنایی درلودله، د مختلفو دینونو معبدونو لکه زرتشتی، بودایی، شیوایی، میتراپرستی په بلخ، بغلان، هډې او سیستان کې پیروان درلودل»[1].

د اسلام تر ظهوره را وروسته او د اسلامی مدنیت او فرهنګ د پراختیا پسی په افغانستان کې په فرهنګی وضع کې د یادونی وړ بدلولونه رامنځ ته شول، او په حقیقت کې د نورو اسلامی هېوادونو غوندی د خراسان فرهنګ د اسلامی فرهنګ یوه برخه وګرزیدله او په واقعیت کې اسلامی فرهنګ هم د شرقی هېوادونو د یو فرهنګ ترکیب ؤ لکه چې د دی دوری زیاتره علوم د متمدنو ملتونو د علومو له ترجمو څخه ګټه واخستله افغانی، سریانی، ایرانی، هندی او نور ژباړونکو ډیر غوره اطلاعات له ریاضیاتو، نجوم، طب، طبیعیات، منطق، فلسفی، تاریخ او قصصو او تر سلو څخه په عربی ترجمه او عربی فرهنګ ته وړاندی کول.

په دې وخت کې خراسان چې په حقیقت سره د علومو تکامل او اسلامی فلسفی کانون ؤ نامتو فیلسوفان او عالمان یې د اسلامی او نړیوال

۱- افغانستان در قرن وسطي، ۱۳۶۹ ص-۱

ډګرته راوایستل چې د موسی بن جابر خراسانی، ابو مشعر بلخی، ابن قیتبه مروزی، احمد ابن طبیب سرخسی، ابوزید احمد بن سهل بلخی، ابوالحسن شهید بلخی، ابو ریحان البیرونی، ابو علی سینا بلخی، ابوبکر محمد بن ذکریایی رازی، ناصر خسرو بلخی او داسی نورو نومونه یادولای شو.

«په خراسانی مستقلو دولتونو کې د علومو د پراختیا د پاره زیاتره زمینه برابره شوه او په لسمه پیړۍ کې زیاتره علمی او ادبی آثار ایجاد شول. په یوولسمه او دولسمه پیړیو کې د دی پراختیا چټکتیا دومره زیاته وه چې افغانستان د علوم او فرهنګ د انکشاف له پلوه د نړۍ د هېوادونو په لومړنۍ قطار کې ودریدل»[۱].

په اومه هجری پیړۍ کې چې د میلادی دیارلسمی پیړۍ سره برابره ده د عربانو تمدن یا په بل عبارت اسلامی تمدن د مغلو د حملې په اثر داسی ګوزار وخوړ چې شومی نتیجی یې آن ترننه پورې باقی پاتی دی او فلسفه چې د طب سره هسی تړلی وه چې اوس هم د حکیم عنوان د فیلسوف او طبیب دواړو د پاره استعمالیږی او د هارون الرشید د خلافت د دورې هغه رونق چې د زرین عصر په نوم یې شهرت درلودله لاسه ورکړی ؤ.

د خراسان په خاوره د چنګیز د هجوم سره د ټولنی د مادی او معنوی ژوند په ټولو ساحو کې د یادونې وړ بدلونونه په تیره بیا په معنوی ډګر کې منځ ته راغلل.

څه رنګه چې ښارونه د خاورو سره خاوری شول نو ځکه د پخوانی دوران د فرهنګی او هنری تاسیساتو څخه هیڅ څه پاتی نه شوه، زیاتی نه مدرسی وجود درلود او نه کتابتون، نه عالم پاتی شو او نه فاضل، هغو عالمانو او پوهانو چې په ندرت سره ژوندی پاتی شوی وو ګاونډیو هېوادونو ته وتښتیدل.

د هېواد ښارونه لکه په بدخشان، تخارستان، بلخ، جزجان، فاریاب، مرغاب، مرو، هرات، نیشاپور، سیستان، زابل او کابل ښارونه چې د دی هېواد ۱۵۰۰ کلونو د کار محصول و د بشر د څو زره کلن د تاریخی سیر او تکامل د یوی برخی محصول او دا ګرده له منځه تللی او د ځان سره هنر، فرهنګ او صنعت وړی ؤ.

۱- اثر فوق، ص-۲۲

«څه رنګه چې دا وخت مدرسه، کتابتون او ښار پاتی شوی نه ؤ، نو ژوندی او سلامت پاتی عالمان او پوهان د هند، ایران او نژدی ختیز هېوادونو ته وتښتیدل او یا یې خپله پیاوړتیا د دښمن په خدمت کې ولګوله»[۱].

پروفیسور شلوم مرژه د افغانستان د تاریخ په هکله د ۱۹۶۱ کال په کنفرانس کې داسی وویل: «...افغانستان لکه فارس او چینی ترکستان د نړیوالۍ تجارتی لویې لاری (د وریښمو لار) پرسر پروت و... د مغلو خرابکارۍ (دیارلسمه پیړۍ) دا مملکت (افغانستان) چې د اسلامی مدنیت په ډیره پرمختللی دوره کې ؤ او د البیرونی، ابن سینا او فردوسي نومونه د هغه ستر یادګار دی په بشپړه توګه له هستی څخه را وغورځاوه»[۲].

یو شمیر انسانان چې په درو او دښتو کې د مغلو د پوځی مرکزونو او عمومی معبرونو څخه لیرې او یا په هغو ځایونو کې چې دښمنان ورته رسیدلای نه شول هستوګنه درلودله ویې کولای شو چې په لومړنیو شرایطو او د ځان په اتکأ ژوند وکړی، او ځان وساتی او هم دوی وو چې افغانستان یې له ابدی انقراض څخه وژغوره، او راتلونکی ملت یې تشکیل کړ او په دې ډول سره د افغانستان د څو زره کلن تاریخ لړۍ د راتلونکی سره قطع نه شوله.

او طبابت په هره طریقه چې ؤ د نورو علومو په نسبت یې ښه رونق درلود او د دی دلیل دا و چې د مغلو حاکمانو او آمرانو معالجی او درملنی ته مبرم ضرورت درلودل. که څه هم هغه عالمان او طلاب چې ژوندی پاتی شوی وو او د لاځوان نسل پوری یې تړاو درلود تر یوه وخته پوری یې د علم او فضیلت د کسب صحیح سنت ته دوام ورکړ «خو د طب او تاریخ خپل نسبی مصوونیت د وحشی فاتحانو د تمایلاتو او خواهشاتو چې د خپلی سلامتیا او د شهرت ګټلو په خاطر ؤ مدیون دی»[۳].

او د طبیبانو سره یې د نورو پوهانو او انسانانو په نسبت په کمی بیرحمۍ سره رفتار کاوه. د دی توری دوری له طبیبانو او لیکوالانو څخه یو هم رشیدالدین فضل الله دی چې په کال ۱۲۴۷م په همدان کې چیرته چې ابن سینا ښخ دی، زیږیدلی او د اباقاخان ایلخان مغل د وخت په دربار کې یې د

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، مطبعه دولتی کابل، ۱۳۴۰ ص- ۲۳۰

۲- مجله اریانا ۱۰-۱۱ ګڼه، انجمن تاریخ ۱۳۴۰ مطبعه دولتی کابل

۳- دکتر ادوارد براون، طب اسلامي، ۱۹۵۶م ص-۱۰۷

طبیب په حیث وظیفه اجرا کوله. او د غازان خان په وخت کې چې مسلمان شوی ؤ د وزارت رتبی ته یې ارتقا وکړه.

«د دوه ویشتو کلونو په اوږدو کې چې د خطیرو او خطرناکو چارو مصدر ؤ، ځکه چې د ایلخانان مغل د وزیرانو په منځ کې ډیر کم وزیران په طبیعی مرګ مړه کیدل»[۱].

هغه شتمنی او اقتدار چې یې په واک کې و له هغوی څخه یې د روغتونونو، کتابتونونو، مدرسو او موقوفاتو په تاسیسولو کې، د علومو د طلابو او پوهانو د علم او تشویق په خاطر په پوره مطلوبه توګه ګټه واخستله.

هغه وخت د طبابت او درمل جوړولو عالمان (دا دواړه مسلکه یو تن پرمخ بیولی – مولف، مومني) د دی با وجود چې په هره لحظه کې یې خپل ځان په خطر کې لیده د دی سره یې د خلکو په خدمت کې قرار درلودل او له دی مسلک څخه یې د محتاجانو په درملنه او حتی د مغلو د اربابانو په درملنه کې استفاده کوله او دا عنعنی (طبابت او دواسازی) یې د تدریس او عملی کارونو له لاری راتلونکو نسلونو ته انتقالولی. او ځینو یې په دې لیار کې خپل خوږ ځان له لاسه ورکاوه.

د مغلو د حکامو د قساوت له جملی څخه یو وړوکی مثال داسی راوړل کیدای شی. «...کله چې چغتای خان ناروغ شو او بیا مړ شو، د ده ماندینی (بسلون) امر وکړ چې د هجیر ترکی د خان وزیر او پرستار او مجددالدین د خان معالج طبیب د خپلو ټولو ماشومانو سره له تیغه تیر کړی»[۲].

په هغو هېوادونو کې چې د مغلو له خوا فتح شوی وو، افغانستان د اقتصادی او ټولنیزی خاصی وضعی درلودونکی و، چې ساری یې تر یوی نیمی پیړۍ پورې په آسیا کې و نه لیدل شو په دې مانا چې ټول اقتصادی او فرهنګی ښارونه او مرکزونه یې وران شوی او د وریښمو د لاری کاروانونه د باختر په لویو ښارونو (بلخ، هرات، مرو او نیشاپور) کې استراحت کړی نه ؤ، بلکې د هغو ښارونو د ویرجنو خرابو د پاسه په پوره چوپتیا او افسوس سره تیریدل. په دې کاروانونو کې د مشرق زمین مالونه لکه چینی وریښم،

۱- اثر فوق، ص-۱۲۱

۲- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۳۳۱

هندی او د آسیا جنوب شرق درمل، د افغانستان، سیلون او هند کریمه ډبری، د ماورالنهر فرشونه... او داسی نور وړل کیدل.

«باید یادونه وشی چې مغولو د طبابت او تاریخ په څنګ کې، د نجوم، ستوری پیژندنی او کیمیا سره هم مینه درلودل خو نورو علومو ته یې اعتنا نه کوله، د مغولی دولت په نزد د علم او فضل معیار یوازی په مغولی ژبه پوهیدل او د اویغوری خط ؤ»[1].

په افغانستان کې د مغلو د تسلط د پای ته رسیدلو سره او په خراسان کې د نیمه مستقل او مستقلو دولتونو د رویکاریدلو سره په تیره بیا د هرات د کرت دولت (۱۳۴۵-۱۳۸۱م) د یوی نیمی پیړۍ په اوږدو کې په تدریج سره ورو ورو یوځل بیا د هرات ښار د یوه ستر فرهنګی او ادبی کانون په توګه را منځ ته شو او د مملکت د علومو او فنونو علمبردار وګرزید.

د علومو د ودی او پراختیا ترڅنګه مدرسی تاسیس، د کرنی او لاسی ضایعو الات ایجاد او طبابت هم نوی ساه واخستله او په همدې وخت کې د وسلی تولید شروع شو او هرات د پخوانی د نساجی صنعت را ژوندی کړ. «دا ده چې د هرات نوی ښار د بلخ او پخوانی مروی په عوض د چین او ماورالنهر د تجارتی قافلو مرکز وګرځید»[2]. او بدیعه او فرهنګی زیات آثار ایجاد شول او د هرات ښار په دې علمی او فرهنګی خصوصیتونو سره وکړای شول چې حتیٰ د اکرت د کورنۍ د زوال نه وروسته د افغانستان د پایتخت په توګه قرار ونیسی چې دا فرهنګی او علمی نهضت هم د ګوډ تیمور (۱۳۸۰م) د هجوم او بریدونو په وجه یوځل بیا ودرید او د ده اخلافو (څوارلسمه او پنځلسمه پیړۍ کې) بیا دا مشعل روښانه کړ او هغه ورانۍ چې د ګوډ تیمور په وخت کې منځ ته راغلی وی التیام یې وموند چې د دی دوری د فرهنګی ودی نمونی تر اوسه پوری د ډیری دلچسپی وړ دی.

د تیمور د وختونو د پوهانو له ډلی څخه یو هم کرمانی ابراهیم شاه طبیب ؤ چې متاسفانه د هغه آثار لاس ته رانه وړلای شو. په دې زمانه کې د طبیب او طبابت پوهانو د یو شمیر ناروغیو په هکله معلومات درلودل او هغه یې پیژندل. د دې ادعا د ثبوت د پاره کولای شو چې د افغانستان در مسیر تاریخ ۲۶۹ مخ ته مراجعه وکړو.

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۲۳۷

۲- اثر فوق، ص-۲۴۸

دالغ بیګ تر مړینې وروسته په افغانستان کې د تیموری شهزادګانو ترمنځه کورنیو جګړو زور واخیست او خلک له دې وضعې څخه په سپړمو راغلل په تیره بیا چې قحطی راغله چې د دی زیان له هغه طاعون ناروغۍ څخه زیات و چې د شهرخ میرزا په وخت کې په هرات کې خپور شوی و.

«د ابوسعید په وخت کې یو ځل بیا په هرات کې ډیره بده قحطی راغله او د دی په تعقیب په ۱۴۶۱م کې هلته د طاعون مرض پیدا شو چې زیات شمیر خلک یې ووژل»[1].

لکه چې یادونه وشوه د تیمور له وخته وروسته علم او فرهنګ بیا په را ژوندی کیدلو پیل وکړ او ورو ورو عالمان او پوهان ډګر ته راتلل چې د کابل د سالنامه ۱۳۱۵ کال په ۴۰۸ مخ کې په نهمه پیړۍ کې د افغانستان د ادبیاتو د تاریخچې په باب داسې معلومات وړاندی شوی دی.

قطب الدین محمد آدم طبیب، شیخ الدین حبیب الله طبیب او سمرقندی نظام الدین عبدالحی طبیب چې د شاهی دربار د خاصو طبیبانو څخه وو د طب په علم او د پیچلو ناروغیو په درملنه کې یې ړښتینولی درلودله. دی عالمانو د سلطان حسین میرزا په وخت کې په هرات کې اوسیدل.

پدې توګه د تیمور د مړکیدو څخه وروسته د ده اولادونه او لمسیان وکړای شول چې ترڅو د دغو مادی او معنوی ورانیو جبران وکړی. د شاهرخ میرزا او سلطان حسین بایقرا چې هرات د دوی پایتخت و ډیرو فضلا او عالمان راټول شول.

طب او طبابت هم د نورو علمی او فرهنګی مشخصاتو په ځنګ کې ښه رونق پیدا کړی او اشراف او اعیان او بډایان خپلې درملنې ته ضرورت احساسول چې په دې توګه اطباو ته ډیر حرمت او احترام کول. د دې زمانې طبابت د یونانی، اسلامی طبابت څخه ترکیب شوی او د هند او چین طبابت هم ور باندې تاثیر درلود.

دولت شاه سمرقندی چې تذکره یې د امیر علی شیر په وخت کې تکمیله شویده د هغو عماراتو چې په هرات کې د امیر علی شیر له خوا جوړ شوی دی، په لاندې ډول شرح کوي:

۱- اثر فوق، ص-۲۷۱

«جامع مسجد، مدرسه، خانقاه، روغتون او عمومی حمامونه چې دا ټول د انجیل د نهر په څنګ کې اعمار شوی وو»[۱].

د دې څخه جوته کیږی چې د هرات تیموریانو د تسلط په زمانه کې په خاصه توګه د سلطان حسین بایقرا او د هغه پوه وزیر امیر علی شیر نوایي په وخت کې هرات د اطباو د تجمع محل و او لرونکی د روغتون و چې د مجرحینو او ناروغانو درملنه به یې کاوه.

د هغی زمانی طبیبان خواجه رشید الدین، نجیب الدین سمرقندی، ابن نفیس قریشی، قطب الدین شیرازی، علامه شمس الدین، افضل الدین کرمانی، ابو زین کمال او نور دی.

په نتیجه کې ویلای شو چې د ګورګانیانو په وخت کې فرهنګ (۱۴ او ۱۵ پیړۍ) که څه هم د فلسفی له پلوه جامدو چې د مغلو تر حملی مخکینی دوری ته نه رسیده خو د منځنی آسیا فرهنګی مرکز شمیرل کیده او له ایران، هندوستان او ماورالنهر څخه استادان، عالمان، شاعران او د علم او ادب اهل د هرات بنارته را تلل او د هرات مکتب د دی هېوادونو د مثال نمونه وشمیرل شو.

په لوړو مدرسو کې چې پوه استادان یی درلودل یو ولس زره شاګردان له هر مسلک څخه تدریس کیدل چې طبابت هم د دغو مسلکو څخه و «خو په اروپایی هېوادونو کې له مدرسی او مکتب څخه کومه خبره نه وه او هلته په منظم شکل د علومو په مختلفو څانګو کې تدریس جریان نه درلود، چې دا موضوع په هغه زمانه کې چې هنوز په اروپا کې خصوصی او اشرافی تحصیلات وو، زیات ارزښت درلود»[۲].

په دې توګه کله چې مغول دی خاوری ته رانغوتل د طبابت له مخی یې لکه مخکنی فاتحان یعنی عربان څه نه درلودل چې د دی سیمی طبیبانو ته یې ور زده کړی، خو بیا هم په بشپړه توګه د طبابت له علم څخه بې خبره نه و، او پخپله د تداوی د طریقو د یوی برخی درلودونکی وو چې زیات و کم جالب وو. خو په دې څانګه کې د معلوماتو او پرمختګ اندازه ډیره ناڅیزه وه.

۱- پوهندوی دوکتور محمد انور ترابي، طب در گسترده تاریخ، ۱۳۸۵ شاهمامه هالند، ص-۱۶۶

۲- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۲۷۷

لکه چې د مخه یې یادونه وشوه د چنګیزیانو د قساوتونو څخه د اهل طب او طبابت په مقابل کې زیات مثالونه ښایی ولیکل شی لکه کله چې چنګیز خان د هرات په لور وخوزید او د هغه ځای په عامو وژلو کې یې نجیب الدین سمرقندی چې د یو شمیر کتابونو په تیره بیا د درمل پیژندنی په برخه کې لیکوال و هم وواژه.

د دې عالم لیکنې په سراسر اسلامی نړۍ کې زیات شهرت درلود. او مخصوصاً د «الاسباب و العلامات» په نوم د ده کتاب تر ټولو زیات نوم درلود.

په دې قتل عامونو کې یوازی د فخرالدین رازی زامنو نجات موندلی و. د مغولو د لومړۍ حملې څخه لږ وروسته یې د ستور ورکړ ترڅو چې د عامو وژنو په جریان کې نه یوازی د طبیبانو، آهنګرانو او صنعتګرانو سره څوک څه کارونه لری بلکې د هغوی سره مرسته هم کیده او بیا وروسته د مالیاتو ورکولو څخه هم معاف شول، او دومره موده لاتیره نه وه چې د مغولو په دولت کې د منځنی آسیا عالمانو ډیر مقامونه تر لاسه کړل، طب خپل خاص رونق وموند چې دا دی دلته د دوی په هکله یو څه مکث کیږي:

له فخرالدین رازی مشهور عالم او طبیب څخه یادونه شوی او باید وویل شی چې ده د ویترنرۍ سره خاصه مینه لرله او پخپل جامع العلوم نومی کتاب کې یې یو فصل ښکاری حیواناتو او د حیواناتو د ناروغیو د یوی برخی د درملنی په اړوند مختص کړی دی.

هغه څه چې د مغولو د استیلا په وخت کې تر بحث لاندې نیول شوی دی هغه د جنین د جنسیت او جنین پیژندنه ده. په دې مورد کې ابن سینا عقیده درلودله: چې د هغی سر منشأ نه یوازی په نطفه کې نغښتلی شوی بلکې د مورو پلار د وضعی پوری هم تړاو لری.

ځنی کسان یوازی د نارینه اولاد صاحب کیږی او په مقابل کې نور دلونې.

«د هغه سړی چې اولاد یې یوازی هلکان وی هغه د ډیرو راوتلو عضلو درلودونکی نه دی خو دومره ډیر کمزوری هم نه وی. د دې ډول کسانو رګونه برجسته او مزاج یې تود وی هلک زیږونکی ښځه هم، داسی ده»[1].

۱- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ص-۴۹۰

ابن سینا د جنین د خاورینی منشأ، چې د حضرت آدمع د پیدایښت د کیفیت شاخص دی د نادیده نیولو په ترڅ کې د جنین او د هغه د پیدایښت په متعلق نظر لري: کله چې د نطفی پرمخ د رحم خوله چې نارینه په هغی کې منی غورځوی وتړل شی نو لومړنۍ مرحله را رسیږی. په دې ترتیب چې په لومړۍ سرکې د هغی په منځ کې حفره منځته راځی، چې د زړه ځای دی.

وروسته په ښۍ خوا او په پورته خوا کې دوه آماسه (پړسوب) را څوګندیږی. که څه هم سر او آخر کې سره بیل دی خو له یوه وخت وروسته – یو ځای کیږی، اما بالاخره یو له بله بیلیږی، روښانه او څرګنده کیږی، لومړنۍ لخته ده چې قلب (زړه) جوړوی او دوهم د ځیګر بنسټ دی. د دې آماسونو (پرسوبونو) پیدایښت د جنین د ودی دویم مرحله ده. د جنین دریمه مرحله د اصلی اندامونو د تکوین او د زړه په فعالیت د راتلو مرحله ده او اندامونه په تدریج سره بشپړیږی.

منصور وایي: چې په شپږ ورځنی سقط شوی جنین کې زړه، ځیګر او ماغزه ښکاره دی. خو ابن سینا او د طبیبانو نور شمیر د قرآن عظیم الشان د مندرجاتو په پام کې نیولو سره د دیرشو ورځو په عدد عقیده لری. منصور او امام فخرالدین رازی عقیده درلودله چې زړه لومړنی اندام دی چې د تشخیص وړ دی. خو ناف (نوم) لومړنی اندام دی چې وده کوی. او رازی عقیده درلودله، ځیګر لومړی عضوه ده چې را څرګندیږی.

حقیقت دا دی چې ابن سینا په دی کې چې د بدن کوم یو غړی لومړی پیدا کیږی شک او تردید درلود. او په دې هکله یې مطالب ګنګ دی. دې وایي لومړنۍ اندام چې شکل نیسی او د تشخیص وړګرزی ناف (نوم) دی.

«خو د زړه، سږو او مغزو پړسوب د نوم د بند د تشکل ترنیولو د مخه ظاهریږی. په داسی حال کې چې هغوی د نوم د بشپړیدو وروسته هغه تکمیلیږی. واقعیت دا دی لومړنی غړی چې په جنین کې منځ ته رازی قلب دی»[۱].

د اناتومی له مخی باید وویل شی د منصور د تشریح کتاب او د هغه نور آثار چې کاملاً مشهور دی، د اناتومی په برخه کې پوهان معمولاً په کور کورانه ډول د یونانیانو له تشریح څخه استفاده کول. د دی کار اساس د سقراط په واسطه ایښودل شوی دی.

۱- اثر فوق، ص-۴۹۱

نوموړی د چرګی د بچی د جنین د وضعی په څیړنې کی، د انسان د جنین په باره کې ولیکل چې تر ډیری مودی پورې د ټولو د منلو وړ و. چې په پای کې غیاث الدین سبزواری (شین ډنډي) د بطلان لومړۍ کرښه په دې اشتباهی عقیده وکښله او دی ویل: «هغه دلایل چې د چورګوړی او د انسان د جنینو تر منځه ورته والی په باب لیکلی دی فوق العاده کمزوری او نا سم دی ځکه چې د انسان او د چرګی تر منځه هیڅ ډول شباهت نشته دي»[1].

د هرات د تیموریانو د وروستنی دورې او د صفویانو د دولت، له نامتو طبیبانو څخه محمد حسین نور بخش بهاءالدوله و چې د سیمې او هندی استادانو څخه یې په ری او هرات کې د طبابت د زده کړو وروسته د هندی طب سره زیاته علاقه پیدا کړه. نوموړی یو وخت هم د سلطان حسین میرزا د دربار له ملازمانو څخه و او د دی پاچا تر مړینې وروسته ری ته راستون شو، او د هغه ښار د طبیبانو په سرکې ودرید. نوموړی خپل یوازنی کتاب چې خلاصة التجارب نومیږی په ری کې ولیکه او په خپل ټول عمر کې یې د اسلامی طب ټول کتابونه مطالعه کړل چې خپل تجارب یې په دې کتاب کې ذکر کړی دی. ده په دغه خپل کتاب کې دولس کرته د سقراط نوم دیرش واره د جالینوس نوم او اوه ویشت کرته د ابن سینا نوم اولس ځلی د رازی نوم اخستلی دی. پر دې برسیره یې د ثابت بن قره، سید اسمعیل جرجانی، ابن بیطار او د طبابت د علم د نورو خبرګانو مطالب بیان کړی دی. نوموړی د خوتی اسهال د ناروغی په وجه مړ شو چې حاجی خلیفه د ده مړینه په کال ۱۵۰۷م کې درج کړی دی.

ده پخپل کتاب کې بیلا بیل مرضونه تشریح کړی دی لکه د توری ټوخلی (پخولی – سیاه سرفه) د خپریدلو په باب د ده توضیح بهاءالدوله په دې اړوند لیکی:

د پخولی او نورو ناروغیو ډولونه د هوا د خرابی په علت او کله هم د سړو د ناراحتی له امله چې د ککړی هوا استنشاق په اثر پیدا کیږی، دوه کرته دا ناروغی د هوا د ککړتیا له امله پیدا شوه او د دی سبب شوه چې ټول خلک پری اخته شول، پرته له دی چې د ذکام نښی پکې ولیدل شی.

ټوخی به دومره زور راته چې د کانګی کولو پورې نه ودریده، ناروغان ورځ په ورځ کمزوری کیدل، د زړو او کوچنیانو زیات شمیر به بې حاله شول او حتی په لومړی خپریدلو کې ځنی یې مړه کړه. بالاخره یو

۱- اثر فوق، ص-۴۹۴

هندی طبیب توصیه وکړه چې ټول خلک دی یو مثقال او له هغه څه زیات اومه زنجبیل په اوبو کې حل کړی او بیا دی وخوری.

دویمه عمومی نیونه یې په پسرلی کې را څرګنده شوه چې د لومړی وار څخه د تلقاتو شمیر بیخی زیات ؤ او خلکو به د خپلی تداوۍ د پاره وینی رانیول، جولاب به یې خوړل او زنجبیل به یې مصرف کاوه او داسی نور.

«زه پخپله او ټوله کورنۍ می په دی ناروغی اخته شوو، خو په پورتنی طریقه می وکړای شول چې د څو میاشتو په اوږدو کې ځان تداوی کړم، خو تر هغې پوری چې خپله آب و هوا می نه وه بدله کړۍ په بشپړه توګه می روغتیا حاصله نه کړه»[1].

د مغلو او صفویانو دوره د درمل جوړولو طلایی زمانی ګڼل کیږی. د تاریخی اسنادو له مخی په فارسی باندې د درمل پیژندنی لومړنی کتاب ابو منصور موفق هروی ولیکه او هغه یې په ۹۷۵م کې پای ته ورساوه. دا کتاب چې الابنیه عن حقایق الادویه نومیږی او ابو منصور هغه سلطان منصور بن نوح سامانی پاچا ته اهدا کړی دی. په دې کتاب کې ۵۸۵ ډوله درمل توضیح شویدی چې د هندی، ایرانی، سریانی او یونانی دواګانو مجموعه ده. د هغه خطی نسخه په ویانا کې ده او اسدی شاعر په ۱۵۰۵م د هغه له مخی یو نقل تهیه کړی دی.

د درملو پیژندلو او جوړولو په برخه کې درمل جوړونکی هغه کتاب ته مخه وکړه او د ډول ډول ناروغیو د تداوۍ په خاطر د خاصو درملو د میندلو د پاره هڅی ورځنۍ موضوع وه چې په دی ترڅ کې چوب چینی (ریشه چینی) یا ژن شین د یو فوق العاده موثر تریاق په توګه د طبیبانو له خوا ومنل شو او دومره موده لاتیره نه وه چې ډول ډول دواګانو په ځانګړو خواصو سره زیاتښت پیدا کړ.

د ژان شین (د حیات ریشه) د ریشی څخه په لومړی کرت د عماد الدین نومی په کتاب کې یادونه شوی ده او ده پخپله سریزه کې لیکلی دي: دا ماده وروسته ایران ته راوړل شوی ده. نوموړی عقیده درلودله چې دا درمل د ټولو هغو ناروغیو د پاره مداوا ده چې د معدی، د لوزالمعدی او یرقان د ضایعاتو څخه پیدا شوی وی. حتی ده تصور کاوه چې د دی په واسطه سرطان هم تداوی کیدلای شی. د جلدی، د سرلغړ کیدل (طاسی سر)، جرب، استسقا، قلنج، او د رعشی په ناروغیو کې له هغې څخه استفاده کیدلای شی.

۱- داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ص-۵۱۱

همدارنګه په دغه زمانه کې د خر مهرې یا زهر مهرې (تیږې ته ورته ماده ده چې ځنې وخت دوا بنه خوړونکو حیواناتو چې آهو (غرځه) ته ورته ده په لاس راځي) څخه یادونه شوې ده.

د دې مادې شهرت د آسیا او اروپا په سراسرو سیمو کې خپور دی او زیاتره خلک د نړۍ په زیاتو هېوادونو کې د هغې په معجزه آسا اغیزې باندې عقیده لري او ابن سینا د قانون په کتاب کې څو کرته د هغه خاصیتونو ته اشاره کړې ده.

د دې دورې د طبابت د نورو بیلګو څخه د هندې طب نه استفاده ده، وایي چې په لومړۍ سرکې د افغانستان او ایران (منځنۍ آسیا) طبابت د یونان پر طب ولاړو او بیا د عباسیانو په زمانه کې د یونان، پخوانۍ ایران او هند طبابت سره ټول ګډ شول او یو نوی جامع سیستم یې منځ ته راوړ. هندیانو ځنې کتابونه ترجمه کړل او هم پخپله په دې ژبه طبي کتابونه ولیکل خو وروسته په هندي کتابونو استناد کم شو.

د صفویانو په زمانه کې هندي طب او هندي طبیبان د پوهانو او د دې سیمې د طبیبانو د پاملرنې وړ وګرزیدل. بهاءالدین له یو شمیر هغو هندي طبیبانو یادونه کړې چې په ري او هرات کې اوسیدل او همداشان یې ویلې دي: چې د هندوانو زیات شمیر د معالجې د پاره ایران ته راتلل. له دې جملې څخه د هغو مرضونو او زخمونو چې په پخوانیو کتابونو کې یې یادونه شوې ده د نار فارسي په نوم یو زخم دی چې د معمولي سفلیس سره زیات ورته والی لري.

ابن سینا د خپل قانون په څلورم کتاب کې هغه شرح کړې او راتلونکو لیکوالانو هم د ده له وینا وو څخه یادونه کړې ده. یو زخم شته چې ملتهب دی او د «دمل» سره مشابه دی بهاءالدین د دی ناروغۍ او د هغه د درملنې په متعلق مفصل معلومات وړاندې کړې دی. څو موده وروسته یو بل کتاب تالیف شو چې د «شانکر» درملنه پکې شرح شوې ده. په دې کتاب کې د لومړۍ ځل د پاره دا ناروغي فرنګیه یا آبله فرنګي (فرنګي تناکه) بلل شوې ده.

دا کتاب په ۱۵۱۱م کې په هرات کې لیکل شوی دی او نوم یې جوامع الفواید دی. د دې کتاب لیکوال یوسف بن محمد بن یوسف دی چې د سلطان بابر په زمانه کې وزیږید. د دې پلار هم د نامتو طبیبانو څخه و چې د بحرالجواهر یا جواهرالغات د کتاب صاحب دی، او هغه یې سلطان جلال الدین ملک دینار ته هدیه کړې دی. د دې کتاب څو نسخې د اروپا په

موزیمونو او کتابخانو او د کابل په ملی آرشیف (مولف، مومنی) کې ساتل کیږی. د دې کتاب یوه برخه په عربی ده او د لغاتو او ځنی اصطلاحاتو یو فرهنګ دی چې په هغه کې طبی او صنعتی لغتونه او د ګیاه پیژندنی اصطلاح راوړل شوی دی.

یوسف د پلار پر خلاف ډیر کتابونه تالیف کړی دی چې له نیکه مرغه زیات شمیر یې مونږ ته را پاتی دی کتابونه یې زیاتره په نظم دی. ډیر مشهور غیر طبی کتاب بدیع الانشأ دی چې خپل زوی لپاره یی لیکلی دی، او طبی ډیر مشهور کتاب یې فواید الاخیار دی چې په ۱۵۰۷م کې لیکلی دی. نور کتابونه یې ریاض الادویه، علاج الامراض او یوسفی طب دی. (وروستی کتاب هم په ملی ارشیف کې شته دی – مولف، مومنی) یوسف د جلدی امراضو په مبحث کې سفلیس یې په مفصل ډول تر څیړنی لاندې نیولی دی. او درملنه یې سیماب (جیوه) ډیر مجرب ښودل شوی دی چې په لاندنیو بیتو کې وایي:

در دفع فرنگ چی درویش و چه شاه　　بـــــــــاید په حدیث بنده نیکخواه

یا از حب سیماب خورد یـــــا سفوف　　یا دود کند جیوه سخت شد کوتـــاه[1]

هیربریت چې په ایران کې د شرقی هند د شرکت د کارمندانو څخه ؤ طبیبانو ته لیکی: چې هغوی د پوهانو له آثاره لکه بقراط، جالینوس، ابن رشد، فارابی، این سینا، ابو اسحق، ابو علی محمد عبدالله بن الادیب، ابوبکر رازی، غزالی او مشعری بلخی او نورو څخه استفاده کوی.

په دې دوره کې ښوونه او روزنه موجوده وه او ادبیات، تاریخ، نجوم او طب د ممتازو طبقاتو له خوا زیاتره هرکلی کیده. خو ادبیات لکه د مغلو د دوری د مخه په شان لوړ کیفیت نه درلود. ځکه چې د مغلو د دوری فسادونو او وحشت د افغانستان د خلکو په عقلونو باندې ناوړه اغیزی غورځولی وی چې د هغه زیږنده نومیدی او ستومانتیا، د ژوند او د دنیا تحقیر او آخرت ته پاملرنه وه. په دې شرایطو کې تصوف ته میلان زیاتیږی چې وروسته تصوف او عرفان د قلندرۍ، مفتخوری، له ژوندانه بیزاری او په سپکه ورته کتل په ډول سرمشق شوی، شعر او ادب د نصیحتونو، پند او توصیې، د ژوند څخه د بدبینی په چوکات کې غورځیدلی و. څرګنده ده چې دی روش د

۱- یوسف، کتاب طب یوسفي، چاپ سنګی در هند، مارچ ۱۹۱۳م، ص-۵۸

طبابت په وده ناوړه اغیزه کړی خلک و همونو او خرافاتو ته ورکښیل شوی او د علم او پوهی دروازی تړل شوی دی.

زمونږ په وطن کې د ناروغانو د معالجی غیر علمی رواجو اغلباً په همدې وخت کې را منځ ته شوی او تر اوسه دوام لری. «خرافات او اوهام، جادو باندې عقیده، نذرو نیاز د مغلو د هماغی دوری میراث و»[۱].

افغانستان د شپاړسمی میلادی پیړۍ راهیسی د باندنیو هېوادونو تاخت و تاز لاندې راغی چې د دی پیړۍ له لومړنیو څخه شروع شو او تراتلسمی پیړۍ پورې دوام ومونډ.

شیبانی دولت په ماورالنهر کې په ۱۵۰۰م، صفوی دولت په ۱۵۰۲م په ایران کې او بابری دولت په ۱۵۲۵ په هند کې تشکیل شو.

د پردیو هېوادونو د حملاتو او د هېواد، تجزیه کیدو او انحطاط صورت ومونډ، مدرسی له مینځه لاړی او کوم مشوق هم پاتی نه شو او که چیرته کوم عالم په دې خاوره کې پیدا کیده هغه هم هندوستان ته تښتیده، ځکه چې هند په دې زمانه کې د علم او پوهی خریدار ؤ.

زمونږ په هېواد کې خارجی لاس وهنو ډول ډول شکلونه درلودل او په سیاسی سبوتاژونو کې زیاتره د طبیبانو څخه پراخه استفاده کیدله چې کیدای شی د انګلیسانو، روسانو او هندیانو نومونه واخستل شی. دلته یو شمیر مثالونه راوړل کیږی چې د طبیبانو په واسطه زمونږ په هېواد کې د سیاسی لاس وهنو او تروریستی فعالیتونو بیلګې دی.

د یوه تن انګلیس له قوله تیمور شاه په ۱۷۹۳م کې ممکن د زهرو په واسطه مسموم شوی وی.[۲] په همدې ډول د ۱۸۴۶ کال په ژمی کې وزیر محمد اکبر خان د ملاریا تبی ونیو او د یوه تن هندی طبیب د زهرو په ګولیو مسموم شو او څو ساعته وروسته د انګلیسی د دولت په ګټه یې له جهانه سترګی پټی کړې[۳].

امیر شیر علی خان چې په مزار شریف کې کله چې د روسیی د دولت سره د مذاکراتو انتظار ایسته او د انګلیس پر ضد د پریکونی جګړی د

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۲۷۷

۲- سرفریز ستنلر، وزیر مختار برتیانیه در کابل ۱۹۴۱م، سال طبع ۱۹۵۰ لندن

۳- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۳۵۶

پاره یې تیاری نیوه په ناڅاپی ډول مړ شو. او ټولو ویل چې مسموم شوی دی، البته دا پلا د ده معالج طبیب روسی ؤ[1].

د هزارجاتو په پاڅون کې یوه هندۍ زړه ښځه وه چې ځان یې په ګیاه پیژندونکی معرفی کړی او په هزارجاتو کې ګرزیدله، څرګنده ده چې د هزارجاتو دغه پاڅون ته دی لارښونه کوله. میر مسجدی خان د ۱۸۴۱م د نوامبر په ۲۶ مسموم او مړ شو چې د ده په دی ناڅاپی مړینه کې هم د خارجیانو لاس ؤ.

یو تن هندی د احمد جان خان حکیم په نوم سپه سالار غلام حیدر خان څرخی ته د طبیب په عنوان هیڅکله له ده څخه بیل نه شو، دی د هغه فعالیت په اساس چې په نورستان کې کړی و لومړۍ کلنل او بیا په کابل کې د سان او ځیری د دفتر مشر شو[2].

د امیر حبیب الله خان د سلطنت په دوره کې د دی ډول مشکوکو اشخاصو شمیر مخ په زیاتیدو شو. په معارف او صحیه کې یې نفوذ وکړ او حتی د امیر حبیب الله خان روغتیا او ځان د هندی ډاکتر الله جویا خان په لاس کې وو چې د افغانستان د غند مشرۍ رتبه یې درلود.

الله جویا به غیر صحی او مقوی درمل په امیر باندې خوړل ترڅو چې له طبیعی حالته راووت او نور یې د دولت چارو ته رسیدګی و نه کړای شو.

همداشان د امیر حبیب الله خان په دوره کې د لاهور د کالجونو د متعلمینو یوه پنځلس کسیزه ډله د مهاجرینو او فراریانو په نوم له هنده کابل ته راغلل. او وروسته یو زیات شمیر هندی افغانان او هندیان کابل ته راغلل چې له دی ډلی څخه داکتر فقیر محمد خان بنویی، داکتر نور محمد خان، داکتر قریشی، داکتر سید عبدالغنی شاه خان، داکتر محمد علی خان، داکتر جواهری، داکتر عبیدالله خان، داکتر سید رشیدالدین خان، داکتر عبدالرووف خان، داکتر احمد علی خان، داکتر عبدالمجید خان، داکتر دلاور خان، داکتر هاشمی او د حکیم اسلام خان نومونه یادولای شو.

افغانستان ته د هندوانو دا ډول راتګ د هند او پاکستان تر آزادی پوری مخ په زیاتیدو و. دی کې شک نشته چې ځینو یې په صادقانه توګه د نظامی او ملکی طبابت له پاره په پاک زړه کار کاوه خو ځینو یې د

۱- اثر فوق، ص-۳۷۷

۲- اثر فوق، ص-۳۵۹

افغانستان وګټو پر ضد او یا یې جاسوسی وظیفه اجرا کوله او ځینو یې د خپلو درواغو او پور پاګندو په خپرولو سره د دولت وتلی غړی بدنامول چې له دی جملی څخه مولوی نجف علی خان یادولای شو. چې په خپله رساله کې یې د ځینو په باب د مدحی او ذم شعرونه ویلی دی او د خپلو ناولو ارزوګانو په خاطر یې د شاه امان الله په دوره کې د کابل د بنار او د هغه د اطراف پاک لمنی خلک چې په هغه وخت کې حتی د فحاشی نوم چا نه پیژانده بدنام کړل.

از جراثیم تفرج اکثری گشته مریض

در نواح شهر کابل بد هوا بس ناگوار

ځینو یې نه یوازی د افغانستان د ګټو پر ضد بلکی د هندوستان د ملی مصالحو پر ضد هم عمل کاوه. مثلاً د خپلواکۍ تر جګړی وروسته مولوی ظفر حسین خان مهاجر د هند د انقلابی جمعیت غړی په کابل کې پکتیا ولایت ته ولیږل شو چې د داکتر فقیر محمد خان بیطار په شان د افغانستان سپه سالار (محمد نادر خان) سره خدمت وکړی حال دا چې د هغه حزبی اسناد د انګلیس دولت لاس ته ورغلل.

په همدې ډول خارجی طبیبانو د خپلو مسلکی دندو د اجراکولو د پاره چې د خپل مملکت د هیئتونو سره او یا یې په پوځی قطعاتو کې وظیفه اجرا کوله څرګنده ده چې د خپلو وظیفو تر څنګه یې په افغانستان کې د خپلو هېوادونو د مروجه طبابت د خپرولو په چارو کې بې اغیزی نه وو او په مناسب محل کې ډله ایز طبابت د هغوی له خوا زمونږ په هېواد کې شلمی پیړۍ په اوایلو کې میراث پاتی شو چې د دی طبیبانو یو شمیر معرفی کوو:

داکتر برایدن یوازنی سړی ؤ چې د انګلیس د عسکرو د پنځلسو زرو عسکرو له جملی څخه زخمی په خپل زخمی آس جلال آباد ته ورسید.

«دکتر د ف د انګلیس جراح د دی جنګ له د هشت څخه خپل رګ په شلولو سره انتحار وکړ»[1]. په کال ۱۸۷۸م هغه لوی هئیت چې د امیر شیر علی خان په وخت کې له روسیی څخه کابل ته راغی د داکتر یوراسکی

۱- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۴۶۱

په نامه هم په هئیت کې شامل و او کله چې امیر د نزلی په ناروغی او د ملا په درد اخته شو نوموړی داکتر د امیر د طبیبانو سره یو ځای د هغه درملنه وکړه.

د ګندمک تر معاهدی یوه میاشت وروسته (۲۶ می ۱۸۷۹م) کیوناری د انګلیس د سفیر په توګه کابل ته راغی چې د نورو اشخاصو په خواکی داکتر کیلی طبیب هم ورسره ملګری و.

د امیر عبدالرحمن خان په زمانه کې یو انګلیسی هئیت هرات ته لاړ چې یو انګلیسی طبیب هم ورسره ملګری و او کله چې دیورند د معاهدی په خاطر کابل ته راغی د شپږو تنو افسرانو په جمله کې یو تن طبیب دوکتور فن په نوم هم ورسره ملګری و.

لکه چې مخکې وویل شو خارجی طبیبانو چې زیاترو یې د خپل دولت سیاست پیاده کاوه، د دوی ځنی البته په صادقانه ډول د محتاجانو په تداوی مصروف وو او ځینو یې حتی په ډیرو ناوړو او زیاتو بدو اعمالو ته لاس پوری کاوه او زمونږ خلک یې په مخدره موادو معتاد کړی دی. مثلاً د امیر شیر علی خان په دوره کې د مزار شریف په ښار کې یو مجهول الهویه سړی پیدا شو چې د ښار بهر کې اوسیده او هره اونۍ یې تغاره پرسر کې په ښار کې ګرزیده او په هغی کې به یې نذرتو لاوه دی سړی (تغاره شاه) ته به څوک ورغلل کوکنار، چرس او تریاک به یی ورته وړاندی کول.[1]

امیر عبدالرحمن خان د شنبی په ورځ ۱۹۰۱م له دی نړۍ څخه سترګی پټی کړی دی. تاریخ شاهدی ورکوی چې نوموړی د امیر حبیب الله خان له خوا مسموم شوی دی.

ځینو خارجی طبیبانو د افغانستان د واقعاتو د روښانه کولو په برخه کې هم یو شمیر تالیفات کړی دی. لکه چې یو تن چې له ۱۸۳۹-۱۸۴۰م پوری په افغانستان باندې د اندوس د مشهور لښکر په برید کې ملګری و. انګلیس جیمس انکن سن د بنګال د لښکر د جراحی مدیر و چې د برتانیه په متهاجم لښکر کې یې د سرطبیب دنده په غاړه درلودله، نوموړی پوستر (بصیر) مورخ او زمان پیژندونکی و چې خپل کتاب کې (په افغانستان کې لشکر کشی) ولیکه چې په کال ۱۸۴۲م کله چې جګړه پای ته ورسیدله دغه کتاب په لندن کې چاپ شو. دا کتاب له هر پلوه د زښتی زیاتی توجه او استفاری وړ دی ځکه چې د جنګ ریښی او د هېواد او خلکو اوضاع، د

۱- اثر فوق، ص-۶۰۶

شخصیتونو، مواضعو او داسی نورو په باب ډیر څرګند معلومات پکی وړاندی شوی دی. او په نولسمه پیړۍ کې د افغانستان په هکله په زړه پورې معلومات لري[۱].

دا جراح د هغه وخت د شاهی بالاحصار په هکله هم شرحی لری.

۱- پوهاند عبدالحی حبیبي، پنجاه مقاله، مطبعه دولتي، کابل ۱۳۶۲ ص-۱۰۸

څلورم څپرکی

د افغانستان طبابت د شلمی پیړۍ له لومړیو څخه تر ۱۳۸۰ پورې

د امیر حبیب الله خان په دوره کې

څرنګه چې لیدل کیږي د ابدالی احمد شاه د زمانې څخه تر امیر حبیب الله خان دوران د طب په برخه کې کوم پرمختګ په سترګو نه لیدل کیږي. حتی د امیر عبدالرحمن خان حکومت په زمانه کې پخپله د نقرص په ناروغی اخته و د طبیب او داکتر په نوم چې لږ تر لږه ناروغانو ته طبی مرستی ورسوی وجود نه درلود. د امیر عبدالرحمن خان مخصوص طبیب مورخ او ادیب میرزا ابراهم خان و. او امیر هیڅ یو بهرنی طبیب باندې اعتماد نه درلود چې د هغه درملنه وکړي.

خو د افغان او انګلیس د دویمی جګړی څخه وروسته په کال ۱۲۵۹ (۱۸۸۰م) کې د عصری طبابت او ملکی او نظامی روغتونو ته توجه پیدا شوه او په کال ۱۸۹۷م سردار حبیب الله خان او نصر الله خان په باغ بالا کې یو روغتون جوړ کړ چې مصارف یې خپله دوی په غاړه اخیستی وه. خو مخکې له هغه څخه په کال ۱۸۹۴ کې د لومړی ځل لپاره یو درملتون پرانستل شوی و.

امیر حبیب الله خان (۱۹۰۱-۱۹۱۹م) په افغانستان کې د نوی معارف او فرهنګ بنسټ کیښود. ده په ۱۹۰۲ کې چې د افغانستان خلک وچکالی او د کولرا ناروغی تهدیدول د سراج الملته والدین لقب ځان ته غوره کړی و او په یو عام مجلس کې وویل «چې د یوه دولت او ملت ترقی پرته د علم له

ترقۍ څخه ناشونی دی. او ما تصمیم نیولی دی چې په مملکت کې دی بنوونځی تاسیس شی»[۱].

د امیر حبیب الله خان د تمدن غوښتنی په اساس و چې د محبوسینو کوتوالی په کتاب کې یې په خپل قلم داسی ولیکل «سر له دی نیټی څخه (۱۳۳۰هـ ق د ذلعقدی ۲۹) د انسان ږندول منع دی او د دی پرځای دولس کاله بند، د غوږ و د غوڅولو په عوض شپږ کاله حبس او د لاسونو د پری کولو په عوض کې په داسی حال کې چې غیر شرعی وی لس کاله بند مقرر شو».

امیر حبیب الله خان د خپل سلطنت په پیل کې دوه تنه هندی داکتران (جراحان) د غلام نبی او غلام محمد په نومونو کابل ته را استخدام کړل چې دوی د شاهی کورنۍ د ناروغانو د درملنی چاری په غاړه درلودلی. څرګنده ده چې د «امیر حبیب الله خان تر سلطنت نه د مخه جراحی د سلمانیانو په واسطه په غیر فنی او عنعنوی ډول اجرا کیدله»[۲].

دې دواړو جراحانو کولای شو چې ساده عملیات لکه د مثانی تیږه، کترکت او داسی نور عملیات اجرا کاندی.

حسین قلی خان چې د هډوکو د ماتیدلو په صورت کې د شکسته بندی کار له پلاره په میراث وړی و د دی دواړو ډاکترانو تر نظر لاندې زیاتی تجربی ترلاسه کړی، هماغه وه چې د حسین قلی خان تر څارنی لاندې د جراحی یو لومړنی کورس پرانستل شو او په هغه وخت کې د دی کورس د شاګردانو شمیر څلویښت تنه وو.

په کال ۱۹۰۳م کې په کابل کې لومړنی لیسه د حبیبی په نوم پرانستل شوه چې دری درجی یعنی ابتدائیه، رشدیه او اعدادی یې درلودلی. ابتدائیه څلور کاله وه، رشدیه دری کاله وه چې د نورو مضمونونو په خوا کې حفظ الصحه (روغتیا ساتنه) هم تدریس کیدله او اعدادیه هم دری کاله وه چې حکمت، طبیعی او کیمیا پکې تدریس کیدل.

---

۱ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۷۰۰

۲ - پوهندوی داکتر علوم طب محمد نادر هادی، جراحی عمومی، ۱۳۶۴ ص-۱

د معارف په تشکیلاتو کې چې کوچنی و یو لابراتوار د بیت الحکمه په نوم او یو بیت العلاج (شفاخانه)، یو دفتر چې دوه تنه کاتبان یې درلودل او د هندی مشهورو طبیبانو څخه داکتر عبدالغنی خان او دوه ورونه یې وو[۱].

څه رنګه چې په دغه زمانه کې نړی رنځ د ډیرو خطرناکو ناروغیو څخه شمیرل کیده نو دا ده چې د دې ناروغی سره سم او منطقی برخورد په افغانستان کې د نولسمی پیړۍ په وروستیو کې صورت ومونډ او دا هغه وخت ؤ چې د امیرانو مانۍ ته انګلیسی، روسی، ترکی او هندی دوکتورانو لاره پیدا کړی وه او هغوی د لومړی ځل د پاره د نړی رنځ د تشخیص او درملنی د پاره له علمی برخورده کار اخستلی و.

«د امیر حبیب الله خان د دربار دوکتوران د نړی رنځ د ناروغۍ معالجی د پاره د یوی مکفی، ارزښتناکی خوړو، بشپړ استراحت، اقلیمی تداوی یعنی په آزاده هوا کې ګرزیدل توصیه کړی وو»[۲].

په ۱۹۱۰م کې په کابل کې یتیم خانه (دارلاتیام) هم تاسیس شو چې هلته د صحی وضعی څارنه هم کیدله. په ۱۹۱۱م د کابل ملکی روغتون (د باغر خان په قلعه کې چې د میوند د روغتون په نوم یادیږی – مولف، مومنی) تاسیس او د ترکی داکترانو په واسطه فعال شو. «د دی روغتون مدیر داکتر منیر عزت (منیربیګ) نومیده چې یو ماهر جراح و»[۳]. په ۱۹۱۴ کې ځینی د ګیډی عملیاتونه د منیر بیګ له خوا اجرا کیدل. دی روغتون ۲۵ دایمی بستری او پنځه یې احتیاطی بستری لرلی. په دې روغتون کې د ننکیو د اوبو پرځای چې پخوا له هند څخه واردیدلی د خوسی څخه دغه د چیچک اوبه استحصالیدلی او د بقری (غوا) جدری تلقیح صورت نیوه.

«په لومړی کال کې د بستر شویو شمیر ۱۹۵ تنه، د وفیاتو شمیر ۱۸ تنه او د مراجعینو شمیر ۲۹۴۶۶ تنه و او په دویم کال یې شمیر ۵۱۸۲۹ تنو ته ور پورته شو»[٤].

پردې روغتون برسیره تر دی کوچنی یوه ځانګړی روغتون هم پرانستل شو چې په هغه کې هندی داکترانو کار کاوه (دا روغتون هماغه د

---

۱ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۷۰۲
۲ - پوهنوال دوکتور عبدالعلیم کریم او د مولفینو ډله، کتاب توبرکلوز، ۱۳۶۱ ص-۲۴
۳ - افغانستان له ۱۵۰۴ څخه تر نن ورځی پوری ۱۳۶۸، ص-۲۱۹
٤ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۷۰۵

پل محمود خان او یا د اردو دویم لمبر روغتون دی چې د شاهی ارګ پورې یې تړاو درلود – مولف، مومنی).

البته دې روغتونونو په کابل کې موقعیت درلود خو د هغوی ګاونډیو اوسیدونکو تری استفاده نه شوه کولای.

که څه هم د وبا ناروغی به هم خپریدله، لکه چې د کولرا په استیلا کې په ۱۹۱۵م کال یوازی د کابل په ښار کې په ۴۱ ورځو کې ۱۴۲۲ تنه په دې ناروغی اخته او له دی جملی څخه ۸۸۳ تنه له منځه لاړل په داسی حال کې چې دی وبا دری میاشتی دوام درلود.

همداشان د ۱۹۱۸ کال په انفلوانزا کې په افغانستان کې زیات شمیر خلک تلف شول. د ده خدایداد په کلی کې چې دری سوه تنه نفوس یې درلود ۲۵۰ تنه یی هلاک شول. په پغمان کې په څلورو ورځو کې ۱۵۰۰ تنه تلف شول. البته په لغمان، کونړ، لوګر، پکتیا او د هېواد په نورو ولایتونو کې دا تلفات زیات وو، خو څه رنګه چې د کابل احصائیه نه اخستله کیدله نو یې د تلفاتو شمیر مجهول پاتی شوی دی.

له مصیبته په ډکو داسی ورځو کې د کابل طبیبانو چې د پخوانی طب څخه یې کار اخسته په صمیمانه ډول د خپلی وسی په اندازه د خلکو په خدمت کې زیار ایسته چې له دی جملی څخه د مرزا عبدالقدیر خان، مرزا عبدالطیف خان، مرزا تاج محمد خان، مرزا محمداسحق خان او څو نورو تنو نومونه یادولای شو[۱].

د امیر حبیب الله خان په وخت کې د کابل ښاریانو د پاره د صحی اوبو د تهیه کولو په خاطر له پغمان څخه د اوبو رسولو د نل اساس کیښودل شو.

د امیر حبیب الله خان د داکترانو مشران لاندې کسان وو:

غلام نبی خان	د دربار داکتر
اله جویا خان	د پوځ داکتر
غلام محمد خان	د حرم سرای داکتر
منیر بیګ	د روغتون امر او د کابل ښار داکتر و.

۱ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۷۰۵

«د امیر په وخت کې ځنی طبی بوټی صادر شول چې په هغه وخت کې به روسیی ته صادریدل او د بید انجیر، کنځلی، زیری، کولمو او تریاکو څخه عبارت وو او وارداتو یې زیاتره د صنعتی لوازمو اقلام و او له هندوستان څخه یی د نورو شیانو په خواکی درمل واردوله»[1].

د محترم کاندید اکادمیسن پوهاند عبدالرحیم خوشدل سره چې په ۱۳۶۸/۸/۱۰ کال کې د افغانستان د معاصر طب او فارمسی په باره کې یوه مرکه کړی چې هغه وویل: «د امیر حبیب الله خان د سلطنت په وروستیو کې یو هندی طبیب چې اعلی جویا خان نومیده افغانستان ته استخدام شوی و چې په حقیقت کې د سلطنتی کورنۍ او د دربار خاص طبیب او ځینی معتبر اشخاص به یی هم معالجه کول. د دې طبیب په واسطه په ارګ کې یو درملتون پرانستل شو چې د عطارخانی په نوم یادیده چې تر وروستیو پوری په دې نامه یادیده. په هغه زمانه کې د دی دواخانی چاری میر علی شاه خان پرمخ بیولی او د طبیب په توګه یې هم وظیفه اجرا کوله.

تر ده وروسته یو شمیر نور هندی داکتران هم په اردو کې استخدام شول چې له نور محمد خان، داکتر قریشی او نورو څخه عبارت وو. دوی د بیطارۍ د صحی یو کورس پرانیست او په ملکی ساحه کې یی د محمد حسین خان په نوم د کمپودری او دواخانی په څانګه کې تربیه کړ، چې بیا وروسته د قلعه باغر خان (اوس د میوند روغتون په نوم) په ملکی روغتون کې د کمپودر په حیث د دی درملتون چاری پرمخ بیولی. او بیا وروسته د هغه وخت د عامی روغتیا د هدایت له مخی د محمد حسین له خوا د کمپودرۍ ځنی کورسونه پرانستل شو چې هغه د خلیفه محمد حسین لقب ځانته ونیو».

څرنګه چې د کمپودرانو سویه په ابتدائی سطح او تیټه وه نو د عرفان د مجلی د ۱۳۱۱هـ کال د لیکنی له مخی د طب پوهنځی تاسیس شو چې د هغی په خواکی په همدې کال د درمل جوړلو عالی مکتب هم تاسیس شو.

دا پوهنځی او عالی ښوونځی د اولسو تنو ترکی پروفیسورانو او یو تن د کیمیا داخلی استاد د انور علی خان په نوم په دارالامان کې چې د دارالفنون په نوم یې شهرت درلود په تدریس بوخت وو، چې د ترکی استادانو له دغو اولسو تنو پروفیسورانو له ډلی څخه یوولس تنه د درمل جوړولو او کیمیا د څانګی استادان وو.

---

۱ - افغانستان له ۱۵۰۴ څخه تر نن ورځی پوری ۱۳۶۸، ص-۲۲۲

د ۱۳۱۶ کال د عرفان د مجلی د لیکنی له مخی د دغو فارغانو لومړۍ ډله د طب د پوهنځی د اتو تنو داکټرانو او درمل جوړولو د عالی ښوونځی څخه د دوو تنو فارغانو څخه مشتمله وه چې ټولنی ته وړاندی شول.

د درمل جوړو عالی لیسی تر ۱۳۲۷ کال پورې د بکلوریا په سویه لس دورې فارغې کړې. د کابل پوهنتون د فرانسوی استادانو په پیشنهاد او په هېواد کې د فارمسی امورو د خاص اهمیت له مخی د درمل جوړولو عالی لیسه لغوه او د فارمسی پوهنځی د تاسیسیدلو پیشنهاد یې وکړ. دی پوهنځی د ۳۰ کلونو په موده کې نه یوازی افغانی هلکان او نجونی تربیه کړې بلکې د خارجی هېوادونو لکه ایران، ترکیی او فلسطین نجونی او هلکان یې روزلی دی.

د غازی امیر امان الله خان په زمانه کې

امیر امان الله خان چې په افغانستان کې د پرمختګ او نهضت غوښتونکی و، غوښته یې چې طب ته لازیات رونق ورکړی. هماغه و چې د المان او ترکیی څخه یې باتجربه طبیبان راوبلل ترڅو د هندی تداوی میتود د اروپایي تداوی په سبک واړوی.

امیر امان الله خان د هغو مذاکراتو په ترڅ کې چې د ترکی طبیبانو لکه رفقی بیګ او دوکتور فواد بیګ سره ترسره کړل ارزوی یې درلودله چې په کابل کې یو طبی ښوونځی تاسیس کړی، خو د برتانیه د امپریالیزم د توطئی په اساس دا پاچا چې د بنیادی ریفورم غوښتونکی و له وطنه تبعید شو او د ضرورت له مخی په کال ۱۳۱۱هـ.ش د طب لومړنی پوهنځی په افغانستان کې د علم او پوهی د لوړو زده کړو لومړنی کانون د اتو تنو محصلینو په درلودلو سره بیا تاسیس شو[۱].

د دې د پاره چې افغانستان ته د ترکی دوکتورانو له راتګ څخه یوه ښه صفحه تشکیله شوی وی «افغانستان کې ترکی دوکتوران» هغی مقالی ته مراجعه کوو چې د پروفیسور جنرال دوکتور کمال روزبای له خوا لیکلی شوی او د کاندید اکادمیسن پوهاند دوکتور فقیر محمد زمری له خوا ترجمه او د «کار» د مجلی د ۱۳۶۹ کال په ۶-۷ ګڼه (میزان او عقرب) په ګڼو چاپ شوی ده:

«د دې دوو وروڼو او مسلمانو هېوادونو (ترکیه او افغانستان) ترمنځ دوستانه اړیکی په تیره بیا کلتوری، فرهنګی او نظامی مناسبات، له انګلیس څخه د افغانستان د استقلال تر استرداد او د ترکیی د جمهوری رژیم تر تاسیس وروسته شروع شول. که څه هم د امیر حبیب الله خان سراج په وخت کې د یوه تن عسکری دوکتور څخه چې مسلک یې جراحی وه او د منیر بیګ (چې مونږ د امیر حبیب الله خان په دوره کې د منیر عزت په نامه ثبت کړی و) یادونه کړی وه، خو د نوموړی په باره کې زیات معلومات نشته دی. د هغی اوازی له مخی چې د ده په برخه کې په کابل کې خپره شوه، نوموړی دوکتور د جراحی په عملیاتو کې د فوق العاده ستونزو سره مخامخ و او خپل عملیات یې په هغه وخت کې د یوه میز د پاسه چې د شهزادګانو پوری مربوط و ترسره کول. د ده د ترکی میرمنی د مړینی وروسته یی د یوی افغانۍ نجلۍ سره واده وکړ، چې بیا وروسته د ده د مړینی څخه یې دغه افغانی میرمنی خپل زامن ترکیی ته بوتلل چې یویې هلته خبریال شوی و.

---

۱ - دوکتور محمد نادر هادی، جراحی عمومی بخش تاریخ تکامل جراحی، ۱۳۶۴ کابل، ص-۸

تر منیر بیګ نه وروسته یو بل ځوان دوکتور چې په حقیقت کې یو انقلابی او روشنفکر ؤ او فهیم بیګ نومیده د سلطان عبدالحمید په زمانه کې یې قاهری ته مهاجرت کړی او له هغه ځایه د محمود خان طرزی (د امیر امان الله خان خسر مولف، مومني) په مرسته افغانستان ته راغی او نوموړی په ډیره لنډه موده کې د طبابت په ډګر کې خپل ډیر لوړ شهرت ته ورسید او د شاهی کورنۍ د مخصوص داکتر په حیث مقرر شو. په پغمان کې یې یو مجلل کور ودان کړ او په انتیکوګران بیو وسایلو یې ښکلی کړ، چې بالاخره په یوه روحی بحران اخته شو. ده خپله ټوله شتمنی د طبابت په چارو کې ولګوله، دا ده چې ټوله دارایی له لاسه ورکړه او د طبابت چاری یې هم پریښودلی او په خپګان یې سر شو. د ترکیی د هغه وخت د سفارت په مرسته او مساعدت په هغه سفارت کې د ترجمان په توګه مقرر شو او د ستونزو څخه نجات وموند.

د ۱۹۲۱م کال د مارچ په لومړیو د تماسونو په پیل کیدلو د دواړو هېوادونو ترمنځه اړیکی ډیرې ښې شوې او بالاخره په ۱۹۲۳م کې د افغانستان د وخت حکومت د طبابت په ډګر او دفاعی چارو کې د پروژو د طرح کولو او بشپړولو په خاطر فنی پرسونل ته ضرورت احساس کړ، له همدې امله خارجی هېوادونو ته د یو شمیر شاګردانو لیږل او په مختلفو څانګو کې د هغو د زده کړو بشپړیده تر بحث لاندې ونیول شو. دا وه چې د افغانی شاګردانو یوه ډله چې له هلکانو او نجونو څخه متشکله وه ترکیی ته ولیږل شول.

د روغتیا او سلامتیا له پلوه د خلکو په سرنوشت کې د دوکتورانو د بریاوو په درک کولو سره خپله عالمانه نظریه او اندیشه د وخت پاچا وړاندی کړه او بالاخره د طبی ښوونځی په تاسیسولو بریالی شو.

په دې ترتیب د ۱۹۲۸ د می د ۲۵ نیټې د دوستی او همکاری د ټرون له مخی د دواړو هېوادونو دوستانه ژورو اړیکو لاقوت او ټینګښت وموند او ترکانو د افغانستان د اردو د پوځی زده کړو او روغتیایی چارو کې د یادونې وړ ونډه واخستله. افغانی محصلان او محصلانی په ترکیه او نورو اروپایی هېوادونو کې په کال ۱۹۲۷ کې په زده کړو بوخت شول. په دې وخت کې «جمال پاشاه، بدری بیګ، ضیأ بیګ، جنرال فخرالدین پاشاه، جواد بیګ او جنرال کاظم پاشاه دا ګرده د ترکیی کارپوه شخصیتونه وو چې افغانستان ته یی خدمت کاوه»[1].

[1] - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۷۸۸

خو د امان الله خان په وخت کې د داکترانو مشر، لوی طبی مشر – ترکی منیر بیګ او د ملکی چارو لوی داکتر – فهیم بیګ د امان الله خان داکتر رفقی بای وو.

په همدې ډول د ۱۹۲۲ د اپریل په ۲۸ نیټه د افغانستان او فرانسی ترمنځه د سیاسی اړیکو د دوستۍ قرارداد وتړل شو چې فرانسویانو هم د افغانستان په فرهنګی او روغتیایی څانګو د یادونی وړ اغیزمنه برخه واخستله او افغانی طلاب په فرانسه کې په زده کړو بوخت شول.

د افغانستان د اساسی قانون په ۱۰۴ ماده کې (۱۹۲۱م) د روغتیایی خدمتونو په ډګر کې د ۱۲ فقرو په د ننه څرګندونی ځای شوی وی چې د خلکو د پاره په پراخه توګه د روغتیایی خدمتونو موضوع احتوا کاوه.

په همدې شان د افغانستان د لومړی اساسی قانون د ۶۸ مادی له مخی په فرهنګی چارو کې تر لومړنی درجی پوری زده کړه په اجباری ډول تامینیده. په پلازمینه کې د حبیبیی د لیسی، د امانی او امان د لیسو برسیره د فرانسوی، جرمنی پروفیسورانو او داخلی استادانو په واسطه تاسیس شول.

په همدې ډول د طبیه او مستوراتو مکتب او تر ۳۲۲ ابتدایی مکتبونو څخه زیات د هېواد په ټولو ولایتونو کې تاسیس شول چې د حفظ الصحی (روغتیا ساتنه) او روغتیا مسایل هم په درسی پروګرامونو کې شامل وو.

په ۱۹۲۵م په کابل کې د مستوراتو روغتون تاسیس شو چې دوکتوران یې خارجیان وو. «په دغه زمانه کې په عمومی ډول په روغتیایی او پوځی چارو کې ترکانو او د معارف په چارو کې فرانسویانو کار کاوه»[۱].

د ۱۳۰۲ کال د دلوی د ۱۵ نیټی د افغانستان د اساسیه تشکیلاتو د نظام نامی د پنځمی مادی مطابق د اتو په شمیر وزارتونه موجود وو.

«د دی نظام نامی په شپږمه ماده کې داسی یادونه شوی وه: د طبیبه مستقله اداره لکه نورو وزارتونو په شان د همایونی د اشرف حضور په مستقیمه توګه مسئوله پیژندل کیږي»[۲].

د دې نظام نامی په اومه ماده کې د حربیی وزارت د تشکیلاتو په باره کې راغلی دی چې د هغه تشکیل کې د طبیه مدیریت موجود دی. «په ۱۹۱۹ کې د افغانستان اجرائیه قوه په هسی ډول و چې د طبیبه یو مستقل

۱ - دوکتور محمد انور ترابی، پیدایش و انکشاف طبابت (مقاله)، ص-۳
۲ - د افغانستان د علیه دولت اساسی نظام نامه د میزان ۱۴ کال ۱۳۰۲

مدیریت تشکیل شو چې د هېواد روغتیایی چاری یې په لاس کې وی او په مرکز او ولایتونو کې د روغتونونو او صحیی مستقلو مدیریتونو په تاسیسولو یې لاس پوری کړ چې د صحی مستقل مدیر سردار محمد کبیر خان ؤ»[۱].

په هغه زمانه کې په هېواد کې (۹) اداری واحدونه موجود وو چې پنځه ولایتونه او څلور اعلی حکومتونه یې تشکیلاوه او په دې نهو واړو اداری واحدونو کې د صحیی مدیریتونه شامل او فعالیت یی درلودل.

په لنډه توګه ویل کیدای شی چې اعلحضرت امان الله خان په دوره کې په کابل او ولایتونو کې ملکی او پوځی روغتونونه تاسیس شول.

کابل ته د اکسریز ماشین وارد شو، دارالمجانین او دارالاتیام په فعالیت پیل وکړ او د پغمان په بیګتوت کې سناتوریم تاسیس شو.

«د شلمی پیړۍ په لومړیو کې د اعلحضرت امان الله خان د امر له مخی د پغمان د ولسوالۍ د بیګتوت په کلی کې په نری رنځ اخته وو ناروغانو د تداوی د پاره لومړنی مخصوص سناتوریم د تهداب ډبره کیښودله شوه، خو متاسفانه د طبی کدرونو د نشتوالی له امله نوموړی سناتوریم په کار شروع و نه کړای شو او بیکاره پاتی شو»[۲].

د اعلحضرت امان الله خان په دوره کې د سوداګرۍ زیات شرکتونه تاسیس شول چې له دې جملی څخه یې یو په کابل کې د درملو تجارتی شرکت و.

شاه امان الله خان په هېواد کې د علمی – فرهنګی او اقتصادی پراخو پروګرامونو طرحی مطرح کړی او غوښتل یې چې په ډیر لنډ وخت کې افغانستان د ودی او پراختیا ډیرو لوړو مدارجو ته ورسیږی لکه چې په کال ۱۹۲۸م د پغمان د لویی جرګی تر ختمیدو څخه وروسته د کابل د ستور په چمن کې د ملکی او نظامی لوړ رتبه مامورینو او د افغانستان د یو شمیر مشهورو شخصیتونو په ګډون یو لوی مجلس تشکیل شو چې په دې مجلس کې د حکومت د راتلونکی ودی او پراختیا پروګرام تشریح شو او هغه څه چې د طبابت او د افغانستان خلکو ته د روغتیایی خدمتونه د عرضه کولو په

---

۱ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۷۹۵

۲ - پوهنوال دوکتور عبدالعلیم کریم او د مولفینو ډله، کتاب توبرکلوز، ۱۳۶۱ ص-۲۴

باره کې وو ویې ویل: «د ښځینه روغتونونو پراختیا او نړیوالو سره صلیب اتحادیو کې د افغانستان شمولیت»[۱].

په افغانستان کې د روغتونونو په تاسیسیدلو سره په افغانستان کې د عصری طبابت زړی راوټو کیدل او همدارنګه د درملو د تجارتی شرکت تاسیس کیدو هم تر یوی اندازی پوری د درمل جوړولو په چارو کې بدلون رامنځ ته کړ. لکه چې د طبی بوټو د راټولولو چاری تنظیم شوی او خارج ته صادر شول او د اړتیا وړ درمل له باندینیو هېوادونو څخه تورید شول.

د روغتونونو په درملتونونو کې تراوسه پوری متریک سیستم راغلی نه و. او زیاتره درملونه ګلنیکی درملونه وو چې پخپله په درملتونونو کې تهیه او اعمالیدل.

د دې د پاره چې د خلکو د روغتیا سره د امان الله خان د علاقمندی په متعلق مویوه کوچنی شمه وړاندی کړی وی د ده په هغه سفر کې چې کندهار ته یې کړی و «اعلحضرت امان الله خان غازی له وینا وو له کتاب څخه یوه وینا را نقلوو(دا کتاب سر محقق نصرالله سوبمن او محقق فرهاد ظریفی په واسطه په ۱۳۷۰ کې تهیه، تدوین او چاپ شوی دي).

«کسانیکه به تکلیف و زحمات سر دچار باشند به آنها معاونت و همدردی، مریضان را پرستاری و تیمارداری و درماندگان را دستگیری و دلداری نمائید که نتیجه و ثمره هر کدام ازین عملیات و رفتار اتحاد و اتفاق را بوجود می آورد» (خطبه ۷ عقرب ۱۳۰۴ روز جمعه در جامع فرقه نبوی).

د طبیه د تفتیش په باره کې وایي «بعد از انکه مفتشین لایحه تفتیش خود را حاضر آوردند یک روز خودم به اداره طبیه و شفاخانه رفتم، تفتیش نمودم. مدیر شفاخانه کاهل به نظر رسید و در راپورت که به مرکز داده عده مریضان را بیشتر نشان داده بود. اگر چه این افزونی موجب خللی نه می شد چونکه تداوی رایگان است مدیر موقوف گردید، داکتر در تداوی جدیت بکار نبرده بود یک هفته از معاش او قطع شد، از سبب نبودن تحویلدار مخصوص برای آن به تحویلدار اغذیه محول نموده است و این کار از کم توجهی مدیریت مستقله مرکز است به قطع سه روزه معاش مدیریت مستقله طبیه امر دادم، باقی از حیث عمومی کار و احوال طبیه قندهار که هنوز در

---

۱ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۷۹۹

بدو امر است و نو تشکیل شده بود، بعضی سهویات و غلطی های جزوی که ملاحظه شده اصلاح گردید. (ص۳۱ پورتنی کتاب)

د امان الله خان له نطقونو او بیاناتو څخه څرګندیږی چې د افغانستان په اردو کې پوځی ګرځنده روغتونونه هم موجود وو. په پورتنی خطبه کې امان الله خان داسی وایي:

هغه څوک چې زخمیان کیږی بی له ځنډه په پوځی ګرځنده روغتونونو کې تر معالجی لاندې نیول کیږی. د کندهار په دې سفر کې امان الله خان د بناروالی ستاینه داسی کړی وه «بلدیه شرکتی است که از طرف اهالی تشکیل میشود. وظیفه او بوجود آوردن صفایی و زیبایی شهر و فراهم آوردن موجبات حفظ الصحه و نگرانی خرید و فروش و نرخ اشیایی معموله و غیره است» (ص۶۸ مذکرات روز جمعه ۱۴ عقرب ۱۳۰۴ در سلام خانه ارگ قندهار).

شاه امان الله خان د خپل سفر په پای کې نیتجه ګیری ترسره کړی او د نوموړی کال د عقرب په ۲۲ نیټه د کندهار د وګړو، دولتی کارمندانو او د هغه ولایت وسله وال پوځ په وړاندی د یوی لنډی مقدمی وروسته یې تر ټولو د مخه طبی چاری تر غور لاندې ونیولی او په دې برخه کې یې وویل چې دا دی د هغی متن وړاندی کیږي:

«مدیر شفاخانه شما از کار نبود چنانچه که می شاید در ایفای وظایف خود اظهار فعالیت ننموده است در سال گذشته مریض ها زیادتر به شفاخانه آمده معالجه شده اند و امسال بجای اینکه زیاده معالجه می شدند کمتر شده اند اگر چه در موقع استفسار آنها اینطور جواب دادند که پارسال به واسطه افتتاح شفاخانه بیشتر نفری دوامی بردند و امسال چون اکثریت صحت دارند کمتر دوا گرفته اند. لیکن بدین جواب نباید یقین کرد، زیرا پارسال بواسطه افتتاح شفاخانه و ابتدای کار ممکن است کمتر نفری از آن اطلاع و خبر داشته برای علاج آماده باشند و امسال چون ممکن از شفاخانه و طرز معالجه آن اطلاع یافته اند می بایست نه تنها از شهر بلکه از اطراف و جوانب هم یکی بعد دیگری برای علاج حاضر شده یوماً فیوماً در تعداد شان زیادت به نظر می آمد و علاوتاً امراض این مملکت اکثریه امراض موسمی است که بلاناغه در موقع گرمی و هر کس نوبت خود را حتمی است در تب، چشم دردی و دانه و ریزش و دیگر امراض جلدی بگذراند.

بهر صورت هیچ یک دلیل معقولی نیست به قلت نفری شفاخانه دیده نمی شود، بجز اینکه ترتیبات و کار وایی مدیر شفاخانه اینطور نبود که

موجب مزید اثر و رسوخ زهر دل عزیزی شفاخانه می شد و هر روز در تعداد معالجه شده گان می افزود. علاوه برآن دیگر اغلاط جز وی نیز در شفاخانه تان به نظرم رسید که بیان نمودن آن بسیار وقت را می گیرد.

لیکن برای تسلی شما اینقدر می گویم که هیچ غدری و خیانتی در شفاخانه ندیدم برای اصلاح این خرابی و رفع این غلطی فقط به موقوفی مدیر شفاخانه اکتفی کردم. از داکتر شفاخانه بملاحظه ام پیوست که کورکورانه بهمرای مدیر در راپورت هایکه به کابل می فرستاد امضا نموده است و تقریباً سه هزار نفر را بیشتر به کابل رپورت داده اند. لذا نظر به این غفلت او که اولین مرتبه از و سر زده به موجب قانون یک هفته تنخواه او را قطع میکنم. بعضی چیز های دیگر هم نسبت به او شنیده ام اگر حقیقت داشته باشد البته گناه سخت است، خیر درین قدر مجلس بزرگ همین قدر سزا اگر عقل داشته باشد برایش مرگ است باید آینده چنین نکند.

یک خرابی دیگریکه در طبیه قندهار به نظرم رسیده که هر کس نام خود را طبیب مانده جان های شیرین شما را که به نظرم بسیار عزیز و قدردار و گران است تلف میکند. بنابرین یک نفر طبیب دانسته که دارای شهادت نامه باشد از کابل می فرستم تا به اتفاق یک جمعیت که من آنها را انتخاب خواهم کرد امتحان این طبیب ها را که خطر جان شما ملت عزیزم میباشند بگیرند.

اگر اهلیت و لیاقت علمی داشتند همانا که شهادت نامه های خود را گرفته معالجه اهالی را خواهند کرد، والی حتمی است دوکان های خود را تخته نموده دیگر کار و غریبی بنمایند و ملت عزیزم را دچار زحمت نه نمایند و اگر آینده در قندهار بدون شهادتنامه کسی به معالجه احدی اقدام کرده بود البته که بر طبق نظام نامه جزای عمومی مجازات خواهند دید.

یک چیز بسیار دیگری هم دیدم که روی کوچه ها و بازار ها هر کس نشسته به روی و گلو و پشت گردن و دست و پای اهالی شاخک شانده خون آنها را بدون تشخیص مرض و دانستن فایده و ضرر آن می کشند. شما خبر ندارید که خون های شما بالای من چقدر گران و قیمت دار است، حتی میان خون خویش و از شما هیچ تفاوتی نمی بینم و علاوه برآن شاخک و پاکی و دیگر اسباب آنهایکه خون می کشند به اصول درست پاک و صاف و نظیف نمی شود و همان شاخک و پاکی ناپاکی را بدان خون یک مریض را کشیده اند با دیگر مریض نیز استعمال می نمایند. باین وسیله امراض ساریه و متعدی یکی بوجود دیگر نقل مینماید. گمان میکنم که شما مضرات ضرر

و اضرار این شاخک چسپانی را بخوبی نخواهید فهمید. بطور مثال به شما میگویم در عوام این متل مشهور است به پاکی که سر کل را بتراشند نباید سر دیگری را تراشند والا آن هم کل میشود. حتماً همان مرض ساری و متعدی بوجود او هم لاحق میشود. بواسطه یک ناجور یک عالم ناجور می شود، لهذا منع نمودم تا آینده بدون اجازه و هدایت داکتر احدی به کشیدن خون تان اقدام نکند. و از خدا خواسته ام که این خون های حرارت ناک شما در راه خدا و اعلی کلمته الله ریختانده شود، نه اینکه جت زن های چتل و مردار بذریعه شاخک و پاکی چتل و مردار در روی کوچه و بازار خون های تانرا بریزاند.

بسیار خواهش داشتم تا شفاخانه شما از آن موضع که بین عمارات بوده آب و هوا و فضای درست ندارد به یک موضع خوش آب و هوا درست تبدیل شود.

اینک دولت سرای را به شفاخانه دادم درینجا بیائید و در آینده اگر امکان داشت یک شفاخانه بسیار اعلی برای شما خواهم ساخت. از خدای خود خواسته ام که همیشه دروازه های شفاخانه تان بند و همه تان صحت و عافیت بوده خرسند باشند (ص۹۵ اثر فوق).

د پوځی چارو د طبابت په باره کې محمد سرور خان کمپودر چې د ده کارونو هیڅ اساس او ترتیب نه درلود او د ملکی روغتون چاری په کراتو نسبت دی ته ډیری ښی وی د نظامی خدمت څخه طرد شو او د روغتون تحویلدار ۴۰ ورځی حبس شو.

لکه چې پورته وویل شو له یوی خوانه د خلکو روغتیا ته د شاه امان الله خان علاقمندی را جلب شوی ده، له بلې خوانه د هغی دوری د طبابت په باره کې یوه کوچنۍ شمه زمونږ په واک کې راغله چې د هغی زمانی طبابت په څه ډول ؤ.

وروسته له هغی چې امیر امان الله خان افغانستان پریښود او کورنۍ اله ګوله پیل شوه نو څرګنده ده چې هره کورنۍ جګړه پر خلکو باندې ډیر زیات مصیبتونه تحمیلوی.

د محمد نادر خان او اعلحضرت محمد ظاهر شاه په زمانه کې

کله چې په ۱۳۰۸هـ.ش کې محمد نادر خان د مملکت چاری په خپل لاس کې نیسی په هېواد کې اصلاحی ریفورمونه شروع کیږی او په لومړۍ سرکې د خرابیو بیا ودانول شاملیږی. فرهنګی، علمی او اقتصادی اصلاحاتو ته اقدام کیږی، چې په دې ترتیب د ۱۳۱۱ د جدی د دریمی نیټی د افغانستان د علیه دولت اساسی اصول منځ ته راغلل چې په دې اثر کې هم له ۱۳۱۱هـ.ش کال را وروسته د افغانستان د طبابت او فارمسی مسایل تر بحث او څیړنی لاندې نیولای شو.

د پورتنی کال په اجرأتو کې د طبیه مستقل مدیر جلالتماب محمد اکبر خان و داسی یادونه شوی وه: په نادر شاهی عصر کې د طبیه مستقل مدیریت پراختیا وموند له او هغه نوی تاسیسات چې د وطن د پاره ګټور وو پرانستل شول او ځنی نیمګړتیاوی اصلاح او بیا تکمیلی شوی چې له دې جملی څخه د معاون داکتری د طبی مکتب تاسیسیدل دی چې د دوکتورۍ فن پکی زده کیده او د زده کړی موده یی دوه کاله وه، همداشان د کمپوندری د ښوونځی او د پرستاری د مکتب تاسیسول، د مستوراتو روغتون د پاره د قابلو تعلیم او تربیه کول، د ناروغانو د معاینی او تداوی د پاره دیسپانسر، د درملو تحلیل، تجزیه او ترکیب، د متخصصینو دوکتورانو استخدامول، د وړیا (مجانی) روغتون او د طبی مکتب د دویم ټولګی تاسیس. (د ۱۳۱۱هـ.ش د سالنامی په حواله)

د طبی فاکولتی د تاسیس په باب داسی یادونه شویده چې له نیکه مرغه د ۱۳۰۷ کال د کورنیو الوګولو په پای او د نادری ځلانده دولت په راختو سره ګورو چې د افغانستان په مملکت کې د دارالفنون د یوی څانګی پرانستل د طبی پوهنځی په نوم د دلکشا په مانۍ کې رسماً ترسره شول.

د افغانستان د دارالفنون د طبی پوهنځی افتتاح کول د نادر شاهی حکومت د فوق العاده تاریخی کارونو څخه شمیرل کیږی چې نه یوازی د هېواد اوسنی نسل بلکې د مملکت راتلونکی تاریخ به په ډیره قدردانۍ سره د تاجدار موجد نوم د افغانستان د شلمی پیړۍ د ډیرو غورو پیښو په ردیف کې نقل او یاد کړی. (د پورتنی سالنامی په حواله)

څرنګه چې د لوړو زده کړو د لومړنۍ موسسی (طب پوهنځی) تاسیس چې په افغانستان کې د معاصر طبابت او فارمسی د تاریخ مبداء او د زیات اهمیت وړ ده چې په راتلونکی کې یې د افغانستان د خلکو د اوسنی او راتلونکی ژوند سره یې کلکه غوټه خوړلی ده، نو له دی امله دا ایجابوی چې

د طب د پوهنځی او د درمل جوړولو د شوونځی تاسیس، د ترکی او نورو هېوادونو د متخصصانو نقش په باره کې یوځه معلومات وړاندی شی.

دا دی د دی موضوع په اړوند د ۱۳۱۶ کال د قوس – حوت د میاشتو د آئینه عرفان له مجلی او د کار د مجلو د ۱۳۶۹ کال د شپږمی او اومی گڼی یوځه معلومات چې په مفصل ډول پکې منعکس شوی دی په لاندې ډول اقتباس کیږي:

د طبی او د درمل جوړولو پوهنځی د فارغ التحصیلانو د دیپلومونو د ویشلو په مجلس کې چې د وخت د پوهنې وزارت له خوا جوړ شوی و داسی جریان وړاندی شوی دي:

په دې مجلس کې صدراعظم شاه محمود خان، حربیه وزیر او نور وزیران د کابل په شاهی دربار کې د ترکیی لوی سفیر بای ممدوح شوکت، د پوهنې وزارت اراکین (د طب پوهنځی او د لوړو زده کړو نوری موسسی تر ۱۳۵۵ (۱۹۷۶م) پورې پوهنې وزارت سره تړاو درلود – مولف، مومنی) طلاب او مامورینو ګډون کړی وو.

په دی مجلس کې د معارف وزیر سردار محمد نعیم خان، د پوهنځی رئیس پروفیسور بای حسن رشاد او صدراعظم خبری وکړی. همداشان فقیر محمد خان (پوځی محصل – مولف، مومنی) د فارغ شوو طلابو په نمایندگی خپله وینا واوروله.

سردار محمد نعیم خان د پوهنې وزیر په خپله بیانیه کې د طب د پوهنځی څخه چې ۱۳۱۱ کال د عقرب په میاشت کې تاسیس شوی او د شهید اعلحضرت له یادګارونو څخه دی او د هغی د معلومانو لکه رفقی بیګ او پروفیسور حسن رشاد بیګ له زیار ایستلو څخه یادونه وکړه.

بای حسن رشاد د پوهنځی رئیس د خپلی وینا په ترڅ کې وویل: چې د شهید محمد نادر خان له خوانه د طب د پوهنځی د تاسیس فرمان صادر شوی و، د هغه وخت د معارف وزیر علی محمد خان د شاهی طبیب دوکتور رفقی کامل بیګ سره مشوره کړی، لازم اساسات او قرار یې تثبیت کړی او شهید اعلحضرت ته یې وړاندی کړ، نو ځکه د ۱۳۱۱ د لړم په لومړی نیټه د دلکشا په مانۍ کې په خپله د همایونی ذات تر ریاست لاندې د دی پوهنځی د افتتاح مراسم پر ځای شول او د دی اداری او موسسی چاری دی بنده ته ورکړ شوی، بالاخره د مسافی دلیری والی له کبله د ۱۳۱۲ کال د قوس په پنځمه نیټه خپلی وظیفی ته ورسیدای شوم.

په هغه وړځ د اداری د هئیت او د طلابو د اباتی مخصوص ځای د دوو دایرو، د کیمیا د دوو لابراتوارونو د پاره له دوو کوټو، د بیولوژی د لابراتوار د پاره له دوو کوټو چې ټول یوه نیمه بنا وه عبارت وو. ده زیاته کړه چې د دې روغتیایی موسسی د ایجادیدلو په لار کې د دوقتور (دوکتور) زهدی بیګ جان فشانه هڅې پوره عامل بولم.

د طب د پوهنځی لابراتوارونه په علی آباد کې د عصری او فنی اصولو مطابق په ډیره چټکتیا او مخصوص فعالیت سره جوړ شول، سږ کال یی د تشریح او فزیولوژی لابراتوار هم بشپړ کړی او د راتلونکی کال د پاره هم د کیمیا او باقترلوژی (باکترلوژی) لابراتوار د تکړه مهندس (اویر مایستر هربیرمان) په واسطه تیار شوی او د پوهنځی دایری ته وړاندی شوی دی.

ده زیاته کړه هغه ژمنه چې رفقی بیګ کړی نن یې پری وفا کړی او عملی شوی او د کابل د طب د پوهنځی د تاسیس وړځ د ۱۳۱۱ کال د عقرب لومړی نیټه او د هغی د فارغ التحصیلانو د دپلومونو د ویشلو وړځ د ۱۳۱۶ د قوس ۲۹ وړځ به په زرینو لیکونو سره ثبت شی.

له دې مقدمی څخه څرګندیږی چې طب پوهنځی خپلو لوړو درجوته رسیدلی دی. دا ډله ځوان دوقتوران او دواسازان چې په هر هېواد کې چې دی درجی ته د رسیدلو په خاطر باید شپږ کاله زیار وباسی خو د هغو د خپل ذکاوت له مخی او د دوی د معلمینو د زحمت کشیو په نتیجه کې یې په پنځو کلونو کې د زده کړی مراحل طی کړی دی.

د دې دوری فارغ التحصیلان عبارت دی له: محمد اسمعیل خان، عبدالرحمن خان، فقیر محمد خان (نظامی فارغ)، عبدالغنی خان، نوروز علی خان، میر غلام حسین خان (نظامی فارغ)، محمد اسمعیل خان، عبدالرحیم خان، محمد رسول خان او محمد حیدر خان (ټول لس تنه) چې دا دواړه وروستنی دوکتوران دواسازان وو.

په پورتنی بیانیه کې د ځوانو فارغ التحصیلانو د زیار ایستنی څخه هم قدر دانی شویده. بای حسن رشاد د پوهنځی رئیس په همدی توګه زیاتوي:

بې مورده نه ده چې د لومړنیو تشکیلاتو او د محترم وزارت د طب د پوهنځی د معلمینو د بست له مخی چې په خپل غوره خدمت او غیرت سره امتیاز لری هم یادونه وکړم او هغوی په لاندې ډول دي:

۱- نور الله کیمیاګر (غیر عضوی، تحلیلی او صنعتی کیمیا).

۲- موسیومونو (فزیک).

۳- مولوی علی اخترخان بیولوژی (د فارماتو غتونه وی).

۴- صلاح الدین بیګ کیمیاګر (درمل جوړولو په فن کې، د دواسازی په کیمیا او د سپنچاری په فن کې او د تحلیلی او مقداری کیمیا په فن کې).

۵- دوقتور صایب بیګ کیمیاګر (عضوی او حیاتی کیمیا).

۶- او پراتور دوقتور نوری کامل بیګ (تشریح).

۷- دوکتور توفیق خلیل بیګ (آمبرولوژی، انساج ماتالوژی).

۸- پروفیسور دوقتور حسن رشاد بیګ (فسیولوژی).

۹- دوقتور زهدی بیګ (باقترلوژی، حفظ الصحه).

۱۰- دوقتور ادیب تومرقان بیک (فارمقودینامی، تدوای).

۱۱- دوقتور یعقوب چلپی بیګ (ناروغی او خارجه سریریات).

۱۲- دوقتور نوزاد اشرف بیګ (مرضونه او عصبی او عقلیه سریریات).

۱۳- دوقتور والتر (دولادت فن او نسایی ناروغی).

۱۴- دوقتور اشرف بیګ (مرضونه او عصبی او عقلیه سریریات).

۱۵- دوقتور فواد بیګ (مرضونه او عینیه سریریات).

۱۶- دوقتور حکمت بیګ (دغوږونو، ستونی او پوزی ناروغۍ).

۱۷- دوکتور عبدالرحمن بیګ (جلدیه او افر نجیه ناروغی).

۱۸- دوقتور شاګر بیګ (عدلی توفیتورلوژی طب).

پر دې ذواتو برسیره د یوه یوه سمستر د پاره لاندنیو استادانو هم وظیفه اجرا کړی ده:

۱- کیمیاګر انور علی خان.

۲- دوقتور ربیع حکمت بیګ.

۳- دوقتور نورزاد طوق کوز.

۴- دوقتورس زاهده خانم.

او مادام فریسه (فزیک)، پروفیسور کیمیاګر عمر شوکت بیګ دوه دوه تحصیلی سنی د کیمیا کرسی اشتغال کړی او خدمت یې کړی دی.

په راپوری وینا کې زیاته شویده:

د عمر شوکت بیګ په نسبت د طب پوهنځی مربوط د درمل جوړولو ښوونځی یې تشکیل کړی دی. خپله وجدانی وظیفه شمیرم چې په ځانګړی توګه له هغه څخه تشکر وکړم.

د پوهنځی رئیس وویل: چې د لابراتوار صنفونو د نظری او عملی لوستونو برسیره چې د پوهنځی په وروستیو دوو کلونو کې یې د ښار په هریوه روغتون کې باید د سریریات د صنف وظیفه اجرا کوله هم داسی وشول، خو د وظیفی د اسانتیا د پاره په علی آباد کې د ملکی روغتون پرمخ هم د عصبی او عقلی ناروغیو د پاره یوه نوی ودانۍ جوړه کړی شوه، چې د دی صحیی موسسی د ایجادولو په چارو کې باید دوقتور نورزاد او اشرف بیګ مهم عاملین معرفی شی.

په دې بیانیه کې د عامی روغتیا د وزیر غلام یحی خان څخه هم په قدردانۍ یادونه شوی وه.

تر ده وروسته د پوهنځی رئیس د دپلوم د اهمیت په باره کې چې شاګردانو ته د طبابت حق ورکوی یو څو ټکی خپل نظر څرګند کړ. ده د فارغ التحصیلانو څخه د خپلو توقعاتو په متعلق وویل:

تاسی په یقین سره وکتل چې د دی موسسی تاسیسیدل د زیاتو ستونزو د ګاللو په نتیجه کې ترسره شوی او زمونږ محبوب حکومت په دې هکله هر ډول فداکارۍ منلی دی.

د پوهنځی رئیس د دیپلوم پر اهمیت باندې خبری وکړی چې په لومړۍ څپرکی کې ذکر شوی دی.

همداشان ده د ریاست د مرستیال دوقتور نورالحق چې څلور کاله یې په پوره صبر او متانت مقاوت کړی او د ځینو درسونو د ترجمانی دنده یې هم په خپله غاړه اخستلی د ده له غوره خدمتونو څخه د زړه له کومی مننه کوم.

د وخت د صدراعظم په بیانیه کې د طبی پوهنځی بریاوی د ترکی پروفیسورانو زیار ګاللو نتیجه بلل شوی او ویل شوی دي: په ربښتیا سره چې زمونږ ترکی ورونه چې زمونږ اسلامی ورونه دی زمونږ سره یې غمشریکی درلودلی د افغانانو په شان یې په عسکری او معارف کې خدمت کړی دی.

لکه چې وویل شو فقیر محمد خان هم د فارغ التحصیلانو په نمایندګی یوه مفصله بیانیه ورکړه چې د هغی یوه کمه برخه را اخلو «...د شهید اعلحضرت د ډیرو قیمتی او تاریخی اقداماتو په لړ کې یو هم د طبی فاکولتی تاسیس دی چې د ۱۳۱۱ کال د عقرب په لومړی نیټه په خپل موجودیت مشرفه شوه په ابتدا کې د هغی د ریاست په کفالت محترم جناب رفقی کامل بیګ د همایونی مبارک له حضوره مقرر شو او بیا وروسته یوازی دانشمند محترم جناب پروفیسور حسن رشاد بیګ د دی لوړی موسسی د ریاست عهده دار شو». نومورې د هغو پروفیسورانو او استادانو چې په بیلا بیلو برخو کې یې تدریس کړی دی یو یو نومونه واخستل شو او مننه یی تری وکړه.

د بری لیکونو د ویشلو د مجلس وروستی موضوع د طبی او دواسازی تحلیف نامو ترسره کول وو چې په لومړۍ څپرکی کې ورڅخه یادونه شوی ده.

بیځایه به نه وی چې د کابل د طب پوهنځی او ولایاتو طبی پوهنځیو پر تاسیسیدلو باندې رڼا واچوله شي:

په کال ۱۳۵۹ د کابل د طب پوهنځی د ابو علی سینا دولتی طب انستیتوت په نامه تغییر وخوړ چې په هغه کې معالجوی طب، ستوماتولوژی، اطفال او نظامی طب پوهنځی شامل شول. د شدیدو جنګونو له کبله طب انستیتوت د څو مودی لپاره د عامی روغتیا وزارت پورې وټړل شو. د طب انستیتوت په دغه زمانه کې د دوو زرو څخه زیات محصلین درلود.

په کال ۱۳۸۲ کې د طب انستیتوت د کابل طبی پوهنتون ته ارتقا وکړه چې مستقیاً د لوړو تحصیلاتو وزارت په تشکیل کې شامل شو. او د معالجوی طب، ستوماتولوژی او نرسنګ پوهنځی د پوهنتون په تشکیل کې موجود دی. په ۱۳۸۹ کال کې نظامی طب پوهنځی بیا د کابل طبی پوهنتون تشکیل کې شامل شو.

په کال ۱۳۴۲ په ننګرهار (جلال آباد) کې د طب پوهنځی پرانستل شو. چې وروسته نور پوهنځی په کې زیات شول او د ننګرهار پوهنتون تشکیل شو.

په کال ۱۳۳۶ د نسوانو (بنځو) دری پوهنځی یعنی د ادبیاتو، ساینس او د نسوانو د طب پوهنځی موجود وو.

په ۱۳۳۸ کال د ثور په ۱۹ نیټه د فارمسی پوهنځی تاسیس شو چې د فارمکولوژی، فارموستیک، میکروبیالوژی، فارمکودینامی، توکسیکولوژی، فارمسی شمیک، فارمکوګنوزی، بیوشیمی او غذایی موادو دیپارتمنتونه یې لرل.

په کال ۱۳۵۲ کې د وترنری پوهنځی د کابل پوهنتون په چوکاټ کې پرانستل شو.

په کال ۱۳۶۷ کې د بلخ پوهنتون تشکیل شو چې اوس د طب پوهنځی لری.

په کال ۱۳۶۷ کې د هرات پوهنتون تشکیل شو چې اوس د طب پوهنځی لری.

په کال ۱۳۶۷ د قندهار پوهنتون چې څلور پوهنځی لری تاسیس شو چې طب پوهنځی هم د هغو پوهنځیو په جمله کې دی.

په کال ۱۳۸۱ د افغان پوهنتون د سرحد پوری غاړی څخه خوست ته انتقال شو چې د طب پوهنځی لری.

همدارنګه د البیرونی پوهنتون هم د طب پوهنځی په خپل تشکیل کې لری.

په افغانستان کې د ترکی دوکتورانو د بحث په ادامه باید زیاته شی چې رفقی بیګ د کابل د طب په پوهنځی کې د درسی چارو د پرمخ بیولو په خاطر، پروفیسور دوکتور حسن رشاد (سفندم) د استانبول د پوهنتون له استادانو څخه چې په ۱۹۳۳ کې د یونیورستی له ریفورم وروسته د علمی کدر څخه د باندې پاتی شوی و د جلدی ناروغیو د استاد په حیث او همداشان پروفیسور دوکتور عمر شوکت (ونجل) یې د بیو کیمیا د پروفیسور په حیث کابل ته راوغوښتل شو او د دوی پسی یې په کلنیکونو کې د درسی چارو د پاره پروفیسور دوکتور زهیتو برګه او خلیل بیګ هم کابل ته راوبلل او د دې

ترځنګه یی د طب د پوهنځی د بیولوژی د مضمون تدریس د علی اختر په نوم یو هندی پروفیسور چې مسلمان سړی ؤ وسپاره.

باید وویل شی چې دی وخته پورې د طبابت چاری د هندی دوکتورانو او افغانی محلی طبیبانو له خوا اجرا کیدلی. د ترکی دوکتورانو په خواکی چې د مخه تری یادونه وشوه د جلدی ناروغیو تدریس د دوکتور عمر درمان د نورو استادانو ترځنګه د طب په پوهنځی کې پرمخ بیوه.

د باکتریولوژی پروفیسور زهیتو برګه د باکترلوژیکی انستیتوت په تاسیسولو چې هر ډول معاینات یې اجرا کولای شول بریالی شو.

په دې انستیتوت کې د لومړی ځل د پاره د محلی واکسینونو مختلف ډولونه د دی جملی څخه د لیونی سپی د مرض واکسین په کابل کې تهیه کیدل.

د طب د هغو دوکتورانو چې په پوهنځی کې یې د ټاکلی خدمت موده پوره کیدله د هغوی په عوض یې له ترکیی څخه دوکتوران استخدامول لکه چې:

- د عدلی طب پروفیسور په حیث دوکتور شاکر تورال.
- د غوږونو ستونی او پوزی په سرویس کې دوکتور حکمت ارګون د فارمکولوژی او فزیولوژی استاد.
- په داخله سرویس کې دوکتور حسن تومرقان او دوکتور فاروق الحان.
- په عقلی او عصبی سرویس کې دوکتور یعقوب چلبی.
- د جراحی په سرویس کې دوکتور جواد ذکایی.
- په اناتومی کې دوکتور ادمام اتام.

دوکتور واحد همزه ګوغن په ۱۹۴۲ د دوکتور ذکایی (چی د تیفو په ناروغی اخته او مړ شو) پر ځای کابل ته راولیږل شو او دوکتور نوری رشتو یا سبز وظیفه اجرا کوله.

په افغانستان کې د مړی جسد باندې مساعی نه ترسره کیدله او اوتو پسی هم منع و. پروفیسور همزه ګوغن خپل افغانی شاګردان د هند د بمبئ په ښار کې د (J.J) روغتون ته لیږل چې هلته د مړی جسد باندې تطبیقات ترسره کیدل او اناتومی درسونه به یی په تطبیقی ډول زده کول. د دې مشکل

د حل له پاره دوکتور ذهتو برگه د وخت د معارف وزارت د اوتوپسی په هکله او د تشخیص او د اناتومی د زده کولو لپاره پر مړی باندې د ځیړنی د پاره پیشنهاد وړاندی کړ. د افغانستان دینی علماو او روحانیونو د یوی فتوی د صادرولو په ترڅ کې پر مړی د ځیړنی اجازه ورکړه چې تر اوتوپسی وروسته به جسد په خپل حالت راوړی. لومړی اوتوپسی د هغه سړی پر جسد د دوکتور غالب ګوکر له خوا صورت ومونډ چې د مرمۍ د فیر په واسطه هلاک شوی و.

ترکی نجونو چې پلرونه یی په افغانستان کې وظیفه اجرا کوله د صدراعظم په امر د طب په پوهنځی کې منل شوی خو په دې شرط چې د هلکانو سره به په ټولګی کې درسونه د قره قلی خولې په سر کولو سره تعقیبوی. ترکی نجونو به د افغانی هلکانو سره په داسی حال کې چې سپینی چپنی به یی اغوستلی وی درسونه یې لوستل.

په افغانستان کې د ترکی دوکتورانو مقاولی، د طب په پوهنځی کې د تدریس د پرمخ بیولو او د هغه پوهنځی پراختیا په نظر کې نیولو سره او همداشان د هغو مصروفیتونو سره چې په روغتون کې یې درلودل، ځینی وخت به تمدیدیدل. لکه چې د اردو د صحی چارو سلاکار پروفیسور دوکتور سوریا تنای چې له ۲-۳ کلونو پوری مقاوله کړی وه د ده د کار نیټه د پنځو کلونو د پاره اوږده کړای شوه. نومورې وروسته ترکیی ته لاړ او بیا وروسته په ۱۹۵۴ کې مکرراً د طب پوهنځی ته د هستوپاتولوژی د پروفیسور په حیث کابل ته راغی، د همدې سره په نږدی وخت کې دوکتور غیاث اون سال د عقلی او عصبی پروفیسور په حیث، دوکتور ترګوت اقسوی د رادیولوژی د پروفیسور په حیث، دوچنت دوکتور دیندار برقان د فارمکولوژی د پروفیسور په حیث د کابل د طب پوهنځی ته راغلل او په تدریس یې پیل وکړ.

(دوکتور دیندار برقان په ۱۹۶۳ د کابل پوهنتون د فارمسی په پوهنځی کې هم زما استاد ؤ – مولف، مومنی) په همدې ډول دوکتور ډګرمن نجاتی اورال د داخله متخصص په حیث د داخله په کلنیک کې په کار پیل وکړ.

پوهنځی د وخت په تیریدلو سره پراختیا موندله، تشخیصی لابراتوارونه، او د هستوپاتولوژی موزیم، طبی ریفرنسی کتابتون، اناتومی موزیم، د اناتومی د تطبیقاتو د اجرا کولو په خاطر د جسد ساتنه، تیاره او د طب د شاګردانو د استفادی وړ وګرزیدله.

داکتر محمد حسن شرق کله چې محصل و د ترکی استادانو په تیره بیا د ثریا بیګ په هکله لیکلی «پروفیسور ثریا بیګ ترکی بود او در جمله وظایف دیګری که داشت طبیب شفاخانه هم بود. او از جمله استادان ترکی ما بود که بی نهایت علاقه به پیشرفت و آینده شاګردانش داشتند. در فاکولته طبی و مکتب طبی هم استاد بود. برای اینکه زمینه تحصیلات عالی را به تعدادی از بچه های لایق فراهم کرده باشد خیلی می کوشید»[۱].

د افغانستان د وخت دولت او د خلکو اکثریت د ترکی دوکتورانو څخه راضی وو. په لومړنیو مرحلو کې کله به چې کابل ته راتلل په باجه خانی سره په خاصو مراسمو دوی هرکلی کیده.

فقط تر ۱۹۴۳ وروسته ورځ په ورځ وضعی تغییر ومونده او دا هغه وخت و چې یو شمیر محصلین اروپا ته تللی وو او تر تحصیل وروسته بیرته افغانستان ته راستانه شوی وو، نو د ترکی دوکتورانو په نسبت هغه پخوانی صمیمیت پاتی نشو او کله چې به په افغانستان کې د ترکی دوکتورانو د خدمت موده پای ته رسیدله، پر ځای به یې بل شخص افغانستان ته نه رالیږل کیده.

د افغانستان حکومت د خپل صحی کدرونو د تکمیل په خاطر نورو هېوادونو لکه فرانسی ته مراجعه وکړه، په دې توګه د ترکانو په ځای چې هغوی هم په افغانستان کې د طبی تاسیساتو موسس وو خپل ځای یې فرانسویانو ته پریښود.

«د ښه والی او خراب والی څخه که تیرشو او که په دی ټراو په مجموعی ډول قضاوت وشی نو د یادونی وړ دی چې د افغانستان خلک د ترکانو سره مینه لری او علاقمندی یې درلودله چې د ترکی متخصصینو د پاره هر ډول مادی او معنوی مرستی برابری کړی او د هغوی سره د یوه مسلمان ورور په څیر برخورد وکړي»[۲].

په همدې شان په ۱۳۱۱ رفقی بیګ په علی آباد کې سناتوریم (دری پوړیز د شپیتو ناروغانو د پاره) چې ډیره ښه موسسه وه او د اعلحضرت محمد نادر شاه غازی له خوا د ساری ناروغیو د اخته کسانو د پاره تاسیس شو. څرنګه چې دا موسسه هم په افغانستان کې د لومړنیو خیریه موسسو له جملی څخه ده نودا ایجابوی چې د دی موسسی په اړوند او په افغانستان کې

۱ - دوکتور محمد حسن شرق، کرباس پوش های برهنه پا از ۱۳۱۰-۱۳۷۰ هـ.ش، ص-۳۳
۲ - پروفیسور جنرال کمال روزبای، مجله کار اورګان شورای مرکزی اتحادیه ملی کارکنان افغانستان، ۱۳۶۹ ص-۵

د توبرکلوز (نری رنځ) د ناروغی د درملنی په باره کې یو څه زیات معلومات ورکړ شی.

د علی آباد سناتوریم

د کابل په ښار کې د طب د پوهنځی تهداب او بنسټ په ۱۳۱۱ کې کیښودل شو او دا هغه لومړنی مرکز و چې په علمی کیفیت او سم ډول یې د هېواد د پاره دوکتوران روزل او طبی کدرونو ته یې روزنه ورکوله.

په عین وخت کې د خاصو مراسمو په ترڅ کې د توبرکلوز د ناروغانو د درملنی او معالجی د پاره د لومړنی سناتوریم د تهداب تیږه کیښودل شوه، البته دا سناتوریم د علی آباد په بڼ کې د رفقی سناتوریم په نوم تهداب ګذاری شو.

د څو کلونو په اوږدو کې دا سناتوریم د هېواد هغه یوازنی مرجع وه چې په نری رنځ اخته ناروغان پکې معالجه کیدل، د فتیزیاتری وتلی کدرونه دلته تربیه کیدل او علاوه پردی د ناروغۍ د تشخیص او تداوی د پاره له ډیرو نوو میتودونو څخه استفاده کیدله، دا سناتوریم د طب پوهنځی د لومړی رئیس ترکی دوکتور چې رفقی بیګ نومیده تهداب ګذاری شوی ؤ.

د ده وړاندیز له مخی د سناتوریم د ودانۍ د پاره ۹۷۵۰۰ مترو مربع په شاوخوا کې یوه ساحه تخصیص شوه چې په هغی کې صحی اوبه موجودی وی او پردی برسیره یو لوی باغ چې ۳۰۰۰ متر مربع مساحت یې درلود هم موجود ؤ چې په دې باغ کې به ناروغانو د ورځی زیاتره برخه تیروله او چکری به یې په کې وهلی. د سناتوریم تعمیر په مودرن شکل ودان شوی و چې کافی لمر، بریښنا او د مرکز ګرمی سیستم یی درلود.

په دې سناتوریم کې د ۳۲ تنو په شاوخوا کې کار کاوه چې نیمایی یې طبی پرسونل ؤ. د بسترو شمیر شپیته (۶۰) وی چې د اکسریز د کوټو، عمومی لابراتوار، باکترلوژیک او مدیکل ریکارډ درلودونکی ؤ.

څرګنده ده چې په هغه وخت کې د ناروغانو درملنه په سیمپوماتیک یا عرضی تداوی پوری محدوده وه چې د دې ترڅنګه د ناروغانو د پاره د سناتوریم غذایی رژیم توصیه کیده. دلته د درملنی په خاطر د مکفی غذا لکه سوپونو (ښوروا) ډولونه، د چرګو هګی، پنیر، کوچ، شیدی، ماسته یعنی هغه خواړه چې زیاته کالوری او پروتین یې درلودل توصیه کیدله.

د افغانی طبی کدرونو د نشتوالی له مخی له ۱۳۱۱ تر ۱۳۲۵ پورې په دې سناتوریم کې ترکی دوکتوران لکه بدری بیګ، ګلی بیګ او داسی نورو کار کاوه. له ۱۳۲۵ راهیسی هغه وخت چې د فرانسی طبی تیم د طب په پوهنځی کې په تدریس لګیا و په دې سناتوریم کې هم فرانسوی دوکتوران لکه پروفیسور بلانژی او نورو وظیفه درلودله.

د دې برسیره د پورتنی درملنی د توبرکلوز د ناروغانو په درملنه کې له ویتامینونو، کلسیم کلورایډ او یو شمیر نورو درملو څخه کار اخیست. یعنی هغوی د عرضی تداوی په خواکی د ضد حساسیت درملنه هم پرمخ بیوله.

سترپتومایسین په هغه زمانه کې یوه کم یافته او ګران بیه درمل و او صرف د نری رنځ د ناروغانو د درملنی د پاره د ارتشاحی په شکل د نری رنځ یو آفت درلودونکی و کار اخستل کیده. لکه چې په ۱۳۳۶ کې ۳۱۵ ګرامه سترپتومایسین استعمال شوی و.

څو کاله وروسته زمونږ په هېواد کې د نری رنځ د ناروغی د درملنی د پاره له ایزونیازید (INH) او وروسته له P.A.S څخه استفاده وشوله.

د تداوی پروسی له ۵-۶ اونیو پورې احتوا کوله او بیا د یوه کال د پاره یې په پولی کلنیک کې معالجی دوام درلود. او د هرو دوو میاشتو په منځ کې رادیولوژیک او باکترلوژیک معاینات اجرا کیدل. له دی تداوی څخه یوازی د کابل خلکو ګټه اخستله حال دا چې د نورو ولایتونو اوسیدونکی تری محروم وو او د عملی خوانه طبی مرستی په نورو ولایتونو کې هیڅ نه وی.

تقریباً د علی آباد د سناتوریم د ایجادیدلو سره په یوه وخت کې د میرمنو سناتوریم د شلو بسترو په درلودلو د نری رنځ د ناروغی د تداوی د پاره جوړ شوی ؤ، چې په دی دواړو سناتوریمونو کې د دوکتورانو یو واحد ګروپ کار کاوه.

اوس د میرمنو د نری رنځ سناتوریم او یا (۷۰) بستری لری چې افغانی دوکتوران په دواړو سناتوریمونو کې فعالیت کوی او په کال کې د ۴۰۰-۶۰۰ په شاوخوا کې د نری رنځ د ناروغی پیښی تداوی شوی دی.

د نری رنځ د ناروغی پر ضد په مجادله کې عمده او اساسی وندې د توبرکلوز ملی انستیتوت اخلی چې د لومړی ځل د پاره په ۱۳۳۳ د نړۍ د

روغتیایی اداری (WHO) د تصمیم او مرستو له پلوه د کابل د نری رنځ د مجادلی مرکز تاسیس شو.

د نړۍ روغتیایی سازمان د مسلکی کدرونو د روزلو، پلان ګذاری او د نری رنځ پرضد د مجادلی اساساتو په برخه کې زیاتی مرستی ترسره کړی دی. لکه چې د دی سازمان له خوا د توبرکلوز یو تن سلاکار او متخصص داکتر نیومان او د ده سره ملګری هئیت د کابل د نری رنځ د مجادلی په مرکز کې ډیر ګټور خدمتونه ترسره کړی دی.

د دې موسسی د پروګرام فعالیت په کابل کې منحصر پاتی نه شو بلکې د هېواد په نورو ولایتونو اوسیمو کې د نری رنځ پر ضد د مجادلی پروګرام شروع شو.

په دې کلونو کې د لومړی ځل د پاره د توبرکولین تست رواج وموند چې د نری رنځ د ناروغی د تشخیص د پاره تری کار واخستل شو، د هغو چا په نزد چې د توبرکولین تست مثبت و د سږی را دیالوژیک معاینات او د بلغمو باکترلوژیک معاینی به یې اجرا کولی او دکومو اشخاصو په نزد چې دا تست منفی و نود (BCG) بی سی جی واکسین به یې ورته تطبیقول.

د کابل د شیوکیو په کلی کې یو صحی ایپدیمولوژیک مرکز ودان شو چې موخه یې په هېواد کې د نری رنځ د ناروغی د ایپدیمولوژیکی څیړنو ترسره کول.

ایپدیمولوژیکو نتیجو وښودله چې د کلی له ۳۰۰۰ اوسیدونکو څخه ۱۰۳ تنه په فعال نری رنځ اخته و چې دا رقم د هېواد په نفوسو کې د نری رنځ د پراخو خپریدلو یو لوی رقم په ګوته کوی.

په ۱۳۵۰ د نری رنځ د ناروغانو د پاره اساسی څیره چې تر ننه پوری رواج لری طرح ریزی شوه او د هغی له مخی حمله وی تداوی متقطع تداوی او ورځنی تداوی ترسره کیدله.

تر ۱۳۵۱ پوری په اساسی ډول د نری رنځ د ناروغی پر ضد کوښښونه یوازی د کابل په ښار کې تر سره کیدل، حال دا چې له ۱۳۵۲ کال وروسته د کابل له ښار برسیره د نری رنځ د رنځوری پر ضد سخته مبادره د هېواد په ولایتونو کې هم پیل شوه.

په ۱۳۵۴ کې د نری رنځ د ملی پروګرام د چارو د څیړنی او بهتر کیدلو په منظور د نری رنځ ملی انستیتوت تاسیس شو. او په همدې کال په افغانستان کې د نړۍ روغتیایی سازمان له خوا د نری رنځ د ناروغی د

کنترول په مقصد په هپواد کې ملی پروګرام پیل شو چې په دی پروګرام کې د بی سی جی د واکسین د تطبیق په واسطه د نری رنځ د ناروغی پر ضد د هپواد په نفوس کې د معافیت ایجاد شامل و.

په ۱۳۵۷ کال د کابل په ښار کې د نری رنځ د ملی انستیتوت د نوی تعمیر بنسټ کیښود (زه هم دغه محفل ته بلل شوی وم – مومنی) چې دا ودانۍ د جاپان د دولت په تخنیکی او اقتصادی مرستو آباده شوی ده.

د نری رنځ د ملی انستیتوت اساسی او عمده دندی په لاندې ډول دي:

- د هپواد د اوسیدونکو په منځ کې د کتلوی معافیت ایجاد.
- د نری رنځ په ناروغی د اخته کسانو د پیښو تحری.
- په وړیا توګه د نری رنځ د ناروغانو تداوی د امبولاتور په شکل او یو څه د خوراکی موادو ویشل.
- د نری رنځ پر ضد د مبارزی په باره کې په ولایتونو کې د ناحیوی صحی مرکزونو تنظیم او لارښوونه.
- د دوکتورانو او د منځنی طب د پرسونل د تربیتی او روزلو چاری.

د دې انستیتوت په تشکیل کې د اپیدیمولوژی، احصائیی، د توبرکلوز د ارزیابی او کنترول، د کلچر تحقیقات، د خلکو په منځ کې د صحی زده کړو د خپرولو په منظور، بصری تنویر، تبلیغ او ترېننګ څانګی شاملی دی.

په ۱۳۵۷ د ۹۳۰۰۰ ناروغانو په شاوخوا کې ناروغان د امبولاتور په شکل په وړیا توګه تداوی شول او وړیا خوراکی مواد ورته وویشل شو.

د ۱۳۵۷ د ثور د انقلاب د لومړیو کلونو را وروسته د یوه میلون اشخاصو په شاوخوا کې او ۱۴۰۰۰۰ کوچنیانو ته د بی سی جی واکسین تطبیق شو او د هپواد ۴۸۰۰۰ تنو اوسیدونکی په شاوخوا کې د نری رنځ د ناروغی په غرض معاینه شول، او له زرو تنو زیاتو طبی پرسونل په سیمیناروونو کې ګډون کړی دی.

په ۱۳۵۸ د لومړنی پنځه کلن پلان بنسټ کیښودل شو چې په دې پلان کې د (۱۳۵۸-۱۳۶۲) د نری رنځ پر ضد د مبارزی ملی پروګرام د نوموړی موسسی په غاړه کیښودل شو.

په ۱۳۶۰ د نړۍ رنځ د ناروغی د اهمیت له کبله چې یوه ټولنیزه ناروغی ده وپتیل شوه چې د کابل د طب په انستیتوت کې د نړۍ رنځ د یوه ځانګړی مضمون په توګه تدریس شی.

لکه چې یادونه وشوه دا ناروغی یوه ټولنیزه ناروغی ده، د معافیت، تداوی او نورو پوری مربوط مسایل او د هغی د خپریدلو څخه د مخنیوی تدبیرونه د توبرکلوز د ملی انستیتوت په غاړه دی. او د بلې خوانه د نړۍ رنځ هغه ناروغان چې په فعال توبرکلوز اخته دی په وسله وال پوځ کې له خدمت څخه معافیږی. نوله دی کبله د وسله وال پوځ د منسوبانو په نزد د دی ناروغی د تثبیت او تشخیص نه وروسته وسله وال په صفوفو کې له شمولیته معاف شمیرل کیږی او د نړۍ رنځ سره د مبارزی ارګان ته ور پیژندل کیږی.

په ۱۳۵۷-۱۳۵۸ کلونو کې د اردو د صحیی ریاست په نړۍ رنځ اخته ناروغان به یې د کابل په مرکز کې رسماً د توبرکلوز ملی انستیتوت ته ور معرفی کول او هغو چې په ولسوالیو او اطرافو کې هستوګنه درلودله برسیره پرهغه پیژندلیک (معرفی خط) چې د ولایتونو او ولسوالیو صحی مرکزونو ته به ناروغ سړی ته ورکول کیده او د رسمی مکتوب پواسطه به ور معرفی کیده. د ولایتونو او ولسوالیو د صحی ارګانونو له لاری به هغه تعقیبدل او د تداوی او کنترول لاندې به نیول کیدل.

د روغتیا په اړوند خپرونی او د کلونو له مخی واقعات

که چیرته د هېواد د صحی جریدو تاریخ ته مراجعه وشی لیدل کیږی چې «مجموعه صحیه» لومړی د ۱۳۰۶ د لیندی په لومړۍ نیټه تاسیس شوه خو د یو وخت د پاره په تعویق ولویدله چې د دوهمی نشراتی دوری پیل یې د ۱۳۱۰ د غبرګولی ۳۰ وه چې د عبدالرشید لطیفی په مدیریت تدوین او خپریدله[1].

مور د ۱۳۱۱ کال د لاس ته راوړنی په اړوند مخکی لنډ معلومات وړاندی کړل. تر دی وروسته هڅه کیږی ترڅو چې د طبی جریاناتو او پیښو په باب د امکان په صورت سال وار وړاندی شی.

---

۱ - ۱۳۱۱ کال سالنامه ، ص-۱۵۶

لکه چې په ۱۳۱۲هـ ش کې طبیه مستقل مدیریت د روغتیا ریاست ته لوړ کړی شو چې رئیس یې جلالتماب محمد اکبر خان، د ملکی روغتون مدیر ص عبدالغفار خان او د طبی مکتب منتظم ص غلام سرور خان ؤ. په دې کال کې مشاورین له رفقی بیګ، فواد بیګ (سرطبیب) او دلسو دوکتورانو څخه عبارت وو، چې یو یې ترکی ربیع حکمت بیګ و.

په دې کال (۱۳۱۲ زمری میاشت) د رفقی بیګ سناتوریم افتتاح شو (د سالنامی ۱۳۱۲ کال ۱۸۲ مخ).

په ۱۳۱۳ د پاچا د ارادی له مخی د صحیی ریاست وزارت ته پورته شو (د ۱۳۱۳ سالنامی ۱۰۰ مخ). د صحیی وزارت تشکیلات په دې کال کې دومره پراخ نه ؤ:

- وزیر ع،ج غلام یحیٰ خان
- معین
- د مشاوریت او ترجمانی د دایری مدیر
- د محاسبی مدیر – محمد محسن خان
- د مامورینو د دایری سرکاتب – ص محمد ابراهیم خان
- د تفتیش د دایری سرکاتب – ص فقیر محمد خان
- د اوراقو د دایری سرکاتب – ص عبدالرووف خان

په همدی شان د پوهنی وزارت د صحیه تشکیل هم دومره پراخ نه و:

- د لابراتوار د دایری مامور – داکتر انور علی خان
- د پوهنی د روغتون داکتر – عزتمند احمد علی خان
- د طبی پوهنځی رئیس – عزتمند دوکتور حسن رشاد بیګ
- د طبیه مکتب منتظم – ص عبدالله خان

په دې کال کې د هېواد په یو شمیر ولایتونو کې روغتونونه موجود وو:

- د قندهار په ولایت کې – د روغتون مدیر ص میرولی خان
- د هرات په ولایت کې – د روغتون مدیر حاجی عبدالرحمن خان

- د مزار شریف په ولایت کې – د روغتون مدیر ص محمد رحیم خان
- د مشرقی اعلی حکومت کې – د روغتون مدیر ص موجود نه و
- د جنوبی اعلی حکومت او د میمنی د روغتون طبیه مدیران نه وټاکل شوی.
- د فراه او چخانسور د طبیه مامور – ص محمد ابراهیم خان و

افغانستان په دې کال د تریاکو او مخدره درملو د نړیوال کنفرانس په مشاورتی کومیټه کې شامل شو، چې په نړیوالو سازمانونو کې او د جهان خلکو ته د افغانستان د پیژندنی په باره کې یو لوی قدم واخستل شو. همداشان لکه چې څرګنده ده د افغانستان پخوانی حکومتونو د مخدره موادو د استعمال پر ضد مبارزه یې په خپل قوت وړاندی بیولی ده.

په کال ۱۳۱۳ د پوهنی وزارت چې د عمومی روغتیا او موجوده نسل روزنی په ترقی کې، حتی د نباتاتو او حیواناتو په روزلو کې خاصه پاملرنه درلودله، په پام کې درلوده چې د هغو د مکتبونو شمیر زیات کړی او مخصوص ښوونځی ورته اصلاح کړی، له دی امله د کرنی د مکتب، د طبی مکتب، دواسازی او کیمیاګری مکتب په تکامل کې لازم ترتیبات ونیول شو.

د طبی نباتاتو له پلوه افغانستان ډیر شتمن دی ځکه چې د ټولو تودو سیمو، مدیترانه یې، بری او بحری نباتات را ټو کیدلی چې تنوع یی هم زیاته ده. نو ځکه سپیرکی (جواني)، بادیان، زوف، ترخ، جدوار، بیش، کچه ماچو (سګ انګورک)، خطمی، خبازی، شاه تره، ګاوزبان، بیدمشک، داتوره، کاکوتی، ژاوله (ساجق)، اسفرزه، خاکشیر (جلال آباد)، شیر خشت (هرات)، هنګ (شمالی ولایتونه)، ګندلی (چې د فروزی ګنده تری لاس ته راځی) او داسی نور چې له دې جملی څخه د افغانستان طبی نباتات دی.

د افغانستان خود روی حبوبات او نباتات چې په طبابت کې له هغو څخه استفاده کیږی راټول شوی او نمونی یې بهرته لیږل شوی.

باید وویل شی چې زیره (ځنکی) د افغانستان د صادراتو له ډیرو غورو اقلامو څخه دی. تریاک (اپین)، شیر خشت او تر نجبین، هنګ (انګوزه) او نور طبی نباتات لکه سرغنی (عناب)، جوانی، بادیان، خرپړی

(سمارق)، ژاوله (ساجق)، توره می، د زردالو زړی او داسی نور په پراګنده ډول بهرته صادریږي[۱].

د پورتنی مأخذ په ۱۰۰ مخ کې د روغتیایی چارو په هکله داسی راغلی دی.

طبی ښوونځی چې په ۱۳۱۰ تاسیس او پرانستل شوی و په دې کال کې له محصلینو څخه ازموینه واخستل شوه او بری لیکونه ورته ورکړ شو.

د قابلګی کورس څخه هم ازموینه واخستل شوه، ۱۴ تنه فارغ او د بری لیک په اخستلو بریالی شول. د کمیستی ښوونځی په مرکزی درملتون کې تاسیس چې اوس یې محصلین لس تنه دی. دې زده کوونکی د کیمیاګری او کیمیا د فن په څانګه کې په نظری او عملی صورت زده کړه کړی. د دې ښوونځی د تنظیم چاری د پوهنی وزارت او روغتیا وزارت تر نظر لاندې په ګډه سره پرمخ بیول شوی دی.

د درمل جوړولو کورس د هغو محصلینو د پاره چې په روغتونونو کې یې د درمل جوړولو شغل درلود او له دی فن څخه اګاه نه وو، نو په مرکزی درملتون کې یو اساسی کورس د جناب پروفیسور عمر شوکت بیګ په معلمۍ او د کمیستی د ښوونځی د معلمینو له خوا تاسیس شو، چې نومړو محصلینو د درمل جوړولو د فن نظری برخه په نومړی کورس کې بشپړه کړی او په دې وسیله ګویا په نظری او عملی ډول په دې فن کې د معلوماتو درلودونکی شوی دی. په دې کورس کې شل تنه شامل وو چې په په راتلونکی کې د هغه د پراختیا پلان سنجول شوی دی.

په همدې توګه د مرکز او ولایتونو د روغتیایی موسساتو د تفتیش او بررسۍ په خاطر د صحیی په وزارت کې د پلټنی یوه نوی اداره تشکیله شوه چې د روغتیایی چارو په لا ښه کولو کې یې د یادونی وړ رول لوبولی دی.

همداشان څرګنده شوی ده چې د نسوانو د سناتوریم کار چې په افغانستان کې یې وجود نه درلود او د علی آباد ملکی روغتون چې د رفقی سناتوریم په خواکی جوړیږی بشپړ شوی او په نژدی وخت کې پرانستل کیږی.

برسیره په هغو معاینه خانو چې د مخه د کابل په ښار کې موجودی وی، څلور کتنځی د ښار په ګوښه کې نوی په عصری توګه تاسیس شوی.

---

۱ - مجله سالنامه کابل ۱۳۱۳، جغرافیه اقتصادی افغانستان، ص-۱۷۱

په دې کتنځو کې هغه ناروغان چې روغتونونو ته تلای نه شی، معاینه او تر درملنی لاندې نیول کیدل.

په نوموړی مجله کې زیات شویدي: چې اوس په ټولو ولایتونو او اعلی حکومتونو کې منظمی شفاخانی جوړی شوی او هر ډول ناروغی پکې معالجه کیږی.

په همدې توګه د (انتانی د ناروغی) کتاب چې ۶۰۰ مخونه او تصویرونه لری او تر دی وخته پوری زمونږ په وطن کې یې ساری نه دی چاپ شوی په همدی کال کې چاپ شو او مولف یی بای دوکتور ربیع حکمت دی. دا کتاب د وخت د روغتیا وزارت په لګښت چاپ شوی ؤ.

د لومړی ځل د پاره د درملتونونو د چارو تنظیم په خاطر د درملتونونو د اصولنامی په نوم اصولنامه د روغتیا وزارت له خوا تدوین شوی ده.

هغه څه چې په ۱۳۱۴ کال د بحثونو وړ و او د روغتیا وزارت نور فعالیتونه د خپل شعاع لاندې نیسی د درمل جوړولو د ښوونځی تاسیس دی چې دی موضوع د ۱۳۱۴ د ثور د میاشتی د آئینه عرفان د مجلی له ۵۱-۵۲ مخونو پوری پوره انعکاس موندلی دی او څه رنګه چې دا عالی ښوونحی (چې د مخه د درمل جوړولو کورسونه موجود وو) د درمل جوړولو د عصری زده کړو درلودونکی لومړنی موسسه ده، چې د هغی په باب تفصیل سره بحث بې مورده نه دی.

نن ورځ بیا د مملکت د اړتیاو د لیږی کولو په سلسله کې یوه بله کړۍ ور زیاته شوه او د المتوکل علی الله محمد ظاهر شاه د ځلانده عصر د عمومی صحت په نوم د مملکت په روغتیایی او ملی موسسو باندې یوه بله موسسه هم منځ ته راغله چې د دواسازی او کیمیاګری د ښوونځی له تاسیس څخه عبارت دی.

د دې ښوونځی څخه د تاسیسیدلو موخه دا ده چې پر اوسنیو دواسازانو باندې د درمل جوړولو یوه بله ډله د اسپنچاری د فن مطابق چمتو کوی او د بلې خوانه د اوسنیو درمل جوړونکو شمیر به پری زیات شی.

...د ضرورت په وخت کې فوراً د وطن د نباتی او معدنی مالزمی څخه ګټوره دوا استحصالول، درملو معافیت او صحت د کیمیاوی تحلیل او معاینی له مخی پیژندل، او د هغو ضررونو څخه د دوا ساتنه چې د نور او د وخت په تیریدلو سره په ځینو دواګانو کې پیدا کیږی. او د مرکبه درملو په

نسبت د ناروغانو د نه اطمینان څخه مخنیوی کول، او د هغه نظافت تامینول چې د اوسنۍ حفظ الصحی او طبابت قانون غوښتنه ده. او د هغې ورځنی دوا تیارول چې د یوه ناروغ د وجود د پاره مشخصه ده او داسی نور.

دا هغه نکتی دی چې هر دواساز یې په ټاکلی وخت کې په اساسی او سمه توګه زده کړی. د غویی په ۲۷ د شنبی په ورځ تر ماسپښین وروسته په دروبجو دا ښوونځی د دواسازی په پرتمینه موسسه کې پرانستل شو.

محترم عمر شوکت بیګ د دې فن متخصص، د درسونو او د تحصیل د مودی او د زده کوونکو د دندو په باب زیاتی علمی او فنی څرګندونی وکړی.

د لوستونو اساسی مواد یی داسی وښودل:

غیر عضوی کیمیا، تحلیلی کیمیا، عضوی کیمیا، د طبی نباتاتو او حیواناتو د اسپنچاری فن، فارمقوقنوزی (فارمکوګنوزی)، حیاتی کیمیا، غذایی کیمیا او غذایی تحلیلات، شیمی، فزیک، توکسیکولوژی او اسپنچاری تحلیلات.

دې ښوونځی دوی شعبی درلودلی یوه یې درمل جوړول او کیمیاګری او بله یې یوازی عملی دواسازی وه، د دواسازی او کیمیاګری په څانګه کې د تحصیل موده دری کاله او د عملی دواسازی په څانګه کې د زده کړی موده نه میاشتی وه.

د حیاتی، غذایی، صنعتی کیمیا، شیمی او فزیک په استثنا پورتنی مضمونونه په ګډه سره د دوو شعبو د پاره تدریس کیږی او دا مضمونونه به د دویمی شعبی د پاره تدریس شی.

شوکت بیګ په اخر کې زده کوونکو ته وویل: ای د افغان ذکی اولاده ستاسی راتلونکی وظیفه د زده کړی په موده کې دا ده که چیرته غواړۍ چې په دې برخه ستاسی مهربان حکومت او غیور ملت ممنون او پخپله تاسی په دې مملکت کې بریالی شئ لومړی باید د حاضرۍ پابندو اوسئ او دوهم د مکتب د قوانینو او دریم د هغو افکارو پابند اوسئ چې مستقیماً ستاسی په مسلک تکیه کوی.

دا لیسه چې د طب د پوهنځی سره تاسیس شوی وه تر ۱۳۲۷ پوری یې لس دوری درمل جوړونکی ټولنی ته وړاندی کړی دی.

تردی د مخه یوه شخص چې محمد حسین خان نومیده او بیا په خلیفه محمد حسین مسمیٰ شو د قلعه باغر خان په روغتون (میوند روغتون) کې د کمپودرۍ او د دواخانی د چارو کورس بیرته کړی و. دا سړی د هندی متخصصینو په واسطه چې د دفاع وزارت د صحیه او وترنری په مدیریت کې (پل محمود خان روغتون) وظیفه درلودله. او د نور محمد خان او داکتر قریشی په نومونو څخه یی زده کړه کړی وه.

څه رنګه چې د فارغانو سویه ټیټه وه هماغه و چې د طب د پوهنځی په خواکی د دواسازی عالی ښوونځی افتتاح شو.

دا به ډیره ګرانه وی چې د طبی او دواسازی مسایلو ټول جریانات په هر کال کې تعقیب شی خو ښایی په افغانستان کې د طبابت ځینی پیښی او لویې لاس ته راوړنی تر بررسۍ لاندې ونیول شی چې له دی جملی څخه د ۱۳۱۵ کال پیښی د کابل د سالنامی په حواله اقتباس شی.

د عامی روغتیا د وزارت په تشکیل کې بدلونونه رامنځ ته شول چې د تیرو کلونو په نسبت زیات پراخ وو چې په لاندې ډول دي:

- وزیر: ع،ج غلام یحیٰ خان
- د ملکی روغتون مدیر: ص عبدالغفار خان
- د ملکی روغتون سرطبیب: ص دوکتور ربیع حکمت بیګ
- د مستوراتو د روغتون مدیره: ص زینب بیګم
- د عمومی دواخانی د مدیر کفیل: ص محمد علی خان
- د اکسریز او رادیولوژی د شعبی مرستیال: ص عزیز الله خان
- د غاښونو دوکتور: عزتمند محی الدین بیګ
- د غاښونو دوکتورس: عزتمند خانم بای محی الدین
- د غاښونو دوکتور: ص عبدالله خان
- د رفقی سناتوریم د سرطبیب کفیل: عزتمند خانم نوزاد بیګ
- د رفقی سناتوریم فنی او اداری معاون: ص محمد عمر خان
- د عقلیه او عصبیه ناروغیو د روغتون سر طبیب: ص قیوم خان

- د مستوراتو د سناتوریم فنی او اداری معاون: ص محمد موسی خان
- د مستوراتو د سناتوریم ماموره: ص روح افزا بیګم
- په شهرارا کې واقع کتنځی مرستیال: ص محمد ابراهیم خان
- د چنداول د هزاره ګانو قلعه کې واقع کتنځی مرستیال: عزتمند داکتر کرم الهی خان
- په بالاحصار کې پروت کتنځی مرستیال: ص محمد موسی خان

په ګردو ولایتونو او اعلی حکومتونو او حتی په اسمار کې (چې د لویی ولسوالی په دولتی تشکیل کې و) د صحیه مدیریتونه موجود وو چې د صحیی د دغو مدیریتونو د کفیلانو نومونه هم ذکر شوی دی.

د افغانستان نماینده د ۱۳۱۵ کال د جوزا له ۱۸ د سرطان تر ۴ نیټی (۸-۲۶ جون ۱۹۳۶) په هغه کنفرانس کې چې د مخدره درملو د غیر مشروع تجارت د انسداد په باره کې منعقد شوی شامل شو.

همداشان هغه قرارداد چې نوموړی کنفرانس کې د مخدره ادویی د نامشروع تجارت د مخنیوی د پاره عقد شوی دی د افغانستان د مطبوعه حکومت تر غور لاندې دی.

په همدې کال ۱۳۱۵ د تریاکو شرکت د یو ملیون پنځه سوو زرو افغانیو په پانګه د تریاکو د اصولی صادراتو د پاره په فعالیت پیل کړی دی. دا شرکت د نړیوالو مقرراتو مطابق ؤ او په هرات کې تاسیس شوی ؤ چې ټول صادارات یې نوی ټنه ؤ. هغه مکتبی علمی آثار چې په دې کال کې تالیف شوی دي:

- پسیکولوژی «علم الروح» عسکری کتاب د محترم احمد الله پوپلزایی تالیف اوژباړه.
- تحلیلی کیمیا کتاب: لیکوال پروفیسور توماس انګیزی – د طب د فاکولتی د متعلم محمد عظیم خان ژباړه.
- فزیولوژی (علم تشریح): د انګریزی عالم سترلنګ تالیف په دوو جلدو کې، د طب د فاکولتی د متعلم محترم عبدالرحمن خان ژباړه.

- د عمومی او مرکزی لابراتوار (کیمیاوی تجزیه خانه) تعمیر چې له درو کالو را پدې خوا تر کار لاندې ؤ جوړیدنه یې بشپړه شوی ده.
- همداشان د طبی پوهنځی د تعمیر بنا او دارالفنون چې څلور کاله یی د دارالفنون په بیلا بیلو بناګانو کې خپلی لوست خونی، لابراتوارونه دایر کړی او اجراکول د ټولو ملحقاتو سره یې کار شروع شوی دی.
- د دې د پاره چې زمونږ ګران هېواد افراد د ساری ناروغیو لکه سفلیس، وبا، شری او نورو وخیمو اثراتو څخه آګاه شی او د هغوی په مقابل کې د دفاع په طریقه وپوهیږی د عامی روغتیا وزارت داسی وپتیله چې په هره میاشت کې د متخصصو ډاکترانو له خوا دی بی له انقطاع څخه کنفرانسونه دایر او خپلو ګډون کوونکو ته دی لازم توضیحات وړکړل شی. په کال ۱۳۱۵ کې دوه صحی کنفرانسونه ورکړ شو او د هغوی نسخی او طبع شوی نقلونه یې د هېواد ولایتونو او اعلی حکومتونو او نورو ته ولیږل شول.

همداشان څه رنګه چې ساری ناروغۍ لکه وچکۍ (تیفوئید – محرقه)، شری (سرخکان)، کوی (چیچک) او نوری په بشری کتلو کې د کال په هره موقع کې موجودی وی او د ځینو کورنیو غړی تر حملی لاندې نیسی، نو د دې لپاره چې کورنۍ وپوهیږی د دی ډول ناروغانو سره څنګه چلند وشی نو تجویز ونیول شو، چې د قابله ګۍ د ټولګی یو شمیر متعلمانی د صحی نماینده ګانو په نوم تر تعلیم لاندې ونیسی.

د دوی د کورس د پاره دری میاشتی ټاکل شوی او د دوی وظیفه په دی ناروغیو اخته کورنیو ته صحی تبلیغ او ارشاد وکړی ترڅو چې د ناروغ سره لازم رفتار وکړای شی.

باید وویل شی چې په ایبک کې حمای لکه دار خپره شوی او د هغی د دفع کولو خبر د ۱۳۱۵ د ثور په شلمه خبر ورکړی شو ؤ د ایبکود ځینو خلکو کالی سوزول شوی چې د هغوی بیه (قیمت) ورته ورکړ شو.

همداشان د وبا (کولرا) ناروغی په زرمت کې خپره شوه خو ډیر ژر یې مخه ونیول شوه. په دې کال کې د عامی روغتیا د وزارت له مهمو اقداماتو څخه دا دي:

- په ټول افغانستان کې د ملاریا د ناروغی سروی پیل شوه.
- د وچکی، وبا او لیونی سپی د واکسینونو په خواکی چې د دارالفنون په یوه ودانۍ کې پخوا تهیه کیدل اوس د کوی واکسین هم اعمالیږی. او د چیچکو د اوبو په تطبیق سره په ټولو ولایتونو او اعلی حکومتونو کې تر یوی اندازی د دی موزی ناروغی د تلفاتو څخه مخنیوی شوی دی.

په دې کال کې د کابل بنار ۱۲۴۶ تنو کسبه کارانو صحی معاینه ترسره شوی، معدنی اوبه د تجزیی لاندې نیول شوی او خلکو ته د استفادی د پاره ورکړ شوی دی، د حمامونو د بنه والی په غرض تدبیرونه نیول شوی د عملو په ګذر او ده افغانانو د میدانی د حمام شاه ته دوه حلقی کوهیان کندل شوی، د قلعه باغر خان او باغ علی مردان حمامونه په عصری ډول بشپړ شوی دی.

همداشان وپتیله شوه چې د کابل په بنار کې درملتونونه دی ۲۴ ساعته بیرته وی، او په شاهی جاده کې په عمومی دواخانه کې یو باب مرکزی درملتون پرانستل شو او د عامی روغتیا وزارت د خلکو د ضرورت له مخی درملتونونه اوغاښ جوړونکی معاینه خانی د کابل بنار په بیلا بیلو ځایونو کې ویشل شوی دی.

د درملتونونو اصولنامی د اصولی مرحلو تر تیرولو او د ملوکانه اعلحضرت تر توشیح وروسته د هیواد ټولو برخو ته ولیږل شوی او د نوموړی اصولنامی د مندرجو موادو د تطبیقیدل عمومو درملتونو ته توصیه او تر اجرا لاندې ونیول شوی.

همداشان د مخدره درملو د کنترول په باره کې چې تر دی وروسته سوداګر واردولای نه شی د عامی روغتیا د وزارت له خوا مقررات وضع شوی دی. او د مخدره درملو د تورید او د هغی د مصرفولو د صورت په هکله د عامی روغتیا وزارت یوه اصولنامه ترتیب کړی ده.

د هغو داکترانو لست چې د نسخی ورکولو اجازه لری درملتونونو ته لیږل شوی دی.

په عمومی درملتونونو کې د مقطرو اوبو جوړول پیل شوی او په بناری درملتونونو کې خرڅیږی. ځرنګه چې درملتونونو د ضرورت له مخی یو شمیر درمل جوړونکو ته احساسیده، له دی امله یی کمپودری شاګردان له ملکی روغتون او اوسنیو مرکزی روغتونونو څخه د دوکتور

انور علی خان د تعلیم لاندې ونیول او په ټاکلو ورځو د کمپودری کورس یې مجدداً په عمومی درملتون کې پرانستلی دی.

په ولایتونو کې مستعد اشخاص وهڅول شول چې درملتونونه جوړ کړی او په دې اساس په دی کال کې د هرات، قندهار، مشرقی، جنوبی، میمنی، شمالی او غزنی ولایتونو په مرکزونو کې درملتونونه افتتاح او په کار یې پیل وکړ.

د اعلحضرت محمد ظاهر شاه د فرمان په اساس یو سل زره افغانۍ د روغتیایی چارو او روغتون د پاره بخښل شوی. او د علیا حضرتی ملکی معظمی د فرمان له مخی په پام کې دی د مملکت روغتیایی چاری په ډیره لویه پیمانه تامین شی، تصمیم می نیولی دی یو سلو شپږ دیرش زره افغانۍ خپل او د اعلحضرت د خویندو معاشونه د دربار له وزارت څخه واخلم او د مستوراتو د روغتون د ضروریاتو د رفع کولو د پاره دی ولګیږی.

په همدې توګه د صدارت عظمی د تشویق او د روغتیا وزارت د تحریک او اقداماتو په اثر یوه زیاته اندازه روپۍ د اعانی په ډول د عصری روغتونونو د جوړولو په خاطر له ولایتونو او حکومتونو څخه راټولی شوی دی، چې په دې اساس د کندهار په ولایت او د هغه په مربوطه حکومت کې (ارزګان، قلات او پشت رود)، د هرات په ولایت او حکومتونو کې (بادغیستان، غورات، غوریان او سبزوار)، مزار شریف، شبرغان، قطغن، مشرقی، کونړونو، میمنی، لوګر د شمالی لوی حکومت او دایزنګی کې روغتیایی مرکزونه او روغتونونه په کال ۱۳۱۶ په فعالیت شروع وکړی.

څه رنګه چې د مملکت زیاترو سیمو کې وطنی جراحانو په غیر فنی صورت د جراحی مهم عملیات اجرا کول نو د روغتیا وزارت دوی تر ازموینی لاندې ونیول، هغه چا چې د دی کار وړتیا نه درلودله، د شغل کولو مخنیوی یې وشو او هغه کسان چې نسبتاً پخپله یې زده کړه کړی وه هغوی یی د تحصیل د پاره متخصصینو ته کښینول ترڅو چې تر زده کړی وروسته اجازه نامه ترلاسه کړی.

په همدې ترتیب په ۱۳۱۵ کال کې په لغمان کې یو روغتون او په علی آباد کې د ۱۳۱۵ کال د عقرب ۹ د یکشنبی په ورځ د عقلیه او عصبیه روغتون نوی ودانی پرانستل شوه.

د دې کال د غبرګولی په ۲۵ د دارالفنون (دارالامان) په سیمه کې د میرمنو سناتوریم افتتاح شو. د ښځو د غاښ جوړولو موسسه د کابل په ده

افغانانو کې پرانستل شوه او د دی موسسو مامورین او مستخدمین مقرر شول.

باید زیاته شی چې د روغتیا وزارت په مرکز کې یوه کتابخانه جوړه شوه.

د داخل بستر ناروغانو فیس کم کړی شو، د طبی مکتب دوهمه دوره فارغه او په ولایتونو وویشل شول. د هغو له جملی څخه دوه تنه د لوړو زده کړو په خاطر د طب په پوهنځی کې شامل او د نوی او عصری اکسریز د تورید د پاره اقدامات تر سره شول چې په راتلونکی کال کې وارد شی.

د ګرشک، بدخشان، کونړونو او اسمار په لویو حکومتونو کې صحیه ماموریتونه افتتاح شول، او د مستوراتو د روغتون د پاره المانی دوکتورس اوشو یستر (پرستار) استخدام شوه. په دې سنه کې د «د درمل خرڅولو د ملی افغان شرکت په نوم» د درمل خرڅولو یو شرکت د لب دریا د خیابان د نوی جادی په بازار کې چې د ښار یوه مرکزی نقطه شمیرل کیږی تاسیس شو.

د ۱۳۱۶ هغه مهمی پیښی د دی کال د کلیزی په ۶۶۶ مخ کې تری یادونه شوی ده په لاندې ډول دي:

- د عظمی صدارت په عمارت کې د دی کال د لیندی ۲۹ د سه شنبی په ورځ د طبی پوهنځی د فارغ التحصیلانو شهادتنامی وویشل شوی چې په دی هکله د مخه مفصل معلومات وړاندی شوی دی.

«لکه چې مخکی ورته اشاره وشوه زمونږ په هېواد کې د جراحی عملیات په ابتدایی شکل اجرا کیدل او زیاترو سلمانیانو دا دندی په تیره بیا د سنت کولو وظیفی په غاړه درلودلی، چې د دی ستونزی د لیری کولو او عصری جراحی د ایجادولو په خاطر په ۱۳۱۷ کې یو تن ترکی جراح چې خپل تحصیلات یې په المان کې بشپړ کړی و استخدام شو»[1].

دې دوکتور عصری جراحی په افغانستان کې رامنځ ته کړه، د جراحی ستاف په هغه وخت کې د درو تنو د طب د پوهنځی د فارغ التحصیلانو افغانی دوکتورانو څخه عبارت ؤ لکه دوکتور اسلم، دوکتور عظیم، دوکتور میر حسین او دوکتور کرام الدین چې د طب د دریم ټولګی

---

۱ - داکتر محمد نادر هادی، جراحی عمومی، ۱۳۶۴ ص۱ـ ۸

محصل و او په همدې ترتیب په دې ډله کې ترکی دوکتور فاروق بیګ هم شامل و.

د جراحی مختلفی شعبی لکه غوږ اوستونی او سترګی چې تردی وخته پوری سره یو ځای وی یو د بل څخه جلا کړی شوی. په دې وخت کې مهم عملیاتونه لکه ګسترواسترو ستومی اجرا کیدل.

همدارنګه په ۱۳۱۷ (۱۹۳۸) کال کې د امراض چشم په نوم یو کتاب چې شل فصلونه او ۷۸۷ مخونه لری په رنګه توګه د ترکی داکتر (دوقتور فواد اسمعیل طوغار) له خوا تالیف شوی او د وزارت معارف له خوا د کابل بنار په مطبعه عمومی کې چاپ شو دی. (دغه کتاب د دوچنت جنرال متین دیلی چې د ترکیی د ستردرستیز د روغتیایی چارو رئیس وو ماته په کال ۱۳۸۲ کې ډالی شوی دی - مولف، مومنی)

هغه موضوعات چې د نادری دولت او د محمد ظاهر شاه تر وخته پوری (۱۳۱۱-۱۳۱۸) نظام نامی خپړی شوی وی په ۱۳۱۸ کال چاپ شول. همداشان د دی کال د وری د میاشتی په ۱۹ نیټه په افغانستان کې د درملتونونو اصولنامه د دری سوو ټوکو په تعداد چاپ شوه. دغه اصولنامه څلور فصله او دوه څلویښت مادی لری چې نمره یې ۳۰/۲۹ وه.

په دې اصولنامه کې ټول هغه مسایل طرح شوی وو چې د فارمسی مسلک له نظره د درملتونونو د خلاصولو، د درملتون کړنی او نورشیان پکې لیکل شوی و چې تر ډیری مودی پوری د تطبیق وړ وه.

د ډیرو کلونو په اوږدو کې، د اقتصادی شرایطو او د فنی د کادرونو د موجودیت په اثر د طبابت او درمل جوړولو په چارو کې نسبی پراختیاوی منځ ته راغلی دی.

د پوهنتون د ریاست په هکله باید وویل شی چې د طب پوهنځی د ۱۳۱۱ کال د عقرب په میاشت کې افتتاح او د هغه د تاسیس په لومړیو کلونو کې یعنی د ۱۳۲۵ کال د جدی تر میاشتی پوری د ۱۴ کلونو د پاره د طب د پوهنځی اداری او تدریسی چاری د ترکی پروفیسورانو له خوا اداره کیدلی.

خو په نوموړی نیټه فرانسوی پروفیسوران رویکار شول او د پروژی لایحه چې د وزیرانو د عالی مجلس د تصویب او د پاچا د منظوری په اساس د ۱۳۳۲ تر پای پوری یې لازم فعالیتونه تر سره کول مرعی الاجرا وه.

د وخت د ذیصلاح مقاماتو د ثوابدید له مخی پخوانی پروژه د جدی میاشت کې لغو او نوی لایحه رویکار شوه چې د دی په اساس د طب پخوانی

پوهنځی تجزیه شو او دوه ځانګړی ریاستونه چې یو یې د پوهنتون د روغتیایی موسساتو او بل یې د طب د پوهنځی د ریاست په نوم چې د ښځینه او نارینه پرستاری مکتب او د پوهنځی د لوست خونو برخه، لابراتوارونه، اداری او تدریسی دایری پکې شاملی وی تشکیل شو.

د طب د فاکولتی ریاست تر ۱۳۳۲ کال پورې ۱۵۴ تنه دوکتوران فارغ کړی دی. د دې کال د تلې میاشتې په وروستیو کې د ترکی د جمهوری حکومت څلور تنه پروفیسوران د طب د پوهنځی تعلیمی کرسۍ د اشغال د پاره استخدام شوی چې دوچنت ندار برکن د فارمکولوژی پروفیسور په دې جمله کې شامل وو.

د تشکیلاتو له نقطه نظره د مخکنیو کلونو په پرتله پراختیاوی په کې شته دی. خو د ټولو برخو یې یادونه شوی نه ده، چې دلته د ۱۳۳۳ کال د عامی روغتیا وزارت تشکیل په دې ډول و.

د روغتیا وزیر: ع،ج داکتر غلام فاروق

معین: ع،ص داکتر عبدالظاهر

د ملاریا د مجادلی رئیس: ع، ص داکتر عبدالرحیم

د پوهنی وزارت سرطبیب: ع سید غلام رضا او داکتران یې ص عبدالغنی او ص محمد یونس دی.

د پوهنی په وزارت کې په دې سنه کې ۱۲۹۶۸ تنه متعلمان او متعلمانی معاینه او تداوی شوی، د ۸۲۹۴ په شمیر متعلمین او متعلمانی د محرقی ضد واکسیناسیون، ۱۸۱۱ تنه پانسمان او ۲۴۱۹۲ تنه د پوهنی وزارت په روغتون کې معاینه، تداوی او معالجه شوی دی. او همداشان د ۱۱۲۵ تنو د پاره د ویتامین ګولۍ ورکړ شوی دی.

بل ریاست یې چې د روغتیایی (صحی) موسساتو په نامه بیل شوی دی چې د کالنی په ۲۱۰ مخ کې تری یادونه شوی ده د هغه په سرکې محمد عمر خان درمل جوړونکی وظیفه اجرا کوله.

په دې موسسه کې زرقی محلولات هم تهیه کیدل او د صحی موسساتو روغتونونو ته توزیع کیدل. دا ستره دواخانه د ریاست د ګردو روغتونونو سره کلی ارتباط درلود او د اړوندو څانګو د ضرورت وړ مواد له همدې دیپو څخه تهیه او تر اجرا لاندې نیول کیدل.

د ۱۳۳۳ کال د تلې په میاشت کې د روغتیا په وزارت کې د فنی محاسبی مدیریت په کار پیل کړی چې درمل او لوازم یی ولایتونو ته لیږلی دی.

د بلخی ابن سینا د درملو عمومی دیپو د ۱۳۳۳ کال لومړۍ څخه د یوی تجارتی موسسی په شکل تبدیل او د یوی ځانګړی اساسنامی په اساس چې د وزیرانو د عالی شورا له خوا تصویب او د پاچا له خوا صحه شوی وه د نوموړی موسسی په واک کې ورکړ شو چې اړوندی دندی اجرا کړی.

د فارمسی د چارو ریاست د خپل کار په پیل کې د درملو او طبی استهلاکی سامان آلاتو د تورید د پاره چې د وخت د عامی روغتیا پوری تړاو درلود په ۱۳۳۱ کې د درمل واکی په نوم مدیریت ایجاد کړ او ورو ورو یې د ضرورت له مخی په ۱۳۳۳ په لومړنی پانګی چې ۳۱ ملیونه افغانی کیدلی د درملو د عمومی دیپو په نوم د یوی دولتی بشپړی تصدی په صورت د وخت د عامی روغتیا وزارت تر اثر لاندې تغییر شکل وموند چې په هغه وخت کې دی تصدۍ د روغتونونو او دولتی روغتیایی ځانګو د درملو طبی استهلاکی سامان آلاتو د اکمال وظیفه په غاړه درلودله.

دغه موسسه کې لاندې کمیټو فعالیت درلود:

الف: د موسسی عالی شورا له پنځو تنو څخه متشکله وه چې د عامی روغتیا وزیر د رئیس په توګه، د مالیی وزیر، د موسسی رئیس دوکتور عبدالظاهر، د صحی موسساتو رئیس دوکتور فقیر محمد شفا او همدارنګه د قوای مرکز د روغتون د جراحی دوکتور محمد قاسم عسکریار د غړو په توګه.

ب: د اداری مجلس: د ۱۳۳۳ کال د غبرګولی په میاشت کې یې غړی شپږ تنه مقرر شول.

ج: د نظار هئیت: په دې هئیت کې څلور تنه شامل وو، چې د ملی دفاع وزارت د عینیاتو مدیر دواساز ټولمیشر محمد یاسین هم په دې هئیت کې شامل و.

د معامله لرونکی کمپنی ګانو سره د درملو او صحی مالزمی تورید په هسی شان و چې د مشهورو کمپنیو سره به مفاهمه کیدله لومړی به یې د درملو او صحی مالزمی قیمت ځانته معلوماوه او بیایې د اداری مجلس تر تصویب وروسته د دیپو ګانو د ریاست د کمیت او کیفیت له مخی اجرات کول.

د موسسی په اداری تشکیل کې د پلټنی مدیریت، د خرڅلاو مدیریت، د تحریراتو ماموریت، د پانو ماموریت او د لابراتوار مدیریت شامل و.

دې موسسی په ۱۳۳۳ کې پنځه لکه دوه اتیا زره افغانۍ د بازار او خارج د خریداری په نسبت د زرقی محلولاتو له بابته ګټه ښودلی وه. چې ټول تولیدات یې په دې ډول وو:

- ګلوکوز سیروم ۲۰ سی سی شل فیصده ۸۰۰۰ امپول
- ګلوکوز سیروم ۵۰ سی سی پنځه فیصده ۲۰۰۰ امپول
- فزیولوژیک سیروم ۵۰۰ سی سی اته فی هزار ۸۰۰۰ بوتل
- د انتی بیوتیک او سلفامیدونو لګښت په ۱۳۳۳ کې په لاندې ډول محاسبه شوی دي:
  - سترپتومایسین ۱۲ کیلو ګرام
  - پنسلین ۸۰۰۰ ملیون
  - ارومایسین ۲۵۰ ملی ګرامه ۳۰۰ بوتله
  - تیرامایسین ۲۵۰ ملی ګرامه ۲۵۰ بوتله
  - کلورمایسین ۲۵۰ ملی ګرامه ۱۵۰ بوتله
  - سلفامید تابلیت ۲۰۰۰۰۰ دانی
  - سلفامید امپول ۴۰۰۰۰ دانی

پر دې برسیره یوه زیاته اندازه ویتامینونه، هورمونونه او نور چې له بهر څخه تورید شوی و هم مصرف شوی دی.

له ۱۳۳۰-۱۳۳۳ پورۍ د ادویی د دیپو ریاست دوه لوی تعمیرونه یویی د میوند د جادی په لومړۍ برخه کې د سردار محمد هاشم خان د ادویه فروشی په نوم او بل یې چې د ادویی د دیپو ریاست الحاقیه وه (د څلورمی کارتی درملتون) تکمیل شوی وو.

په دې درملتونونو کې د هغو د تاسیس له وخته تر اوږدو کلونو پورۍ د ترکیبی درملو زیات اقلام جوړشوی دی. په دې ودانیو کې چې پراخه ساحه یې درلودله او ټول هغه موازین او مقررات چې د یوه درملتون د پاره لازم دی په نظر کې نیول شوی وو.

افغانستان د یوه هغسۍ اقلیم درلودونکی دی چې د حاری، مدیترانی اوو چې سیمی نباتات پکې راټو کیدلی او د افغانستان طبی نباتات له یوه پلوه ډول ډول دی او د بلې خوانه د ښه کیفیت درلودونکی دی، نو له دی امله د طبی نباتاتو صادارت د سوادګری د عمده اقلامو څخه ګڼل کیږی. د نمونی په ډول د ۱۳۳۵ کال د جدی د میاشتی د اردو د مجلی کالنی کتلای شو چې د افغانستان د مختصری جغرافیه د موضوع په ۱۹ مخ کې یې انعکاس موندلی دي[۱].

په دې برخه کې د افغانستان د صادراتو او وارداتو په هکله داسی نظر اچول شوی دی.

صادرات:

درمل او طبی نباتات: له دې ډول نباتاتو او درملو څخه له بدخشان، جلال آباد او هرات څخه تریاک، شیرخشت او ترنجبین، له هرات څخه هنګ (انجه)، له شمالی ولایتونو څخه د کابل په لار صادریږی.

پردې برسیره غرني خود رویه نباتات او بوټی چې د خلکو له خوانه راټولیږی او بهرته لیږل کیږی. په دې وروستیو کې (۱۳۳۵) د همدې منظور د پاره «د بوټو شرکت» په نوم یو شرکت تاسیس چې د اداری مرکز یې په کابل کې دی.

واردات: آلات، طبی او کیمیاوی درمل، له انګلستان، المان، فرانسی، جاپان، امریکا او نورو څخه واردیږی.

لکه چې مخکې یادونه شوی چې د درمل جوړولو کورسونو او ښوونځیو ډیر کلونه دوام درلود ترڅو چې په کال ۱۳۳۸ کې د کابل د طب پوهنځی په ځنګ کې د لومړنی پنځه کلن پلان د تطبیق په خاطر چې د هغه وخت دولت لسانسه فارمسستانو ته مبرم ضرورت درلود، د فارمسی پوهنځی تاسیس شو.

پوهنځی د لاندې اهدافو د سرته رسولو په موخه تاسیس شو:

۱- په عصری، علمی او تخنیکی اصولو د درملو په تورید، تولید، توزیع او کنترول کې فعاله برخه اخستل.

---

۱ - سالنامه صحیه اردو ماه جدی سال ۱۳۳۵ ص-۱۹

۲- د دولتی، روغتونونو، ښاری روغتونونو او نورو موسساتو مسلکی او فنی چارو پرمخ بیول.

۳- د ناروغیو د تشخیص د لارښوونی او مرستی په خاطر د بیولوژیکی موادو تجزیه او تحلیل، باکترلوژیکی معاینات، میکروبیولوژی او پرازیتی لابراتوارونو کې فنی او مسلکی چاری پرمخ بیول.

۴- په لابراتوارونو کې د غذایی موادو، سمی، معدنی او طبی اوبو د عامی روغتیا له نظره تجزیه کولو کې فعالیت.

۵- د هېواد طبی بوټو مطالعه او ښی عرضی او بهره برداری طریقی لټول چې په نیتجه کې د هېواد د ملی اقتصاد تقویه کولو په خاطر د بوټو فعال پرنسیبونه استخراج او د طبی بوټو صنایع منځ ته راوړل.

پوهنځی د طبی بوټو، فارمسوتیک، میکروبیولوژی، توکسیکولوژی، تحلیلی او عضوی کیمیا، بیوشیمی او تغذی، فارمسوتیک او میکروبیولوژی دیپاتمنتونو څخه عبارت و.

لومړی دوره فارغان یې په کال ۱۳۴۱ کې صورت موندلی او د ۱۳۸۱ کال تر آخره پورې (جنوری ۲۰۰۳) ۱۷۶۴ تنه فارغان یې ټولنی ته وړاندی کړی دی.

په دې پوهنځی کې برسیره پر افغانی هلکانو او نجونو فلسطینی، ایرانی، عراقی او د دیورینډ د کرښی پورې غاړه محصلینو تحصیل کړی دی.

که چیرته په فشرده توګه د عامی روغتیا وزارت دندی وشمیرو هغه عبارت دی د روغتونونو د شبکو له تاسیس، د سناتوریمو د تاسیس، حفظ الصحوی تبلیغات، او د طبیبانو او طبی منځنی پرسونل روزنه او استخدام دی.

مونږ دلته د پورتنی موضوع په اړوند د افغانستان د طبابت او فارمسی منظره تر سیمو «په افغانستان کې د پنځلسو ملیونو د عامی روغتیا تر نظر لاندې د ۱۳۴۰ (۱۹۶۱م) د رسمی احصائیی مطابق د ۵۹ روغتونونو، پنځو زایشګاوو، د توبرکلوز د پنځو سناتوریمونو، ۱۹ لابراتوارونو، ۱۸ اکسریز، ۱۵۷ درملتونونو، ۲۱۱۱ بسترو، ۲۵۰

داکترانو، ۶۹ معاون داکترانو (روغتیا پالانو) په واسطه مراقبت او تداوی کیږي»[۱].

دلته د ځنی نورو هېوادونو په پرتله ګورو چې یو طبیب د څومره وګړو په خدمت کې دی:

- هر طبیب د روغتیا پالانو (معاون طبیب) په شمول د هېواد ۵۰۰۰۰ تنو ته رسیږی
- په پاکستان کې هر طبیب ته ۱۴/۸ زره تنه
- په ایران کې هر طبیب ته ۸/۶ زره تنه
- په هندوستان کې هر طبیب ته ۴/۹ زره تنه
- په ترکیه کې هر طبیب ته ۴۰۰۰ تنه

د افغانستان ټول روغتیایی فنی پرسونل ۱۳۰۰ تنه دی.

د عامی روغتیا وزارت بودجه په کال ۱۳۴۰ کې ۹۶ ملیونه افغانی وی او د صحی موسساتو ریاست بودجه ۲۰/۴ ملیونه افغانی وی.

د هېواد عمومی مصارف پنځه ملیارده او دری دیرش ملیونه افغانی وی چې د هغه جملی څخه عمومی صحت ته ۲/۶۳ فیصده مصارف په کال ۱۳۴۰ کې منل شوی وو.

د بهرنۍ سوداګری په هکله باید وویل شی چې دغلی د تهیی موسسات، د درملو دیپو، د دولتی انحصاراتو ریاست شرکت او ټولو موسسو زیاتره په تجارت کې د دولت لاس دخیل ساتلی دی.

د میوو، غالیو، غوړی درلودونکو حبوباتو، طبی نباتاتو، لرګو او داسی نورو صادریدل چې د دولتی پانګی په ګډون په شخصی خصوصی شرکتونو پوری مربوط دی ترسره کیږی.

له ۱۳۴۰ کال د مخه د کولمو صادراتی ګمرکی تعرفه پنځه فیصده او د طبی نباتاتو دیرش فیصده وه طبی نباتات تر ۲۰۰۰ تنو پوری هند او ایران ته او د هنګ یوکم مقدار چین ته صادریدل، د افغانستان د وارداتی مالونو عمده صنایع په کال ۱۳۴۰ کې درمل او طبی سامان آلات د غربی اروپا هېوادونو څخه وو.

---

۱ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، کابل ۱۳۴۶ مطبعه دولتی ص-۱۶

څرنګه چې زمونږ په وطن فارمکوپیا (کودکس) نشته او د دی د پاره چې درمل صرف د سوداګرۍ د مالونو په توګه کتل شوی نه وی او درمل د دی د پاره چې د درملنی او د ناروغیو د مخنیوی د پاره اغیزمنه شوی وی او تجارتی جنبی یې په نظر کې نه وی په همدې منظور په کال ۱۳۴۵ د عامی روغتیا وزارت د پوهنتون د صحی موسساتو او د ملی دفاع وزارت د استازو څخه یوه مرکبه کمیټه تشکیله شوه چې په مملکت کې د تولیدی او توریدی درملو اقلام مطالعه شی. همداغه و چې نوموړی کمیټی افغان لومړنی فورمولیر تدوین کړ او له درو تر پنځو کلونو تر تیریدلو پورې یې دا هدف تعقیب کړی دی.

تر ۱۳۵۲ کال پورې په فورمولیر کې عمدتاً پتنت درمل شامل و ترڅو چې په همدې کال د جنریک درملو روحیه منځ ته راغله او وروستی فورمولیرونه په همدغه روحیه تدوین او طبع شول چې اوم طبع یې په کال ۱۳۸۶ وطنوالو ته وړاندی شو.

د نړۍ روغتیایی اداری په کال ۱۳۵۵ کې اعلان وکړ چې د کوی (چیچک) ناروغی په کلی توګه له منځه تللی ده.

د جمهوریت څخه تر لنډ مهالی دوری پورې د افغانستان طبابت

محمد داود خان د صدارت او هم د جمهوریت په دوره کې د افغانستان روغتیایي حالت ته پراختیا ورکړه او په ولسوالیو کې د روغتیایی مرکزونو تعداد زیات شو.

هغه ډیر مهم کار چې د عامی روغتیا او د مسلحو قواو د روغتیا په برخه کې صورت موندلی د جمهوریت روغتون بنسټ کیښودل او د اردو مرکزی روغتون (۴۰۰ بستر) پرانیستل وو. دغه دواړه روغتونونه د هغه وخت ډیر مختللی طبی سامان آلات او تخنیک سره مجهز شوی وو.

د روغتونونو د تاسیس له مخی ویلای شو چې په کابل او ولایتونو کې روغتونونه موجود و او حتی تر ۱۳۵۷ کال د مخه هیڅ یوه داسی ولسوالۍ نه وه چې اساسی صحی مرکزونه او حتی ځینی فرعی مرکزونه نه درلودل. چې په ګردو روغتونونو او صحی مرکزونو کې د تحصیلی مختلفو سویو درلودونکو طبی کارکوونکو فعالیت درلود او درملتونونه په دې موسسو کې پرانستل شوی وو.

خو بیا هم ویلای شو چې افغانستان د صحی خدمتونو د عرضه کولو له مخی په ډیره ټیټه سطحه کې موقعیت درلود. لکه چې د ملګرو ملتونو د امارو په اساس افغانستان په ۱۳۵۴ کال د صحی خدماتو له مخی په نړۍ کې ۱۱۹ مقام نیولی و.

دلته د ۱۳۵۶ کال په اړوند یو شمیر ارقام چې (موفقیت مردم افغانستان) په مقاله کې چاپ شوی دی نقل کیږی:

- د طب د دوکتورانو شمیر ۸۸۶ تنه
- د فارمسستانو شمیر ۱۲۸ تنه
- د دولتی درملتونونو شمیر ۴۲ بابه
- د روغتونونو شمیر ۵۴ بابه
- د بسترو شمیر ۳۱۹۵ پایی
- د اساسی صحی مرکزونو شمیر ۱۴۸ باب
- د فرعی مرکزونو شمیر ۷۵ بابه
- د دولتی لابراتوارونو شمیر ۱۶۰ بابه
- د کورنیو د لارښوونو انجمنونو کلنیکونو شمیر ۴۲ بابه
- د مور او ماشوم حمایی د مرکزونو شمیر ۱۲ بابه
- د غاښونو کلنیکونو ۵۲ بابه
- د وینی د بانک نمایندګی ۱۲ بابه

د ۱۳۵۷ احصائیه دا ښئ چې د داکترانو تعداد ۸۸۶ تنه دی چې د هېواد د نفوس په پرتله یو داکتر ۱۷۰۰۰ تنو ته تصادف کوی. همدارنګه ۹۹۷ تنه نرسان موجود وو چې یو نرس ۱۵۰۰۰ تنو ته تصادف کوی.

که چیرته د ۱۳۵۷ کلونو را وروسته نظر واچول شی متأسفانه لکه څنګه چې د ټولنی انسانی ځواک. مادی او معنوی نیرو د وحشیانه ګوزارونو لاندې راغله «په تیره بیا د شوروی د پوځی مداخلی راوروسته چې د افغانستان جنګ زور واخیست او سراسری شکل یې ونیو چې د دوو ملیونو انسانانو د له منځه تللو، یو ملیون معیوبینو، د پنځه ملیونو او ارګانو ګاونډیو هېوادونو ته باعث شو» دوی ځان له نه وو بلکې طبی او فارمسی مستعد کادرونه هم له کاره ګوښه شول او ځینی زندان ته واچول شول.

د دې جګړې څخه را پیدا شوی زیانونه ۴۸ روغتونونه او ۱۱۷ صحی مرکزونه دی د دی ناخوالو با وجود د طب د ودی او تکامل ساه په چلیدلو کې وه.

که چیرته تر ۱۳۵۷ کال را وروسته کلونو کې د طب پراختیا په فشرده ډول ارزیابی کړو ویلای شو:

- د دولتی شبکو، روغتونونو، کلینیکونو، درملتونونو، د طبی لومړنیو مرستو مرکزونو او همداشان د بناریانو او د کلیو د اوسیدونکو د وړیا درملنی په خاطر د لازمو زمینو د برابرولو چې ناڅیز عواید لری د هراړخیزی ودی او پراختیا لپاره کومکونه او د ۱۳۶۰-۱۳۶۴ کلونو په اوږدو کې د روغتونونو د بسترو شمیر ۳۲%، د داکترانو شمیر تقریباً دوه مراتبه زیاتښت موندلی دی[1].
- د دولتی د سرتاسری او همګانی سیستم ایجاد، د مامورینو او مستخدمینو د پاره د صحی بیمی، د دولتی سیستم وده، د زړو او معلولینو او متقاعدینو لپاره ټولنیز تامینات.
- د کار مصئونیت د ساتنی د سیستم، د مور او ماشوم د حمایی د سیستم او د وړکتونونو او شیر خوار ګاوو د سیستم ایجاد.
- د طبی لوړو زده کړو په باب باید وویل شی چې په منځنی ډول هر کال له ۱۵۰ تنو داکترانو څخه زیات ټولنی ته وړاندی شوی دی.

لکه چې په ۱۳۶۴ کې ۱۸۹۶ تنه محصلین د طب په پوهنځی کې او ۶۸۲ تنه د ننګرهار د طب په پوهنځی کې په زده کړه لګیاوو.

- د مرکز په روغتونونو کې د جراحی او داخله په څانګو کې تخصصی تربیوی پروګرامونه په تیره بیا د جمهوریت په روغتون، د سلو بسترونو په حجم د ابن سینا د عاجل روغتون فعالیدل، د کندهار په ولایت کې ۱۰ بستری، په هرات کې ۴۰ بستری د نور د څانګو ایجادیدل. د اندراګاندی روغتون (د ماشوم د روغتیا موسسی) پراختیا ۲۵۰ بسترو ته، د فزیکی معیوبونو د

---

۱ - پلان ګذاری علمی اقتصاد ملی و جهات اساسی رشد اقتصاد ملی – اجتماعی ۱۳۶۵-۱۳۶۹ ص-۱۵

پاره د سل بستریز روغتون ایجاد په مرکز کې، د ۴۰ بسترو په ظرفیت په ننګرهار کې، په بدخشان کې د معتادینو د پروژې ایجاد، په رحمن مینه، خیرخانه مینه کې د ۵۰۰ تنو په قبلولو د مستقلو پولی کلنیکونو پرانستل او همداشان د ورته کلنیکونو پرانستل د قندهار په ښار کې، د ۶۰۰ لیترو وینې په ظرفیت د وینې د مرکزی بانک فعال کیدل، په ورځ کې د ۶۰۰ ناروغانو پرمنلو د ښار مرکزی کلنیک پرانستل او د هرات دوه سوه بستریز حوضوی روغتون تاسیس کیدل.

- د اساسی صحی مرکزونو شمیر ۱۵۷ او د فرعی ۱۳۲ بابو ته زیاتښت موندلی دی.
- د کندز د روغتون د بانک د وینی عمارت، مرکزی پولی کلنیک، د ماشوم د روغتیا روغتون، نسایی ولادی روغتون او د ستونی اوغوږ و روغتون د ودانیو لپاره د مرستو جلبول.
- د سلو ماشومانو په ګنجایش په کارګری قصبه کې د ۲۵۰ ماشومانو د پاره په خوشحال مینه کې د ۲۵۰ ماشومانو لپاره په خیرخانه او د کابل د ښار په نورو سیمو کې په تیره بیا د ښار په موسساتو او فابریکو کې وړکتونونو ایجادول.

په لاندې جدولونو کې یو لړ ارقام په ۱۳۶۴ کې وړاندی کیږي:

- د طب د دوکتورانو شمیر ۱۱۵۰ تنه
- د فارمسستانو شمیر ۲۶۴ تنه
- روغتونونو شمیر ۶۴ بابه
- دولتی درملتونونه شمیر ۵۳ بابه
- بستری شمیر ۴۷۰۶ پایی
- اساسی صحی مرکزونه شمیر ۱۵۷بابه
- فرعی صحی مرکزونه شمیر ۱۲۲ بابه
- د انجمن رهنمای خانواده کلنیکونه شمیر ۴۹ بابه
- د مور او ماشوم د حمایی مرکزونه ۲۰ بابه
- د غاښونو کلنیکونه شمیر ۵۸ بابه

- د وینې د بانک نمایندګی شمیر ۲۰ بابه

په متوالی ډول د بسترو شمیر په لاندې ډول دي:

- په ۱۳۵۵ کال کې ۲۸۶۷
- په ۱۳۵۶ کال کې ۳۱۹۵
- په ۱۳۵۷ کال کې ۳۲۳۷
- په ۱۳۵۸ کال کې ۳۹۴۴
- په ۱۳۵۹ کال کې ۴۰۴۰
- په ۱۳۶۰ کال کې ۴۳۰۸
- په ۱۳۶۱ کال کې ۴۳۰۸
- په ۱۳۶۲ کال کې ۴۴۲۱
- په ۱۳۶۳ کال کې ۴۷۱۶

په لاندې جدول کې د روغتونونو او د هغو د بسترو پراختیـــا او تیټوالی له ۱۳۶۴-۱۳۶۷ کلونو پورې تر ارزیابی لاندې نیول کیږي

ګڼه	د روغتون نوم	د ۱۳۶۴ کال د بسترو شمیر	د ۱۳۶۷ کال بسترو شمیر
۱	وزیر اکبر خان	۲۵۰	۲۵۰
۲	جمهوریت	۲۵۰	۳۰۰
۳	ملالی زیرنتون	۲۷۰	۳۷۰
۴	صدری کلنیک	۸۰	۹۰
۵	موسسه نور (چشم)	۱۱۵	۱۲۴
۶	صحت طفل اندراګاندي	۲۵۰	۳۰۰
۷	د ماشومانو دولتی روغتون (اتاترک)	۱۱۰	۱۳۰
۸	د میرمنو سناتوریم	۷۵	۷۰
۹	عاجل روغتون	۱۳۰	۱۱۱
۱۰	ساری روغتون	۱۴۰	۱۲۰
۱۱	علی آباد روغتون	۵۸۸	۶۲۱
۱۲	میوند روغتون	۳۵۰	۳۱۶
۱۳	ستوماتولوژي	۱۵	۱۵
۱۴	احیای مجدد	۱۰۰	۱۰۰
۱۵	پغمان	۱۰	۱۰
۱۶	میربچه کوټ	۱۰	۰

ګڼه	د روغتون نوم	د ۱۳۶۴ کال د بسترو شمیر	د ۱۳۶۷ کال بسترو شمیر
۱۷	صحت رواني	۱۰۰	۰
۱۸	چاریکار	۳۰	۴۰
۱۹	کاپیسا	۱۰	۰
۲۰	غزني	۴۰	۴۰
۲۱	ګردیز	۲۰	۲۰
۲۲	خوست	۴۵	۴۵
۲۳	جاجي	۱۰	۰
۲۴	چمکني	۲۰	۰
۲۵	کټواز	۱۰	۰
۲۶	ارګون	۱۵	۰
۲۷	شرن	۱۰	۰
۲۸	جلال آباد	۴۰۰	۴۰۰
۲۹	شینوار	۱۰	۵۰
۳۰	صحت دماغی	۶۰	۶۰
۳۱	میترلام	۲۰	۲۰
۳۲	اسد آباد	۲۰	۲۰
۳۳	فیض آباد	۳۰	۳۰
۳۴	تخار	۲۰	۱۰
۳۵	رستاق	۱۰	۷۵
۳۶	بغلان	۶۰	۱۰
۳۷	پلخمری	۱۰	۱۰
۳۸	قندوز	۱۵	۲۰
۳۹	خان آباد	۲۰	۲۰
۴۰	دشت ارچی	۲۰	۲۰
۴۱	سمنګان	۳۰	۴۰
۴۲	د بلخ ولسوالی	۱۰۵	۱۴۰
۴۳	شبرغان	۲۵	۲۵
۴۴	آقچه	۲۰	۲۰
۴۵	میمنه	۳۰	۶۰
۴۶	اندخوی	۲۰	۲۰
۴۷	قلعه نو	۲۰	۲۰
۴۸	بالا مرغاب	۱۰	۱۰
۴۹	هرات	۲۰۰	۲۴۰
۵۰	غوریان	۱۰	۰
۵۱	نور هرات	۴۰	۴۰
۵۲	شیندند	۱۰	۱۰
۵۳	فراه	۳۰	۵۰

ګڼه	د روغتون نوم	د ۱۳۶۴ کال د بسترو شمیر	د ۱۳۶۷ کال بسترو شمیر
۵۴	نیمروز	۲۰	۵۰
۵۵	هلمند (بست)	۹۰	۱۰۰
۵۶	قندهار	۲۶۰	۲۶۰
۵۷	قلات	۲۰	۲۰
۵۸	ارزګان	۲۰	۳۰
۵۹	چغچران	۲۰	۳۰
۶۰	بامیان	۵	۱۵
۶۱	میدان وردګ	۱۰	۰
۶۲	د جلریز جذام	۸	۰

د طب د کارمندانو په لومړنی کنګره کې (۱۳۵۹ جوزا) د فارمسی د مرستو د عرضی د بهبود او د دولتی د درملتونونو د شبکی د پراختیا په برخه کې د فارمسی د چارو رئیس پوهاند دوکتور سید الف شاه غضنفر پنځه کلن پلان په درو مادو کې خلاصه کړ.

۱- په مرکز، ولایتونو او ولسوالیو کې د دولتی درملتونونو تاسیس.

۲- د بلخ، قندهار، بغلان، پکتیا، هرات او ننګرهار په ولایتونو کې په عمده ډول د درملو د خرڅولو د مرکزونو تاسیس.

۳- په هغو صحی مرکزونو کې چې دولتی عصری ودانی لری د بلخی ابن سینا د درمل پلورلو د څانګو پرانستل.

تر کومه ځایه چې اسناد لاس ته راغلی د فارمسی د چارو ریاست او خصوصی سکتور د درملی موادو پلورل او پیرودل او درملتونونو تعداد په لاندې ډول دي:

په ۱۳۵۶ کال کې دری بابه دولتی درملتونونه په کابل او ۱۵ بابه په ولایاتو کې موجود وو چې دا ارقام په ۱۳۵۹ کې په کابل کې ۱۵ بابه او په ولایاتونو کې ۳۳ بابه چې له دی جملی څخه ۱۱ بابه په روغتیایی مرکزونو او ولسوالیو کې موجود وو.

الف: د دولتی سکتور په بخش کې

۱- د دولتی سکتور په واسطه د درملو تولید

ګڼه	شاخصونه	پلان	د پلان تطبیق	کتنی
۱	په ۱۳۵۷ کال کې	-	۸۸۷۹۵۲۵۹	
۲	په ۱۳۵۸ کال کې	-	۱۱۹۹۳۵۶۲۴	
۳	په ۱۳۵۹ کال کې	-	۱۲۱۵۶۸۵۹۳	
۴	په ۱۳۶۰ کال کې	۱۱۱۸۵۲۵۹۶	۵۷۴۱۷۱۴۰	
۵	په ۱۳۶۱ کال کې	۶۲۵۸۶۱۸۰	۵۲۵۶۲۷۱۹	
۶	په ۱۳۶۲ کال کې	۹۶۷۳۲۱۱۰	۱۰۲۸۰۴۷۱۵	
۷	په ۱۳۶۳ کال کې	۱۲۹۶۴۳۶۵۰	۱۳۳۸۱۶۲۰۸	
۸	په ۱۳۶۴ کال کې	۱۲۸۶۴۱۸۴۵	۱۴۷۳۲۶۵۲۹	
۹	په ۱۳۶۵ کال کې	۱۵۲۹۰۸۴۵۰	۱۶۹۳۳۹۷۴۵	
۱۰	په ۱۳۶۶ کال کې	۱۷۴۶۶۴۱۵۰	۲۱۶۷۶۹۴۷۲	
۱۱	په ۱۳۶۷ کال کې	۲۴۴۱۹۹۴۵۰	۲۲۰۸۱۵۱۰۹	
۱۲	په ۱۳۶۸ کال کې	۲۴۹۷۳۷۳۳۰	۰۳۱۰۴۶۳۴2	
۱۳	په ۱۳۶۹ کال کې	۲۵۲۶۳۸۹۱۰	۱۹۹۷۶۷۰۸۶	

۲- د دولتی سکتور په واسطه د درملو او ځینی طبی استهلاکی تجهیزاتو تورید

ګڼه	شاخصونه	پلان	حقیقی اجرأت	کتنی
۱	په ۱۳۵۷ کال کې	-	۱۴۵۳۰۷۸۱۹	
۲	په ۱۳۵۸ کال کې	-	۳۴۳۷۱۸۸۲۲	
۳	په ۱۳۵۹ کال کې	-	۵۱۹۸۹۶۹۸۴	
۴	په ۱۳۶۰ کال کې	۲۴۵۸۱۵۰۰۰	۱۲۵۳۸۱۷۳۴	
۵	په ۱۳۶۱ کال کې	۲۸۴۰۶۰۰۰	۷۴۰۰۰۰۰۰	
۶	په ۱۳۶۲ کال کې	۳۵۵۲۶۸۰۰۰	۳۷۲۶۹۷۲۱۴	
۷	په ۱۳۶۴ کال کې	۴۴۲۲۱۲۰۰۰	۲۶۱۰۰۴۰۵۲	
۸	په ۱۳۶۵ کال کې	۵۰۲۳۳۴۰۰۰	۵۴۰۷۱۱۳۵۶	
۹	په ۱۳۶۶ کال کې	۶۸۸۹۰۰۰۰۰	۷۸۲۳۳۹۲۰۲	
۱۰	په ۱۳۶۷ کال کې	۶۹۰۰۰۰۰۰۰	۷۹۸۰۷۶۵۷۷	
۱۱	په ۱۳۶۸ کال کې	۸۰۰۶۰۵۰۰۰	۸۰۱۰۰۰۰۰۰	
۱۲	په ۱۳۶۹ کال کې	۱۰۰۹۴۵۸۰۰	۲۲۰۳۳۶۱۴۹۱	

۳- د دولتی سکتور په واسطه د درملو او ځینی طبی ملزمو عرضه

ګڼه	شاخصونه	پلان	حقیقی اجرأت	کتنی
۱	په ۱۳۵۷ کال کې	-	۳۲۹۳۶۳۰۷۱	
۲	په ۱۳۵۸ کال کې	-	۳۲۲۰۹۱۴۱۳	
۳	په ۱۳۵۹ کال کې	-	۴۱۳۹۴۷۶۷۰	
۴	په ۱۳۶۰ کال کې	۴۰۸۰۶۸۰۰۰	۳۱۱۹۵۴۲۶۴	
۵	په ۱۳۶۱ کال کې	۳۷۳۳۱۰۰۰۰	۳۷۵۳۷۱۳۷۸	
۶	په ۱۳۶۲ کال کې	۴۹۰۳۷۰۰۰۰	۵۴۹۲۱۵۶۷۳	
۷	په ۱۳۶۳ کال کې	۵۷۰۳۶۰۰۰۰	۶۴۵۶۴۴۴۱۲	
۸	په ۱۳۶۴ کال کې	۶۶۰۶۶۲۰۰۰	۷۲۲۵۳۱۹۸۶	
۹	په ۱۳۶۵ کال کې	۷۴۴۹۵۰۰۰۰	۸۷۹۹۱۲۳۳۷	
۱۰	په ۱۳۶۶ کال کې	۹۰۳۱۵۸۰۰۰	۱۱۰۹۷۶۰۱۷	
۱۱	په ۱۳۶۷ کال کې	۹۸۰۰۰۰۰۰۰	۱۲۱۴۹۸۸۹۹۶	
۱۲	په ۱۳۶۸ کال کې	۱۱۲۱۲۵۰۰۰	۱۷۸۰۴۸۵۸۶۶	
۱۳	په ۱۳۶۹ کال کې	۱۴۱۳۷۵۰۰۰۰	۲۰۱۴۷۳۸۸۳۹	

ب: د خصوصی سکتور په برخه کې

۱- د افغانستان د هوخست په سهامی شرکت کې تولید.

د افغانستان د هوخست فابریکه په ۱۳۵۱هـ.ش په ۱۰۳ ملیونه افغانیو دورانی پانګی چې ۴۹% المان او ۵۱% افغانستان تشکیلوله، تاسیس شوی دی. په دې فابریکه کې له پنځوس قلمونو زیات درمل تولید شوی چې کلنی فعالیت یې په اوسنی وخت کې دری ملیارده افغانی کیږی. دا موسسه د ۱۳۷۰هـ.ش د جدی تر میاشتی پوری یو اعشاریه څلور ملیارده افغانی فروشات درلودلی دی. دا فابریکه د عصری فابریکو څخه ده چې په نیمه اتومات او اتومات دستګاو باندې فعالیت کوی او درملی مواد یې لوړ کیفیت لری.

ګڼه	شاخصونه	پلان	حقیقی اجرأت	کتنی
۱	په ۱۳۵۷ کال کې	۲۲۵۰۰۰۰۰۰	۲۹۷۲۶۶۱۵۲	
۲	په ۱۳۵۸ کال کې	۳۳۰۰۰۰۰۰۰	۲۸۵۷۵۹۱۵۴	
۳	په ۱۳۵۹ کال کې	۳۸۵۰۰۰۰۰۰	۳۵۰۰۱۶۳۵۵	
۴	په ۱۳۶۰ کال کې	۴۶۰۰۰۰۰۰۰	۴۱۸۳۰۷۲۸۲	
۵	په ۱۳۶۱ کال کې	۵۵۰۰۰۰۰۰۰	۴۹۲۲۷۱۹۱۵	
۶	په ۱۳۶۲ کال کې	۵۵۰۰۰۰۰۰۰	۴۹۳۴۱۶۰۷۵	
۷	په ۱۳۶۳ کال کې	۵۵۰۰۰۰۰۰۰	۴۴۶۷۷۰۳۶۰	
۸	په ۱۳۶۴ کال کې	۷۵۰۰۰۰۰۰۰	۶۴۸۴۱۷۱۰۷	
۹	په ۱۳۶۵ کال کې	۷۵۰۰۰۰۰۰۰	۶۲۵۹۰۶۳۹	
۱۰	په ۱۳۶۶ کال کې	۷۵۰۰۰۰۰۰۰	۷۳۰۹۰۴۲۱۹	
۱۱	په ۱۳۶۷ کال کې	۸۰۰۰۰۰۰۰۰	۶۹۹۷۲۶۸۷۱	
۱۲	په ۱۳۶۸ کال کې	۸۰۰۰۰۰۰۰۰	۶۷۴۵۵۶۷۵۷	
۱۳	په ۱۳۶۹ کال کې	۱۸۰۰۰۰۰۰۰	۱۳۴۸۰۰۰۰۰	

۲- د صدیق لابراتوار تولید

ګڼه	شاخصونه	پلان	حقیقی اجرأت	کتنی
۱	په ۱۳۵۷ کال کې	۱۲۸۴۲۰۰۰	۸۵۴۱۱۸۵	
۲	په ۱۳۵۸ کال کې	۱۱۵۲۳۰۰۰	۴۴۷۷۵۲۸	
۳	په ۱۳۵۹ کال کې	۹۵۳۲۶۰۰	۴۳۴۳۱۰۹	
۴	په ۱۳۶۰ کال کې	۹۸۲۴۱۰۰	۶۲۸۸۷۲۶	
۵	په ۱۳۶۱ کال کې	۸۳۸۲۰۰۰	۸۱۲۰۶۵۰	
۶	په ۱۳۶۲ کال کې	۹۸۲۶۰۰۰	۷۹۷۰۴۵۵	
۷	په ۱۳۶۳ کال کې	۹۹۵۱۴۰۰	۹۰۴۸۹۵۶	
۸	په ۱۳۶۴ کال کې	۹۹۸۷۰۰۰	۱۰۹۴۲۶۳۷	
۹	په ۱۳۶۵ کال کې	۱۰۵۷۶۳۰۰	۱۳۲۶۴۴۷۵	
۱۰	په ۱۳۶۶ کال کې	۱۱۴۹۶۷۰۰	۱۲۴۵۲۶۰۰	
۱۱	په ۱۳۶۷ کال کې	۱۲۵۷۴۹۵۰	۹۴۹۱۴۱۵	
۱۲	په ۱۳۶۸ کال کې	۱۲۷۹۸۳۰۰	۶۰۸۲۰۶۰	
۱۳	په ۱۳۶۹ کال کې	۱۳۲۲۶۷۰۰	۱۳۸۴۶۱۴۲	

۳- د عمده فروشانو د درملو او ځینو طبی استهلاکی ملزمو تورید او اجازه اخستنه

ګڼه	شاخصونه	اجازه اخستنه	حقیقی اجرأت	کتنی
۱	په ۱۳۵۷ کال کې	۱۱۷۲۷۷۵۰دالر	۶۴۷۳۸۹۱دالر	
۲	په ۱۳۵۸ کال کې	۹۹۲۲۶۷دالر	۴۵۱۲۱۸دالر	
۳	په ۱۳۵۹ کال کې	۱۷۵۱۹۰۰دالر	۶۲۰۷۹ دالر	
۴	په ۱۳۶۰ کال کې	۲۲۱۶۵۳۱ دالر	۵۲۷۶۲۰ دالر	
۵	په ۱۳۶۱ کال کې	۱۵۳۰۸۴۱ دالر	۱۳۳۸۷۹۳ دالر	
۶	په ۱۳۶۲ کال کې	۶۳۰۷۳۰۰ دالر	۱۶۴۱۷۱۷ دالر	
۷	په ۱۳۶۳ کال کې	۱۱۰۱۲۹۵۴ دالر	۳۳۱۱۴۵۶ دالر	
۸	په ۱۳۶۴ کال کې	۱۱۹۵۰۴۸۴ دالر	۴۸۷۲۳۲۹ دالر	
۹	په ۱۳۶۵ کال کې	۹۹۳۶۸۸۷ دالر	۵۷۲۸۲۲۰ دالر	
۱۰	په ۱۳۶۶ کال کې	۱۷۱۸۰۲۷۹ دالر	۶۸۷۵۵۸۵ دالر	
۱۱	په ۱۳۶۷ کال کې	۲۲۸۵۶۶۰۱ دالر	۷۲۵۹۵۷۳ دالر	
۱۲	په ۱۳۶۸ کال کې	۲۲۶۷۷۱۳۰ دالر	۹۳۲۵۱۶۸ دالر	

د درملتونونو، لابراتوارونو، شخصی معاینه خانو او عمده فروشیو شمیر ۲۰ ثور ۱۳۷۰ هـ.ش ۱۹۹۱م

الف: دولتی درملتونونه:

مجموعاً ځلویښت بابه دی چې ۳۶ بابه یی په کابل او یو یو یې په هرات، قندهار، جلال آباد او بلخ (مزار شریف) کې دی.

ب: شخصی درملتونونه:

کابل ۶۸۷ بابه	پروان ۳۶ بابه
کاپیسا ۳۱ بابه	وردګ ۴ بابه
لوګر ۲۸ بابه	غزنی ۵۳ بابه
پکتیا ۵۳ بابه	ننګرهار ۸۴ بابه
کونړونه ۳۲ بابه	لغمان ۲۲ بابه
بدخشان ۱۷ بابه	سمنګان ۱۲ بابه
بلخ ۷۹ بابه	کندز ۵۵ بابه
جوزجان ۵۴ بابه	ارزګان ۴ بابه
تخار ۴۳ بابه	بغلان ۷۷ بابه
سرپل ۱۲ بابه	فاریاب ۵۴ بابه
بادغیس ۲۲ بابه	فراه ۱۶ بابه
نیمروز ۷ بابه	کندهار ۷۶ بابه
هلمند ۲۷ بابه	زابل ۱۳ بابه
غورات ۳ بابه	پکتیکا ۲۶ بابه
بامیان۲ بابه	

ج: شخصی لابراتوارونه:

کابل	۸۰ بابه
ولایتونه	۱۲۵ بابه

د: د طبیبانو شخصی معاینه خانی:

کابل	۱۶۷۱ بابه
ولایتونه	۲۳۹۶ بابه

هـ: د درملو او طبی لوازمو عمده فروشی:

کابل	۱۸۶ بابه

د مجاهدینو د حاکمیت او طالبانو په دوره کې د یادونې وړ پرمختګ نه لیدل کیږی او د جنګ د جګړی له کبله یو زیات شمیر اساسی او فرعی صحی مرکزونه او روغتونونه له منځه لاړل او یا د جنګ له کبله د یو ځای څخه بل ځای ته انتقال شوی دی. خو د ولایاتو په مرکزونو او په کابل ښار کې طبی تسهیلات فعال وو او طبی کارکوونکو په ډیره میرانه سره د ټپیانو او ناروغانو خدمت کړی دی.

بیا هم د طالبانو د حاکمیت په دوره کې ۲۴ تقنینی اسناد د عامی روغتیا وزارت له خوا تدوین شول چې یوه مقرره یې د (طبی تخصصی کدرونو حقوق او امتیازات) و چې د هغی له مخی طبیبانو د مقرری د محتوا په نظر کې نیولو سره علمی درجی لاس ته راوړلی.

همدارنګه د تکنیشن درمل جوړونکو لایحه تدوین او تطبیق شوه. د روغتیایی علومو انستیتوت په یولسو مرکزونو کې نوی کوریکولیم تدوین شو چې د عامی روغتیا وزارت او نړیوالی روغتیایی اداری له خوا چاپ شو.

د پورتنی کوریکولیم پر بنسټ ۷۸ عنوان کتابونه چاپ او د محصلینو د استفادی وړ وګرځیدل.

پنځم څپرکی

طبابت د لنډ مهالی دوری څخه تر نن ورځی۱۳۸۰-۱۳۸۹

د عامی روغتیا وزارت دنده لری چې په ټول کیفیت سره ټولو افغانانو ته روغتیایی څارنی (مراقبتونه)، په ځانګړی توګه د هېواد د ګوټ ګوټ کوچنیان او ښځو ته چې تر اوسه یې د روغتیایی خدمتونو څخه ګټه نه ده اخیستی، د یو موثر کار له طریقه د ټولنو روغتیایی همکارانو له خوا، د دغه امر په اجرا کې بریالی شی.

دغه هدف ته د رسیدلو د پاره لازم دی چې ترڅو ډیری سختی لاری او د علمی اجرأتو د تطبیق په خاطر هلی ځلی وشی، ترڅو د هېواد ټولو خلکو لپاره روغتیا تعمیم شی چې موخه یې د ټولنی د ښه اقتصاد او ټولنیزه پراختیا ده.

په دې توګه د عامی روغتیا وزارت لوړه کړی چې د مؤثر کار له طریقه د ټولنو او روغتیایی همکارانو په واسطه خپلی دندی سرته ورسوی.

ډیری خلکو ته د روغتیایی سکتور پراختیا، د روغتیا د ښه والی لپاره په ځانګړی توګه ښځو او ماشومانو ته د روغتیایی اساسی خدمتونو مجموعه، د روغتونونو اساسی خدمتونو مجموعه او ځانګړی پروګرامونو د ستندرد په شکل په ټولو سطحو کې په مساوی توګه، عدالت او د برابری اصل په نظر کې نیولو سره د تطبیق وړ ده.

د عامې روغتیا وزارت بنسټیزی دندې:

د عامی روغتیا وزارت د هېواد د اتباعو د روغتیا د تأمینولو لپاره لاندې تدبیرونه نیسی:

۱- د مور او ماشوم د روغتیا تأمینولو ته په زیاتې پاملرنې سره د ساری او انتانی ناروغیو د مخنیوی او د خپرېدو د را کمولو په منظور وقایوی تدبیرونه.

۲- د وقایوی او معالجوی طبی خدمتونو د لومړنیو مرستو وړاندې کول.

۳- په دولتی او غیر دولتی ادارو کې د کارکوونکو لپاره د وقایوی طب او د ژوند چاپېریال د روغتیا ساتنې د خدمتونو د تأمینولو لپاره تدبیرونه.

۴- د هېواد د اتباعو لپاره د اوبو د رسولو او د څښلو د اوبو د شبکو او د روغتیایی کیفیت لرونکو غذایی توکو څخه څارنه.

۵- د روغتیایی ښوونو پرمخ بېول او د فردی سلامتی د سطحې د ښه کولو لپاره د معلوماتو او خبرتیا خپرول او له وژونکو ساری ناروغیو څخه وقایه.

۶- د روغتیایی آســـانتیا وو، کلینیکونو، روغتونونو، روغتیایی مرکزونو او درملتونونو پراختیا او پرمختیا.

۷- د هېواد د اتباعو د روغتیایی اړتیا وو د لرې کولو لپاره د طبی تجهیزاتو او دوایی توکو برابرول او تدارک کول او په دې برخه کې د روغتیایی آسانتیا وو برابرول.

۸- د طبی کارکوونکو د روزنې د نظام پراختیا او بشپړول، د طبیبانو د تخصصی سویې لوړول او د وقایوی او معالجوی طب په مختلفو برخو کې د علمی څېړنو پرمختیا.

۹- د خلکو د تغذی په هکله د روغتیا ساتنې (حفظ الصحوی) د علمی اساساتو طرح کول.

۱۰-د ماشومانو او مېندو د امېندواری د روغتیا د تأمینولو په هکله د روغتیا ساتنې د علمی اساساتو طرح کول.

۱۱-د لومړنیو روغتیایی مرستو او روغتیایی خدمتونو د وړاندی کولو په برخه کې د روغتیایی ستونزو د لرې کولو په منظور، د دولتی او غېر دولتی تاسیساتو د کوښښونو شریکول.

د پورتنیو اهدافو او دندو د لاس ته راوړلو لپاره ضروری بریښی چې:

- د ټولو خلکو سره صادقانه او احترامانه برخورد او دا چې ښه روغتیا د هر شخص مسلم حق دی په نظر کې نیول.
- د شواهدو پر اساس د تصامیمو نیول.
- په عادلانه توګه روغتیایی اساسی خدمتونو ته د رسیدلو تضمین.
- په اجرأتو کې صادق، روښانه (شفاف) او مسئولیت منل.
- د روغتیایی خدمتونو د عرضی موثریت ښه والی او باکفایته چې د مصارفو او د صحی خدمتونو سره متناسب وی.
- هغو پروګرامونو ته لومړی توب ورکول چې شدیداً ورته نیاز لیدل کیږی لکه ماشومانو، معیوبینو او بې وزلو ته.
- د ژوند د ښه صحت د روش ترویج او تشویق او خلک د هغو اعمالو له سرته رسولو چې روغتیا ته مضر ثابت شوی وی، لیری ساتل.

د عامی روغتیا وزارت کاری ارزښتونه په لاندې ډول ارزول کیږي:

- د ښه روغتیا لرلو حق.
- د روغتیایی خدمتونو په توزیع کې د عدالت رعایتول.
- د ښځو، ماشومانو او آسیب پذیره ګروپونو ته لاس رسی. لکه په هېواد کې بیځایه شوی خلک، معیوبین او بې وزلو خلکو ضرورتونه.
- هغو خلکوته زیاته پاملرنه چې لیری پرتو ځایونو کې ژوند کوی او لږ امکانات لری.
- د روغتیایی کار کوونکو له خوا د ناروغانو سره بشری کرامت خوندی ساتل.

د عامی روغتیا وزارت اساسی لومړی توبونه په لاندې ډول بررسی کیږي:

د باکیفیته، موثره او ګردو خلکوته د خدماتو د عرضه کولو په موخه د عامی روغتیا وزارت پالیسی او استراتیژی ګانی تصویب کړی دی چې د هغو له جملی څخه ۱۸ استراتیژی او ۶ مهم لومړیتوبونه دی، چې په لنډ ډول ورځخه یادونه کیږي:

- د ماشومانو د لوړی مړینی کمول.
- د میندو مړینی کمول.
- د انتانی ناروغیو لکه نری رنځ، ملاریا، ایدز کمول او د واکسینونو په واسطه د د وقایې وړ ناروغیو وقایه.
- د هېواد روغتیایی سیستم ښه کول، په ځانګړی توګه د مجربو او کاری بشری قواو زیاتوالی.
- د روانی ناروغیو او د مخدره توکو معتادینو کمول.
- د خوار ځواکی واقعاتو کمول.

استراتیژیکی برنامی په لاندې ډول ښودل شوی دي:

- د پالیسیو، استراتیژیو، رهنمودونو او روغتیایی سکتور لپاره د افغانستان ملی انکشاف استراتیژی ترتیبول.
- د روغتیایی اساسی خدمتونو د پوښښ پراختیا.
- د روغتونونو له پاره د اساسی خدمتونو مجموعی تطبیق.
- نهادی انکشاف لپاره د اداری اصلاحاتو مستقل کمیسیون په همکاری د اداری اصلاحاتو د پروسی د تطبیق ادامه.
- د نوی پیدا شوی ناروغیو، ساری او غیر ساری ناروغیو موثر کنترول.
- په ملی سطحه د عامی روغتیا وزارت د کاری ظرفیت ارتقا (لوړ والی) پلان تطبیق.
- د روغتیایی پروژو د تمویلولو د برنامو جوړول.
- د روغتیایی خدمتونو د حالت څرنګوالی مؤثره ارزیابی.

- د معاصری تکنالوژۍ په استفادی سره د معلوماتو اخستلو لپاره د ۳۴ ولایتونو سره د ارتباط تامینول.
- د برنامو د لابنه تطبیق په خاطر د سکتوری وزارتونو سره هر اړخیزه همکاری.
- ځانګړو ګروپونو ته د روغتیایی خدمتونو عرضه کول؛ لکه کوچیان.

د عامی روغتیا وزارت اداری تشکیلات:

د کارونو د بنه تنظیم په خاطر د عامی روغتیا وزارت په تشکیلاتو کې یو لړ تغییرات منځ ته راغلی دی. یو ډیر مهم تحول هم د افغانستان د عامی روغتیا انستیتوت ایجادول دی چې د شلو کالو څخه زیاته موده کې په مطلق رکود کې واقع ؤ او اوس د عامی روغتیا وزارت په چوکاټ کې د یو فکری او اکاډمیک مرکز په توګه بیارغونی لپاره بیرته په کار پیل وکړ.

همدارنګه د درملی چارو د بنه تنظیم او کنترول په خاطر د فارمسی ریاست عمومی ریاست ته ارتقا وکړه او توقع کیږی چې په دې عرصه کې کارونه په بنه او موثر شکل تنظیم او اداره شی.

برسیره پردې د مخدره توکو د تقاضا د کموالی په خاطر دیپارتمنت منځ ته راغی او د جنسیت او بلاربښت روغتیایی حقوق دیپارتمنت او د کوچیانو د روغتیا دیپارتمنت ایجاد شول.

د ۱۳۸۵ کال تشکیل په لنډ ډول داسی بنودل شوی دی.

معینتونه	مرکزی ریاستونه	مشاوریتونه	ولایتی نمایندګي	تصدي	کتنی
۳	۵۴	۱۲	۳۴	۱	

په کال ۱۳۸۵ کې منظور شوی تشکیل	ماموړین	اجیران	د ولایتی کارکنانو مجموع		د کارکنانو مجموع		کتنی
			ماموړین	اجیران	ماموړین	اجیران	
۱۴۵۰۰	۱۰۰۹۰	۴۴۱۰	۵۱۱۰	۲۴۷۳	۴۹۸۰	۲۴۷۳	

په مجموع کې په سلوکې ۷۶/۶۸ نارینه کارکوونکی او ۲۳/۳۲ په سلو کې یې ښځینه کارکوونکی تشکیلوی.

په هېواد کې د روغتیا د عمده شاخصونو شاه لید او لاس ته راوړنی:

د دوه لسیزو جګړونه یوازی د ملیونونو افغانانو د مړینی او معلولیت سبب ګرځیدلی بلکې د هېواد روغتیایی چارو بنسټ یې هم له منځه وړی دی.

په دغه برخه کې د هېواد په سطحه لاندې ارقام او احصائیی د جدی بحران بیانوونکی دی:

- د میندو مړینه: ۱۶۰۰ تنه په هرو ۱۰۰۰۰۰ ژوندیو ولادتونو کې.
- د پنځو کالو څخه ښکته د ماشومانو مړینه: ۲۵۷ ماشوم په هرو ۱۰۰۰ ژوندیو ولادیتونو کې.
- د نوی زیږیدنی ماشومانو مړینه: ۱۶۵ تنه په هرو ۱۰۰۰ نوی زیږیدلی کې.
- په ماشومانو کې مزمنه خوار ځواکي: تر ۶۰ په سلو کې.
- په منځنی ډول د ژوند توقع ۴۲ کاله.
- د هېواد په سطحه د بشری قواو او مالی منابعو غیر عادلانه ویش.
- د روغتیا په ډګر کې د استراتیژیو او لومړی توبونو نه مشخص والی.
- د برنامو د موثر تطبیق په خاطر د رهنمودونو نشتوالی.
- په غیر حکومتی مؤسساتو کې د فعالیتونو تیت او پرک والی.
- په مختلفو سطوحو کې د خدمتونو عرضه کولو د تنظیم چوکاټ نه موجودیت.
- د خدمتونو د کیفیت او شفافیت د سطحی ټیټوالی.

د افغانستان په روغتیایی چارو کې لویی لاس ته راوړنی

شاخصونه	مخکی د ۲۰۰۱ کال څخه	د ۲۰۰۶ کال تخمین	کتنی
د پنځو کالو څخه ښکته ماشومانو مړینه	۲۵۷ ماشوم په ۱۰۰۰ ژوندی زیږیدل شویو کې	۱۹۱ ماشوم په هر ۱۰۰۰ ژوندی زیږیدل شویو کې	د شاخصونو تخمینی تحلیل، یونسیف، د جان هایکنز پوهنتون / عامی روغتیا وزارت
د یو کال څخه ښکته نوی زیږیدلی ماشومانو مړینه	۱۶۵ نوی زیږیدلی په هر ۱۰۰۰ ژوندی زیږیدلی شویو کې	۱۲۹ نوی زیږیدیلی په هر ۱۰۰۰ ژوندی زیږیدلی شوی کې	د شاخصونو تخمینی تحلیل، یونسیف، د جان هایکنز پوهنتون / عامی روغتیا وزارت
د میندو مړیني	۱۶۰۰ مور په هرو ۱۰۰۰۰۰ ژوندی ولادت کې	وروستی مطالعه صورت نه دی موندلي	۲۰۰۲ یونسیف / سی دی سی. د میندو مړینی مطالعه
د ژوند منځنی توقع	۴۲ کاله	۴۶ کال (۴۵ د ښځو لپاره) او ۴۷ کاله د نارینه و لپاره	د شاخصونو تخمینی تحلیل، یونسیف

په لنډ ډول باید وویل شی چې د یوه کال څخه د ماشومانو مجموعی وفیات په یو کال کې چې پخوا ۱۶۵ په هر یو ۱۰۰۰ ژوندی تولد ته رسیده ۱۲۹ په ۱۰۰۰ ژوندی ولادت ته را ښکته شو. او د پنځو کالو څخه ښکته ماشومانو مړینه د ۲۵۷ څخه ۱۹۱ ته په ۱۰۰۰ ژوندی ولادت ته رسیدلی چې ښی لاس ته راوړنی تلقی کیږی.

همدارنګه په ۲۰۰۶ کال کې د داکترانو شمیر ۷۱۰۰ تنه ښودل شوی چې د ۲۲ ملیونو وګړو کې یو داکتر ۳۱۰۰ تنو ته رسیږی.

په لنډه توګه باید وویل شی چې د عامی روغتیا وزارت په لاندې عرصو کې پرمختګونه موجود دي:

۱- د پالیسیو، قوانینو، کاری رهنمودونو د ایجاد او پرمختیا په عرصه کې:

د ۳۰۰ څخه زیاتی پالیسی، قوانین، استراتیژی، لوایح، رهنمودونه تدوین او یا تجدید شوی دی چې ځنی مثالونه یې دا دی:

- د روغتیا ملی پالیسی ۱۳۸۴-۱۳۸۸.
- ملی پراختیایی استراتیژی ۱۳۸۴-۱۳۸۸.
- د روغتیایی خدمتونو بنسټیزی مجموعی پالیسی.
- د روغتونونو بنسټیزی مجموعی پالیسی.
- د مصئونی مور او روغتیایی بلار ببنت پالیسی.
- د ماشومانو روغتیایی ملی پالیسی.
- د انتاناتو د کنترول او مخنیوی (وقایی) ملی پالیسی.
- د ملاریا او نری رنځ د کنترول پالیسی.
- د روغتیایی تعلیماتو استراتیژی او پالیسی گانی.
- د ټولنیزو رسنیو د ګټې اخستنی استراتیژی.
- د ښوونځیو روغتیایی ملی پالیسی.
- د مجازو درملو د لست تهیه کول.
- د بشری قواو د توسعی پالیسی.
- د محلی روغتیایی کارمندانو د فعالیت پالیسی.
- د غیر حکومتی موسسو د معاشونو ملی پالیسی.
- د روغتیایی معلوماتو سیستم د رهنمود پراختیا.
- د عامه تغذی پالیسی.
- د ایدس او مقاربتی ناروغیو استراتیژی.
- د معیوبیتونو اداری پالیسی.
- د او کسی توسین درملو د استعمال پالیسی.
- د عامی روغتیا قانون.
- د لابراتوارونو مقرره.

- د درملو قانون.
- د درملتونونو قانون او مقرره.
- د مور د شیدو پرځای قانون.
- د شخصی اکسیریزونو مقرره.

۲- د روغتیایی خدمتونو د ښه والی په عرصه کې:

د هېواد په نفوس کې د روغتیایی خدمتونو د عرضی پوښښ په ۲۰۰۲ کال کې د ۹ فیصدو څخه ۸۲ فیصد ته زیاتوالی موندلی دی او په کال ۱۳۸۷ کې دا رقم ۸۵ فیصدو ته رسیدلی دی. دغه ارقام په ۳۱ ولایتونو کې د غیر حکومتی موسسو له خوا او دری ولایتونو کې د عامی روغتیا وزارت له خوا تامین شوی دی.

- د روغتیایی سکتور له پاره د ۲۰۰ صحی مرکزونو او ۸۰ سیار کلنیکونو ته مرستی جلب شوی دی، چې ایجاد یې عملاً شروع شوی دی.
- د کوچیانو له پاره ۱۸ سیار کلنیکونه په کابل، هرات، ننګرهار، بادغیس، لغمان، پکتیا، بغلان، فاریاب، خوست، کندز ولایتونو کې تاسیس کړی دی چې دغه رقم ډیر ژر ۳۰ سیارو کلنیکونو ته ارتقا کوی.
- په کابل کې په ازمایښتی ډول د ښاری روغتیایی پروژی په کار پیل کړی دی چې د ولسوالی دوو روغتونو او ۸ جامع روغتیایی مرکزونو سره مرسته کیږی. دغه پروژه په تدریج سره پراختیا مومی.
- د نری رنځ د تشخیصی او درملنی مرکزونو تعداد د ۲۰۰ څخه ۸۰۰ مرکزو ته رسیدلی دی. او د نری رنځ واقعات ۵۰% نسبت پخوانیو کلونو او ملاریا ۹۰% نسبت ۱۳۸۴ کال تر کم شوی ده. د نری رنځ ناروغی ضد مرکزونه چې ایجاد شوی د ۴۲۰ څخه زیات دی چې تشخیصی او معالجوی دی او نور یې یوازی د درملنی مرکزونه دی.

په ولسوالیو کې د نری رنځ په مقابل کې مجادله د ۲۰% څخه ۱۰۰% ته زیاتوالی موندلی دی.

- د ماشومانو د جامع ناروغیو شیوی (IMCI) د هپواد په ۲۸ ولایتونو او په ۲۳۷ ولسوالیو کې د ۱۶۷۵ تنو صحی کارکوونکو له خوا د تطبیق په حال کې دی.

د دغی شیوی د تطبیق هدف دا دی چې پخوا په مجزا ډول په صحی تسهیل کې خدمت عرضه کیده او اوس ټول په یو وخت کې عرضه کیږی.

- د روغتیایی رضاکارانو تعداد ۱۶۰۰۰ تنو ته رسیږی چې په ۸۰۰۰ روغتیایی پوستو کې مصروف دی.
- په وړیا توګه د جراحی سیار پروګرامونه او د سترګو د ناروغیو درملنه په څو ولایتونو کې د اجرا وړ دی.
- د دې د پاره چې په روغتیایی اوضاعو باندې بنه حاکمیت تامین شی، د عامی روغتیا وزارت په نظر کې لری چې په هره ولسوالی کې یو تن د ولسوالی روغتیایی آفیسر استخدام کړی چې دغی پروسی عملاً په کار پیل کړی دی.
- په مجموع کې د ۷۰۰ څخه زیات د صحی سهولتونو تعمیرونه اعمار، توسعه او یا بیاروغونه شوی دی.
- د تور زیږی واکسین معرفی شوی دی. او د واکسیناسیون ډول ډول کمپاینونه په منظمه توګه تطبیق شوی دی چې په هر ځلی کې قابو ۷.۳ ملیونه کوچنیان واکسین شوی چې د ۴۰۰۰۰ تنو څخه زیات رضاکارانو له خوا تطبیق شوی.

د ۲۰۰۰ تنو څخه زیات د آزاد رقابت په اساس استخدام شوی.

د قابله ګیۍ ۲۱ باب بنوونځی تاسیس شوی چې په سل هاو تنه د محل قابلی د دی بنوونځیو څخه فارغی شوی او په دنده ګمارل شوی.

په سل هاو تنه د مرستی موادو طبیعی حوادثو آسیب رسیدلو، بې وزلو کورنیو ته د هپواد په مختلفو ولایتونو کې توزیع شوی دی.

د لومړی ځل لپاره د مخدره توکو د تقاضا کموالی پروګرام د عامی روغتیا په وزارت کې ایجاد شوی چې اوس ۶ سیار کلنیکونه، ۸ کلنیکونه، ۳ روغتونونه په ۱۷ ولایتونو کې د معتادینو د درملنی تسهیلات ایجاد شوی دی.

په کال ۱۳۸۵ کې د درې وروستیو کلونو لپاره د عامې روغتیا وزارت د نړۍ روغتیایی اداری د اجرائیوی بورد غړیتوب یې لاس ته راوړ چې دغه بورد ۳۴ هېوادونه غړی لری. دغه بورد د نړۍ روغتیایی اداری د تصمیم نیولو ډیره عالی مرجع ده.

همدارنګه په ۱۳۸۵ کال کې افغانستان د نړۍ روغتیایی اداري د اداري او بودجې اجرائیوی کمیټې غړیتوب حاصل کړ چې ۱۲ غړی لری.

په هېواد کې د لومړی ځل لپاره د اوسپنې لرونکی اوړه د غذایی متمم په توګه د هېواد په پنځو سیلوګانو کې تولید شروع شوی دی.

د آیودین لرونکی مالګی ۱۸ دستګاوی نصب شوی دی. له نیکه مرغه افغانستان دا ظرفیت لری چې آیودین لرونکی ډیره مالګه د خلکو د ضرورت لپاره تولید کړی.

په سل هاو ټنه بې کیفیته او تاریخ تیرشوی غذایی مواد او درمل له منځه وړل شوی دی. د عامې روغتیا وزارت وکولای شو چې په لس هاو ملیونه ډالر مرستی جذب کړی.

په ۲۰۰۷ کال کې د روغتیایی خدمتونو پرمختګ:

۱- هغه روغتیایی کارمندانو چې زده کړه یی کړی او دندی ته توظیف شوی ۱۷۰۰۰ تنه

۲- هغه قابله ګانی چې زده کړه یې کړی او دندو ته توظیف شو دی ۱۸۶۴ تنه

۳- بنسټیز روغتیایی مرکزونو شمیر ۶۶۷ بابه

۴- معلوماتی روغتیایی مرکزونو شمیر ۳۸۷ بابه

۵- ولسوالی (ناحیوی) روغتونونو شمیر ۴۹ بابه

د افغانستان روغتیایی تسهیلاتو د څیړنو نتیجی

کال	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶
لابراتواری خدمتونه	۱۸.۳	۳۶.۳	۴۳.۳
د نری رنځ کلنیکونه چې معلومات یی ثبت کړی دي	۱۵.۸	۲۰/۶	۳۷.۴
کال	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶
هغه صحی تسهیلات چې د بلاربو ښځو ځارنی کړی دي	۶۲	۷۹.۳	۸۴.۹
په سراپا کې د نویو ښځو د شمیر فیصدي	۵۵.۲	۵۳.۳	۵۷.۸

کال	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶
د روغتیایی خدمتونو څخه راضی ټول ناروغان	۸۳.۳	۸۳.۳	۸۶
روغتیایی فعال تجهیزاتو ته لاس رسي	۶۵.۷	۶۷	۸۷.۷
بنسټیز درملو موجودیت	۷۱.۱	۸۳.۷	۸۵.۷

کال	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶
د روغتیایی کارمندانو د معلوماتو د زده کړی سطحه	۵۳.۵	۶۹	۶۸.۷
د ناروغانو تاریخچی اخستل او روغتیایی معایناتو اجرا	۷۰.۶	۷۳.۵	۸۲.۲
د ناروغانو په مورد کې بیا معلوماتونه (بازنګری)	۲۹.۶	۳۵.۱	۳۶.۶

کال	۲۰۰۷
د روغتونونو د تجهیزاتو تعداد	۶۷.۲
د روغتیایی کارکوونکو مهارت	۶۱.۴

کال	۲۰۰۳	۲۰۰۵	۲۰۰۶
د افغانستان په کلو باندو کې د ښځو فیصدی چې مخکی له ولادت څخه روغتیایی مرستی اجرا شوی دي	۴.۶	۱۲.۶	۳۲.۲
د افغانستان په کلو باندو کې د ښځو فیصدی چې په وروستی بلاربښت یی داکتر، نرس، قابلی ته لاس رسی درلودلی	۶	۸.۴	۱۸.۹

کال	۲۰۰۰	۲۰۰۴-۲۰۰۵
په ۱۰۰۰ کسو کې د ماشومانو د مړینې اندازه	۱۶۵	۱۲۹
په ۱۰۰۰ کسو کې د پنځو کالو څخه پورته ماشومانو کې د مړینې شمیر	۲۵۷	۱۹۱

کال	۲۰۰۳	۲۰۰۵	۲۰۰۶
د افغانستان په کلو باندو کې د نړۍ رنځ په مقابل کې د ماشومانو واکسین شوی فیصدی	۵۶.۶	۵۸.۸	۷۰.۲
د افغانستان په کلو باندو کې د پولیو په مقابل کې د ماشومانو واکسین شوی فیصدی	۲۹.۹	۴۹.۲	۶۹.۷

په لنډه توګه ویلای شوی چې د نوی نظام د راتګ سره چې د هېواد په ډیرو برخو کې صلح او آرامی برقراره شوی ده، د عامی روغتیا وزارت د مختلفو برخو پالیسیو پر اساس په سلو کې دوه اتیا خلک د عامی روغتیا بنسټیزو خدمتونو تر پوښښ لاندې راغلی دی چې په دومره لنډه موده کې ډیری لویی بریاوی زمونږ د خلکو په برخه شوی دی.

د افغانستان لپاره د بنسټیزو خدمتونو مجموعه، د افغانستان لپاره د روغتونونو بنسټیزو خدمتونو مجموعه، د درملو پالیسی، د بنسټیزو درملو او د افغانستان لپاره د مجازو درملو لست او په لس هاو نور رهبری کوونکی اسناد لکه قوانین او مقرری، د تشکیلاتی پالیسی او نور داسی مکمل اسناد دی چې د کلو او باندو څخه نیولی تر لویو ښارونو او پلازمینې پورې د درملی او روغتیایی لاری چاری په ډیره ښه روښانه او عملی توګه منځ ته راغلی او د هری قدمی (د صحی پوستی څخه تر ساحوی او ملی روغتونونو پورې) تشکیل، دندی، درملی او طبی خدمتونه، تجهیزات او طبی وسایل په ښه توګه روښانه شوی دی.

د درملتونونو، عمده خرڅوونکو او تشخیصیه لابراتوارونو تعداد د لړم میاشت ۱۳۸۱هـ.ش (۲۰۰۲م) کال

الف: د درملتونونو احصائیه:

۱- کابل ولایت ۲۰۲۸	۲- هرات ولایت ۵۶۹
۳- بلخ ولایت ۵۲۱	۴- ننگرهار ولایت ۵۴۵
۵- غزنی ولایت ۳۴۱	۶- کندهار ولایت ۲۶۳
۷- بغلان ولایت ۲۱۸	۸- کندز ولایت ۲۲۲
۹- پکتیکا ولایت ۱۷۹	۱۰- هلمند ولایت ۱۶۳
۱۱- ارزگان ولایت ۱۲۲	۱۲- خوست ولایت ۱۵۳
۱۳- کاپیسا ولایت ۱۳۳	۱۴- جوزجان ولایت ۱۲۲
۱۵- پکتیا ولایت ۱۲۱	۱۶- فاریاب ولایت ۱۶۱
۱۷- پروان ولایت ۱۵۱	۱۸- لوگر ولایت ۱۳۷
۱۹- تخار ولایت ۹۱	۲۰- لغمان ولایت ۹۱
۲۱- بادغیس ولایت ۸۲	۲۲- کنړونو ولایت ۸۸
۲۳- وردگ ولایت ۷۹	۲۴- فراه ولایت ۷۲
۲۵- بدخشان ولایت ۶۹	۲۶- زابل ولایت ۴۹
۲۷- نیمروز ولایت ۴۳	۲۸- سمنگان ولایت ۳۳
۲۹- سرپل ولایت ۳۵	۳۰- غور ولایت ۱۶
۳۱- بامیان ولایت ۹	

ب: د تشخیصه لابراتوارونو تعداد:

۱- کابل ۲۴۴	۲- بغلان ۱۰
۳- پکتیکا ۵	۴- کندز ۳
۵- کندهار ۱	۶- هلمند ۱
۷- بلخ ۱۷	۸- هرات ۳
۹- غزنی ۲	۱۰- کنرها ۶
۱۱- پروان ۱	۱۲- سمنګان ۱
۱۳- ننګرهار ۴۰	۱۴- پکتیا ۵
۱۵- خوست ۳	۱۶- لوګر ۱
۱۷- میدان شهر ۱	

ج: د دولتی سکتور درمل پلورونکي:

۱- کابل ښار ۱۷

۲- په ولایاتو کې ۲۱

د: عمده پلورونکي د کابل په مرکز کې ۳۱۴

هـ: فابریکی او تولیدی لابراتوارونه:

الف: دولتی درمل جوړوونکی فابریکه – قرغه کې واقع ده نسبی فعال شوی ده.

ب: هوخست فابریکه چې نیمه دولتی ده – پل چرخی کې واقع ده ځینی اقلام تولیدوی.

ج: شخصی درمل جوړوونکی فابریکی:

۱- سیلون فابریکه – دریم پروان – تولیدیی مقطری اوبه، ځینی تابلیتونه او ګلنیکی درمل.

۲- روشان فابریکه – د خیرخانی لمړی برخی ګولایی – ګلنیکی درمل.

۳- هیواد خسرو فابریکه – د مریم لیسی څلور لاری – مقطری اوبه ګلنیکی درمل او شربتونه او نور.

۴- تراجمیر فابریکه – پنځه سوه فامیلی – ګلینکی درمل.

۵- حسن خان ملاخیل فابریکه – کلوله پشته – ګلینکی درمل.

۶- همدرد فابریکه – جلال آباد – غیر فعال.

۷- افسر فابریکه – جلال آباد – غیر فعال.

د ۱۳۸۸ کال احصایې له مخې د فارمسستانو او درملتونونو شمېر په لاندې ډول ښودل کېږی:

۱- د ۱۳۳۳-۱۳۸۷ کال تر وروستی پوری د متوسطو تعلیمی درمل جوړولو (تکنیشن، مرستیال دواساز او دواساز) مؤسسو څخه ۲۳۶۶ تنه فارغ شوی دی.

۲- د ۱۳۴۱-۱۳۸۸ کال تر وروستی پوری د لوړو زده کړو مؤسسو څخه ۲۲۱۱ تنه پروویزان (فارمسستان) فارغ التحصیل شوی دی.

۳- د ۱۳۸۹ تر لومړیو شپږو میاشتو پوری په ټول هېواد کې ۱۰۳۳۹ باب خصوصی درملتونونه موجود وو.

د عامی روغتیا وزارت د ۱۳۸۹/۱۱/۱۱ نېټی ارقام په لاندې ډول دی

- ملی روغتونونه ۲۳
- حوزوی روغتونونه ۵
- ولایتی روغتونونه ۲۹
- ولسوالی روغتونونه ۶۸
- جامع روغتیایی مرکز ۳۷۸
- اساسی روغتیایی مرکز ۷۹۷

- د معتادینو د درملنې مرکز ۲۶
- فرعی روغتیایی مرکز ۴۴۱
- ګرځنده روغتیایی تیمونه ۱۰۰
- روغتیایی پوستی ۱۳۱۵۲
- نور مرکزونه ۹۱
- د روغتیایی مرکزونو مجموعی تعداد ۱۹۵۸
- د ټولنی روغتیایی کارکوونکی ۱۸۷۴۳
- متخصص ډاکترانو تعداد ۳۳۵
- عمومی ډاکتران ۲۳۲۱
- د قابلو تعداد ۱۷۹۴
- نرسونو تعداد ۳۱۵۷
- واکسیناتورانو تعداد ۲۳۵۷
- لابرانتو تعداد ۴۵۹
- فارمسستان ۱۳۹
- تکنیشن فارمسستان ۱۵۱
- خدماتی کارکوونکی ۴۷۷۸
- امبولانسونه ۵۲۵
- موټرسایکل ۴۶۳
- بایسکل ۲۶۴

د عمده روغتیایی شاخصونو پر بنسټ د عامې روغتیا وزارت کړنې او لاس ته راوړنې ۱۳۸۴-۱۳۸۹						
	د سروی وخت او ډول يې	۲۰۰۳	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۸	۲۰۰۸
شمیر	د سروی سطح	کلیوالي	کلیوالي	کلیوالي	کلیوالي	ملي
۱	د زوجینو په واسطه د ولادتونو وقفه	۵.۱	۱۰.۴	۱۵.۴	۱۳	۱۵
۲	د ماهرانو له خوا مخکی له ولادت څخه د مراقبت میزان	۴.۶	۱۲.۶	۳۰.۳	۳۰	۳۶
۳	د ولادی ماهر په خوا د ولادتونو میزان	۶	۸.۴	۱۸.۹	۱۵	۲۴
۴	د BCG واکسین پوښښ لاندی	۵۶.۵	۵۸.۸	۷۰.۲	۷۳	۷۴
۵	د Measle واکسین پوښښ لاندی	۷۵.۶	۵۲.۸	۶۲.۶	۵۴	۵۶
۶	د Polio واکسین پوښښ لاندی	۲۹.۹	۴۹.۲	۶۹.۷	۶۸	۷۱
۷	د DPT3 واکسین پوښښ لاندی	۱۹.۵	۱۶.۷	۳۴.۶	۳۹	۴۳
۸	تکمیل شوی معافیت پوښښ لاندی	۱۵.۵	۱۱.۲	۲۷.۱	۳۳	۳۷
شمیر	د جانزهاپکنز سروی	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸
۱	د صحی خدماتو په ارتباط د ناروغانو او ټولنی ضاخص	۶۴.۴	۷۲.۳	۷۷.۶	۸۰.۴	۸۴.۳
۲	د باکیفیته روغتیایی خدمتونو ظرفیت	۴۸.۵	۵۷.۵	۶۵.۳	۷۲.۵	۷۶.۴
شمیر	د مړینی نتایجو سروی			۲۰۰۳	۲۰۰۶	۲۰۰۸
۱	په ۱۰۰۰ ژوندیو ولادتونو کې د پنځو کالو څخه ښکته ماشومانو مړینه			۲۵۷	۱۹۱	۱۶۱
۲	په ۱۰۰۰ ژوندیو ولادتونو کې د یو کال څخه ښکته ماشومانو مړینه			۱۶۵	۱۲۹	۱۱۱
شمیر	د اسهالاتو او تنفسی ناروغیو تعداد	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
۱	درملنی شوی اسهالاتو تعداد	۱۳۱۳۵۸۴	۱۷۵۵۹۴۹	۲۰۸۹۸۶۱	۳۰۱۳۳۴۴	۳۲۸۱۰۶۳
۲	درملنی شوی تنفسی ناروغیو تعداد	۳۶۷۴۲۹۹	۴۶۳۸۸۵۷	۵۷۰۹۳۸۷	۸۱۰۲۸۳۱	۹۵۴۳۸۲۹

دریمه برخه

په افغانستان کې د نظامی طبابت ځلانده تاریخ

لومړۍ څپرکی

په تاریخ کې د نظامی طبابت ریښې

د تاریخ د پاڼو څخه داسی معلومیږی چې د نړۍ په مختلفو ځایونو او د زمانې په راز راز پراوونو کې قابو څوارلس زره جګړۍ تیرۍ شوی دی.

حتیٰ مخکې تردی چې دولت منځ ته راشی د قبیلو ترمنځ د څرځایونو، سیندونو ته څیرمی ځایونو او داسی محلات چې هلته د دوی ژوند بسیا کیده، پرسر جګړۍ سرته رسیدلی دی.

د زمانې د تیریدو سره جګړې هم ډول ډول شکلونه نیولی دی د بیلګې په توګه په لومړیو مرحلو کې د پهلوانانو جګړه وه چې په لویو میدانو کې د غیږې نیولو په نیتجه کې غالب او مغلوب قوتونه منځ ته راتلل.

په دې زمانه کې د سړی او تودی اسلحی نوم او نښان نشته. وروسته د سیقل د تیږو څخه پیل ورپسی نیزه، لنیدۍ اوغشی، مانجنیق (د مستحکمو حصارونو د تخریبولو لپاره ورڅخه استفاده کیدله). توره او ډال، توپک، طوپ، راکټی سیستم، طیاری او بالاخره اتوم بمب او داسی نور منځ ته راغلل چې د وسلو د ډولونو له مخې په هماغه سویه په اردوګانو کې د مصدومینو او ناروغانو د نجات او درملنې شکلونه جریان درلود.

په دې ډول ویلای شو چې د جګړو په مختلفو اشکالو کې ناروغان، ټپیان، د هډوکو ماتیدل، ترضیضات، د بندونو وتل یا خلع، سوځیدل، اوبو کې ډوبیدل او داسی نور مصیبتونه منځ ته راتلل چې د زمانې په تیریدلو سره د مصیبت رسیدلو سره طبی مرستی هم پرمختیا موندلی.

څرګندونې ښیۍ چې په لرغونو پیړیو کې د نظامی طبابت نښې نښانی لیدلی شوی دی او بیا وروسته د اسلحی د تکامل او د جنګونو د شکلونو سره روغتیایی تجهیزات هم تکامل موندلی او روغتیایي مرستی هم لوړو مدارجو ته رسیدلی دی.

هغه اسناد چې زمونږ لاس ته راغلی تر ټولو لومړنی سند په لرغونی مصر کې دری تر څلور زره کاله مخکی له میلاد څخه د نظامی طبابت کړه وړه مونږ ته بیانوی. د مصر قواو نظامی طبیبان درلودل چې د اردو د قطعاتو سره یو ځای حرکت کاوه ترڅو د جګړی په وخت کې پیدا شوی زخمونه اود هډوکو خلع او کسرونه تداوی کړی او دا را ښیي چې په حقیقت کې مصریانو په نړۍ کې د نظامی طبابت بنسټ ایښودونکی دی. «سینوهه» د فرعون خاص طبیب د هایتی هېواد د لښکرو په جګړه کې چې هورم هوپ د مصر د لښکرو مشر ؤ، نوموړی د طبیب په حیث د هورم هوپ سره د جګړی جبهی ته ولیږل شو او ټپي او ناروغ سرتیری یې تداوی او معالجه کول. سینوهه په خپل کتاب کې لیکی «د جګړی په صحنه کې د طبیب قرارګاه باید تل د جګړی د جبهی شاه ته قرار ولری او ما په هغه قرارګاه کې مجروحین تداوی کول»[۱].

د اسلام مقدس دین په لومړیو کې به چې جګړی پیښیدی نو د ښځو ونډه هم ډیره زیاته وه چې د هغو له جملی څخه یوه هم زمیده وه. دغه پوهه او سرتیره میرمن د اسلامی نړۍ د تاریخ یوه ځلانده مشره ده چې د لومړنی اسلامی طبیبی په توګه پیژندل کیږی. نوموړی د جراحی ناروغیو د علاج او درملنی په څانګه کې لوی مهارت درلود.

د جګړی په وخت کې د ټپی ناروغانو درملنی له پاره خیمی درول شوی دی. نو هغی به له خپلو نورو همکارانو سره طبابت او درملنی ته ملا وتړله او په ډیره سرښندنه به یې خپلی دندی ته دوام ورکاوه.

همدارنګه له افئده څخه یادونه کیږی چې په جګړه کې د ټپی سرتیرو د درملنی لپاره مخصوصی کیږدی درول کیدی، چې ټپیان د وخت له ضایع کیدو پرته علاج شی. د بیلګی په توګه د خندق د جګړی په وخت کې د مدینی جومات ته څیرمه یوه لویه کیږدی درول شوی وه، چې دغه کیږدی د موقعیت او کیفیت له اړخه هغو روغتونونو ته ورته وه، چې په اوس وخت کې په میدانونو کې درول کیږی.

په دغه روغتون کې د یوی پوهی او تکړه ډاکټری ښځی چې افئده نومیده په لارښوونه د ټپیانو د درملنی چاری پرمخ بیول کیدی او هم یو شمیر اصحابو ښځو به د هغی مرستی ته ملاټړلی وی او په روغتون کې یې د هغی له لارښوونی سره سم کار کاوه.

---

۱ - پوهندوی دوکتور محمد انور ترابی، طب در گسترده تاریخ، طبع شاهمامه هالند ۱۳۸۵، ص-۴۸

«همدارنګه ښځو نه یوائی په جګړه کې مستقیماً اشتراک کاوه بلکی، د جګړې میدان ته به یې خواړه او اوبه رسولې، ټپیانو سره مرستی کولی پر زخمونو باندې ملهم او پټې ایښودی او د جګړی شهیدان به یې د جګړې له میدان څخه ایستل، قبرونه به یې کیندل او خاورو ته به یې سپارل...»[۱].

همدارنګه که د تاریخ پانې واړوو ګورو چې د ساسانیانو په وخت کې روغتونونه په دوه ډوله یعنی ثابت او ګرځنده (سیار) موجود وو، چې ګرځنده روغتونونو فعالیت د معالجوی وسایلو، چې په اس، قچره، اوښ او داسی نورو باندې په همیشنۍ ډول له یوه محل څخه بل محل ته انتقالیده، عبارت ؤ. او که ضرورت یې ایجاباوه، دغه ګرځنده روغتونونه تر یوه وخته پوری په هغو سیمو کې چې ساری ناروغیو شیوع پیدا کړی ؤ پاتی کیدل.

د ګرځنده روغتونونو د فعالیت له زمینو څخه په لشکر کشیو او د سپاهیانو سره په ملګرتیا کې ګډون ؤ. په دې باب بشپړه شرح چې زمونږ په واک کې ده هغه د غزنوی سلطان محمود د پوځونو د ګرځنده روغتون په باره کې دی (بندری اثر ۱۳۷ مخ په حواله).

نوموړی روغتون د تشکیل او سازمان ورکولو مسئولیت د مستوفی عزیز الدین (هغه څوک چې د لومړی ځل د پاره یې د یتیم خانی (دارلایتام) جوړولو ته اقدام وکړ) په غاړه واچول شو. نوموړی په پوره دور اندیشی او بشپړ کفایت سره ټول ضروریات، وسایل، تجهیزات، درمل، کیږدی، د ضرورت وړ طبیبان، د حمل و نقل لازم وسایل تهیه کړل. «هغه ډیره زیاته مهمه نکته چې مستوفی عزیز الدین د نوموړی روغتون په مقرراتو کې ځای کړه او په ډیر جدیت یې تر اجرا لاندې ونیوله هغه دا وه چې د دښمن بندیانو او ټپیانو هم په مساوی ډول د هغه روغتون د آسانتیا وو څخه ګټه اخستله»[۲].

د تاریخ په یوه بله پاڼه کې ګورو چې ابوالحکم المغربی چې په طب او هندسه کې ډیر مهارت درلود او تالیفات هم لری.

نوموړی د سلطان محمود بن ملک شاه په خدمت کې قرار ونیو او په معسکرو کې یو ګرځنده درملتون پرانیست چې پر څلویښتو اوښانو د هغه

---

۱ - جرګی مجله – ۲۵ ګڼه – ۱۳۸۵ کال ص-۱۸-۱۹

۲ - عبدالحی مومنی، تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان، ۱۳۸۴ مطبعه ازادی، ص-۸۰-۸۱

سامان او آلات انتقال مونده او نوموړی د هغه طبیب ؤ. نوموړی په ۴۸۶هـ د اندلس په مرسیه کې زیږیدلی او په ۵۴۹هـ.ق په دمشق کې مړ شوی دی[۱].

کله چې بهرني هېوادونو پر افغانستان یرغل کړی دی زمونږ پر دین او وطن مینو خویندو د جګړی په ډګر کې په مېړانه سره مرستی کړی. دوی د جګړی په ډګر کې د حماسی لنډیو په ویلو د ځوانانو احساسات پارولی او تر وروستی سلګیو پوری د خپلی خاوری په ساتنه کې قربانی ور کړی ده. همدارنګه د جنګ ډګر ته خواړه، اوبه او نور لوازم یې رسولی او حتی د وطن د آزادی لپاره خپلی ګانی او زیورات یې بسپنه کړی دی. مونږ د ملالی او نورو افغانی خویندو فداکارۍ او قربانۍ نه هیر وو او د تاریخ په زرینو پاڼو کې د هغوی قدردانی کوو.

د امیر امان الله خان له نطقونو څخه چې په قندهار کې ایراد کړی داسی څرګندیږی چې د افغانستان په اردو کې پوځی ګرځنده روغتونونه هم موجود وو. نوموړی په یوه خطبه کې داسی وایي «هغه څوک چې زخمیان کیږی بې له ځنډه په پوځی ګرځنده روغتونونو کې تر معالجی لاندې نیول کیږی»[۲].

په نړۍ کې نظامی طبابت د نولسمی پیړۍ له لومړیو څخه ورو ورو پراختیا مومی خو د لومړی او دویمی نړیوالی جګړی په نتیجه کې په دغه برخه کې زیاتی بریاوی لاس ته راغلی او واقعاً د یو ځانګړی علم په توګه پیژندل شوی دی. او احتمال لری چې د یوویشتمی پیړۍ له پیل څخه چې د جګړو شکل او محتوی تغییر موندلی دی نوری لاس ته راوړنی نړیوالو ته وړاندی شی.

په افغانستان کې د معاصر نظامی طبابت تکامل او پراختیا په وروستیو څپرکیو کې کتلای شو.

---

۱ - پورتنی اثر، ص-۱۴۹

۲ - پوهنوال رازقی نړیوال، د فارمسی او طبابت د ودی او پراختیا لنډ تاریخ، د ژباړی نیټه ۱۳۷۸، ص-۲۲۸

دویم څپرکی

نظامی طبابت او د هغه پرنسیبونه

د نظامی روغتیایی کارکوونکو له پاره د نظامی فن او نظامی طبابت مطالعه او زده کړه ډیره ضروری او لازمی ګڼل کیږی، چې په بریالیتوب سره د دندی په اجرا کیدلو کې زیات اهمیت لری، ځکه د نظامی طبیب او نورو روغتیایی غړو دندی ډیری پیچلی او سختی دی چې په حقیقت کې دغه دندی د یو لړتدابیرو له مجموعی څخه عبارت دی چې نه یوازی د منسوبینو د روغتیا تحکیم او حفاظت (ساتنې) ته متوجه دی بلکې حیات او ژوند چې د انسان عالیترینه توقع ده د نابودی څخه نجات ورکولای شی.

پورتنی دندی په هغه صورت کې بریالیتوب سره سرته رسیدلای شی چې نظامی کارکوونکی د مسلکی عالی زده کړی، متانت، انسیاتیف، ابتکار، د وطن دوستی حس، د وظیفی سره علاقمندی لرونکی وی، او له بلې خوا د نظامی طبابت پر اساساتو چې د روغتیایی خدمتونو عرضه کول په ښه شکل تنظیموي په مکمل ډول آشنایی ولری.

د نظامی زده کړی د مجموعی او نظامی طبابت د حاصلولو هدف او موخه دا ده چې مسلکی طبی غړی د روغتیایی خدمتونو د تامیناتو اورګانزیشن په قطعاتو، جزوتامونو او روغتیایی موسسو کې د حضر، سفر او محاربوی شرایط یې ښه زده وی.

په دې توګه نظامی طبابت د تدابیرو یوه سلسله مجموعه ده چې د مسلحو قواو منسوبینو د روغتیا تحکیم او فزیکی وضعی ښه کول، د حفظ الصحوی او وقایوی وضعی پورته بیول او مصدومینو، ناروغانو او مجروحینو ته د ښو طبی مرستو او په لوړه کچه درملنی په خاطر اتخاذ کیږی.

نظامی طبابت د یو مستقل او مکمل برخی په صفت او د پراکتیکی فعالیتونو د زده کړی یوې برخی په حیث کله چې اردوګانو منظم او دایمی شکل ځان ته غوره کړ، منځ ته راغلی او خاص رونق یې پیدا کړی دی. نو د نظامی طبابت د علمی زده کړی په سیستم کې یو مشترکه پوله د طب علم

او د حرب د فن په منځ کې قرار لري او د هغو عام قوانين د يو او بل په پراخوالی او تکامل باندې تاثير لري.

پدې توګه له اجتماعی او تاريخی نظره د نظامی طبابت مفهوم د علومو د مجموعی په حيث د بحث لاندې قرار نيولی چې د نظامی طبابت په ټولو رشتو کې خپلی ريښی لری او د يو او بل په پراخوالی او تکامل کې قاطع نقش لری.

په دې توګه د نظامی طبابت د پراختيا او تکامل عمومی قوانينو پوهيدل دا امکان منځ ته راوړی ترڅو د مختلفو ځانګو خصوصی قوانين کشف، او د روغتيايي خدمتونو عرضه (وړاندی کول) ډير عالی شکل ځان ته غوره کړی.

هغه فکتورونه چې د نظامی طبابت په پراختيا او تکامل کې رول لری زيات دی خو دلته د ډيرو عمده و څخه يادونه کيږي:

۱- د بشری جوامعو سياسی او اقتصادی فکتورونه.

۲- د ټولنی اقتصادی فکتورونه.

۳- د ټولنی د علم او پوهی درجه.

۴- نظامی تخنيکی وضع.

۵- د ټولنی حفظ الصحوی وضع او د هېواد د روغتيايی موسسو علمی سويه.

۶- د اردوګانو د موجوده اسلحی اوصاف او د هغو د استعمال ډول.

۷- د محاربوی عملياتونو د وړاندی بيولو شکل.

څرنګه چې د نظامی طبابت د هېواد د عامی روغتيا د سيستم يو جز دی بهتره ده چې د عامی روغتيا يو لړ پرنسيبونه روښانه شی:

الف: د حفظ الصحوی، وقايوی، معالجوی تاميناتو اورګانيزاسيون پرنسيب دا ايجابوی چې د هېواد په روغتيايی تسهيلاتو او لومړنی طبی مرستو کې د نړيوالی روغتيايی اداری پرنسيبونه چې د افغانستان په شان هېوادونو ته اماده شوی، تاسيس او پراختيا ومومی.

ب: د ټولنی د روغتيا د تامينولو په خاطر ايجاب کوی چې د مسلکی کادرونو روزنه په هېواد او باندنی هېوادونو کې په عالی سويه صورت ومومی.

همدارنګه منځنی طبی پرسونل له پاره هم په هېواد یا خارج کې د تحصیل زمینه مساعده شی ترڅو د هېواد اړتیا وی رفع شی.

ج: د روغتیاییی خدمتونو د لا ښه وړاندی کولو او د طب د علم د لا انکشاف او تکامل په خاطر علمی او تحقیقاتی کارونه او فعالیتونه ډیر ارزښت لری.

د: د ټولنیزی روغتیا د تامین په خاطر د یو لړ تقنینی اسنادو تدوین او نافذول ضروری بریښی.

هـ: د ټولنیزی روغتیا په تامین کې د هېواد د وګړو انفرادی کار ترتیب او تنظیم کول چې د عامی روغتیا مقررات مراعات کړی عمده رول لری. ترڅو وګړی د ژوند او کار او فعالیت په چاپیریال کې په کومه اندازه حفظ الصحوی قوانین مراعتوي. نو دلته صحی تبلیغات اساسی نقش لوبولای شی.

د پورتنی معلوماتو په اړوند باید وویل شی چې د افغانستان عامه روغتیا دری بنسټیزی دندی لري:

۱- د طبابت پراکتیک چې د وقایوی، حفظ الصحوی او معالجوی فعالیتونو ټول اشکال په کې شامل دی.

۲- د علمی او تحقیقاتی فعالیتونه.

۳- مسلکی کادرونو روزنه.

د عامی روغتیا د تامین په ارتباط د دولت له پالیسی څخه جوتیږی چې ټولی پلان ګذاری کاملاً په علمی طرز طرحریزی شوی او د عامی روغتیا په مختلفو برخو کې د پلان انکشاف او رشد او د کیفی او کمی له پلوه عملی تطبیق یې په ټولو برخو کې واضح دی چې د هېواد د اقتصاد سطحه غټښتلی کیږی.

د معالجوی موسساتو ایجاد او هغوی په مدرنو طبی عینیاتو او ورزیده کادرونو مجهز کول د کار موثریت د عامی روغتیا د تعمیم په لوری ښه والی مومی او بالاخره په هېواد کې په توحیدی ډول د صحی خدمتونو عرضه کول دا امکان میسر کوی ترڅو د هېواد د نوی کولو په لوری د حل مناسبی لاری منځ ته راشی.

هغه څه چې نظامی طبابت د ملکی طبابت څخه بیلوی هماغه د جزوتامونو او قطعاتو روغتیایی مرکزونو کې د روغتیایی لازمی مرستی په

معینو قدمو کې ترتیب او تنظیم (اورګانیزاسیون) دی. دا په دې بیان چې هره معینه قدمه کې د ناروغانو او مجروحینو له پاره لازمی مرستی ترسره کیږی او دغه امر داکترانو ته اجازه ورکوی چې لازمی مرستی د لوایحو په نظر کې نیولو سره د خپلی قدمی دندی سرته ورسوی. د کار دغه ترتیب او تنظیم بعدی قدمی ته مرسته کیږی ترڅو خپلی دندی د مخکینی انجام شوی مرستی په نظر کې نیولو سره تنظیم کړی. دغه پروسه قدمه په قدمه د مسلحو قواو تر روغتونونو او موسسو ادامه پیدا کوی.

خو له نیکه مرغه د اتیایمی لسیزی را په دی خوا چې نسبی کراری منځ ته راغلی د نړیوالی روغتیایی اداری هغه پرنسیبونه چې افغانستان له پاره ټاکلی دی د نظامی طبابت د پرنسیبونو سره ډیر لږ تفاوت لیدل کیږی چې عمومی پرنسیبونه یې په لاندی ډول دي:

- په محاربوی شرایطو کې د مختلفو ناروغیو د منځ ته راتلو په برخه کې د واحدی مفکوری پرنسیب.
- د روغتیایی مرستو د میتودونو د اجرا کولو په برخه کې د مشترک واحد نظر پرنسیب.
- د ضد اپیدیمکی او حفظ الصحوی تدابیرو د پرمخ بیولو له پاره د واحد سیستم موجودیت پرنسیب.
- د قواو او روغتیایی خدمتونو وسایط او وسایل استعمال او د لوژستیکی روغتیایی خدمتونو او د محاربوی معینو شرایطو له نظره د مختلفو اشکالو فعالیتونو د تطبیق پرنسیب.
- د مجروحینو او ناروغانو د معالجی او تخلیی میتودونو په برخه کې د مشترک واحد نظر پرنسیب.
- دغه پرنسیبونه د محاربی په وخت کې د روغتیایي خدمتونو په ټولو قدمو کې په نظر کې نیول کیږی.

په دې توګه ویلای شو چې په مجموع کې نظامی طبابت د عامی روغتیا تیوریکی او پراکتیکی شکل د حضر او سفر په شرایطو کې دی، او د پراکتیک په ساحه کې د یوی علمی زده کړی سیستم څخه عبارت دی چې موخه یی د مسلحو قواو د منسوبینو د روغتیا محافظه او تحکیم، او د حربی مصدومیتونو او ناروغیو درملنه، د ناروغیو وقایه ده چې د منسوبینو محاربوی قدرت لوړیږی او مسلح قوتونه لا تقویه کیږی.

په دې ترتیب نظامی طبابت انسانی اهداف عملاً تعقیبوی او د خپلو مختلفو څانګو په واسطه په پراخه امکاناتو سره د روغتیایی تامیناتو ډیر پیچلی پرابلمونه د حضر او سفر په وخت کې د خلکو او دولت د خواستو مطابق سرته رسولای شی.

نظامی طبابت ډیر پراخه مفاهیم او موضوعات احتوا کوی چې د وظیفوی ارتباط او مساعی مشترکه له نظره دری عمده برخی یې دا دي:

الف: د نظامی طبابت علمی تحقیقات: په هغه کې علمی انکشافات، علمی تیوری ګانی، د مسلحو قواو صحی تامیناتو میتودونه او سیستمونه په مختلفو اوضاعو او شرایطو کې د دغو ټولو وظایفو د اجرا طرز شامل دی.

ب: د نظامی طبابت اورګانیزاسیون: د سیستماتیک صحی تامیناتو په منظور یو لړ وظایف او مشخص پرنسیبونه دی چې د مسلحو قواو روغتیایی خدمتونو په نامه یادیږی.

ج: د نظامی طبابت پراتیک: په مسلحو قواو کې د صحی تامیناتو د میتودونو او سیستمونو تحقق ورکول پکې شامل دی. یعنی ټول هغه معالجوی او وقایوی وظایفو اجرأت او سرته رسول دی چې په ورځنی فعالیتونو که په حضر او سفر کې وی په نظامی طبابت پراتیک کې شامل دی.

نظامی طبابت په مرتب ډول د عملی کارونو اورګانزیشن او میتودیک اساسات یې د مسلحو قواو د عامی روغتیا په سیستم کې تنظیم وی.

د دغه منظور له پاره په مسلحو قواو کې عامه روغتیا اصطلاح ډیره جامع او وسیع مفهوم سره رواج موندلی چې هغه عبارت دی له مسلحو قواو روغتیایی خدمتونو تامینول، د فزیکی وضعی بهبود، د مسلحو قواو د منسوبینو د روغتیا تحکیم، په عسکری منسوبینو کې حفظ الصحوی وضعی لوړول او د ناروغیو مخنیوی (وقایه) او مصابینو، ناروغانو او زخمیانو ته د مرستی رسولو او ښه درملنی د ښو نتایجو منځ ته راتک تدابیر دی چې اتخاذ کیږی.

په اوسنیو شرایطو کې نظامی طبابت لاندی څانګی لري:

- د روغتیایی خدمتونو تکتیک او اورګانیزاسیون.
- حربی جراحی.

- حربی داخله.
- حربی حفظ الصحه او اپیدیمولوژی.
- د حربی استاتستیک (احصائیه).
- نظامی روغتیایی خدمتونو اکمالات.
- د حربی فعالیت فزیولوژی.
- د حربی طبابت جغرافیا او تاریخ.
- حربی توکسیکولوژی.
- حربی رادیولوژی.
- هوایی طبابت.

برسیره پر دې انـــاتوموپتالوژی، ستومـــاتولوژی، غوږ، ستونی او پوزی، نورو پتالوژی، جلدی، عصبی جراحی او نوری څانګی د وظیفوی د ارتباط له نظره د نظامی طبابت څانګو سره مشترکه مساعی عملی کوی.

د مختلفو څانګو مشترکه مساعی هدف دا دی چې په موثره توګه د نظامی طبابت په پراتیک کې برخه واخلی او د معالجوی او وقایوی امکانات ډیر ښه میسر شی. او په مختلفو محاربوی فعالیتونو کې طبی مرستی په ښه توګه تامین شوی وی. په دی توګه هره څانګه یو معیین هدف، تحقیقاتی میتودونه، عملی ضمایم د نظامی طبابت د تاميناتو په سیستم کې لری. په دی توګه د پورتنیو ذکر شویو په نظر کې نیولو سره د نظامی طبابت محتوی او اهداف ډیر وسیع او همه جانبه تعریف په لاندی ډول منځ ته راځی.

نظامی طبابت د یو علمی تیوری په صفت د مسلحو قواو د روغتیایي تامین له پاره منځ ته راغلی چې د حربی مصیبتونو د پیدایښت، خصوصیات، سیر په مورد کې او د قطعاتو او جزوتامونو د ناروغیو او پتالوژی څخه بحث کوی.

همدارنګه د دغو پتالوژیو وقایه او درملنه او په مختلفو شرایطو یعنی حضر او سفر کې د قطعاتو روغتیایی خدمتونو د تاميناتو اورګانیزاسیون له وظایفو څخه محسوبیږی.

دریم څپرکی

د نظامی طبابت تشکیلات، بنوونه او روزنه

د اسلام ترمخه نظامی طبی تشکیلات

د افغانستان د طبابت د تاریخ له تحلیل او بررسی څخه داسی څرګندیږی چې اردو (منظم او غیر منظم) د افغانستان د دولت له تشکیلیدولهوخته موجود و او ګام په ګام یی وده او تکامل موندلې دې دا ځکه چې اریایی قبایلو د ژوندانه په لومړیو کې جګړو او د هغو وسایلو ته ضرورت نه درلود، خو کله چې د وګړو تعداد زیاتیږی مجبوریږی چې له بخدی څخه د هندوکش لمنو او لویدیز خواوته مهاجرت وکړی او د دوی او د بومی قومونو ترمنځ جګړی پیښیږی او د اریانا پراخی ځمکی تر ولکو لاندې راځی نو پدې توګه مخکې لدې چې دولت هم تشکیل شی شخړی او جنګونه منځ ته راغلی دی چې دغه پیښی په ویدی عصر کې لیدلای شو.

د هند پیاوړی تاریخ لیکونکی دولافوز لیکی «د ویدی عصر د کشمکش او جګړو عصر بلل کیږی او په دې زمانه کې هر څوک باید په عین حال کې سرباز واوسی، ځکه چې هغوی مجبور وو چې خپل حاصلات، رمې او هستوګنځی له بومی لوټمارانو څخه خوندی وساتی. او د دی ترڅنګه په خپله د دوی ترمنځه ذات البینی اقتصادی توپیرونه هم موجود وو. یعنی د دوی د ساحی او نفوذ په زیاتیدو سره ورو ورو سرداران منځ ته راغلل او د خپلو متصرفاتو پراختیا ته یې لاسونه واچول.

نو دا ده چې د همیشنی دفاع او جګړی د پاره یې د وسلی د ودی او حربی آلاتو لابنو جوړولو باندې شروع وکړه»[1] او د پوځی مفکوری هسته

---

۱ - دولاقوز، تاریخ هند، فارسی ترجمه، ص ۷-۸ په حواله.

منځ ته راغله. ګورو چې د ویدی په عصر کې د اردو مسلکونه چې ریګوید کې ورته اشاره کړی ده لاندې صنفونه موجود و:

- پیاده صنف.
- سواری صنف چې اسان او پیلان په دغه صنف کې شامل و.
- د مخابری صنف چې ډول وهونکی څخه عبارت و.

په جګړو کې په اعظمی توګه چټکو ګاډیو څخه استفاده کیدله «په جګړه کې د ګاډیو د چټکتیا څخه په اعظمی ډول استفاده کیدله لکه د ننې زرهدارو قوت، دی واسطی دښمن تر پښو لاندې کاوه»[۱].

د ویدی دورې وسلې چې د ریګوید په سرودونو کې معرفی شوی دی ډیره ښه وسله لیندې وه چې په ویدی ادبیاتو کې ډیره سپیڅلی وسله ګڼل کیدله.

«همداشان توری، دودمه، تبرزین، نیزی، ژوبین (لنډی نیزې)، فلاخن، پیش قبضه، خود (خول)، زره، او د ولو د ساتلو زره په آریایانو کې ۴۰۰۰ کاله دمخه رواج درلود»[۲].

که د اوستایی عصر پوځی تشکیلاتو ته نظر واچوو ګورو چې په دې عصر کې هم پیاده، سواری او جنګی ګاډې صنفونه موجود دی، خو په دغه وخت کې مدافعی وسلو ته ډیر اهمیت ورکول کیږی چې عبارت و له زرادهه خود (خول)، خودهه، ایوخودهه، زرا بنوه خوده، کویری، پیتی دانه، کامره (کمربند چې توره پکې ځړول کیږي)، رانه پانه، سپاره داشته او نور.

تعرضی وسله یی عبارت وه له:

ګرز، وجره، چکوشه، لینده (د جنګ د فاتح لقب یې اخستی دی).

په دغه دروه کې سفری اردو هم منځ ته راغلې چې په غیر منتظره واقعاتو کې همیشه د اماده باش (تیارسی) په حالت کې وو.

---

۱ - جلالی علی احمد، مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری ج ا، مطبعه اردو ۱۳۴۳ کابل، ص ۴۶.

۲ - نړیوال رازقی، پوهنوال محمد صدیق، د افغانستان پوځی تشکیلات، اردو مطبعه ۱۳۸۸، ص ۲۵.

په اوستایی دوره کې پهلوانانو توره او خنجر هم استعمالاوه نو ځکه د اوستا د وسلو اهمیت په دې کې دې چې په دی دوره کې پهلوانانو له نژدی څخه محاربه کوله.

په دغه برخه کې داسی جوتیږی چې که د وسلی په توګه د تیږو او صیقلی تیږو څخه نیولی تر پورتنیو وسلو استفاده شوی چې ټپ، ترضیض او خلع یې منځ ته راوړی او د هغو سره روغتیایی مرستی شویدی او هرو مرو روغتیایی پرسونل د جګړو په صفونو کې ګډون کړې دې. او د تاریخی اسنادو له مخی ویلای شو چې د روغتیایی مرستو لپاره یو کس چې هم طبیب او هم درمل جوړونکی و ګډون کړی چې تر منځنیو پیړیو (اسلامی دوری) پوری دوام درلود او وروسته جراح (زخم ګنډونکی) او درمل جوړونکی د اردو په تشکیل کې زیات شوی دی.

په اسلامی دوره (منځنیو پیړیو) کې د نظامی طبابت تشکیلات:

د اسلام (منځنیو پیړیو) د اردو وسلی عبارت وی له توره، نیزه، فلاخن، غشی او لینده، مقوس محرک منجنیق، نیم مقوس محرک منجنیق، اورغور ځوونکی ماشینونه او نور دی. په دغه دوره کې سړه جارحه وسله ورځ په ورځ انکشاف پیدا کوی.

«په دې زمانه کې درندو ماشینونو او اورنی وسلی زیاته پراختیا وموندله ترڅو چې د محترقه او انفلاقی موادو چې دمخه یوائی باروت و مهم وسایط ایجاد شول»[1].

په دې توګه که هر څومره وسلی مدرنی کیږی په هماغه اندازه د روغتیایی مرستو حجم هم پراخیږی او د سوختګیو مقابل کې هم راز راز لاری چاری نیول کیږی. روښانه ده چې د طبی مرستو پرسونل کې هم د رشتی له کبله او هم د تعداد له کبله زیاتوالی منځ ته راځی.

همدارنګه د صفاریانو (۲۵۳-۲۹۱هـ)، ســـامانیانو (۲۹۵-۳۸۹هـ) نظامی تشکیلات او وسلو په برخه کې چې غشی، لینده، توره، نیزه، ګرز، قمه، کمند، سیر، زره، برګتوان (داس زره) او همدارنګه د لرګیو محرک ټانکونه، منجنیق او جنګی قچ او نورو څخه استفاده شوی.

---

۱ - جلالی علی احمد، مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری ج ا، مطبعه اردو ۱۳۴۳ کابل، ص ۲۰۷-۲۰۸.

خو د غزنویانو (۳۵۱-۵۹۸هـ) د دوری اردو په تشکیلاتو کې د پخوانیو په پرتله ډیر زیات توپیر لری. پدې صورت کې چې دلته منظم او غیر منظم اردو تشکیلږی او پنځه وزارتونه منځ ته راځی چې د حربیی وزارت (د عرض وزارت) هم په دولتی تشکیل کې موجود دی. د اردو مسلکونه هم پراخیږی لکه پلی، سواری، فیل سواران، د عسکری انجینرانو ډله (استحکام)، لوژستیک (د اکمال جزوتامونه) او نور.

هغه څه چې په دغه دوره کې د یادونی وړ ده ګرځنده روغتون تشکیل دی چې په لومړۍ څپرکی کې ور څخه یادونه شوی ده.

د غوریانو (۵۰۳-۶۱۱هـ) په دوره کې د مؤرخانو له قوله د غزنویانو د دوری ځنی پوځی تشکیلات د غوریانو په دوره کې هم پخپل حال پاتی لیدل شوی دی. او په ختیز کې د وسلو په جوړولو کې زیات شهرت درلود اوعمده صادرات یې د وسلی څخه عبارت وو.

د مغلو (۸۰۷-۹۲۰هـ) د دوری پوځی تشکیلات په هکله باید وویل شی چې مغولو په لومړي سرکې د بدوی وسلی څخه استفاده کوله، خو د یوی خوانه د فتوحاتو پراختیا او د بلې خوانه په مستعمره هېوادونو کې د پوځی انجینرانو سره د هغوی بلدیت د دوی وسلی ته په متنوع ډول وده ورکړه چې د دوی ډیره مهمه وسله لیندہ وه او د منجنیق څخه په لویه پیمانه استفاده کیدله په جنګونو کې د نفتو او لرګیو ټانکونو نه استفاده شوی ده.

د ګوډ تیمور وسله هم توره، لیندہ، غشی، نفت او منجنیق و چې ورځنی استفاده کیدله.

د سدوزایانو(۱۱۶۰-۱۲۵۹هـ) دوری روغتیایی تشکیلات:

د تیر بحث څخه معلومیږی چې د اردو په تشکیلاتو کې مختلف صنفونه او وسلی شاملې وې چې د صیقل له تیرو څخه پیل او ورپسی نیزه، لینده او غشی، مانجنیق، سړه وسله او نور منځ ته راغلی چې د وسلو د ډولونو له مخی په هماغه سویه په اردوګانو کې د مصدومینو او ناروغانو د نجات او درملنی شکل جریان درلودلی دی.

نو له دې کبله په افغانستان کې عسکری تشکیلات چې د آریانا د لرغونو مدنیتونو پسی رامنځ ته شویدی او د مختلفو پیړیو په تیریدو سره د افغانستان ملی تشکیلات چې د اتلسمی پیړۍ وروسته لکه د سدوزایی (ابدالی) او محمد زایی دوری روغتیایې تشکیلات په روښانه توګه څېړل کېږی. څرګنده ده چې نظامی تشکیلات تر زیاتی اندازی پوری په ملی اقتصاد تکیه لری او د اردوګانو د حضر او سفر ګرده تشکیلات د همغه د امکاناتو په اساس سنجش کېږی.

د دې نه په غیر نظامی تشکیلات د هغه په واقعی مفهوم رامنځ ته کیدای نه شی او په ځینو مواردو کې سرابی بڼه نیسی. نو پدې تشکیلاتو کې که څه هم ډیر ناڅیزوی د صحیی څانګه شامل دی او د اردو د ودی او تکامل سره طبابت هم د هغه په خواکی وده او پرمختیا کوی.

«که د بلې زاویی څخه وکتل شی وسله وال پوځ په لویو مصیبتونو او آفتونو کې د هېواد او خلکو مرستندویه دی، ځکه چې وسله وال پوځ د وظیفی د غوښتنی له مخی د مکفی او رسیدلی پرسونل برسیره یو لړ مکفی تسهیلات لکه د کشف، پلان ګذاری، انتقالاتو، اعاشی، البسی، وقایوی، معالجوی او حفظ الصحه او داسی نورو لرونکی وی، او دا تشکیلات د تل د پاره د احضاراتو په حالت کې ساتل کېږی. نو ځکه د آسمانی تباه کوونکو واقعاتو لکه زلزلی، سیلاب، لویی اورلګیدنی، وچکالی، د اپیدیمکو ناروغیو سره مجادله او داسی نورو پېښو په مقابل کې خدمتونه چې د بلی هیڅ ډول دستګاه له وسی پوره نه دی د ملت د پاره ترسره کړی او کوی یې»[۱].

له دې امله د وسله والو قواو په منځ ته راتلو سره څرګنده چې صحیه د هغی سره یوځای ایجاد شوی ده.

---

۱ - نوروز محمد یحی ارکانحرب ډګروال، د اردو مجلی، ۱۳۴۹ کالنی، ص ۵۱.

همدارنګه که چیرته د حفظ الصحی تاریخچی ته کتنه وشی داسی نتیجه لاس ته راځی چې د حفظ الصحی تاریخچه په طبعیت کې د ژوند د راڅرګندیدو سره یوځای شروع کېږی.

د عسکری حفظ الصحی تاریخچه له هغه تاریخ څخه پیل کېږی چې ملتونو د افزارو په واسطه د خپل هر ډول ملی حقوقو د مدافعی او د یوی حربی مکملی قوی په وضع کولو سره د ملت د افرادو له منځه شروع کېږی، منځ ته راځی.

نو د اردوګانو روغتیایی تشکیلات یوازی د جګړی په وختونو او د حرب په زخمیانو پوری مختص نه دی بلکې د عمومو ناروغیو په مقابله کې چې په هر وخت کې د اردو هر غړی پری اخته کېږی د خدمت کولو علاقمند دی او داهم له حقیقته لیری نه ده چې ساری ناروغی د حرب او سفربرۍ په شرایطو کې د جګړی د وخت د زخمیانو په نسبت ډیری زیاتی مهمی دی.

که چیرته په افغانستان کې د وسله والو ځواکونو تشکیلاتو ته نظر واچول شی نو د تاریخ له پانو څخه به ښکاره شی چې د ابدالیانو د دولت د وسله والو ځواکونو د بیلا بیلو څانګو د داخله، جراحی، کمپودری (دواسازی)، بیطاریه او نورو صحیه پرسونل وظیفه اجرا کوله او په هغو کې له طبابت او طبی مرستو څخه یادونه شویده چې دا دی دا موضوع د تاریخی اسنادو له مخی تر کتنی لاندې نیسو:

د اردو کالنۍ د ۱۳۴۹ د دلوی په میاشت کې «بنیان ګذاران قوای مدافعه ملی افغانستان»[1] تر عنوان لاندې داسی لولو:

د احمد شاه اردو د منظمو او غیر منظمو قواو (ملی قواو) څخه تشکیل شوی و چې په منظمو قواو کې:

۱- پلی.

۲- سواری.

۳- توپچی.

۴- لوژستیک او نور شامل وو.

---

۱ - تورنجنرال عبدالرسول، سالنامه مجله اردو، دلو ۱۳۴۹، ص-۵۰.

...چې هره قوه د ارتباطی، انشأاتی، روغتیایی مرستو، تعمیراتی، اردو بازار او نورو د تشکیل سره د عامه اړتیا وو د ناظر په نوم مقام لاندې اداره کیدل.

که د نولسمی پیړۍ نظامی تشکیلاتو مراجعه وکړو ګورو چې امیر دوست محمد خان (۱۲۵۹هـ/۱۸۳۶م) په زمانه کې په ۱۲ لویو ښارونو کې عسکری قطعات تشکیل شوی وو او روښانه ده چې په غونډونو کې روغتیایی تشکیلات هم موجود وو چې په حضر او سفر کې ناروغانو او ټپیانو سره مرستی رسولی.

کله چې امیر شیرعلی خان (۱۲۸۵هـ/۱۸۶۸م) د دویم ځل لپاره پاچا شونو د هغه وخت د تاریخی پېښو د ځېړنو او تحلیل په اساس دی نتیجی ته ورسید «ترڅو پورې چې د یوه هېواد خلک د ملی قوت، ملی شتمنۍ او قومی پوځ له پلوه ښه منظم نه وی هیڅکله ورسره د نړۍ نور ولسونه، نه یوازی همدردی او خواخوږی نه شی کولای بلکې د ده سره د ددوستۍ ټینګولو او یووالی د منځ ته راوستلو خیال هم نه شی کولای» (د پښتو تاریخ دریم ټوک). د امیر شیرعلی خان په وخت کې د عسکری اصطلاحات او افسرانو رتبوی نومونه او نور منځ ته راغلل او په اتو ولایتونو کې نظامی قطعات درلودل.

امیر شیرعلی خان د لومړی ځل لپاره د افغانستان د وسلی جوړولو لویه فابریکه په بالاحصار کې جوړه کړه چې افغانی توپونه، ټوپکی او تومانچی پکې تولیدلی.

مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبی د تاریخ مختصر افغانستان کتاب کې داسی معلومات ورکوی.

د امیر شیرعلی خان په دویمه دوره کې لاندنۍ چاری سرته رسیدلی دي:

۱- په کابل کې یوه چاپ خانه پرانستل شوه.

۲- عسکری ښوونځی پرانستل شو.

۳- یو منظم اردو یې تشکیل کړ.

او په اتو ځایونو کې پوځی قوماندانی او قرارګاوی تشکیلی کړی چې په قطعاتو او غونډونو کې د روغتیایی چارو تشکیلات هم موجود وؤ.

کله چې امیر عبدالرحمن خان په ۱۲۹۷هـ.ق کې د پاچهی پر تخت کښیناست منظم او غیر منظم عسکری قوتونه یی تنظیم کړل او روغتیایی مرستو رسولو له پاره په قطعاتو کې طبی تشکیلات هم موجود وو.

په کال ۱۸۸۶ حربی فابریکه یې خریداری کړه چې د بخار په قوه فعالیت کاوه او د ماشین خانی په نوم کابل کې تاسیس شوه. په دې فابریکه کې ۴.۰۰۰ تنو کارګرانو کار کاوه چې اکثره تولیدات یی نظامی برخه کې مصرفیدل، نو ځکه صحی تشکیلات که څه هم ابتدایی و خو موجود وو.

د افغان او انګلیس د جنګونو څخه داسی نتیجه واخستله شوه چې طبی مرستی باید په یوه ځانګړی محل او د څو کسو له خوا اجرا شی. همدا و چې په کال ۱۲۵۹هـ/۱۸۸۰م د افغان او انګلیس د دویمی جګړی څخه وروسته امیر عبدالرحمن خان عصری طبابت او د ملکی او نظامی روغتونو ته پاملرنه وکړه او په باغ بالا کې پنځوس بستریز نظامی روغتون یې تاسیس کړ. د روغتون اداره د بهجت او چرک په نوم د یوه ترکی دوکتور په غاړه وه.

د امیر حبیب الله خان تقریباً د خپل پلار امیر عبدالرحمن خان د عسکری تشکیلاتو په چوکات اکتفا وکړ او د ضرورت له مخی یې پکې سرسری بدلونونه رامنځ ته کړل. «په هر غوند کې یو روغتون تشکیل شو چې (یو داکتر، دوه جراح او کمپودر)، آشپز، دهولی، سقاو او جاروکش موجود وو»[1] البته دی طبی پرسونل د طب او درمل جوړولو عالی تحصیلات نه درلودل.

په کال ۱۹۰۹ کې حربی ښوونځی تاسیس شو چې په هغه کې ترکی او افغانی استادانو تدریس کاوه او د جمناستیک یو تن هندی ښوونکی چې شاه جی نومیده درس ورکاوه. همدارنګه دغه ښوونځی لوی او پراخه باغ درلود چې په هغه کې یو روغتون موجود ؤ. احتمال دا دی چې د دې روغتون مسلکی غړی په منځنی سویه وو او د هندی اطباو څخه زده کړه کړی دی.

په کال ۱۲۸۹هـ/۱۹۱۱م کې په پل محمود خان کې یو ملکی روغتون تاسیس شوی چې په دې توګه د امیر حبیب الله خان د سلطنت په دوره کې د کابل په ښار کې دوه روغتونونه موجود وو.

---

۱ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، مطبعه دولتی ۱۳۴۶ کابل، ص-۶۸۰.

«د امیر حبیب الله خان د سلطنت په وخت کې یو ترکی نظامی داکتر چې مسلک یی جراحی وه د منیر بیګ په نامه یادونه شوی ده. نوموړی دوکتور د جراحی په عملیاتو کې د فوق العاده ستونزو سره مخامخ و او خپل عملیاتونه یې پر هغه میز باندې چې شهزادګانو پوری مربوط و تر سره کاوه»[۱].

د غازی امان الله خان د سلطنت په وخت کې باید وویل شی د لومړی ځل لپاره د دفاع په وزارت کې د طبیه مدیریت تشکیل شو چې «د امانی دولت د نظام نامو په اثر کې (در بخش نظام نامه تشکیلات اساسیه افغانستان ۱۵ دلو ۱۳۰۲ در ماده ۷ وزارت حربیه) داسی لیکل شوی دی چې د هغو له دوایرو څخه پکې یادونه شوی او د دی مادی په ۶ بند کې د طبیه مدیریت نوم اخستل شوی دی»[۲].

د دفاع وزارت د تشکیلاتو او سفربرۍ د مدیریت د ۱۳۰۳-۱۳۰۴ کال کالنۍ کې د روغتیایی پرسونل د یو شمیر کسانو له تغیر، تبدیل او ترفیع څخه یادونه شوی ده. او همداشان په مکتوبونو کې د منسوبینو د تغیر او تبدیل کې د میاشتنی او کلنی معاش اندازه لیکل شوی دی. د بیلګې په توګه د ۴۶ – ۷سرطان ۱۳۰۳ مکتوب پر اساس شهنواز خان جراح د ځلورم غوندې طبیب مقرر شؤ د ده میاشتنی معاش اوه سوه روپۍ سمی دی او یا د همدی مکتوب مطابق، ملا جمعه خان د روغتیا طبیب له ځلورم غوندې دریم غوندې کې مقرر شو او د ده معاش دری شپیته روپۍ دی.

له دې مثالونو څخه جوته کیږی چې د اردو په قطعاتو کې د صحی تشکیل نیول شوی خو د هماغه وخت د امکاناتو له مخی دومره پراخ نه و. د مثال په ډول، د طیاری د قوماندانۍ د صحی تشکیل چې د ۱۳۰۴ د وری په ۲۲ پیشنهاد او منظور شوی، یو تن کمپوډر، ټپ ګندونکی (جراح)، د ناروغ تخلیه کوونکی او تحویلدار ته ځای ورکړ شوی دی چې دا ځلورو اړه د طیاری د قوماندانۍ د درستیزوال تر اداري لاندې وظیفه اجرا کوله او هم د دوی د پاره د شیرپور په هوایی ډګر کې یوه کوچنۍ کوټه ورکړ شوی وه.

د اردو د روغتیایی خدماتو د برخی د لاربنودو اسنادو او وثایقو په باب حتی په ډیرو لیریو زمانو کې اقدامات شویدی چې د مثال په توګه په یقین سره باید وویل شی چې دا به د افغانستان د اردو د طبابت لومړنۍ لایحه

۱ - مجله کار، شماره ۶-۷، ۱۳۶۹.
۲ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، مطبعه دولتی ۱۳۴۶ کابل، ص-۷۹۵.

وی، چې د دې لایحی د رسمی چارو په اړوند چې د تشکیلاتو د ریاست د ۱۳۰۶ په کالنۍ کې تری یادونه شویده داسی ویل شوی دي:

د حربیه وزارت د مکتوب عنوان – د هغی لاندې طبیه دایره لیکل شوی. د مکتوب نمره ۵۹ او تاریخ ۲۶ وری ۱۳۰۶ دی. د مکتوب متن په لاندې ډول دی:

«ص داکتر بهجت بیګ قبل ازینکه به وطن خود نرفته بود یک لایحه برای اداره و اجرات داخلی شفاخانه قول اردو ترتیب و تنظیم نموده بود. از طرف مجلس عسکری وزارت تصویب و جهت پیدا نمودن صورت قانونی به ریاست شورای دولت فرستاده شده بود که ریاست شورا بچند مواد آن تعدیلات لازمه دیده فکر خود را به وزارت حربیه ارقام کرده بود، چون آنوقت شفاخانه قول اردو مربوط به مدیریت مستقله طبیه بود که برای ج محمد اکبرخان مدیر مستقله طبیه فرستاده شده بود.

اینکه لایحه داکتر موصوف که عبارت ازهشت ورق است برای تان فرستاده شد تا به توسط داکتران شفاخانه های مربوط قول اردو دران غور نموده جواب داکتران را به وزارت حربیه مرقوم دارید که بعد به ملاحظه ریاست شورا فرستاده شود».

د پورتنی مکتوب له متن څخه معلومیږی چې په دې وخت کې قول اردو یو روغتون درلود او د دفاع وزارت په چوکاټ کې کوم مستقل روغتون وجود نه درلود. لکه چې د ۳۱۲۰ – ۱۳۰۶/۲/۲۴ د مکتوب په اساس چې د دفاع وزارت د طبیه دایرې له خوا لیکل شوی و په هغه کې یادونه شوی وه چې د ښوونځیو او نور ناروغان د قول اردو په مرکزی روغتون کې بستر او تداوی کیږی. ځکه چې حربیه وزارت له ځانه روغتون نه لری. یوائی په مستعجله ښوونځی او پیاده تعلیم ګاه کې یو یو کتنځی موجود دی.

د ۱۳۰۶ کال له اسنادو څخه همداشان جوتیږی چې ش محمد آصف خان طبیه مدیر او د عسکری روغتون مدیر هم و. او په همدی کال کې د روغتیایی یو شمیر پرکمشران تر تعلیم لاندې نیول شوی او په همدی نیټه تر فراغت وروسته د شاهی ماشیندار ټولیو په بست کې نیول شوی وو.

په همدې توګه په دې کال (۱۳۰۶) کې د حربیه د ښوونځی په پروګرام کې په اونۍ کې څلور ورځی د طلابو د پاره انسانی او حیوانی حفظ الصحوی لوستونه نیول شوی او بهجت بیګ د مرکز د روغتون داکتر او سر بیطار سید دلاور علی شاه خان د تدریس چاری په غاړه درلودلی.

په همدې شان افغانی هیئت چې د ۱۳۰۵ د مرغومی په ۱۸ نیټه شوروی اتحاد ته روان شو ؤ، د دوی په پلان کې د فابریکو، موسساتو او نورو په جمله کې د ګرځندو (سیارو) او ثابتو عسکری روغتونونو څخه کتنه هم شامله وه چې د ماسکو په ښار کې یې د عسکری د دریم نمبر روغتون څخه کتنه کړې ده.

د روغتیایی خدمتونو د تشکیلات جوړښت له نقطه نظره باید وویل شی چې یو شمیر اسناد شته دی چې له هغو څخه یادونه او نتیجه ګیری کیدلای شی.

امیر امان الله خان روغتیایی چارو ته ډیره پاملرنه درلوده او کله چې په ۱۳۰۴ کال یې کندهار ته سفر وکړ نو د ولایت د نورو چارو د تفتیش په جمله کې ملکی او نظامی روغتونونه هم کنترول شوی دی. نومورې په ۱۳۰۴ کال د لړم ۲۱ د جمعی ورځی په خطبه کې داسی وویل «اشخاصیکه مجروح میگردند علی الفور به شفاخانه های سیار نظامی تحت معالجه قرار گرفته میشود»[1] او د پوځی چارو د طبابت په باره کې ویلی چې محمد سرور خان کمپودر چې د ده کارونه هیڅ اساس او ترتیب نه درلود ...د نظامی خدمت څخه طرد شو او د روغتون تحویلدار ۴۰ ورځی حبس شو.

۱ - سرمحقق نصرالله سوکمن و فزهاد محقق ظریفی، نطق های اعلحضرت امان الله، ۱۳۷۰، ص-۴۷.

په نظامی طبابت کې د هندی او ترکی ډاکترانو ونډه:

د افغانستان او ترکیی جمهوریت ترمنځه دوستانه اړیکی په تیره بیا کلتوری، فرهنګی او نظامی مناسبات له انګلیس څخه د افغانستان د استقلال تر استرداد او د ترکیی د جمهوری رژیم تر تاسیس وروسته شروع شول.

د دواړو هېوادونو د اړیکو د لا ښه کولو په خاطر یو لوړ رتبه پلاوی چې د هغه په ترکیب کې دکتور حیدر بیګ (حیدر اوزاق) هم شامل و او د ترکیی د دفاع وزرات د روغتیایی چارو په دایره کې یې د مدیریت دنده درلودله افغانستان ته راولیږل شو. نوموړی جګړن په افغانستان کې د طبی پرسونل د روزنی په باره کې د نظریاتو ورکولو او همدارنګه د هغو روغتیایی تاسیساتو په اړوند چې د جوړیدو په حال کې وو د څیړنی په خاطر نسبتاً ډیره موده په کابل کې تیره کړه.

په ۱۳۰۱هـ/۱۹۲۲م کې د افغانستان د هغه وخت د حکومت د غوښتنی له مخی په کابل کې د طب پوهنځی د تاسیسولو لپاره د جبجی د روغتون د جراحی متخصص دګروال دوکتور رفقی بیګ (رفقی اورګا) یی کابل ته راولیږه نوموړی د جراحی په څانګه کې مهارت درلود.

«په دې ترتیب د دواړو هېوادونو (افغانستان او ترکیه) دوستانه ژور اړیکو لاقوت او تینګښت وموند او ترکانو د افغانستان د اردو د پوځی زده کړو او روغتیایی چارو کې د یادونی وړ ونډه واخستله. په دې وخت کې جمال پاشاه، بدری بیګ، ضیأ بیګ، جنرال فخرالدین پاشاه، جواد بیګ، او جنرال کاظم پاشاه داګرده د ترکیی کار پوه شخصیتونه وو چې افغانستان ته یې خدمت کاوه»[۱].

په ۱۹۳۶-۱۹۳۷ کال په سمت جنوبی کې بنوربښ اواله ګوله را پیدا شوه چې د وخت پاچا پروفیسور زهتو برګه، دوکتور ربیعی بیګ د یوه تن هندی داکتر سره مؤظف کړل چې د هغو افسرانو او عسکرو روغتیایی وضع له نظره تیر کړی چې په عسکری سوقیاتو کې یې برخه اخستی وو، چې په اخیر کې دغو داکترانو یو راپور ترتیب او پاچا ته یې وړاندی کړی و. په دې راپور کې د حربیی وزارت په تشکیلاتو کې د یو مشاور دوکتور موجودیت لزوم هم په ګوته شوی و.

باید وویل شی چې د امیر حبیب الله خان سراج تر سلطنت وروسته د دفاع وزارت په تشکیلاتو کې د پاچا په امر د اردو روغتیایی چارو

---

۱ - میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، مطبعه دولتی ۱۳۴۶ کابل، ص-۷۸۸.

مشاوریت منظور شوی دی. د دې پُست د اشغالولو لپاره د استنبول د روغتون پروفیسور سوریـــا تانـــای نومیده چې په ۱۳۰۸هـ/۱۹۳۹م کال په افغانستان کې دغه دنده واخیست. نومورې په حربی وزارت کې د اردو د روغتیایی چارو د مشاوریت تر څنګه د حربیی په ښوونځی کې د حفظ الصحی د معلم په حیث هم تدریس کاوه.

ترکی داکترانو له ۲-۳ کلونو پوری په افغانستان کې خدمت کاوه او په ترکیه کې یې رتبه، معاش او نور امتیازات شخصاً په خپله ده ته او یا یی کورنۍ ته ورکول کیده. افغانی لوری پرته د تګ راتګ له لګښته چې د یو کس لپاره ۱۰۰ انګلیسی پونډه کیدل او د یو کور څخه نور څه نه ورکول.

په افغانستان کې ترکی افسرانو افغانی یونیفورم اغوسته او د هغی رتبی نه یوه رتبه پورته چې په ترکیه کې درلودله قبلیده.

په لومړی سرکې د دوکتورانو انتخاب د ترکیی د حکومت له خوا ؤ چې د وخت د تیریدلو سره ورو ورو د استخدام شرایط د افغانستان له خوا وضع شول.

لومړی هغه داکتر چې تردی شرایطو لاندې د وسله وال پوځ د خدمت په خاطر کابل ته راغی تورن داکتر غالب صبری ګوکړ د ولادی نسایی متخصص و. تر ده وروسته بیا نور متخصصین لکه د جراحی دوکتور سلامی «اهاد»، جګړن دوکتور عابدالدین آغا انګیس شوی، جګړن دوکتور تاج الدین امیز، جګړن دوکتور خلیل ګورون، تورن دوکتور طالب روز دولای، جګړن دوکتور حلیمی اوزګون، جګړن دوکتور کپتیان اوغلو (دغه وروستی دوکتور په کال ۱۳۳۹ د حربی پوهنتون (مکتب حربیه) چې دا وخت یې د کابل په بالاحصار کې موقعیت درلود د لومړی ټولګی د عسکری کیمیاو ګاز (A.B.C- اتومی، بیولوژیکی او کیمیاوی وسله) درس پرمخ بیوه چې پوهاند عبدالحی مؤمنی او پروفیسور دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل هم د ده شاګردان وو).

همدارنګه جګړن دوکتور توفیق اوسر، جګړن دوکتور نورالدین اوزل، جګړن دوکتور خیری، جګړن دوکتور صبری اونات، جګړن دوکتور اژدت التان، ډګرمن دوکتور همزه واحد ګوغم، تورن دوکتور شوکت تکسیمان او درمل جوړولو جګړن شکری بیګ وو.

جګړن پروفیسور شکری بیګ د اوسنی روغتیایی چارو د ودانیو کومپلکس (دیپوګانی، د درملو د اعمال لابراتوارونه، د الکولو د استحصال د ستګاه او نور)، د صحیی عینیاتو تعلیمات نامه (۱۳۲۸)، نور لارښوونکی

اسناد یې منځ ته راوړل او د نظامی درمل جوړونکو روزنه د شکری بیګ د زحمتونو مرهون دی.

(باید وویل شی چې د ۱۳۸۱ کال په وروستیو کې د روغتیایی چارو ټولې ودانۍ او د شیرپور تاریخی ودانۍ رنګی شوی او ځمکی یې د انتقالی دولت رهبری او قوماندانانو خپل منځ کې و وویشلی. په شیرپور کې چې دیپوګانی موجودی وی داسی اعمار شوی وی چې د کال په ټولو موسمونو کې د درملو او لوازمو ساتنی او محافظی ټول تدابیر نیول شوی وو. همدارنګه په لابراتوارونو کې راز راز تابلیتونه، بندیچونه، سیرومونه، زرقی محلولونه او نور لوازم جوړیدل چې بیرته احیا نه شول او د ودانیو او دیپوګانو ټول د انتقال په وخت لوټ او تالان شول– مولفین).

نومورو دوکتورانو به د استانبول، بغداد، بصری، کراچی، پیښور له لاری کابل ته راتلل او د بیرته ستنیدلو لاری یې هم داوی.

د اعلحضرت محمد نادر خان په وخت کې چې شاه محمود خان د حربیی وزیر په حیث وټاکل شو او د پل محمود خان ملکی روغتون یې په عسکری روغتون بدل کړ او اداره یې د هندی دوکتورانو په غاړه وه. چې د اردو روغتیایی چارو د مشاوریت خدمت دوکتور قریشی، دوکتور عبدالغنی او دوکتور هاشم خان په دې روغتون کې تر سره کاوه. په ۱۳۱۰ کال داکتر قریشی د روغتون د سرطبیب په توګه دنده اجرا کاوه.

د افغانی نظامی طبابت لومړی ډله عبارت له مرحوم غلام حسین خان جراح، دوکتور فقیر محمد خان، دوکتور حاجی غلام حسین خان د غوږ،استونی او پوزی داکتر او دوکتور عزیزالدین خان څخه و چې په دې روغتون کې مؤظف شوی وو.

په کال ۱۳۲۳ کې دغه روغتون نیمه اختصاصی روغتون ته ارتقا وکړ چې زیات داکتران یې تربیه کړی او اوس یو تخصصی روغتون دی. په دغه روغتون کې اوس د نری رنځ، جلدی، عقلی او اعصابو او داخلی ناروغان تر درملنی لاندې نیول کیږی.

د پل محمود خان روغتون چې د دویم لمبر روغتون په نامه نومول شوی و اوس د نظامی طبی علومو اکادمی ضمیموی روغتون په نامه یادیږی چې څلور څانګی یعنی داخله، جلدی، غوږ،ستونی او پوزی، عقلی او عصبی او نری رنځ لری.

په کال ۱۳۱۸هـ/۱۹۳۹م د حربیی وزیر شاه محمود خان او د مرکزی قواو قوماندان جنرال محمد داود خان د نظامی روغتون د پراختیا په هڅه کې شول، دا وه چې د کابل د هوایی ډګر ته څیرمه ودانۍ چې هلته موجودی وی لاپراخی کړی. او په دې توګه نظامی روغتون د کابل ښار په شمالی برخه کې جوړ شو چې د دی روغتون په جوړولو کې د جګړن دوکتور غالب ګوکر خدمتونه د هیریدلو نه دی. دغه روغتون د قوای مرکز روغتون په نامه ونومول شو. باید وویل شی چې پخوا د قول اردو مرکزی روغتون چې د کابل ښار په باغ بالا کې یې موقعیت درلود د قوای مرکز د روغتون دندی په غاړه درلودلی.

د روغتون او د اردو د جزوتامونو د طبی کادرونو د بشپړتیا په خاطر د طب د پوهنځی فارغانو ته نظامی رتبی ورکړ شوی او د داکتر په حیث یې په نظامی خدمت پیل وکړ په دې وخت کې ترکی داکترانو د حربیه وزارت د روغتیایی چارو د مشاوریت او د مرکزی قوا د دری سوه بستریز روغتون چې د کابل ښار په شمالی برخه کې جوړ شوی و د معالجو داکترانو په توګه وظیفه اجرا کوله.

هندی داکترانو د پل محمود خان د روغتون چې ډیر لومړنی (ابتدایی) و چاری اجرا کولی په دې روغتون کې انګلیسی او امریکایی دوکتورانو هم دندی درلودی.

د نظر وړ مقررو او تعلیمات نامو تدوین هم د دوی له خوانه تهیه کیده چې د اردو په مختلفو جزوتامونو کې د روغتیایی خدمتونو د عملی کولو د پاره زمینه برابره کړه.

د ترکی نظامی دوکتورانو خدمتونه چې د افغانستان په اردو کې ترسره کول د ډیری قدردانۍ وړ دی ځکه په دغه وخت کې په کابل کې دوه قول اردوګانی، یو شاهی ګارد او یو شمیر نظامی ښوونځی هم موجود وو. د دوی د روغتیایی چارو د بررسۍ په خاطر د نظامی روغتون چاری باید مرتبی او منظمی وی، چې د دی مقصد د پاره جګړن دوکتور صبری اناث د مرکزی قوا د سرطبیب به حیث استخدام شو. نومورې یو زیارکښ شخص و او د ده د وظیفې د تصدی په وخت کې د قوای مرکز روغتون د ودانۍ ساختمان او ملحقاتو په کار کې چې وروسته د لومړی لمبر روغتون په نوم یاد شو او شهرارا ته نژدی پروت و اقدام وکړ ځکه دغه ودانۍ په لومړی سرکې د آسانو طویلی وی. په همدې ډول د هغو ځوانو داکترانو د علمی

سویې په لوړولو کې چې د ده تر امر لاندې ورکړ شوی وو زیات زحمتونه وګالل.

په همدې وخت کې ډګرمن دوکتور نورالدین جمیل اوزل د حربیه وزرات د روغتیا د مشاور په حیث وظیفه اجرا کوله او د دی ترڅنګه یې په روغتیایی چارو کې د مرستندویه پرسونل د روزلو په خاطر لکه نرسنګ، جراح، واکسناتور او داسی نور لازم کورسونه پرانسیتل د حفظ الصحی مضمون یې د حربیه مکتب شاګردانو ته تدریس کاوه.

تر دې وروسته دوکتور توفیق اوسر د قوای مرکز د سرطبیب په حیث کابل ته راغی. ترکی نظامی داکترانو په افغانستان کې لکه د داخلی دوکتورانو په شان د کتنځیو د پرانستلو حق درلودل. د دوی د معاینی فیس (۱۰) افغانۍ چې د ترکیی د دوه لیرو سره برابره دی ټاکل شوی و.

په همداشان وړاندیز وشو چې نظامی دوکتورانو د پاره د ستاژ یوه دوره تر تطبیق لاندې ونیول شی. د ستـــاژ په دې دوره کې به دوکتورانو په حضر او سفر کې د اردو د جزوتامونو په مختلفو قدمو کې وظیفی درلودلی، همداشان د اکمالاتو طریقی او روغتیایی خدماتو د اکمالاتو قدمی او داسی نور علاقی وړ مسایل لکه د تشخیص په مورد کې، د لابراتواری وسایلو استعمالول، د عدلی طب او د طبابت تاریخ پرنسیبونه او د ساری ناروغیو سره د مجادلی طریقی زده کول.

په دې اړوند هغه تعلیمات نامه چې د ډګرمن دوکتور کامل کپیتان اوغلو له خوا تهیه او د اړوندو مقاماتو له خوا تسجیل شوی وه په هر اړخیز ډول یې په دې مورد کې قانونی خلاوی ډکول.

په عین وخت کې یو شمیر افغانی نظامی دوکتوران د تخصص د بشپړولو په خاطر بیاهم ترکیی ته لیږل کیدل. په همدی ډول د نظامی محصلینو څو دوری هم ترکیی ته لیږل شوی چې تر تحصیل وروسته به د تخصص په سویه افغانستان ته راستنیدل. محصلین د طب په څانګو، درمل جوړولو، او وترنرۍ په مسلک کې د تحصیل لپاره ترکیی ته لیږل کیدل، چې د دوی لومړی دوره (د طب د څانګو د داخله، جراحی)، دواسازی او وترنری محصلین په ۱۳۳۸ کال چې شمیر یې یولس تنه وو او د حربی بنوونځی څخه د زده کړو لپاره ترکیی ته روان شول.

نظامی طبابت د محمد نادر شاه په دوره کې:

په ۱۳۰۸ کال کې د افغانستان ټولی اقتصادی او فرهنګی منابع دوباره په اعاده کولو پیل کوی او په دی ډګرونو کې اضافی پراختیاوی شروع کیږی. مرحوم ظریف صدیقی د ۱۳۴۹ کال د کالنۍ په ۹۶ مخ کې د (نظری به اردوی افغانستان در سال ۱۳۰۸) تر عنوان لاندې مقاله لیکی.

د حربیه په وزارت کې د طبیه مدیریت تشکیل و چې د طبیه مدیر یې کندکمشر قطب الدین خان و.

همداشان نظامی روغتونونه بیرته فعال کړی شول لکه چې دی مهم کارته د پوره پاملرنی له مخی د یو کال په موده کې چې حربیه وزارت تشکیل شو په مرکزی روغتون کې ۲۵.۶۴۱ تنه نظامی ناروغان او ۸.۵۳۰ تنه ملکی ناروغان تداوی شول.

نوموړی د پورتنی مجلی په ۶۵ مخ کې د ۱۳۱۲-۱۳۱۷ کلونو په اړوند لیکی: په ۱۳۱۲ کال د دفاع وزارت یو ثابت تشکیل درلود چې د صحیه او بیطاریه مدیریت د هغه په تشکیل کې موجود وو. پخوا تردی چې د اردو د روغتون (پل محمودخان) د طبی پرسونل د روزنی په باره کې بحث وشی بهتره به وی چې د نظامی طبابت تشکیلاتو ته اړوند (په ۱۳۰۸ کال) کتنه وشی.

په ۱۳۰۸ کې د حربیه وزارت د صحیی مدیر شجاعت مند (ش) سردار قطب الدین کندکمشر او غیرتمند (غ) عبدالطیف خان ټولیمشر د صحیه سرکاتب و.

د عسکری مجلس د فیصلی په اساس د قول اردو د مرکزی روغتون تشکیل په لاندې ډول دي:

نمبر	تفصیلات	میاشتنی معاش (تنخواه)	کلنی معاش (تنخواه)	کتنی
۱	سرطبیب یو نفر د غوندِ مشر په رتبه	۲.۰۰۰	۲۴.۰۰۰	
۲	د سرطبیب مرستیال د کندکمشر په رتبه دوه کسه			
	- یوتن سارجن اسیستانت	۱.۵۰۰	۱۸.۰۰۰	
	- یوتن د سارجن سب	۶۰۰	۷.۲۰۰	
۳	درمل جوړونکي د تولیمشر په رتبه- د درملو په تحویلی مکلف دي	۱۵۰	۱.۸۰۰	
۴	درمل جوړونکي دوه تنه د بلوکمشر په رتبه د فی نفر معاش سل افغانی	۲۰۰	۲.۴۰۰	
۵	سرجراح یوتن د تولیمشر په رتبه- د جراح خانی په تحویلداری مکلف دي	۱۵۰	۱.۸۰۰	
۶	جراح دوه تنه د بلوکمشری په رتبه- د یوتن معاش سل افغانی	۲۰۰	۲.۴۰۰	
۷	د اعاشی او البسی تحویلدار د تولیمشر په رتبه	۷۰	۸۴۰	
۸	پرستار ۵۰ تنه د فی نفر معاش ۳۵ افغانی	۱.۷۵۰	۲۱.۰۰۰	
۹	خدمتی ۷ تنه د فی نفر معاش ۲۳ افغانی	۱۶۱	۱.۹۳۲	
۱۰	اشپز دوه تنه د فی نفر معاش ۳۵ افغانی	۷۰	۸۴۰	
۱۱	سقاو دوه تنه	۴۶	۵۵۲	
۱۲	جاروکش دوه تنه	۶۹	۸۲۸	
۱۳	باغوان(باغبان) دری تنه فی نفر معاش ۲۳افغانی	۶۹	۸۲۸	
۱۴	خرکار یوتن	۲۳	۲۷۴	
۱۵	دوبی دوه تنه د فی نفر معاش ۵۰ افغانی	۱۰۰	۱.۲۰۰	
۱۶	دلاک یوتن	۴۴	۵۲۸	
۱۷	د روغتون مدیر د کندکمشر په رتبه یوتن	۱۵۴،۵۵	۱.۸۵۰،۶	
۱۸	د روغتون سرکاتب د تولیمشر په رتبه یوتن	۱۱۳،۶۴	۱.۳۶۳،۶	
۱۹	د روغتون کاتب د بلوکمشر په رتبه یوتن	۶۸،۹	۸۱۸،۲۸	

(د قندهار، هرات، مزارشریف، مشرقی سمت، جنوبی سمت) د هریوه ولایت د مرکزی روغتون هیئت:

نمبر	تفصیلات	میاشتنی معاش (تنخواه)	کلنی معاش (تنخواه)	کتنی
۱	داکتر یوتن د کندکمشر په رتبه	۱.۰۰۰	۱۲.۰۰۰	
۲	سرکاتب یوتن د تولیمشر په رتبه	۸۳،۹۰	۱۰۰۹	

نمبر	تفصیلات	میاشتنی معاش (تنخواه)	کلنی معاش (تنخواه)	کتنی
۳	کاتب یوتن د بلوکمشر په رتبه	۵۴،۵	۶۴۵	
۴	کمپودر دوه تنه د بلوکمشر په رتبه د فی نفر معاش ۱۲۰ افغانی د درملو په تحویلدار مؤظف او د یوتن ۸۰ افغانی، د دوو نفر	۲۰۰	۲.۴۰۰	
۵	محافظ (پرستار) ۶تنه د یوتن معاش ۳۵ افغانی	۲۱۰	۲.۵۲۰	
۶	د داکتر د پاره خدمتی ۲تنه د یوتن معاش ۲۳ افغانی	۴۶	۵۵۲	
۷	د اعاشی او البسی تحویلدار یوتن د بلوکمشر په رتبه	۵۰	۶۰۰	
۸	آشپز دوه تنه یو طباخ او بل یی لاس لاندې د دواړو معاش	۶۰	۷۲۰	
۹	جاروکش یوتن	۲۳	۲۷۶	
۱۰	سقاؤ یوتن	۲۳	۲۷۶	
۱۱	باغوان دوتنه د یوتن معاش ۲۳ افغانی	۴۶	۵۵۲	
۱۲	خرکار یوتن	۲۰	۲۴۰	
۱۳	جراح یوتن د بلوکمشر په رتبه د جراحی د سامان د تحویلداری موظف	۱۰۰	۱.۲۰۰	
	تول	**۲۳.۰۸۰**		

د میمنی او فراه د اعلی حکومتونو د مرکزی روغتونونو هیئت:

نمبر	تفصیلات	میاشتنی معاش	کلنی معاش	کتنی
۱	داکتر د کندکمشر په رتبه یوتن	۱.۰۰۰	۱۲.۰۰۰	
۲	کاتب د بلوکمشر په رتبه یوتن	۵۴،۵	۶۴۵	
۳	کمپودر د بلوکمشر په رتبه یوتن د ادویی تحویلداری یی هم په غاړه لري	۱۰۰	۱.۲۰۰	
۴	جراح د بلوکمشر په رتبه یوتن د جراح خانی د سامان تحویلداری په غاړه لري	۱۰۰	۱.۲۰۰	
۵	محافظ (پرستار) دری تنه د یوتن معاش ۳۵ افغانی	۱۰۵	۱.۲۶۰	
۶	خدمتی یوتن	۲۳	۱۷۶	
۷	تحویلدار بلوکمشر یوتن د البسی او اغذیی تحویلدار	۵۰	۶۰۰	
۸	طباخ یوتن	۳۰	۳۶۰	
۹	سقاؤ یوتن	۲۳	۲۷۶	
۱۰	باغوان یوتن	۲۳	۲۷۶	
۱۱	خرکار یوتن	۲۰	۲۴۰	
۱۲	جاروکش یوتن	۲۳	۲۷۶	
	تول	**۱۸.۶۱۸**		

د غونډ د روغتون هیئت:

نمبر	تفصیلات	میاشتنی معاش	کلنی معاش	کتنی
۱	طبیب تولیمشر یوتن	۶۰۰	۷.۲۰۰	
۲	درمل جوړونکی بلوکمشر یوتن	۱۰۰	۱.۲۰۰	
۳	جراح بلوکمشر یوتن	۹۰	۱.۰۸۰	
۴	خدمتی د سایرپه درجه یوتن	۲۳	۲۷۶	
	ټول	**۹.۷۵۶**		

د طوپچی د غونډ تشکیل:

- طبیب او کمپودر دوه تنه

د سواری غونډ تشکیل:

- طبیب او کمپودر دوه تنه

د ګردو کسانو یعنی داکترانو، جراحانو او دواسازانو عموم معاش د قرارداد په توګه دی چې د لیاقت په اساس د سرطبیب د تصویب نه وروسته کم او زیات کیدای شی.

د قول اردو، ولایتونو او اعلی حکومتونو د داکترانو معاش د حربیه وزیر د تصویب او منظوری او د غونډونو د داکترانو او د ولایتونو او اعلی حکومتونو د مرکز د عمومو جراحانو او دواسازانو معاش د سرطبیب د تصویب په اساس تاکل کیږی.

د طبی پرسونل د روزنی په باره کې بنایی یادونه وشی چې روغتیایی افراد، واړه ضابطان (بریدملان) او منځنی طب پرسونل د داکتر مرستیال او دواساز، د صحیه او بیطاریه د مدیریت د تشکیل له لومړی وخت سره سم پیل کیږی.

«کتاب نتیجه، امتحان و تعیین درجه لیاقت داکتران وغیره به همین تفصیلات شهادتنامه برای شان داده می شود» د کتاب له مخی چې زما (مومنی) په واک کې قرار درلود چې د اردو د روغتون (پل محمود خان) د لومړی دوری فارغان په ۱۳۰۸ کال کې وو.

تر تولو دمخه د دې کتاب د خصوصیتونو په باب داسی ویل کیدای شی. د کتاب په لومړی مخ کې د افغانستان د دولت نښان مهر شوی او په چوکاټ کې یې داسی لیکل شوی دی.

این کتاب دارای ۲۰۰ صحیفه و مساوی از (۱۰۰) ورق است. یگانه جهت تحریرات امور رسمی دولت مرتب شده است. مورخه ۶ میزان ۱۳۰۸.

تر دی وروسته په نورو مخونو کې مسایل ذکر شوی چې په همدې شکل لیکل شوی دی.

مخ ( ) د حربیه جلیله وزارت د مجله متعلق
۱۳۴۸هـ.ق/۱۳۰۸هـ.ش

شماره	اسم	ولد	قوم	سکونت	عکس	تاریخ	نتیجه امتحان، درجه لیاقت	تسلیمی شهادتنامه	ملاحظات
	علی محمد خان ۳۰ ساله	فتح محمد خان	اراتین	شهر پشاور، باشنده کنر منوری کابل		۹ شوال ۱۳۴۸ ۲۰ حوت ۱۳۰۸	معاون داکتری ابتدایی به امراض داخلی و خارجی بدرجه اول امضای داکتر قریشي عبدالغنی شاه	بمورخ ۲۱ عقرب ۱۳۱۱ شهادتنامه را تسلیم شد. امضای علی محمد	نظربه مکتوب ۹۳۷ مورخه ۱۶ مرغومی سنه ۱۳۰۹ مدیریت مستقله طبیه ملکی در اثر فرمان ۱۷۰۹ صدارت عظمی محتوی برای مجلس عالی وزرا و منظوری حضور شاهانه بوده. داکتران داخلی و خارجی افغانستان که دیپلومه رسمی نداشته اند معاون داکتر شناخته می شود و به اسم معاون داکتر یاد می شود. قید ۱۶۵۱

په دې کتاب کې ۳۲۶ قطعی فوتو د دوی د شهرت سره موجود دی چې د کتاب ۹۳ مخونه یې ډک کړی دی. او ۹۵ مخونه یې خانه پوری شوی نه دی او سپین پاتی دی.

په دې کتاب کې معاون داکتران، کمپودران (دواسازان) او بیطاران ذکر شوی دی چې د دوی یو شمیرو څخه واړه ضابطان وو او دوباره د دی

مکتبونو تابع شوی دی او افسران منل شوی دی، د دوی د بری لیک امتیاز ۴۰ افغانۍ و. هغه وروستۍ دوره چې زیاتره یې د دوباره کورس تابع شوی په ۱۳۵۱ کې دی چې شمیری ۱۹ ته رسیږی، چې د صحیه د منسوبانو د فراغت د کلونو په موده کې به له هغوی څخه یادونه وشی.

په ۱۳۰۸هـ.ش د ۲۸ تنو په شمیر فارغ شوی (د حوت میاشت ۱۳۰۸) چې ۱۲ تنه ابتدایی معاون دوکتوران د داخلی او خارجی ناروغیو په رشته کې و، ۱۲ تنه یې ابتدایی جراحان او ۴ تنه یې لومړنی دواسازان و. د مسلک لاندې یې د ټولګی درجه د داکتر قریشی او داکتر عبدالغنی لاسلیکونه ښکل شوی دی.

د بری لیک د تسلیمدو نیټه متفاوته ده. په بری لیک کې لیکل شوی و: نظربه امتحانیکه از ( ) ولد ( ) قوم ( ) عمر ( ) ساکن ( ) گرفته شده، نامبرده به درجه ( ) دواسازی ابتدایی را حایز است. لهذا این شهادتنامه برایش اعطا گردید. تاریخ امضا ها په ۱۳۰۹هـ.ش چې د اردو د مجلی د خپریدلو لومړنی کال دی او د اسد له میاشتی پیل شوی ده. دوباره اعاده شوه ځکه چې د تاسیس کال یې ۱۲۹۸ دی. په هغی کې طبی نشرات هم ترسره کیږی چې په دی کلونو او راتلونکو کلونو کې زیاتره طبی مقالی د محترم محمد اکبر دی. د بیلګی په توګه «حرب در کوه» مقاله یې ژباړلی او د ۱۳۰۹ د سلواغی د میاشت په ۲۷ مخ کې خپره شوی ده.

د ۱۳۰۹ کال کې یوشمیر ارقام او اسناد چې په ملګروملتونو کې ثبت شوی یو هم د مسلحو قواو تشکیل او بودجه دی په دی ترتیب چې د اردو تعداد ۷۲.۰۰۰ تنه افسر او سرباز دی. پولیس ۹.۸۴۵ تنه و. په دې کال کې نظامی بودجه ۴۵.۰۰۰.۰۰۰ افغانۍ وی.

د روغتیا مدیر شجاعت مند قطب الدین خان و او داکتر انظار الاسلام قریشی د حربیه وزارت سرطبیب و. د ۴۱۱۷ لمبر (۷میزان ۱۳۰۹) فرمان له مخی د توپچی د غونډ د هیئت نوی تشکیل چې له ۳۶ ضرب څخه مرکب دی په لاندې ډول دي:

- داکتر تولیمشر یوتن.
- سربیطار تولیمشر یوتن.
- بیطار بلوکمشر یوتن.
- کمپودر بلوکمشر یوتن.

☜ جراح بلوکمشر یوتن.

همداشان په دې کالنۍ کې د طبی څانګو او پرسونل د دندو په اړوند معلومات وړاندی شوی چې د وظایفو د لومړنی لایحی په توګه تری په لنډ ډول یادونه کېږی.

د قول اردو د مربوطو څانګو مربوطی دندی

د قول اردو سرطبابت او مرستیال یې:

قاعدتاً د هری قول اردو په قرارګاه کې د غندمشر په رتبه یوتن سرطبیب اود کندکمشر نه تر غندمشره پوری یو معاون او کاتب شته دی.

د دوی دندی:

۱- ذاتیه معاون، صحیه مامورین د ذاتیی مامورینو سره یوځای د څانګو د (شعباتو) متفقاً معاملات.

۲- د قول اردو ټول قطعات څو ځلی په خاصه توګه په مختلفو موسمونو کې تفتیش کړی او نتیجه یې مربوطه مقام ته راپور ورکول (قشلی، ارزاق او د افرادو ماکولات).

۳- د قول اردو د روغتونونو تفتیش او پلټنه.

۴- د مسئوله (ساری) ناروغیو د ظاهریدو په وخت کې د لازمو تدابیرو نیول.

۵- د سفر او یا سفربرۍ په وخت کې د قول اردو د صحیه خدمت (د صحیی د تولی او ګرځنده روغتونونو تشکیل) او د استخدام صورت.

سربیطار او د هغه مرستیال:

د صحیی په څیر د هری قول اردو په قرارګاه کې قاعدتاً د غندمشر په رتبه یو سربیطار او د کندکمشر په رتبه یو مرستیال او یوتن کاتب موجود دی.

دندی یی:

۱- د ذاتیه معاملاتو د څانګو سره یوځای د بیطاریه مامورینو شخصیه (ذاتی) معاملات.

۲- د قول اردو د حیواناتو د صحیه احوالو تفتیش لکه د آسانو، یابوګانو او د کراچۍ آسانو (په خاصه توګه د هغوی د اوبو څښلو ځایونه او د حیواناتو د سطبل معاینه).

۳- د قول اردو د حیواناتو د روغتونونو تفتیش.

۴- د مسئوله (ساری) ناروغیو د ظهور په وخت کې د لازمو تدبیرونو نیول.

۵- د قول اردو د حیواناتو د سفربرۍ د روغتونونو او دیپوګانو احضار او د بیطاریه خدماتو له نظره تنظیم.

۶- د بیطاریه هیئت د معلوماتو د پراختیا د پاره لازم تدبیرونه.

۷- د حضر او سفر په وخت کې د معلولو بیطاریه ضابطانو د استخدام صورت او د بیطاریه مامورینو تبدیل هوا.

۸- د تقاعد او اخراج راپورونو تدقیق او تصدیق په باب معلومات.

۹- په هغه سیمه کې چې قول اردو سوق الجیش لری د حیوانی ناروغیو او اوبو په باب لازمی څېړنې.

د یوې فرقې د قرارګاه تشکیل او دندی

د فرقی سرطبابت:

قاعدتاً په حضر کې فرقه د غونډ مشر په رتبه یو سرطبیب او دوه تنه ټولی مشران الحاقی او اخراجی دوکتوران ورکول کېږی. خو زمونږ په مملکت کې څه رنګه چې د صحیه تشکیلات دومره پراخ او حقیقی نه دی نو ځکه د صحی چارو د پاره د کندکمشر په رتبه یو سرطبیب او دوه نفر اخراجی کافی دی.

دندی په لاندې ډول دی:

۱- د فرقی همدا سرطبیب مؤظف دی چې د حضر په وخت کې د فرقی د روغتیایی تشکیلاتو له مخی د روغتیا اړوند چاری ترسره کړی.

۲- د هغو افسرانو او ضابطانو درملنه چې د غوندۍ په روغتونونو کې کیدای نه شی باید چې د فرقی په روغتون کې د فرقی د سرطبابت له خوا تر درملنی لاندې ونیول شی.

۳- د فرقی سرطبابت مجبور دی چې د یوه کال په اوږدو کې د ټولی فرقی د روغتیایی حالاتو په خصوص کې څو پلا د قول اردو سرطبابت ته لازم معلومات وړاندی کړی.

۴- د فرقی سرطبابت په هغه سیمه کې چې د فرقی سوق الجیش وی د صحیه حالاتو او اوبو په باره کې د صحیی لازمی څېړنی اجرا او خپلو مربوطو مقاماتو ته وړاندی کړی.

۵- د فرقی سرطبابت هغه ضابطان چې د ارکان حربی او یا طیاره چې (پیلوټ) د پاره تفریق کېږی باید په ډیر اساسی ډول یې طبی معاینه کړی.

سربیطاری:

د انسانی سرطبابت په شان د کندکمشر په رتبه سربیطار او دوه تنه ټولیمشران بیطاران لری.

د دوی دندی:

۱- د حضر او سفر په وخت کې د فرقی د ټولو حیواناتو د عمومی روغتیا له احواله مسئولیت لری.

۲- هغه حیوانات چې د ننه په فرقه کې معالجه کېږی هغه دی د بیطارۍ او عسکری له پلوه وګوری.

۳- هغه حیوانات چې په غوندۍ او یا نورو مرکزونو کې نه تداوی کېږی هغه دی د فرقی خسته خانی ته راولی او دلته تداوی کېږی.

۴- سربیطار مجبور دی چې په یوه کال کې څو پلا په بیلا بیلو موسمونو کې د فرقی ګرده حیوانات تفتیش او نتیجه دی، د راپور په شکل مربوطو مقاماتو ته عرض کړی.

۵- په هغه سیمه کې چې فرقه او سپړی د حیوانیه او نورو ناروغیو په باب دی لازمی څپړنی اجرا او مربوطو مقاماتو ته دی راپور ورکړی.

د طبی منځنی کادر د ښوونی او روزنی په باب باید وویل شی چې په دې کال کې ۷۶ تنه فارغ التحصیل شوی دی. د ۱۳۰۹ د وری د میاشتی له دویمی نیټی څخه د هغوی فراغت پیل کیږی د مسلک له مخی په لاندې ډول طبقه بندی شوی ده:

- ابتدایی جراحی ۲۱تنه.
- ابتدایی دواسازی ۲۱تنه.
- ابتدایی معاون داکتری د داخله او خارجی ناروغیو په رشته کې ۲۵تنه.
- ابتدایی سربیطاری ۱تن.
- ابتدایی بیطاری ۸تنه.

د پورتنی کتاب د مسلک او امتحان د درجی په جدولونو کې د داکتر قریشی او داکتر عبدالغنی خان امضاګانی او د بیطارانو د مقابلو خانه پوریو برسیره د دی دوو داکترانو پرته ملک خان د صحیه او بیطاریه د مدیریت د بیطاریه د بخش سربیطار هم لاس لیک کړی و.

د اردو مجلی د ۱۳۱۰ کالنی په دویم کال کې د محرقی د تبی د حفظ الصحی د ماهیت او اهمیت په باب لنډی او ضروری لارښوونی د ورځنیو خوراک او څښاک په نسبت او د پیاده ټولی د تشکیلاتو (صحیه، د صحیی یو خوردضابط، دوه تذکری او اته تنه تذکره وړونکی وي) او نورو وسایلو په باب یادونه شوی چې بالترتیب د خارجه وزارت د فخری کاتب محمد حسین خان (په ۴۵ مخ) او د داکتر عبدالروف قریشی په (۳۵) او (۵۰) مخونو کې لیکل شوی دی.

داکتر قریشی په دې وخت کې د حربیه وزارت (پل محمود خان) د روغتون سرطبیب ؤ.

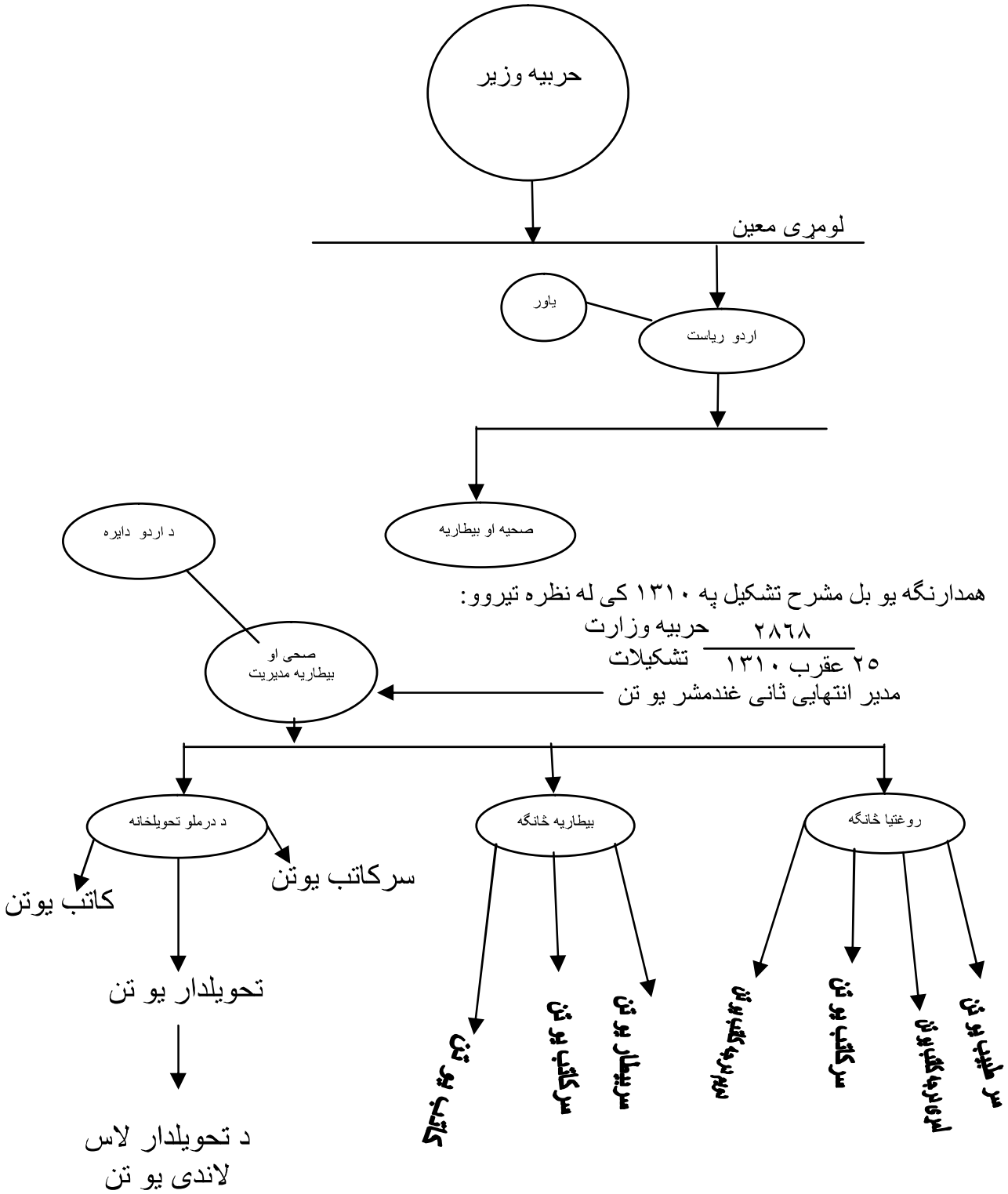
د صحی او بیطاری تشکیل په کال ۱۳۱۰ کې پخوانی تشکیل سره زیات تفاوت نه لری چې د ۱۳۱۰ کالنی کې د دفاع وزارت دایری په لاندې ډول مشاهده کېږي:

د حربیه وزارت د دایرو تشکیل د اردو ریاست صحیه او بیطاریه

الف: د روغتیا څانګه، ب: د بیطاریی څانګه، ج: دطبیه مدیریت. دغه مدیریت د وزارت په تشکیل کې موجود و.

د اردو ریاست تعلیمیه	د صحی او بیطاری مدیریت	صحیه	مدیر د آمر په درجه یوتن کندکمشر امیر محمد خان
			- سرطبیب یوتن دوکتور قریشي - سرکاتب یوتن - لمړی درجه کاتب یوتن - دویمه درجه کاتب یوتن
		بیطاریه	- سربیطار یوتن - سرکاتب یوتن - کاتب یوتن ټول ۳تنه د صحی او بیطاریی ټول پرسونل ۸تنه

د تشکیل ګراف په لاندې ډول ذکر شوی دي

همدارنګه یو بل مشرح تشکیل په ۱۳۱۰ کی له نظره تیروو:

۲۸٦۸ حربیه وزارت
۲۵ عقرب ۱۳۱۰ تشکیلات
مدیر انتهایی ثانی غندمشر یو تن

په دغه کال کې د سفری فرقی تشکیل ترتیب شوی چې د ۱۳۱۰ کال کالنی کې داسی ثبت شوی دی.

<u>د سفری د قرارگاه تشکیل</u>

سرطبابت:

- سرطبیب د کندکمشر په رتبه یوتن.
- جراح د تولیمشر په رتبه یوتن.
- کمپودر د تولیمشر په رتبه یوتن.

سربیطار:

- سربیطار د کندکمشر په رتبه یوتن.
- بیطار دوه تنه.

<u>د سفری پیادی غوندِ د هیئت تشکیل</u>

- سرطبیب د غوندمشر په رتبه یوتن.
- جراح دوه تنه.
- کمپودر یوتن.

<u>د پیاده کندک تشکیل</u>

- طبیب د کندکمشر په رتبه یوتن.
- جراح دری تنه.
- کمپودر یوتن.

<u>د پیاده تولی تشکیل</u>

- د روغتیا پرکمشر یوتن.

<u>د ثقیل ماشیندار تولی</u>

- د طویلی پرکمشر او د روغتیا پرکمشر دوه تنه.

د سواری غوندې هیئت

- سرطبیب د غندمشر په رتبه یوتن.
- سرجراح دوه تنه.
- کمپودر یوتن.
- جراح یوتن.
- مهتر دوه تنه.

سواری ټولی

- د روغتیا پرکمشر یوتن.
- د طویلی پرکمشر یوتن.

د طوپچی غوندې

	انسانی	حیوانی
- داکتر د غوندمشر په درجه	یوتن	یوتن
- جراح	یوتن	یوتن
- کمپودر	یوتن	یوتن
- بیطار	یوتن	یوتن
- د بیطار لاس لاندی	یوتن	یوتن

د استحکام کندک

- کمپودر او جراح دوه تنه.

د استحکام ټولی

- د روغتیا پرکمشر یوتن.
- د روغتیا نفر څلور تنه.

د مخابرې د کندک هیئت

- جراح یوتن.
- کمپودر یوتن.
- د طویلی سر پرکمشر یوتن.

د بې سیم د مخابرې ټولې

- روغتیا پرکمشر یوتن.
- تذکره چې دوه تنه.

د مخابرې ټولې

- روغتیا پرکمشر یوتن.
- تذکره چې اته تنه.

د ۱۳۱۰ کال کالنی کې د هوایی تشکیلات داسی بښودل شوی دی.

د هوایی قول اردو د هیئت تشکیل

د هوایی قول اردو	- داکتر	کندکمشر	یوتن
	- جراح	بلوکمشر	یوتن
	- کمپودر	بلوکمشر	یوتن
	- پرستار	سایر (سرباز)	ځلور تنه

د هوایی فرقې د هیئت تشکیل

د هوایی فرقې	- داکتر	تولیمشر	یوتن
	- جراح	بلوکمشر	یوتن
	- کمپودر	بلوکمشر	یوتن
	- پرستار	سایر (سرباز)	ځلور تنه

هوایی غوندې

- داکتر	تولیمشر	یوتن
- جراح	بلوکمشر	یوتن
- کمپودر	بلوکمشر	یوتن
- پرستار	سایر (سرباز)	دری تنه

همدارنګه په کال ۱۳۱۰ د طیاری د قوماندانیت تشکیل په دی ډول راغلی دی.

روغتون	- معاون داکتر	تولیمشر	یوتن
	- جراح	بلوکمشر	یوتن
	- کمپودر	بلوکمشر	یوتن

د یوی دستی کشف طیارو په تجهیزاتو کې ویلی شوی دی چې یو روغتون او داکتر د ۱.۰۰۰ افغانیو معاش سره او د روغتون یو عراده موتر موجود وی.

د روغتیا مدیریت د طیاری د قوماندانی په چوکات کې د تورنجنرال محمد احسان له خوا په کال ۱۳۱۴ کې تشکیل شوی او په کال ۱۳۱۸ د هوایی قواو نوی تشکیل جوړ شو چې د روغتیا مدیریت یې لاندې تشکیل درلود.

روغتون	- داکتر	یوتن
	- جراح	یوتن
	- کمپودر	یوتن
	-پیاده خدمتی	یوتن

د روغتون ټول پرسونل څلور تنه

هغو اشخاصو چې د هوایی صحی په مدیریت کې دنده اجرا کړی په لاندې ډول دي:

- ح محمد شریف خان ولد ګل محمد خان	کابل
- ح محمد نصیر خان ډګروال	کنر
- ح عبدالصمد خان ډګروال	کابل
- ح سید اسدالله خان ډګروال	لوګر
- ح علی محمد خان دګرمن	کابل
- ح مسافر خان دګرمن	کنر
- ح نورالحق خان دګرمن	بګرام
- ح محمد سعید خان غریبمل جبارخیل ډګروال	حصارک ننګرهار
-ح عبیدالله خان ډګروال	کاپیسا
-ح عبدالرسول ډګروال	لغمان

د ولایتونو د پولیسو د قرارگاه تشکیل

- کمپودر یوتن.
- جراح یوتن.

د پیاده ژاندارم غوندۍ د هیئت تشکیل

- داکتر تولیمشر یوتن.
- جراح یوتن.
- کمپودر یوتن.

د پیاده ژاندارمی ټولې تشکیل

- د روغتیا پرکمشر یوتن.
- سقاؤ دوه تنه.

د ژاندارم سواری غوندۍ

- داکتر تولیمشر یوتن.
- کمپودر یوتن.
- جراح یوتن.

د ژاندارم سواری ټولې

- د روغتیا پرکمشر یوتن.
- د طویلې پرکمشر یوتن.

په دې سنه کې (۱۳۱۰) کې د صحیې مدیر ش قطب الدین خان و.

د مرکز او ولایتونو منظور شوی بودجه په ۱۳۱۰ کال کې:

د عسکری روغتونونو معاش ۹۰.۰۷۸ افغانۍ

مصرف ۱۰۳.۰۹۲

میزان ۱۹۳.۱۷۱

همداشان د روغتیایی مدیریت معاشونه په لاندې ډول وو.

سرطبیب ۹.۶۳۶ افغانۍ

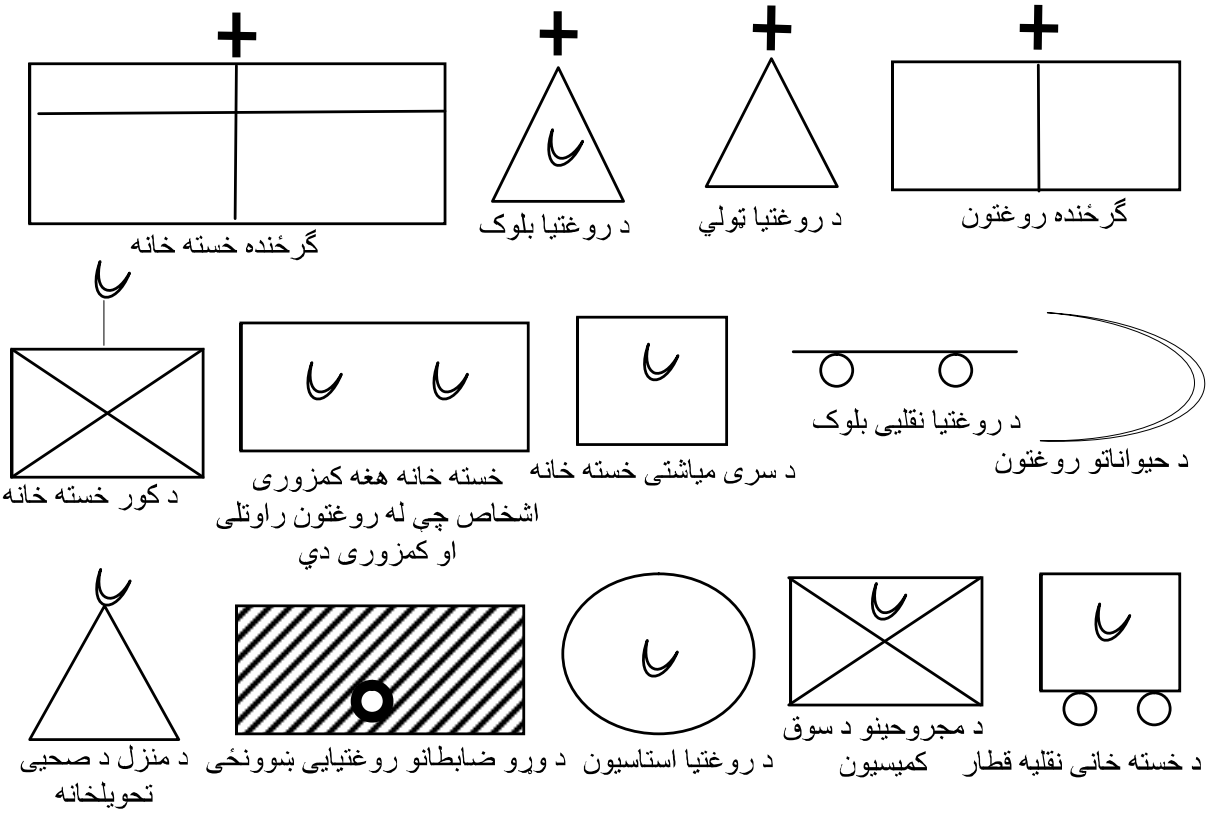
مدیر ۲.۰۱۷ افغانۍ

سرکاتب ۱.۰۹۰ افغانۍ

لومړی کاتب ۹۰۵ افغانۍ

دویم کاتب ۸۱۸ افغانۍ

د لومړی ځل د پاره صحیی تکتیکی اشارات (۱۳۱۰) په لاندې ډول تاکل شوی وو.

د ۱۳۱۰ کال د فارغ التحصیلانو په باب باید وویل شی چې د مختلفو مسلکونو څخه د ۳۲ تنو په شمیر په لاندنی ترکیب سره فارغ شوی دي:

- ابتدایی معاون داکتری ۱۱تنه.
- ابتدایی دواساز (درمل جوړونکی) ۱۱تنه.
- ابتدایی جراح ۷تنه.
- ابتدایی بیطار ۳تنه.

د ۱۲تنو اسناد عبدالغنی شاه خان او سید رشیدالدین خان لاسلیک کړی او د ۱۳تنو نورو عبدالغنی شاه خان او داکتر قریشی لاسلیک کړی او د بیطارانو اسناد د عبدالغنی شاه خان، قریشی او فقیر محمد خان څخه علاوه سربیطار ملک خان لاسلیک کړی دی.

د کابل ۱۳۱۱ کالنی له مخی د صحیه شعبی مدیر شجاعت مند امیر محمد خان کندکمشر او د حیواناتو د شعبی مدیر شجاعت مند محمد حسن کندکمشر و او هغه اجرأت چې په حربیه وزارت کې ترسره شوی د اردو د صحیه تشکیلات، د ښوونی او روزنی تشکیلات، په مرکز او ولایتونو کې د عسکری روغتونونو له جوړولو څخه عبارت دی.

همداشان لکه چې په تیرو فصلونو کې یادونه وشوه د طبی پوهنځی تاسیس، د داکتری د معاون طبی ښوونځی د دوه کلنی زده کړی د دوری سره، د کمپودری او پرستاری د مکتبونو تاسیس او نور ترسره شوی چې په دی تحصیلی موسسو کې نظامی پرسونل هم شامل شوی او تحصیل یې کړی دی او یا دا چې ملکیان وو او تر تحصیل وروسته عسکری ساحی ته ورکړ شوی دی. د اعلحضرت محمد نادر د دوری په اصولنامو کې – د افغانستان د عالیه دولت د اساسی اصولو په (۱۰۸) ماده کې (۳ مرغومی ۱۳۱۱) راغلی دي:

خارجه تبعه په عسکری مسلک کې د داکتری د صنف او حربی معلمی نه په استثنا سره نه منل کیږی. له همدې کبله و چې د طبی پوهنځی استادان د اردو د صحی خدماتو په بخش کې نه هیریدونکی کارنامی په یادګار پریښوولی دی. هغوی د صحیی په مختلفو بخشونو کې د صحیی کورسونه د حربیه وزارت په روغتون کې تاسیس کړی او ځینویی د تدریس چاری پرمخ بیولی دی.

د صحیی د تعمیراتو ساختمان، ترتیب او تنظیم، د دیپوګانو، لابراتوارونو په تجهیزولو، د درملو په اکمال د الکولو د تهیی دستګاه او د صحی تعلیم نامو په ترتیبولو کې په تیره بیا د روغتیایی عینیاتو، او نورو تعلیمنامو ترتیب، د صحیه خدماتو د تشکیل ترتیب او تنظیم، د حربیه وزارت د قطعاتو او جزوتامونو د روغتیا د مدیریت د تشکیل او تنظیم په چارو کې ټولو مشاورینو په تیره بیا شکری بیګ فارمسست نه ستړی کیدونکی فعالیتونه د قدر وړ دی.

د دې کلنی په عکسونو کې د عسکری روغتون د سرطبیب محترم داکتر علی شاه خان او د دی روغتون د داکتر محترم نور محمد خان عکسونه هم موجود و.

په عسکری روغتون کې د صحیه پرسونل د ښوونی او روزنی له نقطه نظره باید وویل شی چې د ۱۳۱۱ کال په اوږدو کې د ۱۸ تنو په شمیر فارغ شوی چې ۱۳ تنه یې درمل جوړونکی، دوه تنه جراح، دوه تنه بیطار او یوتن معاون داکتر و، چې د دوی د فراغت اسناد داکتر قریشی، عبدالغنی شاه خان او نور محمد خان لاسلیک کړی دی.

د تشکیلاتی نقطه نظره د (غزنی د فرقی) د یو روغتون او بیطاریی د یو تشکیل د نمونی په توګه ذکر کولای شو:

	تفصیلات	شمیر	کتنې
د روغتون	داکتر	۱	
	سرکاتب	۱	
	کاتب	۱	
	کمپودر	۲	
	محافظ	۴	
	تحویلدار	۱	
	نفر خدمت	۲	
	آشپز	۱	
	د آشپز لاس لاندی	۱	
	جاروکش	۱	
	سقاو	۱	
	باغوان او خرکار	۳	باغوان ۲تنه او خرکار ۱ تن
	جراح	۱	
	جمع	۲۰	
بیطاریه	بیطار	۲	
	کاتب	۱	
	پیاده	۱	
	جمع کل	۲۴	

هغه موضوع چې د یادونی وړ ده ۳۵۸- ۱۷میزان ۱۳۱۱ له مکتوب څخه عبارت دی چې د حربیه ریاست ارکان له خوا حرکاتو ته لیکل شوی دي: «صاحب منصبان و عایله شان که بخارج مریض می باشند (در منزل) داکتران شفاخانه عسکری ملکف اند که بدون فیس مریض را نظر به اطلاع ریاست به خانه شان معاینه و تداوی نمایند، ادویه تداوی مذکور از شفاخانه تادیه می شود. در معاوضه این تکلیف از معاش کندکمشران الی سپه سالار

به قرار ذیل ماهوار وضع شود، تولیمشران و بلوکمشران مستثنا اند از گردانیدن پول:

۱- سپه سالار ۵ افغانی.

۲- شهزاده وکیل وزارت ۵ افغانی.

۳- نایب سالار و فرقه مشران ۲ افغانی.

۴- غندمشران و کندکمشران ۱ افغانی.

مدیریت صحیه اقدام نماید» (د دفاع وزارت د تشکیلاتو او سفربری د ریاست د کالنۍ په حواله).

د محمد ظاهر شاه د سلطنت په دوره کې نظامی طبابت:

په ۱۳۱۲ کې مستقل مدیریت چې د وزیرانو د شورا په چوکاټ کې مستقل و د صحی ریاست ته یی ارتقا وکړ چې رئیس یی ج محمد اکبر خان و. د حربیه وزارت د صحیه او بیطـاریه د مدیریت په باب باید وویل شی چې مدیر یې ش عبدالباقی خان کندکمشر او سرطبیب یې عزتمند انظار الاسلام قریشی و او په دې کال کې سربیطار نه و مقرر شوی.

همداشان د حربیه وزارت په چوکاټ کې د عسکری ګردو روغتونونو په مرکز او ولایتونو کې تنظیمدلی او په فراه کې د عصری روغتون ودانی او د جنوبی سمت د قول اردو د لومړی او دوهمی فرقو یو یو روغتون منظوری په نظر کې نیول شوی ده. د تشکیلاتی له پلوه باید وویل شی چې د تیرو کلونو په نسبت دومره زیات تغییرات نه دی راغلی لکه چې د فرقی او غوندونو په روغتون او بیطاری په تشکیل کې د یادونی وړ بدلون منځ ته نه دی راغلی. یوازی د لومړی ځل د پاره د صحی مرکزونو او د مرکز په موسسو او قطعاتو کې د خدمتګار په نوم یو مرکز ورزیات شو چې د صفاکار په توګه یی په عسکری ساحه کې د ښځو او نارینه وو د پاره په کار کې د منلو زمینه برابره کړه. (پخوا په نظامی بخش کې ملکی پرسونل موجود نه و)

په ۱۳۱۲ کې د حربیه وزارت د صحیه له کورسونو څخه ۲۱تنه فارغ شول چې ۴تنه یې بیطار، ۱۰تنه یې دواساز، ۴تنه یې جراح او یوتن یې معاون داکتر و. د هغوی په اسنادو کې داکتر قریشی، عبدالغنی خان، نور

محمد خان او د ځینو په اسنادو کې د اسمعیل جوپړی او هاشمی او بیطارانو په اسنادو کې سربیطار فقیر محمد خان لاسلیکونه کړی وو.

په ۱۳۱۳ کې د صحیه او بیطاریه مدیر ش عبدالباقی خان، سرطبیب قریشی و او سربیطار نه لری. په عسکری روغتون کې سرطبیب داکتر سید عبدالغنی شاه خان، سرجراح داکتر نور محمد خان او معاون یې سید محمد صالح خان و.

په دې سنه کې د صحیی ریاست، د صحیی وزارت ته ارتقا وکړه چې وزیر یې غلام یحیٰ خان ؤ.

د ګردیز د عسکری روغتون تعمیر تکمیل شوی او د حربیه وزارت د صحیه او کمپودریٰ له کورس څخه ۱۲تنو طلابو د خپلی زده کړی دوره پوره کړی او فارغ التحصیل شول چې ۱۰تنه یې درمل جوړونکی او دوه تنه یې جراح ؤ د هغوی د فراغت په اسنادو کې داکتر قریشی، سید عبدالغنی شاه خان او نور محمد خان لاسلیکونه کړی دی.

د تشکیلاتی نقطه نظره باید وویل شی چې په دې کال کې د صحیه تشکیل د رشدیه په مکتب کې عبارت و له یوتن کمپودر او محافظ څخه، د روغتون د پاره دوه تنه او د پیاده د عالی کورس په تشکیل کې یوتن داکتر د تولیمشر په درجه د میاشتنی ۲.۴۰۰ افغانیٰ په معاش، یو کمپودر د بلوکمشر په رتبه په ۱.۲۰۰ افغانیٰ معاش او یوتن د صحیی افراد د ۲۹۴ افغانیٰ په معاش شامل و.

په ۱۳۱۴ کې د صحیه وزارت په چوکاټ کې د دواسازی او کیمیاګریٰ مکتب تاسیس شو چې نظامی محصلینو هم پکی زده کړه کوله. د طبی منځنیٰ ښوونی او روزنی پرسونل د عامی روغتیا وزارت په چوکاټ (د عامی روغتیا وزارت د طبی منځنیو تعلیماتو انستیتوت یا د غصنفر د صحی علومو انستیتوت) کې تر ۱۳۷۰ کال پوری جریان درلود چې د دواسازی، معاون داکتری، نرسنګ، اکسریز، لابراتوار، غاښ جوړولو، وقایوی طب او نورو په څانګو کې مساعدت کړی چې د دی انستیتوت یو شمیر فارغان تر اوسه پوری په اردو کې هم دندی اجرا کوی.

په دې سنه (۱۳۱۴) کې د حربیه وزارت د روغتون په چوکاټ کې د طبی متوسط پرسونل ۲۶تنه فارغ شوی چې ۱۳تنه یې درمل جوړونکی، ۴تنه یې بیطار، ۵تنه یې جراح او ۴تنه یې معاون داکتر و. د دې فارغانو د اسنادو په پای کې عبدالغنی شاه خان، قریشی، نورمحمد، هاشمی او محمد صادق خان لاسلیکونه کړی دی.

په دې کال کې د صحیه او بیطاریه مدیر حسین علی خان غونډمشر او سرطبیب داکتر قریشی او د عسکری روغتون سرطبیب عبدالغنی شاه خان، سرجراح نور محمد خان او د هغه معاون سید محمد صالح خان و.

د پیاده د یوه غونډ د صحیه پرسونل معاشونه په دې سنه کې په لاندې ډول و:

- داکتر تولیمشر ۷.۲۰۰ افغانۍ.
- جراح بلوکمشر ۱.۰۸۰ افغانۍ.
- کمپودر بلوکمشر ۱.۲۰۰ افغانۍ.
- صحیه پرکمشر ۳۱۵ افغانۍ.

د سواری غونډ معاشونه په لاندې ډول ورکول کیدل:

- داکتر تولیمشر ۷.۳۶۳ افغانۍ.
- جراح بلوکمشر ۱.۲۴۳ افغانۍ.
- کمپودر بلوکمشر ۱.۳۶۳ افغانۍ.
- د صحیه پرکمشر ۴۷۸ افغانۍ.

په ۱۳۱۴ کې د معاون داکترانو لومړنۍ ډله او په ۱۳۱۶ کې د طب د داکترانو او دواسازانو لومړنۍ ډله فارغ شوی ده چې د دوی له جملې څخه مرحوم دوکتور میرغلام حسین خان، دوکتور حاجی غلام حسین خان او دوکتور عزیزالدین خان د پل محمود خان په روغتون کې مقرر شول او نظامی طب ښه رونق وموند (د مرحوم دوکتور نور محمد خلمی د مرکی په حواله).

په ۱۳۱۵ کې د تشکیلاتی له مخې د صحیه او بیطاریه مدیر حسین علی خان دویم غونډمشر، سرطبیب عزتمند انظار الاسلام دوکتور قریشی و او په عسکری روغتون کې سرطبیب عزتمند دوکتور عبدالغنی شاه خان، سرجراح داکتر نور محمد خان، معاون داکتر سید صالح خان او جراح داکتر اسمعیل جوهری و.

د صحیه په برخه کې د حربیه وزارت اجرأت د عسکری روغتون ترمیم څخه عبارت و او د دی په ترڅ کې په دې کال کې د پسیکولوژی (علم الروح) کتاب چاپ شوی چې د محترم احمد الله خان پوپلزایی له خوا تالیف او ترجمه شوی و.

د ملکی روغتون او د مرکزی روغتونونو د کمپودرانو یو شمیر د دوکتور انور علی خان تر زده کړی لاندې په معینو ورځو کې زده کړه کاوه او د کمپودرۍ کورس یې بیا له سره په عمومی درملتون کې پرانست چې په هغه کې نظامی پرسونل هم زده کړه کوله.

په همدې شان د حربیه وزارت د روغتون په چوکاټ کې د مختلفو کورسونو څخه ۳۶تنه یعنی د درمل جوړونکی څخه ۱۲تنه، د معاون داکتری څخه ۵تنه د جراحی څخه ۶تنه، د بیطاریه څخه ۹تنه فارغ او اردو ته تقدیم شوی دی. د څلورو نورو تنو مسلک د جدول د نه خانه پرې له امله معلوم نه کړای شو.

د فراغت په اسنادو کې محترم قریشی، عبدالغنی شاه، هاشمی، نورمحمد او اسمعیل جوهری لاسلیکونه کړی دی.

په ۱۳۱۵ سنه کې د صحیه تشکیلاتو په اړوند یوشمیر نظامی موسسی لکه د موزیک مکتب، حربیه مکتب، رشدیه مکتب، احضاریه مکتب او د قطعاتو د صحیه په تشکیل کې جزیی تغییرات راغلل، خو څه چې د یادونې وړ دی هغه د دفاع وزارت د قوا او بودجی راپور دی چې د دفاع وزارت له خوا د بهرنیو چارو وزارت او له هغه ځایه جنیوا (ژنو) ته لیږل کیده چې په لاندې ډول دي:

- پرسونل ۱۰۳.۱۱۹تنه.
- کلنۍ بودجه ۷۰.۲۷۰.۲۲۹ افغانۍ.

دا دواړه موضوعګانی د جنیوا په کالنۍ کې درج شوی دی.

همداشان د اردو د روغتون د سامان آلاتو مصرف ۵.۰۰۰ افغانۍ بنودل شوی دی. په عین وخت کې د هرات په فرقه کې ۱۵ بستره او د ۱۰ ناروغانو د پاره خوراک منظور شوی دی.

په ۱۳۱۶ د طب پوهنځی د فارغانو څخه دوه تنه دوکتور فقیر محمد خان (چې په توتله فقیر مشهور و) او دوکتور میرغلام حسین خان نظامی جراح و چې د حربیه وزارت روغتون چې په پل محمود خان کې پروت او د عسکری روغتون په نوم یادیده مقرر شول.

په دې کال کې د صحیه او بیطاریه مدیر حسین علی خان دویم غونډمشر او سرطبیب داکتر قریشی دی او په عسکری روغتون کې

سرطبیب عبدالغنی شاه خان، سرجراح نور محمد خان، معاون یی سید صالح خان او جراح یی اسمعیل جوهری و.

هغه اجرأت چې په دې کال شوی دی د مرکز او ولایتونو د فرقو د افرادو د تکمیلولو د نفوس په اندازه او صحی معایناتو په اساس و.

پردې برسیره په دی کال کې د عسکری صحیه کورسونو څخه ۲۶تنه چې د دواسازی ۱۴تنه، جراحی ۹تنه، معاون داکتر ۳تنه فارغ التحصیل شوی دی او د هغوی تحصیلی اسناد هاشمی، نورمحمد، عبدالغنی شاه او اسمعیل جوهری لاسلیکونه کړی دی.

په همدې شان د دفاع وزارت د تشکیلاتو او سفربری ۱۳۱۶ کال کالنی له مخی د عسکری ښوونځیو د قوماندانیو تشکیلات او تعلیمات ترتیب شوی چې د دی ځینی برخی په لنډه توګه تر بحث لاندې نیول کیږی.

د صحیه د پنځمی څانګی وظیفه:

د قوماندانی د صحیی د احوالوسره ضابط، معلم، طلبه او مستخدمین چې د مکتب او موسسو په ټولو څانګو کې د قوماندانی تحت الامروی، له نژدی سره علاقه درلودل. او په قیدو قبول کې د طلبه معاینه، د ده د صحت په باب او هغه مستخدمین چې د بدنیه قابلیت د تعلیمات نامی سره موافق نه وی، معامله کول. هغه ناروغی چې د طلابو په منځ کې لیدل کیږی د مجادلی د پاره د تدبیرونو نیول او د ناروغیو د ظهور د مخنیوی. د روغتون او روير (پولی کلنیک) د انتظام حالت کنترول. (د ۱۳۴۵-۱۳۴۶ پوری د پکتیا په ۱۲ فرقه کې روير موجود و چې هلته د سراپا ناروغان معاینه کیدل او لازم درمل یې ترلاسه کول. هلته د ناروغانو د پاره بستری موجودی نه وی چې دا ځای د روير په نوم یادیده چې اوسنی نوم یې پولی کلنیک بللای شو – پوهاند مومنی) د ښوونځیو د عمومیه نظافت او ظهارت څارنه، د صحیی استاتستیک او ګرافیک تنظیم، د صحیی غوښتنو له مخی د ماکولاتو او مشروباتو او عمومی پاکیو کنترول او د قوماندانی په مقابل کې د لازمو تدبیرونو نیول او د لازمی تکلیفونو اجرا کول د دی شعبی وظیفه ده.

د «روير» روغتون:

د حربی ښوونځی، عسکری لیسی، د منځنیو او ابتدایی ښوونځیو د ناروغو طلابو او ضابطانو د معاینی او درملنی د پاره روير تشکیل شوی دی.

دلته یوپنځوس بستری روغتون موجود و او د پنځمی شعبی د مدیر په واسطه قوماندانۍ پوری مربوط دی. د هغی اداره د یوی ځانګړی تعلیمات نامی په واسطه تدویر کیدله.

د ښوونځیو د روغتون تشکیل:

- سرطبیب کندکمشر ۱تن.
- انضباط ضابط تولیمشر ۱تن.
- د حساب مامور ۱تن.
- داکتر تولیمشر ۳تنه.
- جراح مامور ۱تن.
- د پنځمی شعبی مدیر کندکمشر ۱تن.
- ملحق ضابط تولیمشر ۱تن.
- پرستار مامور ۳تنه.
- د روغتون د خدمت افراد ۱۰تنه.
- آشپز ۲تنه.

د رشدیه په مکتب کې د حفظ الصحی مضمون په هفته کې دوه پلا تدریس کیده.

په همدې ډول په نوموړی سند کې د یوی عصری فرقی د تشکیل په هکله یادونه شوی ده چې د صحیی کندک د صحیی د یو ټولی سره، دوه ګرځنده روغتونونه د ناروغانو د پاره، د وړلو راوړلو د لاریویو بلوک شامل و. ضابطان یې ۴۱تنه، واړه ضابطان یې ۹۰تنه، افراد یې ۴۴۶تنه پرسونل درج شوی دی.

د یو عصری فرقی تجهیزات

- بندچ ۳۱.۲۴۴ دانی.
- کلورکلک ۱۵.۶۲۰ پوری.

- کلورکلک پودر ۱۵.۶۲۰ قطی.

د ګاز د محافظی مالزمه:

- ماسکه ګاز د فلتر او د پوش د قطی سره ۱.۸۰۰
- د هایدروجن آله ۵۰

د خیمی تجهیزات:

- ـ د ۱۵-۲۰ تنو د پاره مخصوصه خیمه ۴۰بابه.

صحیی تجهیزات:

- د صحیه بکس (جوره) ۴۵۰
- چانته ۱۳۰
- د بندچ بکس ۱۲۰
- تسکره ۱۲۰
- د صحیی صندوق ۲۵

په همدې ډول د روغتون مخصوص موټرونه ۵ عرادی په عصری فرقه کې درج دی.

د فضایی ټولی تشکیل:

د روغتون هیئت:

- معاون داکتر ۱تن.
- کمپودر ۱تن.
- جراح ۱تن.
- نفر خدمت ۲تنه.
- د صحیی د عرادی موټر چلونکی ۱تن.

د ۱۳۱۶ کال له تشکیل څخه څرګندیږی چې د لومړی ځل د پاره موټری وسایط د صحیی په تشکیل کې نیول شوی دی.

د احضاریه مکتب د روغتون تشکیل:

- سرطبیب مامور اتن.

- معاون داکتر مامور ۱تن.
- جراح او کمپودر مامور ۴تنه د هر یو دوه دوه تنه.
- تحویلدار ۱تن.
- پرستار ۱تن.
- د روغتون د پاره بستری ۳۰دسته.

د حربیه رشدیه مکتب د روغتون په تشکیل کې لاندې پرسونل ته ځای ورکړ شوی دی.

- معاون داکتر مامور ۱تن.
- کمپودر مامور ۱تن.
- پرستار مامور ۱تن.
- بستری ۱۰جوړی.
- د حفظ الصحی معلم (خارجی) ۱تن.

که چیرته د ۱۳۱۷ کال وکتل شی، لیدل کیږی چې د صحیه او بیطاریه مدیر دویم غونډمشر محمد سعید خان او سرطبیب داکتر قریشی و او د عسکری روغتون سرطبیب عبدالغنی شاه خان، سرجراح نور محمد خان، معاون یی سید صالح خان او جراح اسمعیل جوهری و.

په دې کال کې د اردو د صحیی د چارو تنظیم او تدویر ترسره شوی او د طبی، جراحی او بیطاریه موسساتو څخه جدی څارنه عملی شوی ده. په دې سنه کې د عسکری روغتون له کورسونو څخه په مختلفو څانګو کې ۳۰تنه فارغ شوی دي: جراحی ۱۲ تنه، دواسازی ۱۲ تنه، معاون داکتری ۶ تنه او بیطاریه یو تن. د دو تحصیلی اسناد داکتر قریشی، داکتر هاشمی، داکتر نور محمد خان او داکتر عبدالغنی شاه خان په واسطه امضا شوی دی.

په دې کال کې د حربی وزارت (اردو) په تشکیل کې لاندنی اداری شاملی دي:

«د اردو د چارو عمومی مدیریت (د اردو ریاست) چې په دی کې مامورین، د عسکر ونیول، عسکری صحیه او بیطاریه، حربیه تعمیرات او د نقلیه وسایطو تهیه شامل وو»[۱].

دلته کولای شو چې یو تاریخی ټکی ومومو او هغه دادی چې د ننګرهار د کهی د صحیه او بیطاریه ضروری درملو د اکمالولو په خصوص کې د وخت دفاع وزیر داسی امر کړی و:

«۱- ملاحظه شد ۲۶ دلو ۱۳۱۷ یکصدوسی و یک قلم ادویه کار آمد شفاخانه مفرزه کهی منظور از طرف ریاست اردو تکمیل شود، قلماتیکه موجود نباشد از دواخانه های حکومتی وزارت صحیه اکمال شود.

۲- ملاحظه شد ۲۶ دلو ۱۳۱۷ نودو هشت قلم ادویه کار آمد بیطاریه مفرزه کهی شینوار طرف ریاست اردو تکمیل و فوری فرستاده شود».

څرګنده ده چې د صحیی او بیطاری مدیریت د لوازماتو د عمومی ریاست په تشکیل کې شامل نه و او له ۱۳۲۲ کال راهیسی یی د اردو د صحیی ریاست په نوم فعالیت کاوه، خو کله چې شوروی وسلی او تخنیک په ۱۳۴۰هـ کې افغانستان ته وارد شول د هغی تکتیک هم تر اجرا لاندې ونیول شو چې د صحیه خدماتو د آمریت په نوم د لوژستیک په تشکیل کې شامل شوی دی. باید یادونه وشی چې د لوژستیک ریاست د مسلکی او اکمالاتی په ارتباط او د معالجوی او وقایوی او همدارنګه د ناروغانو او زخمیانو په تخلیه کې هم مرسته نشو کولای. پدې ترتیب وپتیله شوه چې د صحی ریاست په مستقل ډول د دفاع وزارت په چوکاټ کې فعالیت وکړی. په ۱۳۷۰ کال د اردو صحیه خدماتو آمریت د صحیه ریاست په توګه د لوژستیک د ریاست له تشکیل څخه وایستل شو او په مستقلانه ډول یی خپلی دندی د ملی دفاع وزارت په چوکاټ کې اجرا کولی. چې په دغه برخه کې د جنرال دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل هڅی د قدر وړ دی.

د ۴۴۳۵- ۲۶ دلو ۱۳۱۷ مکتوب پر اساس د صحیه او بیطاریه مدیریت د سل بستری یو مرکزی روغتون او د سل بستری ګرځنده روغتون تشکیل جوړ کړی دی.

په ۱۳۱۷ کال د امراض چشم یو رنګه کتاب د دوقتور فواد اسمعیل طوغار له خوا په عمومی مطبعه کې چاپ شوی دی چې په ۷۸۵ مخ کې د

۱ - د دفاع وزارت د تشکیلاتو او سفربری د ریاست د ۱۳۱۷ کالنی په حواله.

قابلیت بدنیه عسکریه نظام نامی یوه برخه د سترګو د ناروغیو د معاملی په هکله داسی لیکل شوی دي:

بعضی مواد نظام نامه قابلیت بدنیه عسکریه[1]

A: عوارضی که قابلیت خدمت مسلحه را اخلال نمی کند:

۱- تراخومیکه در آن کثافت قرنیه موجود ولی قوه رویت را در هر دو چشم تنقیص نکرده باشد.

۲- حول خفیفی که مانع فعالیت هر دو چشم نمی شود. کثافت قرنیه که بعد از تصحیح با عدسیه، قوۀ رویت چشم از ۱/۲ کم نباشد.

۳- نقصانیت رویت در یک چشم که بعد از تصحیح، مساوی نصف قوۀ رویت چشم سالم گردد (شخصیکه چشم راست موؤف باشد ترجیحاً به صنف پیاده داخل نشود).

۴- قصرالبصریکه با عدسیه مقعره ۵-۶ د یو پتری قوۀ رویت ۱/۲ را حاصل کند.

B: عوارض که برای خدمت غیر مسلحه مساعد است:

۱- امراض جفنیه، غشاء منضمی و طرق د معیه یکه در یک چشم بوده و خدمت عسکریه را بقدر اهمیت خلل دار نمی سازد.

۲- تراخومیکه کثافت قرنیه تولید کرده قوۀ رویت هر دو چشم را ربع و یا کمتر از آن تنقیص کند.

۳- حولیکه در اثنای نظر مستقیم، محیط طبقه قرنیه به زاویه انسیه و یا وحشیه تماس بکند و تشنج عین.

۴- تناقص قوه رویتکه بعد ازت تصحیح قوۀ رویت از ۱/۲ یا ۱/۴ اضافه نشود.

۵- قصرالبصری که قوۀ رویت آن بعد از تصحیح با عدسیه مقعره ۵-۶ د یو پتری از ۱/۴ اضافه نشود.

۶- عمی تام در یک چشم و رویت چشم دیگر بدون تصحیح از ۱/۲ اضافه نباشد.

---

۱ - دوقتور قواد اسمعیل طوغار، امراض چشم، ۱۳۱۷ مطبعه عمومی کابل، ص-۷۸۵.

C: امراضیکه یک عدم قابلیت موقت تولید کرده با مرور زمان قسماً و یا بصورت تام شفایاب گردیده قابلیت خدمت مسلحه واپس تأسس می کند:

١- امراض مهم و موقتهٔ اجفان، منضمه و طریق د معیه.

٢- هجمات تراخومیکه مترافق با افراز مبذول قیحی بوده اختلاط قرنی تولید نکند.

٣- امراض و خیمهٔ موقتهٔ عضلات چشم، جهاز انکسار و غشای داخل کرهٔ عین.

D: عوارض که قابلیت عسکریه را برای همیشه غیرممکن می سازد:

١- امراض اجفان و غشای منضمهٔ هر دو چشم.

٢- التصاقات دایمی و واسعه در بین منضمهٔ صلبه و اجفان.

٣- شتر داخلی مترقی که از سبب تماس اهداب بالای کرهٔ عین حرکات فعالهٔ عین را خلل دار بسازد.

۴- تراخومیکه کثافت قرنیه تولید کرده قوهٔ رویت هر دو چشم را ١/۴ و یا کمتر از آن تنقیص کند.

۵- اعراض و خیمهٔ اعضا دمعیه که غیر قابل شفأ میباشند مانند ناسور دمعی.

۶- فلج عضلات عینیهٔ هر دو چشم که غیر قابل تداوی و مانع قابلیت حرکات عینیهٔ می باشد.

٧- تناقص قوهٔ رویت که بعد از تصحیح قوهٔ رویت ١/۴ و یا کمتر می باشد و یا مادهٔ یک عمی قابل اثبات داشته باشد.

٨- موجودیت عمی در هر دو چشم و یا یک چشم در صورتی که قوهٔ رویت چشم دیگر بدون عدسه مصححه نصف رویت طبیعی و یا کمتر از آن باشد.

په ١٣١٨ د صحیه عمومی مدیر میر محمد سعید خان دویم غونډمشر و. او د هغه اجرأت د دی سنی د کابل د کالنی له مخی د اردو د صحی چارو تنظیم او اداره، د طبی، جراحی، بیطاریه او د ټولو روغتونونو د لازمو موادو د اکمالولو جدی مراقبت ؤ.

په دې کالنۍ کې له ۱۳۱۸ کال وروسته د حربیه وزارت د تشکیل او اجرأتو په اړوند څه لیکل شوی نه دی او د محرمو اسنادو په شکل – په راتلونکو کلونو کې په جریدو او مجلو کې تری یادونه شوی نه ده.

په دې سنه کې د صحیی په کورسونو کې ۳۲تنه یعنی دواساز ۱۱تنه، معاون داکتر ۱۰تنه، جراح ۱۱تنه زده کړه کړی او فارغ شوی دی چې اسناد یی داکتر قریشی، عبدالغنی شاه خان او نورمحمد خان لاسلیکونه کړی دی.

په دې سنه کې د یو شمیر قطعاتو او جزوتامونو تشکیل منظور شوی چې څنی یی په دی ډول دي:

د یوسف خیل د روغتون تشکیل:

ګڼه	تفصیلات	اصل پست	منظوری	کتنی
۱	داکتر	۱	۰	د صحیه وزارت څخه دی ونیول شي
۲	معاون داکتر	۳	۰	د صحیه وزارت څخه دی ونیول شي
۳	کمپودر	۲	۰	د هغه ځای د قطعاتو څخه خدمتی دی واخستل شي
۴	جراح	۳	۰	د هغه ځای د قطعاتو څخه خدمتی دی واخستل شي
۵	سرکاتب	۱	۱.۵۰۰افغانۍ	
۶	دوهم درجه کاتب	۱	۱.۰۸۰افغانۍ	
۷	تحویلدار	۱	۱.۲۰۰ افغانۍ	
۸	د تحویلدار لاس لاندی	۱	۶۰۰ افغانۍ	
۹	آشپز	۱	۷۲۰ افغانۍ	
۱۰	د آشپز لاس لاندې	۱	۴۸۰ افغانۍ	
۱۱	سرمحافظ	۲	۱.۲۰۰ افغانۍ	
۱۲	دلاک	۱	۴۸۰ افغانۍ	
۱۳	سقاو	۲	۶۰۰ افغانۍ	
۱۴	محافظ	۳۵	۱۰.۵۰۰افغانۍ	
۱۵	پیاده	۴	۱.۲۰۰ افغانۍ	
۱۶	جاروکش	۲	۶۰۰ افغانۍ	
۱۷	خرکار	۲	۶۰۰ افغانۍ	
۱۸	دوبی	۲	۱.۹۲۰ افغانۍ	
جمع			**۲۲.۶۸۰افغانۍ**	

د ټولیو او بطریو په تشکیل کې بدلون نه دی راغلی. د مرکز او اطرافو په غونډونو کې ډاکتر تولیمشر یوتن، کمپودر بلوکمشر یوتن، او جراحی بلوکمشر یوتن نیول شوی دی.

په همدې ډول د هوایی قوماندانۍ د نوی روغتون تشکیل ترتیب شوی چې په لاندې ډول دي:

- ☜ داکتر ۱تن.
- ☜ کمپودر ۱تن.
- ☜ جراح ۱تن.
- ☜ پیاده خدمتی ۱تن.

په کال ۱۳۱۹ د هغه په کورسونو کې اته تنه (معاون داکتر ۴تنه، دواساز ۲تنه او جراح ۲تنه) تر زده کړې وروسته فارغ شوی چې د هغوی په اسنادو کې داکتر قریشی، عبدالغنی شاه خان او نور محمد خان لاسلیکونه کړی دی.

دا کورسونه د ۱۳۱۹ کال وروسته وځنډیدل او یواځی په ۱۳۵۱ کې دوباره (هغه هم له ملکیانو جذب شوی) او د صحیه د خورد ظابطانو روزل شوی هم هلته شامل شوی – دا کورس فعال شوی چې ټول ۱۹تنه وو او له یوه دوو تنو په استثنا نور پاتې ټول درمل جوړونکی وو.

په ۱۳۱۹ کې د کورسونو پرځای چې په عسکری روغتون کې یې درس لوسته ځانګړی تشکیل ترتیب او تردی وروسته د عسکری روغتون مربوط نه و.

د صحیه ضابطانو د کورس انسانی تشکیل ۴۰تنه او د وړو ضابطانو مکتب ۱۰۰تنه او بیطاریه ۲۰تنه و.

- ☜ انضباط ضابط تولیمشر ۱
- ☜ د اعاشی (لوازم) ضابط بلوکمشر ۱
- ☜ د ټولګی ضابط بلوکمشر ۱
- ☜ د حساب کاتب اول ۱
- ☜ عمومی تحویلدار ۱
- ☜ د تحویلدار لاس لاندې ۱
- ☜ د تحویلخانی پیاده ۱
- ☜ خانه سامان باشی ۱

- چایدار ۱
- اشپز ۱
- د خانه سامان لاس لاندې ۱
- د چایدار لاس لاندې ۱
- د اشپز لاس لاندې ۱
- د صحیه خوردضابطانو مداوم ۱۰۰
- د معاون داکتر، کمپودر او د قطعی د جراح مداوم ۴۰تنه د دوی معاش د دوی له قطعاتو ورکړل شی.
- له افرادو نعلبندی مداوم ۵۰
- د بیطاریه د وړوضابطانو مداوم ۲۰
- خاصه تراش ۲
- دوبی ۲
- سقاو ۲
- باغوان ۱
- امربر ۴
- کراچی وان ۳
- خیاط ۱
- سراج ۱
- نجار ۱

د صحی د ضابطانو د کورس او د صحیی وړوضابطانو د ښوونځی د تعلیمی سامان تشکیل:

- پلانس او جودیرونه ۱
- د هدوکو اسکلیت ۱
- جهاز دوران ۱
- جهاز عصبیه ۱

- جهاز تنفس ۱
- جهاز احشاء ۱
- جهاز عضلات ۱
- د صحیه نفر د جیب اسطونج ۱
- د صحیه څښلو اسطونج ۱
- د تسکره چې اسطونج ۱
- د صحیه ریانس چانته ۱
- د صحیه شپی چانته ۱
- د قطعاتو ضد و قچه ۱

د یو شمیر قطعاتو په تشکیل کې طبی تجهیزات هم شامل شوی دی.

د حربیه وزارت د قوماندانۍ د هیئت تشکیل:

- جراح بلوکمشر ۱
- د صحیی دلګیمشر ۱
- تسکره وړونکی ۱

تجهیزات:

- چانته ۱۲

په ۱۳۲۰ کې د صحیه او بیطاریه مدیر میر محمد سعید خان غونډمشر و چې د دی مدیریت اجرأت په کورسونو کې د صحیی او بیطاریی د ضابطانو، وړوضابطانو له ښوونی او روزنی رسولو څخه عبارت وو. چې ۱۳۲۰ کال د تلی په لومړی نیټه د صحیی د کورس لومړۍ دوره فارغ التحصیل شوی دی.

په دې کال کې د رشدیه مکتب چې د قوای مرکز روغتون په تعمیرونو کې موجود و لیسی ته ارتقا وموندله او له دی ځای څخه مهتاب قلعه (د اوسنی حربی ښوونځی مقر) ته انتقال وموند او د رشدیه د مکتب

پخوانی محل د یوی روغتون د پاره د ترمیم او تجهیز لاندې ونیول شو چې د قوای مرکز په روغتون ونومول شو.

همداشان په ۱۳۲۱ کال کې د صحیه او بیطاریه مدیر غوندمشر میر محمد سعید خان و او د دی مدیریت اجرأت عبارت و له:

- د صحیه او بیطاریه له کورسونو څخه د تحصیل اکمالول او د یو شمیر نورو داکترانو مقررول.
- د طبی پوهنځی د هغو فارغ التحصیلو دوکتورانو د عسکری ستاژ دپاره د تعلیم ګاه تاسیس چې اردو ته راغلی دی.
- په مشرقی سمت کې (د غنی خیلو په قشله کې) د یوه روغتون د تعمیر کار تکمیلول چې له هر پلوه د ناروغانو اړتیا وو ته ځواب وویلای شی.

په دې کال کې خارجی مستخدمین یعنی ترکی مستخدمین چې د صحیه خدماتو په ساحه کې یې وظیفی اخستی وی چې د اردو د صحیی د ریاست مسلکی تاسیسات په همدغه وخت کې د ساختمان چاری شروع او تکمیل شوی دی.

د ترکی متخصصینو په مرسته د احضاریی مکتب د روغتون په شرایطو برابر شو. چې په ۱۳۲۲ کال کې سرطبیب او جراح یی له ملکی ساحی څخه و چې په امریکا کې یې تحصیل کړی او مرحوم داکتر محمد یوسف ټاکل شوی او دی روغتون چې په شهرارا کې موقعیت درلود د قوای مرکز د روغتون په نوم ونومول شو.

په دې وخت (۱۳۲۲) کې د صحیی او بیطاریی مدیریت د اردو د ریاست اداری لاندې و. د دی مدیریت کفالت د جګړن (کندکمشر) عبدالواحد خان په غاړه و (په ترکی اسنادو کې یې عبدالواحد خان د اردو د صحیی رئیس معرفی کړی دی چې لومړی یی په کفالت کار کاوه او بیایې ریاست اشغال کړ). دا ریاست د شوروی تکتیک په راننوتلو د لوژستیک ریاست په تشکیل کې د اردو د صحیه خدماتو د آمریت په نوم شامل شو.

په ۱۳۲۲ کې د حربیه وزارت اجرأت په لاندې ډول دي: د صحیه، بیطاریه او نعلبندی د وړوضابطانو فارغول، د صحیی د ضابطانو د دریمی دوری ختمول، د یو شمیر د طبی فارغ التحصیلو داکترانو د ستاژ د دوری بشپړول و چې اردو ته راغلی وو.

د درملنې او ناروغو حیواناتو د عملیاتو د پاره د یوی حیوانی دایری تاسیسول دی.

په ۱۳۲۳ کال کې د نظامی محصلینو څخه دوه تنه محترم دوکتور نور محمد خلمی او دوکتور عبدالله فراهی د طب په پوهنځی کې شامل شول او په ۱۳۲۸ کې له فاکولتی څخه فارغ او اردو په روغتونونو کې یې په کار پیل وکړ.

په دې کال (۱۳۲۳) کې د اردو د مفتشیت په چوکاټ کې د صحیه مفتشیت هم شامل شو او د صحیه او بیطاریه مدیریت د اردو ریاست په چوکاټ کې فعالیت درلود. د دی کال اجرأت داسی ښودلای شو:

دواړه روغتونونه (قوای مرکز او پل محمود خان) د نیمه اختصاصی روغتونونو په شکل چې یوازی داخله او جراحی څانګو ته مختصی وی فعالیت درلودل.

د قوای مرکز روغتون د خپل تاسیس له وخته د دوه تنو ترکی داخله او جراحی متخصصینو په واسطه په فعالیت شروع وکړ.

د پل محمود خان روغتون تصدی د هندیانو په غاړه وه. په دې کال لاندنی چاری ترسره شوی دي:

- د بیطاری کورس د تشکیل تهیه کیدل.
- د صحیه او بیطاریه د مکتب د دوهمی دوری د طلابو فارغیدل.
- د غاښونو جوړولو د موسسی د سامان تورید او د هغو په کار اچول.
- د اردو په ټولو قطعاتو کې د موسمی واکسینو واکسیناسیون.
- د عسکری روغتون د لابراتوار تنظیم.
- د فارمکولوژی د موسسی تنظیمول.

د صحیی په ریاست کې د درملو جوړولو لابراتوارونو او د الکولو د تقطیر دستګاه په فعالیت پیل وکړ چې تولیدات یې دا و:

- زرقی محلولات (امپول او ویال)، تابلیټونه، پومادونه، ټینچرونه، سلوشنونه او نور.

په ۱۳۲۳ کال کې د لومړی ځل د پاره د حربیه وزارت په اجرأتو کې روغتیایی چاری مستقلی عنوان شوی دی.

د نظامی روغتیایی ښوونځی فارغ التحصیلان ۷۱تنه وو چې په دویمه دوره کې یې بری لیکونه ترلاسه کړل او د صحیه ضابطانو په حیث د اردو په قطعاتو کې وویشل شول.

د دی دوری د طلابو د لیاقت درجه په لاندې ډول وه:

۱- ډیرښه ۲۰تنه.

۲- ښه ۲۱تنه.

۳- منځنی ۳۰تنه.

په ۱۳۲۴-۱۳۲۵ کلونو کې د صحیه او بیطاریه مدیریت د اردو د ریاست په چوکاټ کې و چې اجرأت یې په لاندې ډول وو:

- د دواسازی د کورس تشکیل.
- د صحیه او بیطاریه مکتب، د وړوضابطانو او د صحیې ضابطانو د دریمې دورې فراغت.
- د یوې اندازې مکفی درملو او د جراحی د سامان تورید.
- د اردو په قطعاتو او موسساتو کې د اجباری او موسمی واکسیناسیونونو ترسره کول.
- د یوې زیاتې اندازې د انتی لاؤس پودر او د انتی ملاریا د کریم تورید او د هغو د استعمال د طرز په باب د صحی لارښوونو سره په قطعاتو کې د هغو ویشل.
- د ملاریا پرضد د مجادلی د زده کړې په غرض د صحیه یو هیئت ټاکل او هند ته لیږل.
- په اردو کې د صحیې د استاتستیکو د اخستلو په چارو کې لازم اصلاحات.
- د اردو د بدنیه قابلیتونو تعلیماتنامې ترتیب.
- د عسکری روغتون د درملو په حسابی چارو کې تجدد.
- د درملو د مختلفو او زانو بدلول د متریک سیستم په اوزانو.

☜ د حربیه وزارت او قوای مرکز د پاره د روغتونونو د وسایطو تهیه کول او رانیول.

نظامی طبابت هغه وخت خپل حقیقی فعالیت ته دوام ورکړ چې هغه ځوان عسکری دوکتوران چې په داخله او جراحی په څانګو کې یې تخصص درلود تر لوړو زده کړو وروسته فارغ التحصیل او له ترکیی څخه خپل وطن ته راستانه شول لکه مرحوم دوکتور منصور شرق، مرحوم دوکتور محمد قاسم عسکریار د پل محمود خان په روغتون او د قوای مرکز په روغتون کې په فعالیت پیل وکړ.

په دې وخت کې د پل محمود خان او قوای مرکز په روغتونونو کې د عمومی جراحی او عمومی داخله پر څانګو (دیپارتمنتونو) برسیره د جراحی، اورتوپیدی، اکسریز، یورولوژی، غوږ او ستونی، سترګو، نسایي، عقلی او اعصاب، انتانی او نور بخشونه رامنځ ته شول.

په نظامی روغتونونو کې د درملتون او درمل جوړولو چارو رونق پیدا کړ، زرقی محلولات (نواکیئن په مختلفو فیصدیو، سیروم ګلوکوز او فزیولوژیک)، پومادونه، ترکیبی پودرونه، عصاری، پیلولونه، مختلف شربتونه، جوشاندی، سلوشنونه تهیه او اعمالیږی.

نظامی طب هغه وخت خپل ارزښت لوړی درجې ته ورساوه چې د طبی او فارمسی چارو رسمی او لارښوونکی اسناد لکه تعلیماتنامی، رهنماګانی او نور د طبابت د چارو او نظامی طبی اکمالاتو د تنظیمدلو په خاطر منځ ته راغلل. چې د اردو د بدنیې قابلیت له تعلیماتنامی او نورو څخه یادونه شوی او یو نور شمیر اسناد چې زمونږ لاس کې دی له هغو څخه په لنډه توګه یادونه کیږي:

د زمانی قدامت له مخی لومړنی کتاب د «صحیه عینیاتو د محاسبی تعلیماتنامی» څخه عبارت دی چې د ۱۳۲۸ د غویی په شلمه طبع او خپور شوی ده.

د دې تعلیمات نامی په لیکنه او تجدید نظر کې داخلی افسرانو (لوژستیک او صحیی) او ترکی افسرانو او دواسازی او لوژستیک متخصصینو برخه اخستلی ده. دا تعلیمات نامه ۱۶۴ مادی لری چې له څلورو فصلونو څخه مرکب دی. دغه کتاب د کابل په عمومی مطبعه د پنځه سوو په تیراژ طبع شو او دوه برخی لري:

☜ په لومړی برخه کې د محاسبوی اسناد مسایل توضیح شوی.

☜ په دویمه برخه کې د جدولونو، دفترونو او لستونو نمونی لیکلی شوی دی.

په لومړی برخه کې لاندنۍ موضوعګانی لکه متفرقه احکام، د موجود یو متعلقه حکمونه، د لوازمو جنسونه، حربی جنسونه، د جنسونو د استعمال موده او میعاد، د پلټنی او حساب اخستلو مسایل شامل و. او په دویمه برخه کې ځانګړی فصلونه شامل دی لکه:

لومړۍ فصل: د صحیی جنسونو له نقطه نظره صحیه تشکیلات.

دویم فصل: د اردو د صحیې جنسونه.

دریم فصل: دندی:

☜ دصحیه د جنسونو د محاسبی د رئیس وظیفی.

☜ د محاسبی د مدیر په صفت د صحیه او بیطاریه د ریاست د لومړی ځانګی وظیفی.

☜ د اردو د صحیی د جنسی محاسبینو وظیفی.

☜ د صحیه جنسی معتمدینو وظیفی.

څلورم فصل: د جنسی محاسبی د چارو متعلق د صحی جدولونو دفترونه او د هغوی د استعمال صورت.

دلته ښایی چې د ۱۴۶ مادی د ځینو برخو چې د نسخی موضوع تشکیلوی درج کړو:

☜ هغه درمل چې ناروغانو ته به ورکړ شی باید چې د ۲۴ ساعته احتیاج او یا د داکتر د لزوم دید له مخی د ضرورت په اساس د دری ورځنی احتیاج په اندازه وی (مرهم، د غړغړی دوا، او قطری چې د غوږ او ستونی او یا هغه قطره درمل چې د خوراکی د پاره ورکړ کیږی له دی حکمه مستثنی وی، دا ډول درمل له ۲۴ ساعتونه د زیاتی مودی د پاره هم ورکول کیدای شي).

پورتنی مسایل د افرادو د پاره وی د ضابطانو او د هغوی د کورنۍ د پاره په لاندې ډول اجرأت کیږی.

☜ درمل باید په روغتون کې موجود وی.

- درمل د درۍ ورځو او یا د ضرورت په اساس پنځه ورځنی ورکول کېږی.
- نسخه باید د درملتون د آمر، سرطبیب او په ځینو حالاتو کې د هماغی قطعی د قوماندان په امضا رسیدلی وی. نو بیا د روغتون له درملتون څخه اجرأ کیدایی شی.
- که چیرته درمل په روغتون کې موجود نه وی، پورتنی (لوړ مقام) دیپوته بنایی مراجعه وشی.
- که چیرته سرطبیب او یا قوماندان شکمن شی چې د نسخی درمل د صاحب منصب یا مامور د ضرورت له مخی نه ده او د نورو د پاره یی رانیسي، کولای شی چې هغه مسترد کړی.

که چیرته درمل په درملتون کې موجود نه وی او د هغی معادل درمل موجود وی باید چې اجرأ شی او که معادل یې موجود نه وی باید له بازاره واخستل شی.

- د نسخو د اجرأت صلاحیت لرونکی آمرین شخصاً په ځیر سره (دقت) کېږی او موقع نه ورکوی چې ځینی کسان له هغی څخه ناوړه ګټه واخلی. د یوه ناروغ د حقیقی احتیاج نه علاوه درمل ورکړ شی، بلکی دا ډول اجرأت داسی دی چې شخصاً د امر ورکوونکی آمرین مسئولیت لری د قانونی تعقیبونو برسیره د هغی تاوان هم ورکوونکی دی.

بله تعلیماتنامه کې چې په ۱۳۲۸ کال کې خپره شوی ده «د قطعاتو د دوکتورانو وظیفو له تعلیماتنامی» څخه عبارت ده.

دا تعلیماتنامه چې په ۵۱ مخونو چاپ شوی ۲۲۳ مادی لری چې د موضوعګانی فهرست په لاندې ډول دي:

الف: د کندک د دوکتورانو د وظیفو تعلیمات.

ب: د غوندِ د سرطبیبانو وظیفی.

ج: د فرقی د سرطبیب وظیفی.

د: د قول اردو د سرطبیب وظیفی.

هـ: د اردو یا اردوګانو د سرطبیبانو وظیفی.

و: د فرقی، د قول اردو او اردو د سردواسازانو وظیفی.

په همدې شان په ۱۳۲۸ کال کې «د صحیې د هیئتونو تعلیماتنامه» چې ۱۵ فصلونه لری چاپ شوی ده.

په ۱۳۳۳ کې «په سفر کې د اردو د صحی خدمتونو تعلیماتنامه» د ۲۰۰ ټوکو په تیراژ چاپ شوی ده. دا تعلیمات نامه له ۲۰۰ مادو څخه تشکیل شوی چې مهمی موضوعګانی یې په لاندې ډول دی:

- عمومی اساسات:

هغه چاری چې د سفربری د اعلان سره اجرا کیږی:

- په قطعاتو کې صحیه خدمتونه.
- په جګړه کې د فرقی صحیه خدمات.
- په قول اردو کې صحیه خدمات.
- ګرځنده روغتونونه.
- په اردوګانو کې صحیه خدمات.
- د اردو د حرب روغتونونه.
- د اردو لابراتوارونه.
- د اردو د صحیې دیپوګان.
- د اردو د داخلی سیمی د تخلیې چاری.
- د مملکت په د ننه کې صحیه خدمات.
- هغه چاری چې د ترخیص په وخت کې اجرا کیږی.

د دی تعلیمات نامی ۴۷ ماده د دلچسپی له مخې د هغې یوه برخه دلته د مینه والو په واک کې ورکول کیږی.

د جنیوا د ۱۹۳۹ د جون د ۲۹ نیټی د تاریخی معاهدی له مخی چې په هغې کې د نړۍ ټولو هېوادونو ګډون کړی و د لاندې موادو د تطبیقیدلو غوښتنه شوی ده.

الف: د اردو پرسونل چې هرڅه تابعیت یې دی که چیرته زخمی، ناروغ او مصیبت ځپلی وی، د حمایې لاندې دی.

ب: د دښمن ټول مړی د یوی عمومی او خصوصی معاینی په تعقیب د درناوی په مراسمو ښخیږی.

په ۱۳۳۲ کال د سفلیس د تداوی د کتابچی جزودان د صحیه او بیطاریه د عمومی مدیریت له خوا په ۲۰۰ ټوکو تیراژه چاپ شوی دی. د پنسلین پواسطه د هغی د تداوی زمان، بسموت (څلور دوری) او بیا د سیمابو سره په نیم منحله بسموت (یوه دوره) تداوی کیږی.

د هری دورې تر ختمیدو وروسته ناروغ ته یوه میاشت استراحت ورکول کیده او بیایې راتلونکی دورې پیل کیدلی.

په ۱۳۳۲ کال په اردو کې د سفلیس سره د مجادلی او درملنی تعلیمنامه چې دوه فصله یې درلودل د صحیه او بیطاریه عمومی مدیریت له خوا د ۲۰۰ ټوکو په تیراژ طبع شوه.

لومړی فصل: د وقایی او درملنی صورت.

دویم فصل: د سرایت د څرنګوالی، د مختلفو دورو او د تداوی د عوارضو په باب لنډ معلومات.

په ۱۳۳۳ کال لومړنی نظامی جراح داکتر محمد قاسم عسکریار تر تحصیلاتو وروسته له ترکی څخه د جراحی د متخصص په توګه افغانستان ته راستون شو او د قوای مرکز په روغتون کې د جراحی د متخصص په توګه یې په کار پیل وکړ او وروسته ډاکتر نور محمد خان خلمی هم له ترکیی څخه تخصص راوړ. تر مرحوم عسکریار د مخه یوازنی عسکری جراح مرحوم میر غلام حسین خان و.

د ۱۳۳۴ د کابل په کالنی کې د طبی لارښونو مسایلو څخه برسیره «په غرنیو حرکاتو کې د لوژستیک فعالیتونو» په باب چې د لوازمو د ټولیمشر تورن شیر محمد له خوا ترجمه شوی دی (ص – ۶۹ د غویی میاشت ۱۳۳۴) «په غرنیو شرایطو کې د طبی مرستو» په هکله په پوره تفصیل سره توضیح شوی او د ټولی د صحیی د قسم دندی، د غونډ د داکتر وظیفی او په غرنیو سیمو کې د روغتیا ساتنه چې د خاص اهمیت درلودونکی دی تشریح شوی دی.

نومورې د نومورې کالنی په ۲۶ مخ کې د امریکا په اردو کې د عینیاتو د محاسبی په باره کې یوه مقاله ژباړلی چې د محاسبیت قدمی له لوا او فرقی څخه پیل شوی. خو په تولی او د هغه معادلو مفرزو کې – لوژستیکی تشکیلات «محاسب» نه لری.

د ۱۳۳۵ کال د سرطان د میاشتی د اردو د مجلی کالنۍ په ۱۲ مخ کې یوه په زړه پوری موضوع چې د اوسنیو شرایطو سره ډیر نږدی مطابقت لری یعنی د ناروغانو د انتقال او تخلیی په باب چې ارزښتناکه ده او اساسی مسایل یی په لاندې ډول دي:

لومړۍ فصل: د لاس په واسطه د ناروغانو وړل راوړل.

دویم فصل: د تسکری پواسطه د ناروغانو وړل راوړل.

دریم فصل: په تسکره کې د حمل و نقل مرستی.

څلورم فصل: د امبولانس د موټرونو په واسطه وړل راوړل.

پنځم فصل: د حربی عمومی عراده جاتو بدلول د ناروغانو د وړونکو عرادو په شکل.

شپږم فصل: د ریل پواسطه د ناروغانو وړل راوړل.

اوم فصل: د هوا له لاری د ناروغانو حمل و نقل.

اتم فصل: په اوبو کې د ناروغانو حمل و نقل.

دا موضوع (۱۱۳) مادی لری.

همدارنګه د نوموړی کال د قوس د میاشتی د دغه کالنۍ په ۶۱ مخ کې د تورن شیر محمد له خوا یوه څپړنه او لیکنه شوی چې پر له پسی توګه یې د حوت میاشتی پوری دوام کړی دی، چې عبارت دی له «د عینیاتو د محاسبی په شاوخوا کې» مطالبو څخه عبارت دی چې عمده برخی یې په لاندې ډول دي:

- ☜ محاسبه
- ☜ حساب
- ☜ د تجارت محاسبه
- ☜ د دولت محاسبه
- ☜ د اردو محاسبه
- ☜ وثیقی
- ☜ اجمالات

- محاسب او د عینیاتو محاسب
- امر اعطا، د عینیاتو د اعطا آمر، لومړی درجه او دوهمه درجه امر اعطا
- معتمد
- عینیات
- د عینیاتو د محاسبی مراقبت او تشکیلات
- په حضر او سفر کې د عینیاتو محاسبین
  - د محاسبینو وظیفی او مسئولیتونه
  - د اکمال د آمرینو دندی
- د محاسبینو د حساب ورکولو صورت
- د محاسبینو دورتسلیم
- معتمد او د هغه دندی
- موجودی ګانی
- هغه باقیات چې د پلټنی په نتیجه کې رامنځ ته کیږي

په هر صورت دا اثر د نظامی طبی اکمالاتو له مخی د پوره اهمیت وړ بلل کیږی.

په ۱۳۳۶ «د اردو د منسوبینو درملنی» تر عنوان لاندې یوه تعلیماتنامه د زرو ټوکو په تیراژ له چاپه راووتله چې (۲۰) مادی یې درلودلی.

په دې تعلیماتنامه کې هغه مستحقین چې باید اردو هغه تداوی کړی او همداشان هغه مستحقین چې باید په بهر کې تداوی شی توضیح او تشریح شوی چې دا یو ارزښتناک اثر دی او حتی په اوسنیو شرایطو کې هم د تطبیق وړ ده.

د دې تعلیماتنامی په دوهمه ماده کې ویل شوی دي: هغه اشخاص چې په اردو کې له معاینی او تداوی څخه ګټه اخستلای شی په لاندې ډول دي:

الف: صاحب منصبان او د کورنۍ غړی یې.

ب: همردیفان او کورنۍ یې.

ج: عسکری مامورین او کورنۍ یې.

د: عسکری متقاعدین (صاحب منصب، همردیفان او مامور).

هـ: واړه ضابطان.

و: عسکری طلاب.

ز: افراد.

ح: مستخدمین او اجیران.

تبصره:

کورنۍ د صاحب منصب یا همردیف یا مامور عبارت دی له ښځی، مور او پلار، زوی، لور، ورور او خور څخه او یا د هغو څخه عبارت ده چې د معشیت متکفل یې وی.

هغه زوی، لور، ورور یا خور چې عایله یې تشکیله کړی وی او یا هغه زوی او ورور چې عمر یې له ۱۸ څخه زیات چې په تحصیل کې شامل نه وی او دایمی معلول نه وی او یا پلار او مور، ورور، خور چې د دوی معشیت د زوی او یا نورو متعلقینو په واسطه تامینږی د دی تعلیماتنامی د مندرجاتو له مخی له معاینی او تداوي څخه استفاده کولای نه شی.

د دې تعلیماتنامی په څلورمه ماده کې د معاینی او درملنی هغه شکلونه یې رعایت کیږی ښودل شوی چې په څلورو شکلونو دي:

الف: په رویرونو، روغتونونو او عسکری کتنځیو کې د سراپا په شکل.

ب: په کور کې د عسکری داکترانو له خوا.

ج: په رویرونو یا عسکری او ملکی روغتونونو کې د بستر په شکل.

د: د هېواد نه د باندی.

د دې تعلیماتنامی اتلسمه ماده داسی تصریح شوی ده:

د دولت د مالی وضعی د مساعدت تر وخته پوری د هغو کسانو د معاش څخه چې د معاینی او درملنی حقوق لری په لاندې ډول د میاشتنۍ روپۍ اخستل کیږي:

الف: له صاحب منصبانو، همردیفانو او عسکری مامورینو څخه:

۱- پخپله له دوی څخه په هره میاشت کې (۱۰) افغانۍ.

۲- د دوی د کورنۍ د هر غړی څخه چې په بیان نامه کې تثبیت شوی دی (۲) افغانۍ.

ب: له وړو ضابطانو، مستخدمینو او اجیرانو څخه (۵) افغانۍ.

په دې تعلیماتنامه کې د هغو کسانو جدول چې باید خارج کې تداوی شی او د صحیه هیئت فورمه هم موجوده وی.

د اردو روغتون (قوای مرکز او پل محمود خان) کال په کال پراختیا کړی او نوی څانګی پکې فعال کیدل او د داخلی متخصصینو شمیر هم مخ په زیاتښت وو.

درملتون او د درمل جوړولو چاری د اردو د صحیی په ریاست کې او هم په روغتونونو کې له زیاتو ښیګنو درلودونکی وو اود عسکری طبابت کیفیت هم تکامل کړی. د داخله ناروغیو تداوی ښه رونق موندلی او د جراحی عملیات هم تر سره کیدل.

په ۱۳۳۸ کې د توراکس لومړی عملیات چې د «CARDIOMYOTOMIE de HELLER» څخه عبارت و د کارد یو سپازم په واقعه کې ترسره شو.

په هغه وخت کې انستیزی دلو کال، لومبیر او قطره یی په انستیزی منحصره وه. داخلی انستزیولوګ موجود نه و. د ترکی انستیزیولوګ په مرسته د اندو تر خیال د انستیزی سره د هائیدبرنګ د جهاز په واسطه نومورۍ عملیات ترسره کیدل (د دوکتور خلمی له قوله).

(که څه هم د اوسنی زمانی له مخی پورتنی عملیات د عملیاتو د سیستم او انستیزی تجهیزات یې په ډیر وروسته پاتی حالت کې و خو په عین وخت کې د نظامی دوکتورانو او نظامی طبابت دپاره ستر بری ؤ – مولفین).

په ۱۳۳۹ کې «د حرکاتو په ساحه کې د اردو د صحیه خدماتو تعلیماتنامه» کتاب د اردو د صحیه خدماتو د ریاست له خوا له چاپه راووت. دا کتاب چې د ۹۸ مخونو درلودونکی دی صحیه خدمتونه په مختلفو قدمو کې توضیح کوی لکه:

لومړی قدمه: غوندې او مستقل کنډکونه.

دویمه قدمه: فرقه.

دریمه قدمه: د اردو قدمه او د اردو ګرځنده روغتون.

څلورمه قدمه: د صحیه خدماتو د منزل د ساحی قدمه.

پنځمه قدمه: د هېواد د ننه قدمه.

د دې اثر په وروستیو مخونو کې د صحیی تکتیکی اشاری رسم شوی دی.

د تحصیل له وتلو څخه داخلی دوکتورانو او دواسازانو په زیاتښت سره د روغتونونو وضع ډیره ښه شوی په قطعاتو او جزوتامونو کې صحیه تشکیلاتو ښه رونق پیدا کړی، د غوندې او فرقی په سویه سارایي تطبیقاتونو کم کم په علمی شکل د تطبیق په ډګر کې پلی شوی دی.

د صحیی د برخی لومړنی صحرایی (سارایي) تطبیقات چې په اسنادو کې ثبت دی په ۱۳۴۰ کې دی. دا تطبیقات د ۱۳۴۰ د وړی د میاشتی د اردو د مجلی د کالنی په ۷۰ مخ کې خپور شوی دی چې د بریدمن نورالحق عبادی (البته دا وخت د عسکری نوی اصطلاحات رواج شوی وو) د هغه راپورتاژ تهیه کړی دی. څرنګه چې دا تطبیقات د پوځیانو د پاره تاریخی اهمیت لری نو له دی امله یې محتویات دلته اقتباس کېږي: «بیست و هفتمین تطبیقات آشدار حربی پوهنځی در تپه تولواک ساعت ۱۰-۸ تاریخ دوشنبه ۱۳۴۰/۵/۲ شروع گردیده و ساعت ۱۱:۴۵ لوی درستیز و سایر جنرالان و صاحب منصبان از مرکز حمایت نخستین دیدن فرموده و راپور اجرأت صحی مراکز نخستین کندک از طرف دگروال دوکتور محمد قاسم عسکریار رئیس صحیه به حضورشان عرض گردید. سپس دوکتور اردوغان عزت ادروال (مشاور و استاد ترکی در حربی پوهنځی – مولفین) اجرای معاونیت های نخستین را چنین توضیح نمودند.

در هر کندک یک بلوک صحیه موجود بوده که بلوک صحیه اکمال صحی کندک را اجرا می نماید. وظیفه بلوک صحیه استاسیون معاونیت نخستین کندک را تاسیس و بکار انداختن آن می باشد.

در بلوک صحیه قسم های ذیل موجود است:

۱- قسم تسکره چی ها:

این تسکره چی ها در هر تولی ۸ نفر بوده که عبارت از دو گروپ تسکره می باشد. در اثنای محاربه گروپ های تسکره به امر تولی ها داده شده و این تسکره چی ها – زخمی ها و مریض ها را الی استاسیون (شعبه مرکز صحیه) معاونیت نخستین نقل و تخلیه می نماید.

۲- در هر تولی یک اکیب (گروپ) صحیه موجود بوده که عبارتند از یک دلگی مشر صحیه و یک نفر نرس صحیه است. وظیفه آنها در داخل تولی اجرای معاونیت نخستین صحی است، بعد از کمک مریض و زخمی ها توسط گروپ های تسکره به استاسیون معاونیت نخستین کندک تسلیم می نماید. علاوتاً این ها فش (کارت ابتدایی – مولف، مومني) مریض و زخمی ها را خانه پوری می نمایند. یعنی نوع مریضی و مریض و زخم و اینکه چگونه مداخله صحی اجرا شده و کدام نوع ادویه در فش ها تثبیت کرده، بعد از آن این اشخاص مریضان و زخمی ها را بواسطه گروپ های تسکره به استاسیون نخستین معاونیت کندک نقل می نمایند.

درینجا باید ایضاح گردد که غایه تاسیس استاسیون معاونیت نخستین کندک، صریحاً تخلیه مریض و زخمی ها بوده و از همین سبب است که تحت امر استاسیون مذکور ۱-۲ جیپ تسکره بردار نیز موجود بوده بواسطه آن به سرعت، مریضان از جبهه الی استاسیون مذکور در تخلیه مریضان و زخمی ها وظیفه می بیند.

قوماندان بلوک صحیه که عبارت از دوکتور کندک می باشد این استاسیون (استیشن – مرکز صحیه کندک) معاونیت نخستین را نظر به وضعیت محاربه در یک محل مناسب تاسیس می کند.

در استاسیون معاونیت نخستین تحت نظارت داکتر کندک یک تکنیشن جراحی، یک تکنیشن طبی و تکنیشن دواسازی و یک خورد ضابط انضباط با افراد لازمه موجود می باشد.

استاسیون معاونیت نخستین کندک از چهار قسم متشکل است:

۱- قسم قبول و قید مریضان: مریضانیکه درین قسم می آیند احصائیه شان گرفته شده و وضعیت شان از طرف دوکتور تدقیق گردیده بعد از آن این مریضان را بدیگر قسم های استاسیون معاونت صحی کندک تسلیم می نمایند.

۲- قسم جراحی سنگین: این قسم زخمی های سنگین را بعد از معاینه داکتر می پذیرد.

۳- قسم جراحی ضعیف: عیناً مانند قسم جراحی سنگین وظیفه می بیند.

۴- قسم تخلیه: این قسم مریضان و زخمی هایکه تخلیه آن به غند ایجاب می کند کندک توسط امبولانس های غند و هلی کوپتر تخلیه می نمایند».

(لکه چې لیدل کېږی پورتنی راپورتاژ د ژورنالیستی ژانر د اصولو سره سم لیکل شوی نه دی، خو اهمیت پې په دې کې دی چې د هغه وخت د نوموړی پېښی معلومات یې تردی وخته را ورسول) (پوهنوال رازقی نړیوال).

په ۱۳۴۰ کې صحی نشرات د طب د دوکتورانو او د نظامی محصلینو له خوا په ورځپاڼو، جریدو او مجلو کې شروع کېږی، چې په زړه پوری او ګټوری مقالی د اردو په مجله کې چاپ شوی دی. دلته ګرانه ده چې د هغو ټولو لیکوالانو د نومونو یادونه وشی، خو د دوکتور قمرالدین اکسیر د اردو د دویم لمبر روغتون د رادیولوژی د متخصص څخه یادونه کولای شو. نوموړی د تحصیل په وخت کې او یا ځوان نظامی ډاکتر و چې د نورو په نسبت یې زیاتی مقالی چاپ ته رسیدلی دی.

د فارمسستانو له جملی څخه د عبدالوهاب ترین (وروسته د صحی ریاست د اکمالاتو د مدیر په توګه) څخه یادونه کولای شو.

د اردو صحیه خدماتو کال په کال وده او پراختیا موندله او د خپل فعالیت له محدودی څخه د باندې وتلی او په ملی او نړیوالو کنفرانسونو کې یې ګډون کاوه.

دا وخت افغانستان د نړیوالی نظامی صحی مجلی غړی و چې دوکتور محمد قاسم عسکریار د نوموړی مجلی د لیکنی د هیئت (پلاوی) غړی هم و او د افغانستان د اردو د صحیه خدماتو استازی هم و. د دې مجلی سره په ۱۳۵۸ کال د اقتصادی ستونزو له کبله قطع شوی چې بیا وروسته دوباره احیا شوی دی.

مجربو دوکتورانو او متخصصینو هر کال په داخل او بهر کې په بیلا بیلو کنفرانسونو کې ګډون درلود چې د نمونی په ډول د نړیوالی روغتیا د ورځی چې ۱۳۴۳ کال د وری میاشتی ۱۸ نیټه په حربی پوهنتون کې

ونمانځل شوه (محترم رازقی نړیوال چې په هغه وخت کې محصل و خپل یو روغتیایی شعر یې لوستلی دی).

په دې محفل کې لاندینو ذواتو ګډون کړی او مقالی یې ایراد کړی دي:

- تورنجنرال دوکتور محمد قاسم عسکریار د اردو د صحیه خدماتو آمر.
- دوکتور سید منصور شرق د اردو د روغتون د داخله رنځونو متخصص.
- دوکتور محمد نعیم ننګرهاری د اردو د روغتون د داخله رنځونو متخصص.
- دوکتور محمد افضل امان زی د حربی پوهنتون سرطبیب.
- ډګروال دوکتور محمد نصیر د صحیه آمریت د تداوی مدیر.
- دوکتور محمد یوسف بختیار.
- دوکتور عبدالقیوم نیازمند د اردو د روغتون د ساری ناروغیو متخصص.
- دوکتور عبدالفتاح ایازی د حربی ښوونځی د روغتون سرطبیب.

دا عنعنه تر اوسه پوری جریان لری د اردو طبیبان د روغتیا نړیواله ورځ، د ماشومانو د روغتیا نړیواله ورځ، د سری میاشتی نړیواله اونۍ او داسی نورو ملي او نړوالو مراسمو کې ګډون کړی دی.

په ۱۳۴۴ کال «په صحرا کې د صحی خدمتونو نوټونه» کتاب د دفاع وزارت له خوا چاپ شوی دی. دا کتاب چې ۱۰۸ مخونو درلودونکی دی. دا لومړی اثر دی چې په افغانستان کې د شوروی اتحاد د نظامی تکتیک د پیاده کولو وروسته طبع شوی دی. هغه آثار چې تردی د مخه لکه چې ورته مخکې اشاره شوېده نشر شوی هغه د ترکیی د جمهوریت او د امریکا متحده اضلاعو له تکتیک څخه اقتباس شوی وو.

افغانستان ته د شوروی اتحاد د وسلی او تخنیک د واردیدلو سره جوخت په حربی پوهنتون او د افسرانو په عالی کورس (کورس آ) کې د شوروی اتحادیو شمیر نظامی استادان استخدام شول او په نظامی موسساتو کې د ترکانو نقش ته خاتمه ورکړه شوه.

د دې کتاب مفردات او موضوعات د افسرانو په عالی کورس کې د ۴۵ ورځو د پاره د شوروی اتحاد مشاورینو له خوا د اردو دوکتورانو او فارمسستانو ته درس ورکړی دی.

دا کتاب د خاص اهمیت درلودونکی او دتطبیق وړ وو. موضوعات یې عبارت دی له:

- صحیه خدماتو دندی.
- په حرب کې د صحیه خدمات.
- د صحیه تشکیلات.
- د غونډ صحیه مرکز.
- د فرقی لوژستیکی قدمی.
- د فرقی صحیه قسم.
- د صحیه پرسونل او د صحیه جزوتامونو دندی.
- د لومړی خط صحرایی ګرځنده روغتونونه.
- د چانتی محتویات.
- طبی مرستی.
- د حمل و نقل او تخلیی وسایط.
- صحی تلفات او د ډله ایز اسلحی تاثیر.
- صحیه تامینات د دسته جمعی اسلحی تاثیر د چاودنی په اجاق کې.
- د حفظ الصحی او د ساری امراضو پر ضد تدابیر.
- په تعرض، تدافعی او د رفتار د وخت په محاربه کې صحیه تامینات.
- صحیه اکمالات او د لوژستیکی خدماتو سوق او اداره.
- د صحیه تامیناتو پلان او محاربوی فعالیت.
- او بالاخره د بندیانو سره معامله او په لس ګونو واړه واړه مطلبونه پکی ځای شوی دی چې د دوکتورانو فارمسستانو او آمرانو دپاره ډیر ښه لارښود دی.

په همدې کال (۱۳۴۴) د حوت په میاشت کې د طب د پوهنځی د فارغ التحصیلانو شمیر ۲۵ تنه وو چې د نوو دوکتورانو په حیث اردو ته معرفی شول. د شپږو تنو په شمیر چې د حربی بڼوونځی تر فراغت وروسته

د حربی پوهنتون په لومړی ټولګی کې نه وو شامل شوی او له ملکی ساحی څخه نظامی ساحی ته راغلی وو د همردیف په توګه معرفی شوی دی.

تر ۱۳۵۷ کاله پوری هغه داکتران او فارمسستان چې د کابل یا ننګرهار پوهنتونونو څخه فارغ التحصیل کیدل که چیرته یې تر پوهنځی د مخه یې شپږ میاشتی په حربی پوهنتون کې درس لوستلی او بیا په ملکی پوهنتونونو کې شاملیدل تر فراغت وروسته د خپلو همصنفانو د رتبو مطابق په افسری منل کیدل.

خو هغو کسانو چې د حربی پوهنتون په درسونو کې یې ګډون کړی نه وو او یا د ملکی ښوونځیو له دولسم ټولګی څخه په ملکی پوهنتونونو کې د نظامی محصل په حیث شاملیدل نو تر فراغت وروسته د همردیف په حیث (همردیف د یو شمیر امتیازاتو لکه نفر خدمت، منظم ترفیعات، مادی امتیازات او نور څخه محروم وو او حتی یونیفورم یې هم باید د نورو افسرانو سره فرق درلودلای) په اردو کې شاملیدل او هغه وخت یې چې په حربی پوهنتون کې یو سمستر کورس پای ته رساوه د صاحب منصب په حیث پیژندل کیده.

خو د دغه ټکی د پای ته رسولو په خاطر د ۱۳۵۷ په وروستیو کې د طب یو شمیر داکتران، فارمسستان، او طبی منځنی پرسونل چې همردیف شمیرل کیده په حربی ښوونځی کې د یوی میاشتنی کورس اخستلو وروسته د اردو د صحیی ریاست تر لاښوونی لاندې د افسر په توګه وپیژندل شول او د همردیف کته ګوری د تل لپاره په اردو کې له منځه لاړ. په دغه برخه کې د جګړن عبدالحی مومنی ابتکار د قدر وړ دی.

په ۱۳۴۶ کې یو مهم او ارزښتناکه اثر «لومړنۍ مرستی» تر عنوان لاندې چې مولف یې ډګرمن ارکانحرب محمد یحیٰ نوروز ؤ چاپ شو.

د دې اثر د مندرجاتو په فهرست کې، د لومړنۍ مرستی تعریف او اهمیت، زخمونه، سوختګی، کسرونه، په وجود کې بهرنی اجسام، اسفیکسی، بیهوشی، مصنوعی تنفس، د ناروغانو او مجروحینو انتقال او انفرادی حفظ الصحه شامله ده (که څه هم محترم ارکانحرب محمد یحیٰ نوروز طبیب نه ؤ خو خپل مهم او ارزښتناک اثار او مقالی یې د صحیه خدماتو په بخش کې د اردو په مجلو او د هغه وخت په نورو نشراتو کې چاپ کړی دی – مؤمنی).

همداشان په ۱۳۴۶ کال کې «د اردو د بدنیه قابلیت تعلیمات نامه» طبع شوی چې ۹ فصلونه، ۷۱ مادو او یو شمیر جدولونو درلودونکی ده.

په ۱۳۵۷ کال کې د هغه وخت د شرایطو مطابق په دی تعلیمات نامه کې یو لړ تغییرات منځ ته راغلل یعنی په حقیقت کې پراختیا یې وموندله چې د یوه رهنمود په شکل د جلب او احضار ټولو صحی ګروپونو ته چې په ولایاتو کې توظیف شوی وو هغوی ته یوه یوه کاپی ورکول شوی او د هغو په اساس اجرأت کیدل.

په راتلونکو کلونو یعنی د جګړی په سختو په شرایطو کې د اردو د بدنیه قابلیت تعلیمات نامه، فوق العاده محدوده شوه او د جګړی دشرایطو سره سم د داکتر عبدالقیوم طوطاخیل په مرسته په یوه تعلیماتنامه بدله شوه. او له ۱۳۶۵ کال را وروسته دغه محدودیتونه تر یوه حده پوری لیری شول او په ۱۳۷۰ کال کې پر هغی یو بل نوی نظر وشو.

د اردو په روغتونونو (لومړی نمبر – قوای مرکز، دوهم نمبر – پل محمود خان) کې اختصاصی شعبو پراختیا وموندله او ورو ورو د دی دواړو روغتونو تر منځه وظیفی لامشخصی شوی لکه د جراحی برخی د لمړی نمبر روغتون پوری وټړل شو او د داخله عمده برخی په دوهم نمبر روغتون کې تداوی کیدل.

دا دواړه روغتونونه د یو واحد تشکیل درلودونکی و او پنځه سوه بستری یې درلودل چې ۳۰۰ بستری یې په لومړی روغتون کې (په ۱۳۵۰ کال کې یې ۲۷۰ بستری درلودلی چې د جراحی، داخله، ساری ناروغی، عقلی او سترګی سرویسونه په هغه کې فعال و) او ۲۰۰ بستره په دویم نمبر روغتون کې فعالیت درلود.

په همداشان د ننګرهار، د یولسمی فرقی روغتون په جلال آباد کې په مجهز صورت تقویه شو چې ۱۳۴۸ کال راوروسته یې زخمیانو او ناروغانو سره تخصصی او اختصاصی مرستی کولی. زرقی محلولات (نواکئین، سیروم ګلوکوز او فزیولوژیک) د هغه په دواخانه کې همدارنګه ترکیبی دواګانی هم تهیه او اعمال کیدلی. (د درملتون متخصص جګړن عبدالحی مؤمنی او مؤلفین).

د افغانستان د اردو د اړتیاوو د طبی مرستو د تطبیق حجم په کابل کې د دوو روغتونو په محدوده نه ترسره کیده، هماغه و چې د ۱۳۴۹ کال د غویی په میاشت کې د چارصد بستر روغتون (د اردو مرکزی روغتون) بنسټ کیښودل شو او د جوړولو کار یې پیل شو.

په ۱۳۴۹ کال کې یو بل رهنمودی اثر د «افغانستان د شاهی اردو، د لوژستیک د صحیه خدماتو د وقایوی طب تعلیمات» په نوم چې پنځه فصلونه

يې درلودل له چاپه راووته چې خاص ارزښت يې درلود او په اوسنيو شرايطو کې هم د تطبيق وړ دی.

په ۱۳۵۰ کال «د افغانستان د شاهی اردو د مشترکو عينياتو د محاسبی تعليماتنامه» خپره شوه. د ملی دفاع د وزير په لومړنی امر کې ويل شوی دي: «هر صنف خدمت تعليماتنامه اکمال صنف مربوط خود را با تمام تفصيلات و خصوصيات بحيث متمم اين تعليماتنامه حاضر نموده و بعد از منظوری بمعرض تطبيق بگذارد».

بايد وويل شی چې تراوسه پوری د عينياتو د محاسبی تعليماتنامه نه ده تدوين شوی او قسماً د ۱۳۲۸ کال د صحيه د عينياتو د محاسبی تعليماتنامی څخه چې د اوسنی وخت او شرايطو سره مطابقت نلری، استفاده کيږی.

هغه عوامل چې د صحيی خاصه تعليماتنامه موجوده نه ده په دې ډول دي:

۱- د مشترکو عينياتو د محاسبی تعليماتنامه تريوی اندازی پوری مشکلات ليری کوی.

۲- د مربوطو کدرونو نشتوالی، د مشترکو عينياتو د تعليماتنامی د تدوين راهيسی مو په دې اوږدو مودو کې – او همداشان دی مامول ته نه پاملرنه.

۳- د جګړو شرايطو هم مربوطو کدرونو ته ډير کم مجال ورکړ.

۴- څه رنګه چې د طبابت او فارمسی ساحه ډيره پراخه ده، چې اصلاً د يوی تعليماتنامی حجم هومره بايد پنډ شی چې وړل يې ډير ګران دی، نوځکه د صحيه عينياتو د محاسبی لارښودونکی اسناد د نړۍ په زياتره هېوادونو کې د رهنمودونو، د دفاع وزير د اوامرو، تعليماتنامو او نورو کې خپريږی. لکه چې د سولی او جګړی د وخت د طبی عينياتو نورم، يوه ډيره لويه مجموعه ده چې د دفاع د وزير د امر په حيث له هغه څخه استفاده کيدلای شی. او د طبی عينياتو د استعمال د معياد سره، د طبی عينياتو د ساتنی، د وسله والو قواوو د درملتونونو د فعاليت طرز او داسی نور په ځانګړی ډول تنظيم، د رهنما، ديرکتيف او نورو په شکل د يوه رسمی سند په توګه له هغه څخه استفاده کيږی.

د افغانستان د شاهی اردو د مشترکو عینیاتو د محاسبی تعلیماتنامه چې ۹ فصلونه او ۲۹۲ مادی او ضمایم لری او د محاسبی د نوی سیستم په اساس رامنځ ته شوی ده په وسلوالو قواو کې د تطبیق وړ ده، کنترول او تفتیش د همدې تعلیماتنامی په اساس صورت مومی، د صحیی د اکمال آمرینو، د درملتونونو د آمرینو، سرطبیبانو او د صحیي مرکزونو د آمرانو د کار پر میز د دی تعلیماتنامی موجودیت حتمی او ضروری ګڼل کیږی.

د اردو د مرکزی روغتون د ودانولو کار د وخت د دولتی حاکمیت د خاصی پاملرنی لاندې قرار درلود او همیشه د دولتی مشرانو د څارنی لاندې وو. لکه چې د ۱۳۵۱ د مرغومی په ۱۲ نیټه اعلحضرت محمد ظاهر شاه د افغانستان پاچا د دې روغتون د کار جریان وکوت، او محمد موسی شفیق صدراعظم هم د دې کال د مرغومی په ۱۹ نیټه د دی روغتون د کار د جریان څخه کتنه وکړه. (*د مرکزی روغتون او د هغه د پراختیا پړاوونه په ځانګړی څپرکی کې وړاندی کیږی – مولفین*)

لومړی نمبر او دوهم نمبر روغتونونه همیشه د ودی او پراختیا په حال کې وو او تل نوی څانګی د وخت د غوښتنی او د کادری او اقتصادی امکان په اساس پرانستل کیدلی. لکه چې د اردو په لومړی نمبر روغتون کې د ۱۳۵۲ کال د غبرګولی په ۹ نیټه د چارشنبی په ورځ نسایی او د کوچنیانو څانګی (سرویسونه) پرانستلی شوی.

د پورتنی موضوع په اړوند د اردو د مجلی د ۱۳۵۲ کال د وری د میاشتی د ګڼی په ۷ مخ کې داسی مطلب چاپ شوی چې دلته کټ مټ اقتباس کیږی.

«اردوی شاهی افغان که در تامین وقایه صحت صاحب منصبان، افراد و سایر منسوبین عسکری با تاسیس کلنیک های مختلف در شفاخانه های اردو و تربیه دوکتوران و متخصصین همواره وظیفه مهم خود را از پیش برده است، به مناسبت شعار روز جهانی صحت (که خانه کانون صحت است) در سال ۱۳۵۲ سرویس های نسایی و اطفال در شفاخانه نمبر یک اردو افتتاح و فعال ساخته است».

د دی دواړو څانګو د افتتاح تاریخ داسی بنیٔ چې د نظامی طب په برخه کې وروستنی ګام د اعلحضرت محمد ظاهر شاه په وخت کې پورته شوی دی ځکه چې د ۱۳۵۲ کال د چنګاښ په ۲۶ نیټه دولتی حاکمیت سردار محمد داود خان ته منتقل شو (مؤلف، مومنی).

نظامی طبابت د محمد داود خان د جمهوریت نه تر ۱۳۸۰

مرحوم محمد داود خان کله چې د صدراعظم په توګه دنده اجرا کوله نظامی طبابت سره یې ډیره مینه درلودله او په دغه برخه کې لویې لاس ته راوړنی او پرمختګ شوی دی. او د جمهوریت په دوره کې باید وویل شی چې هم د ښوونی او روزنی او هم د روغتونونو د پراختیا په برخه کې ارزښتناک کارونه شوی دی د بیلګې په توګه باید وویل شی چې:

د منځنی طب د منسوبینو تعلیم او تربیه د اردو د صحیه ریـــاست او د هغه په روغتونونو کې له اوږدو کلونو راهیسی ادامه درلودله او تراوسه پوری دوام لری چې د مختلفو دورو د فارغانو په هکله یادونی شوی دی. دا دی یو ځل بیا د فارغانو یوه بله دوره تر نظر تیروو.

«د ۱۳۵۲ کال د وږی ۲۷ پنجشنبی ورځ په ۱۱ بجو او ۳۰ دقیقو د عسکری کورس د اردو د روغتونونو د نرسانو تصدیق نامی او جوایز د ډګرجنرال محمد نذیر کبیر سراج د ملی دفاع وزارت د لوژستیک د رئیس له خوا فارغانو ته وویشل شول»[۱].

دا کورسونه په ۱۳۵۱ کال کې پیل شوی او نهه میاشتی دوام وکړ. کورس په دوو سمسترو تقسیم شوی چې لومړی سمستر څلور میاشتی او په دی کې توپوګرافی، خریطی، کیمیا و ګاز، خدمات داخله، پښتو او روسی ژبو مضمونونه او په دویم سمستر کې چې پنځه میاشتی یې دوام درلود، د صحیه خدماتو د حرب جراحی، ساری ناروغی، مشترک عینیاتو او د پښتو او روسی ژبو تدریس شوی دی. له کورس څخه ۱۲تنه فارغ شوی چې تورپیکی شیرزی په لومړی درجه، پیغله نادره حکیمی په دویمه درجه او پیغله شکریه غفور په دریمه درجه بریالی شوی دی.

نور فارغان لکه پیغله ماری، ګل مکی، ذکیه، نذیره، عایشه، صدیقه، میرمن نادره، پیغله راحله او حبیبه دی.

د حرب طبابت د ودی او پراختیا لکه (اورګانزیشن او د صحیه خدماتو تکتیک، نظامی طبی احصائیه، نظامی طبی اکمالات، جراحی حرب، داخله حرب، اپیدیمولوژی او د حرب حفظ الصحه، رادیو لوژی، د حرب توکسیکولوژی او نور) په باب باید وویل شی چې دا پروسه په لومړنی شکل د صحیه ریاست د کورسونو د مدیریت په واسطه (په لومړی وخت کې د

۱ - د اردو مجلی کالنی د ۱۳۵۲ کال د لړم میاشت ۱۰۰مخ.

قوای مرکز په روغتون او بیا د صحیه ریاست په قرارگاه او د افسرانو عالی کورس کې) پرمخ بیول کیدل.

طبیبانو او فارمسستانو د کابل او ننګرهار په پوهنتونونو کې تحصیل کاوه او یوازی مسلکی مضمونونه یې زده کول او د حرب د طبابت په نوم یې کوم مشخص مضمون نه لوستل، فارغ التحصیلانو تر فراغت وروسته د ستاژ یوه کلنه دوره د مرکز په اختصاصی روغتونونو او په صحیه ریاست کې تیروله او د مسلک د ستاژ کورس یې په دې موده کې (هره ورځ تر دولسو بجو وروسته) هم پای ته رساوه، دا کورس تر ۱۳۵۲ کال پوری دوام درلود.

عسکری طبیبانو او درمل جوړونکو په دی کورس کې د جراحی صحرا، داخله صحرا، انتانی، حفظ الصحه، د طبی عینیاتو محاسبه (نظامی اکمالات) مضمونونه هغه هم په ډیره نامنظمه توګه لوستل، چې د مسلکی کیفیت له مخی په ډیره ټیټه سطحه کې یې قرار درلود.

د پورتنی کورس ترڅنګه د ۱۳۴۰ کال له لومړیو څخه راهیسی کله چې په اردو کې شوروی عسکری تکتیک وارد شو نو یوشمیر داکتران او فارمسیستان د لینن ګراد (سن پطرز بورګ) طبی اکادمی ته ولیږل شول چې ځینی یې نظامی طبی اکمالاتو په برخو کې او یوشمیر یې د صحیه خدماتو د اورګانزیشن په برخه کې تحصیل وکړ او یوشمیر ځوانو دوکتورانو د لیننګراد د طبی اکادمی د طب په پوهنځی کې تحصیل کړی و، او کله چې هېواد ته راستانه شول د حرب د طبابت په وده یې پوره اغیزه واچوله، کله چې له ۱۳۵۰ کال را په دیخوا په نظامی نشراتو (اردو مجله) کې په دې هکله مضمونونه چاپ شوی دی.

له همدې ځایه و چې له ۱۳۴۸ په تیره بیا د ۱۳۵۲-۱۳۵۷ کلونو ترمنځه ده چې له ۱۳۵۴ کاله را په دیخوا د اردو د صحیی ریاست ته د شوروی صحیه مشاورین راتګ پیل کړی. د حرب طبابت پلان ګذاری او ترویج، د مسلکی او محاربوی تعلیم او تربیی پرمخ بیول، د زده کړی د تقویمی پلانونو ترتیب و تنظیم، د صحیه خدماتو سوق و اداره، د جزوتامونو او معالجوی موسسو او د صحیی د اداری بخشونو د تشکیلاتو نوی کول او پراختیا، په ژمنی او دوبی تعلیمی دورو کې (په کال کې دوه ځلی) د قطعاتو او روغتونونو د صحی خدماتو د سرطبیبانو او امرینو د قصیر المدتو کورسونو تدویرول، د قطعاتو او جزوتامونو په صحی مرکزونو کې د چارو د بنه والی سازمان دهی، د طبی احصائیوی او محاسبوی اسنادو ترتیب او

خانه پوری. د غونډ او فرقی په سطح د صحیه خدماتو د تکتیکی تطبیقاتونو پرمخ بیول. د لکچر نوټونو تهیه کول، د لویو جزوتامونو په صحی مرکزونو او روغتونونو باندې تکثیرول او ویشل، او همداشان یو نور شمیر تدبیرونه د حرب د طبابت د ودی او پراختیا د پاره نیول کیدل.

هغه ستر ګام چې د نظامی طبابت په پراختیا کې یې نوی نقش ولوباوه هغه د اردو د مرکزی روغتون (۴۰۰بستر روغتون) و چې د ۱۳۵۵ کال د لیندۍ د میاشتی په لومړۍ نیټه پرانستل شوه، هغه چې د شوروی اتحاد د دولت په مادی او تخنیکی مرسته ودانه او تجهیز شوی ده، دی روغتون په سیمه کې ساری نه درلود.

په دې روغتون کې چې تشکیل یې لکه د طبی علومو اکادمی په شان جوړ شوی و. په دې کې معالجوی او تشخیصوی څانګی او دیپارتمنتونه پرانستل شول چې مستقیماً د نظامی طبابت سره تړاو درلود. په دې روغتون کې تقریباً یوسل بستری د جراحی د مختلفو څانګو د پاره تشکیل شوی او نور پاتی څانګی یې د داخله د پاره وو. نو ځکه په دې اثر کې مخکې له دی چې د اردو مرکزی روغتون په ۱۳۶۹ کال کې د مسلحو قواو د طبی علومو اکادمی ته ارتقا وکړه د طبی علومو اکادمی په نوم هم یاد شوی دی.

د وخت د شوروی اتحاد تحصیل یافته نظامی متخصصینو دوکتورانو فارمسستانو د نورو نظامی داکترانو او متخصصانو ترڅنګه په اردو کې د نظامی طبابت او اکمالاتو د ودی او پراختیا پروسی ته چټکتیا ورکوله، د مرکزی او اطرافو فرقو په تطبیقاتونو کې د دی روغتون متخصصینو ګډون کاوه.

په قطعاتو او جزوتامونو کې صحیه تشکیلات تنظیم شول، په یوشمیر غونډونو کې د فرقی د وضع الجیش څخه لیری پراته وو یوشمیر صحی مرکزونه فعال شول. د طبی عینیاتو اکمال بهتره بڼه ونیوله او یوشمیر فرقی او حتی غونډونه د صحرایي کامپلیتونو له پلوه اکمال شول.

د قندهار د قواو د اړتیاوو د لیری کولو په خاطر د ۱۳۵۵ کال په وری میاشت کې دریم نمبر اختصاصی روغتون د ۱۵۰ بسترو په ظرفیت تاسیس شو چې د داخله او جراحی څانګی او مجهز درملتون یې درلود.

د ۱۳۵۷ کال د غویی د اومی نیټی له پیښی راهیسی د نظامی صحی خدماتو په تامیناتو او عرضه کولو کې بدلونونه رامنځ ته شول. خو نه ښایي چې د دې نیټی څخه د مخه کلونو په لاس ته راوړنو چې د اردو د صحیه خدماتو په برخه کې ترسره شوی د بطلان کربنه وایستل شی، بلکی باید

وویل شی چې په هغه وخت کې د شرایطو، ایجاباتو، اقتصاد (پولی تخصیص) او د مسلکی کادرونو د نه شته والی له مخی ستر کارونه ترسه شوی او اغیزمن کارونه سرته رسیدلی دی. خو ډیره ګرانه وه چې ټولی چاری په مطلوبه توګه اجرا شوی وای. د نمونی په ډول باید یادونه وشی کله چې په ۱۳۵۷ کې د صحیی ریاست اسناد له نظره تیریدل څرګنده شوه چې محترم مرحوم دوکتور خلمی څومره زیاتی هلی ځلی کړی دی چې یو لړ ستونزی په تیره بیا د صحیی ریاست د معتمدینو او محاسبینو، حسابات چې د کلونو راهیسی لاینحله پاتی وو حل و فصل کړی، خو د ده په وړاندی خنډونه موجود وو، ترڅو چې دا زمینه مساعده شوه چې د ۱۳۵۷ را وروسته یوشمیر ستونزی له منځه یووړل شوی.

هغه څه چې د ۱۳۵۷ کال د غویی له اومی نیټی را وروسته د صحیه خدماتو په برخه کې ترسره شول او د انتقاد ګوته ور باندې باید کیښودل شی هغه په لاندې توګه دي:

۱- د اداری او مسلکی کادرونو تعویض په ژوره توګه صورت ومونډ چې باید داسی شوی نه وای.

۲- په نظامی طبابت کې سیاست ور داخل شوی یا په واضحه توګه وویل شی چې هم سیاستمدار، هم اداره چې هم معالج، هم متخصص او هم درمل جوړونکی نور او نور. دا په دی معنی وو چې لکه دوه دانی هندوانی په یو لاس کې ونیول شی.

خو څه باید شوی وای د هماغه وخت او زمان، ملی او بین المللی شرایط و چې په اصطلاح په مترقی هېوادونو کې باید چې یو حزبی سیستم موجود وی. سیاست په ټولو شئوناتو لکه اقتصادی، اجتماعی، فرهنګی، کلتوری نور او نورو کې، سردمدار وی. له دې ځایه ده چې هغه په مطلق ډول اشتباه شمیرل کیدای نه شی ځکه په هماغه وخت کې هماغه غوښتنی لازمی ګڼل کیږی ځکه له یوی خوا د حزبی کادرونو د کموالی په صورت کې کیدای شی چې یو کادر په دوه دری ځایونو کې کار وکړی. له بلې خوا مونږ نه غواړو د واقعیت نه د باندې برتری او یا که په ګزاف ګویی سره وویل شی او تر دی دوری پوری ورته لا لوړه جلوه ورکړو، خو بیا هم هغه څه چې پیښ شوی هغه به ولیکو:

۱- د کابل او ننګرهار د نظامی طب محصلینو په شمیر کې زیاتوالی. (هر کال ۷۵ تنه د کابل په طب او ۲۵ تنه د ننګرهار په طب کې).

۲- له پنځو سو تنو محصلینو چې ۴۰ تنه یې ځمکنی طب او ۱۰ تنه په هوایی طب کې د دوستو هېوادونو ته لیږل کیدل.

۳- هر کال سل تنه ښځینه او نارینه نرسان – ۱۰ تنه په ننګرهار، ۲۰ تنه په قندهار، ۷۰ تنه د عامې روغتیا وزارت په مرکز او نور پاتې نظر په لزوم دید د مرکزی روغتون کې تر تدریس لاندې نیول کیږی.

۴- د عامې روغتیا په لوړو کورسونو (منځنی تعلیمات) کې په دواسازی، لابراتوار، اکسریز هر یوه کې لس لس تنه – د غاښونو او وقایوی طب کې پنځه پنځه تنه هر کال روزل کیږی.

۵- د طبی آلاتو د ترمیم په برخه کې د امکان په صورت ۲۰ تنه د تخنیک د ښوونځی او یا بکلوریا فارغ التحصیلان په یوه دوست هېواد کې (د هر هېواد چې طبی تخنیک په صحیه کې ډیر زیات دی، لکه شوروی یا چکوسلواکیا) د روزنی لاندې نیول کیږی.

۶- د دیپو داری، درمل پیژندنی، طبی سامان، مالزمی او آلاتو او د طبی عینیاتو د ساتنی د طریقو په رشتو کې د دولسمو ټولګیو فارغانو ۲۰تنه په دوستو هېوادونو کې تر روزنی لاندې نیول کیږی.

۷- د مخکنۍ طب، هوایی طب (بالخاصه د پارا کلنیک څانګی) په برخو کې هر کال د دوکتورانو او دواسازانو لس لس تنه د اوردنیا توری د تحصیلاتو په غرض دوستو هېوادونو ته لیږل کیږی.

۸- د علمی کادرونو د شمیر د زیاتښت په غرض او د دوکتورا (Ph.D) د اخستلو د پاره د طبابت په مختلفو څانګو کې هر کال یو یو نفر دوستو هېوادونو ته لیږل کیږی.

۹- د ګرده صحی پرسونل د معلوماتو د لوړولو د پاره، دری میاشتی، شپږ میاشتنی کورسونه پای ته رسول چې پلان یې دوستو هېوادونو ته ورکړل شوی دی ترڅو چې مستقیماً د هغو هېوادونو په صحی موسساتو کې عملی فعالیت وکړی.

۱۰- دعلمی توأمیت یو ټرون د صحیی ریاست (مرکزی روغتون) او د شوروی اتحاد د لیننګراد د نظامی طبی علومو اکادمی ترمنځه او یا نورو هېوادونو ورته صحی موسسو ترمنځه لاسلیک کیږی.

۱۱- په یوه پنځه کلنه دوره کې له ۱۵-۲۰ تنو پوری د طب دوکتوران او دواسازان پخپله د مرکزی روغتون کې د تخصصی تربیی لاندې نیول کیږی.

۱۲- د مرکزی روغتون په چوکات کې د نظامی طب پوهنځی پرانستل د ۱۳۶۲ کال تر لومړنیو پوری تر څپړنی لاندې نیول.

۱۳- د ضرورت له مخی د دوستو هپوادونو مشاورین په روغتونونو او د صحیه خدماتو او هوایي په آمریت کې ګمارل کیږی.

۱۴- د صحیه خدماتو د قرارګاه، دیپوګانو او د هغو د ملحقاتو د پاره ۲۰-۲۵ جریبه مځکی استملاک او د هغوی د تعمیراتو جوړول (په هغه ساحه کې چې اوس (۱۳۵۷) د صحیه ریاست موقعیت لری په ۱۳۵۵-۱۳۵۶ کلونو کې د هغی مځکه د نومرو د ودانولو په خاطر خلکوته توزیع شوی وه. د صحیی ریاست د هغه وخت د پالیسی له مخی مجبور و چې د خپلو شعباتو د پاره بل چیرته یو ځای تدارک کړی چې په دې غرض د هوخست د فابریکی لویدیزه ساحه انتخاب او استملاک شوه).

۱۵- د مرکزی روغتون پراختیا – د تعمیراتو او د علمی ریسرچ د لابراتوارونو له مخی.

۱۶- د وسله وال پوځ د دویم نمبر روغتون د بلاکونو ودانول د اطفالو، نسایی او ولادی ۲۰۰ بسترو د پاره.

۱۷- د وسله وال پوځ د لمړی نمبر روغتون د بلاکونو تجهیزول د ۵۰۰ بسترو د پاره.

۱۸- په ۱۱-۱۲-۱۴-۲۵- او ۱۸ فرقو کې د اړتیا وړ بلاکونه ترمیم او جوړول او له ۷۵ څخه تر ۱۰۰ بسترو ته د هغو لوړول.

۱۹- د هغو غونډونو د صحی مرکزونو انکشاف چې د فرقی د وضع الجیش څخه یې مسافه له ۵۰ کیلو مترو لیری وی، د ۲۰بسترو په ګنجایش – د غاښونو او لابراتوار د څانګو سره.

۲۰- د ۱۰۰-۱۵۰ بسترو په ظرفیت د عقلی او عصبی ناروغانو د پاره د یوه روغتون ودانول او تجهیزول.

۲۱- د ۱۰۰-۱۵۰ بسترو په ظرفیت د یوه سناتوریم تدارک او ودانول.

۲۲- د ۱۰۰-۱۵۰ بسترو په ظرفیت د هوایی قواو د پاره د یوه روغتون ودانول چې په عصری آلاتو (باروکامر) مجهز وی.

۲۳- د قندهار د ۱۵۰ بستریز روغتون ۳۰۰ بسترو ته لوړول. د اداری او پرسونل د پاره او نور چې په طبی آلاتو مجهز وی د بلاکونو ترمیم او جوړول.

۲۴- په جلال آباد (ختیز زون)، پکتیا (جنوبی زون)، شین ډنډ (لویدیز زون) او د شمال په زون، هر یوه کې د ۲۰۰-۲۵۰ بسترو په ظرفیت د روغتونونو ودانول، او د مرکزی قول اردو د قطعاتو د پاره د یوه روغتون جوړول. (د دی روغتونونو ټپیکی نقشی د تعمیراتو په ریاست کې تکمیلی شوی دي). پر دی برسیره په دغه روغتونونو کې مجهز پولی کلنیکونه هم په پام کې نیول شوی دی.

۲۵- د فرقو د صحی مرکزونو په شمیر د اکسریز، غاښونو، نرکوز، مقطری اوبه او تعقیم د دستګا وو اکمال.

۲۶- د فرقو د صحی مرکزونو په شمیر د طبی، جراحی او تشخیصی سامان آلاتو او لوازم اکمالول.

۲۷- د فرقو په صحی مرکزونو کې د لابراتواری سامان آلاتو اکمال.

۲۸- د اردو د تشکیل له مخی د سفربرۍ د طبی عینیاتو (سفری کامپلیتونو) اکمال.

۲۹- د اردو د تشکیل له مخی د سیارو لابراتوارونو، ګرځنده اکسریز او ګرځنده جراحی موټر اکمال.

۳۰- په پنځه کلن پلان کې د بودجی زیاتوالی.

۳۱- د هغو طبی آلاتو د فالتو پرزه جاتو اکمال چې له کاره لویدلی وی.

۳۲- د طبی آلاتو د ترمیم د یوه مکمل ورکشاپ اکمالول.

۳۳- د مرکزی روغتون په واک کې د یوی پایی ګستدنرماشین ورکول.

۳۴- د مرکزی روغتون په چوکات کې د یوه طبی ژورنال (مجلی) تاسیسول.

۳۵- د مرکزی روغتون د افرادو د پاره د استراحت د کوټو، طعامخانه، آشپزخانی ودانول او د مرکزی روغتون د کورسونو د مداومینو د پاره یو لړ ودانی جوړول[۱].

- د تشکیلاتی موضوع له مخی باید وویل شی چې په دې کال (۱۳۵۷) کې لومړی دومره ستر بدلونونه رانغلل، منتها د صحیه خدماتو په تشکیل کې د ترانسپورت یو ټولی فعال کړی شو، چې د هېواد له زیاترو سیمو څخه یې نـــاروغان او ټپیان (لکه د پروان، غزنی، میدان ښار، ګردیز، جلال آباد، سروبی او نورو څخه) په مرکزی ډول همدې ټولی په واسطه تخلیه ترسره کیدله. همداشان یو شمیر الوتکی لکه ان-۲، می-۴، اومی-۸ هم د صحی خدماتو په خدمت کې ګمارل شوی وو.
- د اردو د مرکزی پولی کلنیک تشکیل تکمیل او د ۱۳۵۸ کال د غبرګولی په ۱۵ نیټه یې په فعالیت پیل وکړ.
- د کادرونو د تکمیل د پاره ۱۹تنه د طب داکتران، ۲تنه فارمسستان او ۳۰تنه نرسان د عامی روغتیا وزارت څخه د اردو د صحیه خدماتو په لست کې ورکړ شول.
- د ښوونی او روزنی په باره کې ویل کیدای شی، چې د طبی علومو په اکادمی، د لوژستیک د لوی ریاست په تربیوی مرکز او د قندهار په روغتون کې طبی منځنی کورسونو پرانستل شو.
- دوکتوران، طبی او وترنری پرسونل چې تر دی وخته د (۱۳۵۷) پوری همردیف وو د کورس په اخستلو سره د افسر په حیث وپیژندل شول او د افسری ترفیعاتو او امتیازاتو څخه برخوردار شول.
- د روغتونونو، فرقو او مستقلو قطعاتو د صحی مرکزونو سرطبیبانو او صحیه امرانو د پاره او ړنی او ژمنی قصیرالمدت کورسونه تدویر او هغوی په دی وسیله د قدموی تخلیوی پرنسیبونو، په قدمو کې د طبی مرستو د تطبیق طریقی او حجم، د ساری ناروغیو پر ضد د وقایوی تدبیررونو، د طبی علومو اکادمی او پولی کلنیک د فعالیت طرز او د دوی ترمنځه وظیفوی ارتباط، د طب نوی حضری او سفری او عصری تخنیک، د سفربری د

۱ - د خلکو د وسله وال پوځ د طبی علومو اکادمی د ۱۳۵۸ کال کالنی – ۸مخ.

صحی کمپلیتونو، د درملو او طبی تجهیزاتو تولید، د دیپوګانو د ترتیب او تظیم شکل، او د صحیه خدماتو د سوق او اداری د چارو سره آشنایی پیدا کړی شوه.

- د محاسبوی چارو (طبی احصایی) د ترتیب او تظیم په برخه کې باید وویل شی چې د طبی عینیاتو اکمال لومړنی پلان هومره پراخ و خوله نیکه مرغه تطبیق شو چې صحیه خدمات د خپل موجودیت په موده کې دومره طبی عینیات نه واکمال کړی.
- د محاسبی په چارو کې اصلاحات رامنځ ته شول، په لس ګونو معتمدین محاسبین چې په کلونو کلونو یې حسابی چاری لاینحلی پاتی وی او په ملیونونو افغانی یې را نیول تصفیه شولی.
- ډیپوګان په عصری ډول تجهیز، تنظیم او ترتیب شول. اضافی او د استفادی غیر قابل عینیات تصفیه او قید یی کړل. د یو شمیر طبی عینیاتو څخه د حرب پاکټونه، د C.B.A کمپلیتونه ترتیب شول چې د غونډ د صحیه مرکز د طبی مرستو حجم یی (دوکتوري) د صحرا به شرایطو کې تکافو کاوه او په قطعاتو وویشل شو.
- د مقطرو اوبو او د صحرایی تعقیم دستګاوی، د دوش (وینځلو) او عفونی ضد دستګاوی اکمال او د تشکیل له مخی په قطعاتو وویشل شوی.
- د پانسمان او د جراحی موتر فعال او په لس ګونو محاربوی فعالیتونو کې تری ګټه واخستل شوه او سیار صحرایی لابراتوار هم فعال شو.

د پورتنیو دستګاوو په اړوند د صحیه خدماتو په آمریت کې د زده کړی کورسونه جوړ شول.

- د پلان ګذاری سیستم منځ ته راغی او د پلان په مدیریت کې د طبی عینیاتو محاسبیت رامنځ ته شو. سفری کمپلیتونه اکمال او په غونډونو او فرقو وویشل شول.
- د وقایی، معالجی او تشخیص په هکله باید وویل شی، چې معالجوی پروسه په روغتونونو او صحی مرکزونو کې خاص کیفیت درلود. هغو طبی کادرونو چې پخپلو مسلکونو کې پیاوړی وو په موقتی ډول په اطرافو کې توظیف شول او په دې توګه صحی مرکزونه فعال کړی شول.

- د وقایی په باب باید ووایو چې موجز تدبیرونه په دې هکله ونیول شول. او د تشخیص په برخه کې نوی میتودونه (انجیو ګرافی، اندوسکوپی او نور) رویکار شول.
- د طبی عینیاتو د تولید په برخه کې ښایی یادونه وشی چې د اردو صحیه ریاست د اعمال لابراتوارونه بیا احیا او یوه پایه د تابلیت جوړولو مدرن ماشین چې د مخی پېرودل شوی و د هغه د ملحقاتو سره نصب شو، د الکولو د تقطیر دستګاه د ۲.۵۰۰ لیترو په کلنۍ تولید فعالیت درلود او د ضرورت وړ ممیز (کشمش) له موسسو او د میوی د سمون شرکت څخه په وړیا ډول مرسته کیدله.
- په همدې شان د طبی علومو اکادمی د روغتون، مرکزی پولی کلنیک او د نورو روغتونونو درملتونونه به لس ګونو قلمونه زرقی او غیر زرقی درمل اعمال کولی.
- د اردو د صحیه خدماتو آمریت، داخله وزارت او د کار د قواو روغتیایی ارګانونو ترمنځه نږدی ارتباط تامین شو چې د دوی په سرکې د اردو صحیه خدماتو قرار درلود او د هغوی سره مرسته او کومک کاوه.
- د علمی څېړنو په باب باید وویل شی چې د ۱۳۵۷ کال یکشنبه د وږی د میاشتی ۲۷ نیټه د لومړی ځل د پاره د هېواد په یو ستر معالجوی او علمی مرکز کې علمی او پراتیکی کنفرانس جوړ شو، چې دی پروسی په عنعنوی ډول تر ډیر وخت پوری دوام درلود.

متخصصینو، دوکتورانو او فارمسستانو د شوروی اتحاد د محدودو مشاورینو سره یو ځای په دی موسسه کې علمی او پراکتیکی فعالیتونه پیل کړل چې د خپل علمی فعالیتونو د کار محصول یې په دغه علمی او پراکتیکی کنفرانس کې منعکس کړل.

څه رنګه چې دا کنفرانس د اردو د صحیه خدماتو لومړنی کنفرانس و او تاریخی حیثیت لری نو ښایی چې یو څه لازم بحث پری وشی.

د کنفرانس په پیل کې چې د عامی روغتیا وزارت، د لوړو زده کړو وزارت د کابل پوهنتون او د کابل د پوهنتون د روغتونونو عالمانو، پوهانو، متخصصینو او ډاکترانو ګډون درلود، د اردو مرکزی روغتون په تالار کې د وخت د انقلابی شورا پیغام ولوستل شو.

وروسته د عامې روغتیا وزیر، د لوژستیک عمومی رئیس، د صحیې رئیس او د اردو مرکزی روغتون قوماندان خپلې بیانې و اورولې.

تر دې وروسته کنفرانس په دوو برخو خپل فعالیت تنظیم کړ او د جراحۍ او داخلی په برخو کې ادامه ومونډله. په دی کنفرانس کې د اردو د مرکز د نظامی متخصصانو برسیره، د روغتونونو سرطبیبانو، د فرقو او مستقلو قطعاتو د صحی مرکزونو آمرانو او داکترانو، د کورنیو چارو د وزارت او د کار د قواوو د روغتونونو آمرین او دوکتوران هم را بلل شوی وو.

په دې کنفرانس کې په بیلا بیلو بخشونو کې ۳۵ عنوانه علمی او مسلکی مقالی ولوستل شوی او په ډیر شور او شعف پری بحث وشو او د ګډون کوونکو د زیاتی دلچسپی وړ وګرځیدلی.

دا کنفرانس د ملکی د ساحی پوهانو دومره زیات خوښ شو چې یادونه یې ګرانه ده. لکه چې د نسایی ناروغیو پروفیسور، د طب د پوهنځی استاد او د عامې روغتیا وزیر محترم پروفیسور محمد عثمان انوری په دې برخه کې ژور احساسات وښودل او د کنفرانس ستاینه او درناوی یې وکړ.

په کنفرانس کې د اردو د صحیې رئیس جګړن عبدالحی مومنی د راتلونکی پنځه کلن پلان (لکه چې مخکی لیکل شوي) او د اجرا شویو کارونو په هکله معلومات وړاندی کړ، او د اردو مرکزی روغتون قوماندان دګرمن دوکتور محمد غنی اندړ د اکادمی د دوو کلونو اجراتو په هکله او د هغو اساسی پرابلمونو په باب چې کار پری روان و او په راتلونکی کې پری څېړنی کیدلی توضیحات ورکړل چې په لاندې ډول وو.

- د جراحی په ساحه کې:

۱- په وسله وال پوځ کې د تراوماتیزم مطالعه، احصائیه او د پرابلمونو تدقیق او د هغه د وقایی د لارو پیشنهاد.

۲- د بیلا بیلو پریتونیتونو د مدهش پرابلم مطالعه، د روغتون تر قدمو پوری د هغو د سم اورګانیزاسیون سره د عاجلو مرستو تشخیص.

۳- د مود دیفیکاسیون مطالعه او احصائیه. د وسله وال پوځ د منسوبانو او د هغوی د کورنۍ د غړو په نزد توبرکلوزیک پریتونیت کامپلکسی معالجه.

٤- په ټول وسله وال پوځ کې د یو واحد سیستم په شکل د نظامی طبابت د اساسی دکترینو ترتیب، تنظیم او د عمل په ساحه کې د هغو پلی کول.

٥- په حادو او مزمنو واقعاتو (کسور متعدد در واقعات حاد و تشکیل کل های معیوبه توأم با کوتاهی و درازي) کې د خارج عظمی د اوستیوسنتیز له میتودونو څخه د پراتیک پراخه استعمال.

٦- د عاجلو مرستو د پرابلمونو د مطالعی تکامل، د بی ځنډو مرستو د تطبیق د سیستم ترتیب او تنظیم له لومړی قدمی څخه تر روغتون پوری.

٧- د شپږ میاشتینو کورسونو ترتیب او تنظیم او بیا د مختلفو قطعاتو د دوکتورانو د پاره د دوو کلونو تخصصی کورسونو جوړول.

٨- د پریودیک په شکل نورو جراحی موسساتو او د وسله وال پوځ قطعاتو ته د لازمو هدایاتو د کانسلتیشن ورکول.

- په داخله ساحه کې:

١- د افغانستان د شرایطو له مخی په وسله وال پوځ کې د قلبی اسکمیکو ناروغیو پرابلم او د هغو د عاجلو او مدرنو لارو بررسی.

٢- په وسله وال پوځ کې د سږیو د مزمنو او غیر وصفی ناروغیو علمی او عملی کار، د هغوی احصائیه، تشخیص او تداوی د بین المللی سویې په مدرنو وسایلو سره.

٣- د افغانستان په شرایطو کې د طحال او کبدی ناروغیو پرابلم چې په وسله وال پوځ کې یې ډیری سرآیت کوونکی ناروغی تشکیلی کړی دی.

٤- د داخلی غړیو او مفصلونو د روماتیزم علمی او پراکتیکی کار، او په وسله وال پوځ کې د فزیوتراپۍ په مدرنو وسایلو سره د هغوی تداوی او د مسلحو قواو د جګړه ایزی وړتیا لوړول.

٥- د افغانستان په شرایطو کې د اندوکرین په تیره بیا د شکری ناروغۍ او د درقیه غدی د سیستم علمی او پراکتیکی کار او د درقیه د غدی د ناروغی د اندمیکی سیمو احصائیه او تعیین.

۶- په وسله وال پوځ کې د معدی او معایی ناروغیو علمی تحقیقات او د هغو د تداوی شکل.

۷- د ځوانانو د فانکسیونل ناروغیو په تیره بیا په وعایی قلبی سیستم او معایی معدی جهاز کې.

۸- د هیپوویتامینوز او د غذایی موادو د کمښت څخه را پیدا شوی د وینی او فقرالدم د ناروغیو پرابلم.

۹- د استمأ برانشیل او نورو الرژیکی ناروغیو او د ضد حساسیت د انتی ژنیک د موادو د تامین او پرابلم د حل کولو په برخه کې علمی څېړنی.

۱۰- د تنفسی د مزمنو او د ریتان د غیر وصفی ناروغیو انسانی تداوی.

۱۱- د معدی په ناروغیو کې د ګاستروګرافی په معایناتو کې د علمی کار تحقیقات.

۱۲- د بیوشمیک د معایی باکتریاوو د وصف په کلاسیک او سریع میتود سره د معایناتو د نتیجو نسبتی ارزش.

۱۳- د برونکوګرافی اجرا د مزمنی پنومونی تشخیص.

۱۴- د فوتومتریک په اصولو د هیموګلوبین د مقدار او د وینو د سرو کرویاتو د شیمر تامینول.

۱۵- د اکادمی د روغتون د متریال له مخی د استما برانشیل د ناروغانو په تشخیص او تداوی کې د تنفس د تعیینولو اهمیت.

۱۶- په وسله وال پوځ کې د جلدی ناروغیو د خصوصیاتو په برخه کې علمی کار.

۱۷- په وسله وال پوځ کې د انتانی ناروغیو او د هغو د مخنیوی پرابلم.

۱۸- د وسله وال پوځ او د هغوی د متعلقینو توبرکلوز د پرابلم په نظر کې نیولو سره او د عسکری سناتوریم تاسیس او د توبرکلوز سره د مجادلی د نورو مرکزونو سره د هغو اړیکی[۱].

---

۱ - د طبی علومو د اکادمی د ۱۳۵۸ کالنی ۱۴ مخ په حواله.

د ۱۳۵۷ کال د غويي د اومی پېښی وروسته د وخت د ضرورت او غوښتنو له مخی لازم شول چې د مرکزی روغتون او د هغه په تشکیلاتو کې تغییرات رامنځ ته شی چې دا تدابیر په لاندې ډول دي:

په دوامداره توګه د اردو مرکزی روغتون ته د ۱۳۵۸ کال د وری له پیل کیدو څخه راهیسی په کتلوی توګه د ناریه جروحاتو مجروحین چې د دی کال تر پایه پوری د هغوی شمیر ۴.۵۰۰ تنو ته رسیده مراجعه کړی ده. په دی وخت کې د اردو مرکزی روغتون (د طبی علومو اکادمی روغتون) د تداوی تر پایه پوری د وسله وال پوځ د زخمیانو د جراحی د تصنیف او د عاجلو او تخصصی مرستو د اجرا کولو د مرکز په توګه ټاکل شوی و، او پورتنیو شرایطو ایجابوله چې د روغتون چاری او تداوی او تشخیصی فعالیت په یو بل شکل تغییر ومومی او د هغی د بسترو شمیر له ۴۰۰ څخه ۱.۱۰۰ بسترو ته ورپورته شی. نو له دی امله لاندنی دیپارتمنتونه (سرویسونه) یا څانګی ترتیب شول.

- د قحف، عنق، شمزیو (ستون فقرات)، غوږ او ستونی، سترګو او ستوماتولوژی د ناروغانو څانګه د ۱۳۵ بسترو په ظرفیت.
- د فخذ او کبیره مفاصلو د زخمیانو د پاره د تراوماتولوژی ۱ نمبر څانګه د ۱۶۰ بسترو په لرلو.
- د هډوکو د ناریه کسورو د پاره د تراوماتولوژی ۲ نمبر څانګه د ۱۸۰ بسترو په ظرفیت.
- د تقیحی اختلاطاتو سره د ناریه جروحاتو څانګه د ۱۴۵ بسترو په ظرفیت.
- د سپکو ناریه جروحاتو څانګه د ۲۰۰ بسترو په ظرفیت.
- د شوک ضد او ریانیماسیون څانګه د ۲۰ بسترو په ظرفیت.
- د ساری څانګه د ۵۰ بسترو په ظرفیت.
- داخله څانګه د ۵۵ بسترو په ظرفیت.
- د قید او قبول څانګه د ۱۰ بسترو په ظرفیت.

په دې هر یو سرویس (څانګه) کې له ۲-۳ پوری د پانسمان میزونه او د تراوماتولوژی په څانګو کې ۴-۵ پوری میزونه د پلستر د پاره ترتیب شوی وو.

د ګسترو انترولوژی، وعایی قلبی، کوچنیانو، نسایی ولادی، او جلدی څانګو پخپله په مرکزی روغتون کې خپل فعالیت ته خاتمه ورکړه.

همداشان د ۷۰ بسترو په شمیر د تداوی په حوض کې ترتیب او هلته هغه زخمیان چې تپونه یې التیام شوی او یوازی فزیکی او میخانیکی تداوی ته یې ضرورت درلود تنظیم شوی وی.

په ۱۳۶۴ کال کې د ناروغانو دا برخه ساری تعمیر ته انتقال شوه او د ساری سرویس د وزیر اکبرخان مینی په ۱۵ سرک کې ځای پر ځای شو چې د اورګانزیشن له مخی معقول کار نه و ځکه د خلکو د کورونو په منځ کې ساری دیپارتمنت ځای پر ځای شوی و. ترڅو چې په ۱۳۷۰ کال کې دوباره خپل اصلی تعمیر ته را انتقال شو.

د ۱۳۵۸ چنګاښ په میاشت کې د اردو لومړی نمبر روغتون (قوای مرکز) د سپکو ټپیانو د پاره ۳۰۰ بستری ترتیب او د همدې کال د تلی په میاشت کې د وزیر اکبر خان روغتون د ۲۰۰ بسترو په ظرفیت د عامی روغتیا وزارت له خوا د دفاع وزارت په خدمت کې ورکړ شو، چې زیاتره د تراوماتولوژۍ د روغتون په توګه د اطرافو د غیر ناریه ټرلو او خلاص (باز و بسته) کسرونو، د قحف، صدر او بطن مصدومینو د درملنی د پاره چې جراحی مداخلی یې نه ایجابول د استفادی وړ وګرزیدله. او په دی توګه یو ۱.۶۰۰ بستریز روغتون بیز چې په هغه کې مرکزی روغتون د جراحی د تخصصی یو شمیر څانګو روغتون په حیث د تصنیف دندی یې هم په غاړه درلودلی تشکیل شو.

د مصدومینو او ناروغانو د قبلولو او تصنیف د پاره په لومړی سرکې دوه ګروپه او بیا وروسته د تصنیف دری ګروپه پکې ترتیب شول چې په هغه کې یو داکتر، دوه نرسان او څلور تنه تسکره وړونکی موجود وو. دی ګروپونو د ۲۴ ساعته نوکریوالی کې خپلی دندی ترسره کولی او په قید و قبول کې د مراجعینو تصنیف او په حتمی توګه د پانسمان تبدیل او د مخصوصو علایمو نصبول تر سره کول.

د نوکریوالی په ګروپ کې د انتانی ناروغیو د تجرید له مخی د زخمیانو د معاینی په مقصد د همیشه دپاره یو تن د انتانی داکتر او یو تن د داخله داکتر برخه اخستله او دا اقدامات په خپل ذات کې، د جګړه ایزو شرایطو سره سره د داسی ناروغیو د مخنیوی د حفظ الصحوی مرکزونو د نشتوالی یا وجود د انتانی ناروغیو په مخنیوی کې بیخی زیات اغیزمن تمامیدل.

د شوک ضد کوټو کې د دوکتورانو د کمبود په نسبت د داخله دوکتورانو څخه کار اخستل کیده په لومړی سرکی د روغتون د محاربوی چمتووالی د پلان مطابق د زخمیانو سره د جراحی د مرستو د اجرا کولو په خاطر په لاندې ډول ۷ ګروپه تنظیم شوی وو.

۱- د قحف د عملیاتو د پاره ۲ ګروپه.

۲- د صدر، بطن او حوصلی عملیاتو د پاره ۲ ګروپه.

۳- د اطرافو د ناریه جړوحاتو د عملیاتو د پاره ۳ ګروپه.

خو په وروستۍ مرحله کې د ستونزو په نسبت د جراحی مرستو تغیر وموند.

- د جراحی ټول دوکتوران په درو ګروپونو باندې تقسیم شوی وو چې خپله ۲۴ ساعته نوکریوالی یی یو د بل پسی په غاړه درلودله. د نوکریوالی د ګروپ د نه کفایت په نسبت د هغوی د دغی نوکریوالی ورځنی ګروپ چې خلاصیده نو د ورځی له خوا یې د مرستندویه ګروپ په حیث د نورو ۲۴ ساعتونو د پاره په روغتون کې پاتی کیدل.

د شپی له خوا د عمومی جراحی، تراوماتولوژی او انستیزی دوکتورانو د کورونو څخه راغوښتل او د یو ترتیب شوی لست له مخی تنظیم او په حقیقت کې دا ډول متخصصین په خپلو کورونو کې هم د نوکریوال په توګه اوسیدل او د کار د زیات حجم په نسبت وظیفی ته احضاریدل.

په روغتونونو کې د کار د حجم د زیاتښت په سبب او علت د ۱۳۵۸ کال په لومړیو او له هغه مخه کال د مجروحینو د قدموی تداوی د نشتوالی عبارت وی. همداشان د طبی کادرونو کمبود هم د کار په اغیزمن توپ هم پوره نقش درلود.

- د اردو د صحیه پرسونل اکمال عبارت ؤ:

د ۲۸ فیصده هغو دوکتورانو، متخصصینو او فارمسستانو څخه چې عالی تحصیلات یې درلودل، او ۵۶ فیصده طبی متویط پرسونل د تشکیل له مخی اکمال و، خو ۶۰ فیصده د پورتنی پرسونل څخه په مرکز کې وظیفه اجرا کوله.

- د ټپیانو تخلیه په لومړی سرکې د امبولانسونو په واسطه وه او ټاکلی طبی پرسونل یې نه درلود، عادتاً په منځنی ډول هره ورځ ۲۰ تنو

زخميانو روغتون ته مراجعه کوله او د جراحی يو ګروپ په عملياتخانه کې د دوو تنو دوکتورانو په تشکيل سره په يو ه ساعت کې په منځنی توګه يو عمليات او د جراحی يو ګروپ د يوه داکتر سره د دوو ساعتو په جريان کې د جراحی دری تطيره سرته رسول. په پيچلو وختونو کې د يوی اونۍ په موده کې د ناريه جراحی تر ۳۰۰ زيات عمليات په مرکزی روغتون کې اجرا شوی دی.

په راتلونکو تدبيرونو کې د قطعاتو د جګړه ايز فعاليتونو د تجربو په اساس ۱۵ عملياتخانی او ۱۵ د جراحی ګروپونه چې په هغو کې يو او يا دوو تنو دوکتورانو مساعی اجرا کوله.

په نظر کې نيول شوی چې د هغو په نتيجه کې د جراحی دوکتورانو کولای شول د ۱۰۰ ټپيانو د پاره په ۱۲ ساعتو کې د هغو مکمل حجم سره د جراحی مرستی سرته ورسوی.

د اردو د صحی تاميناتو د لا ښه والی په برخه کې له رهنمودونو، دستورونو او امرونو په غير چې قطعاتو ته ورکول کيدل او په قصيرالمدتو کورسونو کې آمرينو او سرطبيبانو ته ويشل کيدل يو لړ نور شمير اسناد، فورمونه او جدولونه چې يا نوی تهيه کيدل او يا قسماً اصلاح کيدل، په تشخيصی، لابراتواری، معالجوی، توليدی، محاسبوی او د احصائيی په پروسه کې کار اخستل کيده او ۶۵ قلمونو څخه به يې زيات اقلام تشکيلول چې د طبی علومو اکادمی په روغتون، مرکزی پولی کلنيک، صحيی رياست او په نورو معالجوی موسساتو کې له هغو څخه ګټه اخستل کيدله، دغه اسناد د ۱۳۵۶، ۱۳۵۷ او ۱۳۵۸ کلونو کې منځ ته راغلل.

لومړنی اثر چې ۱۳۵۷ کال کې چاپ شو يو ارزښتناک اثر د «رهنمای فعاليت های روغتون های قوای مسلح» په نوم و چې د دوکتورانو، امرينو، سرطبيبانو او د ګردو طبی پرسونل د پاره يو ډيره ښه رهنما شميرل کيدله. دی کتاب اته فصلونه درلودل چې د روغتون ټولو اړخونو يی محتوا تشکيلوله.

- په همدې شان د نقری د تصفيی دستګاه، د اوکسيجن د توليد دستګاه، د مصنوعی پښتورګو دستګاه، د طبی آلاتو د ترميم ورکشاپ د بازار موندنی او خريداری د پاره اجرات ترسره شول چې وروسته يې يوه برخه اکمال او له نيکه مرغه د اردو صحيه د رياست د فعاليت په اساس په ۱۳۶۹-۱۳۷۰ کلونو کې د مصنوعی پښتورګی دستګاه، د اوکسيجن د توليد

دستګاه خریداری چې لومړی یې د طبی علومو اکادمی په واک کې ورکړ شو او دویمه دستګاه په پل چرخی کې نصب شوه.

باید یادونه وشی چې د خپل منځی جګړو له کبله چې د ۱۳۷۱ کال څخه پیل شو پورتنی دستګاوی په فعالیت پیل نشو کړای. دا ځکه چې د اوکسیجن د تولید دستګاه چور شوه او د مسلکی کادرونو مهاجرت نورو هېوادونو ته مصنوعی پښتورګی دستګاه هم فعاله نه شوه.

- د صحیه خدماتو آمریت په ۱۳۵۸ کال کې د یوه مرکزی لابراتوار د تاسیسولو او د لوژستیک د عمومی ریاست په چوکاټ کې د یو مرکزی ورکشاپ د ایجادیدلو په باره کې پیشنهادونه وړاندی کړل چې د صحیه خدمات هم په هغو کې څانګی ولری. خو دا پیشنهادونه ونه منل شو او بیا وروسته د لوژستیک ریاست ځان ته یو ورکشاپ ایجاد کړ چې د اقتصاد او مسلکی کدرونو د مصروفیت له پلوه یې دومره معقولیت نه درلود او هغه لابراتوار چې د اردو په اعمالات خانه کې موجود و متأسفانه له منځه لاړ.

- د صحیه خدماتو آمریت د اردو د صحی خدماتو د وړاندی کولو د چټکتیا او ښه والی په خاطر مجبور شو ترڅو دوه پیشنهادونه د وخت د وزیرانو شورا ته د ۱۳۵۸ کال په دویم نیمایی کې وړاندی کړی.

۱- د دفاع وزارت یوه ریاست په توګه د لوژستیک عمومی ریاست له چوکات څخه د صحیه خدماتو د آمریت مستقل کیدل.

۲- لکه څنګه چې د صحیه خدماتو آمریت په مستقیم ډول طبی آلات، دستګاوی، سامان، وسایط او وسایل له خارجی کمپنیو څخه اکمالوی باید چې په همدی توګه درمل، ریاکتیفونه او نور مستقیماً خریداری او اکمال کړی.

پورتنی پیشنهادات تر بررسی لاندې وو چې د ۱۳۵۸ کال د مرغومی شپږمه نیټه را ورسیدله او د هغو د تطبیقیدلو مجال یې ورنکړ.

۳- هغه طبی کادرونه چې په مختلفو نومونو په بندی خانو کې شپې او ورځی تیرولی ژر تر ژره دی د بندی خانو څخه خلاص او خپلو دندو ته وګمارل شی، چې دا هم د مرغومی تر شپږمی نیټی وځنډوله.

«دغه جدول کله چې د مرغومی په شپږمه نیټه د مازدګر په وخت د مسلحو قواو لوی درستیز محمد یعقوب د سوژوی افسرانو له خوا په شهادت رسیږی د نومړی په دوسیه کې موجود ؤ – مومنی».

په دې توګه د حرب د طبابت او د طبابت د ودی او پراختیا په پروسه کې څېړنی، تتبعات او علمی تحقیقات پیل شول او کال په کال نوی نوی نوښتونه او علمی ارزښتناکی احصائیی ترلاس لاندې ونیول شوی. دا تدبیرونه هغومره د حرب د طبابت په پراختیا او تکامل کې ارزښتمن تلقی کېږی چې د علمی او نظامی کار او فعالیتونو په اثر بالخاصه ځوک چې په مرکز کې وظیفه اجرا کوی د صحی خدماتو د اورګانزیشن او مختلفو حربی پتالوژیو په برخه کې خاصه ملکه او ممارثه حاصل کړه، او په وروستنی تحلیل سره د تشخیص او تداوی او د وقایوی تدبیرونو د نیولو له نظره هر اړخیزه فعالیتونه او پراخه پوهه منځ ته راغله.

د اردو مرکزی روغتون کې د صحی اسنادو ارشیف د عسکری طبی پرسونل د پاره د پژوهش، تتبع او څېړنی ډیر لوی مرکز وګرزید.

په پوځی ساحه کې علمی – پراکتیکی کنفرانسونه په ملی او بین المللی سویه د حرب د طبابت، د حربی طبی اکمالاتو او حربی پتالوژی د تحلیل، ارزیابی، مناقشی او نتیجه ګیری په لور د طبیبانو او فارمسستانو د تجمع ډیر لوی مرکز وګرزید.

د کنفرانسونو مواد د کالنیو، ژورنالونو او مجلو په شکل په پښتو، دری، روسی او انګلیسی ژبو په ډیر زیات تیراژ او زیات شمیر طبع او د طبیبانو په واک کې ورکړ شو.

د نرسنګ، معاون دوکتوری، لابراتوار، د وینی بانک، فزیوتراپۍ او داسی نورو کورسونو جوړیدل او د ښځینه او نارینه صحیه پرسونل د افسرۍ قصیرالمدت کورسونو تاسیسیدل او په دی کورسونو کې مسلکی او د حرب د طبابت د مختلفو د سپلینونو د مضمونونو تدریس، د حرب د طبابت د ودی او تکامل یوه بله نمونه ګڼل کېږی.

د اردو د مرکزی پولی کلنیک پرانستل (د ۱۳۵۸ کال د غبرګولی ۱۵) او په دې موسسه کې د متخصصینو او داکترانو فعالیتونه ارزښتناک ارقام او احصائیی، د حرب د طبابت د تتبع او علمی تحقیق په لوری مهیا کړ.

په پوره ویاړ باید وویل شی جی د پورتنیو مسایلو ادامه او داسی په لس ګونو نوری نمونی د ۱۳۵۷ کال د پلانونو د تدابیرو ښودونکی دی.

- د تشکیلاتو په هکله باید وویل شی چې د صحیه خدماتو آمریت د فرقی، غوندو، او هغو غوندونو چې د فرقی د سوق الجیش مسافه یې لیری

وه، د کندک او د یوی تحصیلی موسسی تشکیل په ټپیک شکل جوړ شو چې وروسته کلونو کې ځنی یې د تطبیق وړ وګرځیدل.

- د کارګرانو، مستخدمینو او د سربازانو د کورنیو د غړو د تداوی په باره کې چې دمخه نه اجرا کیدله وپتیله شوه چې د هغوی تداوی د دفاع وزارت د موسساتو او صحی مرکزونو له خوا په وړیا توګه ترسره شی.

- په هغو سیمو کې چې د اردو قطعات پراته وو او د عامی روغتیا وزارت د مرستو امکانات هلته محدود وو، ملکی خلک د اردو د صحی پرسونل له خوا معاینې او تداوی لاندې نیول کیدل. همداشان د کونړ په ولایت کې چې د اسعد آباد د بنار روغتون مجهز و، د عامی روغیتا وزارت مرستی د جراحی او اورتوپیدی له بابته تقویه شوی وو، دی روغتون د اردو سره زیاتی مرستی وکړی.

همدا پروسه د هرات او خوست د بنارونو په ملکی روغتونونو کې هم روانه وه. په دی روغتونونو کې نظامی طبی کادرونه فعالیت کاوه. د بدخشان، ارګون، ځائی، څمکنی او بریکوت کې پوځیانو د ملکی خلکو سره مرستی کولی.

- د تیرو کلونو د حساباتو تصفیه کول ډیر لوی کارو او د راتلونکی محاسبوی مشکلاتو دلیری کولو په خاطر تصمیم ونیول شو چې هره ورځ باید د صحیی اسنادی تفتیشونه اجرا شی، څو راتلونکی ته حسابی ستونزی پاتی نه شی چې دا پروسه تر اوسه پوری ادامه لری.

- د طبی عینیاتو د اکمال په لا بنه والی سره څرګنده ده چې د صحی خدماتو عرضه (وړاندی کول) هم ډیر بنه شکل ځانته ونیو او ضمناً وپتیله شوه چې د مزمنو ناروغانو د پاره پنځه ورځنی دوا نه بلکی د یوی میاشتی د پاره درمل ورته ورکړ شی، ترڅو چې د ناروغانو د زیاتی سرګردانی سبب نه شی.

د دولتی او ګوندی لوړ رتبه اشخاصو او د هغوی د کورنی د غړو، که پوځیان دی او یا ملکیان تداوی یې د صحیی ریاست په غاړه شوه چې تر اوسه پوری دا پروسه دوام لری.

د هېواد د داخلی موسساتو (د بهرنیو چارو وزارت، د پیښو ضد ریاست، د سری میاشتی عالی ټولنه) مرستی په پراخه توګه را جلب شوی. همدارنګه د بهرنیو هېوادونو په جمله کې شوروی اتحاد د نمایشګاه ۱۳۵۸ کال چې کابل کې په لاره شوی وه، د آلاتو او دستګاو برسیره یو مقدار زیاد

سامان او مالزمه د صحیه خدماتو په واک کې ورکړ شو. همدارنګه د یو سلو پنځوس زرو روبلو معادل درمل او ریاکتیفونه هم پرته له عوضه مساعدت وکړ.

د سیاسی نمایندګانو سره پروتوکولونه لکه دموکراتیک المان، هنګری، چکوسلواکیا او شوروی هېوادونو سره د ناروغانو او ټپیانو د تداوۍ او پروتیز په برخه کې لاسلیک شول، چې له دې هېوادونو څخه ځینو زمونږ د هېواد ناروغان او زخمیان ومنل او د هندوستان له خوانه د ناروغانو د بهترې تداوی امکانات ومنل شو. په دې برخه کې د دا ډول ناروغانو شمیر له ۱۴ تنو څخه ۵۰ تنو ته په کال کې ور زیات شو.

د تخلیوی قدموی تداوی په برخه کې چې د قطعاتو او جزوتامونو زیاترو طبی پرسونلو د هغی سره بلدتیا نه درلودله پاملرنه وشوه او د دې په ترڅ کې د تقوی ګروپونه د پانسمان د موټر سره همیشه له مرکز څخه خدمتی کیده.

د نړی رنځ هغه ناروغان چې د عسکری څخه معاف کیدل د رسمی مکتوبونو سره د نړی رنځ سره د مبارزی ریاست ته په مرکز او ولایتونو کې د صحیی آمریت ته او حتی ولسوالیو ته معرفی کیدل ترڅو چې د دوی تداوی په برخه کې ځنډرانه شی. او له بلې خوا نه د اهالیو په منځ کې د نړی رنځ د خپریدلو څخه زیات مخنیوی وشی.

- د هغو اشتباهاتو له جملی څخه چې دمخه ورته اشاره وشوه باید وویل شی چې د هماغو خلاګانو له مخی یو شمیر طبی پرسونل د ایدیالوژیکی تضادونو، شخصی تناقضاتو او حتی د درونی دښمن په لمسون بندی خانو کې واچول شول چې د مرغومی د شپږمی نیټی دمخه دوکتور نبی حسن، دوکتور زهیر، دوکتور علی احمد صدری، دوکتور زرغون او دوکتور رحمت الله کونړی له بده مرغه خپلو کورونو ته راستانه نه شول او دوکتور محمد غنی اندړ ځان وواژه. سره د دې هم طبی نظامی پرسونل سره د هېواد څخه بهر ته د فرار روحیه ډیره ضعیفه وه یوائی دوکتور محمد اسمعیل وردګ د وطن پریښودنی ته مجبور شو او دوکتور شاه محمود چوپان چې د خپلی رخصتۍ ورځی یې تیرولی د مرغومی د شپږمی په رارسیدلو وظیفی ته را نه غی او وطن یې پریښود.

اړین بریښی چې د مرغومی شپږمی یعنی پر افغانستان باندې د شوروی ځواکونو د هجوم له پیل څخه د ځانګړی پاراګراف په شکل صحی مسایل د ارزیابی لاندې ونیول شی.

لکه چې د غویې د اومی دمخه د احترام په سترګه واقعیتونو ته انعکاس ورکړی شوی دی دلته به هم زمونږ ادعا بې ځایه وی که چیری ووایو چې د شوروی اتحاد د عسکرو د یرغل نه وروسته د نظامی طبابت، او د طبابت د علم د پراختیا او د علمی – تحقیقاتی چارو په برخه کې چوتپیا رامنځ ته شوه، بلکې مثبت کارونه په دې باب ترسره شوی دی. خو د دی سره جوخت نه شی کیدلای چې د دی توری او تیاری دوری د خالیګاو او ناخوالیو څخه سترګی پټی شی.

خو مخکې تر هغه باید وویل شی چې په دې ورځو کې (د ۱۳۷۰ کال دریم ربع) د هېواد په دولتی او آزادو مطبوعاتو او همدارنګه په ناسته او ولاړه کې ځنی اشخاص د شوروی د ځواکونو د راننوتلو په باب دلته او هلته د ننه او بهر له سلولونو او آزادی هوا څخه پراخی ویناوی او اوریدنی وشوی، خو زمونږ د تعجب ځای دا دی هغه څوک چې د مرغومی شپږمه د وطن پالونکو په مقابل کې د انتی سویتیست، ضد شوروی، خاین نور او نور په حیث د تیره تیغ په توګه کار اخستل او د دی وطن په زرګونو زامن په یوه تومت سره دی تیغ ته راښکل کیدل او له منځه تللی دی. زندانونو ته بوتلل شول او ډیر یې وطن پریښودنی ته مجبور شول. خو همدی اشخاصو چې شوروی ځواکونه یې خپل ډیر عالی او ډیر لوړ ویاړ باله او هغه یې په پراخه پیمانه تبلیغاوه، اوس افغانستان ته د شوروی ځواکونو راننوتل په ژبه زمزمه کوی، نشخوار کوی او غندی یې. زمونږ په اند دا چټیات بل ځای نیولی نه شی او دا محض دروغ خبری به نوری د افغانستان د خلکو په زړونو کې ځای و نه لری پرته له دی چې مختوری او شرمساری یې په برخه شی.

دا هغه اشخاص او افراد دی چې ځنی یې د مجاهدینو په دوره کې لوړو مقامونو ته ورسیدل او په وطن کې د جنګ ګرمولو کې یې نقش لوباوه او ځنی یې د ۱۳۸۱ کال را وروسته د لویدیزی هېوادونو څخه سرونه راپورته کړل او بیا هېواد ته را وستل شول او دولتی لوړ مقامونه یې ورته ورکړل چې له یوی خوا یو ځلی بیا د دی خاوری بچیان په وینو ولړی، له بلې خوا د ګوداګی په ډول د هغه هېواد سیاسی او اقتصادی ګټو لټون وکړی او ویې ساتی، فساد ته لمن ووهی او د دی لیاری څخه یو ځل بیا د دغه هېواد شته لوټ او تالان کړی.

د شوروی ځواکونو را ننوتل نه یوازی د شوروی خلکو د پاره ننګین او مذموم و، بلکې د هغه وخت د لوحه سرایانو د پاره او د دې وخت د یاوه

سرایانو د لعنت طوق، هغه چې د افغانستان په ټولنی کې یو محدود او مردو د قشروو او وی به، د دې وضعی څخه به څه نتیجه واخستلای شو:

زمونږ په عقیده هغه وخت چې یې شخصی او ډله ایزی ګټی په توافق کې دی ټول شیان سم وو او «شوروی د افغانستان د خلکو د ننګ او ناموس ساتونکی و» او بیا څه وخت چې شخصی او ګروهی ګټی یې په ټکر کې شوی نو بیا شوروی د افغانستان د خلکو مقابل کې خائنانه عمل ترسره کړی دی، دلته دا پوښتنه رامنځ ته کیږی چې دوه ملیون شهیدان، یو ملیون معیوب او معلول او پنځه ملیونه اوارګان او د هېواد د اقتصاد او فرهنګ خرابی د دی لرغونی وطن د یو موټی رټل شوو کسانو د شخصی ګټو صدقه نه ده؟ ځواب روښانه او څرګند دی او نه شی کیدای چې بل ډول توجیه شی، د نمونی په ډول د افغانستان د جمهور رئیس داکتر نجیب الله دا جملی د ملی مصالحی د مشی دا علامولو د پنځمه تلین د نمانځنی په مناسبت یعنی د مرغومی پنځه ویشتمه را په زړه کوو.

«ورود نیروهای شوروی به افغانستان طی سالهای ۱۹۸۰ و حضور آنان تا سال ۱۹۸۹ باعث قیام ملی و تشدید جنگ و خونرزیزی گردید که در نتیجه صدها هزار هموطن شهید و معیوب و ملیون ها افغان در کشور های بیگانه پناهنده شد و خسارات غیر قابل تصور اقتصادی به کشور ما وارد آمده است».

د شوروی د ځواکونو په راننوتلو، په افغانستان کې، د افغانستان د جمهوری اردو صحیه خدمات د نورو پوځی او ملکی اورګانونو غوندی هم د بدلونونو سره مخامخ شو چې له ځینو څخه یادونه کوو:

۱- ګرده لارښونکی اسناد او پلانونه (بالخاصه د اردو د صحیه خدماتو پنځه کلن پلان) د صحیه خدماتو له څانګو څخه راټول او له منځه یووړل شول او په لاس ته راوړنو باندې خاوری وشیندلی.

۲- لکه چې کادری سیاست په لومړی سرکې اشتباهات درلودل، له بده مرغه په دې دوره کې «د افغانستان د خلکو نجات» هم د ژورو اشتباه ګانو څخه خالی نه و.

شوروی سلاکاران په پوځی شئوناتو باندې هغو مره مسلط وو چې حتی د اردو د صحیه پرسونل د تبدیلی، ارتقا، په ډیره ټیټه رتبه د تقرر او ترفیع به فورمه کې یعنی د صحیه بریدګی (بریدمل) څخه تر ډګروال او

جنرال پوری په فورم کې د مشاورینو امضا باید موجود وای. له دی نه په غیر د پورتنی قدمی څخه یې فورم دوباره مستردیدله.

تعینیات هم د شورویانو په لاس وو، د صحیه خدماتو آمر او نورو آمرینو د تغیر او تبدیل صلاحیت نه درلود. د همدې اشتباهاتو له مخی وو چې متأسفانه په دی مرحله کې هم محبسونه له بندیانو څخه ډک وو. په سل ها و طبی او فارمسی کادرونه بهرنیو هېوادونو ته وتښتیدل.

په افغانستان کې د جګړی د سختوالی له کبله د دوکتورانو، دواسازانو او د طبی منځنی پرسونل په لس ګونو تنه په جګړه کې ووژل شول، اسیران او معیوب شول.

٣- د طبی کادرونو د اکمال د سطحی د پورته بیولو په خاطر (حال دا چې پرسونل همیشه مخ په کمیدو و) د صحیه خدماتو په تشکیل کې بدلون رامنځ ته شو او حتی هر کال تشکیل نوی کیده.

دا عمل یوازی د کاغذ پرمخ ترسره کیده او داسی ښودل کیده چې ګواکی د طبی پرسونل اکمال په بشپړ ډول تطبیق شوی دی. په دې ځای کې له یوی خوا د مشاورینو درجه لوړیدله او د بلې خوانه د طبی پرسونل د اکمال درجه په هغه کې مغشوش او مجهول کیده.

٤- د اردو لومړی نمبر روغتون (قوای مرکز) چې د اردو د پاره یې تاریخی ویاړونه درلودل او د بلې خوانه د هغوی بنسټ ایښودونکی ترکان وو، د شوروی ځواکونو په واک کې ورکړ شوه ترڅو چې د تاریخ په دې پاڼه هم خاوری وغورځول شی.

له پامه باید پټ نه شی چې د طبی کادرونو د روزنی په پلان ګذاری کې د راپور ورکولو په سیستم او د صحیه خدماتو په احصائیه، د طبی علومو په اکادمی او د اردو په نورو روغتونونو کې د تشخیصی، معالجوی او تداوی د کیفیت په لوړتیا کې کیفی بدلونونه منځ ته راغلل. د طبی پرسونل احصائیه بشپړه او د صحیه خدماتو آمرینو او سرطبیبانو په شوروی اتحاد کې د مسلک د تقویی د شپږ میاشتنیو کورسونو څخه استفاده وکړه او ځینی لوړو تحصیلاتو ته ولیږل شول او د حرب طبابت په خپلو لوړو مدارجو کې واقع شو.

☜ د ستر درستیز په چوکاټ کې د صحیی مرکزی کمیسیون ایجاد شو، د اردو د بدنیه قابلیت په تعلیماتنامه (١٣٦٢) کې د جګړی د

شرایطو له مخې او د سلاح د تغیراتو نیولو سره تغیرات راغلل او همداشان په اردو مرکزی روغتون کې په لس ها و علمی آثار تالیف او ترجمه او چاپ شول.

☜ په ۱۳۶۱ کال کې د اردو لومړنی نمبر روغتون تشکیل په ختیځ زون یعنی د جلال آباد ښار ته انتقال او هلته د اردو د لومړی نمبر روغتون په نوم د سردار محمد داود خان په بڼ کې د جراحی، داخلی او پراکلنیک څانګو سره تاسیس شو.

همداشان د دې کال له لومړیو څخه د کابل د طب په دولتی انستیتوت کې د حربی طبابت د آمادګی کافدرا په کار پیل وکړ او د دی کافدرا څخه تاسیس هدف د صحیه خدماتو د احتیاط د افسرانو تربیه وه. په دې کافدرا کې د صحیه خدماتو د تکتیک او اورګانزیشن، رادیولوژی، حربی توکسیکولوژی، د حرب جراحی، داخله حرب او د حرب اپیدیمولوژی مضمونونه تدریس کیدل.

د اردو د صحیه خدماتو په برخه کې له سترو لاس ته راوړنو څخه یو هم په ۱۳۶۴ کال کې د نظامی طب د پوهنځی تاسیسیدل دی. چې د وزیرانو شورا د ۳۶ لمبر مصوبی ۱۳۶۴/۲/۲۳ پر اساس د دفاع وزارت په چوکاټ تاسیس شو. چې هر کال وزارت دفاع ته ۴۰ تر ۷۰ محصل، وزارت داخلی ته ۲۰-۳۰ تنه او د اطلاعاتو عمومی ریاست ته ۱۰ تر ۲۰ تنه محصلین پوهنځی ته جذب شی. تدریسی بیز یې د مرکزی روغتون په غاړه و او د پنځم او شپږم ټولګی محصلین دغه روغتون ته د تحصیل لپاره استول کیدل. دغه پوهنځی د کابل طبی انستیتوت په چوکاټ کې په فعالیت پیل وکړ. د پوهنځی د فعالیدلو لپاره د کابل دولتی طبی انستیتوت او د ننګرهار د طب پوهنځی څخه محصلین جذب شول چې په دغه برخه کې اکادمیسن دوکتور محمد موسی وردګ او ډګرمن محمد محسن اقبال د کابل طبی دولتی انستیتوت څخه او عبدالحی مومنی د ننګرهار د طب پوهنځی څخه محصلین جذب کړل.

همدارنګه د اردو روغتیایی چارو ریاست د ځوانو کدرونو د روزنی او جذب کې زیات کار کړی دی چې د شپږو کالو په درشل کې ۳۰ د افسری صحی کورسونه او ۲۴ د پرکمشری صحی کورسونه تدویر کړی چې ۹۶۴ تنه فارغ او تقسیمات شوی دی. همدارنګه د لوړو زده کړو وزارت او د عامی روغتیا وزارت څخه د طب داکتران، د غاښنو داکتران، فارمسستان،

انجینران او طبی متوسط پرسونل جذب شوی چې تعداد یې ۹۸۴ تنو ته رسیږی.

همدارنګه په شوروی اتحاد، چکوسلواکیا، پولند، هنګری او بلغاریا کې هم محصلین او داکتران استول شوی چې وروسته له تحصیل څخه وطن ته راستون شوی دی.

لکه چې یادونه شوی ده د وزیرانو د شورا د ۳۴۵-۶۹/۱۰/۱۷ مصوبی پر اساس د اردو مرکزی روغتون د مسلحو قواو د طبی علومو اکاډمی ته ارتقا وکړه. او د اکمال تخصص پروګرام هم د جراحی او داخلی په کافدرا وو کې تشکیل شو چې ځوان ډاکتران د تخصص د بشپړولو لپاره جذب شی.

همدارنګه د هغو قراردادونو چې خارجی هېوادونو په نتیجه کې روغتونونه او د فرقو صحی مرکزونه په عصری وسایلو په ځانګړی توګه د اکسری ماشینونه، د غاښو ماشینونه، امبولانسونه، د تعقیم او مقطرو اوبو دستګاوی باندې تجهیز شول او د درملو او کیمیاوی موادو کمبود نه احساس کیده.

همدارنګه د درملو د تولید په لاربراتوار کې تابلیتونه تولیدیږی چې په سلو کې ۵۱ ضرورت اکمال کړی، د مختلفو سیرومونو تولید د روغتونونو احتیاج یې ترسره کاوه، د حرب پاکت او ځنی طبی سامان هم تولید کیږی. د صحی مرکزونو او روغتونونو د فعالیت او اجراتو په هکله تل کنترول، تفتیش او نظارت لاندې نیول شوی دی.

هغه څه چې د اهمیت وړ وو د ساری ناروغیو ثبت او احصائیه وه چې د هغه له رویه کلنی پلانونه تنظیم کیدل چې څرنګه د هغو څخه مخنیوی وشی او په څه ډول درملنه یې وشی.

همدارنګه د روغتونونو او صحی مرکزونو تشکیل باندې له سره غور وشو چې د هغه په نتیجه کې مثبت بریاوی لاس ته راغلی دی. دغه ټول لاس راوړنی د دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل د وخت صحی رئیس په زیار سره منځ ته راغلی دی.

دا پوهنځی دوه ټولګی (پنځم او شپږم) لری او د پنځو کافدراو او یا دیپارتمنتونو (څانګو) درلودونکی و. لکه داخله حرب، جراحی حرب، حربی تراوماتولوژی او اورتوپیدی، حربی ایپدیمولوژی، د تکتیک او صحیه خدماتو د اورګانزیشن څانګو درلودونکی و. دې پوهنځی په ډیرو لنډه موده

کې ډیر مهم کارونه لکه د درسی بیزونو تکمیل د درسی او علمی کتابونو تدوین، په داخلی او خارجی علمی – میتودیکی کنفرانسونو کې ګډون، او داسی نور سرته رسولی دی.

له ۱۳۶۴ کال را وروسته چې ورو ورو د افغانستان سیاسی فضا له جګړی څخه د سولی خواته روښانه شوه د صحیه خدماتو په ساحه کې ښکاره تغیرات رامنځ ته شول.

په ۱۳۶۴ کال کې د کابل د دولتی انستیتوت په چوکاټ کې د نظامی طب پوهنځی د پنځو څانګو په تشکیل سره په مرکزی روغتون کې تاسیس شو چې استادان یې تر ۱۳۶۸ کال پورې د طبی دولتی انستیتوت څخه حق الزحمه ترلاسه کاوه او په کال ۱۳۶۸ کې د افغانستان دموکراتیک جمهوریت د وسله وال پوځ د پوهنتونونو، اکادمیو او پوهنځیو د علمی کدر د غړو د حقوقو او امتیازونو دقانون (۱۳۶۶/۹/۳) د اتمی مادی پر شرایطو برابر پنځه تنه د پوهنځی استادان علمی درجی ترلاسه کړل.

د صحیه خدماتو آمریت، د صحیه خدماتو ریاست ته ارتقا وکړه چې په ښتیا سره د اردو د صحیه خدماتو د فعالیت او کار کیفیت ته یې لوړتیا ورکړه.

په شیندند کې د ۴ نمبر اختصاصی روغتون، په کابل کې د ۵ نمبر (په ۱۳۷۰ کې دا روغتون چې د هوایی طبابت پورې مربوط ؤ په دوو څانګو – کوچنیانو او نسایی او ولادی باندې تبدیل او د طبی علومو اکادمی پورې وټړل شو) تاسیس شو.

د شمال د زون د ۶ نمبر اختصاصی روغتون هم تاسیس شو. همدارنګه د معالجی او تداوی له بابته د فرقو د صحی مرکزونو تقویه کول، د کندهار د ۳ نمبر او د کابل د دوهم نمبر د اختصاصی روغتونونو تقویه کول د حرب د طبابت په تعمیم او پراختیا کې ستر نقش لوبولی دی.

په دې کلونو کې پلان ګذاری لا دقیقه شوی، طبی اکمالات بیا احیا شوی او اختصاصی روغتونونه د مدرنو او عصری الاتو او دستګاوو په واسطه تجهیز شول.

په منظمه توګه د تقویی ګروپونه محاربوی فعالیتونو ته لیږل کیدل چې د کار او فعالیت نتیجه یی متخصصینو او داکترانو ته کنفرانس تدویر کیدل چې د بحث او شور څخه وروسته ارزښتناکی نتیجی لاس ته راتللی او

همدارنګه دقیق راپورونه یې د صحیه خدماتو وروستیو اقداماتو لپاره د صحیه خدماتو ریاست ته سپارل کیدل.

د صحیه خدماتو د آمریت په لابراتوارونو کې د درملو اعمال ځانته غوره بڼه ونیوله. د اوکسیجن د تولید دستګاه تورید، د اردو د صحیه خدماتو له سترو اقداماتو څخه ګڼل کیږی.

د مسلکی کادرونو د لا بښی روزنی په خاطر د وزیرانو شورا د ۳۴۵ لمبر مصوبی پر اساس په ۱۳۶۹ کال کې د اردو د صحیه خدماتو ریاست د پیشنهاد له مخی د دوو کافدراو په داخل کې (داخله او جراحی) د تخصص د اکمال پروګرام د اردو په مرکزی روغتون کې تشکیل او د همدې پیشنهاد له مخی وو چې د اردو مرکزی روغتون د وسله وال پوځ د طبی علومو اکادمی ته ورپوته شو.

په دې کال کې د صحیه خدماتو په ریاست کې د طبی آلاتو د ترمیم آمریت تشکیلدل په ربښتیا سره لوی ګام ګڼل کیږی، ځکه چې مرکزی دیپوګانی د طبی آلاتو د ترمیم له ورکشاپه، او د درملو د کیفی او مقداری تحلیل له لابراتواره پرته کوم مفهوم نه درلود.

د هرات په بنار کې د یو سل بستریز په کال ۱۳۷۰ کې روغتون تاسیس او د لوژستیک د عمومی ریاست څخه د صحیه خدماتو د ریاست استقلالیت په برخه کې اقدام په ۱۳۷۰ کال کې یو لوی قدم دی.

د طبی علومو اکادمی د وظایفو لایحه چې د ډیر معتبرو منابعو او زمونږ د شرایطو په نظر کې نیولو سره تدوین شو د اردو د صحیه د سترو کارونو په جمله کې راځی.

همداشان باید وویل شی چې په وروستیو کلونو (۱۳۷۰ کال ترمخه) کې د اردو د صحیه خدماتو طبی علومو اکادمی په ساحه کې یوشمیر علمی او تحقیقاتی مقالی چاپ شوی دی چې د ځوان نسل د روزلو په برخه کې لازمی مرستی کړی دی.

د صحیه خدماتو د فعالیت اساس او محتوا د وسله وال پوځ د منسوبینو د روغتیا ساتنه، تحکیم او اعاده کول تشکیلوی چې ډیر مهم او ارزښتناک اصل دی. د دې اصل په تطبیق سره د قوتونو محاربوی پیاوړتیا او محاربوی چمتووالی په لوړه سطحه میلاوه وی. همداشان د صحیه خدماتو د اردو د دندو په موفقانه اجرا کې د دولتی مقاماتو، د قطعاتو او جزوتامونو قوماندانان او وسله وال پوځ منسوبین نقش ډیر ارزښتناک او څرګند دی.

دلته په لنډ ډول د وسله وال پوځ د صحیه خدماتو دندی په اوسنیو شرایطو کې په لاندې ډول بررسی کیږی.

۱- د ټپیانو او ناروغانو سره د روغتیایی مرستو د اجرا د بشپړ اغیزمنو تدبیرونو د پرمخ بیولو اورګانیزاسیون، د هغوی د ژوندانه د اعظمی حد د ساتنی، د محاربوی قدرت او د هغوی د کار او فعالیت د چټک احیا کولو په منظور.

۲- د منسوبینو په منځ کې د ناروغیو د خپریدلو د مخنیوی په منظور د وقایوی تدبیرونو نیول.

۳- د منسوبینو د روغتیا د ساتنی او تحکیم په منظور د قطعاتو د ژوندانه د معشیت د طرز، د هستوګنی د محل او محاربوی فعالیت سیستماتیک د هر اړخیز کنترول پرمخ بیول.

۴- د حربی مصیبتونو د لا څرګندیدو او سیر مطالعه او تدقیق، د جګړه ایز فعالیتونو په بیلا بیلو شرایطو د قطعاتو د صحی تامیناتو د ترلاسه شوو تجربو بررسی او نتیجه اخستنه. د معالجوی، وقایوی او نور تشکیلاتی مسایلو د تدبیرونو د نیولو او ایجادولو په منظور.

د پورتنیو چارو د پرمخ بیولو د پاره د خدماتو تشکیلاتو او تجهیزاتو ته د ضرورت احساس کیږی چې د صحیه خدماتو تشکیل په زیاترو مواردو د هغو د هدفونو او دندو او همدارنګه د وسله وال پوځ د تشکیلا او جوړښت مطابق عیاریږی.

د وسله وال پوځ د صحیه خدماتو په چوکاټ کې صحیه جزوتامونه، صحیه قطعات او معالجوی موسسات شامل دی، چې د هغو د طبی عینیاتو د تشکیل او تجهیزاتو تعداد د یو لړ مشخصو شرایطو له مخی ټاکل کیږی. د دې شرایطو له جملی څخه د جګړه ایزو عملیاتو د پرمخ بیولو طریقی، د صحی تلفاتو اوصاف، د صحی تلفاتو د سطح د ټیټولو امکانات، د حرب د طبابت د پراختیا سطح، او په هېواد کې د بیرغ لاندې د خدمتونو امکانات او خصوصیتونه دی.

- د صحی مرستو د ځانګړتیاوو او حجم له نظره د صحی خدماتو تشکیلات په لاندې ډول تنظیم شوی دی:

١- د صحی خدماتو جزوتامونه د صحی خدماتو هغه تشکیل ته اطلاق کیږی چې د قطعاتو په تشکیل کې وړته ځای ورکړ شوی دی چې د کندکونو، غونډونو او لواګانو د روغتیایی مرکزونو څخه عبارت دی.

د صحی خدماتو جزوتامونه په خپل تشکیل کې دوکتوران، نرسان، د صحیه واړه ضابطان، د صحیی سربازان او یو شمیر غیر مسلکی پرسونل لکه لوژستیکی او اداری پرسونل لری.

په همدې شان صحی جزوتامونه (بلوک، تولی) د ټاکلو او ضرورت وړ طبی عینیات درلودونکی هم دی. چې د هغو په سرکې د هغو مسول آمر وظیفه اجرا کوی چې د طبی منځنی پرسونل او یا د طب د داکتر څخه عبارت دی.

٢- د صحی خدماتو قطعات د یوه ځانګړی او مستقل د صحیه خدماتو د تشکیل څخه عبارت دی چې د فرقی په چوکات کې ورته ځای ورکړ شوی او د فرقی د صحیه کندک په نوم یادیږی.

د فرقی صحیه کندک د صحیه کندک قوماندان اداره کوی چې په تشکیل کې یې د طب دوکتوران، دواسازان، طبی منځنی پرسونل، صحیه سربازان او غیر مسلکی پرسونل وظیفه اجرا کوی.

د فرقی صحیه کندک د تشکیل په داخل کې طبی مواد، مالزمه، تخنیکی وسایط او وسایل لری.

٣- معالجوی مؤسسات چې د وسله وال پوځ د صحی خدماتو په تشکیل کې موجود دی د تشخیص او معالجوی چارو د دندو برسیره د لوړو زده کړو او د طبی منځنی پرسونل د روزنی د ارګانونو درلودونکی دی. چې دا موسسات د طبی علومو اکادمی، د ١،٢،٣،٤ او نورو روغتونونو څخه عبارت دی.

٤- د اردو د صحیه د ریاست قرارګاه – د صحیه خدماتو د سوق او اداری، د طبی عینیاتو د اکمال او د طبی کادرونو د بنوونی او روزنی په خاطر د ارګانونو درلودونکی دی.

د معالجوی او تخلیوی تامیناتو په نوی سیستم کې د تخلیی سره د قدموی تداوی د سیستم اساسات او پرنسیبونه د ټپیانو او ناروغانو د معالجی او تخلیی د دقیقو صحی مرستو او انقسام د توحید د اصل سره په نظر کې نیول کیږی. نو صحی تخلیوی قدمه له قواوو، د صحیه خدماتو د وسایلو او وسایطو څخه عبارت ده چې د ټپیانو او ناروغانو سره د صحی مرستو د

قبلولو، تصنیف او اجرا کولو په منظور د تخلیې د لارو په اوږدو کې تاسیس شوی ده. لکه د غوندې، لوا او فرقی صحی مرکزونه، ګرځنده صحرایي روغتون او د مرکز اختصاصی روغتونونه.

د مدرنو معالجوی او تخلیوی تاميناتو د سیستم یو بل خصوصیت د طبی مرستو له انقسام او معالجوی تدبیرونو څخه عبارت دی چې دا مرستی او تدبیرونه په صحی تخلیوی قدمو کې د هری قدمی د خصوصیت په پام کې نیولو سره ویشل کېږی، ټپیان او ناروغان باید له ټولو قدمو څخه تیر شی او په دې قدمو کې طبی تصنیف ترسره شی.

د قطعاتو د معالجوی او تخلیوی تاميناتو معاصر او کلاسیک سیستم د اساساتو په جمله کې د پتوجنیز د منشأ، د پتولوژیک د پروسو د کلنیک او تداوی او په جګړه ایزو شرایطو کې د صحی خدماتو د فعالیت د اورګانیزاسیون د واحدو پرنسیبونو له مخی دی. یعنی په کومو مرکزو کې، کوم ټپی او ناروغ سره څوک څه ډول مرسته ترسره کړی.

نو له دې امله په اوسنی وخت کې د محاربی له لومړی خط څخه د مملکت تر مرکزه پوری پنځه ډوله صحی مرستی د تطبیق او اجرا لاندې نیول کیدای شوی.

۱- صحی لومړنی مرستی.

۲- تر دوکتوری دمخه (معاون دوکتوری) صحی کومکونه.

۳- دوکتوری صحی مرستی.

۴- عمومی تخصصی کومکونه.

۵- اختصاصی صحی کومکونه.

د دې مرستو څلور مخکینی ډوله مرستی د قطعاتو په عقبی سیمو کې تر اجرا او استفادی لاندې نیول کېدلی او پنځمی اختصاصی مرستی په صحرایي ګرځنده روغتونونو او د ګارنیزیونونو او مرکز په ثابتو روغتونونو کې اجرا کیدلی.

په اردو کې د طبی اکمالاتو خصوصیتونه:

که څه هم د نظامی طبی اکمالاتو وده د طبابت د ودی سره په یو وخت کې تر بحث لاندې نیول شوی ده، خو په فشرده ډول ښایی وویل شی

چې د شلمی پیړۍ نه دمخه په اردو کې طبیب او درمل جوړونکی نه سره جلا کیدل او د دې پیړۍ په لومړیو کې طبابت او فارمسی پراختیا وموندله او تجربی هم وښودله چې ښایي طبابت په یو مناسب او مساعد ځای کې د څو تنو په همکاری صورت وموميی چې په دې ترتیب صحی مرکزونه او روغتونونه په پام کې نیول شوی او لومړنی نظامی روغتون د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې په باغ بالا کې تاسیس شوی چې وروسته د پل محمود خان د اردو نظامی روغتون او بیا وروسته د قوای مرکز روغتون تاسیس شو. د پل محمود خان په روغتون کې طبی متخصصین، هندی، برتانوی، او امریکایی داکټران او دواسازان استخدام شوی وو. د قوای مرکز په روغتون کې ترکی داکتران او درمل جوړونکی فعالیت درلود.

په دې وخت کې د صحیی او وترنری په مدیریت کې د کورنیو درمل جوړونکو په خوا کې ترکی متخصصینو او دواسازانو کار کاوه د دوی (په تیره بیا ش بای شکری بیګ د دواسازی معلم او متخصص) په مرسته د اردو د صحیی ریاست مرکزی دیپوګانی، د درملو د اعمال لابراتوار (امپول، تابلیت، پوماد، سلوشن او معقم محلولات او نور) او د الکولو د تقطیر دستګاه جوړه شوی ده. د دې سره جوخت د روغتونونو درملتونونه ښه رونق پیدا کړ کلنیکی درملونه او زرقی محلولات بالخاصه د نووکتئین محلولات په مختلفو فیصدیو د قوای مرکز په شفاخانه کې تهیه او اعمال کیدل.

د پوځی درمل جوړوله کورسونو څخه د فارغانو لومړی دوره د ۱۳۰۸ کال د وری په میاشت کې فارغه شوه چې تر ۱۳۵۱ کال پوری څو دوری د وقفو سره سره ادامه درلودله او له ۱۳۵۷ کال را وروسته دا کورسونه دوباره احیا شول، چې د عامی روغتیا وزارت د منځنیو زده کړو لرونکو دواسازانو په روزنه کې د یادونی وړ مرسته کړی ده.

د عامی تحصیلاتو لرونکو پوځی فارمسستانو د فارغ التحصیلانو لومړی دوره په ۱۳۴۱ کې د طب او فارمسی له پوهنځی د هغه وخت د کابل له پوهنتون څخه فارغ شول.

که څه هم په ۱۳۴۰ کال کې د فارمسی یو شمیر متخصصین له ترکیی څخه هم دیپلوم اخستلی او وطن ته راستانه شول خو هغوی په اردو کې د کم وخت دپاره د وظیفی د اجراکولو وروسته نور خپل خدمت ته دوام ورنه کړ شو. په اوسنیو شرایطو کې د فارمسی عالی تحصیلات درلودونکی

کادرونه د کابل پوهنتون د فارمسی په پوهنځی کې د څلورو کلنو د پاره تحصیل کوی.

د درمل جوړونکو د مسلکی پوهی په لوړولو کې د ترکیی، شوروی اتحاد او د هندوستان جهوریت زیاتی مرستی کړی دی.

د دواسازی کادرونه اوس د اردو په ټولو برخو کې یعنی د اردو په صحیی ریاست، روغتونونو، د فرقی په صحی مرکزونو او د یو شمیر لواګانو او غونډونو په روغتیایی مرکزونو، په تعلیمی او تحصیلی موسسو، د دفاع وزارت په تفتیش او صحیه خدماتو په ریاست کې دندی اجرا کوی.

د طبی عینیاتو اکمال په مرکزی صورت او یوه برخه یې په غیر مرکزی ډول ترسره کېږی. د طبی عینیاتو د اکمال مراجع داخلی منابع (د فارمسی د چارو ریاست، د عامی روغتیا وزارت، د هېواد د درمل جوړولو فابریکی او لابراتوارونه) او بهرنی منابع دی.

د صحیه خدماتو ریاست په خپل تشکیل کې د اکمالاتو مدیریت لری چې د پلان ګذاری، د طبی عینیاتو د اکمال او توزیع دندی په غاړه لری.

د اردو د صحیی ریاست د مرکزی دیپوګانی چې د طبی عینیاتو اخستلو، تسلیمی، ساتنی، توزیع او محاسبی دندی اجرا کوی.

د درملو یو شمیر قلمونه، طبی سامان او مالزم (انفرادی پاکت، پانسمان میزونه، میزابه، د سیروم پایی، د درملو او د جراحی د سامان میزونه، طبی الماری او نور) هم اعمالوی.

په هوایی او هوایی مدافعی په قواو، سرحدی عمومی قواو، د طبی علومو اکادمی په روغتون او په یو شمیر بیزونو کې هم د طبی عینیاتو دیپوګانی موجود دی.

د روغتونونو په درملتونونو، د فرقی په صحی مرکزونو کې د درملو یو شمیر اقلام لکه زرقی او غیر زرقی محلولات، پومادونه، سلوشنونه، پودرونه او نور تهیه کېږی.

د طبی علومو په اکادمی او د اردو د مرکزی پولی کلنیک په درملتونونو کې د څلویښتو قلمو په حدودو ترکیبی درمل اعمال او تهیه کېږی.

مرکزی دیپوګان د درملو د کنترول او انالیز لابراتوار درلودونکی نه دی. خو له نیکه مرغه په دې وروستیو کې (د ۱۳۶۴ نه وروسته)د طبی آلاتو د ترمیم څانګه تشکیل شوی ده.

د طبی عینیاتو ترمیم چاری (ورځنی) ترمیم چاری په شعبو (دیپارتمنتونو) او منځنی ترمیم د طبی علومو اکادمی د ورکشاپ په واسطه ترسره کیږی.

د طبی عینیاتو د ساتنی، محاسبی او اقتصادی لګښتونو له صورت نه تفتیش او کنترول د صحیی ریاست د اکمالاتو او پلان د مدیریتونو او اسنادی پلټنی د موسساتو د داخلی تفتیشونو په واسطه، د صحیه ریاست، د دفاع وزارت د داخلی عینیاتو د تفتیش ریاست او د عظمی صدارت د مقام د تفتیش له خوا ترسره کیږی.

د فارمسی چارو او طبی اکمالاتو په هکله علمی او تحقیقاتی چاری د صحیه خدماتو د تکتیک او اورګانزیش د کافدرا (د طبی علومو اکادمی علمی مرستیالی)، د طبی علومو د اکادمی د درملتون د پرسونل او د اردو د صحیی ریاست د ارګانونو له خوا پرمخ بیول کیږی.

د اردو د صحیه خدماتو ریاست غوری او اساسی دندو په جمله کې یو هم د طبی عینیاتو (درملو، باکترلوژی موادو، ریاکتیفونو، رنګونو، د دیزانفکشن موادو، د پانسمان او خیاطه لوازمو، دوکتوری طبی شیانو، د جراحی سامان، طبی ماشین الات او وسایل، طبی موبل، حفظ الصحوی (سنیتاری) او د دیزانفکشن سامان او لوازم، طبی سنیتاری تخنیک چې په موټرونو او تریلرونو باروی، د درملتون اشیا او الات، لابراتواری شیان او الات، انفرادی تجهیزات لکه د ادوې انفرادی پاکت، د پانسمان انفرادی پاکت، د حرب پاکت، انفرادی کیمیاوی ضد پاکت، باکتریوسید تابلیتونه، ګروپی تجهیزات لکه د تانک او طیاری طبی تجهیزات، د صحیی چـــانتی، سیټونه، کامپلیتونه، اسناد، وثایق او طبی کارتونه، غیر مصرفی «لکه طبی سامان الات او دستګاوی»، طبی عینیاتو په موقع ترمیم او تخلیه چې له استهلاک نه لویدلی وی). د پورتنیو اقلامو د اکمال یعنی تولید، تورید، بازار مینډنه، داخلی او بهرنی خریداری ګانی، محافظه او نګهبانی، توزیع، محاسبوی چارو، د اکمالاتو د پلان ګذاری پرمخ بیول او د طبی عینیاتو له معقوله مصرفونو او استعمال له کنترول او تفتیش څخه عبارت دی.

که چیرته پورتنی ګروپ بندی ته وکتل شی هر یو ګروپ کې د عینیاتو په لس ګونو او سل ګونو قلمونه احتوا کوی چې په حضر کې هغه ۵.۰۰۰ اقلامو ته او په سفر کې ۳.۰۰۰ قلمونو ته رسیدلای شی.

یو شمیر نور طبی عینیات هم شته دی چې د محاربوی فعالیت د تامین کوونکو یا سفری تجهیزاتو په نوم یادیږی چې د دی ډول طبی عینیاتو اقلام د ۳۰۰-۳۵۰ په اندازه د وسله وال پوځ د تشکیلاتی جوړښت، ودی او تکامل او د هېواد د تولیداتو له مخی متغییر دی او په عمومی ډول پورتنی مواد پخپله د مملکت د تولیدی موسساتو یا فابریکو او یا د دوستو هېوادونو څخه چې د هغو په ترانسپورتیشن او یا واردیدلو کې ستونزی رامنځ ته نه شی، اکمالیږی. طبی عینیات د ټاکلو نورمونو له مخی د قطعاتو او جزوتامونو د تشکیل او روغتیایی موسساتو د بسترو له مخی اکمال او توزیع کیږی.

د حضر په وخت کې د طبی عینیاتو نورم د یوه کلن لګښت په اساس د یو کال د پاره ټاکل کیږی خو حقیقی شکل یې په داسی توګه لاس ته راځی چې د سولی د شرایطو لږ تر لږه دری کلن یا پنځه کلن لګښتونه په پام کې نیول کیږی.

د نورم په ټاکلو کې یو لړ عوامل لکه د یوی قطعی د نارغانو عمومی شمیر، د طبی او تخنیک وده او تکامل، د تشخیصی او معالجوی متودونو څرنګوالی او په هېواد کې د طبی عینیاتو د تولید امکانات، د مسلکی کادرونو شته والی او هغه بودجه چې دولت له خوا ټاکل کیږی، عمده رول لوبوی.

د طبی عینیاتو د اکمال نورم په ټاکلو کې د اکمالاتو مدیریت، د صحی موسسو، قطعاتو او جزوتامونو متخصصین او د صحیه ریاست د قرارګاه نور ارګانونه ګډون کوی. خو د جګړی د ستونزو او شرایطو په نسبت طبی عینیات نورم موجود نه وی بلکې د طبی عینیاتو، طبی نوو سامان آلاتو د یوه کلن ضرورت فهرست چې په هغه کې د پلان، اکمال مدیریتونه، د دیپوګانو قوماندانی او د اردو سر متخصصین ګډون کوی، ترتیب شوی او د دفاع وزارت د مقام منظوری اخستل کیږی.

د ترتیب شوی فهرست په اساس د نوموړو اقلامو فیات پیشبینی شوی او د طبی عینیاتو مجموعی قیمت د بهرنیو اسعارو او افغانی پیسو په شکل د دفاع وزارت د مالی د عمومی ریاست څخه د صحیه د ریاست د مالی مدیریت په واسطه غوښتل کیږی.

د اردو د صحیی ریاست د خپل اکمالاتو د مدیریت پواسطه طبی عینیات په مرکزی شکل د لاندنیو مراجعو څخه اکمال خریداری او ترلاسه کیږي:

- د وزیرانو د شورا د مصوبی او د افغانستان د جمهوریت د جنریک درملو د قانون له مخی مصرفی طبی عینیات (درمل، ریاکتیفونه، باکترلوژیکی مواد، دیزانفکیسونی مواد، او د طبی مالزمی یو شمیر اقلام) د عامی روغتیا وزارت د فارمسی د چارو د ریاست له خوا پیرودل کیږی. دلته د اردو د صحی خدماتو د یو کلن ضرورت وړ پلان چې د مخه د فارمسی ریاست ته لیږل شوی او د کـــــال په اوږدو کې د اړتیا وړ مواد (د پسرلی او منی فصلونو کې) اکمال کیږی.

- طبی غیر مصرفی عینیات لکه سامان، الات، دستګاوی او سفری عینیات او د طبی مالزمی یو شمیر قلمونه د بهرنیو هېوادونو څخه اخستل کیږی.

- یو شمیر اقلام په تیره بیا سفری طبی عینیات د دفاع وزارت د خارجه ارتباط د ریاست په واسطه د صحیه ریاست د پیشنهاد له مخی د بهرنیو هېوادونو څخه راغوښتل کیږی او په دې باب د دواړه له خوا پروتوکول امضا کیږی.

مګر د عینیاتو پاتی ګروپونو زیاتره اقلام په مستقیم ډول د صحیه ریاست په واسطه بهرنیو هېوادونو ته غوښتنلیک ورکړ شوی او د نړۍ د مختلفو کمپنیو د اسنادو، د راتولولو وروسته په مقایسوی فهرست کې درج کیږی. د صحیه ریاست منتخب هیئت (د اردو سر متخصصین، د اردو د صحیی د ریاست د قرارګاه د څانګو د آمرانو سره) د هغو اقلامو د کیفیت او قیمت له مخی د مقایسوی فهرست له مخی انتخابوی او بیا د اړوندو کمپنیو څخه د هغه پیرودلو او د اسعارو د انتقال په برخه کې اقدام کیږی.

- که چیرته د فارمسی چارو ریاست د صحیی ریاست ضرورت د درملو له پلوه تکافوونه کړای شی او یا ور سره موجود نه وی د پورتنی مقام تر استیذان وروسته د داخلی خصوصی توریدی شرکتونو او موسسو څخه د «جګړی» په اساس د هیئت پواسطه درمل پیرول کیږی.

- که چیرته د درملو او طبی نور عینیاتو مقدار زیات وی او د ریاست صحیی د صلاحیت څخه پورته وی یعنی زښته زیاتی روپۍ ایجاب کړی د پیریدلو دا پروسه د دفاع وزارت د خریداری د ریاست په واسطه پرمخ بیول کیږی.

- همداشان د درملو د اقلامو د یو شمیر د ډیر چټک اکمال په خاطر او هغه درمل چې د یوه کلن ضرورت په فهرست کې د مقدار د کموالی او یا د هغو د میعاد د استعمال لنډوالی په نسبت نه دی ځای شوی نو په غیر مرکزی ډول اکمالیږی. لکه چې د دی مقصد لپاره یو موټی روپۍ قطعاتو، جزوتامونو او صحی موسسو ته پولی تخصیص ورکول کیږی ترڅو د خپل سوق الجیش له سیمی څخه د خپل اړتیا وړ موادو پیرودلای شی.

- د اردو صحیه ریاست او د اردو ځینی صحی قطعات، جزوتامونه او صحی موسسی د طبی عینیاتو د اقلامو یوه اندازه د بهرنیو هېوادونو او د دولتی او خصوصی داخلی موسسو څخه په وړیا ډول ترلاسه کوی، همداشان هغه غنیمتونه د وسله والو مخالفینو څخه ترلاسه کیږی، تر معاینی او تدقیق وروسته د پرنسیب له مخی تر محاسبی لاندې نیول کیږی. خو په هر شکل چې طبی عینیات د اردو د صحی موسسی او جزوتامونه ترلاسه کوی له یوی خوا تر محاسبی لاندې نیول کیږی او له بلې خوانه د صحیی ریاست د اکمالاتو مدیریت په جریان کې اچول کیږی.

- د درملو او طبی مالزمی د اقلامو یوه اندازه د صحیی ریاست د مرکزی دیپوګانو په لابراتوار کې اعمالیږی.

- هغه طبی عینیات چې صحیی ریاست ته راوړل کیږی د معاینی د هیئت له خوا تشریح شوی او په ۸ نمبر فورم کې ثبتیږی. نوموړی مواد وروسته د صحیی په مرکزی دیپوګانو کې د عینیاتو د ځانګړتیاوو له مخی ځای پر ځای کیږی او محاسبه یې هم د اکمالاتو په مدیریت او هم د مرکزی دیپوګانو د قوماندانی د ساتنی د مدیریتونو په واسطه پرمخ بیول کیږی. د پرنسیب له مخی دا ایجابوی چې د صحیی ریاست د پلان په مدیریت کې یو اوپراتیفی محاسبیت تعقیب شی.

د صحی مرکزی دیپوګان د عینیاتو د تسلیمی د هغو د ساتنی ترتیب او تنظیم، د کیفیت څخه د کنترول، او د طبی الاتو له ترمیم څخه په قطعاتو او روغتونونو کې سازماندهی کوی.

همداشان د طبی عینیاتو توزیع د صحیی د اکمالاتو د شعبی د امر یې په اساس د دیپوګانو د قومانوانۍ له لاری صورت نیسی.

مستقل قطعات، لوی جزوتامونه، تعلیمی موسسات او روغتونونه راپوری درخواستونه یعنی فورم ۱۴ راساً د صحیی ریاست د اکمالاتو مدیریت ته لیږی. قطعات او کوچنی جزوتامونه لومړی خپل درخواستونه

لوی جزوتام (فرقی) ته لیږی او بیایی له توحید وروسته د صحیی ریاست ته استوی.

د طبی عینیاتو درخواست د یوه مکتوب، استعلام او د عرض د پانی په واسطه نه اجرا کیږی او همداشان په درخواست کې باید اخستل شوی مقدار، لګښت، دیپو موجود او د احتیاج بقیه مقدار درج شی. راپوری درخواستونه د طبی عینیاتو د هر ډول وظیفی له مخی لکه مالزمه، سامان الات، پاتنت درمل، درګ (د درملو خام مواد) او نور په ځانګړی توګه ترتیب او تیاریږی.

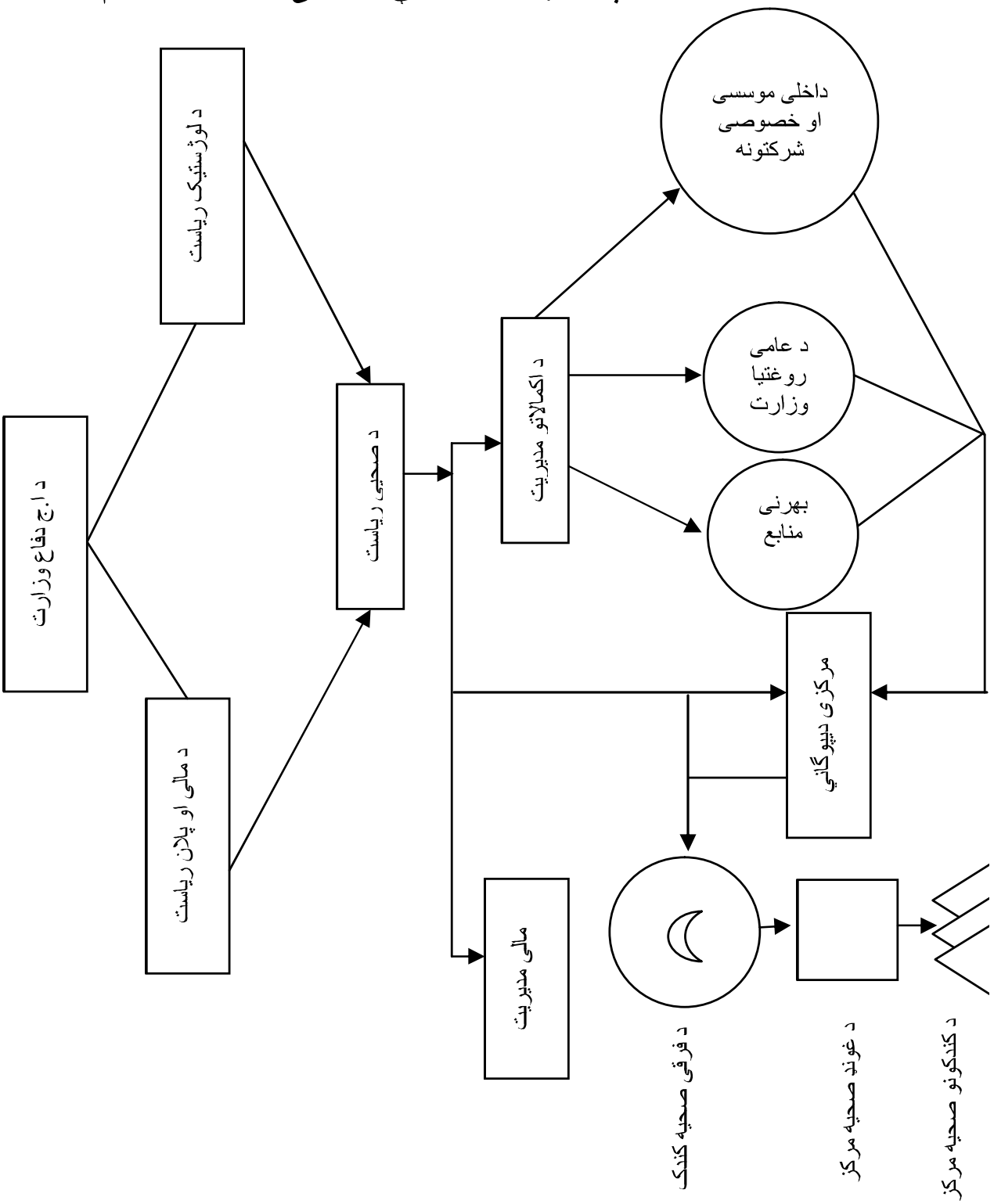
د صحیی مرکزی دیپوګانو څخه د طبی عینیاتو توزیع لویو جزوتامونو او روغتونونو ته د فورم ۹ یعنی د عینیاتو د اعطا د امر له مخی اجرا کیږی، هغه عینیات چې د پورتنی فورم په اساس توزیع کیږی د لیږلو په مجرد د توزیع کوونکو دیپوګانو په خرڅ مجرا کیږی او د اکمال په خدمت کې تر را رسیدلو وروسته د نوموړو او امرو مصدقی نقل د ورلیږل شوی له خوا نه د ورلیږونکی دیپو په خرڅ مجرا او د ورلیږل شوی په ذمت قیدیږی. ورلیږل شوی مرجع مجبور او مکلفه ده چې نهایت د پنځلسو ورځو په موده کې مصدقه نقل، مربوط اکمال خدمت ته وسپاری. هغه قطعات او موسسی چې تر ۳۰ کیلو مترو پوری مسافه ولری په ۴۸ ساعتو کې باید یو نقل د دفترونو له قید څخه وروسته دوباره مسترد کړی.

قطعات، لوی جزوتامونه او صحی موسسات د خپل ګارنیزیون د ننه توزیع ګانی په ۹، او ۱۱ فورم کې اجرا کیږی او مصرفی لوازم په داسی شرط چې نورم یې تثبیت شوی وی د توزیعاتو په ۱۰ نمبر فورم کې ترسره کیږی.

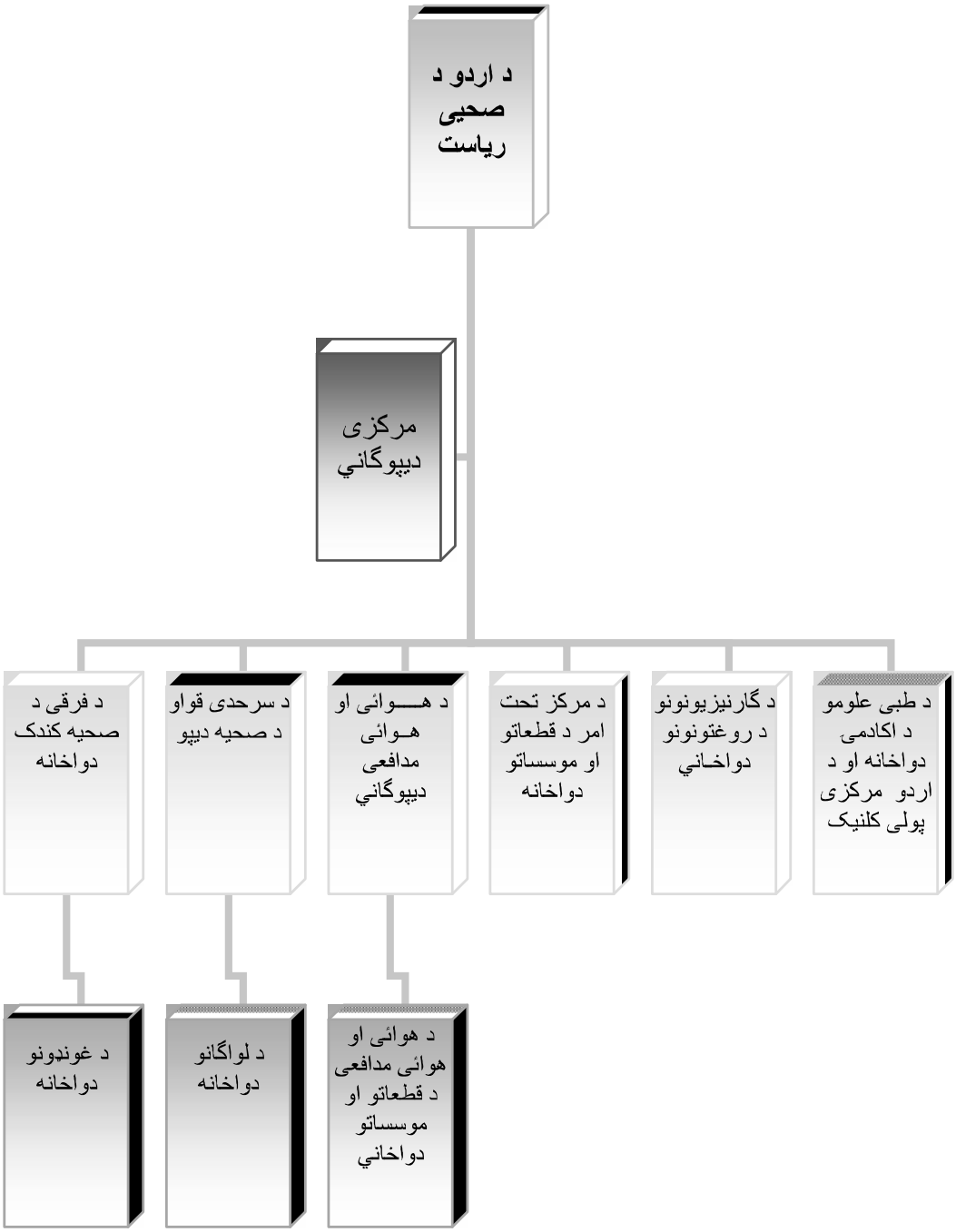
طبی اکمالات له لویو جزوتامونو (دفرقی صحیه کندک) څخه غونډونو ته معمولاً په دریو صورتو اجرا کیږي:

۱- د جګړه ایز فعالیت تامینوونکی اکمالات: دا ډول اکمال د محاربی په جریان کې پرته له درخواستی څخه صورت نیسی.
۲- اتوماتیکی اکمالات: دا ډول اکمال هم د جګړی په جریان کې په داسی صورت کې چې ټپیان او ناروغان په کتلوی او متواتر شکل راځی پرته له درخواستی صورت نیسی.
۳- جاری اکمالات: جاری اکمالات د پلان او نورم له مخی په میاشت کې یوکرت د درخواستی د ترتیب په واسطه ترسره کیږی.

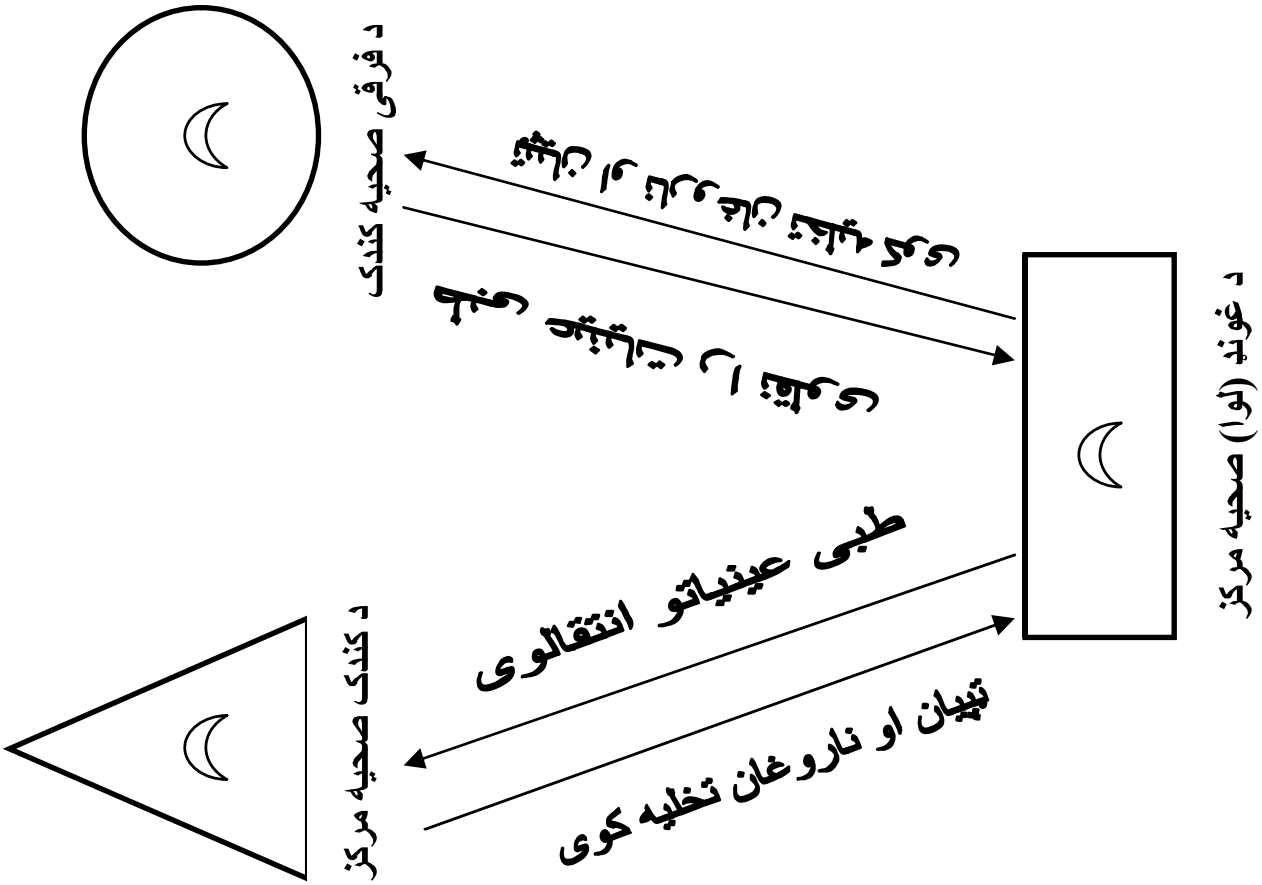
د افغانستان په جمهوری اردو کې د صحیی د اکمالاتو سیستم

د صحیی د مرکزی دیپوگانو څخه د طبی عینیاتو اکمالوونکی اورگانونه

د محاربې په شرایطو کې د فرقې د اکمالاتو طرز

نظامی طبابت د مجاهدینو د قدرت په وخت کې

د مجاهدینو په دوره کې د اردو په تشکیل کې خاص تغییرات منځ ته رانغی او مجاهدین په پخوانی تشکیل کې تنظیم شول. په ۱۳۷۲ کال کې کله چې د دولتی طبی انستیتوت ودانی په علی آباد کې د جنګونو له کبله ویجاړی شوی نو د دولت د تصمیم په اساس دولتی طبی انستیتوت د خپل ټول اداری او تدریسی تشکیل سره د طبی علومو اکادمی ساحی ته انتقال شو او د تدریسی کادرونو د کموالی سره هم مخامخ و چې د طبی علومو اکادمی تکړه متخصصین دغه خالیګاه ډکه کړه او د پنځم ټولګی د نظامی مضامینو برسیره هغه مضامین چې ملکی استادانو پرمخ بیوه دوی په غاړه واخستله.

په همدې کال کې د طبی علومو اکادمی په تشکیل کې هم تغییرات رامنځ ته شو چې د نظامی طب پوهنځی پنځه څانګی (دیپارتمنتونو) یوویشت دیپارتمنتونو ته ارتقا وکړ او د افغانستان د وسله وال پوځ د پوهنتونونو، اکادمیو او پوهنځیو د علمی کادر د غړو د حقوقو او امتیازونو د قانون اتمه ماده د یو فرمان له مخی دویم ځل د تطبیق وړ ګرځید او هغه استادان چې نظامی طب پوهنځی کې یې درسونه مخی ته بیول علمی درجی یې تثبیت شوی.

د جنګونو د زور اخستلو او د چور او چپاول له کبله د اردو اکثریت روغتونونه غیر فعال شول او یواځی د طبی علومو د اکادمی روغتون ټپیان او ناروغان منل او درملنه یې کاوه. په دې دوره کې نظامی پوهنځی طب او منځنی طب درسونه دوام درلودل او د «تعلیمات موسسات عالی و تعلیمی اردو» کتاب نشر شو چې څلور فصلونه یې نظامی طبابت پوری تړاو درلود.

د طالبانو نظامی تشکیلات ډیر محرم او مرموز و خو سره د دی هم ځینی نظامی روغتونونه لکه د طبی علومو اکادمی، قندوز او قندهار فعال وو.

هغه څه چې د یادونی وړ دی د زخمیانو بې له دی چې قدموی مرستی ورسره وشی په ډیر سرعت او چالاکی سره روغتونونو ته تخلیه کیدل.

د اکمال تخصص پروګرام چې ۱۳۶۹ کې منظور شوی و لس کاله وروسته یعنی په ۱۳۷۹ کال کې په فعالیت شروع وکړ. د اکمال تخصص پروګرام درسی کوریکولیم جوړ شو چې حتی د عامی روغتیا وزارت داسی یو درسی پلان او کوریکولیم نه درلود.

نو په دې دوره کې د اکمال تخصص پروګرام، نظامی پوهنځی او منځنی طبی کورسونو درسونه په ښه توګه جریان درلود.

هغه څه چې په دې څپرکی کې د یادونې وړ دی هغه دا چې د نظامی طبابت د ټولو کتنه کوریو پرسونل په تیرو شوو دورو کې خپل ایمانی او وجدانی دندی یې اجرا کړی دی خو سره د دی هم ډیری نیمګړتیاوی هم موجودی وی چې ځنی یې په ګوته کېږي:

۱- اقتصادی کمزورتیا: د نظامی طبابت چاری مستقیماً د هېواد اقتصاد پوری ارتباط لری نو ځرنګه چې زمونږ د هېواد اقتصاد په ډیره ټیټه سطح کې قرار درلود، په دی کې شک نشته چې په نظامی طبابت کې هم د کادرونو، طبی عینیاتو او عالی طبی تخنیک په ټیټه سطح قرار درلود.

زما ښه په یاد دی کله چې په کال ۱۳۵۷ کې مرکزی روغتون ته مصدومینو او ټپیانو تعداد زیات شو د طبی آلاتو کمبود ډیر احساس کیده حتی مونږ د پلستر غوڅولو دپاره قیچی (بیاتی) نه درلود. خو د صحیی ریاست څنډی ته یو لږ دیپوګانی موجود وی چې د هجری شمسی پیړۍ شلمو کلونو د ترکانو له وخته راهیسی مهراولاک واو هیچا تردی مه نه وخلاص کړی. د یو هیئت په موجودیت کله چې دیپوګانی خلاصیږی ځنی اسناد او د صحیه او وترنری ځنی سامانونه هم په صندوقونو که موجود ؤ چې له نیکه مرغه د پلستر د غوڅولو یوه قیچی هم موجوده وه، مرحوم دوکتور علی محمد صدری چې مرکزی روغتون د سر جراح په توګه کار کاوه دومره خوشحاله شو لکه چې یوه مهمه تحفه ورته ورکړل شوی وی.

۲- د نظامی طبی کادرونو کموالی: د داکترانو او متخصصینو تعداد په سلو کې ۲۸ او د منځنی طب پرسونل په سلو کې ۵۶ تشکیلاوه چې د هغو له جملی څخه یواځی په سلو کې ۶۰ یې په مرکز کې فعالیت کاوه. واضح ده چې دومره پرسونل سره د طبی خدماتو عرضه کولو کې څه نیمګړتیاوی باید موجودی وی.

۳- په نظامی طبابت پرنسیبونو باندې د طبی کادرونو نه پوهیدل. واقعاً چې اکثریت پرسونل هغه پرنسیبونو باندې چې د جنګ په وخت کې په نظر کې ونیول شی نه پوهیدل نو ځکه په لومړیو کې زمونږ تلفات او معیوبتونه څه ناڅه زیات ښودل شوی دی.

۴- په طبی کادرونو باندې د جنګ ناوړه اغیزی جنګ او جګړه د وطن ټول بشری مادی او معنوی ارزښتونه له منځه وړی – واضح ده چې د جنګ په وخت کې نظامی طبابت ډیر کادرونه شهیدان شول، اسیران شول او

وطن یی پریښود او نورو هېوادونو کې خواره واره شول. چې دا هم د نظامی طبابت په کړو وړو باندې ناوړه ژور تاثیر وکړ.

۵- په احزابو او تنظیمونو کې ذات البینی تناقصات: دغه بدبختی نه یواځی د افغانستان د خلق دموکراتیک ګوند کې موجود و حتی په مجاهدینو کې لا زیات ژور تناقضات موجود ؤ چې د دغه ناوړه دود له کبله نظامی طبی کادرونو او مادی او معنوی ارزښتونو باندې ناوړه اغیزه اچولی ده.

خو یوه موضوع د پام وړ ده هغه څوک چې الله تعالی بندګی ته او خپل وطن او خلکو ته متعهد وی شک نشته چې په هر حالت کې خدای (ج)، وطن او خلک له یاده نه وباسی.

نو د نظامی طبابت په غړو کې ډیر زیات داسی اشخاص موجود وو او اوس هم ځنی یې ژوندی دی چې نه یی وطن پریښود، نه یی وظیفه پریښودله او نه یې په پاکو احساساتو کې یې کومه تغیر منځ ته راغی. ممکن د بدنی طاقت له کبله په دنده کې کمزورتیا موجوده شوی وی خو پاسنی احساس یې هیڅکله له منځه نه ده تللی.

په دې توګه نظامی طبی کادرونو د ټولو نا خوالیو سره سره په ډیر صداقت او ایمان داری سره خپله دنده او وظیفه پرمخ بیولې ده.

د نظامی طبی کادرونو نه یواځی په پوځی چارو کې دندی اجرا کړی بلکی په داخل او خارج کې د هغو مرستی روښانه دی. نظامی طبی کادرونه په هېواد کې د طبعی حوادثو کې لکه د هېواد په شمالی برخو خصوصاً د رستاق د زلزلی ځپلو خلکو سره مرسته کړی. همدارنګه کله چې په پاکستان کې سلابونو ډیری ورانې منځ ته راوړ زمونږ تکړه پیلوتان او طبی کادرونه د رغونی او طبی مرستی رسولی دی. په اندونیزیا کې د سونامی په ناوړه پېښه کې نظامی طبی کادرونه د قدر وړ مرستی رسولی چې د دیپلوماتیکو له لیاری د هغو څخه مننه او قدردانی شوی ده.

نظامی طبی کادرونه په هېواد کې د عامی روغتیا وزارت، د افغانستان د علومو اکادمی او نورو ارګانونو سره خپلی مرستی رسولی دی. نظامی طبی کادرونه په دی بڼه پوهیږی هرځومره چې د روغتیایی او تحصیلی چارو په منځ کې هم غړی موجوده وی په هماغه اندازه د خلکو خصوصاً ناروغانو پکې ګټه ده له همدی کبله نظامی طبی کادرونه زیار باسی ترڅو د عامی روغتیا وزارت، د طبی علومو پوهنتون او د نظامی طبی علومو اکادمی ترمنځه ټینګی اړیکی موجودی وی ترڅو د علمی – تحقیقی، معالجوی او زده کړی چارو کې لا بڼه والی منځ ته راشی.

زمونږ نظامی طبی کادرونه نه یواځی په هېواد کې د اړوندو ارګانونو سره اړیکی لری بلکې په نړیواله سطح هم نظامی کادرونه د اتحادیو او سازمانونو غړی دی او په کنفرانسونو، کې یې فعاله ونډه اخلی او خپلی بریاوی نړیوالو ته وړاندی کوی.

همدا اوس د ملی دفاع وزارت، عامی روغتیا وزارت او د افغانستان علومو اکادمی سره د روغتیایی چارو په برخه کې د همکاریو تړونونه موجود دی.

څلورم څپرکی

د مسلحو قواو طبی علومو اکادمی

د افغانستان د مسلحو قواو طبی علومو اکادمی زمونږ د هېواد ډېره ستره او لویه موسسه ده چې په روغتون کې یې تشخیصی، معالجوی، وقایوی، تدریسی، تربیوی، علمی او تحقیقاتی چاری پرمخ بېول کیږل.

څرنګه چې دغه موسسه نه یواځی په افغانستان کې بلکې په ډېرو هېوادونو خصوصاً منطقه کې ساری نه لری ضرورت بریښی چې نور هم معلوماتونه را ټول شی او یوه مکمله څېره یې د اړوندو اشخاصو په واسطه روښانه شی.

«د افغانستان د وخت اردو، سلطنتی کورنۍ او د اردو د عالی رتبه افسرانو د درملنی په موخه د یو مجهز مرکزی روغتون د ایجادولو مفکوره په کال ۱۳۴۴ کې دولتی مسئولو مقاماتو سره منځ ته راغله»[۱].

د دغه روغتون د جوړولو په خاطر د افغانستان او شوروی اتحاد ترمنځ پروتوکول عقد شو چې د نوموړی هېواد مادی او تخنیکی مرستې سره په کال ۱۳۴۸ کې د مرکزی روغتون په نامه اعمار یې رسماً پیل شو.

د اردو د مرکزی روغتون (۴۰۰بستر) د ودانولو کار د وخت د دولتی حاکمیت د خاصی پاملرنی لاندې و او همیشه د دولتی مشرانو تر څارنی لاندې قرار درلود. لکه چې د ۱۳۵۱ کال د مرغومی په ۱۲ نیټه اعلحضرت محمد ظاهر شاه د افغانستان پاچا د دې روغتون د کار جریان وکوت. او محمد موسی شفیق صدراعظم هم د دې کال د مرغومی په ۱۹ نیټه د دې روغتون د کار د جریان څخه کتنه وکړه.

---

۱ - دوکتور سیاووش تاریخچه اورتوپیدی در افغانستان و جهان کابل ۲۰۰۶.

دغه موسسه چې د اردو مرکزی روغتون په نامه نومول شوی ده او د څلور سوه بستریز روغتون هم ورته ویل کیده، خو د مرحوم تورنجنرال داکتر محمد قاسم عسکریار چې د اردو د صحی چارو ریاست پې پر غاړه و غوښتل یی چې دغه موسسه د طبی علومو اکادمی ونومول شی او تشکیل یې هم باید اکادمیک وی، خو شوروی سلاکار (پروفیسور شیشکین) چې د تشکیلاتی چارو د مرستی لپاره افغانستان ته راغلی و او مرحوم عبدالودود غفاری چې وروسته د دوکتورا او د پوهاند علمی درجی ته ورسید د سلاکار سره د ترجمان او تشکیلاتی چارو کې همکاری درلود، د مرحوم عسکریار او سلاکار ترمنځ د تشکیل په برخه کې اختلاف پیدا شو دا ځکه چې شوروی سلاکار د دولتینو د پروتوکول پر اساس ټینګار کاوه چې د روغتون په کچه یو تشکیل جوړ شی او بیا وروسته په تدریج سره اکادمی ته ارتقا وکړی. «د دغه اختلاف په پایله کې شوروی سلاکار یا دا چې پخپله خوښه خپل وطن ته ستون شو او یا دا چې د افغانستان څخه وویستل شو»[1].

کله چې مرحوم سردار محمد داود خان جمهوریت اعلان کړ د وطن پیاوړی جراح مرحوم جنرال داکتر نور محمد خلمی د اردو د روغتیایی چارو د رئیس په توګه وټاکل شو. مرحوم خلمی هم په دې عقیده و چې د روغتون تشکیل د اکادمی په ځیر جوړ شی، هماغه و چې نوموړی د دفاع وزارت له لیاری د دولت ریاست ته یې پیشنهاد وکړ چې د روغتون په چوکاټ کې علمی – تحقیقاتی او تدریسی بیز فعال شی او د مسلحو قواو د طبی علومو اکادمی په نامه پخپل کامل مفهوم باندې تعدیل او تبدیل شی. هماغه و چې دولت دغه پیشنهاد قبول کړ او د روغتیاپی چارو ریاست ته هدایت ورکړ شو ترڅو یو علمی کمیسیون جوړ شی او د هغه د علمی – تحقیقاتی او معالجوی د فعالیت طرز مطالعه شی او د کار په ختم کې د دفاع وزارت له خوا دولت ته یې وسپاری.

د کمیسیون په غړیتوب کې د عامی روغتیا، کابل پوهنتون پوهانو او د اردو د صحی ریاست مختلفو کته ګوریو مسلکی غړی او د اردو ځنی افسران هم شامل شول. او د دولت د ریاست له خوا د کمیسیون اعضا تائید او خپل کار باندې شروع وکړ.

د کمیسیون کار د ۱۳۵۴ کال په نیمایي کې شروع شو چې د هری پنجشبی په ورځ د روغتون په اداری برخه کې فعالیت کاوه چې څه ناڅه یو کال یې په برکی ونیو.

---

۱ - مجله صحت در افغانستان دوهمه ګڼه ۱۳۸۷ لمریز کال ۲۱مخ.

د دغه کمیسیون غړی په دې ډول و:

۱- مرحوم دګروال دوکتور نورمحمد خلمی – د اردو صحی چارو رئیس د کمیسیون رئیس.

۲- دګروال دوکتور محمد نعیم ننګرهاری – د اردو د ۱نمبر روغتون د داخلی څانګو سرداخله – غړی.

۳- دګرمن دوکتور عبدالغفور نورستانی – د اردو ۱نمبر روغتون سرجراح او د عمومی جراحی او صدری څانګی آمر – غړی.

۴- جګړن دوکتور عبدالمنیر شینواری – د اردو ۱نمبر روغتون د ولادی او نسایی متخصص – عضو.

۵- جګړن دوکتور محمد عمر عسکریار – د اردو ۱نمبر روغتون د سترګو متخصص او د سترګو څانګی مرستیال – عضو.

برسیره پردی نوموړی د صحی اسنادو په جوړولو او تعلیماتنامو او نورو اړوندو اسنادو په ټولولو کې د قدر وړ خدمت کړی دی.

۶- تورن دوکتور عبدالودود قیومی د اومی فرقی د ۵۵ غونډ سرطبیب او د روغتیایی کندک آمر – د کمیسیون سکرتر.

۷- دګروال دیپلوم انجینر عبدالقدیر نجرابی د روغتون د ساختمانی پروژی آمر – غړی.

۸- دوکتور عبدالباقی شالیزی د ۱نمبر روغتون د عقلی او عصبی متخصص – غړی.

هغه غیر نظامی پروفیسورانو چې د عامی روغتیا وزارت او د کابل د پوهنتون څخه په کمیسیون کې غړیتوب درلودل په لاندې ډول دی:

۱- پوهاند دوکتور محمد عثمان انوری (د عامی روغتیا پخوانی وزیر) د نسایی او ولادی پروفیسور او د طب پوهنځی استاد – غړی.

۲- دوکتور سید عبدالقادر بها د اناتومی پروفیسور د طب د پوهنځی استاد –غړی.

۳- پوهاند عبدالعزیز سراج د کوچنیانو پروفیسور د طب د پوهنځی استاد – غړی.

۴- دوکتور سید الف شاه غضنفر طب پوهنځی کې د بیوشمی استاد – غړی.

۵- پوهاند دوکتور محمدنادرعمر دفزیولوژی پروفیسور دطب پوهنځی استادغړی.

۶- پوهاند دوکتور محمد حبیب دل د طب پوهنځی فارمکولوژی استاد – غړی.

۷- دوکتور محمد رؤوف روشان د کوچنیانو د روغتون رئیس – غړی.

۸- دوکتور ضامن علی د علی آباد د صحی موسسو رئیس – غړی.

۹- دوکتور محمد نبی کامیار د وزیر اکبر خان روغتون رئیس – غړی.

همدارنګه د ۱۳۵۴ په نیمایې کې یو تعداد نور مسلکی غړی چې برسیره پر تشکیلاتی موضوعاتو باندې کار او مرستی کولی د خدمتی په توګه وغوښتل شول ترڅو د روغتون پر فعالیت، د اسنادو منځ ته راوړل، د ناروغانو دوسیه، تشخیصیه پاڼی، د طبی عینیاتو اکمال، د طبی سامان الاتو او دستګاو منتاژ، د صحی او لوژستیکی محاسبوی او غذایی رژیم چارو باندې کار وکړی چې په لومړی سرکې دغه متخصصین جذب شول دوکتور محمد عمر عسکریار، جګړن وترنر دوکتور غلام بهاءالدین نجرابی، جګړن فارمسست عبدالحی مومنی، د لوژستیک انجینر تورن غلام دستګیر، د تخنیک جګړن عبدالقیوم او جګړن عبدالوکیل نورستانی.

همدارنګه باید وویل شی چې د ساختمانی چارو د آمریت په تشکیل کې د فارمسست درانی، فارمسست الحاج عبدالله، بریدګی محمد عثمان او انجینر محمد صدیق حلیم هلی ځلی د قدر وړ دی.

د ۱۳۵۴ کال په نیمایې کې د شوروی اتحاد پنځه تنه مشاورین (د قوماندان، سرطبیب، سرجراح، فارمسی او نرسنګ) د تشکیلاتی او نورو اداری او مسلکی چارو لپاره افغانستان ته راغلل.

او په ۱۳۵۵ کال په لومړیو کې یو تعداد تکړه متخصصین د رهبری په برخه او د څانګو (دیپارتمنتونو) په خاصه توګه اداری او انضباطی په برخه کې د آمرینو په توګه وتاکل شول چې په هغو کې:

- مرحوم دګروال (وروسته جنرال) دوکتور نور محمد خلمی چې د روغتیایی چارو رئیس و د طبی علومو اکادمی د قوماندان په توګه.
- مرحوم دګروال دوکتور سورګل اسعدی د روغتون د سرطبیب په توګه.
- دګروال (وروسته جنرال) دوکتور محمد نعیم ننګرهاری د علمی مرستیال په توګه.
- دګروال دوکتور محمد انور نوزاد د اداری معاون په توګه.
- جګړن فارمسست عبدالحی مومنی د فارمسی او اکمالاتو د څانګی د آمر په توګه.

- ☜ جګړن وترنر دوکتور غلام بهاءالدین د غذایی رژیم د مسئول په توګه.
- ☜ تورن انجینر غلام دستګیر د اعاشی د آمر په توګه.
- ☜ جګړن عبدالقیوم د تخنیک د مدیر په توګه.
- ☜ جګړن عبدالوکیل نورستانی د انضباط د کندک د قوماندان په توګه.
- ☜ جګړن دین محمد د پیژند د مدیر په توګه.
- ☜ انجینر محمد صدیق حلیم د حفظ او مراقبت د آمر په توګه.
- ☜ دوکتور شیرزوی د تشخیص وظیفوی د څانګی آمر په توګه.
- ☜ دوکتور محمد عمر سلام د رادیولوژی د څانګی د آمر په توګه.
- ☜ دوکتور محمد ناصر نوابی د لابراتوارونو د آمر په توګه.

وروسته ورو ورو د معالجوی څانګو آمرین وټاکل شول او په تدریج سره تشکیل څه ناڅه ډک شو.

بالاخره د لړم د میاشتی په ۲۷ مه په کال ۱۳۵۵ کې د جمهور رئیس محمد داود، د عامی روغتیا وزیر مرحوم پوهاند دوکتور نظر محمد سکندر، د شوروی اتحاد د عامی روغتیا وزیر، د ملی دفاع وزیر، د کابینی غړو په ګډون د دوستی د دیوال څیرمی ته چې څلور تنه ناروغان د داخلی په څانګه کې بستر وو د نوار په قطع کولو سره رسماً افتتاح او په کار یې پیل وکړ.

د مرکزی روغتون په تشکیل کې ۲۷ څانګی (دیپارتمنتونه) موجود وو چې نه یواځی د اردو پرسونل یې تداوی کاوه بلکې د دولتی لوړ رتبه مامورین، د داخلی وزارت او ملی امنیت صعب العلاج ناروغان، د باندنی هېوادونو د کور دیپلوماتیکو غړو درملنه یې کاوه.

د جنګ په کلونو کې د دغه روغتون تشکیل تغیر موندلی له ۴۰۰ څخه تر ۱.۰۰۰ بسترو ته ارتقا ورکړ شوی او ځنی وختونه د ناروغانو تعداد ۱.۲۰۰ تنوته رسیدل.

د روغتون د فعالیدو سره جوخت ۲۵ تنه پروفیسوران اکادمیک او تکړه دوکتوران د شوروی اتحاد څخه د عقد شوی پروتوکول له مخی افغانستان ته راغلل چې عملاً د مسلکی کادرونو د روزنی په برخه کې مصروف وو چې د حربی مدرن طبابت د بنیاد ایښودونکو واقعی استادانو په توګه ورته ویلای شو.

هغه څه چې د یادونې وړ ده هغه د ښوونې او روزنې تحصیلی چاری او د نظامی طبابت پراختیا په مرکزی روغتون کې وو چې په ۱۳۵۷ کال د منځنی طب تعلیماتو کورس ایجادیدل و او په تدریج سره دغه کورس پراختیا وموند چې د طب د مسلک په ټولو رشتو کې متوسط پرسونل تربیه کړی او دغه لړۍ تر اوسه دوام لری.

همدارنګه د وړی په ۲۵ مه ۱۳۵۷ کال په مرکزی روغتون کې د لمړی ځل د پاره علمی – میتودیکی کنفرانس جوړ شو چې دوه ورځی دوام وموند او په مختلفو رشتو کې ۳۵ مقالی ولوستلی شوی چې زمونږ د ملکی پوهانو، متخصصینو او داکترانو له خوا ډیر وستایل شو. دغه کنفرانس د عنعنی شکل یې ونیو او هر کال د روغتون کالنامه له چاپه راوځی چې په هغو کې د علمی کنفرانسونو مقالی او د نظامی طبابت مبرم مسایل پکې انعکاس موندلی دی.

د ۱۳۵۸ کال د غبرګولی په ۱۵مه مرکزی پولی کلنیک پرانستل شو چې د مرحوم جنرال داکتر آدم درمل هلی ځلی نه هیریدونکی دی.

په ۱۳۶۱ کال د کابل د طب په انستیتوت کې د حربی طبابت کافدرا پرانستل شوه چې د دغه کورس فارغان د صحی احتیاط ضابطانو په توګه وپیژندل شول او په دغه کافدار کې د مرکزی روغتون متخصصینو او پروفیسورانو تدریس کاوه.

د جدی ضرورتونو په اساس د وزیرانو شورا د ۱۳۶۴/۲/۲۳ مصوبی پر اساس نظامی طب پوهنځی د ملی دفاع وزارت په چوکاټ کې چې میتودیکی علمی او تدریسی چاری د دولتی طب د انستیتوت پر غاړه و پرانستل شو چې په لومړی سرکې پنځه څانګی (کافدراوی) لرلی.

په دې پوهنځی کې د پنځم او شپږم ټولګی شامل و چې د طب د انستیتوت د څلورم صنف په تکمیلیدلو سره نظامی طب پوهنځی ته معرفی کیدل، په هر ټولګی کې ۱۰۰ تر ۱۲۰ پوری محصلین شامل وو چې ۴۰-۷۰ تنو پوری ملی دفاع وزارت، ۲۰-۳۰ تنو پوری د داخلی وزارت او ۱۰-۲۰ پوری محصلین د عمومی ملی امنیت وو.

د نظامی طب پوهنځی په پرانستلو او په پښودرولو کې د پرفیسور محمد موسی وردګ چې د دې موسسی قوماندان او د اورتوپیدی او تراوماتولوژی د کافدرا آمر هم و په دواړو برخو کې د نومورې هلی ځلی نه هیریدونکی دی.

د دې د پاره چې په لوړو نظامی تحصیلی موسسو کې علمی کادرونه منځ ته راشی د وخت د انقلابی شورا د رئیسی هیئت د ۳۱۴- ۱۳۶۶/۹/۳ مصوبی پر اساس د مسلحو قواو د افغانستان دموکراتیک جمهوریت د وسله وال پوځ د پوهنتونونو، اکادمیو او پوهنځیو د علمی کادرو د غړو د حقوقو او امتیازونو قانون توشیح شو.

په دغو لوړو تحصیلی موسسو کې د نظامی طب پوهنځی هم شامل و چې د قانون د اتمی مادی پر اساس پنځه تنه د پوهنځی استادان د ټاکل شویو نورمونو د پوره کولو سره د علمی درجی مستحق وپیژندل شول. د وزیرانو د شورا ۳۳۲- ۱۳۶۶/۱۲/۱۲ مصوبی پر اساس د پوهنتونونو، اکادمیو او پوهنځیو علمی کادرونو مقرره تصویب شوه چې د دی مقرری د محتوا پر اساس د پوهنځی استادان علمی درجی ته شاملیدل او ارتقایي کول.

ځرنګه چې له یوی خوا د ځوانو داکترانو او نور طبی پرسونل لپاره د باندنیو هېوادونو د تحصیل امکانات له منځه لاړ، ضرورت و چې د مسلحو قواو د داکترانو د مسلکی پوهی د لوړتیا لپاره د اکمال تخصص پروګرام منځ ته راشی. همداو چې د وزیرانو شورا د ۳۴۵- مرغومی میاشت کال ۱۳۶۹ د مصوبی پر اساس د تخصص پروګرام د داخلی او جراحی څانګو لپاره منځ ته راغی.

د اکمال تخصص پروګرام او د روغتون ارتقا په اکادمی باندې د تورنجنرال پروفیسور دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل منډی رامنډی او هلی ځلی د طبی علومو اکادمی په ځلانده تاریخ کې به ثبت وی.

همدارنګه په همدې کال د وسله وال پوځ طبی علومو اکادمی «لایحه وظایف» د پوهنوال عبدالحی مومنی له خوا او د روغتیایی چارو رئیس جنرال دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل په لارښوونه تدوین چې د ډیرو معتبرو لوایحو او د خپلو شرایطو په نظر کې نیولو سره په ۱۳ فصلونو کې ټایپ او د اکمال تخصص پروګرام مصوبی سره یو ځای د طبی علومو اکادمی قوماندان جنرال پروفیسور دوکتور ولایت حبیبی ته د تطبیق د پاره وسپارل شو.

کله چې جنګونو شدت وموند او د کابل دولتی طبی انستیتوت د متخاصمو قواو د تصادم مرکز وګرزید نو د کابل طب انستیتوت د خپل ټول اداری او تدریسی تشکیل سره د ۱۳۷۱ کال په وروستیو کې د مسلحو قواو طبی علومو اکادمی ته انتقال شو. په دغه کار کې د پروفیسور وردک هلی ځلی د ستاینی وړ دی. په دغه ووخت کې پوهندوی محمد صدیق رازقی د

نظامی طب د تدریسی چارو مدیر په توګه دنده اجرا کوله چې د دواړو تدریسی چارو په هم آهنګی کې لوی نقش لوبولی دی.

د ۱۳۷۲ کال د غویی د میاشتی مشترکی جلسی چې طبی علومو اکادمی او دولتی طبی انستیتوت د رهبری ترمنځ وشوی د انستیتوت د استادانو د کمبود د خلا د ډکوالو له پاره یو تعداد نظامی استادان ور وپیژندل شول چې نه یوائی د پنځم او شپږم ټولګی درسونه یې مخی ته بیول بلکې هغه مضامین چې ملکی استادانو پرمخ بیوه دوی په غاړه واخستله په دی ترتیب د کابل د طب انستیتوت ټول نظری او عملی درسونه په طبی علومو اکادمی کې پرمخ بیول کیدل.

په دې وخت کې ضرورت و چې د نظامی طبی علومو اکادمی تشکیل کې تغیرات منځ ته راشی ترڅو وکړای شی د تخصص پروګرام، د نظامی طب پوهنځی او منځنی طبی تعلیماتو درسونه په ښه صورت سره پرمخ ولاړ شی. په دې توګه په کال ۱۳۷۲ کې د افغانستان د مسلحو قواو د طبی علومو اکادمی نوی تشکیل جوړ شو چې د پنځو څانګو په عوض یوویشت څانګی (دیپارتمنتونه) منځ ته راغلل. چې په دې برخه کې د مرحوم تورنجنرال دوکتور عبدالواسع رنجبر او ډګرجنرال دوکتور سهیلا صدیق لاس ته راوړنی د قدر وړ دی.

څرنګه چې جنګونو زور اخستی و اکادمی ونشو کړای چې په ۱۳۶۹ یا ۱۳۷۰ کال کې د اکمال تخصص پروګرام پیل کړی خو په کال ۱۳۷۹ کې لومړی دوره ځوان ډاکټران د جراحی او داخلی مختلفو څانګو کې په درسونو پیل وکړ چې په همدې کال کې د اکمال تخصص کوریکولم تدوین شو حال دا چې په دې وخت کې د عامی روغتیا وزارت د اکمال تخصص ریاست هیڅ کوم درسی کوریکولم نه درلود.

د کوریکولم په جوړولو کې ټولو استادانو ونډه لرله خو د پوهاند عبدالحی مومنی او علمی مرستیال جنرال پوهندوی داکتر محمد او د پروګرام په فعالولو کې د پوهنوال جنرال دوکتور محمد اسمعیل ذبیح هلی ځلی د ستاینی وړ دی.

د نوی نظام د راتګ سره په یوه اړخیزه توګه د نظامی طب پوهنځی د کابل د طبی پوهنتون له تشکیل څخه وغورځید. حال دا چې همدا اوس اوس د سلو شاوخوا ځوان داکتران د لوړو تحصیلاتو وزارت له خوا طبی علومو اکادمی ته چې د ولایتونو د طبی پوهنځیو څخه فارغ کیږی معرفی شوی چې خپل د ستاژ دوره تیره کړی او همدارنګه د افغانستان د علومو

اکادمی علمی کادرونه د څېړنو د پاره نظامی طبی علومو اکادمی ته معرفی شوی او د یو پروتوکول له مخی دا لړۍ روانه ده.

څرنګه چې د نظامی طبی علومو اکادمی د عالی لوړ تخنیک څخه برخورداره دی نو د دغه مجبوریت له مخی په ۱۳۸۷ کال کې د لوړو زده کړو وزارت چارواکی او بالخاصه د کابل طبی علومو پوهنتون مجبور شول چې نظامی طبابت پوهنځی بیاورغول شی او له نیکه مرغه محصلین یې په درسونو پیل وکړ.

د طبی علومو اکادمی علمی غړی په لس هاو درسی، میتودیکی، درسی ممد، علمی او تحقیقی آثار مسلحو قواو او ټولنی ته وړاندی کړی دی.

د تخلیی سیستم او د زخمیانو او ناروغانو درملنه د نړیوالی روغتیایی سازمان پر پرنسیبونو صورت نیولی چې د هېواد عامی روغتیا کې یې له اهمیته ډک رول لوبولی دی.

د طبی علومو اکادمی د خپل د تاسیس څخه د ۲۸ کلونو په درشل کې ۲۳۵.۰۰۰ ټپیان او ناروغان معالجه کړی دی چې په سلو کې یې ۹۰ بیرته قطعاتو ته سوق شوی دی. د تلفاتو تعداد په وسطی ډول روغتون کې په سلو کې ۳.۵ دی چې د تلفاتو ډیر کم رقم ښئی.

د طبی علومو اکادمی د خپل تاسیس د پیل څخه تر ۱۳۸۲ کال پوری په مختلفو رشتو کې ۱۹ تنه د متخصص په توګه ۷۰۹ تنه ځوان داکتران او ۱.۰۴۶ تنه طبی منځنی پرسونل یې په مختلفو رشتو کې مسلحو قواو ته وړاندی کړی دی.

«در طی ۲۵ سال جنگ در حدود ۱۲ ملیون مریض، مصدوم و مجروح جهت تداوی به اکادمی علوم طبی مراجعه و بصورت سراپا و داخل بستر تحت تداوی قرار گرفته اند و نزد تقریباً ۱۱۰.۰۰۰ مجروح، مصدوم و یا مریض عملیات های مختلف جراحی اجرا شده است. این کمیت بالا نشان دهنده حجم فعالیت های اکادمی علوم طبی را که در حقیقت تمام بار جنگ داخلی ۲۵ ساله را بدوش کشیده است. نشان میدهد»[1].

په اوسنی حالت کې ډیر ښه مناسبات د طبی علومو اکادمی د عامی روغتیا وزارت، لوړو زده کړو وزارت په خاصه توګه د کابل طبی پوهنتون، د افغانستان د علومو اکادمی د طبی علومو مرکز سره لری او د

---

۱ - دوکتور سیاووش تاریخچه اورتوپیدی در افغانستان و جهان کابل ۲۰۰۶.

تجاربو د تعمیم او نیازمندو خلکوته د صحی خدماتو د لاښه عرضه کولو په خاطر متقابلو مرستو ته ادامه ورکوی.

د مسلحو قواو د طبی علومو اکادمی قوماندانان په لاندې معرفی کیږي:

۱- مرحوم جنرال دوکتور نور محمد خلمی ۱۳۵۲-۱۳۵۵

۲- جنرال دوکتور نیک محمد عزیزی ۱۳۵۵-۱۳۵۷

۳- مرحوم ډګرمن دوکتور محمد غنی اندړ ۱۳۵۷-۱۳۵۸

۴- جګړن عبدالحی مومنی برای مدت سه ماه

۵- جګړن دوکتور ولایت حبیبی ۱۳۵۸-۱۳۷۱

۶- پوهاند جنرال دوکتور محمد موسی وردګ ۱۳۷۱-۱۳۷۳

۷- جنرال دوکتور سهیلا صدیق ۱۳۷۳-۱۳۷۶

۸- ملا محمد شریف ۱۳۷۶-۱۳۸۱

۹- جنرال پوهندوی دوکتور عبدالرازق سیاووش ۱۳۸۱-۱۳۸۳

۱۰- دګرجنرال پروفیسور دوکتور عبدالقاسم احمدی ۱۳۸۳-۱۳۹۳

د طبی علومو اکادمی مرکزی پولی کلنیک د غبرګولی ۱۵ کال ۱۳۵۸ کې په فعالیت شروع وکړ او څرنګه چې دا موسسه له یوی خوا طبی علومو اکادمی پوری تړلې ده او له بلې خوا د درملنی خصوصیت یی هم فرق لری یعنی سروپا مریضان او زخمیان تشخیص، تداوی کوی او یا روغتونونو ته معرفی کوی نو ضرورت دی چې د دی موسسی په فعالیتونو څه ناڅه رڼا واچوله شی.

د پولی کلنیک آمریت اوس شل څانګی لری چې تشکیل یی دری ځلی تغیر موندلی دی.

«په لومړی تشکیل کې یې: دوکتوران ۴۰تنه، نرس ۴۶تنه، پارامدیکل ۲۴تنه، سرباز ۱۸تنه، اجیران ۶۹تنه، مامور ۱تن، اداری افسران ۴ تنه، اداری پرکمشر ۳تنه او ټول پرسونل ۲۰۷تنه په

دویم تشکیل کې یې: دوکتوران ۳۲تنه، نرس ۲۸تنه، پارامدیکل ۳۳تنه، اجیران ۵۵تنه، مامورین ۲تنه، اداری افسران ۵تنه، درایور ۱تن، جمله پرسونل ۱۶۶تنه.

دریم تشکیل یې: دوکتوران ۲۷تنه، نرس ۲۶تنه، پارامدیکل ۲۰تنه، اجیران ۲۵تنه، دریور ۱تن ټول پرسونل ۹۹تنه»[1].

د پولی کلنیک د تاسیس څخه تر ۱۳۸۶ کال پوری په لاندې ډول فعالیت کړی دی.

شمیر	کلونه	د ناروغانو شمیر	شمیر	کلونه	د ناروغانو شمیر	کتنی
۱	۱۳۵۸	۲۳۹.۲۸۸	۱۶	۱۳۷۳	۱۱۹.۳۵۵	
۲	۱۳۵۹	۲۵۳.۶۵۱	۱۷	۱۳۷۴	۱۳۹.۴۴۹	
۳	۱۳۶۰	۲۵۴.۳۴۸	۱۸	۱۳۷۵	۵۱.۱۵۶	
۴	۱۳۶۱	۲۲۲.۲۰۹	۱۹	۱۳۷۶	۸۳.۱۹۸	
۵	۱۳۶۲	۲۲۳.۴۰۵	۲۰	۱۳۷۷	۵۴.۹۱۲	
۶	۱۳۶۳	۲۲۴.۴۰۷	۲۱	۱۳۷۸	۵۴.۲۳۶	
۷	۱۳۶۴	۲۲۴.۶۰۳	۲۲	۱۳۷۹	۵۵.۸۷۹	
۸	۱۳۶۵	۲۱۷.۸۰۵	۲۳	۱۳۸۰	۱۰۹.۹۶۸	
۹	۱۳۶۶	۲۲۵.۴۸۴	۲۴	۱۳۸۱	۳۳.۶۶۲	
۱۰	۱۳۶۷	۱۹۴.۰۰۲	۲۵	۱۳۸۲	۵۱.۰۰۵	
۱۱	۱۳۶۸	۲۰۹.۰۷۰	۲۶	۱۳۸۳	۵۱.۸۵۴	
۱۲	۱۳۶۹	۱۹۳.۳۱۷	۲۷	۱۳۸۴	۵۱.۱۸۴	
۱۳	۱۳۷۰	۱۹۷.۴۱۲	۲۸	۱۳۸۵	۵۸.۶۶۶	
۱۴	۱۳۷۱	۱۱۶.۹۷۵	۲۹	۱۳۸۶	۸۱.۱۵۱	
۱۵	۱۳۷۲	۱۰۲.۲۱۹				

د وخت د تیریدلو سره د طبی علومو اکادمی پولی کلنیک کې د درملنې، معایناتو او د پرسونل په کړنو کې زیات تغیرات راغلی دی چې د ذکر کولو وړ دی.

- لومړنی د CTScan ماشین، د ITT لابراتوار، ECO د وهاج د کلنیک په همکاری سره تر هغه پوری چې د طبی علومو اکادمی په روغتون کې CTScan او MRI فعال شول.
- په هره پنجشنبه کې د علمی کنفرانسونو پرمخ بیول او د ستاژیرانو سره په مختلفو څانګو د درسونو پرمخ بیول.
- د مجهز مشترک لابراتوار Eleza-PCR د اکادمی په روغتون او عامی روغتیا وزارت کې افتتاح چې د پرمختللی ماشینونو د

۱ - مجله اردو دریم ګڼه ۱۳۸۷ هجری شمسی کال او ۲۰۰۸ میلادی کال ۴۴مخ.

ریسرچ لپاره د ایدز او زیږی ډولونو (HCV, HBS, HIV) د عامی روغتیا په مرسته د پولی کلنیک په چوکات کې.

- په ټولو څانګو په خاصه توګه د راجستریشن او د کلنیک آمریت کې کمپیوټری مکمل د Databese ایجاد چې د صحی مرستی او احصایوی ټول ارقام ښئی.
- د اکسریز دیجیټل ماشینونو نصب او د سراپا ناروغانو لپاره د التراسوند څانګی ایجادول.
- د غوږ او ستونی په څانګه کې د اوتوګرام ماشین نصبول.
- په هره څانګه کې د تشخیصی وسایلو نصبول.
- د وینی په بانک کې د مدرن ماشین آلات نصبول، د وینی د ساتنی په موخه کافی مواد تهیه کول او د وینی (HCV, HBS, HIV) ټول لابراتواری معاینات سرته رسول او د ملی اردو لیږی قطعاتو ته د هغه لیږل.

پنځم څپرکی

د ملکی مدافعی عمومی ریاست روغتیایی څانګه

کله چې په افغانستان کې جنګ زور واخیست نونه یوازی انسانان تر ډیری سختی ضربی لاندې راغلل بلکې د هېواد مادی او معنوی شتمنی هم تر ډیری ناوړی حملی راغلی او فابریکی، کارخانی، فارمونه او نور له نابودۍ سره مخامخ شول.

د پورتنیو زیرمو د خوندی ساتلو په موخه د وخت دولت د ۱۳۶۰ کال په وروستیو کې تصمیم ونیو چې د افغانستان د ملی دفاع وزارت په چوکاټ کې د ملکی مدافعی عمومی ریاست تشکیل منځ ته راوړی. دغه ریاست دهېواد د تدافعی قدرت د پیاوړتیا په موخه منځ ته راغی چې بنسټیز اهداف یې عبارت وو له – په مسلحانه ډول د خلکو او تولیدی موسسو، زراعتی فارمونو او د کلو څخه دفاع او په محلاتو کې د دولتی حاکمیت ټینګول وو. په عین وخت کې ملکی مدافعه دنده درلودله ترڅو چې د حیواناتو، نباتاتو، ارتزاقی موادو، د اوبو منابعو او د اوبو رسولو شبکو د خوندی ساتلو په خاطر لازمی لاری چاری وسنجوی. د ملکی مدافعی بشری قواوی او وسایل د پورتنیو دندو د اجرا په خاطر او په مصیبت رسیدلو مناطقو او مرکزونو کې د نجات او رغونی چاری پرمخ بیولو کې مهارت ولری. په عین حال کې ملکی مدافعی ته اړین دی چې د دښمن ضرر رسوونکی وسایلو څخه د محافظی چاری دهېواد ټولو خلکو ته زده کړه ورکړی. او د خلکو په خاصه توګه د تولیدی موسسو او زراعتی فارمونو کارګرانو د روحی معنوی وضعی او د مورال د ارتقا (اوچتیا) په خاطر وسیع تبلیغی او ترویجی فعالیت وکړی.

باید په یاد ولرو چې د ملکی مدافعی اساسی، بنسټیزه او ډیره مهمه وظیفه د خلکو تحفظ دی، دا دنده په دې علت اساسی شمیرل کیږی چې دولت د انسان مواظبت او مراقبت ته په ځانګړی توګه تل پاملرنه لری.

دهېواد د خلکو، حیواناتو او نباتاتو مؤثر حفاظت د ملکی مدافعی اساسی دنده ده، چې د دغو چارو په پرمخ بیولو کې د کار استقراریت تامینیدل دی چې د ملی اقتصاد رشد باندې عمده نقش لری.

د پورتنیو ضرورتونو پر بنسټ په کال ۱۳۶۱ کې د حکومت تصمیم تحقق وموند او د مختلفو څانګو اړتیاو پر بنسټ د ملکی مدافعی عمومی ریاست په جوړښت کې د نورو څانګو په څنګ کې د «د روغتیا او وترنری مدیریت» تشکیل هم منځ ته راغی.

د ۱۳۶۱ کال د لړم په میاشت کې زه (ډګرمن عبدالحی مومنی) د ملی دفاع وزارت د لوژستیک عمومی ریاست د تفتیش د عمومی مدیریت څخه د ملکی مدافعی د روغتیا او وترنرۍ مدیریت د مدیر په توګه وټاکل شوم.

د ملکی مدافعی ریاست چې د ملی دفاع په چوکاټ کې منځ ته راغی نو اصلی کار یې د هېواد په فاربریکو، کارخانو او زراعتی فارمونو کې وو چې له یوی خوا دغه موسسی وکړای شی په مسقلانه ډول د ځان څخه دفاع وکړی د تولیدی موادو اندازه خپل نورم وساتی او په عین وخت کې مسلح قوتونه د هېواد د ساتنی چاری پرمخ بوزی.

د ملکی مدافعی موسسه د افغانستان په تاریخ کې د لومړی ځل له پاره منځ ته راغله. په دې توګه د دغی موسسی د اهدافو د پرمخ بیولو په کار کې باید د مسلحو قواو (ملی دفاع وزارت) تکړه او باتجربه کادرونه جذب شوی وای چې همداسی هم وشوه.

سره د دی چې د روغتیا او وترنرۍ مدیریت تشکیل پراخ ؤ خو ما تر وروستی یعنی د ۱۳۶۴ کال لیندی میاشتی پوری په یوازی توګه کارونه پرمخ بوتلل.

په کارخانو، فابریکو، زراعتی فارمونو او د معارف په لیسو کې د روغتیایي همکارانو جذب د پنځو تر اتو فیصده ټولو کارمندانو، کارګرانو او متعلمینو څخه صورت نیوه، د دوی اساسی دنده عبارت له د زخمیانو، مصیبت رسیدلو لټول، نجات ورکول، طبی لومړنی مرستی رسول او د هغو د انتقال او تخلیی کول روغتیایي کلینکونو ته وو.

په دې صورت اړین و چې ټولو تاسیساتو ته څو څو ځلی سفرونه سرته ورسیږی د روغتیایي واحدونو تشکیل جوړ او د زده کړی پروګرامونه یې ترتیب او هغو تاسیساتو کې چې کلنیک وجود نه درلود نوی کلنیک جوړ

او ټول کلنیکونه د طبی تجهیزاتو له کبله اکمال شی او همدارنګه روغتیایي کلنیکونه د نړدی روغتونونو سره د مرستی پروتوکولونه امضا شی ترڅو د تاسیساتو ټول ناروغان او زخمیان ومنی او لازمی مرستی ورسره وکړی.

د مسلکی تجربی د لا ارتقا په خاطر په کال ۱۳۶۲-۱۲۶۳ کې دری میاشتی د سوق او اداری عالی کورس می په ماسکو کې واخیست.

د روغتیایي همکارانو د نظری د زده کړی په څنګ کې عملی درسونو ته ډیر ارزښت ورکول کیده او څو ځلی تطبیقاتونه یې اجرا کول. دوی دیرۍ ښې تجربې لاس ته راوړی چې نه یوازی د خپلی موسسی مصیبت ځپلو سره مرستی کولی، بلکې په خپل استوګنځی یعنی کلو او باندو کې هم د زخمیانو او سوزول شویو سره په زړه پوری مرستی کړی دی.

د تشکیل پر اساس روغتیایی همکارانو پوستی د ۳-۵ کسو څخه جوړی شوي چې په مختلفو برخو کې د ضرورت پر اساس منځ ته راغلی او د لومړنی روغتیایی مرستی چانټی (روغتیایی چانټی) په مخصوص ځای کې ځړول شوی وو.

د ملکی مدافعی ټول مدیریتونه پخپلو دندو کې ډیر بریالی وو خو کله چې د شوروی اتحاد سیاست تغییر وموند دغه موسسه هم کورنیو چارو وزارت ته د دفاع خودی په نامه یوه ریاست ته وسپارله شوه چې ورو ورو له منځه ولاړه.

خو که دغه ریاست پخپل حال پاتی شوی وای دهېواد وروستیو جنګونو کې به یی ډیر ستر کارونه په خاصه توګه طب، انجینری (ماین پاکی) د موسسو څخه په دفاع کې سرته رسولی وای.

باید یادونه وشی چې یو عنوان کتاب می د «خدمات صحیه مدافعه ملکی جمهوری دموکراتیک افغانستان» په نوم په ۱۴۵ مخونو او څوارلسو څپرکیو کې تالیف او د ملی دفاع وزارت په مطبعه کې چاپ کړ.

دا کتاب په ډیره ساده دری ژبه لیکل شوی چې اکثره خلک او حتی کورنیو کې هم ورڅخه ډیره استفاده کیدلای شی.

مخکې تردی چې ملکی مدافعی ریاست داخلی وزارت ته تسلیم شی زه د ضرورت پر اساس په کال ۱۳۶۴ کې د نظامی طب پوهنځی چې د کابل د طب انستیتوت پوری تړاو درلود، د استاد په توګه وټاکل شوم.

د دې د پاره چې د روغتیا او وترنرۍ مدیریت په هکله معلومات حاصل شی دا دی په شماتیک ډول د البوم په توګه د هغه وظایف، جوړښت (تشکیلات) او داسی نور مسایل وړاندی کیږی.

هدف:

د روغتیایی واحدونو اماده کول (زده کړه)، د حیواناتو، نباتاتو او د هغو وسایل محافظه کول، د روغتیایی چارو او حیواناتو او نباتاتو د حفاظت په تامینولو کې هغوی د امادګی په وضعیت ساتل، د ساری ناروغیو د منځ ته راتګ څخه مخنیوی، د اوسیدونکي د کار قابلیت په بیړه سره احیا کول، د کارګرانو او د هغو کورنیو، کارمندانو، دهقانانو او دهېواد خلکو ته روغتیایی مرستی رسول، روغتیایي تطهیر سرته رسول، او د څښلو اوبو د منابعو، غذایي موادو، وابنه (علیق) د کیمیاوی او باکترلوژیکی موادو د تاثیراتو کنترولول.

I- د ملکی مدافعی د روغتیایی چارو دندی

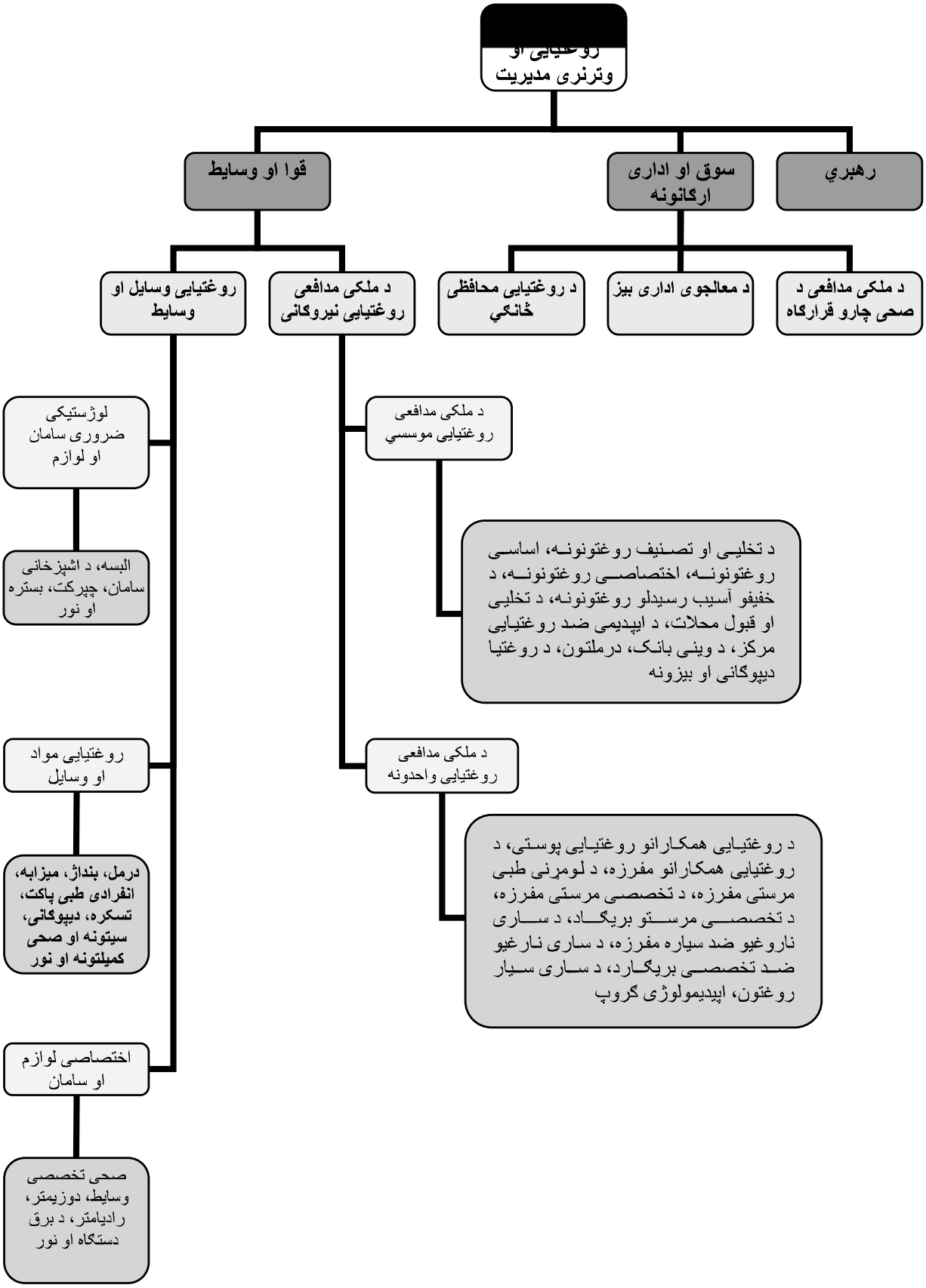
د صلحی په وخت کې	د احضاراتیو په وخت کې (د دښمن د حملی خطر)	د دښمن د حملی او د هغه څخه وروسته (کله چې د ضایعاتو مراکز منځ ته راځي)
۱- د سوق او اداری ارګانونو منځ ته راوړل او احضارول.	۱- د روغتیایی مرتبه واحدونو او سوق او اداری ارګانونو د اماده باش په حالت کې ساتل.	۱- د منځ ته راغلی وضعیت ارزیابی او قیمت ورکول.
۲- معالجوی او وقایوی تدابیرو نیول.	۲- د ټولو وسایلو، درمل او مالزمی تحفظ د کیمیاوی او باکترلوژیکی موادو له تاثیراتو څخه.	۲- د روغتیایی کشف ترتیب او تنظیم.
۳- د اهالیو روغتیایی تامیناتو پلان ګذاری.	۳- د ساری ناروغیو د وقایی او ضد په موخه کومپلکسی تدابیرو نیول.	۳- د ضایعاتو مراکزو ته د واحدونو د انتقال ترتیب او تظیم.
۴- د روغتیایی مرتبه واحدونو ښوونه او روزنه او د هغو اماده کول دندو ته.	۴- د ضایعاتو له مراکزو څخه لیری د روغتیایی موسساتو تاسیس.	۴- د مرتبه واحدونو او صحی موسساتو د طبی کومکونو د تطبیق لپاره د هغو فعالیت ترتیب او تنظیم.
۵- دهېواد ټول خلک آماده کول د لومړنی روغتیایی مرستی رسول خپل ځان او متقابل ته.	۵- د روغتیایی تدابیرو پلانونه تدقیقول.	۵- د آسیب رسیدلو د تخلیی ترتیب او تنظیم.
۶- خلکو ته د انفرادی تحفظ لپاره د طبی وسایلو تامینول او د هغو څخه په عملی توګه استفاده کول.	۶- د مصیبت رسیدلو د تخلیی او درملنی لپاره تامینات.	۶- د کیمیاوی او بیولوژیکی موادو د مسمومیت څخه د غذایی موادو او اوبو کنترول.
۷- د طبی لوازمو او نورو ضروری وسایلو په واسطه د روغتیایی موسساتو تجهیزول.	۷- د مرتبه واحدونو د وظایفو توضیح او د هغو د وظایفو لپاره تقسیمول.	۷- د تخریب شوی محلاتو او د حرکت په خط السیر کې د اپیدیمی ضد اقداماتو نیول.
۸- د خلکو روحی مورال ته ارتقا ورکول.		۸- د کیمیاوی او بیولوژیکی موادو له تاثیر څخه د خلکو، ناروغانو، طبی موسسو، مرتبه واحدونو د محافظوی تدابیرو اتخاذول.
۹- د جګړی لپاره د بشری قواو او وسایلو امادګی نیول.		
۱۰- د درملو ذخیری، طبی سامان او لوازم او وقایوی موادو د دښمن د عصری وسلو د تخریب څخه ساتنه او محافظه.		

نوت:

د قواو احضاراتو ته راتګ ساعتونه:

- د روغتیایی چارو قرارګاوی د ۲-۴ ساعتونو په موده کې.
- د روغتونو د اداری بیز د ۱۲ ساعتونه په موده کې.
- د روغتیایی مرتبه واحدونو عالی احضاراتو لپاره د ۶-۸ ساعتونو په موده کې.
- د اپیدیمولوژی او روغتیایی استیشنونو او لابراتواری کنترول لپاره ۳-۴ ساعتو په موده کې.
- د روغتیایی طبی لوازمو او درملو تحفظ په ۱۲ ساعتونو کې.

II- د ملکی مدافعی د روغتیایی او وترنری مدیریت جوړښت

III- د ملکی مدافعی صحی واحدونو تشکیل او امکانات

۱- روغتیایی پوسته: تشکیل ۳-۴ تنه، تجهیزات- صحی چانته، صحی تسکره، دکش تسمه، د کیمیا ضد انفرادی پاکت، درملتونکه، ګاز ماسکه.

امکانات: په یو ساعت کې د لسو آسیب رسیدلو ته لومړنی مرستو رسول.

۲- روغتیایی همکاران: ۲۴ تنه، تجهیزات- صحی چانته، صحی تسکره، دکش تسمه، د کیمیا ضد انفرادی پاکت، درملتونکه، ګاز ماسکه.

امکانات: په یو ساعت کې پنځوسو آسیب رسیدلو ته لومړنی طبی مرستی رسول.

۳- د روغتیایی همکارانو مفرزه: ۱۲۵ تنه ټول پاسنی تجهیزات.

امکانات: په یو ساعت کې د صحی همکارانو په پرتله پنځه برابره لومړنی طبی مرستی رسول.

۴- د لومړنی طبی مرستو مفرزه: تشکیل ۱۴۶ تنه، تجهیزات- قبول او تصنیف څانګه، تخلیی څانګه، صحی همکارانو څانګه، تهطیر څانګه، تجرید څانګه، بستر څانګه، درملتون، لابراتوار، مادی او تخنیکی څانګه.

امکانات: په ۲۴ ساعتو کې لومړنی داکتری مرستی د ۱۰۰۰ تنو آسیب رسیدلو لپاره.

۵- تخصصی روغتیایي بریګاد: تشکیل ۵ تنه- د هغه دنده لازمی مشوری ورکول دوکتورانو، طبی تخصصی مرستی او روغتونو ته.

۶- تخصصی روغتیایی مفرزه: تشکیل ۴۲ تنه- پورتنی دندی لری.

۷- ګرځنده اپیډیمکی ضد مفرزه: تشکیل ۶۵ تنه.

امکانات: په لسو ساعتونو کې په هغه ساحه کې چې ۲۰-۲۵ زره نفوس ولری ضد اپیډیمکی اقداماتو اجرا، همدارنګه د ۱۴۴۰-۲۱۶۰ مصابینو وینځل، د ۲۱۰-۴۲۰ لباس واحدونو دیزانفکشن او په ۲۴ ساعتو کې د محیط څخه ۳۰ نمونی اخستل.

۸- د ساری ناروغیو ضد تخصصی بریګاد: تشکیل یې ۳۰ تنه. ځنی اقدامات اجرا کوی چې د کولرا، کوی او نور آسیبونو خنثی کول دی همدارنګه د ساری ناروغیو د عامل تثبیتول دی.

امکانات: په یوه شپه او ورځ کې ۲۵ نمونی تجزیه او تحلیلوی او په پنځه شپو ورځو کې ۴۵ نمونی ارزیابی کوی.

۹- ګرځنده ساری روغتون: تشکیل ۱۳۸ تنه. یو لړ تشخیصی او معالجوی څانګی لری.

امکانات: په یوه میاشت کې ۲۰۰ ساری ناروغان تداوی کوی. په خطرناکه ساری منطقه کې ۱۰۰ تنه مصاب قبلولای شی.

۱۰- اپیدیمولوژی کشف ګروپ: تشکیل ۳ تنه. تجهیزات یې په کامپلت کې د نمونی د اخستلو لپاره لوازم.

امکانات: په یوه ساعت کې کولای شی دوه کیلو متره مربع ساحه تدقیق کړی او د دی ناحیې څخه لس نمونی واخلی.

۱۱- د روغتیایی ترانسپورت مفرزه: تشکیل ۱۹۰-۲۲۶تنه. تجهیزات- ۹۰ عراده موتر.

امکانات: په یو سفر کې کولای شی چې ۱۰۰۰ تنه آسیب رسیدل انتقال کړی.

۱۲- ترانسپورتی قطار: تشکیل ۶۱-۷۳. تجهیزات ۲۴-۳۰ عراده موتر.

امکانات: په یو ځلی کولای شی ۳۵۰ تنه آسیب رسیدل انتقال کړی.

۱۳- روغتیایی هوایی کندک: ۱۰ طیاری چې مختلف مارکونه لری او آسیب رسیدلو ناروغان اړوندو مراکزو ته تخلیه کوی.

IV- د معالجوی او تخلیوی د تامینولو بنسټیز پرنسیبونه

I- په دوو مرحلو کې د طبی تخلیی قدمی موجودیت:

- په لومړی مرحله کې یوازی لومړنی طبی مرستی، د دوکتوری نه مخکی او د دوکتوری مرستو اجرا کول – دغه مرستی د صحی همکارانو، د صحی همکارانو مفرزه، د لومړنی طبی مرستی مفرزه، روغتونونه او هغه روغتیایی موسسی چې د آسیب لیدلو منطقو کې روغی پاتی شویدی اجرا کیږی.

- په دویمه مرحله کې طبی تخصصی مرستی ترسره کیږی چې په روغتونونو کې اجرا کیږی.

II- دریمه مرحله یې روغتیایی تخلیوی قدمی. دری ډوله طبی مرستی سرته رسیږي:

- لومړنی روغتیایی مرستی.
- لومړنی دوکتوری مرستی.
- تخصصی مرستی.

III- هر ډول روغتیایی مرستی باید په معیین وخت او معیین حجم سره اجرا شی. مثلاً لومړنی طبی مرستی د ضایعاتو په مرکزونو کې د لسو ساعتونو څخه وروسته اجرا نه شی. دوکتوری مرستی د ۲۴ ساعتو څخه ناوخته صورت و نه مومی او تخصصی طبی مرستی د ۲-۳ ورځو څخه په تاخیر کې صورت و نه مومي: یعنی لومړنی طبی مرستی په لسو ساعتو، دوکتوری په ۲۴ ساعتو او تخصصی طبی مرستی په ۲-۳ ورځو کې تطبیق شی.

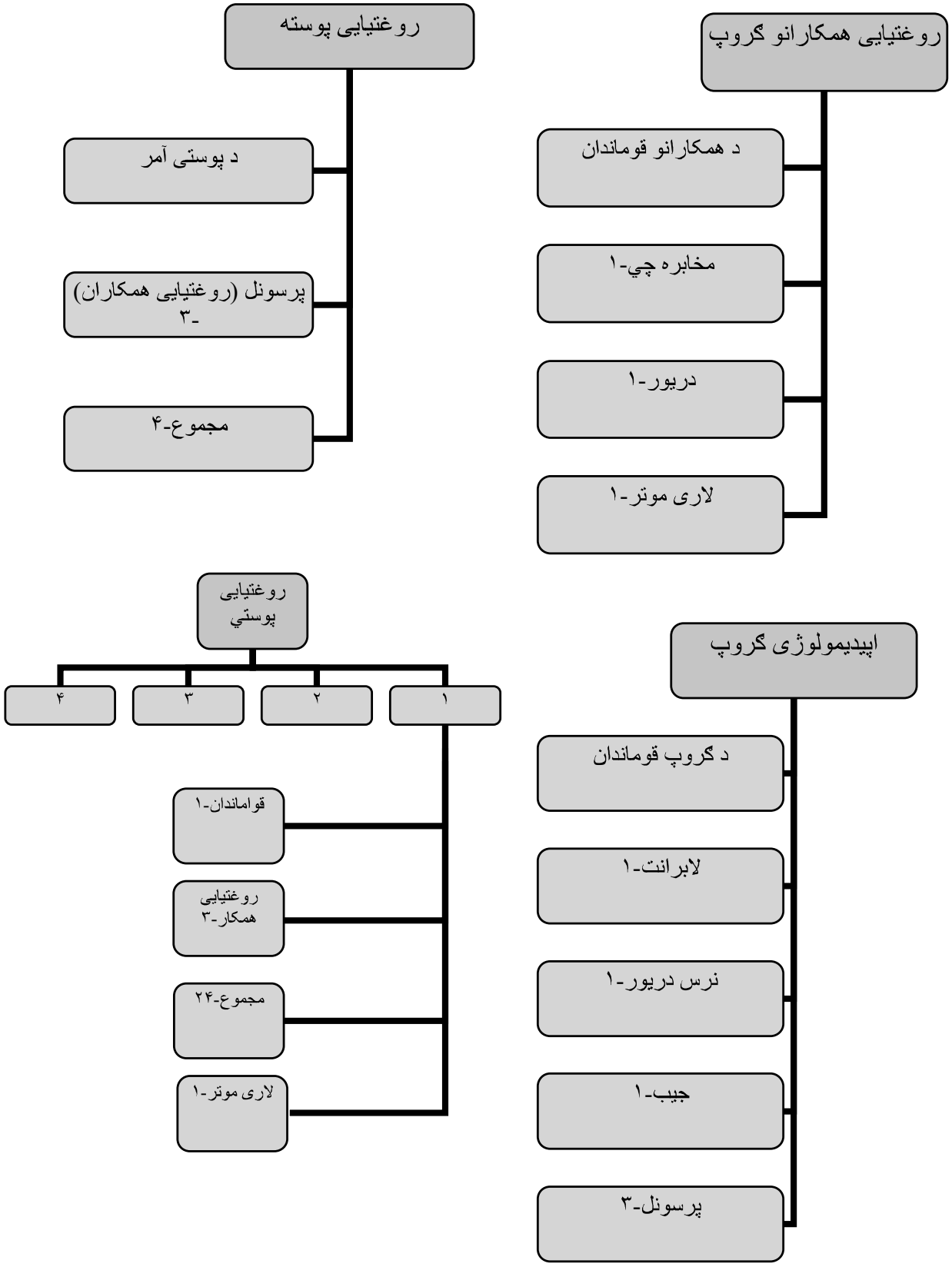
IV- د هری مرحلی دندی باید معیین وی او د هغه مراعاتول په بعدی مرحلو کې- په لومړنی طبی مرستی، دوکتوری او تخصصی کې هر یو یې باید خپل دندی د صلاحیت په حدودو کې سرته ورسوی.

۷- د ملی اقتصاد په صحی مرکزونو او صحی معالجوی موسساتو کې د روغتیایی عاجلی مرستی ترتیب او تنظیم

د طبی مرستو ډولونه او د تطبیق ځایونه	د عاجلو طبی مرستو د تطبیق اساسی پرنسیپونه
۱- لومړنی طبی مرستی : لومړنی طبی مرستی د حادثی د منځ ته راتلو په محل کې صورت مومی. تجهیزات: د صحی چانته، تسکره، میزابی. د لومړنی طبی مرستو حجم: پخپله د ځان سره مرسته، متقابله مرسته او د صحی همکار په موجودیت کې د مؤقتی خونریزی توقف، د اسفکسی له منځه وړل، د کسرونو تثبیتول د تختو یا میزابو په واسطه، د ریوی قلبی مجددی احیا مرستی (مصنوعی تنفس او د زړه ټرلی مساژ)، د پانسمان ایښودل.	۱- لومړنی طبی مرستی په جرحه (زخم)، د هډوکو کسر (مات شوی)، ترضیض (ضربی)، تسمم، د زړه او تنفس توقف کې اجرا کیږی چې دا مرستی کیدای شی پخپله شخص یا متقابل لوری او یا صحی همکار له لوری عملی شی.
۲- د دوکتوری نه مخکی او دوکتوری روغتیایی مرستی د انتقال او تخلیی په لارو کې تر روغتیایی مرکز پوری. تجهیزات: د روغتیا موتر، د صحیی چانته، طبی سامان و مالزمی، او ستندردی میزابی.	۲- معالجوی او یا روغتیایی مرکزونو ته د عاجلی تخلیی او انتقال چاری تنظیمول. د تخلیی او انتقال په وخت د حیاتی مهمو اعضاو د درملو په تطبیق سره محافظه کول. لکه د زړه مقوی درمل، انلجزیکونه او داسی نور.
۳- د موسسی په صحی مرکز کې لومړنی دوکتوری مرستی. تجهیزات: د عاجلو درملو ماری، د مصنوعی تنفس دستګاه، د تراخیوتومی سامان، کاتدون، پونکسیون پلورا، نقل الدم درملنه او نور په مکمل ډول آماده اوسی.	۳- په عاجله توګه لومړنی دوکتوری طبی مرستی د پانسمان، پیچکاری کولو او یا د دوکتور په کوټه کې د آسیب رسیدلو د بعدی تخلیی لپاره د هغه د قدرت لوړوالی لپاره تدابیر نیول کیږی. د عاجلو طبی مرستو حجم: د حادو، تسممانو او ترضیضاتو ناروغیو عاجلو مرستو تابلو سره توافق وکړی. طبیب باید خارجی خونریزی ته توقف ورکړی، انتوبیشن، تراخیوتومی، وریدی زرقی محلولاتو تطبیق، ترانسپورتی تثبیت باید اجرا کړای شی. او همدارنګه د زړه- سږو بیارغونه او بعدی تخلیوی تدابیر په بنه صورت سره اجرا کړای شی.

د طبی مرستو ډولونه او د تطبیق ځایونه	د عاجلو طبی مرستو د تطبیق اساسی پرنسیبونه
۴- د تخلیی په لاره کی تر معالجوی موسسو پوری د طبیب مرسته.	۴- د مصددمینو، مجروحینو او ناروغانو عاجله تخلیه معالجوی موسسو ته په روغتیایی موتر (امبولانس) کې چې د درملو کامپلیت، هغه سامان آلات چې د تخصصی او اختصاصی مرستو لپاره په کار راځی مجهز وی، او په مختلفو وختونو کې د هغو څخه استفاده وکړای شی، تخلیه شی.
۵- روغتیایی تخصصی او اختصاصی مرستی: د روغتیایی تر ټولو لوړه مرسته ده چې د متخصصینو له خوا اجرا کیږی. د دغی مرستی رسولو په وخت کې د مخصوصو تجهیزاتو څخه کار اخستل کیږی. دغه مرستی د دویمی مرحلی د طبی مرستو د تطبیق پوری اړه لری چې د روغتونونو په بیز او روغتیایی موسسو کې اجرا کیږی. په اوسنی شرایطو کې چې د وګړو تخلیه صورت نه نیسی، نو د ولایاتو او زونونو او کابل ښار د روغتونونو څخه استفاده کیږی.	۵- لاندې دندی لری: - قبول، تصنیف او تخصصی مرستی رسول. - د دوز یمتری کنترول اجرا کول او د اسیب رسیدلو ته روغتیایی تطهیر پرمخ بیول. - د ساری ناروغانو معلومول، تجریدول او د هغه تخلیه کول انتانی روغتونونو ته.

VI- د نباتاتو او حیواناتو د حفاظی تشکیلاتی روغتیایی اورګانونه

د حیواناتو د تحفظ تیم

د تیم قوماندان وترنر			
تامیناتو پوسته	د حیواناتو د تحفظ څانګې	وترنری پوسته	د وترنری کشف پوسته
۶	۳×۱۳	۳	۳
قوماندان-۱	قوماندان-۱	قوماندان-۱	قوماندان معاون وترنر
دوزیمتریست-۲	د حیواناتو روزونکي-۱۱	سنیتار-۲	لابرانت-۱
مادی معاون-۱	دریور دوزیمتر-۱		سنیتار-۱
دریور-۱	دیزانفکشن دستګاه-۱		دریور-۱
تراکتوریست-۱	د اوبو تانک-۱		جیب-۱
لاري-۱	په لسو ساعتونو موده کې:		تول پرسونل-۴
تراکتور-۱	- واکسناسیون ۲۰۰-۳۰۰ راس حیوان		جیب-۱
پرسونل-۵۰ تنه	- وترنری تطهیر ۱۶۰-۲۰۰ راس		
تخنیک-۷واحد	- د طویلی پاک کاری ۱۰۰۰۰ متر مکعبه - د طویلو ګرمتیک کول ۲۰۰۰-۴۰۰۰ متر مکعب		

د حیواناتو د تحفظ مفرزه	
تامیناتو پوسته	د مفرزی قوماندان وترنر -۱
۶	۳×۸
قوماندان-۱	د حیواناتو د تحفظ څانګی
کیمیادوزیمتر-۲	قوماندان-۱
د اکمالاتو معاون-۱	پرسونل-۷
لاري-۱	د لسو ساعتو په موده کې:
جیب-۲	- واکسین ۱۵۰۰ راس
پرسونل-۳۲	- تداوی مرستي۴۰۰ راس
تخنیک-۲	- د حیواناتو تطهیر ۱۶۰-۲۰۰ راس - وترنری تصنیف ۵۰۰-۶۰۰ راس - دیزانفکشن، دیګازاسیون او دیزاکیتواسیون ۴۰۰۰ متر مربع

وترنری تخصصی ګروپ						
معاون	د ګروپ قوماندان					تامیناتو پوسته
داکتر وترنر-۱	دوکتور وترنر-۱					۵
پوستي						قوماندان-۱
اپیدیمي	۳	اکسپرتیز	رادیو لوژي	توکسیکولوژي	باکترلوژي	دوزیمتریست-۲
داکتر وترنر-۱	پارازیتولوژي	روغتیایی وترنر	داکتر وترنر-۱	داکتر وترنري-۱	داکتر وترنر-۱	دریور-۲
لابرانت-۱	داکتروترنر-۱	داکتر وترنر-۱	لابرانت-۱	لابرانت-۱	لابرانت-۱	لاري-۱
وترنر-۱	لابرانت-۱	لابرانت-۱	دوزیمتریست-۱	وترنر-۱	سنیتار-۱	جیب-۱
	وترنر-۱	وترنر-۱				
پرسونل-۲۵						
وسایط-۳						
په لسوساعتونو کي تشخیص او معاینه: - باکترلوژی ۸-۱۰ نمونی - رادیولوژی ۵۰ نمونی - سمی ۱۰-۱۵ نمونی						

د نباتاتو د تحفظ تیم		
د نباتاتو پوسته	د نباتاتو د تحفظ څانګی	د نباتی ناروغیو د کشف پوسته
۶	۳×۱۴	۳
قوماندان -۱	قوماندان اګرونوم	پوستی قوماندان اګرونوم
دوزیمتریست -۱		لابرانت -۱
معتمد -۱	قوماندان -۱	کارګر -۱
دریور -۱	میخانیک -۱	دریور -۱
حمال -۱	دهقان -۱	جیب -۱
لاری -۱	تراکتور -۱	په لسو ساعتونو کې: ۳۰ نمونی اخلی ۲-۳ فارمونه کنترولولای شي
	ایروزول دستګاه -۱	
پرسونل -۵۰		
تراکتور -۳		
ایروزول اله -۳		
لاری -۳		
په لسو ساعتونو کې: - د دیپوګانو ګرمتیک کول ۱۵۰۰-۲۰۰۰ متر مکعبه - کیمیاوی تطهیر ۱۴۰ زراعتی هکتار - دیپوګانو غیر سمی کول ۱۰۰۰۰ متر مکعبه		

د نباتاتو د تخصصی تحفظ ګروپ						
تامیناتو پوسته	قوماندان اګرونوم					مرستیال اګرونوم
۵	پوستی					
قوماندان -۱	اګرو کیمیاوي	رادیولوژي	توکسیکولوژي	اکتومولوژي	فیتوتولوژي	
دوزیمتریست -۱	۳	۳	۳	۳	۶	
تامیناتو معاون -۱	قوماندان اګرونوم -۱	قوماندان اګرونوم -۱	قوماندان -۱	قوماندان -۱	قوماندان اګرونوم -۱	
دریور -۱	اګرونوم -۱	اګرونوم -۱	اګرونوم -۱	لابرانت -۱	اګرونوم -۱	
لاری -۱	لابرانت -۱	لابرانت -۱	لابرانت -۱	تکنیشن -۳	لابرانت -۱	
جیپ -۱	تکنیشن -۱	تکنیشن -۱	تکنیشن -۱		تکنیشن -۳	
پرسونل -۲۵						
تخنیک -۲						
په لسو ساعتونو کې: - د سمی موادو تشخیص او معاینه ۱۰ نمونی - باکترلوژی ۱۰ نمونی - ریاکتیف ۲۵ نمونی						

د نباتاتو د تحفظ بریګاد	
تامیناتو پوسته	قوماندان
۶	اګرونومیت - معلم
قوماندان -۱	د نباتاتو د تحفظ څانګی
مادی مرستیال -۱	۳×۸
دریور -۱	قوماندان اګرونومیت -۱
تراکتوریست -۱	پرسونل -۷
دوزیمتریست -۱	
لاری موتر -۱	
پرسونل -۳۱	
تخنیک -۵ واحده	
په لسو ساعتونو په مدت کې: ۱۰۰۰-۱۵۰۰ متر مکعبو د دیپوګانو ګرمتیک کول تر ۷۰ هکتاره ځمکه کیمیاوی تطهیر	

VII- د حیواناتو پر عضویت ږباندی د کیمیاوی موادو تاثیر او د لومړنیو طبی مرستو تطبیقول

کتنی	پسیکوشمیک	ساه لنډی	عمومی	جلدی	د اعصابو فلج	
۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
	B-Z	فوسګین، دی فوسګین	اسید سینل	ایپریت، آزوت لرونکی ایپریت او لیوزیت	زرین، زمان تابون، ۷ ګاز	سمی مواد
	د حیواناتو ټول اشکال متاژثر کوی (په انسان کې د تنفسی لاره)	د سږو او پوستکی لاره ټول حیواناتو متاژثر کوي	د جلد او سږو لاره د حیواناتو ټول اشکال متاژثر کوي	د پوستکی لاره د حیواناتو ټول اشکال متضرر کوی	په عضویت کې د هغه د انتشار په صورت کې د سره کریواتو تخریب او د مرکزی عصبی سیستم تخریب منځ ته راوړي	د پورتنی موادو تخریبی تاثیر (مسمومیت)
	پر عصبی مرکزی سیستم تاثیر چې د هغه په اثر موقتی روحی تشوشات منځ ته راځي	د سږو او ودم، دعصبی سیستم تخریب (د واګوس عصب) تماکو ته علاقه	ساه لنډی، د وینی فشار لوړوالی، د حدقی توسع، تکی کار دی، صرع، د تنفسی مرکز فلج کیدل	مخفی دوریی ۱-۸ ساعتو نا آرامی، د پوستکی هغه برخی نیکروز چې مواد پری لویدلی وی او د عصبی مرکزی سیستم متاژثر کیدل	د قرنیی وچوالی، دهشت، ویره او انحطاط، د سږو تشنج، د زړه د ضربان سرعت، د وینی د فشار لوړوالی او صرع	د مسمومیت علایم
	غیر مقاوم	غیر مقاوم	لږ مقاوم	مقاوم	اوړی څو اونۍ ژمی یوه اونۍ	د موادو د مقاومت درجه
		- ۵% د وینی معادل پلازما مایعات - ۱۰% کلسیم کلورایډ - لوبلین - اوکسیجن او داسی نور	- امیل نیتریت - پروپیل نیتریت - سودیم نایتریت انتی دوت	د ۱۰% یو نیتول او ضد ایپریت پوماد انتی دوت	د اتروپین او K۶۵ انتی دوتونه	لومړنی طبی مرستی تطبیق

VIII- پر نباتاتو د کیمیاوی موادو تاثیر

مواد کیمیاوي	ادویه ضد ګیاهان طفیلی Gerbecides				دی فلویانت ها Difluants		دی سیکانت ها Disicants	
	اسید کوکودیل	فلورینول	پرکـــوات (ګراموکسان)	پیکلورام	فـــولکس (میرفوس)	بوتیفوس	پنتاکلورفینول	ســـودیم ارسینډ
مســمومیت (تخریـــب کـــوونکی تاثیر)	ټول نباتات په خاصه توګـــه د وریجـــی دانی ډیری حساســـی دي	لبلبـــو، ســـابه، آفتـــاب پرســـت ګـــل، تمـــاکو، انګـور، او تخـــم لرونکـی ونی	تخـــم لرونکـــی بـــوټی (حبوبات)	لبلبـــو، انګور، پنبـــه، سابه	پنبـــه او نور	پنبـــه، لبلبـــو او نور	پنبـــه او نور	پنبـه او نور
د تخریـــب علایـــم (مسمومیت)	پـانی ډیر ژر وچیږی او توئیږي	د پـــانو عـــرض کمیـــدل، پـــانی غیـــر مســـتقیم کیږی او ګـــل ژر صـورت نه نیسی	د پـانو ژر وچیـــدل، پـــانی ژیړیږي	د پـانو کوچنی کیـــدل او غیر مـــنظم کیدل	پـــانی خـــاکی رنـــګ نیسي	د پـانو وچیدل او توئیدل	د پـــانو کـــوچنی کیـــدل او وچیدل	د پـانو کوچنی کیـــدل او وچیدل
د مـــوادو د مقاومـــت درجه	په خـاوره کـــي مقاومـــت ۲-۳ کالـــه (د وریجـو لپاره)	غیـــر مقاوم	غیر مقاوم	مقـــاوم پـــر حبوبـــا تـــو تـــاثیر کوي	غیـــر مقاوم	غیـــر مقاوم	غیر مقاوم	مقاوم
د انســان او حیوان لپاره سمی والي	سمی دي	لږ سمی دي	قوی سمی دي	لـــږ ســـمی دی	متوسـط ســـمی دي	متوسط ســـمی دي	سمی دي	ډیـــر قـــوی ســـمی دي

شپږم څپرکی

د ۱۳۸۰ کال راهیسی د نظامی طبابت څرنګوالی

د طالبانو له ماتی څخه وروسته د نوی نظام د راتګ سره په ملی دفاع وزارت کې د تشکیلاتو له نظره بنسټیز بدلون راغی چې بالترتیب په ریاستونو کې او ملی اردو تشکیلاتو کې هم بدلون راغی چې د ملی اردو د روغتیایی چارو ریاست په تشکیل کې په کلی توګه بدلون راغی او نوی تشکیل یې په پښوو درید.

هغه څه چې د اردو په هکله وویل شی هغه دا چې بلوک، تولی، کندک، لوا او قول اردو تشکیل په نظر کې نیول شویدی چې په لوا کې د تاميناتو یو کندک موجود دی چې په هغه کې یو تولی صحی چارو پوری ارتباط لری.

قول اردوګانو ته څېرمه د زون (ساحوی) روغتونونه د ۱۰۰ بسترو په تشکیل کې په فعالیت بوخت دی، او په ګارنیزونونو کې صحی کلنیکونه فعالیت لری.

همدارنګه د کابل په ښار کې نظامی طبی علومو اکادمی موجوده ده چې د هغه په تشکیل کې بدلون راغلی او د بسترو تعداد یې ۶۰۰ ته رسیږی او دویم نمبر روغتون د ضمیموی روغتون په توګه طبی علومو اکادمی پوری تړاو لری.

د طبی علومو اکادمی روغتون او نور روغتونونه او صحی مرکزونه بیارغول شوی دی او د مدرن طبی تخنیک سره مجهز شوی دی چې په افغانستان کې ساری نه لری. همدارنګه په دې وروستیو کې د تیلی مدیسن سیستم چې د لېږی څخه درملنه صورت مومی هم فعال شوی دی.

په طبی علومو اکادمی کې اوس د منځنی طب کورسونه او د اکمال تخصص پروګرام په بریالی سره مخ په وړاندی روان دی او له نیکه مرغه

په دې وروستیو کې (د ۱۳۸۷ کال د لړم د میاشتې) نظامی طبی پوهنځی وروسته د څو کلونو ځنډ څخه بیرته په فعالیت شروع وکړ.

هغه څه چې د یادولو وړ دی هغه د صحی سربازانو (میدیک) روزنه ده چې په پخوا کلونو کې په فرقو کې داسی پرسونل روزل کیده، خو د نوی نظام د راتګ سره هغه سربازان چې دولسم ټولګی یې لوستلی وی د کابل نظامی تعلیمی مرکز کې څو موده لمړنی دوره تیروی او بیا د طبی علومو په اکادمی کې تر روزنې لاندی نیول کیږی او د اړوندو قطعاتو د ضرورت په اساس تقسیمیږی. د صحی سربازانو (میدیکانو) د بښی روزنې له پاره یو کتاب چې «طب عاجل تکتیکی» نومیږی په کال ۱۳۸۲ کې له چاپه راوتلی دی.

د قابلیت بدنیه تعلیماتنامه چې په کال ۱۳۶۲ کې د تطبیق لاندی نیول شوی وه په جنګی شرایطو کې ډیره ښه تعلیماتنامه وه، خو وروسته و پټیل شوه چې د سولی په شرایطو باندی نوی تعلیماتنامه جوړه شی چې په کال ۱۳۸۲ کې هم نوی تعلیماتنامه له چاپه راووته. د دی تعلیماتنامی سره جوخت باید د ژنو (جینوا) څخه کود راغوښتل شوی وای داځکه کله چې ناروغی ثابته شی نو د کود نمبر کې د ناروغ د معاملی څرنګوالی (معاف، غیر محارب، د وظیفی دوام) ښئی خو له بده مرغه دغه سند تر اوسه لاس ته نده راغلی. همدارنګه د تعلیماتنامی د تدوین کمیسیون د یو کلنیک تشکیل او د هغه تشخیصه سامان الاتو جدول هم د جوړولو وړاندیزو شو چې د تجمع په مرکز کې په فعالیت شروع وکړی چې دا کار هم تر اوسه ندی شوی او شکمن ناروغان پولی کلنیک او یا د طبی علومو اکادمی روغتون ته راجع کیږی.

د ټپیانو او ناروغانو د لاښه او په ګړندی سره د تخلیی په موخه د مسلحو قواو طبی علومو اکادمی روغتون ته څیرمه د الوتکو یو میدان جوړ شوی دی.

اخځليک

۱- اردو مجلی کالنی، ۱۳۵۲ کال لړم میاشت، مطبعه اردو.

۲- افغانستان در قرون وسطی، ۱۳۶۹، مطبعه دولتی.

۳- برآون، ادوارد، طب اسلامی، ۱۳۳۷، تهران.

۴- پارزادگاه، داکتر بهاوالدین، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴، تهران.

۵- پښتو آریانا دایرة المعارف، لومړی ټوک، ۱۳۲۹، دولتی مطبعه کابل.

۶- پښتو آریانا دایرة المعارف، دوهم ټوک، ۱۳۳۲، مطبعه ملی کابل.

۷- پښتو آریانا دایرة المعارف، دریم ټوک، ۱۳۳۷، مطبعه ملی کابل.

۸- پښتو آریانا دایرة المعارف، څلورم ټوک، ۱۳۴۴، مطبعه ملی کابل.

۹- پښتو آریانا دایرة المعارف، پنځم ټوک، ۱۳۵۴، مطبعه ملی کابل.

۱۰-پښتو آریانا دایرة المعارف، شپږم ټوک، ۱۳۵۵، مطبعه ملی کابل.

۱۱-پښتو آریانا دایرة المعارف، اووم ټوک، ۱۳۵۵، مطبعه ملی کابل.

۱۲-پلان گذاری، علمی اقتصادی ملی و جهات اساسی رشد اقتصادی ملی، اجتماعی، ۱۳۶۹ کابل.

۱۳-تاراسوا، سمینوا، اورگانزیشن و اقتصاد فارمسی، ۱۹۷۷، ماسکو.

۱۴-ترابی، پوهندوی دوکتور محمد انور، طب در گسترده تاریخ، ۱۳۸۵، هالیند.

١٥-ترابی، پوهندوی دوکتور محمد انور، اندیشمندان و دانشمندان علوم طب، ١٣٨٥، هرات.

١٦-ترابی، دوکتور محمد انور و گروپ مولفین، اورگانیزاسیون و تکتیک خدمات صحیه، قسمت اول، ١٣٦٧، مطبعه اردو.

١٧-حبیبی، پوهاند عبدالحی، تاریخ مختصر افغانستان از زمان قدیم تا خروج چنگیز حدود ٦٠٠هـ، جلد اول، ١٣٤٦، مطبعه دولتی کابل.

١٨-حبیبی، پوهاند عبدالحی، پنجاه مقاله، ١٣٦٢، مطبعه دولتی کابل.

١٩-خیاط، داکتر محمد هیثم، د چاپیریال روغتیا د اسلام په میزان کې، پښتو ژباړه پوهندوی داکتر بشیر نورمل، نړیواله روغتیایی اداره، ١٩٩٦، کابل.

٢٠-خیاط، داکتر محمد هیثم، د روغتیا فقه، روغتیایی اداره، ١٩٩٧، کابل

٢١-جلالی، علی احمد، مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری ج.ا، ١٣٤٣، مطبعه اردو کابل.

٢٢-داکتر سریل الکود، تاریخ پزشکی ایران، ١٩٧١، تهران.

٢٣-د افغانستان د علیه دولت اساسی نظام نامه، لړم ١٤-١٣٠٢، کابل.

٢٤-دفاع وزارت تشکیلاتو او سفربری ریاست کالنی، ١٣٠٣-١٣١٩هـ، وزارت دفاع کابل.

٢٥-د خلکو وسله وال پوځ د طبی علومو اکادمی، ١٣٥٨ کال کالنی، مطبعه اردو کابل.

٢٦-رسول، تورنجنرال عبدالروف، اردو مجله کالنی سلواغی میاشت، ١٣٤٩، مطبعه اردو.

٢٧-ریاست عمومی پلان و پالیسي- گزارش وزارت صحت عامه از آغاز دوره مؤقت الی ١٣٨٦.

٢٨-رفیع زاده، دوکتور محمود، دارو های جالینوسی، ١٣٤٠، تهران.

٢٩-زاهدی، دوکتور شیر احمد، نقش موثر تربیه خودی در حیات مسلکی یک طبیب، ١٣٦٩، مطبعه اردو.

٣٠-زومر د اسلام زانګو، ٢٨٠-٢٨٤ مخ.

۳۱-سالنامه مجله اردو، ۱۳۰۹-۱۳۵۲، مطبعه اردو.

۳۲-سالنامه کابل، ۱۳۱۱-۱۳۳۳، مطبعه دولتی.

۳۳-سباوون مجله، ۱۳۶۱، مطبعه دولتی.

۳۴-سوبمن، سرمحقق نصرالله و محقق فرهاد ظریفی، نطق های امیر امان الله خان، ۱۳۷۰، مطبعه دولتی.

۳۵-سالنامه، نظری به اردوی افغانستان در سال ۱۳۰۸- سال۱۳۴۹، مطبعه اردو.

۳۶-سیاووش، پوهندوی دوکتور عبدالرزاق، اورتوپیدی در افغانستان و جهان، ۲۰۰۶، کابل.

۳۷-سیستانی، محمد اعظم، سرزمین ماسه ها و حماسه ها، مطبعه دولتی.

۳۸-سرفریز، تنلر، وزیر مختار بریتانیه در کابل، ۱۹۴۱، طبع ۱۹۵۰ لندن.

۳۹-شرق، دوکتور محمد حسن، کرباس پوش های برهنه پا از ۱۳۱۰-۱۳۷۰ طبع سیا، پشاور.

۴۰-طوغار، دوقتور فواد اسمعیل، امراض چشم، ۱۳۷۱-۱۹۳۸، مطبعه عمومی کابل.

۴۱-علی محمد حسن العماری، فشرده شرح حال و آثار امام فخرالدین رازی، ۱۳۶۷.

۴۲-غبار، میر غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ، ۱۳۴۶، مطبعه عمومی کابل.

۴۳-کریم، پوهنوال عبدالعلیم و گروپ مولفین، کتاب توبرکلوز، ۱۳۶۱، کابل.

۴۴-کتاب افغانستان امروز از ۱۳۰۴-۱۳۶۸، کابل.

۴۵-کابل مجله، ۴۳ کال ۸ گڼه، ۱۳۵۲ کابل.

۴۶-مثنوی مولوی، طبع ۱۲۸۲هـ.ق، پشاور.

۴۷-مجله اریانا، ۱۰-۱۱گڼه انجمن تاریخ، ۱۳۴۰، مطبعه دولتی کابل.

۴۸-مجله خراسان، سال ۲۷ – میزان، عقرب ۱۳۸۶، کابل.

۴۹-مجله ژوندون، ۱۳۵۹ شماره ۳۳-۳۴، کابل.

۵۰-مجله اردو، ماه ثور ۱۳۵۰، مطبعه اردو، ۱۳۶۱ کابل.

۵۱-مجله سباوون ۱۳۶۱.

۵۲-مجله سالنامه سال ۱۳۱۱.

۵۳-مجله اردو، شماره دلو ۱۳۳۵، مطبعه اردو.

۵۴-مجله اریانا، شماره ۱۳۷۶-۱۳۸۱ کابل.

۵۵-مجله آئینه عرفان، قوس-حوت،۱۳۱۶، مطبعه دولتی.

۵۶-مجله کار، شماره ۶-۷، ۱۳۶۹.

۵۷-مجله سالنامه کابل، جغرافیه اقتصادی افغانستان،۱۳۱۳.

۵۸-مجله جرگه، شماره میزان – عقرب، ۱۳۸۵.

۵۹-مجله طبی اردو، شماره سوم، ۱۳۸۵ مطبعه اردو.

۶۰-مجله صحت در افغانستان، شماره دوم، ۱۳۸۷.

۶۱-مجله طبی اردو، شماره دوم، ۱۳۸۷ مطبعه اردو.

۶۲-موفقیت های مردم افغانستان در ساختمان زندگی نوین، ۱۳۶۴.

۶۳-مسایل پلان گذاری علمی اقتصادی ملی، ۶۵- ۱۳۶۹.

۶۴-ماهیت و خصوصیات رشد انقلاب ثور، ۱۳۶۵.

۶۵-ملی نی چنکو تارا سووا، سیمینووا – اورگانزیشن فارمسی، ۱۹۷۲ ماسکو.

۶۶-مومنی، پوهاند عبدالحی، تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکامی آن در افغانستان، ۱۳۸۴ مطبعه آزادی.

۶۷-مومنی، عبدالحی، خدمات صحیه مدافعه ملکی جمهوری دموکراتیک افغانستان، ۱۳۶۶ مطبعه اردو.

۶۸-مومنی، دگروال عبدالحی، اکمالات صحی نظامی، ۱۳۶۷ مطبعه اردو.

۶۹-نړۍ وال رازقی، پوهنوال محمد صدیق، د فارمسی او طبابت د ودی او پراختیا لنډ تاریخ، ۱۳۷۸.

۷۰-نړۍ وال رازقی، پوهنوال محمد صدیق، د افغانستان پوځی تشکیلات، ۱۳۸۸ اردو مطبعه.

۷۱-نوروز، دګروال ارکانحرب محمد یحیٰ، ۱۳۴۹ اردو مجله کلنی، مطبعه اردو.

۷۲-نظام نامه های دولت امانی، ۱۳۰۲.

۷۳-وردګ، اکادمیسن پوهاند محمد موسی، جراحی حرب، ۱۳۶۷ مطبعه اریانا.

۷۴-و.ی کریکوف، اورګانزیشن اقتصادی فارمسی، ۱۹۷۴ ماسکو.

۷۵-وزارت صحت عامه، پروفایل صحی ولایتی افغانستان، ۱۱ جدی ۱۳۸۹.

۷۶-هادی، محمد نادر و مولفین، جراحی عمومی، ۱۳۶۴ مطبعه دولتی.

۷۷-یوسف، کتاب یوسفی، چاپ سنګی در هند، مارچ ۱۹۱۳.

همدارنګه د لاندی اثارو څخه هم استفاده شوې ده:

- د ابن سینا قانون، څلورم کتاب، شپږ فصل.
- الحاوی نهم کتاب.
- پروفایل صحی ولایتی افغانستان، وزارت صحت عامه ۱۱جدی ۱۳۸۹.
- ذخیره خوارزم شاهی، سید اسماعیل ګرګانی.
- افغانستان له ۱۵۰۴ تر نن ورځی پوری کتاب ۱۳۴۸.
- جرګی مجله ۲۵ ګڼه ۱۳۸۵.
- دولافوز، تاریخ هند.
- د وسله وال پوځ طبی علومو اکادمی اسناد.

مرکی:

- مرحوم محترم بریدجنرال دوکتور نور محمد خلمی.
- مرحوم محترم کاندید اکادمیسن پوهاند دوکتور عبدالرحیم خوشدل.
- محترم الحاج عبدالغنی خان د فارمسی چارو ریاست فنی مشاور.
- مرحوم محترم متقاعد ډګروال فیض محمد.

ضمایم (نښلولی):

لومړی ضمیمه (نښلولی):

په اردو کې د روغتیايې چارو مدیران، آمران او رئیسان.

۱- ش محمد آصف خان د طبیه مدیر او د نظامی روغتون مدیر ۱۳۰۶-۱۳۰۷هـ.ل

۲- ش محمد آصف خان د طبیه (صحیي) مدیر ۱۳۰۸-۱۳۰۹هـ.ل

۳- ش امیر محمد خان د طبیه او بیطاریه مدیر ۱۳۱۰-۱۳۱۲ هـ.ل

۴- ش عبدالباقی خان د طبیه او بیطاریه مدیر ۱۳۱۲-۱۳۱۳ هـ.ل

۵- ح غندمشر ثانی حسین علی خان د طبیه او بیطاریه مدیر ۱۳۱۴-۱۳۱۶ هـ.ل

۶- ح غندمشر ثانی محمد سعید خان د طبیه او بیطاریه مدیر ۱۳۱۷-۱۳۲۱ هـ.ل

۷- کندکمشر عبدالواحد خان د صحیی رئیس ۱۳۲۲-۱۳۳۹ هـ.ل

نوت: د ترکی په آثارو کې رئیس معرفی شوی دی.

۸- ډګروال داکتر محمد قاسم عسکریار د صحی خدماتو آمر ۱۳۴۰-۱۳۵۲ هـ.ل

۹- بریدجنرال دوکتور نورمحمد خلمی د روغتیایی چارو آمر ۱۳۵۲-۱۳۵۷ هـ.ل

۱۰- جګړن عبدالحی مؤمنی د روغتیایی چارو آمر د غویی ۱۴مه ۱۳۵۷-۱۵سلواغی۱۳۵۸ هـ.ل

١١- جګړن دوکتور رحمت الله همدرد د روغتیایی چارو آمر ١٣٥٨-١٣٦٤ هـ.ل

١٢- ډګروال دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل د روغتیایی چارو آمر او وروسته د روغتیایی چارو رئیس ١٣٦٤-١٣٧١ هـ.ل

١٣- ډګروال دوکتور عبدالواسع رنجبر روغتیایی چارو رئیس ١٣٧١-١٣٧٦ هـ.ل

١٤- ملا عبدالنافع
ملا سید عبدالمالک
ملا محمد اسمعیل
} روغتیایی چارو رئیسان ١٣٧٦-١٣٨٠ هـ.ل

١٥- دوکتور فیروزالدین فیروز روغتیایی چارو رئیس ١٣٨٠ هـ.ل

١٦- ډګروال دوکتور محمد قاسم رسولی روغتیایی چارو رئیس ١٣٨٠-١٣٨٢ هـ.ل

١٧- تورنجنرال پوهنمل احمد ضیأ یفتلی روغتیایی چارو رئیس ١٣٨٢- ١٣٨٩ هـ.ل.

١٨- تورنجنرال دوکتور الحاج عبدالقیوم طوطاخیل د ستردرستیز روغتیا رئیس ١٣٨٩-١٣٩٠.

١٩- اکادمیسن پوهاند دوکتور محمد موسی وردګ د ستردرستیز صحی چارو رئیس ١٣٩٠ – ١٣٩٣.

٢٠- تورنجنرال دوکتور الحاج عبدالقیوم طوطاخیل د دفاع وزارت صحیې رئیس ١٣٩٠ – ١٣٩٣.

٢١- جنرال پوهندوی دوکتور عبدالرازق سیاووش د ستر درستیز د صحیې رئیس ١٣٩٣- دوام لری.

٢٢- بریدجنرال پوهنوال دوکتور غلام بهاء الدین نجرابی د دفاع وزارت صحی رئیس ١٣٩٣ – دوام لری.

دویمه ضمیمه (نښلولي):

د کتابونو او آثارو فهرست چې د نظامی طبابت کادرونو له خوا لیکل شوی دی.

۱- کتاب عاجل تکتیکی، بریدجنرال دوکتور سید حفیظ ظهور و مولفین ۱۳۸۲ مطبعه اردو.

۲- کتاب اورگانیزاسیون تکتیک خدمات صحیه قسمت اول، دوکتور ترابی و مولفین ۱۳۶۷ مطبعه اردو.

۳- کتاب طب در گستردهٔ تاریخ، پوهندوی دوکتور محمد انور ترابی ۱۳۸۵ هالیند.

۴- کتاب اندیشمندان و دانشمندان علوم طب، پوهندوی دوکتور محمد انور ترابی ۱۳۸۵ هرات.

۵- کتاب رهنمای داکتر قطعه، دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل و مولفین، ۱۳۶۳ مطبعه اردو.

۶- کتاب تعلیمات نامه قابلیت بدینه اردو، دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل و مولفین، ۱۳۶۲ مطبعه اردو.

۷- کتاب اسناد واحد طبی، دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل ۱۳۶۲ مطبعه اردو.

۸- کتاب جراحی حرب و پرنسیب های معالجوی مجروحین، دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل ۱۳۸۵ مطبعه اردو.

۹- کتاب تعلیمات حقوق معلولین و معیوبین، دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل ۱۳۶۲ مطبعه اردو.

۱۰- کتاب دستور احصائیه طبی، دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل و مولفین ۱۳۶۴ مطبعه اردو.

۱۱- کتاب تاریخچه اورتوپیدی در افغانستان و جهان، دوکتور سیاووش ۲۰۰۶م پشاور.

۱۲- کتاب نقش موثر تربیه خودی در حیات مسلکی یک طبیب، دگروال دوکتور شیر احمد زاهدی ۱۳۶۹ مطبعه اردو.

١٣- کتاب امراض عقلی و عصبی، دوکتور شیر احمد زاهدی و مولفین ١٣٦٦ مطبعه اردو.

١٤- کتاب امراض عصبی عقلی، دگروال دوکتور شیر احمد زاهدی ١٣٧٠ مطبعه اردو.

١٥- کتاب جراحی حرب، اکادمیسن دوکتور عالی طب جنرال محمد موسی وردگ ١٣٦٧ مطبعه اردو.

١٦- کتاب شوک تراوماتیک، اکادمیسن دوکتور عالی طب محمد موسيٰ وردگ ١٣٦٨ مطبعه دولتی.

١٧- کتاب اورتوپیدی و تراوماتولوژی، اکادمیسن دوکتور عالی طب محمد موسيٰ وردگ ٢٠٠١م پشاور.

١٨- کتاب تراوماتولوژی حربی و اورتوپیدی، اکادمیسن محمد موسيٰ وردگ و مولفین ١٣٦٧ مطبعه اردو.

١٩- کتاب تراوماتولوژی انفلاقی و سایر اسباب امپوتیشن اطراف، اکادمیسن محمد موسيٰ وردگ و دوکتور محمد رحمن ١٣٦٩ مطبعه اردو.

٢٠- کتاب نقش اوستیوسنتیز خارج محراقی در اورتوپیدی و تراوماتولوژی معاصر، دوکتور محمد موسيٰ وردگ و دوکتور عبدالرزاق سیاووش ١٣٦٨ مطبعه اردو.

٢١- کتاب د پزی او جیبونو، ستونی، حنجری او غوږو ناروغی، دوکتور لعل پادشاه ژوندون ١٣٦٦ مطبعه اردو.

٢٢- کتاب د غوږ، ستونی او پزی ناروغی، پوهنمل دوکتور غلام سخی سلیمی ١٣٧٩ پشاور.

٢٣- کتاب امبریولوژی، اناتومی، فزیولوژی و میتود های معاینات گوش – گلو، دوکتور غلام سخی سلیمی و مولفین ١٣٦٧ مطبعه اردو.

٢٤- کتاب احصائیه طبی نظامی، پوهنیار دوکتور عبدالمتین صافی و دوکتور عبدالرحمن غفوری ١٣٦٦ مطبعه اردو.

٢٥- کتاب د بولی او تناسلی غړو اورنی (ناریه) ټپونه، دوکتور روح الله عمرزوی ١٣٦٥ مطبعه اردو.

۲۶- کتاب امراض چشم، دوکتور محمد نادر لعل زوی ۱۳۶۷ مطبعه اردو.

۲۷- کتاب د فزیوتراپی اساسات، دوکتور نظر محمد وردگ ۱۳۶۹ مطبعه اردو.

۲۸- کتاب جراحی عصبی، دوکتور گل محمد سوری ۱۳۶۵ مطبعه اردو.

۲۹- کتاب منوال تراپی، دوکتور گل محمد سوری و مولفین ۱۳۶۹ مطبعه اردو.

۳۰- کتاب جراحی حرب، دوکتور سید احمد جهش ۱۳۸۲ جرمنی.

۳۱- کتاب امراض سیستم تنفسی، دوکتور عبدالفتاح خسروی ۱۳۶۸ مطبعه اردو.

۳۲- کتاب تصنیف نمونه های تشخیصی و اوصاف برازنده امراض داخله، عقلی، عصبی و انتانی، دوکتور عبدالفتاح خسروی ۱۳۶۵ مطبعه اردو.

۳۳- کتاب طب اساسی هوایی، دوکتور عبدالقدیر مهمند حلیمزی ۱۳۶۹ مطبعه اردو.

۳۴- کتاب جروح ناریه و ترضیضات گوش، گلو و بینی، دوکتور برات علی رضایی و مولفین ۱۳۶۶ مطبعه اردو.

۳۵- کتاب پتالوژی جهاز بصری، دوکتور غوث الدین فایق ۱۳۶۹ مطبعه اردو.

۳۶- کتاب د عملی جراحی بنسټونه، پوهنیار دوکتور نصیر احمد ځدران ۱۳۸۷ د افغان کلتوری ټولنو جرگه.

۳۷- کتاب سالنامه های اکادمی علوم طبی از سال ۱۳۵۷ الی سال ۱۳۷۱ مطبعه اردو.

۳۸- کتاب مجموعه کنفرانس های علمی در مورد تکتیک و اورگانیزیشن خدمات صحیه، داخله، جراحی و اورتوپیدی ۱۳۶۲ مطبعه اردو.

۳۹- کتاب رهنمای روغتون های قوای مسلح، دوکتور میرا جان ناصر ۱۳۵۷ مطبعه اردو.

۴۰- کتاب خدمات صحیه مدافعه ملکی جمهوری افغانستان، ډګروال عبدالحی مؤمنی ۱۳۶۶ مطبعه اردو.

۴۱- کتاب اکمالات صحی نظامی، ډګروال عبدالحی مؤمنی ۱۳۶۶ مطبعه اردو.

۴۲- کتاب رساله مدت استعمال و معیاد ترمیم عینیات طبی، ډګروال عبدالحی مؤمنی ۱۳۶۷ مطبعه اردو.

۴۳- کتاب رهنمای دواخانه های قوای مسلح، پوهنوال دګروال عبدالحی مؤمنی ۱۳۶۹ مطبعه اردو.

۴۴- کتاب محافظه و نگهبانی عینیات طبی در دیپو ها و جزوتام های اردو، پوهنوال ډګروال عبدالحی مؤمنی ۱۳۶۹ مطبعه اردو.

۴۵- کتاب تعلیمات موسسات تحصیلی و تعلیمی نظامی وزارت دفاع، پوهاند عبدالحی مؤمنی و مولفین ۱۳۷۵ مطبعه اردو.

۴۶- کتاب فارمسی ګلنیک، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۷۹ وزارت صحت عامه.

۴۷- کتاب تعلیمات نامه قابلیت بدنیه اردو، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۲ مطبعه اردو.

۴۸- کتاب تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکاملی آن در افغانستان، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۴ مطبعه آزادی.

نوت: کتاب مذکور جایزه درجه اول مطبوعاتی سال ۱۳۸۵ را بدست آورده است.

۴۹- کتاب آریانا دایرة المعارف جلد اول، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۶ اکادمی علوم مشترک.

۵۰- کتاب پښتو آریانا دایرة المعارف لومړی ټوک، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۶ اکادمی علوم مشترک.

۵۱- کتاب آریانا دایرة المعارف جلد دوم، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۷ اکادمی علوم مشترک.

۵۲- کتاب پښتو آریانا دایرة المعارف دوهم ټوک، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۷ اکادمی علوم مشترک.

۵۳- کتاب آریانا دایرة المعارف جلد سوم، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۹ اکادمی علوم مشترک.

۵۴- کتاب پښتو آریانا دایرة المعارف دریم ټوک، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۹ اکادمی علوم مشترک.

۵۵- کتاب آریانا دایرة المعارف جلد چهارم، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۹۰ اکادمی علوم مشترک.

۵۶- کتاب پښتو آریانا دایرة المعارف څلورم ټوک، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۹۰ اکادمی علوم مشترک.

۵۷- کتاب آریانا دایرة المعارف جلد پنجم، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۹۳ اکادمی علوم مشترک.

۵۸- کتاب پښتو آریانا دایرة المعارف پنځم ټوک، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۹۳ اکادمی علوم مشترک.

۵۹- کتاب اداره و منجمنت صحت عامه افغانستان، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۸ وزارت صحت عامه.

۶۰- کتاب روغتیایی لارښوونی، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۹ د اریک ګرځنده کتابتون.

۶۱- کتاب د افغانستان طبابت ته لنډه کتنه، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۹ د العباد خپروندویه موسسه.

۶۲- کتاب سګرټ او نسوار ستاسو د روغتیا دښمن، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۹۰ د العباد خپروندویه موسسه.

۶۳- کتاب تاریخ تکامل فارمسی در جهان و افغانستان، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۹۰ د العباد خپروندویه موسسه.

۶۴- اوسنی کتاب، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۹۳.

۶۵- کتاب لست ادویه مجاز، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۶ وزارت صحت عامه مشترک.

۶۶- کتاب لست ملی ادویه اساسی، پوهاند عبدالحی مؤمنی ۱۳۸۶ وزارت صحت عامه مشترک.

٦٧- کتاب لایحه اکادمی علوم طبی قوای مسلح، پوهنوال عبدالحی مؤمنی ١٣٦٩.

٦٨- کتاب مقرره حقوق و امتیازات کادر های تخصصی وزارت صحت عامه، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٧٨.

٦٩- لایحه کوریکولیم تکنیشن دواسازی، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٧٨.

٧٠- کوریکولیم پروگرام اکمال تخصص اکادمی علوم طبی قوای مسلح، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٧٩.

٧١- لوایح، رهنمود ها و کوریکولیم درسی برای اکمال تخصص دوکتوران، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٨٣.

٧٢- کتاب مراقبت های صحیه افسران، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٨٣ مشترک.

٧٣- لایحه وظایف مدیریت تحقیقاتی علمی و نشرات اکادمی علوم طبی قوای مسلح، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٨٣.

٧٤- لایحه وظایف مدیریت تحقیقات علمی ریاست صحیه اردو، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٨٦.

٧٥- لایحه اکمال تخصص فارمسست ها، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٨٨ وزارت صحت عامه.

٧٦- کوریکولیم درسی معاون فارمسست ها، پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٨٨.

٧٧- کوریکولیم درسی انستیتوت علوم صحی وزارت صحت عامه پوهاند عبدالحی مؤمنی (انستیتوت علوم صحی پوهاند استاد غضنفر) ١٣٧٨.

٧٨- کتاب تعلیمات صحی برای نهاد های تعلیمی کشور پوهاند عبدالحی مؤمنی ١٣٩٣.

٧٩- کتاب روغتیا نعمت او پانکه ده، ترجمه پوهاند عبدالحی مومنی ١٣٩٣.

٨٠- کتاب رهنمود های صحی، ترجمه پوهاند عبدالحی مومنی ١٣٩٣.

اثار طبع ناشده پوهاند عبدالحی مؤمنی:

١- آریانا دایرة المعارف دری و پشتوی جلد ششم، ١٣٨٩ مشترک.

یادښت: د اریانا دایرة المعارف د دویمې دورې کتابونو کې د لیکوال، اډیتور او ژباړن په توګه کار کړی دی.

٢- د بنسټیزو درملو فارمکولوژی کتاب، ١٣٨٠.

٣- کتاب اساسات اورګانزیشن اکمالات طبی قوای مسلح، ١٣٦٩.

٤- کتاب نورم عینیات طبی، ١٣٧٠.

٥- کتاب قانون طبابت عنعنوی افغانستان، ١٣٨١.

٦- کتاب فارمکولوژی، ١٣٨٠.

٧- کتاب سالنامه دیپارتمنت کلنیک و اورګانزیشن خدمات صحیه، ١٣٧٧.

٨- کتاب رهنمود تطبیق کمک های اولیه طبی (برای نهاد های تعلیمی کشور)

٩- کتاب کرونولوژی بعضی از واقعات سال ١٣٩٣.

١٠-د بنستیزو درملو کارونې لارښود.

تبصره:

- الی اخیر سال ۱۳۹۳ به تعداد ۲۲۰ مقالات علمی و تحقیقاتی موصوف به چاپ رسیده است.
- بالای آثار ده ها دانشمندان تقریظ تحریر نموده است.
- بحیث استاد رهنمای ده ها کادر های علمی وظایف را پیشبرده و اکنون هم ادامه دارد.

د پوهاند استاد عبدالحی مؤمنی لنډه پېژندنه

عبدالحی د عبدالرحمن زوی په ۱۳۱۸/۱۲/۱۸هـ.ل کال د ننګرهار ولایت، سرخرود ولسوالی د بالاباغ په کلی کې د یو متدین بزګر کورنۍ کې زیږیدلی دی.

نوموړی ابتدایه ښوونځی پخپل کلی کې په بریالیتوب سره سرته رسولی چې په دغه موده کې یې د فقهی او دری نظم کتابونه د خپل پلار او د کلی دینی عالمانو څخه زده کړل. نوموړی په کال ۱۳۳۲هـ کې حربی ښوونځی کې شامل شوی چې په کال ۱۳۳۹هـ کې د هغی موسسی د دولسم ټولګی څخه په اعلی درجه فارغ شوی دی.

په حربی پوهنتون (کابل بالاحصار کې) د شپږو میاشتو تحصیل څخه وروسته نوموړی د لیاقت د درجی په نظر کې نیولو سره د ۱۳۴۰ هـ کال د وری په میاشت کې، د کابل پوهنتون د طب او فارمسی پوهنځی د فارمسی په رشته کې شامل او په ۱۳۴۳/۱۰/۱۰ کال د پوهنځی څخه په عالی درجه فارغ شوی او د اردو د روغتیا په ریاست کې د یو کلن ستاژ څخه وروسته په وظیفه کې شامل شوی دی.

برسېره پر هغه د هېواد څخه بهر هم تحصیل لری چې د ۱۳۴۶هـ تر ۱۳۴۸هـ کال پوری د تخصص د سند اخستلو لپاره د لیننګراد (سن پطرزبورګ) نظامی طبي اکادمی کې د وخت شوروی اتحاد ته سفر کړی دی.

په ۱۳۵۳-۱۳۵۴هـ کې د ماسکو په ښار کې د صحت عامی د اداری اته میاشتنی کورس یې تعقیب کړی دی او په ۱۳۶۲-۱۳۶۳هـ کال دری میاشتنی کورس یې د ملکی مدافعی اوپراتیفی سوق و اداری په برخه کې د ماسکو په ښار کې تعقیب کړی دی.

همدرانګه په ۱۳۶۷هـ کال د فارمسی علومو د دوکتورا اخستلو لپاره تحقیقاتی پلان جوړ چې د محترم تورنجنرال دوکتور عبدالقیوم طوطاخیل او محترم تورنجنرال اکادمیسن او د طبي علومو عالی داکتر محمد موسی وردګ په لاربنوونه سرته ورسیږی او په داخل یا خارج کې ور څخه دفاع وکړی. چې یو څه زیات کار هم ور باندی وشو خو د سیاسی حالاتو له بدلون سره نومړی په دغه کار بریالی نه شو.

وظایف:

- ۱۳۴۴-۱۳۴۶هـ کال د پکتیا دریم لمبر قول اردو د دافع هوا د کندک د صحیې مرکز آمر.
- ۱۳۴۶-۱۳۴۸هـ کال په سابقه شوروی اتحاد کې عالی تحصیلات.
- ۱۳۴۸-۱۳۵۳هـ کال د ننګرهار د یولسمې فرقې د روغتون د درملتون آمر.
- ۱۳۵۳-۱۳۵۴هـ کال د قرغې اتمې فرقې د صحیې مرکز آمر.
- ۱۳۵۴-۱۳۵۷هـ کال د اردو مرکزي روغتون (۴۰۰بستر) د فارمسي او طبي اکمالاتو د دیپارتمنت آمر.
- ۱۳۵۷-۱۳۵۹هـ کال د ملی دفاع وزارت د صحیې رئیس.
- ۱۳۵۹-۱۳۶۰هـ کال د دفاع وزارت پیژنتون کې احتیاط او د نهرین شلمې فرقې د صحیې مرکز آمر.
- ۱۳۶۰-۱۳۶۱هـ کال د دفاع وزارت د لوژستیک عمومي ریاست د تفتیش د څانګې غړی.
- ۱۳۶۱-۱۳۶۴هـ کال د افغانستان جمهوري دولت د ملکي مدافعې عمومي ریاست د صحیې او وترنري مدیر.
- ۱۳۶۴-۱۳۷۹هـ کال د کابل طبي انستیتوت نظامي طب پوهنځي د صحیې خدماتو د تکتیک او اورګانزیشن کافدرا کې استاد، سرمعلم او تدریسی آمر.
- ۱۳۷۹-۱۳۸۱هـ کال د افسرانو عالي کورس سرطبیب.

- ۱۳۸۱-۱۳۸۳هـ کال د ستردرستیز صحیي ریاست د علمي تحقیقاتو او نشریاتو مدیریت مسئول.
- ۱۳۸۱-۱۳۸۳هـ کال د افغانستان د موقتي محترمي اداري ریاست د ۷۵۸-۱۳۸۱/۲/۷ حکم مطابق د افغانستان د علومو اکادمی د طبي علومو د مرکز افتخاري رئیس.
- ۱۳۸۳-۱۳۸۷هـ کال د افغانستان د علومو اکادمي د طب د مرکز رئیس.

سره د دې چې د علومو اکادمي د قانون پر اساس لس کاله نور هم د نومړي د خدمت موده پاتې وه خو د ځیني ملحوظاتو له کبله په ۱۳۸۷ کال تقاعد ته سوق شوی دی.

رتبوي ترفیعات:

- د کابل د پوهنتون د نشئت له تاریخ یعنی ۱۳۴۳/۱۰/۱۰ څخه په یو کال اوه میاشتی او شل ورځو قدم سره د دوهم بریدمن په رتبه د پاچا د فرمان پراساس منظور شوی دی.
- په ۱۳۴۵هـ کال لومړی بریدمن رتبې ته ترفیع کړې ده.
- په ۱۳۴۸هـ کال تورن رتبې ته ترفیع کړې ده.
- په ۱۳۵۲هـ کال جګتورن رتبې ته ترفیع کړې ده.
- په ۱۳۵۵هـ کال جګړن رتبې ته ترفیع کړې ده.
- په ۱۳۵۹هـ کال ډګرمن رتبې ته ترفیع کړې ده.
- په ۱۳۶۲هـ کال ډګروال رتبې ته ترفیع کړې ده.

په ۱۳۶۸ کال کې ۲۰فیصده، ۱۳۷۲کال ۲۰فیصده، ۱۳۷۲ کال ۱۵فیصده او په ۱۴۱۹ کال کې ۲۰فیصده؛ ټول ۷۵فیصده بریدجنرالی رتبې معاش تفاوتونه یې اخستي دي او په ۱۳۸۳ کال د ملی دفاع وزارت څخه تقاعد ته سوق شوی دی.

نومړی د ۱۳۷۹ کال له لومړیو څخه د افغانستان علومو اکادمي سره په رسمي توګه همکارې درلود دا ځګه چې د طبي علومو په مرکز کې علمي کادرونه موجود نه وو. او د ۱۳۸۱ کال څخه وروسته د طب د مرکز

افتخاري رئيس په توګه دنده اجرا کړي ده. د ښو خدمتونو پر اساس د دولت د مامورينو د ۶۹ مادی د دويم بند مطابق چې نومورې د ۶۵ کالو د سن تکميليدو څخه مخکې تقاعد ته سوق شوی و او د علومو اکادمي رياست په پيشنهاد د دولت د محترم رياست مقام د ۲۱۷-۱۳۸۳/۷/۲۱ کال حکم پر اساس په لومړي بست کې د طبي علومو د مرکز د رئيس په توګه منظور شوی دی. نومورې د طبي علومو د مرکز په بيا رغولو او تنظيمولو، د کادرونو په جذب او د هغو په لارښوونه کې د قدر وړ کارونه سرته ورسول.

د ۲۹۳-۱۳۸۴/۱/۲۲ کال د دولت د محترم رياست د مقام حکم پر اساس د ۱۳۸۴/۵/۲۸ تاريخ اعتبار څخه د دريمی رتبې څخه مافوق رتبې ته يې ارتقا منظور شوی دی.

د ۱۳۸۵-۱۳۸۶ کلونو کې ۲۵-۲۵فيصده د معاش تفاوتونه يې هم اخستی دی.

علمي ترفيع ګانی:

د مسلحو قواو د پوهنتونونو، اکادميو او پوهنځيو علمي کادرونو حقوق او امتيازاتو د قانون د اتمي مادې مطابق چې تر هغه وخته شپږ عنوانه کتابونه يې چاپ شوی وو، د وزيرانو د شورا مصوبې پر اساس د پوهنوالی علمي رتبه يې په ۱۳۶۸ کال تثبيت شوه. او د وزيرانو شورا د ۱۶۱-۱۳۷۳/۷/۲۷ مصوبې پر اساس چې د پوهاند رتبې ټول معيارونه يې پوره کړي و د پوهاند رتبې ته ارتقا کړی ده.

په ۱۳۸۷ کال کې د رياست دولت محترم مقام حکم پر اساس د پوهاند علمي رتبه په سرمحقق (څېړنپوه) علمي رتبې تعديل شوه.

مکافات:

نومورې د دندی په جريان کې په نقدی مکافاتو، ستاين ليکونو، تقدير نامو، مدالونو او نشانونو مفتخر شوی دی.

اثار:

الف- مطبوع تطبیق او عملی شوی آثار ۴۰

ب- نا مطبوع آثار ۱۲

ج- چاپ شوی مقالی ۲۲۰

یو عنوان کتاب چې «تاریخچه طبابت و فارمسی و سیر تکامی آن در افغانستان» نومېړی د زمری ۲۸مه ۱۳۸۵ کال د افغانستان د استقلال اوه اتیایمی کلنې په افتخار د فرهنگ د وزارت لومړۍ درجه جایزه ګټلی ده.

نوموړی هڅه وکړه چې دغه اثر د ایکو د غړو جلسی ته وړاندې شی دا ځکه په هره غونډه کې د پوهانو کتابونه وړاندی کیږی او جایزی ورکول کیږی. خو دغه مرسته ورسره ونه شوه او د خاصو روابطو په اساس د بل چا اثر د علومو اکادمی له خوا معرفی شو.

نوموړی په لس ګونو داخلي سیمینارونو او علمي کنفرانسونو کې وندې اخستی او خپلې علمي او تحقیقی مقالې یې وړاندې کړي دي.

همدارنګه د ابو علی سینا ۱۰۲۵ کلیزی جشن ته یوه خپله مقاله تاجکستان لیږلی وه چې د فلسفی او حقوقو انستیتوت کمیسیون هغه تائید کړی وه چې په دی اړوند د ۲۰۰۵/۸/۹م کال د تاجکستان پورتنی انستیتوت د افغانستان سفارت ته لیږلی و چې په هغه کې د نوموړی څخه دعوت شوی و ترڅو د ابن سینا او نړیوال تمدن په علمي بین المللی کنفرانس کې اشتراک وکړی، خو بیا هم د ځینو عواملو له کبله ګویا چې د لاری پیسې نشته اشتراک یې ونشو کړای حالانکه غیر د طیاری تکت مصرف څخه نور ټول مصارف تاجکستان دولت په غاړه اخستی و.

د دولتی مؤسسو سره همکاری:

نوموړی برسیره په خپلو وظایفو له کوم مادی پاداش څخه لاندی موسسو سره مساعدت او همکاری کړی دی.

۱- د عامی روغتیا وزارت:

د ۱۳۷۵ کال نیمایې څخه راهیسې د رسمي تقاضا پر بنا عامی روغتیا وزارت سره یې همکاري شروع کړې ده چې په لومړي سرکې د عامی روغتیا وزارت د روغتیایي تعلیماتو انستیتوت (د غضنفر روغتیایي

علومو انستیتوت) د مرکزونو درسی کوریکولم باندی د نوموړي له خوا تجدید نظر وشو چې په هغه ضمن کې ۷۸ عنوانه درسي کتابونه هم د هغه تر نظر لاندې چاپ شول.

همدارنګه د آموزش او انکشاف ریاست سره د علمي تخصصي کادرونو مقرره، د اکمال تخصص په برخه کې د لوایحو او رهنمودونو ایجاد چې د هغو په رڼا کې د یو طرزالعمل په تطبیقولو ۱۰۳تنه متخصصین د رنځورپوه تر رنځوریار رتبو پورې رتبې تثبیتې شوې. او هره پنجشنبه د دیپارتمنتونو آمرینو په جلساتو کې په دوامداره توګه فعاله برخه اخستې وه.

د فارمسی عمومی ریاست (د ابن سینا علمي ریاست) سره په مختلفو موضوعاتو لکه د مدیریتونو وظایف، علمي مسایلو پلان ګذاری، د فارمسستانو د ظرفیت لوړول، د فارمسستانو د تخصص لایحه، په فعاله توګه د بنسټیزو درملو لست او مجازو درملو لست جوړولو او نورو لس ګونو اسنادو جوړولو کې فعاله برخه اخستی دی.

د عامی روغتیا وزارت او د افغانستان د علومو اکادمي ترمنځ د همکاری پروتوکول ایجاد چې د هغه په رڼا کې د علومو اکادمي کادرونه د عامی روغتیا وزارت په روغتونونو کې څېړنی کوي او د تخصص د سند د لاس ته راوړلو لپاره هم کار کوی. د عامی روغتیا وزارت لوړپوړی غړی د علومو اکادمی په علمي کنفرانسونو کې اشتراک کول او د هېواد وګړو ته د لا ښه روغتیایي خدمتونو وړاندې کولو په هکله د تجاربو تبادله یې کول.

دغه همکاري د ۱۳۸۸ کال تر وروستیو یعنی د فارمسستانو د تخصص تدوین پوری ادامه درلود.

۲- د علومو اکاډمي:

څرنګه چې طبي علومو ریاست کې علمي کادرونو وجود نه درلود. د علومو اکادمي د رسمی پیشنهاد پر اساس د ۱۳۷۹ کال د غویي میاشتی راهیسی د هیئت رئیسه په جلسو کې اشتراک کاوه او د روغتیایې مسایلو په برخه کې همکاري کاوه چې بالاخره د ۱۳۸۱ تر ۱۳۸۳ کال پوری د علومو اکادمي د طب د مرکز د افتخاری رئیس په توګه وظیفه اجرای کړی ده.

اوس اوس د علومو اکادمي د دایرة المعارف محترم ریاست، په نشراتو کې او همدارنګه د علمي کاردونو د لارښود استاد په توګه مرستو ته دوام ورکوی.

۳- د ملی دفاع وزارت:

د ۱۳۶۶ کال راهیسی د دفاع وزارت د علمي بورد غړی و چې د کلونو په درشل کې د هغه وزارت ښوونې او روزنې ریاست سره د مسلحو قواو د پوهنتونونو، اکادمیو او پوهنځیو قانون او مقررې د محتوا په تطبیق کې د علمي کادرونو د علمي رتبې تثبیت او ترفیع په اړوند او د یو لړ رهنمودونو، لوایحو او اسنادو د علمي بورد په ارتباط د منځ ته راوړلو لپاره همکاري کړی دی.

او د ۱۳۸۳ کال راهیسی د وسله وال پوځ طبي علومو اکادمي (د شهید سردار محمد داود خان روغتون) او روغتیایي چارو ریاست د نشراتو او ریسرچ مدیریتونو د لوایحو په تدوین کې مرسته کړی او اوس د صحیې راست د علمي کمیټی غړیتوب لری چې په فعاله توګه په هغه کې برخه اخلی.

همدارنګه د مشترکی همکاری پروتوکول یې د افغانستان د علومو اکادمی او د مسلحو قواو د طبي علومو اکادمی منځ ته راوړلو لپاره هاند او کوښښ کړی دی چې دواړه لورو ته ښه لاس ته راوړنی لری.

۴- داخلی نشراتو سره همکاری:

د ۱۳۴۲ راهیسی چې د پوهنتون محصل و د یادداشتونو په لیکنه یې اقدام کړی او لومړنی یادداشت یې په ۱۳۴۲/۶/۶ کال کې د پروین اعتصامی شعر وو. نوموړی به چې هر کتاب او یا اثر مطالعه کاوه مهم او په زړه پوری ټکي په یې یادداشت کاوه او په ۱۳۵۹ کال چې د دفاع وزارت د پیژنتون په احتیاط کې و خپل یادداشتونه یې د «غوره فلسفی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی» کتاب چې ۴۱۹ پاڼی لرلی په خپل قلم یې ولیکل خو د ځینو شرایطو له کبله څو صفحې یې پاتی دي.

په لومړی ځل نشر شوی مقالی یې په ۱۳۴۵ کال په ګردیز کې د وړانګی ورځپانه کې دی چې د روغتیا نړیوال ورځ او د سری میاشتی اوونی په ویاړ او نور صحی مسایل یې په بر کې نیول.

د کلونو په درشل کې یې ملی دفاع وزارت روغتیا یې چارو ریاست جریده کې، شریعت اوونیزه، د علومو اکادمی طبعیت او تبیان مجلو، د پوهنې وزارت عرفان مجله، د ستر درستیز د صحی چارو ریاست طبي مجله، د عامی روغتیا وزارت د صحت مجله، د اکادمیسن پروفیسور دوکتور محمد موسی وردګ د روغتیا مجله، د اقوامو او قبایلو وزارت د

هموطن مجله، د ایلبند مجله، د وطن جریده، د فارمسستانو د سرتاسری اتحادیې د فارمسي مجله او نورو نشریاتي ارګانو د تقاضا پر اساس مسلکي، علمي، تحقیقي، تاریخي او معلوماتي مقالې چاپ شوی دی. چې ځینو یې لکه د جرګی مجله، د وطن جریدی، د فارمسی مجلی، د ملی اردو د عسکر جریدی او نورو سره همکاری جریان لری.

د یادونې وړ ده کله چې نوموړی د افغانستان علومو اکادمی کې مؤظف و انسان او وطن دوست شخصیت محترم دیپلوم انجینر الحاج عبدالطیف غیور څو ځله ورته پیشنهاد وکړ ترڅو په کابل کې یو څېړنیز مرکز تاسیس کړو خو د ځینو اقتصادي او نور معاذیرو له کبله ورسره موافقه ونکړه، بلکې پیشنهاد یې وکړ چې د پوهنې وزارت په چوکاټ کې د هېواد بچیانو روزنه او ښوونه کې هاند او کوښښ وکړی او کیدای شي چې په دغو تعلیمي موسسو کې څېړنې هم وشي.

له نیکه مرغه دغه نظر د انجینر صاحب د تائید وړ وګرځید او د تعلیمی خصوصی موسسو د اسراء په نامه یې موسسی یې پرانستلې چې د هغو د ریاست مسئولیت یې خپله انجینر صاحب په غاړه واخیست.

پوهاند مؤمنی چې د ځوانۍ له دوران څخه یې ځان د خدای (ج) بنده ګی او وطن او خلکو د خدمت لپاره متعهد کړی دی سره د دې چې تقاعد یې کړی او د یو لړ نشراتی ارګانو سره هم مصروف دی لازم وګڼلو چې له یوی خوا د هېواد ماشومانو سالمې روزنې کې سهیم شي او له بلې خوا د هېواد شریفو خلکو اقتصادي، اجتماعي، فرهنګي، رسم او عنعنات په نظر کې نیولو سره د پوهنې وزارت تعلیمی نصاب کې هاند او کوښښ وکړی. په دی توګه بې له کوم مادي امتیاز څخه د اسراء دوهم لمبر خصوصي عالی لیسه چې احمد شاه بابا مینه کې موقعیت لري د مدیریت مسئولیت په غاړه واخیست او د ۱۳۸۷ د وروستیو څخه تر اوسه په دغه تعلیمی موسسه کې مصروف دی.

د ۱۳۸۸ په وروستیو کې (د ژمی په رخصتی کې) د اصول صنفی پر لس عنوانه کتابونو، یو عنوان کتاب کمپیوتر او یو عنوان کتاب تجوید باندی د لیسی استادانو له خوا کار وشو او د تقویتی کتابونو په شکل تحریر چې وروسته له چاپ څخه د پوهنی محترم وزارت ته به وړاندی شی.

د زده کوونکو د ښې روزنې او روغتیا لپاره صحی پیامونه او یو لړ مقالې نشر شوي دی چې دغه پروسه دوام لري. همدارنګه د عامې روغتیا محترم وزارت د قانون پر اساس د پوهنې وزارت سره د مرستو هلې ځلې

شوي امید چې د عامې روغتیا محترم وزارت د قانون پر اساس دولتی او خصوصی تعلیمی موسسو، تعلیمی نصاب او د زده کړو ساعتونو او هغه تعلیمی موسسې چې د صحي مرکزونو، روغتونونو تر پوښښ لاندې قرار ولري د قانون په رڼا کې مرستې وشي چې نومورې په دې برخه کې منډې رامنډې هم کړي دي. د احمد شاه بابا مینه ځان ته ځانګړتیاوې لري چې ځنی کارونه باید ترسره شوي وای.

لومړی دا چې په دولسمه ناحیه کې باید دارالمعلمین بیرته فعال شی، د خصوصي تعلیمي موسسو بکلوریا معلمین باید په دارالمعلمین کې شامل شي او د یو لړ خصوصي موسسو مدیران د همدغی محیط څخه چې د دولتي تعلیمي موسسو چاري خنډ سره مخامخ نه شي، مقرر شي.

له نیکه مرغه دغه وړاندیزونه د پوهنې محترم وزارت له خوا ومنل شو چې نومورې هم په پیشنهادی ډله کې فعال رول درلود. په دغه پروسه کې د پوهنې وزارت معین محترم پټمن صاحب نقش د اهمیت وړ دی. د معارف په چوکاټ کې هلی ځلی د ۱۳۸۹ کال تر وروستیو پورې دوام درلود.

همدارنګه نومورې (پوهاند مؤمنی) د احمد شاه بابا مینی دولتي تعلیمی موسسو په نوم ایښودلو کې هم فعاله ونډه اخستې او د نامتو پوهانو لنډ ژوند لیک یې د دولسمې تعلیمي حوزی محترم آمریت ته وړاندی کړ.

نومورې متاهل دي اوه اولادونه لري چې څلورېې نجونی او درې یې هلکان دي.

Publishing Textbooks

Honorable lecturers and dear students!
The lack of quality textbooks in the universities of Afghanistan is a serious issue, which is repeatedly challenging students and teachers alike. To tackle this issue, we have initiated the process of providing textbooks to the students of medicine. For this reason, we have published 223 different textbooks of Medicine, Engineering, Science, Economics and Agriculture (96 medical books funded by German Academic Exchange Service, 100 medical with 20 non-medical books funded by German Aid for Afghan Children and 4 non-medical books funded by German-Afghan University Society) from Nangarhar, Khost, Kandahar, Herat, Balkh, Kapisa, Kabul and Kabul Medical universities. It should be mentioned that all these books have been distributed among the medical and non-medical colleges of the country for free. All the published textbooks can be downloaded from www.ecampus-afghanistan.org.

The Afghan National Higher Education Strategy (2010-2014) states:
"Funds will be made available to encourage the writing and publication of textbooks in Dari and Pashto. Especially in priority areas, to improve the quality of teaching and learning and give students access to state–of–the–art information. In the meantime, translation of English language textbooks and journals into Dari and Pashto is a major challenge for curriculum reform. Without this facility it would not be possible for university students and faculty to access modern developments as knowledge in all disciplines accumulates at a rapid and exponential pace, in particular this is a huge obstacle for establishing a research culture. The Ministry of Higher Education together with the universities will examine strategies to overcome this deficit."

The book you are holding in your hands is a sample of a printed textbook. We would like to continue this project and to end the method of manual notes and papers. Based on the request of higher education institutions, there is the need to publish about 100 different textbooks each year.

I would like to ask all the lecturers to write new textbooks, translate or revise their lecture notes or written books and share them with us to be published. We will ensure quality composition, printing and distribution to Afghan universities free of charge. I would like the students to encourage and assist their lecturers in this regard. We welcome any recommendations and suggestions for improvement.

It is worth mentioning that the authors and publishers tried to prepare the books according to the international standards, but if there is any problem in the book, we kindly request the readers to send their comments to us or the authors in order to be corrected for future revised editions.

We are very thankful to **Kinderhilfe-Afghanistan** (German Aid for Afghan Children) and its director Dr. Eroes, who has provided fund for this book. We would also like to mention that he has provided funds for 100 medical and 20 non-medical textbooks in the past.

I am especially grateful to **GIZ** (German Society for International Cooperation) and **CIM** (Centre for International Migration & Development) for providing working opportunities for me during the past five years in Afghanistan.

In our ministry, I would like to cordially thank Minister of Higher Education Prof Dr Farida Momand, Academic Deputy Minister Prof M Osman Babury, Deputy Minister for Administrative & Financial Affairs Prof Dr Gul Hassan Walizai, and lecturers for their continuous cooperation and support for this project.

I am also thankful to all those lecturers who encouraged us and gave us all these books to be published and distributed all over Afghanistan. Finally I would like to express my appreciation for the efforts of my colleagues Hekmatullah Aziz, Ahmad Fahim Habibi and Fazel Rahim in the office for publishing books.

Dr Yahya Wardak
CIM-Expert & Advisor at the Ministry of Higher Education
Kabul, Afghanistan, April, 2016
Office: 0756014640
Email: textbooks@afghanic.org

Message from the Ministry of Higher Education

In history, books have played a very important role in gaining, keeping and spreading knowledge and science, and they are the fundamental units of educational curriculum which can also play an effective role in improving the quality of higher education. Therefore, keeping in mind the needs of the society and today's requirements and based on educational standards, new learning materials and textbooks should be provided and published for the students.

I appreciate the efforts of the lecturers and authors, and I am very thankful to those who have worked for many years and have written or translated textbooks in their fields. They have offered their national duty, and they have motivated the motor of improvement.

I also warmly welcome more lecturers to prepare and publish textbooks in their respective fields so that, after publication, they should be distributed among the students to take full advantage of them. This will be a good step in the improvement of the quality of higher education and educational process.

The Ministry of Higher Education has the responsibility to make available new and standard learning materials in different fields in order to better educate our students.

Finally I am very grateful to German Aid for Afghan Children and our colleague Dr. Yahya Wardak that have provided opportunities for publishing textbooks of our lecturers and authors.

I am hopeful that this project should be continued and increased in order to have at least one standard textbook for each subject, in the near future.

Sincerely,
Prof. Dr. Farida Momand
Minister of Higher Education
Kabul, 2016

Book Name	A Short History of Medicine
Author	Prof A Hai Momeni
Publisher	Nangarhar University, Medical Faculty
Website	www.nu.edu.af
Copies	1000
Published	2016
Download	www.ecampus-afghanistan.org
Printed at	Afghanistan Times Printing Press, Kabul

This puplecation was financed by German Aid for Afghan Children a private initiative of the Eroes family in Germany.

Administrative and technical support by Afghanic.

The contents and textual structure of this book have been developed by concerning author and relevant faculty and being responsible for it. Funding and supporting agencies are not holding any responsibilities.

If you want to publish your textbooks please contact us:
Dr. Yahya Wardak, Ministry of Higher Education, Kabul
Office 0756014640
Email textbooks@afghanic.org

All rights reserved with the author.

Printed in Afghanistan 2016

ISBN 978 – 0 – 9873172 – 0 – 9